ادب تاریخ

(د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره)

Ketabton.com

د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو

د پښتو څانګو د لومړیو ټولګیو لپاره

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابـل پـوهنتون

ژبو او ادبياتو پوهنځي

پښتو څانګه

ادب تاريخ

(د پښتو ادبياتو لرغونې دوره)

د ژبو او ادبياتو پوهنځيو د پښتو څانګو د لومړيو ټولګيو لپاره

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: ادب تاریخ

لیکـــوال: محمد اسمعیل یون

لیکمهال: ۱۳۹۴ل کال

د لیکوال د خپرونو لړ: (۴۱)

خپروندی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

ډیزاینګر: ضیاء ساپی

پښتې ډیزاین: فیاض حمید

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکـال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م (لومړی چاپ)

د تحریك د خپرونو لړ: (۹۶)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحريك يادښت

د افغانستان ملي تحريك د (۱۳۹۳ ل) كال په پيل كې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه كړې وه چې د دې كال په بهير كې به (شل عنوانونه) ښلا ښل ديني، علمي، ادبي او ټولنيز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې كوي. ملي تحريك دا ژمنه د ياد كال د كب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د يوې پرتمينې غونډې په ترڅ كې يې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې كړل. ملي تحريك په يادې غونډه كې ژمنه وكړه چې د (۱۳۹۴ ل) كال په بهير كې به انشاء الله د خداى (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه ښلاښل علمي اثار ټولنې ته وړاندې كوي. طبيعي خبره ده چې دا اسانه كار نه دى، ډېر زيات زيار او زحمت ته اړتيا لري، خو ملي تحريك ټينګ هوډ كړى چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملى كوي. دا اثر چې ستاسو په لاس كې دى د همدې (سل عنوانونو) ژمنه كړو اثارو له جملې څخه دى، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحريك هيله لري چې له دې اثر څخه به زمورږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته كړي. ملي تحريك له ټولو هغو ليكوالو، ژباړونكو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندويانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهير كې يې يو بل سره مرسته او ملګرتيا كړې او دا فرهنګي بهير يې بريالى كړى، د زړه له كومې مننه كوي او كور ودانې ورته وايي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هيله

د افغانستان ملي تحريك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیولیک

سرلیک	مخ
((ادب تاریخ)) یو غوره تدریسي اثر	۱
یوه اوږده تجربه او یوه ښه نتیجه	۵
د پښتو لرغوني ادب په باب یو نوی اثر له...	۹
سریزه	۱۳

لومړی څپرکی

لومړۍ یا لرغونې دوره

ادب	۳۹
ادبپوهنه	۶۰
ادب تاریخ څه ته وایي؟	۷۵
ادبي تذکره څه شی دی؟	۸۲
ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟	۹۱
په پښتو ادب تاریخ کې د ادبي دورو وېش	۱۰۱
پښتو څو ادبي دورې لري؟	۱۱۴
تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب	۱۲۰
د پښتو ادب لرغونې دوره	۱۲۴
د لومړي څپرکي لنډیز	۱۲۸
د لومړي څپرکي پوښتنې	۱۳۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبياتو لويې حوزې ۱۳۱

غور ادبي حوزه ۱۳۴

کسي غره ادبي حوزه ۱۳۹

ملتان ادبي حوزه او نورې سيمې ۱۴۲

د دويم څپرکي لنډيز ۱۴۷

د دويم څپرکي پوښتنې ۱۴۹

درېيم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبياتو څېړې او د کلام بېلګې ۱۵۰

۱- امير کرور (جهان پهلوان) ۱۵۲

۲- هاشم د زيد سرواني زوی ۱۶۹

۳- شيخ رضی لودي ۱۷۷

۴- نصر لودي ۱۷۷

۵- بېټ نيکه ۱۸۷

۶- شيخ اسمعيل ۱۹۵

۷- خرښبون ۲۰۱

۸- شيخ اسعد سوري ۲۰۸

۹- شيخ تيمن کاکړ ۲۲۳

۱۰- ښکارندوی غوري ۲۲۸

۱۱- ملکيار غرشين ۲۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲- تايمني ۲۴۶
۱۳- قطب الدين بختيار ۲۵۱
۱۴- سليمان ماکو ۲۵۷
۱۵- شيخ متي ۲۶۱
۱۶- بابا هوتک ۲۷۴
۱۷- شيخ ملکيار هوتک ۲۸۰
۱۸- اکبر زميندا وري ۲۸۵
۱۹- سلطان بهلول لودي ۲۹۶
۲۰- خليل خان نيازی ۳۰۲
۲۱- زرغون خان نيازی ۳۰۴
۲۲- زرغونه کاکړ ۳۱۲
۲۳- رابعه ۳۱۷
۲۴- دوست محمد کاکړ ۳۱۹
۲۵- شيخ عيسی مشوانی ۳۲۵
۲۶- شيخ بستان بړېځ ۳۲۹
۲۷- علي سرور لودي ۳۳۳
۲۸- مېرمن نېکبخته ۳۳۸
۲۹- شيخ محمد صالح الکوزی ۳۴۲
د درېيم څپرکي لنډيز ۳۴۸
د درېيم څپرکي پوښتنې ۳۵۷

څلورم څپرکی

له نورو ژبو سره د پښتو ژبې اړيکي ۳۵۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- له عربي ژبې سره اړیکي ۳۶۱
۲- له دري ژبې سره اړیکي ۳۶۶
د څلورم څپرکي لنډیز ۳۶۹
د څلورم څپرکي پوښتنې ۳۷۱

پنځم څپرکی

د لرغونې دورې نظم

۳۸۲
الف- د پښتو ولسي شاعرۍ فورمونه ۳۷۴
۱- لنډۍ ۳۸۰
۲- سروکي (نیمکۍ) ۳۸۹
۳- د اتڼ نارې او نور ۳۹۱
۴- کاکړۍ غاړې ۳۹۸
۵- ببولاله ۴۰۰
۶- چاربیته ۴۰۳
۷- بدله ۴۱۷
۸- لوبه ۴۲۰
۹- بګتۍ او نور ۴۲۷
ب- له نورو ژبو څخه د نظم راغلي فورمونه ۴۴۴
۱- قصیده ۴۴۷
۲- غزل ۴۴۹
۳- مثنوي ۴۵۵
۴- رباعي ۴۵۷
د پنځم څپرکي لنډیز ۴۵۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پنځم څپرکي پوښتنې ۴۶۲

شپږم څپرکی

د لرغوني دور نثر ۴۶۳

د سالو وړمه ۴۶۶
تذکرة الاولیا ۴۶۷
تاریخ سوری او نور ۴۸۳
د شپږم څپرکي لنډیز ۴۹۵
د شپږم څپرکي پوښتنې ۴۹۸

اووم څپرکی

د لرغوني دورې د ادبیاتو لغوي شننه ۴۹۹

۱- متروکې کلمې ۵۰۱
۲- پخوانۍ خو کارېدونکې کلمې ۵۰۲
۳- جغرافیایي نومونه ۵۱۲
د اووم څپرکي لنډیز ۵۱۲
د اووم څپرکي پوښتنې ۵۱۸

اتم څپرکی

لرغوني دوره کې لومړنۍ منظومه ژباړه ۵۱۹

۱- لومړنۍ ژباړه کوم فورم لري؟ ۵۲۱
۲- د لومړنۍ منظومې ژباړې هنري ښکلا ۵۲۳
۳- د لومړنۍ ژباړې ژبنۍ پرتلنه ۵۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتم څپرکي لنډيز ۵۲۷
د اتم څپرکي پوښتنې ۵۲۸

نهم څپرکی

لرغونې دوره کې لومړنی مشاعرې یا مناظرې ۵۲۹
شیخ رضی لودي او نصر لودي ۵۳۱
شیخ اسماعیل او خربنبون ۵۳۴
خلیل خان نیازی او سلطان بهلول لودي ۵۳۶
د نهم څپرکي لنډيز ۵۳۸
د نهم څپرکي پوښتنې ۵۳۹

لسم څپرکی

د لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه ۵۴۰
ویاړنه یا فخریه ۵۴۲
ویرنه ۵۴۷
ستاینه ۵۵۰
ساقینامه او نور ۵۵۲
د لسم څپرکي لنډيز ۵۵۵
د لسم څپرکي پوښتنې ۵۵۶

یولسم څپرکی

د لرغونو ادبیاتو فکري څرنګوالی ۵۵۷
۱- اسلامي افکار ۵۵۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- غنايي افکار ۵۷۶
۳- حماسي افکار ۵۷۴
۴- ملي او نور افکار ۵۸۰
د يوولسم څپرکي لنډيز ۵۸۲
د يوولسم څپرکي پوښتنې ۵۸۴

دولسم څپرکی

د لرغوني دورې عمومي ځانګړنې ۵۸۵

خپل چاپېريال ۵۸۷
نړۍ والی ۵۹۰
د نورو ژبو اغېزې ۵۹۲
لوړتيا او ځوړتيا ۵۹۴
د دولسم څپرکي لنډيز ۵۹۸
د دولسم څپرکي پوښتنې ۵۹۹

ديارلسم څپرکی

د لرغوني دورې د ادبياتو کميت او کيفيت ۶۰۰

څومره والی ۶۰۲
څرنګوالی ۶۰۷
پرتلنه ۶۰۹
د ديارلسم څپرکي لنډيز ۶۱۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دیارلسم څپرکي پوښتنې ۲۱۳

څوارلسم څپرکی

په لرغوني ادبي دوره کې موثرې تولنیزې سیاسي څېړې او حادثې ۲۱۴

الف- سیاسي، تولنیزې او فرهنګي څېړې ۲۱۲
ب- د پېښو کرونولوژي ۲۲۲
د لرغوني دورې پای ۲۲۵
پایله ۲۲۷
د څوارلسم څپرکي لنډیز ۲۳۴
د څوارلسم څپرکي پوښتنې ۲۳۵
اخځونه ۲۳۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

«ادب تاریخ» یو غوره تدریسي اثر

د پښتو ادبیاتو د ښلابښلو دورو په باب ډېر کتابونه لیکل شوي دي. خو څرنګه چې ددې ادبیاتو لمن ډېره پراخه ده، نو نورو لا زیاتو اثارو او تحلیلي لیکنو ته اړتیا شته. علمي او تحلیلي اثار ادب لوستونکو ته ددې زمینه برابروي چې د یوې ژبې د ادبیاتو ماهیت او د هغو تل ته ورکښته شي. د ادبیاتو پیغام په ښه ډول درک کړي او بیا دا پیغام نورو ته هم په ښه ډول انتقال کړي.

د پښتو ادبیاتو د تاریخ په باب دوه ډوله اثار لیکل شوي دي: یو هغه ډول اثار دي چې په خپله د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو د استادانو او علمي مرکزونو د څېړونکو له خوا لیکل شوي او دویم بیا هغه ډول اثار دي چې د ښلابښلو لیکوالو له خوا له خپلې ژبې او ادبیاتو سره د مینې او ادبي ذوق له مخې لیکل شوي دي.

په لومړي ډول اثارو کې بیا دوه ډوله اثار دي: یو هغه دي چې علمي، تحلیلي او تدریسي اړخ لري او بل هغه ډل اثار دي چې علمي او تحلیلي ارزښت او اهمیت لري، خو تدریسي بڼه نه لري.

د «ادب تاریخ» تر نامه لاندې دا اثر چې تاسو په لاس کې دی، دا د هغو ګوتو په شمار اثارو په جمله کې دی چې هم علمي اړخ لري، هم تحلیلي او هم تدریسي اهمیت او ارزښت لري.

استاد محمد اسمعیل یون په لیکوالۍ کې (۳۰کلنه) او په استادۍ کې (۲۳ کلنه) تجربه لري، دا اثر یې د همدې اوږدې تجربې په رڼا کې لیکلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد یون د تېرو (۲۳) کلونو په بهیر کې ادب تاریخ مضمون تدریس کړی او په ادب تاریخ مضمون کې یې هم تر ډېره حده همدا لرغونې دوره تدریس کړې، نو یو څوک چې دوه لسیزې په متواتر ډول یو مضمون تدریس کړي، بې له شکه چې تر هر چا زیات د همغه مضمون ببلابېلو خواوو ته متوجه کېږي. پخوا چې په دې برخه کې کوم کار شوی او کوم اثار لیکل شوي، هغه ورته هم ښه معلوم دي او نوې اړتیاوې ورته هم ښې محسوسېږي. استاد یون دا اړتیاوې احساس کړي او په دې اثر کې یې هغو ته ځواب ویلای دی.

دا اثر د ادبپوهنې د دریو اساسي څانګو (ادب تیوري، ادبي کره کتنې او ادب تاریخ) د اصولو په رڼا کې لیکل شوی دی. ټول اثر جالب دی، خو ماته یې لغوي شننه او ارزونه هم ډېره جالبه وبرېښېده. په لرغونې دوره کې چې کوم شعرونه لیکل شوي، نه یوازې له هنري، تاریخي او ټولنیز لیدلوري ارزول شوي، بلکې له لغوي او ژبنې پلوه هم ورته کتنه شوې ده د هر شعر کلمې په ګوته شوي دي: کومې کلمې پښتو دي؟ کومې دري او کومې عربي؟ په پښتو کې بیا کومې متروکې دي؟ کومې نیمه متروکې، کومې له دورانه نه دي غورځېدلي او کومې بیا راژوندۍ شوي دي. دې ټولو ته په دې اثر کې اشاره شوې او راسپړل شوې دي.

هر څپرکی خپل لنډیز او خپلې پوښتنې لري. که یو عام لوستونکی د یو څپرکي تفصیلي برخه ونه لولي او یوازې لنډیز یې هم له نظره تېر کړي، نو د هغه څپرکي له عمومي محتوا سره اشنا کېږي، تفصیلي برخه او د پوښتنو برخه یې بیا محصلینو ته ډېره ضروري ده. پوښتنې داسې جوړې شوي چې محصلین یې ځوابونه په متن کې موندلای شي. ځینې پوښتنې یې د محصلینو د کورنۍ کار لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم خورا ضروري او مهمې دي. مانا دا چې دا اثر د داسې تدريسي اصولو او اړتياوو پر بنسټ ليکل شوی چې محصل او استاد دواړه مجبوروي په ګډه په تدريسي بهير کې برخه واخلي او د درسي بهير دوه مساوي خواوې وګڼل شي. دا کتاب ټول څوارلس څپرکي لري، يوه سريزه چې ددې کتاب د ليکلو طرز او اړتيا په کې روښانه شوي او يوه پايله چې په هغې کې له لوستونکو او محصلينو څخه ځينې غوښتنې شوي او همدارنګه د پښتو لرغونې ادب پر عمومي ځانګړنو يو ځل بيا بحث شوی او نچوړ يې وړاندې شوی دی. بله ښه خبره داده چې د اثر په سريزه کې د (ادب تاريخ) ټول هغه اثار معرفي شوي چې تر دې دمه د پښتو ادبياتو په باب په افغانستان، پښتونخوا او په نورو ځايونو کې ليکل شوي دي.

که څوک غواړي د ادبياتو په باب خپله مطالعه لاپسې وغځوي، نو پر دې کتاب سربېره هغو اثارو ته هم مراجعه کولای شي. ددې اثارو معرفي د پښتو ادبياتو په باب د ټولو ليکل شويو اثارو يو لنډ جاج هم موږ ته په ګوته کوي او دا فکر هم راکوي چې په دې برخه کې د نورو څومره اثارو د ليکلو اړتيا احساسېږي.

ددې کتاب ژبه خورا خوږه، روانه، عام فهمه، کره او معياري ده. د لوستو پر وخت محصل او عام لوستونکي ترې زيات خوند اخيستی شي. زه نور نه غواړم ددې اثر په باب تر دې زيات څه ووايم، په پای کې دومره وايم چې د (ادب تاريخ) دا اثر د تدريسي اصولو په رڼا کې د تدريس لپاره د تدريس په ژبه ليکل شوی، نه يوازې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو د پښتو څانګې د لومړيو ټولګيو لپاره ګټور دی، زه هيله من يم چې د هېواد ټول دولتي او خصوصي پوهنتونونه به له دې اثر څخه د خپل تدريسي اثر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

توګه ځکه ګڼه واخلي چې دا د لوړو زده کړو وزارت د تدريسي کاريکولم د محتوياتو په رڼا کې ليکل شوی دی او هغه ټول محتويات رانغاړي چې د کابل پوهنتون او لوړو زده کړو وزارت له خوا د (ادب تاريخ) د مضون په چوکاټ کې د پښتو ادبياتو د لرغوني دورې لپاره په پام کې نيول شوي دي. استاد پوهنوال محمد اسمعيل يون د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره په دې اثر کې هغه ټول په پام کې نيولي، دلته يې ځای کړي او په نښه ډول يې څېړلي دي.

زه د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره د استاد يون له خوا دا ليکل شوی اثر پوره، بشپړ او کره ګڼم، له ټولو مربوطو څانګو څخه هيله کوم چې استاد يون ته ددې مغتنم تدريسي اثر د ليکلو له املې د (پوهاندۍ) علمي رتبه منظور کړي او د کتاب د چاپ لپاره اقدام وکړي، ددې ترڅنګ استاد محمد اسمعيل يون ته د لوی خدای(ج) له درباره د اوږد ژوندانه ، زياتو پرمختګونو او د هېواد د فرهنګ د بډاينې لپاره د لا زيات کار و زيار هيله لرم.

په زيات احترام

پوهاند محمد صابر خويشکی

د پښتو څانګې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

یوه اوږده تجربه او یوه ښه نتیجه

استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې له فعالو استادانو څخه دی. ده د خپلې لیکوالۍ په (۳۰کلن) بهیر کې زیات شمېر علمي او ادبي اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کړي دي. په دې اثارو کې یو شمېر داسې اثار هم شامل دي چې ده په پوهنتون کې د خپلو علمي رتبو لپاره لیکلي دي، علمي، څېړنیز، تحلیلي او تدریسي بڼه لري او له ځینو دې ډول اثارو څخه یې همدا اوس د هېواد په پوهنتونونو کې ګټه پورته کېږي. دا اثر (ادب تاریخ) چې اوس زموږ په لاس کې دی هم علمي او تدریسي بڼه لري. استاد یون دا اثر د (پوهاندۍ) علمي رتبې لپاره لیکلی دی. دا اثر د پښتو ادبیاتو لومړۍ یا لرغونې دوره رانغاړي. په دې اثر کې د پښتو څانګې درسي مفردات چې د لوړو زده کړو وزارت له خوا منل شوي او تائید شوي، هغه ټول په کې شامل دي. په خپله استاد یون له (۲۳) کلونو راهیسې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې پر تدریس مصروف دی، د تدریس یوه اوږده تجربه لري او له نېکه مرغه د کوم مضمون په باب چې ده دا اثر لیکلی له نږدې شلو کلونو راهیسې همدا مضمون په تېره بیا د پښتو ادبیاتو همدا لرغونې او بیا منځنۍ دوره تدریسوي هم. نو یو ځوک چې په یوه واحد مضمون کې د تدریس اوږده او پخه تجربه لري، که هغه په یاد مضمون کې د شاملو موضوعاتو په باب یو علمي او تدریسي اثر لیکي، نو پوره باور دی چې هر اړخیز به یې لیکي او تر نورو به یې ښه لیکي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون د پښتو څانګې په موافقه د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره همدا (ادب تاریخ) موضوع ثبت کړه چې هدف ورڅخه د پښتو ادبیاتو د لومړۍ یا لرغونې دورې د ټول بهیر څېړنه او ارزونه وه. د څانګې هیله هم همدا وه چې په دې برخه کې داسې یو اثر ولیکل شي چې نه یوازې پښتو څانګه، بلکې د هېواد د نورو پوهنتونونو اړوندې څانګې هم د یاد مضمون په برخه کې د متفرقو او بېلابېلو اثارو له تدریس څخه هم خلاصې شي او یوازې داسې یو واحد تدریسي اثر چې مفردات یې د لوړو زده کړو وزارت له خوا تائید شوي او منل شوي وي، ولیکل شي. دا مفردات بایـد د تدریسي اصولو په رڼا کې وڅېړل شي، تحلیل شي، ارزونه یې وشي او داسې یو اثر ورڅخه جوړ شي چې پر محصلینو سربېره عام لوستونکي ترې هم موثره ګټه پورته کړي.

له نېکه مرغه چې استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون دا اړتیا پوره کړه، په دې برخه کې یې دا ګټور اثر ولیکه. دا اثر یوه سریزه، یوه پایله او څوارلس څپرکي لري. په سریزه کې استاد یون د دې اثر د لیکلـو میتودونـو تـه ګوتـه نیـولې چې تـر زیاتـه حـده پـه کـې لـه کتابتوني څېړنې کار اخیستل شوی او د عملي تدریس تجربه هم ورسره ملګرې شوې ده. پـه همدې سریزه کې یې ټول هغـه اثـار هم معرفي کړي چې د لرغونې دورې په ګډون د پښتو ادبیاتو په باب لیکل شوي دي. دا کـار لوستونکو او محصلینو سره مرسته کوي چې د پښتو ادبیاتو د مطالعې، څېړنې او شننې پـه برخـه کې ورتـه اخځونه او اثار تیـار معلوم وي او دوی کولای شي پـه اسانۍ سره هغه ترلاسه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې استاد یون ورته اشاره کړې ده دا اثر د کتابتوني څېړنې او عملي تدریسي تجربې په رنا کې لیکل شوی، رښتیا هم همداسې ده، دا کتاب په اصل کې یو تدریسي اثر او د تدریسي تجربې پر بنسټ لیکل شوی دی، باید همداسې وای، استاد یون په خپله هم تدریسي تجربه لري، زموږ د څانګې او نورو اړوندو څانګو اړتیا هم یو تدریسي اثر ته وه. له ټېکه مرغه چې دا اړتیا ددې اثر په لیکلو سره خړوبه شوه.

لکه څنګه چې یادونه مو وکړه دا اثر (۱۴) څېرکي لري، په هر څېرکي کې تر تحلیل شوې او ارزول شوې موضوع وروسته د همغې برخې لنډیز راغلی دی او ټول اړوند معلومات په ډېرو مختصرو ټکو کې بیان شوي او ورپسې د همغه اړوند څېرکي پوښتنې دي. د هر څېرکي لنډیز لوستونکي سره مرسته کوي چې په تفصیلي برخه کې لوستل شوي مطالب یې بیا په ذهن کې له سره تداعي شي او یا که چېرې پر یوه مهال د هر څېرکي لوستلو ته وخت ونه لري، لنډیز یې ولولي. له محصلینو سره بیا تفصیل او لنډیز دواړه مرسته کوي چې تفصیل یې د تفصیلي معلوماتو لپاره او لنډیز یې حافظې ته د سپارلو په نیت ولولي او پوښتنې بیا دا مرسته کوي چې محصل په کار واچوي، د اړوندو پوښتنو ځوابونه د کتاب د متن په تفصیلي برخه کې پیدا کړي. پوښتنې محصل دې مجبوروي چې د یاد مضمون په برخه کې کورنۍ دندې واخلي او په دې برخه کې سیمینارونه ولیکي. مانا دا چې دا اثر محصل او استاد دواړه هڅوي چې په تدریسي بهیر کې د دوو فعالو خواوو په توګه برخه واخلي. نو ځکه خو موږ دې اثر ته د یوه ښه تدریسي اثر په سترګه ګورو. په دې اثر کې د لرغوني دورې د (۲۸) شاعرانو او یو تن نثر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکونکي پر ژوند او د کلام پر بېلګو هر اړخیز بحث شوی، هم له شکلي پلوه او هم له محتوایي پلوه د دوی اثار تحلیل شوي دي. له شکلي پلوه د لرغوني دورې د نظم برخه پر دوو برخو وېشل شوې ده: هغه شعرونه چې په ملي اوزانو کې ویل شوي او هغه فورمونه چې له نورو ژبو او په تېره بیا له عربي ژبې څخه راغلي دي. له عربي ژبې څخه په راغلو شعري فورمونو کې (قصیده، غزل، مثنوي او رباعي) څېړل شوي او د ولسي ادبیاتو په برخه کې، لنډۍ، بګتۍ، سروکي او نړدې ټول پښتو فورمونه معرفي شوي او تحلیل شوي دي.

په دې اثر کې له ګڼو اخځونو څخه ګټه پورته شوې، خو خپل تحلیلي نظر او تدریسي تجربه هم ورسره ملګرې شوې ده.زه د خپلې تجربې پر بنسټ چې نږدې (۳۰) کاله کېږي پر تدریس بوخت یم، وایم چې دا اثر یو ښه غوره تدریسي اثر دی او استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون چې د کوم مقصد لپاره لیکلی، د هغه لپاره یې پوره او کره ګڼم. زما له نظره دا اثر د (پوهاندۍ) علمي رتبې لپاره ښه او مناسب اثر دی، نو ځکه خو له ټولو اړوند څانګو، ادارو او لوړو مقاماتو څخه هیله کوم چې استاد یون ته ددې اثر د بشپړتابه له امله د (پوهاندۍ) علمي رتبه منظور کړي او همدارنګه ددې کتاب د چاپ په برخه کې ژر اقدام وکړي.

د هېواد د ملي فرهنګ د ښېرازۍ او استاد یون ته د لا زیاتو بریاوو هیله کوم

په ډېر درناوي

پوهاند یارمحمد یزال

د پښتو څانګې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ:

د پښتو لرغوني ادب په باب يو نوی اثر

له يوه نوي تعبير او تفسير سره

د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې استاد ښاغلي پوهنوال محمد اسمعيل يون د پوهاندۍ علمي رتبې لوړېدا ته د څانګې د استادانو د پرېکړې له مخې د ادب تاريخ (لرغوني دوره) تر سرليک لاندې په نړۍ (شپږ نيم سوه) مخونو کې په ترتيب سره په لاندې ډول خپل تدريسي اثر بشپړ کړی دی:

دغه علمي اثر له ټاکلو مفرداتو سره سم په لومړي څپرکي کې ادبتاريخ څه ته وايي؟ ادبي تذکره څه ته وايي، پښتو څو ادبي دورې لري، تر لرغوني دورې دمخه پښتو ادب او په خپله د پښتو ادب پر لرغوني دورې باندې بحث شوی دی. په دويم څپرکي کې د پښتو لرغونو ادبياتو حوزې (غور، کسي غر او ملتان) راپېژندل شوي دي، تر څو د هغه دور دغه مهم مرکزونه د شاګردانو ادبي هڅې لاپسې ګړندۍ کړي، په درېيم څپرکي کې يې د پښتو لرغونو ادبياتو څېړې لکه: امير کرور، بېټ نيکه، شيخ اسمعيل، خرښبون او نور راپېژندلي دي، دغسې په څلورم څپرکي کې يې د پښتو ژبې اړيکي له نورو (عربي او دري) ژبو سره وړاندې کړې دي، په پينځم

(c) ketabton.com: The Digital Library

څپرکي کې يې د لرغونې دورې پر نظم (ولسي او مشترک) بحث کړی دی، په شپږم څپرکي کې يې د لرغونې دورې په نثر بحث کړی، دا ځکه چې دغه برخه ډېره لږه ده او ځانته په مستقل سمستر کې د تدريس جوګه نه ده.

په اووم څپرکي کې د پښتو لرغونې دورې متروکې کلمې او جغرافيوي نومونه سپړل شوي دي، همدارنګه اتم څپرکي کې په لرغونې دوره کې پر لومړنۍ ژبارې بحث شوی او څېړل شوې ده، دغسې په نهم څپرکي کې د شيخ رضي لودي پارکی او په غبرګون کې يې د نصر لودي پارکی او د اسمعيل د نارو (څلوريځو) په غبرګون کې د خرښبون څلوريځ وړاندې شوی او سپړل شوی دی، په لسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه، لکه: ويارنه، ويرنه او نور تر بحث لاندې نيول شوي دي، ورپسې په يوولسم څپرکي کې يې د لرغونې دورې اسلامي افکار، حماسي افکار، ملي افکار او نور سپړل شوي دي، په دولسم څپرکي کې د لرغونې دورې عمومي ځانګړنې ښودل شوې دي، په ديارلسم څپرکي کې د لرغونې ادبي دورې پر کيفيت او کميت بحث شوی او په څوارلسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو مهمې ټولنيزې، سياسي څېړې او حادثې تر څېړنې لاندې نيولي دي، تر څو د لرغونې دورې ټولنيزې او سياسي څېړې وپېژندل شي او د حالاتو او حادثو په اړه معلومات ترلاسه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورته ټکيو ته په پاملرنې د ښاغلي محمد اسمعيل يون دغه تاليفي اثر په دې ډول ارزوم:

۱- دغه تاليفي تدريسي اثر له نويو اصولو او ميتودونو سره سم ترپايه پورې په معياري بڼه ليکل شوی دی.

۲- تراوسه پورې د پښتو ادب تاريخ لومړی (لرغوني) دورې د غسې تدريسي اثر نه درلود، يا به د چېټر په بڼه تدريسېده او يا به هم د ناتکميلې تدريسي محتوا له اثارو څخه کار اخيستل کېده، زه فکر کوم چې ددې اثر په رامنځته کېدو سره به دغه خلا ډکه شي.

۳- په دې اثر کې په راټوله شوې ډېټا ډېر زيار او زحمت ويستل شوی دی، تعبير او تفسير يې ښه او په زړه پورې دی.

۴- د ښاغلي ليکوال په دې تاليفي اثر کې د اهميت وړ موادو څخه کار اخيستل شوی، اوډون يې سيستماتيک دی او منځپانګه يې هم ډېره ښه ده، نو ځکه يې بکروالی او نوښت په خپل ځای ډېر مهم دی، دا ځکه چې په دې برخه کې دا لومړنی ګام دی، کېدی شي چې په راتلونکي کې تر دې لا زيات ښه اثر وکښل شي، خو دا به يې د لارې مشال وي.

۵- ددې اثر په ليکلو کې له پخوانيو او اوسنيو مستندو او معتبرو مدارکو څخه کار اخيستل شوی، چې دغه اثر ته يې ښکلی خوند او رنګ وربښلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- ژبه يې خوندوره، ساده، روانه او سليسه ده، غوټې او ابهام نه لري.

د پورته شپږو مادو له مخې زه د ښاغلي يون دغه علمي تدريسي اثر مثبت ارزوم او له مربوطو چارواکو څخه هيله کوم چې ددې اثر د بشپړاوي له امله ښاغلي يون ته د پوهاندۍ علمي رتبه منظور کړي، او هم يې د ژر چاپ سپارښتنه کوم او ليکوال ته يې په راتلونکي کې تر دې د لا زياتو بریاوو هيله لرم.

په درنښت

ډاکتر محمد اجان حقپال

د پښتو څانګې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

له (۱۳۷۱ل) کال څخه بیا تر (۱۳۹۳ل) کال پورې پوره (۲۳) کاله کېږي چې زه (یون) د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې پر تدریس بوخت یم، د تدریس ډېره برخه مې په خپله څانګه کې پر مسلکي او اساسي مضامینو او کمه برخه یې تر پوهنځي بهر په نورو پوهنځیو او په خپله په خپل پوهنځي کې په نورو فرعي څانګو کې د پښتو ژبې او ادب پر تدریس تېره کړې ده. په دې ټول بهیر کې له ځینو وقفو پرته چې هغه هم د جګړو او ځینو نورو عواملو له امله رامنځته شوي، د تدریس ټول جریان مې په منظم ډول پرمخ وړی دی، په خپله څانګه کې ما اکثره (ادبپوهنه) مضمون تدریس کړی او په ادبپوهنه کې هم (ادب تاریخ) او په ادب تاریخ کې بیا هم تر ډېره لومړی یا لرغونې دوره او بیا منځنۍ دوره. لرغونې یا لومړۍ دوره مې ځکه ډېره تدریس کړې چې ما اکثره لومړي ټولګي ته تدریس کاوه چې دوه یا درې (الف، ب او ج) ټولګي به یې درلودل. په لومړي ټولګي کې له تدریس څخه زما هدف دا و چې یو خو نوي محصلین پر تدریس پیل کوي، زړونه او ذهنونه یې تازه وي، دا مهال که دوی ته پاخه بنسټونه کېښودل شي، نو د دوی د ذهني او فکري اعمار لپاره ډېر ګټور پرېوزي، نو که د ادبیاتو پیل دوی ته په ښه او منظم ډول تشریح شي، د دوی مینه او لېوالتیا ورسره زیاتېږي، خپل خپل تشبثات هم کوي نو ما

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د همدغه هدف لپاره کوښښ کاوه لومړي ټولګي ته تدريس وکړم. د (ادبپوهنې بنسټونه) او (ادب تاريخ) دواړه مضمونونه ما تدريسول. د پښتو څانګې د لومړي ټولګي په همدې لومړي سمستر کې محصلين له ادب، ادبياتو، ادبپوهنې، ادب تاريخ، ادب تيوري او ادبي کره کتنې، اديب، ادبپوه، شعر، شعار، نظم، نثر او ګڼو نورو اصطلاحاتو او مفاهيمو سره مخامخېدل، يوه اساسي پوښتنه به همدا وه خير نو دا ادب څه شی دی؟ ددې پوښتنې په ځواب کې به ما دوی ته نه يوازې لومړني معلومات او تعريفونه وړاندې کول، بلکې له دې سره اړوند پورتنې اصطلاحات به مې هم ورته تعريفول. د ادبپوهنې بنسټونه هغه مضمون و چې د پورتنيو اصطلاحاتو تعريفونه او مفاهيم يې مشخصول. دا مضمون مې نږدې پنځه لس کاله متواتر تدريس کړی، له دې لارې مې له محصلينو سره د پوهاوي او راپوهاوي مستقيم اړيکي ټينګ کړې او يوه مثبته تجربه مې ترلاسه کړې ده. د دې تجربې يوه برخه دا وه چې محصل بايد شخصاً په تدريس کې د يوه ګډونوال په توګه مطرح شي. ما نه يوازې دوی ته کتابي تعريفونه او توضيحات وړاندې کول، بلکې د دوی نظريات مې هم اخيستل، دوی به خپل خپل تعريفونه او مفاهيم، انګېرنې او نظرونه هم وړاندې کول او بيا به مو په ګډه هغه تعريف ته ترجيح ورکوله چې کلونه کلونه به پرې پوهانو کار کړی و، د هغوی د تجربې نچوړ به و، حقيقت او واقعيت سره به يې سمون درلود، اديبانو او ادبپوهانو ته به د منلو وړ و. دا خبره بايد څرګنده شي چې په ټولنيزو علومو کې تعريفونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ساینسي تعریفونو په بڼه نه دي، چې مطلق او ثابت دي، د نظرونو اجماع ته اړتیا نه لري، د زمان او مکان موقعیت پرې هم اغېز نه کوي، ځکه چې پر تجربې ولاړ دي. هر هغه علم چې پر تجربې ولاړ وي، د هغه په تعریف کې د نظر اختلاف نه وي، خو ادبیات چې یو ژبنی هنر او ټولنیزه پدیده ګڼل کېږي، د ساینسي تعریفونو په چوکاټ کې نه را ایسارېږي. په داسې یو حالت کې د استاد او محصلینو ترمنځ د مفاهیمو د لېږد رالېږد، پوهاوی او راپوهاوی، د ګڼ شمېر سره ورته او ببلابېلو تعریفونو وړاندې کول او شنل خورا مهم دي.

د «ادبپوهنې بنسټونو» ترڅنګ مې «ادب تاریخ» مضمون هم تدریساوه، د لومړي ټولګي د لومړي سمستر لپاره د تدریسي کاریکولم له مخې د پښتو ادبیاتو «لومړی یا لرغونې» دوره غوره شوې ده، چې نږدې نهه سوه کاله ادبي بهیر رانغاړي. ددې مضمون د تدریس په برخه کې د استاد او محصل دواړو رابطه او همکاري ملګري وه. د دواړو مضامینو د تدریس پرمهال نه یوازې محصلین په مستقیم ډول په تدریس کې برخوال وو، بلکې ما دوی ته د کورنۍ کار په بڼه د ادب تاریخ د همدې دورې او ادبپوهنې د مضمون ټولې اړوندې موضوعګانې ورکولې او دوی به پرې علمي سیمینارونه ترتیبول. دا موضوعګانې د کتابتونې او ساحوي څېړنې په بڼه څېړل کېدلې، د شننې او ارزونې بڼه یې هم درلوده. دوی به چې کله خپل سیمینارونه بشپړ کړل، نو دوی ته بیا ددې مجال ورکول کېده چې خپل سیمینارونه په خپل ټولګي کې ولولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نور محصلين ترې پوښتنې ګروېږنې وکړې، دې کار به د محصلينو استعداد هم ښکاره کاوه، د هغوی جرئت به يې هم زياتوه، نيمګړتياوو ته به هم متوجه کېدل او ترڅنګ به يې د اړوند مضمون او په هغه کې د شاملو محتوياتو له پراختيا سره هم مرسته کوله.

پر (۱۳۸۹ل) کال مې داسې يو کار وکړ چې د لومړي ټولګي په لومړي سمستر کې د ادب تاريخ به مضمون کې د لرغوني دورې شاملې (۵۶) موضوعګانې مې پر (۵۶) محصلينو ووېشلې، هر يو ته مې وويل چې دا مو د سيمينار موضوع شوه، ښه يې وڅېړئ، ويې شنئ او که چېرې ښې ليکنې مو وکړې، نو د يوه کتاب په بڼه به يې چاپ کړو او د همدې ټولګي د لومړي سمستر راتلونکو محصلينو ته به د يو مرستندوی درسي کتاب په بڼه کار ورکړي. څه زما مثبت فشار و او څه هم د محصلينو مينه، لېوالتيا. دوی ټولو خپل سيمينارونه بشپړ کړل، (۵۶) ليکنې مو په يوه واحد کتاب کې راټولې او (د پښتو ادب لرغوني دوره) نوم مو ورکړ، کتاب مو پر (۱۳۸۹ل) کال چاپ او بيا مو د محصلينو د تشويق په خاطر د ځينو محصلينو د والدينو په ګډون ورته د کتاب پرانيستې يوه پراخه غونډه هم جوړه کړه. لوستونکي اوس دا اثر په چاپي او برېښنايي بڼه ترلاسه کولای شي. دا په افغانستان کې څه چې په نړۍ کې به لومړی ګام وي چې د يوه ټولګي محصلين دې په خپله د خپل ځان لپاره درسي يا مرستندوی درسي کتاب وليکي او عملاً دې ترې نور محصلين ګټه پورته کړي. تر دې کال وروسته مې په بل لومړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولګي کې بېا محصلېنو ته چې ټول شمېر يې نږدې (۱۲۰) تنو ته رسېده، کورنۍ دندې يا سيمينارونه وسپارل، خو دا ځل څېړنه، شننه او يا هم سپړنه نه وه، دا ځل يوازې ژباړه وه. هغوی ټولو ته مې وويل، هر څوک چې پر هره ژبه پوهېږي، له همغې ژبې څخه دې پښتو ته يو يو اثر وژباړي. له سياسي اثارو پرته بل هر ډول، علمي، ادبي، څېړنيز او نور اثار ژباړلای شي. محصلينو ته مې درې مياشتې وخت ورکړ او ورته مې وويل چې دا ژباړه مو د کورنۍ کار او يا سيمينار په توګه درمحاسبه کوم او تر سيمينار هم زياتې نمرې لري. دوی خپل کار ته اوړه ورکړه او په پای کې يې (۱۱۴) عنوانه بېلابېل ادبي، تاريخي، علمي او نور اثار وژباړل، دا هم په نړۍ او سيمه کې يوه بې ساري بېلګه ده چې د يوه ټولګي محصلېن دې خپلې ټولنې ته پر يوه وخت دومره اثار ډالۍ کړي. دا اثار که څه هم ددې کتاب د ليکلو تر وخته نه دي چاپ شوي خو اکثره يې د چاپ وړ دي او زموږ د ټولنې د علمي او ادبي اړتياوو د خړوب لپاره يې چاپ ضروري دی.

له دې سريزې څخه مې هدف دادی چې هر استاد ته په کار دي، د تدريس په بهير کې خپله تجربه لاپسې پخه او بل پښت ته يې وړاندې کړي، محصلينو ته ددې مجال ورکړي چې هغوی په تدريسي بهير کې د يوې اساسي برخې په توګه ګډون وکړي، نه يوازې دا چې د يوه بې دخله مخاطب په توګه يوازې د اوربدونکي په رول کې پاتې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې مـا د (پوهانـدی) علمـي رتبې لپـاره د تېـزس موضـوع ټاکله، نو د پښتو څانګې له مشرتابه او استادانو سره په مشوره مې د (ادب تاریخ) همدا (لومړنی یا لرغونې) دوره غـوره کړه، څانګې هم په تېر تدریسي بهیر کې زمـا ماضـي او تېـرې تجربې تـه پـه کتـو سره له یادې موضوع سره موافقه وکړه، د ژبـو او ادبیـاتو پـوهنځي او د لوړو زده کړو وزات هم موضوع تائید کړه. تر هغه وروسته مې په دې برخه کې د ټولـو لیکـل شـویو او متفرقـو اثـارو پـه راټولولـو لاس پورې کړ. که څه هم په ټولیز ډول د پښتو ادب تاریخ او په تېره بیا د لرغونې دورې په باب ګڼ شمېر اثار لیکل شوي، اکثره یې پر خپل ځای او پر خپل وخت ګټور دي، خو داسې یو بل اثر ته هم اړتیا وه چې د تېرو لیکلـو شـویو اثـارو مزایـاوې هم ولـري او پـه همـدې مشخصـه برخـه کې د یـوه اوږده تدریسـي بهیـر نچـوړ او تجربـه هـم ورسره ملګرې وي.

نـو پـه دې خـاطر مـې پـه ټینګـه وپټېلـه چې د ژبـو او ادبیـاتو پوهنځیـو د پښـتو څـانګې محصـلینو تـه داسې یـو تدریسـي اثـر ولیکل شي چې د پښتو ادب لرغونې دوره هم په نښه ډول توضیح او تشـریح کـړای شـي او محصـلینو تـه هـم ددې مجـال ورکـړي چې د تـدریس پرمهـال پـه تدریسـي بهیـر کې د یـوه فعـال عنصـر پـه توګـه مطرح شي. دلته غواړم په دې برخه کې هغـو ټولـو اثـارو تـه هـم پـه لنډیز سره نغوتـه وکـړم چې د پښـتو ادب تـاریخ د همـدې لرغـونې دورې په باب لیکل شوي او یا هم له دې دورې سره اړیکي لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې اثارو کې یو شمېر هغه اثار شامل دي چې په مشخص ډول د پښتو لرغونو ادبیاتو یا هم لرغونې دورې ته ځانګړي شوي دي. ځینې نور بیا داسې اثار دي چې په مجموعي ډول د پښتو ادبیاتو او په تېره بیا د هغو د بېلابېلو دورو؛ منځنۍ او یا کلاسیکې دورو په باب لیکل شوي او څه ناڅه یې پر لرغونو ادبیاتو هم رڼا اچولې ده.

د پښتو ادبیاتو پر شکلي او محتوایي اړخونو هم ځینې اثار لیکل شوي، چې هغو هم د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې منظوم او منثور کلام د بېلګو په توګه را اخیستي او هغه یې شنلي او ارزولي دي. دلته غواړو دې ډول اثارو ته اشاره وکړه:

د یادونې وړ ده، چې دا کار به لوستونکو او محصلینو ته د پښتو لرغونو ادبیاتو په باب د شوي کار، تحلیل، ارزونې او شننې یو جاج او انځور وړاندې کړي. درانه محصلین او لوستونکي کولای شي د لا زیاتو معلوماتو لپاره یادو اثارو ته هم مراجعه وکړي او له هغو څخه هم خپله خپله ګټه پورته کړي.

تر کومه ځایه چې د ادبي تاریخ لیکنې په بهیر پورې اړه لري، له ادبي څېړنو جوتېږي چې په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر د روانې لمریزې پېړۍ د دویمې لسیزې له لومړیو کلونو څخه راپیلېږي او تراوسه یې په دې تېرو اوو اتو لسیزو کې ډېر ورو پرمختیایي حرکت لرلی دی. مورږ دلته ددې پرمختیایي یون ارزونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د لیکل شویو ادبي تاریخونو کره کتنه نه کوو، یوازې لیکلي ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار په ډېر لنډیز سره درپېژنو:

«د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي» اثر لیکوال دغه لیکل شوي ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار په مناسب تفصیل سره معرفي کړي دي، مونږ یې د نوموړي اثر په حواله په ډېر لنډیز سره درپېژنو:

تاریخچه شعر پښتو: په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر د اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبي له (تاریخچه شعر پښتو) نومي اثر څخه کېږي. ځینو بیا دغه اثر ادبي تاریخ ډوله اثارو کې شمېرلی، خو ځینو بیا له دې امله چې د ادبي تاریخي دورو وېش او ځینې نورې ځانګړنې لري، د پښتو لومړنی ادبي تاریخ بللی دی. اروابناد استاد دغه اثر په دري ژبه لیکلی او په پرله پسې ډول په (طلوع افغان) کې خپور شوی پر (۱۳۱۴ل) کال د زمري د میاشتې پر (۱۳)مه نېټه یې خپرېدنه بشپړه شوې ده. (د اثر په دې وروستیو کې په کندهار کې په کتابي بڼه هم خپور شوی دی.)

د پښتو د ادب تاریخ: دا د پوهاند صدیق الله رښتین لیکلی اثر دی چې پر (۱۳۲۳ل کال یې ادبي جایزه ګټلې وه) او لومړی ځل پر (۱۳۲۵ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادب: دا د پښتو ادب یوه لنډه رساله ده، چې اجمل خټک پر (۱۹۴۷م) کال په اردو ژبه لیکلی او تراوسه څو ځله خپره شوې ده.

پښتو ادب: دغه کوچنی ادبي تاریخ ډوله رساله پر (۱۹۵۱م) کال په کراچۍ کې چاپ شوی، خو د لیکوال نوم پرې نه دی لیکل شوی.

ادبیات سرحد لومړی ټوک: په اردو ژبه لیکل شوی ادبي تاریخ ډوله اثر دی، چې رضا همدانی لیکلی او پر (۱۹۵۳م) کال په لاهور کې چاپ شوی دی.

د افغانستان ادبیات په لرغونو زمانو کې (پښتو ادبیات): ارواښاد غلام جیلاني جلالي د پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک او پوهاند صدیق الله رښتین د پښتو د ادب تاریخ پر بنسټ لیکلی او خپلې څېړنې یې هم ورسره ملې کړې دي.

د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک: دا ادبي تاریخ استاد حبیبي پر (۱۳۲۳ل) کال د کابل پوهنتون په چوکاټ کې د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تر تاسیس وروسته لیکلی او بیا لومړی ځل پر (۱۳۳۸ل) کال په کتابي بڼه چاپ شوی او بیا تر ننه څو ځله چاپ او خپور دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د یادونې وړ ده چې اروانښاد علامه پوهاند حبیبي دمخه پر (۱۳۲۳ل) کال د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک کښلی، چې له (۱۳۲۵ل) کال څخه تر اوسه څو ځل چاپ شوی او په درېیم چاپ (۱۳۵۴ل) کال پرې ډېرې زیاتونې هم شوي. دا اثر د ادبیاتو پرځای د پښتو ژبې تاریخ دی، نو ځکه (د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي) اثر لیکوال هغه د ادبي تاریخونو په لړ کې نه دی معرفي کړی.)

پښتو علاقایي ادب: دغه ادبي تاریخ ډوله اثر سلطان محمد صابر لیکلی او د کویټې اولس مجلې د (۱۹۶۳م) کال د خصوصي ګڼې په (۲۶۱-۳۰۴) مخونو کې چاپ شوی دی.

لغة البشتو: دا یو لنډ ادبي تاریخ ګوتې دی، چې استاد پوهاند حبیبي لیکلی او په عربي ژبه په قاهره کې چاپ شوی دی.

نظری به ادبیات پشتو: د پوهاند حبیبي عربي رساله پر (۱۳۵۶ل) کال سمندر غوریاني دري ته ژباړلې او پر (۱۳۵۷ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي له خوا چاپ شوې ده.

د پښتو ادبیاتو تاریخ: دا یو درسي متن دی، چې پوهاند رښتین پر (۱۳۴۳ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د څلورم ټولګي محصلانو ته لیکلی دی. دا اثر پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۳۴۶ل) کال دویم ځل لپاره بیا چاپ شوی، چې تر لومړي چاپ په کې زیاتوالی راغلی دی.

د پښتو ادب تاریخ: دا هم یو درسي متن دی، چې پوهاند عبدالحی حبیبي د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د درېیم ټولګي د زده کړیالانو لپاره لیکلی او پر (۱۳۴۷ل) کال په ګستتنر ډول چاپ شوی دی.

د پښتو ادب لنډ تاریخ: دا هم پوهاند عبدالحی حبیبي د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د څلورم ټولګي زده‌کړیالانو لپاره لیکلی او پر (۱۳۴۷ل) کال د پوهنتون په چاپ خونه کې ګستتنر شوی دی.

پښتو زبان و ادب پر ایک نظر: یوه ادبي تاریخ ډوله رساله ده، چې فقیر حسین ساحر په اردو ژبه لیکلې او پر (۱۹۶۵م) کال د پښتونخوا په پېښور کې چاپ شوې ده.

پښتو زبان اور ادب کی تاریخ: دا ادبي تاریخ محمد عباس مدني په اردو ژبه لیکلی او پر (۱۹۶۹م) کال د پښتونخوا په پېښور کې چاپ شوی دی.

تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند: دا په اردو ژبه د هند او پاکستان د مسلمانو خلکو د ژبو او ادبیاتو د تاریخونو یوه اوږده لړۍ ده، چې د دیارلسم ټوک په پیل کې یې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو ستر څېرکی په (۱۸۳) مخونو خوندي کړی دی. د ادبي تاریخ دا دیارلسم ټوک پر (۱۹۷۱م) کال د پنجاب پوهنتون له خوا د پاکستان په لاهور کې چاپ شوی دی.

روهي ادب: په پښتونخوا پېښور کې لومړنی لیکل شوی بشپړ ادبي تاریخ دی، چې پروفیسور محمد نواز طایر په دوو ټوکونو کې لیکلی او پر (۱۹۷۸م) کال د پېښور پوهنتون پښتو اکېډیمۍ له خوا چاپ شوی دی. (دا ادبي تاریخ اردو ژبې ته هم ژباړل شوی او په همدغه نوم چاپ دی.)

د پښتو ادبیاتو تاریخ: د پښتو ادبیاتو د تاریخ دا لړۍ د کابل پوهنتون استاد پوهنوال ډاکتر زېورالدین زبور په دریو ټوکونو کې د ادبیاتو پوهنځي د محصلینو لپاره، لومړی ټوک لرغونې دوره (۱۳۵۹ل)، دویم ټوک منځنۍ دوره (۱۳۵۷ل) او دریم ټوک معاصره دوره (۱۳۶۰ل) کال لیکلې، دا اثار د کابل پوهنتون په چاپخونه کې ګستتنر شوي دي. (وروسته بیا دا دري واړه ټوکونه جلا جلا لومړی د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، بیاد مومند خپرندویه ټولنې او په دې وروستیو کې د میهن خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوي دي.)

(د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي) تر اثر وروسته بل اثر چې مورږ ته د پښتو ادبیاتو په باب لیکل شوي اثار راپېژني

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر دی. په دې اثر کې ادبي تذکرې هم معرفي شوي دي.

البته د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر لیکوال ځینې هغه ادبي تاریخونه هم راپېژني چې د پښتو د ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابۍ اثر د تالیف تر کال (۱۳۶۷لمري) څخه وروسته چاپ شوي یا لیکل شوي دي. موږ دلته د نومورې اثر په استناد یوازې د ادبي تاریخونو او د هغو د لیکوالو نومونه راوړو:

۱- تاریخچه شعر پښتو (د پوهاند حبیبي)، ۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک (پوهاند عبدالحی حبیبي)، ۳- د پښتو د ادب تاریخ د پوهاند صدیق الله رښتین، ۴- د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک (پوهاند حبیبي)، ۵- د پښتو ادب تاریخ (پوهاند حبیبي)، ۶- د پښتو ادبیاتو تاریخ منځنۍ دوره (ډاکتر زېورالدین زېور)، ۷- د پښتو ادبیاتو تاریخ- اوسنۍ دوره د ډاکتر زېورالدین زېور، ۸- د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دورې)- لومړی ټوک (سرمحقق زلمی هېوادمل)، ۹- د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک (معاصره دوره) (کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي)، ۱۰- د افغانستان ادبیات په لرغونو زمانو کې (پښتو ادبیات) (غلام جیلاني جلالي)، ۱۱- د پښتو ادبیاتو معاصر تاریخ (شهسوار سنګروال)، ۱۲- پښتوادب د پېړیو په پوړیو کې (حبیب الله رفیع)، ۱۳- لغة البشتو (پوهاند عبدالحی حبیبي)، ۱۴- د پښتو ادبیاتو تاریخ (پوهاند صدیق الله رښتین)، ۱۵- د پښتو ادب تاریخ (پوهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالحی حبیبي)، ۱۶- د پښتو ادبیاتو لنډ تاریخ (پوهاند عبدالحی حبیبي)، ۱۷- د پښتو ادب لنډ تاریخ (څېړنوال سید محی الدین هاشمي)، ۱۸- تاریخ ادبیات افغانستان (محمد حیدر ژوبل)، ۱۹- پښتو ادب (اجمل خټک)، ۲۰- پښتو ادب (د لیکوال نوم یې معلوم نه دی)، ۲۱- پښتو ادب (عبدالحلیم اثر)، ۲۲- د پښتو شعر و ادب تاریخ (شېرافضل بریکوټی)، ۲۳- پشتو زبان ادب کی مختصر تاریخ (عبدالله جان عابد)، ۲۴- د پښتو ژبې او ادب تاریخ (پروفیسور حنیف خلیل).

دلته ځینې هغه ادبي تاریخونه چې د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي نومي اثر تر چاپ او خپراوي وروسته چاپ شوي او یا لیکل شوي د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر په حواله یې په ډېر لنډیز درپېژنو:

پښتو ادب لنډ تاریخ: څېړنوال سید محی الدین هاشمي لیکلی، د پښتو ادبیاتو لنډ تاریخ دی، چې (۱۳۸۲- ۱۳۸۳ل) کال کې د صبا مجلې په (۴۵-۹۷) ګڼو کې پرله پسې خپور شوی دی.

تاریخ ادبیات افغانستان: دا اصلاً د دري ژبې او ادبیاتو تاریخ دی، محمد حیدر ژوبل لیکلی، لومړی برخه کې د پښتو ژبې او وروسته د پښتو ادبیاتو په اړه ډېرې لنډې څرګندونې لري.

دا اثر لومړی پر (۱۳۳۶ل) کال او بیا تر (۱۳۸۲ل) کال وروسته څو ځله د میوند خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو شعر و ادب تاریخ: دا ادبي تاریخ شېر افضل بریکوټي لیکلی او پر (۱۳۷۴ل) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ او خپور شوی دی.

پشتو زبان اور ادب کی مختصر تاریخ: دا ادبي تاریخ په اردو ژبه عبدالله جان عابد لیکلی او پر (۱۳۸۶ل) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ شوی دی.

د پښتو ژبې او ادب تاریخ: د پښتونخوا پېښور پوهنتون د پښتو ادبیاتو د ماسټرۍ د پروګرام د لومړۍ پارچې (مضمون) لپاره پروفیسور حنیف خلیل لیکلی او پر (۲۰۰۶م) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ شوی دی.

پشتو زبان و ادب کی تاریخ (ایک خاکه): حنیف خلیل په اردو ژبه لیکلی ادبي تاریخ دی، چې پر (۲۰۰۸م) کال په پښتونخوا پېښور کې د یونیورسټي بکس پبلشرز له خوا په (۷۴۸) مخونو کې چاپ او خپور شوی دی.

پر دغو اثارو سربېره په وروستیو کې یو شمېر نور اثار چې د لرغونې ادبي دورې په باب لیکل شوي دي، په دې ډول دي:

د پښتو ادب لرغونې دوره: دا هغه اثر دی چې پر (۱۳۸۸ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د محصلینو له خوا په ګډه لیکل شوی او پر (۱۳۸۹ل) کال د یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتوري یون له خوا چاپ شوی دی. په دې اثر کې د (۵۶) محصلینو له خوا (۵۶) ببلابېلې لیکنې راټولې شوې چې ټولې د لرغونې ادبي دورې او له هغې سره پر تړلو موضوعاتو راڅرخي. دا کتاب هم دلرغونې دورې د ادبیاتو په باب خورا مهم اثر دی.

د پښتو لرغونې شاعري: د پوهنمل سیدغني غني له خوا لیکل شوی او په ننګرهار کې د مومند خپرندویه ټولنې له خوا لومړی ځل پر (۱۳۹۲ل) کال چاپ شوی دی. دا اثر د علمي ترفیع لپاره لیکل شوی او ټول شنل شوي او ارزول شوي موضوعات یې پر پښتو لرغونې شاعرۍ راڅرخي. دا اثر د پښتو لرغونې شاعرۍ د څېړنې او پېژندنې په برخه کې یو اختصاصي اثر ګڼل کېدی شي.

د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره: دا اثر استاد (فرید هلال) لیکلی او په جلال اباد کې (کتاب خپرندویه ټولنې) له خوا په ښکلې قطع او صحافت چاپ شوی دی.

دا هم د پښتو لرغونو ادبیاتو په باب څېړنه او شنه ده او د ښوونې او روزنې پوهنځي او د دارالمعلمینو د استادانو، محصلینو د یو شمېر پوښتنو او اړتیاوو د رفع کولو لپاره لیکل شوی دی. اثر ډېره تفصیلي بڼه نه لري، خو د لوستونکو او محصلینو لپاره ګټور اثر ګڼل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زړو پانو ټول: د زرین انځور د (۱۱) لیکنو ټولګه ده چې دوه لیکنې یې د پښتو لرغونو ادبیاتو شننې ته وقف شوي او نورې یې د کلاسیکو ادبیاتو په باب دي، دا اثر پر (۱۳۹۴ل) کال د مومند خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

«پورته مو د پښتو ژبې ځینې ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار چې په افغانستان او پښتونخوا کې چاپ شوي وو. په ډېر لنډیز سره دروپېژندل، د هغو پر منځپانګې، محتویاتو او نورو ځانګړنو مو ډېر بحث ونه کړ، خو دلته ددې خبرې یادونه ضروري بولو چې له څو ګوتو په شمېر ادبي تاریخونو پرته، زمونږ زیاتره د ادبیاتو تاریخونه په عنعنوي او دودیزه بڼه لیکل شوي او د ادبي تاریخ لیکنې معاصر معیارونه، د لیکنې اصول او لارې په پام کې نه دي نیول شوي. سربېره پر دې په پښتو ژبه او ادب کې په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر، چې له پیلامې یې لږو ډېر اتیا کلونه تېرېږي، د نورو ګاونډیو ژبو په ځانګړې توګه د پارسي او اردو په پرتله ډېر ورو او په اصطلاح د مېږې په پله روان دی او په پښتو کې د یو جامع او عمومي ادبي تاریخ او یا د هرې ادبي دورې په اړه د یو ځانګړي ادبي تاریخ لیکنې لپاره اکاډیمیکې او هر اړخیزې څېړنې ته اړتیا شته.» (۴۷: ۵۰۴- ۵۱۲)

ما په خپل دې اثر کې د لوړو زده کړو وزارت له خوا د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د همدې لرغونې دورې لپاره د تصویب شوي کاریکولم ټول محتویات په پام کې نیولي او هغو ته مې داسې څېړنیزه، شننیزه او تدریسي بڼه ورکړې چې محصلین په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خپل ځان شامل وګڼي. دا اثر له سریزې پرته ټول (۱۴) څپرکي لري. په لومړي څپرکي کې يې لومړی يا لرغونې دوره تشريح شوې، ادب تاريخ، ادبي تذکره څه ته وايي؟ پښتو څو ادبي دورې لري؟ دا مسايل تشريح شوي، تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب ته هم نغوته شوې او بيا د پښتو ادب لرغونې دوره شنل شوې ده. په دويم څپرکي کې د پښتو ادبياتو لويې حوزې؛ غور، کسي غر، ملتان او نورې سيمې تشريح شوي او په دريم څپرکي کې له امير کروړه رانيولې تر شيخ محمد صالح پورې د پښتو ادبياتو (۲۹)ببلابېلې څېړې؛ او د هغوی د کلام ببلګې تشريح شوي، هم د دوی ژوند ته کتنه شوې او هم يې کلام ارزول شوی دی. په څلورم څپرکي کې له نورو ژبو، له عربي او دري سره د پښتو ژبې اړيکي څېړل شوي، په پنځم څپرکي کې د لرغونې دورې نظم پر دوو برخو: د پښتو خپل يا ولسي ادبياتو فورمونه، لکه لنډی، بګتی، سروکي او نور څېړل شوي او هم له نورو ژبو څخه راغلي نظمي فورمونه لکه، قصيده، رباعي، غزل، مثنوي او نور ارزول شوي دي.

په شپږم څپرکي کې د لرغونې دورې نثر: د سالو وړمه، تذکرة الاولیا او نور څېړل شوي دي. اووم څپرکي کې د لرغونې دورې د ادبياتو لغوي شننه شوې، متروکې کلمې، پخوانۍ کلمې او جغرافيايي نومونه شنل شوي دي. په اتم څپرکي کې په لرغونې دوره کې منظومه ژباړه، د هغې فورم، هنري ښکلا او د هغې پرتلنه څېړل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نهم څپرکي کې په لرغوني دوره کې د شیخ رضي لودي او نصر لودي، د اسمعیل او خربښون او همدارنګه د سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازي ترمنځ لومړنۍ مشاعري او مناظري څېړل شوې دي. په لسم څپرکي کې د لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه لکه ویاړنه، ویرنه، ستاینه، ساقینامه او نور څېړل شوي او اورزول شوي دي. په یولسم څپرکي کې د لرغونو ادبیاتو فکري څرنګوالی، اسلامي افکار، غنایي افکار، سیاسي افکار، ملي او نور افکار څېړل شوي او شنل شوي دي. په دولسم څپرکي کې د لرغوني دورې عمومي ځانګړنو ته نغوته شوې، ددې دورې د ادبیاتو خپل چاپېریال، نړۍ والي، د نورو ژبو اغېزو، لوړتیا او ځوړتیا ته ګوته نیول شوې ده. په دیارلسم څپرکي کې د لرغوني دورې د ادبیاتو څرنګوالي او څومره والي یا کیفیت او کمیت ته اشاره شوې او یو بل سره پرتله شوي دي. په څوارلسم څپرکي کې د لرغوني دورې موثرې سیاسي او ټولنیزې څېړې او حادثې بیان شوي او د پښتو کرونولوژي راغلې ده او په همدې وروستۍ برخه کې د اثر پایله یا نتیجه راغلې ده. چې په عمومي ډول یې د لرغوې ادبي دورې ځانګړنې یو ځل بیا په ګوته کړي دي. د یادونې وړ ده چې د هر څپرکي په پای کې د هغه څپرکي محتوایي لنډیز او د محصلینو د فکر کارونې لپاره د هغه څپرکي اړوند پوښتنې هم راغلي، چې نه یوازې محصلین به د تدریس په بهیر کې له دې پوښتنو سره مخامخېږي او هغوی به ورته ځوابونه پیدا کوي، بلکې دا پوښتنې به دوی ته د کورنیو دندو یا سیمینارونو په بڼه هم ورکول کېږي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغوی به په دې برخه کې لا ډېره پلټنه او څېړنه کوي، تشریحي، توضیحي، لنډ او تفصیلي ځوابونه به ورته پیدا کوي.

دلتـه ددې خبرې یادونـه هـم ضـروري بـولم چې دا اثـر د پښـتو ادبیـاتو د لرغـونې دورې پـه بـاب نـه لـومړنی اثـر دی او نـه هـم وروستنی، دا د تېرو لیکلو شویو اثارو په دوام یو بل اثر دی چې د هغو پخوانیو اثارو ګټورې مزایاوې په کې هم خوندي دي او نوې زیاتونې هم لري. تر دې وروسته به نور اثار هم لیکل کېږي چې کېدی شي ددې اثر له ځینو ګټورو خواوو ګټه پورته کړي او لا ښه پوره او کره اثر تړې ولیکل شي، بشري ژوند د نورو تجربو او تېرو کارونو تداوم دی، علم هم پر یوه ورځ نه دی رامنځته شوی، د یوې ژبې د ادبیاتو څېړنه هم په یوه، دوو یا څو اثارور کې نه شي رالنډېدلای، هر اثر له یوه یا څو لیدلورو څخه د یوې ژبې پر ادبیاتو رڼا اچوي. دا اثر هم د تدریسي لیدلوري له مخې لیکل شوی، چې محصلین ورڅخه څرنګه ښه ګټه پورته کړي او ځان په تدریسي بهیر کې شامل وګڼي.

په دې اثر کې له کتابتوني څېړنې څخه زیات کار اخیستل شوی دی. کتـابتوني څېړنـه او ارزونـه دلتـه ځکـه ډېره کارېدلې چې دا د لرغونې دورې ادبیات دي، په دې برخه کې سړی مجبورېږي ټول یا هم اکثره هغه اثار ولولي چې تر دې وړاندې لیکل شوي، دا اثـار یـو پر بل پسې تعقیب او تحلیل کړي او ویې ارزوي او بیا خپلې لیکنې ته مسیر وټاکي. ساحوي څېړنه دلته ځکه ډېره عملي نه برېښي چې اوس ددې امکـان نـه شـته چې څوک دې یـوې ساحې تـه لاړ شـي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلته دې د زر یو نیم زر کلونو پخوانۍ اثارو به باب عملي پلټنه پیل کړې او یا دې د هغه وخت لیکل شوي اثار بیا مومې. البته دا کار ممکن دی چې پخواني ادبیات دې د هغو په باب د پخوانیو اثارو ترڅنګ د ادبپوهنې او ادب تیورۍ د اصولو او نورو نویو اثارو په رڼا کې وارزول شي او وشنل شي.

په دې اثر کې د پښتو ادب د لرغونې دورې په باب له اکثرو پخوانیو او نویو لیکل شویو اثارو څخه ګټه پورته شوې او خپله تدریسي تجربه هم ورسره ملګري شوې ده. هیله ده درنو لوستونکو ته هغه هدف او پیغام په ښه ډول ورسوي چې ددې اثر د لیکلو پرمهال په پام کې نیول شوی و.

په دې اثر کې دا ټکی هم د یادونې و بولم، لکه څنګه چې مې یادونه کړې، تر دې اثر دمخه هم د پښتو لرغونو ادبیاتو په باب پاموړ شمېر اثار لیکل شوي او په دې اثر کې هم ورڅخه ګټه پورته شوې، ځینو ځایونو کې لکه د لیکوالو د پېژندنې په برخه کې له دې اثارو څخه په منظم ډول یوه برخه رانقل شوې، ځکه چې د پخوانیو لیکوالو د پېژندنې په برخه کې ډېر کم څه نوي زیات شوي، خو په دې برخه کې بیا هم د نورو لیکوالو د اثارو پرتلنه ورسره شوې، کوم ځای کې چې پخوانۍ املا او انشا کې کوم سمون ته اړتیا وه، له سمون څخه هم کار اخیستل شوی، د تحلیل په برخه کې پر پخوانیو شننو سربېره نوري زیاتونې او سپړنې هم پرې زیاتې شوي، نو ځکه خو که درانه لوستونکي د یوه اثر په اخیستل شوي متن کې ځینې بدلونونه ګوري، نو دا د همدغه نوي عصر د اړتیا مطابق ترسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوي، د يوه ليکوال د پخواني تحليل په دننه دننه کې ځينې نور تحليلونه هم ورزيات شوي دي. ددې ترڅنګ تر يوه حده هڅه شوې چې د لرغوني دورې پر ادبياتو زمورږ د ادبپوهانو له خوا د شويو تحليلونو محتوا راواخيستل شي، نه کټ مټ متن او کومو ځايونو کې چې د متن کټ مټ را انتقال ته اړتيا وه، هلته متن په همغه واحده بڼه را انتقال شوی دی.

په پای کې غواړم د پښتو څانګې له مشرتابه او درنو استادانو؛ پوهاند محمد صابر خويشکي، پوهندوی بخت مير وزيري، پوهاند يارمحمد يزال، پوهندوی دوکتور محمد اجان حقپال، پوهنوال محمد رفيق رفيق او نورو څخه د زړه له تله مننه وکړم چې له پيله رانيولې او د اثر د بشپړاوي تر بريده پوري يې له ماڅخه خپلې ټولې ممکنه مرستې ونه سپمولې. همدارنګه قدرمن ورور ضياءالرحمن ضياء، چې ددې اثر په کمپوز، ډيزاين او سمون کې يې زيات زيار وګاله د زياتې قدردانې وړ بولم. له خورږو محصلينو او ګرانو لوستونکو څخه هم هيله کوم چې ددې اثر تر چاپ وروسته د تدريس او لوستو پرمهال دې اثر ته ښه ځير شي او کله چې يې هر ډول نيمګړتيا ته پام شو، نو له ما سره دې اړيکي ټينګ کړي، چې هغه نيمګړتيا حل او په نورو چاپونو او يا هم برښنايي بڼه کې يې سمون راولو.

په درناوي

د افغاني ادب د لا غوړېدو په هيله

پوهنوال محمد اسمعيل يون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی
لومړی يا لرغوني دوره

څرنګه چې ادبيات په ژبې او ژبه بيا په قوم يا ملت پورې اړه لري، نو ښه به وي چې دلته په پيل کې د پښتنو د اصل و نسب او د پښتو ژبې د ريښې په باب هم لږ تم شو. د پښتنو د اصل او نصب په باب پوهانو بېلابېل نظرونه څرګند کړي دي: ((افغاني پوهان پښتانه اکثره د لرغوني باختريا خلک ګڼي، يو شمېر نا افغان معتبر ليکوال هم په دې عقيده دي چې پښتانه په وروسته زمانه کې له شمال څخه راغلي دي. پښتانه يو وخت د غور په غرونو کې متمرکز و او وروسته بيا مهاجرين ورسره يوځای شوي او د هغوی ژبه او دودونه يې منلي دي.)) (۴۲: ۲۶۸)

((ځينو تاريخپوهانو پښتانه سامي نژاده ګڼلي، خو موجوده پوهنه او تاريخي- مقايسوي ژبپوهه بيا دا يوه افسانه ګڼي. نويو علومو تاريخي واقعيتونه او د پېښو ډېر تياره اړخونه د فني وسايلو په مرسته روښانه کړي او دې نتيجې ته رسېدلي چې پښتانه د لويو بشري کورنيو په ډله هندو اروپايي او په هغو کې بيا ارايي باختري توکم دی.)) (۱۸: ۵)

د نورو بېلابېلو تاريخي شننو، څېړنو، تاريخي اسنادو او ټبر پېژندونکو وروستی نچوړ او نتايج هم دادي چې ((پښتانه د ارايي قومونو له جملې څخه يو قوم دی او دا قوم يا قبيله په لسو ارايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قومونو کې تر ټولو قوي او غښتلی قوم و.)) ((پښتو ژبه د ژبو د هندو اروپايي کورنۍ، د اريانې څانګې د ختيزو ژبو په ډله کې يوه مطرح او پامور ژبه ده.))

((معاصره ژبپوهنه د تاريخي او پرتليزې ژبپوهنې د يوې نظريې په حکم اريايي مړې او ژوندۍ ژبې او لهجې پر دوو لويو څانګو وېشي چې هره يوه يې بيا دوه دوه ښاخونه لري:

لومړي باختري ژبې:

الف- جنوبي باختري ژبې: لکه ساکي، پښتو، اورمړي او پاميري ژبې.

ب- شمالي باختري ژبې: لکه سوغدي، يغنوبي، خوارزمي، الياني او اوسيتي.

دويم ايراني ژبې:

الف- جنوبي ايراني ژبې: لکه زړه فارسي، منځنۍ فارسي، نوې فارسي، تاتي، بختياري او کومزاري.

ب- شمالي ايراني ژبې: کوردي، بلوچي، تاليشي او غلياني.))(۱۸: ۸)

د نړۍ د دايرة المعارف له مخې پر (۲۰۱۵م) کال په ټوله نړۍ کې د پښتنو شمېر تر (۶۰) مليونو تنو اوړي. خو دا ټول (شپېته مليونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تنه، پښتانه په پښتو ژبه خبرې نه کوي، يو زيات شمېر يې داسې دي چې خپله ژبه يې هېره کړې ده.

ځينې نور يې بيا داسې دي چې کورنۍ او مورنۍ ژبه يې پښتو ده، خو د ښار، دفتر او بازار ژبه يې بله ده. کېدی شي د نړۍ په کچه له هرو دريو پښتنو څخه يوه يې خپله ژبه هېره کړې وي، خو له نسلي او روحي پلوه له پښتونولۍ څخه نه دي تېر شوي، ځان پښتون بولي او پر پښتونولۍ ويار هم کوي. په هندوستان او اوسني پاکستان کې په ډله ييز او کتله يي ډول نسلي پښتنو خپله ژبه هېره کړې او يا هم پرې هېره کړای شوې ده چې شمېر يې ملیونونو تنو ته رسېږي. د افغانستان په يو شمېر لويو ښارونو او نورو سيمو لکه کابل، هرات، فراه او نورو کې هم يو زيات شمېر پښتنو په ډله ييز او کتله يي توګه خپله ژبه هېره کړې ده، سره له دې چې له نسلي او کلتوري پلوه يې له خپل قوم سره رابطه نه ده شلېدلې، خو له ژبنې پلوه ورته سخت زيانونه اوښتي دي. نړيوال دايرة المعارف چې په نړۍ کې د سلو ټاپ يا ګڼ ويونکو ژبو لست خپور کړی په هغه کې يې پښتو په دوو هېوادونو کې يادې کړې ده، په پاکستان کې يې د څلورو ګڼ ويونکو ژبو په ډله کې يادې کړې چې تر اردو، پنجابي او سندهي وروسته څلورم مقام لري او په افغانستان کې يې د لومړۍ ژبې په توګه يادې کړې چې تر بلې هرې ژبې زيات ويونکي لري. سره له دې چې پښتو د نړۍ په سلو ټاپ او ګڼ ويونکو ژبو کې حسابېږي او که ټول ويونکي يې په پام کې ونيول شي، د نړۍ په (۳۰-۴۰) مخکښو ژبو کې حسابېږي، خو بيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم لکه څنګه چې په کار ده، پښتو ژبې ته د بېلابېلو عواملو او ګڼو دلایلو له امله هغومره کار نه دی شوی چې په کار و. دا کار بېلابېل عوامل لري چې د ټولو څېړل یې یو جلا بحث غواړي. دې سره سره چې پښتو ته ډېره سرکاري یا دولتي پاملرنه نه ده شوې، خو بیا هم پښتو ژبې د ولس په مټ خپل ځان ساتلی او د نورو قوي ژبو له یرغل سره یې مقابله کړې ده. ځکه خو نو «پښتو ته د ژبپوهنې په اصطلاح (ځانساتې) یا محافظه کاره ژبه ویل کېږي او انګلیسي ژبې ته یوه ژبخوره ژبه.»(۶۱: ۳۲) هره هغه ژبه چې د پښتو ژبې په موقعیت او حالت کې واقع وای، ځان یې د قوي سیالانو په مقابل کې نه شو ساتلای. د پښتو ژبې په دفاعي سیستم کې د نورو عواملو ترڅنګ ادبیاتو او په تېره بیا ګړنیو ادبیاتو خپل خپل رول لرلی دی. د ادبیاتو یوه ځانګړنه همداده چې «ادبیات یو ژبنی هنر ګڼل کېږي.» کله چې ژبه نه وي ادبیات نه شته، څرنګه چې ژبه د ادبیاتو بنسټ ګڼل کېږی، دغسې ادبیات هم د ژبې په ښکلا، ځلا او بقا کې خپل رول لري. طبیعي خبره ده چې لومړی په یوه ټولنه کې ژبه رامنځته کېږي او بیا ادبیات، نو د ژبې یو معمول تعریف همدا دی چې «د پوهولو او راپوهولو وسیله ده»(۴۶: ۴)

او یا هم « ژبه د هغو اوزانو نوم دی چې انسان پرې خپل مطالب بیانوي، دېته په عربي کې (لسان یا لغت)، یوناني کې ورته (یوغوس)، په انګرېزي کې ورته (لینګویج) په پارسي او اردو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته (زبان) په سنسکریت کې ورته (جوا) او په پښتو کې ورته (ژبه) وایي.)) (۲۲: ۲۰-۲۱)

کله چې ژبه رامنځته شي، ورو ورو وده کوي او د بېلابېلو مفاهیمو او ضروریاتو د خړوب لپاره کارېږي. ادبیات هم د انسان د اړتیاوو د نامستقیم بیان د پوره کولو لپاره کارېږي او ادبي ژبه هم د همدې اړتیا پر بنسټ رامنځته کېږي. کله چې په یوه ټولنه کې ادبیات رامنځته شي، بیا په هغه ټولنه کې ورسره ټولې ترلې نورې اصطلاحګانې لکه، ادب، ادیب، ادبپوه، ادب تیوري، ادب تاریخ او نور رامنځته کېږي. ددې لپاره چې مور د (ادب تاریخ) پر تعریف، هدف او ماهیت باندې ښه پوه شو، ښه به وي چې تر هغه وړاندې څو پورتنیو نومونو یا اصطلاحاتو ته هم لږ تم شو او هغه هم په لنډیز سره معرفي کړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادب

ادب په هره ژبه کې ځانته خپل لغت لري، په انګلیسي کې ورته (politeness)، په لاتیني کې ورته (urbanitate)، په فرانسوي کې (la politesse) په روسي کې ورته (вежливость) او نورو ژبو کې ورته نور لغتونه کارېږي، په عربي، پښتو، دري، اردو او ځینو نورو ژبو کې (ادب) کلمه په یو شان او تقریباً په یو مفهوم کارېږي. (ادب) د ژبپوهنې له مخې د بل هر لغت په څېر لغوي او اصطلاحي مانا ګانې لري.

پښتو- پښتو تشریحي قاموس کې یې د لغوي پېژندنې په اړه داسې راغلي دي: ((۱- عزت، خاطر، لحاظ، سړیتوب. ۲- تمیز، تهذیب، تعظیم. ۳- علم، پوهه، زده کړه. ۴- حیا، پرده، تربیت، پالنه.)) (۹: ۳۰)

د فرهنګ ادبیات پښتو دربیم ټوک لیکوال د (فرهنګ معین) په حواله د ادب لغوي مانا: ((فرهنګ، پوهه، هنر، ښه سلوک، تادیب او تنبیه راخیستې ده.))

پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ په لومړي ټوک کې لیکي: ((ادب په عربي ژبه کې ښېګڼې او کناست او د ژبې او زړه ظرافت او ذکاوت ته وایي، چې ظرافت او حسن تبادل یې لنډ لغوي تعریف دی.)) اما په اصطلاح کې ادب په دې ډول تعریفېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ادب هغه پوهنه یا هغه ریاضت دی چې سړی د هغې په وسیله یو فضیلت او یوه ښېګڼه له ښېګڼو څخه مومي یا له تېروتنو او خطاوو څخه ژغورل کېږي. خلاصه: دا چې ادب د لغت او اصطلاح له مخې ښېګڼه ده، چې سړی له خطا او بدو څخه ساتي او په خوی او خلق اړه لري، چې بیان یې د اخلاقو د علم کار دی.» (۱۴: ۱)

ګل پاچا الفت یې په ادبي بحثونه اثر کې داسې راپېژني: «اصل یې «هذب» دی، بې عیبه په مانا. د هذب کلمه په اصل کې د هغې ونې لپاره استعمالېدله چې ځینې ځانګې او ځینې ښاخونه به یې قطع شول او صافه به شوه، وروسته دا کلمه له محسوسیاتو نه معنویاتو ته رانقل شوه او هغه چاته هم وویل شوه، چې عیبونه به یې ورک شول، یانې مهذب به شو. اهل لغت ټول په دې باندې متفق دی چې د مهذب کلمه د یو کامل انسان لپاره د ونې له تهذیبه رانقل شوې ده... نو د هذب د کلمې «ذ» په «د» بدل شو او دغه ابدال په عربي کې ډېر مثالونه لري. لکه: هذم= هذب، جذم= جدم... نو هذب هدب شو او هدب په ادب بدل شو.

ځینې وایي چې په یوناني ژبه کې ادیب هغه چاته ویل کېده چې خبرې به یې خوږې وې او د ښه اواز او ښې نغمې خاوند به و، نو هر کله چې عربي او یوناني لغتونه یو له بل سره ګډ شوي دغه لغت هم له یوناني څخه اخیستل شوی دی.» (۴: ۵-۶)

د «ادبي بحثونه» لیکوال په یو ځانګړي سرلیک کې د ادب د کلمې تاریخ داسې بیانوي: «ځینې وایي چې دا کلمه «ادب» د

(c) ketabton.com: The Digital Library

جاهليت په زمانه او د اسلام په ابتداء کې نه وه، ځکه چې نه د هغه وخت به ادبي اثارو کې راغلې او نه په قرانکريم کې شته، بلکې لومړی ځل دا کلمه په دې نبوي حديث (ادبنی ربی فاحسن تاديبی) کې ذکر شوې ده.

(دا حديث محدثينو په دغو الفاظو نه دی ضبط کړی) ځينې نور وايي چې دا کلمه د جاهليت په زمانه کې هم وه او دا چې د هغه وخت په اشعارو او قرانکريم کې نه شته، ددې دليل نه شي کېدی چې دا کلمه په هغه وخت کې هډو موجوده نه وه، دوی د خپلې مدعا د ثبوت لپاره دا دليل راوړي. کوم وخت چې دا کلمه په حديث او يا د اصحابو يا د تابعينو په اقوالو کې راغله او هېڅا يې د مانا او مفهوم پوښتنه ونه کړه، معلومه ده چې پخوا هم وه او ارتجلاً نه ده ويل شوې. وايي چې دا کلمه د حضرت علي(رض) په اقوالو کې هم ډېره راغلې ده او د جاهليت په وخت کې (اکثم بن سيقي) د بني تميمو مشهور خطيب ذکر کړې ده.))

همدا ليکوال د ادب تعريف سرليک لاندې ليکي: ((لغوي مانا خو يې تهذيب ده او څه شی چې له چا سره او يا کوم شي سره لايق او مناسب وي هم ادب ورته ويل کېږي، لکه د مجلس اداب، د معاشرت اداب او داسې نور...

اصطلاحاً: ادب هغه پوهه ده، چې انسان په خپله وينا او بيان کې خطا او غلطۍ څخه ساتي، ځکه ادبي علوم هماغه بلل کېږي چې د وينا ښه والی او بدوالی، غلط او صحيح، خوږوالی او پېکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توب ښيي او په منثور او منظوم کلام کې د فصاحت او بلاغت له خوا بحث کېږي.

د ادب په تعريف کې ويل شوي چې ادب د ښو الفاظو په وسيله د خپلو احساساتو او ادراکاتو يا د زړه د خبرو ښکاره کول او د اورېدونکو په ذهن کې کېنول دي، يانې ادب يوازې د افکارو او روحي حالاتو اظهار نه دی، بلکې له يوه ذهنه بل ذهن ته انتقال او ابلاغ هم په کې ملحوظ دی.

دا انتقال که په ښه ډول او مهارت سره وي، چې هم په کې ښه کلمات انتخاب شوي وي او هم د کلماتو د ښه ترکيب او ښه استعمال په لحاظ د فصاحت او بلاغت مراعات شوی وي، ادب ورته ويل کېږي. که داسې نه وي نو عادي خبرې دي.)) (۴: ۸)

پوهاند صديق الله رښتين په خپل اثر ((د پښتو د ادب تاريخ)) کې ادب داسې راپېژني: ((ادب د عربو په لغت کې د پوهې، ځيرکۍ، بلنې او د هر شي د اندازې ساتلو په ماناوو راغلی دی او په اصطلاح کې ادب په دوه ډوله دی: يو نفسي ادب دی، چې اخلاقي فضيلت او ښېګڼې ته وايي او بل درسی ادب دی چې له دې څخه مطلب په ښه طريقه ويل او ليکل او خپل مطلب ښکاره کول دي.

ادب علم په اوله مانا د اخلاقو له علم څخه عبارت دی او په دويمه مانا د ادب علم هغه پوهنه ده چې د ويلو، لېکلو او ښې وينا ډولونه رابنيي او د نظم او نثر حالات، ښه والی، بدوالی او نورې مرتبې بيانوي. په دې لحاظ هغه ټولې پوهنې چې سړي ته د وېنا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډولونه په ښه طریقه لیکل او ویل زده کوي هغه د ادب علم بلل کېږي. هر کله چې د نظم او نثر د علومو د بیان، د تاریخ د لیکلو او د پوهولو راپوهولو دوه لارې دي، نو په دې دواړو کې مهارت پیدا کول او په دې واسطه خپل مطالب او خیالات بیانول او ښکاره کول د ادب غایه او غرض ګڼل کېږي. د نوي ادب په مفهوم کې انتقادي روح لرل هم داخل دي.» (۲۰: ۵)

د «ادبي مسالې» اثر لیکوال د ادب د اصطلاح د پېژندنې په اړه به تفصیل سره بحث کړی چې دلته یې په لنډیز سره ځینې څرګندونې را اخلو:

د ادب د کلمې د اشتقاق په برخه کې ډېرې خبرې شوي دي، یوه ډله لغت پوهان د ادب ریښه د اوستایي «دب» له ریښې سره مربوطه ګڼي، چې د لیکلو مانا لري او مونډ یې د دري ژبې «دبیر»، «دبیرستان» په کلمو کې، چې د لیکوال، منشي، ښوونکیو او ښوونځي مانا وې لري، راپاتې دی. ځینې وایي چې ادب د «ادیپوس» له یوناني کلمې څخه چې د لیکلو مانا لري، عربي ته ورغلی دی، ځینې نور بیا ادعا کوي چې ادب په اصل کې د عربي له هذب څخه مشتق شوی، یا ددې کلمې اوښتی شکل دی. (۶: ۲)

د «ادب مسالې» لیکوال وایي چې ماته دغه ټولې ادعاوې سمې برېښي او ددغو کلمو په شان یې تصادفي بولم، نه تاریخي. لیکوال دې برخه کې د ادب د مقولې د مفهوم د څرګندولو لپاره د عربو د مشهور لیکوال او څېړونکي «طه حسني» او دده د همکارانو هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسانه او په زړه پورې تشريح راوړې، چې په «التوجيه الادبي» نومي اثر کې يې راوړې ده.

ادب دوې ماناوې لري: يوه خاصه مانا او بله عامه مانا.

د ادب مادې د اسلام په پيل کې پر دوو ښېلو، خو سره نږدې ماناګانو باندې دلالت کاوه:

لومړی نفس ته د اخلاقي ښېګڼو او تعلیم او تمرین لپاره رياضت ورکول او بله له دغه رياضت څخه اغېزمن کېدل، ګټه اخيستل او د ښو اخلاقو کسبول.

وروسته بيا دغه مقوله د تعليم او ښوونې په مانا مستقله شوه او مودب د فاعل اسم په صيغه د «ښوونکي=معلم» د اصطلاح د انډول په توګه استعمال شوه او د ادب کلمې پر هغو معلوماتو باندې دلالت کاوه چې ښوونکي به زده کوونکو ته له شعر او کيسو، اخبار، انساب او نورو هغو څيزونو څخه چې د ماشوم د نفسي تهذيب لپاره ده کاراوه او يا يې ورسره له علم او پوهې څخه په خوند اخيستلو کې مرسته کوله، ورزده کول.

د ادب او تاديب د کلمو استعمال په اسلامي لومړۍ پېړۍ کې رواج وموند، په دې وخت کې عربي ثقافت يوازې دوه جنبې درلودې: ديني ثقافت او غير ديني ثقافت. په ديني ثقافت کې قرآن، احاديث او ورسره مربوط موضوعات او په غير ديني ثقافت کې شعر، اخبار، انساب او ورسره متعلق موضوعات شامل وو. دغه ديني ثقافت بيا وروسته د ادب موضوع شوه. په دويمه او درېيمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري پېړۍ کې پر عربي ژبنيو پوهنو باندې پيل وشو، نحو، صرف او لغتپوهنه د خپلواکو علمي څانګو په بڼه رايج شول. په همدې ترڅ کې د ادب د مقولې ميدان پراخوالی وموند او په نظم او نثر او د هغه په شرحه او کره کتنه، اخبار، انساب او پر عربي ژبپوهنه باندې يې دلالت وکړ.»(۶: ۳)

د ياد اثر ليکوال پر فطري او اکتسابي ډولونو باندې د ادب وېش، د غور او تامل وړ بولي او يادونه کوي چې حتی سليم عقل هم حکم کوي چې د هغو شيانو محتويات چې متقدمانو پر فطري او اکتسابي باندې وېشلي دي، ټول اکتسابي دي.

نوموړی د ادبي علومو د پېژندنې په اړه ليکي: «پخوا ادبي علوم هغو پوهنو ته ويل کېدل چې د بليغې وينا لارې چارې او احوال يې ښودل، نو ادبي علوم د ژبنيو علومو او ژبنيو اثارو پر ټولې مجموعې باندې اطلاق کېدل، د ادبي علومو دغې ارتې ساحې پوهان دې ته مجبور کړل چې د څېړنې د اسانتيا لپاره يې پر بېلابېلو او سره جلا، خو بيا هم مربوطو څانګو ووېشي.» (۶: ۶)

د ادب مسالې ليکوال د ادبي علومو د څانګو پر پخواني وېش مفصل بحث کړی، چې دلته يې په لنډيز سره ځينې برخې را اخلو:

عربي او نورو پوهانو ليکلي، چې د ادب علم منظوم او منثور کلام د فصاحت او بلاغت په لحاظ مطالعه کوي... د ادب د علم موضوع کلام دی او څرنګه چې کلام له کلمو څخه جوړېږي، نو ادبي علم د کلماتو ډولونه او حالتونه څېړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمونږ پوهانو د ادبي علومو څېړونکی ادیب بللی دی او له عالم څخه یې ښه کړی دی، یانې د دوی په عقیده که څوک د متداولو علومو په پوه څانګه کې تخصص ترلاسه کړي، عالم نومېږي، خو که د علومو په لویو باغونو کې له هرې څانګې څخه یو ګل وشکوي او ګلدسته ورنه جوړه کړي، ادیب بلل کېږي. لیکوال یادونه کوي چې: زمونږ پخواني پوهان پر څانګو باندې د ادبي علومو د وېش په موضوع کې یو نظر نه لري. ځینې پوهان یې پر (اتو) څانګو، ځینې یې پر (دولسو) او ځینې نور یې پر (څوارلسو) څانګو وېشي. که ددې موضوع په باب ټولې نظریې سره یوځای کړو، نو ادبي علوم لومړی پر دوو لویو څانګو د اصلي او فرعي په حیث او بیا هره څانګه پر خپلو ځانګړو ښاخونو باندې وېشل شوې ده، چې دې لاندې وېش کې دغه څانګې (شلو) ته رسېږي.

د ادب د علم اصول پخوا هغو علومو ته ویل کېدل چې د ادبیاتو اصلي او اساسي موضوعات یې څېړل او له کلام یا کلمو سره یې مستقیم اړیکي درلودل. پر دې لاندې ښاخونو وېشل شوي دي:

۱- د لغت علم (لغتپوهنه) مفرد لفظونه یې د اصل، نوعې او مادې په لحاظ څېړل.

۲- د صرف علم: مفرد لفظونه یې د صورتونو او شکلونو په لحاظ څېړل.

۳- د اشتقاق علم، د لفظونو ترمنځ ګډ اړیکي یې د اصالت او فرعیت په لحاظ څېړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د نحوې علم: د لفظي شکلونو ترکیب او د اصلي مانا ګانو له ایرادولو څخه یې بحث کاوه.

۵- د معاني علم: له لغوي مانا ګانو پرته د افادو طریقې او ډولونه یې څېړل.

۶- د بیان علم: د مانا کیفیت او څرنګوالی یې د څرګندتوب او مهموالي له نظره څېړل.

۷- د عروضو علم: د شعرونو وزنونه او بحرونه یې مطالعه کول.

۸- د قافیې علم: د بیتونو د پای د کلمو د شکلونو څرنګوالی یې څېړه.

۹- د بدیع علم: د کلام لفظي او لغوي ښېګڼې او ښکلاوې یې څېړلې.

د ادب د علم فروعات هغو ته ویل کېدل چې له ادبیاتو سره یې بنسټیز او نېغ اړیکي نه لرل، خو په نامستقیمه توګه یې له ادبي موضوعاتو سره تعلق درلود او د ادب د علم د مرستیالو علومو په ډله پېژندل کېدل، پر دې لاندې ښاخونو باندې وېشل شوي دي:

۱- د خط علم: د لیک او لیکنې انځورونه یې څېړل.

۲- نقد الشعر یا قرض الشعر: د منظوم کلام کیفیتونه او څرنګوالی یې څېړل.

۳- د انشاء علم: د منثور کلام کیفیتونه او څرنګوالی یې څېړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د محاضراتو علم: د حاضر ځوابۍ او بديهه ويلو اصول، طريقې او کيفيتونه يې څېړل.

۵- د تاريخ او قصص علم: د تېرو دورو د خلکو احوال اوضاع او دودونه يې څېړل.

۶- د انسابو علم: د کورنيو او قبيلو خپلوي او اړيکي يې څېړل.

۷- د مسالک او ممالک علم: د ښارونو، قصبو او کليو نومونه او اوضاع يې څېړل.

۸- د امثالو علم: د متلونو پېژندنه، منبع او د کارولو ځايونه يې څېړل.

۹- د تدوين علم: تدوين شوي شعرونه او د هغو مصنوعه ترکيبونه يې څېړل.

۱۰- د اغلوطاطو علم: هغه لفظونه او ترکيبونه يې څېړل چې د ژبې له قياسي قواعدو سره يې سمون نه درلود.

۱۱- د روايت علم: د رواياتو له احوال او د روايت له سموالي او ناسموالي څخه يې بحث کاوه.

له هغو تعريفونو څخه چې پخوانيو عربي او ختيزو پوهانو د ادب د علم لپاره راوړي دي، څرګنديږي چې زمونږ د پخوانيو پوهانو په نظر د ادب د مقولې مفهوم او مدلول له ژبې سره او د ادب د علم مانا له ژبپوهنې سره برابره وه. ادبيات چې اوس يې مونږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يوې مقولې په توګه کاروو په عربو کې يې رواج نه درلود او د اټکل له مخې له ترکي ژبې څخه زموږ ژبو ته راغلی دی.» (۶: ۹)

په «اريانا دايرة المعارف لومړي ټوک» کې د ادب د کلمې د پېژندنې په اړه داسې لولو: «که څه هم د نورو ټولنيزو علومو او فنونو په څېر ادب کوم داسې ټاکلی او څانګړی تعريف نه لري چې هر چېرې د هر چا لپاره يو شان د منلو وړ وي. له دې سره سره د ادبپوهانو او څېړونکو له خوا چې د ادب د کلمې د لغوي او اصطلاحي توضيح، تعبير او پېژندنې په برخه کې څه ويل شوي دي هغه ډېر مشترک ټکي سره لري.

«ادب» عربي کلمه ده، چې ځينو فرهنګونو يې لغوي مانا: روزنه، ښه معاشرت، ښه کړه وړه، اخلاق او نمانځنه راخيستې او په ځينو کې يې مانا پوهنه، ځيرکي، فرهنګ او هنر راغلې دي. پخوا به د ادب کلمه په عامه توګه اصطلاحاً د لغاتو، صرف، نحوې، معاني، بيان، بديع، عروض، قافيه، د خط اصول، د قرائت اصول، انشاء، تاريخ پر علومو اطلاق کېدله، کله کله په عام مفهوم د يوې ژبې ټولو ليکلو اثارو ته هم ادبيات ويل شوي دي، خو اوس يې دغه لفظي او اصطلاحي تعبير بدلون موندلی او د اجتماعي علومو او فنونو د يوې ستري او مهمې څانګې په توګه هغه ژبنی هنر او فن دی چې ټولنيز واقعيتونه او حقايق په کې د ژبې په وسيله د ذهني تصويرونو او انځورونو له لارې څرګندېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بله وينا: هره هغه ممتازه وينا که ګړنۍ (شفاهي) وي، که ليکنۍ، نظم وي که نثر، خو چې هنري ارزښت ولري، ادب بلل کېږي.» (۲: ۲۵۸)

سید رسول رسا په ادبي تنقید کې ادب داسې راپېژني: «د علم ادب یا لټریچر یو جامع تعریف او تشریح که د دنیا د موجود خیال مطابق وکړای شي، نو هغه به دا وي چې د انساني زړه له جذباتو، احساساتو او انساني میلان نه لبریزه تجربه چې د ادبي الفاظو په شکل کې په یو داسې جامع او ښکلي رنګ کې وړاندې شي، چې د ویونکي، لیکونکي یا ادیب مطلب پر اوربدونکي یا لوستونکي باندې په مکمل طور واضح شي، چې د هغه د زړه جذبات او احساسات هم هغه شان راولړزوي، لکه څنګه چې ادیب په زړه کې د لیک پر وخت رالړزېدلی او راپاربدلی وي او دغه شان لوستونکي یا اوربدونکي د ادیب د زړه له یوې مخصوصې ادبي تجربې پوره خوند واخلي. یانې ادب یوازې د احساساتو او جذباتو د ادبي الفاظو په ذریعه اظهار نه دی، بلکې له یو ذهن نه بل ذهن یا له یو زړه نه بل زړه ته انتقال او ابلاغ هم په کې ملحوظ دی.» (۴۷: ۵۱)

د «ادب څه دی؟» لیکوال یې ګڼ شمېر پېژندنې وړاندې کړي چې یوه په کې داده: «ادب د ادیب د خپل ځان یا جهان په هکله هغه اظهار دی، چې په کې د هغه محسوسات، جذبات او تخیل ګډ وي، هغه که په هره موضوع لیکي، ولې خالص د بهرنیو څیزونو او هم هغه شانتې په ساده ژبه نقشه نه وړاندې کوي، بلکې خپل تخیل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

احساس ورسره په داسې رنګ ګډ کړي، چې د هر چا د خوند څيز شي. په دې اولنې اثر کوونکي څيز ښکلې شاعرانه ژبه او جذبه وي. په دې باندې په جذباتو کې هم هغه شانتې وړې لويې څپې پيدا شي، لکه چې اديب محسوس کړي وي او تر هغه پس که عقل ترې فايده ولاړولی شي او هر څه ترې په ښه منطقي انداز راويستلی شي، نو وي دې.»(۴۷: ۵۳)

نومورې ليکوال په خپل پورتنې اثر «ادب څه دی؟» کې د يو شمېر بهرنيو ادبپوهانو هغه پېژندنې هم راوړې چې د ادب يا ليټريچر (Literature) د کلمې د تعريف او پېژندګلوی لپاره يې په خپلو اثارو کې وړاندې کړې دي. مورِ دلته ځينې دا پېژندنې را اخلو:

«که له مورِ نه دا پوښتنه وشي، چې ادب وايي څه ته، نو زمورِ لوی لوی نقادان به په دې وينا مجبور شي چې: که له ما نه پوښتنه نه کوې، نو زه پرې پوهېږم او که له ما نه پوښتنه کوې، نو بيا پرې هېڅ نه پوهېږم.»

(سنټ اګسټين انګرېزي ادبپوه)

په ادب کې منطقي رښتيا خو نه وي، ولې ادبي صداقت يا ادبي رښتيا په کې موجوده وي. (ارسطو)

بل ليکوال (ارنلډ بيټ) بيا وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«زه به تاسو ته دا ووایم چې لټریچر (ادب) څه ته وایي؟ نه! زما دا ارمان دی چې ما تاسو ته دا بیانولی شوای، ولې زه به داسې ونه کړای شم، هېڅوک دا نه شي بیانولی په دې راز رنا غورځولی شي، اشاري ورکېدی شي، بس تر دې نه زیات هېڅ نه شي کېدی.»

(هیډسن) لیکي:

« ادب پر دغو کتابونو او صرف پر دغو کتابونو باندې مشتمل دی، چې اول د خپلې موضوع او د بیان د چل له کبله د عامو خلکو د خوښې څیز شي، دویم په دوی کې د ژبې او د بیان د ښایست پوره پوره خیال ساتل شوی وي.»

هیډسن په بل ځای کې د ادبي اثر مقصد داسې ښودلی دی: «ولې د یو ادبي کتاب مقصد که هغه په معلوماتو کې زیاتوالی راولي او که نه، د جمالیاتي ذوق تندې سړول دي.»

د انګرېزي ژبې کره کتونکی (سکاټ جیمس) د ادب پېژندنې په اړه په زړه پورې څرګندونې لري او یوه ادبي پنځونه (تخلیق) له ناادبي لیکنې څخه داسې بېلوي: « په یو ادبي تخلیق او ناادبي تخلیق کې بېلګوټ ډېر ژرکېږي. هغه په دې رنګ چې د کوم تخلیق مور جاج اخلو که د هغه په هکله دا پوښتنې وړاندې کړي:

۱- کومې دعوې چې شوې دي هغه غلطې دي که صحیح؟

۲- دلیلونه له منطقي پلوه سم دي او که نه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- پر کومو خبرو چې يې بحث کړی دی هغه له دغې مسئلې سره څه ترون لري او که نه؟ نو دغسې تخليق يا تضنيف به نا ادبي وي. مثلاً د اقتصادياتو په هکله يو کتاب يا پر سياست يوه رساله. ولې د کوم تصنيف په مطالبو کې چې له رښتيا او دروغو سره زمونږ څه کار نه وي. کوم څه چې مونږ يې په منطقي تله تلل ضروري ونه ګڼو، د کوم په هکله چې مونږ د خپل ښايست له ذوق نه کار اخلو، کوم چې زمونږ پر تخيل او وجدان باندې اثر وکړي. هغه ادبي تضيف دی او دغو تخليقاتو ته (اغېزناک ليک) وايي)). (۴۷: ۵۳) د (تخليق او تنقيد) اثر ليکوال هم د ادب د پېژندنې لپاره د بهرنيو پوهانو څرګندونې را اخيستې چې ځينې يې دلته را اخلو:

ليکوال (ميتهوارنلډ) وايي:

((ادب د انساني ژوند تفسير دی.))

نامتو ليکوال (نيومن) ليکلي دي:

((د ادبياتو مراد د ژبې په ذريعه د خيال څرګندول دي، خيال څخه مې مراد د تخيل احساسات، رايې، استدلال او د انساني دماغ نورې کيسې دي.))

بل ليکوال (هيډسن) ويلي دي:

((د ادب کار دادی چې معلوماتو کې يې ترقي يا وده وي او که نه، خو چې په کوم ډول يوه موضوع وړاندې کوي، هغه دومره خوندوره وي چې د انسان ښکلاييزه تنده ماته کړي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (تخليق او تنقيد) اثر ليکوال د ادب د پېژندنې په اړه د بهرنيو ادبپوهانو د ښلابښلو نظريـاتو د وړاندې کولـو پـه پـای کـې د ادب تحليلي او تشريحي پېژندنه په دې ډول کوي:

((هر څه چې په ژوند کې دي، هغـه پـه ادب کـې شـته، حقـه خبـره داده چې ادب هډو د ژوند لـه تجربـو سره نـه پـرې کېـدونکی تـړون لري، ځکه خو ادب د ژوند اظهار، يانې څرګندونه ګڼل کېږي. ادب دی که ژوند ، دواړه يو بل نه ځان نه شي خلاصولی، که ادب له ژوند نه ډېر څه اخلي، نـو ژوند تـه ورکـوي هم ډېر څه، د ادب عملي او ښـکلاييز اړخونـه د ژونـد د ګڼـو فيضـو څرګندونـه کـوي، ادب نـه يوازې زموږ احساسات رالړزوي، ورسره ورسره زمـوږ د معلومـاتو پانګه هم درنوي. مطلب دا هغه څيزونه چې موږ ترې خبر نـه يـو ادب ترې موږه خبروي، همدغه د ادب د عملي اړخ په کارنامو کې شامله کارنامـه ده. بـل د ادب جماليـاتي اړخ دی، چـې د ښـکلا ، حسـن او جمال په نامه يادېږي، لنډه دا چې ادب د يو قوم د عـروج او زوال پـه مرحلـو کـې ډېـر لـوی لاس لـري او حقـه خبـره داده چـې د يـو قـوم د اجتماعي ژوند ټول اړخونـه د ټولـو فنونـو پـه نسـبت پـه ادب کـې تـر ټولو نه زيات جوت دي.)) (۲۱: ۳۲-۳۹)

د (پښتو ادب پوهنه) ليکوال هم د ادب په اړه د يـو شـمېر بهرنيـو ادبپوهانو پېژندنې راخيستي، چې په خپلـو اثـارو کـې يـې د ادب د تعريف په باب وړاندې کړي، موږ يې دلته ځينې پېژندنې راوړو:

ليکوال (ډسکودس) وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«هغه معلومات چې له کتابونو څخه نه حاصلېږي ادب دی.»

لیکوال (بروک) لیکلي دي:

«د لایقو ښځو او سړو لیکلي احساسات او خیالات په داسې رنګ څرګندول چې لوستونکي ترینه خوند واخلي.»

بل ادبپوه (امرسن) وایي:

«ادب د انسان هغه کوښښ دی، چې هغه په کې د خپل حالت د غلطیو تلافي کوي.»

په خپله د پښتو ادبپوهنه لیکوال د ادب کلمې د اصطلاحي پېژندنې په اړه داسې څرګندونې کړي دي: « ادب هر څوک لولي، ولې چې ادب هغه سندره ده، چې په غم کې هم خوشالي راولي، د ژوند نه د مزې اخیستلو لپاره انسان کې نوې جذبه راپاروي، خو ادب نه خو مادي څیز دی، چې مشاهده یې وکړای شي او نه د ساینس څه کوټلې فرمولې ده، چې سملاسي د انسان ذهن ته کوز شي. په دې هکله ډېر بحثونه شوي دي، خو ولې د خپلې معنوي ژورتیا او پراختیا له کبله د ادب یو جامع تعریف په لنډو ټکو کې چا تراوسه نه دی کړی.»

ادب ته په لویدیز کې د لیتراتوره یا لیتریچر (Literature) اصطلاح کارول کېږي، چې اصلاً له لاتنین کلمې څخه اخیستل شوې، چې مانا یې توری (حرف) دی.» (۴۷: ۵۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «ادب تیوري اساسونه» اثر لیکوال لیکي: «اوس په لویدیز کې معمولاً د «لیتراتوره» کلمه په دوو مانا وو استعمالېږي:

۱- د یوې موضوع په باب د لیکلو اثارو مجموعه، د هنري او ادبي صنایعو موجودیت یا نه موجودیت په کې اهمیت نه لري، لکه د طب په باب لیتراتوره «ادبیات» او داسې نور.

۲- هغه هنري اثار چې د بداعت او ښکلا، یانې د ادبي صنایعو مراعات په کې شوی وي. په دغه وروستۍ مانا په ختیځ او لویدیځ کې په یوه مفهوم استعمالېږي...

بدیعي ادب د هنر یوه داسې نوعه ده، چې د خلکو پر ذهن او روحیاتي نړۍ باندې زښته ډېره اغېزه کوي، د تفکر طرز او احساس یې روزي او د انساني اخلاقو، بشري عواطفو په سمون او هغو ته په سالم تشکل ورکولو کې لوی لاس لري. څومره چې لیکوال د خپل چاپېریال او خپلې ټولنې د ژوند پر رمزونو پوه او د هغو رسا افاده کوي، هماغومره دده د اثارو لوستونکي ته له دغو رمزونو څخه پرده پورته کېږي او د خپلې ټولنې ښه او بد درک کوي.» (۳۱: ۳)

د ادبي مطالعاتو په لړ کې تل دا پوښتنې رامخې ته کېږي، چې څه شی ادبیات دي؟ او څه شی په ادبیاتو کې نه شو شمېرلای؟

دا پوښتنې ظاهراً ډېرې ساده او سطحي برېښي، خو ځوابونه یې بیا هومره اسانه نه دي.

د «ادبپوهنه» اثر لیکوال په دې هکله لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د لویدیځ یو ادیب (اډوان ګرینلا) د یوې ژبې ټول چاپ شوي او خطي اثار په ادبیاتو کې شمېري، که موږ د نومورې دا پورتنی نظر ومنو او د یوې ژبې ټول چاپ شوي او خطي اثار ادبیات وګڼو، نو بیا نور ټولنیز او سایسني علوم (لکه فزیک، کیمیا، بیولوژي، هندسه، تاریخ، جغرافیه او...) څنګه د ځانګړو علومو او فنونو په توګه مطرح کولای شو؟ پر همدې اساس ویلای شو، چې د یوې ژبې ټول اثار ادبیات نه دي.» (۴۸: ۲)

دلته د ادب او ادبیاتو د لغوي او اصطلاحي مانا په باب د بحث دا خوره وره لمن راټولوو او د پایلې په توګه وایو:

«ادبیات د ادب جمع ده او په ټنیو ادبي څېړنو کې یې یوه ډېره عامه پېژندنه داسې ده، چې ادبیات د اجتماعي علومو او فنونو د یوې سترې او مهمې څانګې په توګه هغه ژبنی هنر او فن دی چې ټولنیز واقعیتونه او حقایق په کې د ژبې په وسیله د ذهني تصویرونو او انځورونو له لارې څرګندېږي. یا په بله وینا:

«ادبیات د یوې ژبې د لیکلو او نالیکلو هنري اثارو مجموعې ته ویل کېږي.» دغه پورتنۍ څرګندونې د ادبیاتو یوې کوټلی او منلي پېژندنې لپاره داسې هم افاده کولای شو: «هره هغه وینا چې ګړنۍ وي که لیکنۍ، نظم وي که نثر، خو چې هنري ارزښت ولري ادب بلل کېږي.» (۴۷: ۵۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیب: هغه چاته ویل کېږي چې ادبیات رامنځته کوي، لیکوال او شاعر دواړو ته د ادیب اصطلاح کارېږي. یانې هر هغه شخص چې د هنري ادبیاتو د پنځونې سبب کېږي، هغه ادیب دی.

لیکوال: مورږ په پښتو کې د ادیب کلمې د اندول لپاره لیکوال کاروو، لیکوال په عامه مانا هغه چاته ویل کېږي چې لیک کوي که هغه د ژوند په هره برخه کې وي، خو په ځانګړې او خاصه مانا د لیکوال کلمه هغه چاته کارول کېږي چې هنري لیکنې کوي مانا همدا ادبیات پنځوي.

شاعر: هغه چاته ویل کېږي چې شعر لیکي، شعر هم په حقیقي مانا. یانې دا چې کلام یې هنري ارزښت ولري او له ناظم سره یې توپیر په همدې هنري ارزښت کې دی.

ناظم: هغه چاته ویل کېږي چې نظم جوړوي. نظمونه معمولاً له هنري ښکلا څخه ډېر برخمن نه وي، خو وزن او اهنګ یې اساسي برخه ده.

نظم: «په لغت کې د مرغلرو پېیلو، ترتیبولو، سینګارولو، شعر ویلو او وزنوال کلام ته ویل کېږي.» (۳۷: ۲) او په اصطلاح کې «همغه کلام دی چې وزن او اهنګ ولري.» په یوه نظم کې کېدی شي پر وزن او اهنګ سربېره هنري ښکلا هم ځای پرځای شوي وي، دې حالت کې نظم پر خپل نظمي جوړښت سربېره شعري کیفیت هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلوي، خو که ښکلاييز کيفيت ونه لري يو موزون کلام يوازې د نظم ښه خپلوي.

نثر: ((نثر عربي کلمه ده، په لغت کې شيندلو او پاشلو ته وايي، په اصطلاح کې همغه کلام ته وايي چې مقيد وزن او اهنګ نه لري.)) البته مسجع نثر د خوند، لذت او ضرورت لپاره ځای نيم وزن او اهنګ لري او ځينو برخو کې پر قافيې سربېره له ردیف څخه هم برخمن وي. ځينو نورو بيا يوازې د وزن له قيد څخه ازاد متن ته نثر وايي.

((نثر په لغت کې پاشلو او تيتولو ته وايي، خو په اصطلاح کې هغه کلام دی چې د وزن له قيد څخه ازاد وي.)) (۲۲: ۴۱)

لنډه لنډه کيسه، لنډه کيسه، منځنۍ کيسه، اوږده کيسه او يا هم اوږد داستان د منثورو فورمونو له مشهورو ډولونو څخه دي.

له مانيز پلوه ادبي اثار ډېر ډولونه لري، نږدې هره محتوا چې رانغاړي تقريباً په همغه نامه يادېدلای شي. لومړی شخص چې ادبيات يې د محتوا له مخې ډلبندي کړل، ارسطو و چې په خپل اثر (کتاب الشعر) يا (بوطيقا) کې يې ادبي اثار پر دريو ډولونو: ((اپيک، (رزمي) ليريک، (غنايي) او ډراماتيکو اثارو ووېشل.))(۱: ۱) په پښتو کې هم ددې کته ګوريو ترڅنګ ويارنې (فخريې) ويرنې، مرثيې او حبسي شعرونه هم شته، دې ټولو ته به په خپل ځای نغوته وکړو. دا پورته مسايل چې موږ يې يادونه وکړه، طبيعي خبره ده چې د يوې پوهې له مخې شنل کېږي او ارزول کېږي او يو پوه يا

(c) ketabton.com: The Digital Library

عالم ته اړتيا لري چې ادبي اثار تحليل کړي، ويې ارزوي. هغه علم چې ادبيات له هر اړخيز پلوه څېړي هغه ته (ادبپوهنه) وايي، ښه به وي چې دلته لومړی پر ادبپوهنې او بيا د هغې پر ببلابېلو څانګو لږ بحث وکړو. له دې بحث څخه مو هدف دادی چې کله هم د ادب تاريخ له نظره د پښتو ادبياتو لرغونې دوره څېړو، نو د ادبپوهنې له څانګو او د هغې له اصولو سره اشنا کېدل راته ضروري دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبپوهنه

ادب پوهنه: د «ادب» او «پوهنه» له یوځای کېدو څخه جوړه کلمه ده، چې لغوي مانا یې د ادب یا ادبیاتو پېژندنه یا د هغې په هکله پوهه او زده کړه ده. په عام مفهوم ادبپوهنه هغه پوهه ده چې د ادبیاتو په هکله څېړنه کوي یا په بله وینا: هغه پوهنه چې ادبیات مطالعه کوي ادبپوهنه بلل کېږي.

د ادبپوهنې یوه بله پېژندنه په دې ډول ده:

«ادبي اثار، شعر او هنري نثر د هنر له ډولونو څخه دي او د ټولنیز شعور یوه برخه ده، هغه پوهنه چې د ټولنیز شعور دغه برخه مطالعه کوي د ادبپوهنې په نامه یادېږي.» (۴۷: ۱۱۸)

«ادبیات» او «ادبپوهنه» ادبي څېړنې او ادبي مطالعات دوه ځانګړي اصطلاحات دي، که د دوی ترمنځ نږدې اړیکي شته، نو ترڅنګ یې د بېلتون داسې لیکه او کرښه هم شته چې دوی په خپله، خپله ځانګړتیا او جلاوالی څرګندوي.

د «ادبي تیوري او ادبي کره کتنې اثر لیکوال په دې اړه لیکي: «پر دې باید وپوهېږو چې ادبپوهنه، ادبي څېړنې، ادبي مطالعات او ادبیات یو له بله څرګند توپیر لري، په دې مانا چې «ادبیات» یو ژبنی هنر دی او «ادبپوهنه» د هنر د بېلابېلو اړخونو علمي مطالعه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا هم جوته ده چې ((ادبپوهنه د کلمې په علمي مفهوم ساینس نه دی، خو د نورو ټولنیزو علومو په لړ کې یو ډول پوهه ده.)) (۵: ۱)

د ادبیاتو او ادبپوهنې ترمنځ یو ډېر ستر توپیر دادی چې ادبیات تخلیقي اړخ او جنبه لري، ادیب یې رامنځته کوونکی او پنځوونکی دی او ادبي مطالعات یا ادبي څېړنه (ادبپوهنه) د ادب په هکله د یو ډول پوهنې ترلاسه کول یا زده کړه ده. په دې مانا چې لوستونکی د نورو تخلیق کړي ادبي اثار لولي او تر تحلیل وروسته پرې ځان پوهوي.

همدې محتوا ته په کتنه ادب پنځوونکی یا تخلیق کوونکی هنرمند دی او ادبي مطالعه کوونکی د لوستونکي او زده کوونکي په ډله کې شمېرل کېږي.

((ځینو بیا د ادبیاتو او ادبپوهنې ترمنځ د اړیکو ښودلو په لړ کې له دې توییر څخه له یوې مخې سترګې پټې کړي او ویلي یې دي: څوک چې په خپله ادیب نه وي او ادبي لیکنه ونه کړای شي، پر ادبیاتو نه پوهېږي، نو ځکه باید ادب څېړونکی او ادبپوه یا د ادبیاتو مطالعه کوونکي هم ادیب وبولو، یانې یو څوک هغه وخت د بل پر شعر او یا هنري نثر باندې پوهېدی شي چې په خپله یې شعرونه ویلي او ادبي نثري لیکنې یې کړې وي)). (۴۸: ۱۴)

په داسې حال کې چې واقعیت داسې نه دی، د بېلګې په توګه: مورږ ډېر داسې نالوستي ولسي شاعران لرو چې نه یې ادبیات مطالعه کړي او نه یې د شعر فنون لوستي دي، نه لفظي بدیعې او نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنوي صنايع پېژني، نه ورته تشبيه، استعاره، کنايه، مجاز، قافيه او د هغې ارکان او عيبونه معلوم دي، خو داسې غوره ادبي منظوم اثار يې تخليق کړي او پنځولي دي، چې ډېر ستر هنري او ادبي ارزښتونه لري. همدارنګه ډېر داسې ادبپوهان او ادبي څېړونکي هم پېژنو چې د شعر پر ټولو فنونو او تلازماتو پوهېږي، خو نه شعر جوړولای او نه هم ادبي ټوټه يا لنډه کيسه او نور ادبي ژانرونه ليکلای شي.

نو ويلای شو چې: ادبيات او د ادبياتو په هکله پوهه او معلومات دوه بېل شيان دي، ادب په خپله د اديب نوښت او پنځونه (تخليق) دی.

ادبپوهنه دري اساسي څانګې لري، ادب تيوري، ادبي کره کتنه، ادب تاريخ.

ددې ترڅنګ ادبي تذکره، متن پوهنه او کتابپوهنه د ادبپوهنې پر څنګزنو څانګو کې راځي، دلته غواړو د ادبپوهنې پر همدغو اساسي او فرعي څانګو هم لنډه رڼا واچوو:

ادب تيوري: ((ادبي تيوري)) له ((ادبي)) او ((تيوري)) دوو توکو څخه جوړه کلمه يا اصطلاح ده چې له ((ادب)) څخه مقصد د ((ادب په تول پوره)) اثار دي او د تيوري مانا ((نظري اصول))، نظري پوهه يا د نظرياتو ټولګه ده چې په دې ترتيب د ((ادب تيوري)) مانا د ادب په اړه نظريې او ټوليز اصول ګڼل کېږي. (۱۶: ۱۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اصطلاحي توګه «ادبي تيوري هغه پوهنه ده چې د ادبياتو پر ماهيت، مبتدا، غايه، ارزښت، رسالت او پرمختګ رڼا اچوي او دغه مسايل څېړي.» د «ادبي تيوري» د پېژندنې لپاره ادبپوهانو يو شمېر توضيحي او تشريحي څرګندونې کړي، چې ډېر سره ورته ټکي لري، دلته يې ځينې را اخلو:

کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي وايي: «ادبي تيوري هغه پوهنه ده چې د ادبياتو پر ماهيت، مبدا، نمايه، ارزښت، رسالت او انکشاف باندې بحث کوي.»

دوکتور اسدالله حبيب وايي: «ادب تيوري د ادبي پديدو يا اثارو ټولنيز ماهيت، د ځانګړنو پرمختيا، قانونمندي او ټولنيز نقش مطالعه کوي او د ادبي اثارو د ارزښت موندنې د څېړنې لپاره عام اصول ټاکي.»

يو بل تعريف کې راځي.

«ادب تيوري د ادبي مطالعاتو لپاره هغه منظمه او منسجمه لاره ده چې پر يوې نظريې ولاړه وي او د هماغې نظريې پر بنسټ د ادبي متونو مطالعه کوي.» ځينې نور تعريفونه يې په دې ډول دي:

«ادب تيوري هغه علم يا پوهه ده چې د ادبي اثارو ټولنيز ماهيت، ځانګړنې او د ادب د ودې او پرمختګ قوانين مطالعه کوي.»

د «ادب د تيورۍ اساسونه» اثر ليکوال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ادبي تيوري د ادبپوهنې يوه ډېره مهمه څانګه ده، چې د هنرمند له خوا د ژوند د ترسيم او د هغه د درک، د ټولنې پر ذهني وده او انکشاف د بديعي اثارو د ارزښت معلومولو، د بديعي اثارو د انواعو، د هغو د افادو د لارو، د ليکوالو د سبکونو، ادبي مکتبونو او داسې نورو تحقيق او څېړنه کوي.» (۳۱: ۴)

«ادب تيوري د ادبپوهنې ستره او اساسي څانګه ده چې د ادب ټولنيز ارزښتونه، د ادب د پراختيا ټاکلي پړاوونه، د ودې او انکشاف تاريخي عنعنه، د ادبي اثارو اساسي فورم او نورې ځانګړنې څېړي او د ادبي موادو د څېړنې لپاره عمومي لارې او اصول ټاکي.» يو لنډ تعريف يې دادی: «ادب تيوري د ادب د بېلابېلو برخو او مسايلو په هکله د نظرياتو مجموعه ده.» (۴۷: ۱۶۸-۱۶۷)

د ادبي تيوري په اړه دې پورته بېلا بېلو پېژندنو له مخې ويلی شو چې په عامه توګه په ادب تيوری کې د ټولنپوهنې د علمي قوانينو له مخې د ادب او ټولنې ترمنځ د اړيکو، د ادبياتو د پيدايښت د عواملو، د ادبي مکتبونو، ميتودونو او سبکونو، په ادبياتو کې د شکل او مضمون څرنګوالی... او د بېلابېلو ادبي انواعو او ژانرونو په هکله بحث او څېړنه کېږي.

د ادب تيوري ترڅنګ ادبي کره کتنه هم د ادبپوهنې مهمه څانګه ګڼل کېږي، د ادبي کره کتنې لغوي او اصطلاحي مانا وو ته ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تمپرو چې دا دواړه له ادب تاریخ سره مرسته کوي چې د یوې ژبې اثر څنګه په ښه ډول وڅېړل شي.

ادبي کره کتنه: په پښتو ژبه او ادب کې د عربي ژبې د (نقد) او (تنقید) او د انګرېزي ژبې د (کرټسیزم) د کلمې لپاره کره کتنه وضع شوې ده، نو لازمه ده چې لومړی یې په دغو ژبو کې لغوي مانا او مفهوم وپېژنو او بیا یې ببلابېلې اصطلاحي پېژندنې راواخلو:

فرهنګ عمید د (نقد) د کلمې د لغوي مانا په اړه لیکي: ((نقد عربي کلمه ده، مانا یې سره کول یا کره کول، د کره او کوټه پیسو جلا کول، د کلام د عیبونو او ښېګڼو څرګندول او هم د هغو پیسو په مانا چې سملاسي ورکول کېږي، د نسیه خلاف (ضد).)) (۳۲: ۹۱۴)

پښتو پښتو تشریحي قاموس څلورم ټوک د کره کتنې د کلمې مانا داسې کړې ده: ((کره کتنه پښتو کلمه ده، لغوي مانا یې نقد، انتقاد، کرټسیزم (انګرېزي) رښتینې قضاوت، ادبي نقد یا د انتقاد فن... او د ادبي کره کتنې مانا: وینا پېژندنه، د خبرو سنجونه، د ادبي اثارو د ارزښت او قیمت پېژندنه او د هغو له شرحې او تفسیر څخه عبارت ده، په داسې توګه چې د هغو اثارو ښه او بد او منشاء وپېژندل شي.)) (۱۱: ۵۴۹)

د (ادبي تیوري او ادبي کره کتنې) اثر لیکوال په لویدیځه نړۍ کې د عربي نقد د کلمې یا اصطلاح مفهوم په هکله لیکلي دي: ((په لویدیځه نړۍ کې د (نقد) عربي اصطلاح او کلمې معادل په

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګلیسي ژبه کې (criticism) په فرانسوي ژبه کې (locritique) په المانې ژبه کې (kritik) کارول کېږي، دا ټولې اصطلاحګانې چې په پورته دریو ژبو کې مو یادې کړې ریښه یې یوه ده او له یوناني کلمې (crites) څخه چې د (حکم او قاضي) مانا لري، مشتق شوي دي. له همدې مادې او ریښې څخه دي چې (krinein) کلمه د (قضاوت کولو) مانا ورکوي.)) (۵: ۶۰-۶۱)

په پښتو ژبه کې د (کره کتنې) لغوي مانا ژوره، پخه، په غور او دقت کتنه او ارزونه ده.

تر کومه چې خبره د ادبي کره کتنې (ادبي نقد) په اصطلاحي پېژندنې پورې اړه لري، په دې هکله په بېلابېلو څېړنیزو اثارو کې بېلابېلې توضیحي او تشریحي پېژندنې راغلي دي، چې تر ډېره سره ورته ټکي لري، موږ یې دلته ځینې را اخلو:

د (اشنایی با نقد ادبی) اثر لیکوال یې داسې راپېژني: ((ادب نقد (کره کتنه) چې هغې ته وینا سنجونه، وینا پېژندنه او وینا پوهنه هم ویل کېږي، د ادبي اثارو له ارزښت موندنې یا پېژندنې، تشریح او تفسیر څخه عبارت دی، چې د هغې په نتیجه کې دا جوته شي چې ددغو اثارو ښېګڼې او بدګڼې (ښکلاوې او نیمګړتیاوې) یا ښه او بد څه دي او د هغو منشاء کومه ده. ځینو د نظر خاوندانو یې د پېژندنې په اړه ویلي دي: په نړۍ کې د ترټولو غوره څیز، چې پېژندل شوی او یا د انسان په فکر او ذهن کې دی د هغو د پېژندنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره داسې هڅې او هلې ځلې دي چې له شخصي موخې، غرض او ګټې څخه لرې او خلاصې وي.» (۲۵: ۲۱)

د «ادبي څېړنې» لیکوال د بریتانیکا دایرة المعارف او امریکا انسایکلوپیډیا په حواله د کره کتنې پېژندنې داسې راوړي دي: «کره کتنه د هنرونو په باره کې یوه مستدلله او سیستماتیکه مباحثه ده، چې د هغو تخنیکونه او محصولونه توضیح او ارزوي. په دې ترتیب کره کتنه له استیتیکو کتنو «ښکلا پېژندنو»، عکس العملونو او کره کولو سره توپیر لري.»

او د امریکا نادایرة المعارف په حواله لیکي:

«د یوه هنري اثر تنقیح، ارزونه او له هغه څخه انطباع اخیستنه د استیتیکي تجربې یوه حتمي او ضروري برخه ده.» (۲۳: ۱۰۵)

د «ادبي تیوریو او ادبي کره کتنې» اثر لیکوال یې داسې راپېژني: «ادبي نقد (کره کتنه) هغه پوهنه ده چې ادبي اثار د هنري او ښکلا پېژندنې د پدیدو په توګه مطالعه کوي، د پوهنې په دې څانګه کې د پام وړ یا موجود اثر له نورو ادبي اثارو سره له اړیکو لرلو پرته په یوازې یا ځانګړې توګه ارزول کېږي.» (۵: ۵۳)

اریانا دایرة المعارف ادبي کره کتنه (نقد) او نقاد په توضیحي او تشریحي بڼه داسې رامعرفي کوي:

«ادبي کره کتنه (نقد) د ادبپوهنې یوه ستره او مهمه څانګه ده. د نقد لغوي مانا فرهنګونو: وینا پېژندنه، د خبرو سنجونه، رښتینی

(c) ketabton.com: The Digital Library

قضاوت او د ادبي اثارو ارزښت معلومونه را اخيستې ده. په عربي کې پخوا د (نقاد) اصطلاح په عامه توګه د اصلي او کوټه (ناچلو) دينارونو او درهمونو بېلوونکي شخص لپاره کارېدله، خو اوس به ادبي اصطلاح د وينا يا ليکنې د ښو او بدو اړخونو (ښېګڼو او بدګڼو يا عيبونو) معلوموونکي ته نقاد يا (کره کتونکی) وايي.

ادبي کره کتنې ته (ادبي تنقيد) يا (ادبي نقد) هم وايي، چې لغوي مانا يې محاکمه کول دي او کره کتونکی يا (ناقد) هغه څوک دی چې د نقد په وسيله د اثارو د ښه والي او بدوالي يا څرنګوالي په هکله لوستونکي ته يوه پرېکړه صادروي.

ادبي کره کتونکی د يو ادبي اثر د ژورې او هر اړخيزې مطالعې په لړ کې هغه تشريح او توضيح کوي او د اثر د محتوا پر اصلي روح، د ليکوال پر پيغام او ادبي اثر د رامنځته کولو پر اصلي موخه او غرض لوستونکی پوهوي او د کره کتنې د ټاکلیو اصولو په رڼا کې يې ادبي ښکلا، ښېګڼې او بدګڼې، نيمګړتياوې او کمزورتياوې بيانوي.

يا په بله وينا: لوستونکي ته د اثر هر اړخ او د ليکوال فکر او غرض په اغېزمنه توګه ورښيي.» (۲: ۲۷۱)

د (فرهنګ زبات و ادبيات پښتو) دربيم ټوک ليکوال يې د پېژندنې په اړه ليکلي دي: «ادبي کره کتنه د ادبپوهنې دربيمه اساسي څانګه ده، د ختيځ او لويديځ په ژبو کې يې ډول ډول پېژندنې وړاندې شوي، په زياترو پېژندنو کې يې اساسي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټيز ټکي دادي چې کره کتنه د يوه اثر ښه او بد يا ښکلي او بدرنګ اړخونه ارزوي. د ادبي کره کتنې عمومي موخه د وخت لپاره د هغې ارزښت موندل يا معلومول دي.» (۵۵: ۱۷)

د «ادب او ادبي کره کتنه» ليکوال د کره کتنې د پېژندنو په اړه د ځينو لويديځو ادبپوهانو نظريات راوړي دي چې دلته يې د کره کتنې د ببلابېلو اړخونو د پېژندنې لپاره د نوموړي اثر په حواله په لنډيز سره را اخلو:

انګرېزي کره کتونکی او شاعر ميتو ارنلډ (Mathew Arnold) ويلي دي:

« په نړۍ کې چې ډېرې ښې خبرې شوي او يا کوم ښه او غوره اندونه رامنځته شوي دي، د هغو د بې پرې پېژندنې او عامونې د هيئت نوم کره کتنه ده.»

په ايټالوي دايرة المعارف کې يې ليکلي دي: «کره کتنه د هغه عمل يا ذهني خوځښت نوم دی، چې د يو شي يا ادبي ټوټې د هغو ځانګړنو توپير وکړي، چې ارزښت ولري.»

يو جرمني عالم په دې اند دی: «کره کتنه (يا ادبي ښکلا پېژندنه) په ځانګړې توګه دا ويني چې يوه ليکنه يا ادبي ټوټه (اثر) تر کومه بريده د ښکلا د هغو قوانينو او قواعدو مطابق ده، چې د تصنيف پرمهال منل شوې ده.» (۵۰: ۱۲۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامتو کره کتونکی (لوناچارسکي) د ادبي کره کتونکي د کار د لارو چارو په هکله داسې نظر څرګندوي: ((کره کتونکی باید تر ټولو لومړی د اثر محتوا او د هغه ټولنیزه منځپانګه وڅېړي، بیا له ټولنیزو ډلو سره د هغه د اړیکو تر څرګندولو او پر ټولنیز ژوندانه باندې د هغه د اغېزو تر ټاکلو وروسته د هغه فورم (بڼې او شکل) ته پام اړوي او د اثر بنسټیزو موخو سره د فورم اړیکي معلوموي او د هغو پایلو ترلاسه کولو سره مرسته کوي، چې د اثر له زیات اغېز او هنري بیان څخه عبارت دي.)) (۳۴: ۵)

(سپنګارن) وایي:

((کره کتونکی د انتقاد په ترڅ کې دغو پوښتنو ته ځواب ورکوي:

۱- هنرمند د څه څرګندولو لپاره کوښښ کړی دی؟

۲- ایا په خپل مرام کې بریالی شوی دی؟

په دغو پوښتنو پسې جوخت درېیمه پوښتنه راولاړېږي: ایا هغه څه چې هنرمند څرګند کړي دي په څرګندولو ارزي؟)) (۲۳: ۱۰۶)

د (اې ای رچرډز) په اند: ((کره کتنه د یو انصاف لرونکي لیکوال شننه، مدلله څېړنه او په پای کې یې د ښکلاییزو ارزښتونو په اړه پرېکړه کول دي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ابرامز) د ادبي اصطلاحاتو فرهنګ کې د ادبي کره کتنې په هکله ليکي: ((ادبي کره کتنه د ادبي اثارو تعريف، توصيف، طبقه بندي، شننه او ارزونه ده.))

د (کادن) د تعريف له مخې: ((ادبي کره کتنه هغه هنر يا علم دی چې د ادبي اثارو پرتلنې، سپړنې او څېړنې، شننې، تفسير او څېړنې ته ځانګړی شوی دی.))

عربي ليکوال (احمد امين) وايي: ((کره کتنه د ادبپوهانو په اصطلاح د هر هنري اثر چې موضوع يې ادب، يا انځور، يا موسيقي وي، درسته ارزونه، د هغه د خپل ځاني ارزښت سپړنه او د هنر په ورشو کې د هغه د کچې ټاکنه ده او هغه ملکه چې دغه ارزونه رامنځته کوي، ذوق دی او دا ذوق کوم بسيط او ساده شی نه دی، بلکې له ډېرو شيانو څخه مرکب دی، چې ځينې يې د عقل له قوې او ځينې يې د شعور له قوې څخه عبارت دي.))

(دکتور هاشم صالح مناع) د خپل اثر (بدايات فی النقد الادبي) کې ليکي: ((کره کتونکو د کره کتنې ډول ډول اصطلاحي مانا وې کړي دي، چې د ټولو لفظونه ببل ببل، خو مانا يې يوه ده.)) نومورې د يو شمېر پېژندنو تر راوړلو وروسته يو جامع تعريف داسې وړاندې کوي: ((کره کتنه د هنري کار ارزول، له هر اړخه د هغه ارزښت ټاکل او پر هغه باندې د اغېز ښندونکو عواملو شنل، سپړل، علت ښوول، پېژندل او د هغه د مثبتو او منفي خواوو څرګندول او بيا پر هغه باندې حکم کول دي.))

(ډاکتر سيروس شمسيا) په خپل اثر (ادبي نقد) کې د ادبي کره کتنې د پېژندنې په هکله داسې وايي: ((د ادبي کره کتنې تعريف د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانيو پوهانو په اند له هغه تعريف سره چې نن مهال کېږي، توپير لري. د پخوانيو ادبپوهانو په اند له کره کتنې څخه موخه معمولاً دا وه چې د يو اثر عيبونه بيان کړي، يا يې د الفاظو د څرنګوالي په هکله څه ووايي، يا ووايي چې مانا له بل اثر څخه اخيستل شوې ده او په ټولیزه توګه د لفظ او مانا له څرنګوالي څخه وغږېږي، البته دغه مانا په خپله د نقد له لغت څخه هم په ګوته کېږي، ځکه نقد له (کره) څخه د (کوټه) ببلولو ته وايي، په دې ډول پخوانيو کره کتونکو کار زياتره د ضعف د نقاطو ښودل وو.)) داکتر شمسيا زياتوي:

((په لرغوني لويديځ کې هم خبره دغسې ده، د (ويبستر) په نامه فرهنګ د criticism د ويي لغت، مانا داسې کاږي [د کره کتنې کار چې معمولاً عيب لټول دي] اما په اوسني نوي پېر کې له ادبي کره کتنې څخه موخه د اثر د عيبونو څرګندول نه دي (که څه هم کېدی شي دې چارې ته هم نغوته ولري.) ځکه ادب کره کتنه د لومړۍ کچې (لومړۍ درجې) او مهمو اثارو څېړنه کوي او په دې ډول اثارو کې زيات تر دې چې د ضعف ټکي ارزښت ولري، د قوت ټکي مطرح دي. ځکه نو ادبي کره کتونکی هڅه کوي د هغه لوړې کچې ادبي اثر په شننه او تحليل سره لومړی د هغه جوړښت او مانا لوستونکو ته څرګنده کړي او بيا هغه قوانين چې ددغه ادبي اثر د سترتوب لامل شوی دی، توضيح کړي، ځکه نو ادبي کره کتنه له يوه لوري د اثر په څرګندونه کې د ادبي قوانينو کارول دي او له بله پلوه د هغو تازه او ممتازو اصولو کشف دی، چې په دغه اثر کې نغښتي دي.))

(شمسيا) وړاندې ليکي: ((ادبي کره کتنه يو خلاق کار دی او ادبي کره کتونکی بايد د اثر د څښتن په کچه د ذوق او خلاقيت

(c) ketabton.com: The Digital Library

څښتن وي. البته په دې توپير چې ليکوال او شاعر د فضيلت څښتن دی، خو د ادبي پوهنو پر ټولو اړخونو خبر نه دی. په داسې حال کې چې ادبي کره کتونکی ښايي له ټولو علومو سره په دقيقه توګه اشنا وي، چې له هغو ټولو څخه د اثر د لوړتيا د لاملونو په شننه او څېړنه کې د افزارو په توګه کار واخلي. په دې ډول کېدی شي د ادبياتو او د هغو د اړوندو مسايلو په غوړېدو کې د ادبي کره کتنې پر ارزښت پوه شو. ځکه په کره کتنې سره لومړی ادبيات تل تر تله متحول او ژوندي پاتې کېږي. ځکه کره کتونکی د لوړو کچو ادبي اثارو په څېړنه کې له هغو د وسيلو له هغې برخې کار اخلي چې په کار ورځي او خپل په خپله ځينې زاړه علمي او فني وسايل له منځه ځي او دويم د لوړو کچو اثارو په څېړنه کې نوي معيارونه او وسايل کشفوي او د خپل هېواد ادبياتو ته يې وړاندې کوي. په دې ډول لوستونکی د کره کتونکي په مرسته داسې معيارونه تر لاسه کوي، چې لوړ کچې اثار وپېژني، سطحي اثارو ته پام وانه ړوي او ددې ترڅنګ ددې لامل هم ګرځي چې ادبي او فرهنګي بهير خپل درست او سم مسير ته برابر کړ. ګواکې کره کتونکی په نا مستقيمه توګه خلکو ته ورښيي چې کوم اثار بې ارزښته دي او په دې سره کېدی شي پر فرهنګي کارونو خپله اچوونکي هم د ناوړه ګټې اخيستنې مجال ونه مومي.»(۴۷: ۵۲۱-۵۲۲)

د «برسمند سخن» اثر ليکوال «ډاکتر نادر وزين پور» د ادبي کره کتنې د پېژندنې په اړه ډېرې مفصلې څرګندونې لري، چې دلته يې ځينې ټکي په لنډيز سره را اخلو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((نقد (کره کتنه) په لغت کې له ناخالصو زرو څخه د چاندي زرو بېلول او په ادبي اصطلاح د ادبي اثارو ارزښت پېژندنه او ارزښت ټاکنه ده. د کره کتنې (نقد) د پېژندنې په اړه باید ووایو چې (نقد) یا کره کتنه یوازې په ادبي چارو پورې مربوطه نه ده او کېدی شي چې پر هر ډول علمي، فني، هنري، فلسفي، تاریخي او نورو ډول ډول اثارو ترسره شي.

تر کومه چې خبره په ادبي کره کتنې پورې اړه لري، کله چې زمونږ په ټولنو کې د (نقد) یا (انتقاد) خبره راپورته کېږي، د ځینو خلکو په ذهن کې سملاسي (د عیب لټونې) په مانا او مفهوم افاده کېږي. په داسې حال کې چې له نقد څخه هدف هېڅکله هم یوازې نورو ته د یو ادبي اثر ناوړه، کمزورې یا نیمګړې خواوې ښوول او په ګوته کول نه دي، بلکې له نقد څخه هدف د یو ادبي اثر ارزښت پېژندنه او نورو ته د هغو ښودنه ده، ځکه که د یو ادبي اثر پر معنوي ارزښتونو باندې پوهېدل د ټولو خلکو لپاره ممکن او شوني نه دي، د نقاد یا کره کتونکي د هڅې او کوښښ په نتیجه کې د هغه اثر ټولې خواوې د کره کتونکي په وسیله په ژوره توګه تر غور او څېړنې لاندې نیول کېږي او بیا هغه د خپل کار نتیجه او ارزښت ټاکنه نورو ته خپروي. خو له بده مرغه زمونږ په ټولنه کې ډېر ځله کله چې واورېدل شي پر هغه یا دغه کتاب کره کتنه (نقد) شوی، خلکو ته دا فکر پیدا کېږي چې خامخا د اثر عیبونه او کمزورۍ په ګوته شوي، ځکه چې زمونږ په ټولنه کې څوک له نقاد (کره کتونکي) څخه بله هیله او توقع نه لري.)) (۵۲۲: ۴۷-۵۲۳)

د ادبپوهنې ددې څانګو تر پېژندنې وروسته اوس راځو خپلې اصلي موضوع (ادب تاریخ) ته! ادب تاریخ هم د ادبپوهنې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

اساسي څانګو څخه ګڼل کېږي، څرنګه چې ادب تاریخ دلته مورِ ته د یوه مضمون په توګه مطرح دی، نو غواړو څه ناڅه په تفصیلي ډول دلته دې بحث ته تم شو او د ادب تاریخ په باب خپل بحث له یوې پوښتنې پیل کړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادب تاریخ څه ته وایي؟

‹ادب تاریخ› له ‹ادب› او ‹تاریخ› دوو توکو څخه جوړه یا رغول شوې کلمه یا اصطلاح ده د ادب کلمې د لغوي او اصطلاحي مانا په باب مو دمخه بحث کړی دی. او د ‹تاریخ› لغوی مانا نېټه، وخت، سنه، د کوم شي د وخت تعینول او د هغه کتاب نوم چې تېرې پېښې بیانوي او په اصطلاح کې په ځانګړې توګه د بشري پېښو مجموعې ته وایي، چې اجتماعي، سیاسي، اقتصادي، علمي، ادبي او کلتوري اوضاع او د پېښو د اړیکو څرنګوالی د علت او معلول پر اساس په کې څېړل شوی او ثمرې پرې بنا شوې وي. په عامه توګه دهر شي د تېر وخت مطالعې ته تاریخ وایي.›› (۱۰: ۹۳۴)

له اصطلاحي پلوه د ادب تاریخ د پېژندنې لپاره د بېلابېلو ادبپوهانو او څېړونکو له خوا یو لړ توضیحي او تشریحي څرګندونې وړاندې شوي، دلته یې ځینې ډېر عامې پېژندنې وړاندې کېږي.

پوهاند عبدالحی حبیبي یې داسې راپېژني:

‹‹د یوې ژبې ادب تاریخ ټول هغه تحولات او لوړتیاوې او احوال چې له ابتداء څخه ورپېښ شوي، بیانوي.›› (۱۵: ۱۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند صدیق الله رښتین په خپل اثر «د پښتو د ادب تاریخ» کې د ادب تاریخ پېژندنه داسې کړې ده: «د ادبیاتو تاریخ ډېر عام مفهوم لري او په عامه مانا د یو ملت د علمي، ادبي، فکري ترقۍ او یا تنزل د حالاتو بیان ته د ادبیاتو تاریخ ویل کېږي.» (۲۰: ۸)

د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) لیکوال یې څو پېژندنې په دې ډول را اخیستي دي:

«۱- د ادب تاریخ هغه پوهنه ده چې د هنري ادبیاتو د پیدایښت او ودې جریان له تاریخي شرایطو سره د ارتباط په ترڅ کې څېړي.

۲- ادبي تاریخ د انسان ژوند، لکه څومره چې په ادب (هنري ادبیاتو) کې تجلي کړې ده، رابرسېره کوي.

۳- د یوې ژبې ادبي تاریخ باید د هغې ژبې د ویونکو د کلتور په چوکاټ کې وڅېړل شي.» (۲۴: ۱۸-۱۹)

اکاډمیسین دوکتور عبدالاحمد جاوید د «دري ژبې د ادبیاتو په باب» په خپل اثر کې وایي: «ادب تاریخ هغه بحث دی چې د یوې ژبې د ادبي افکارو وده، تسلسل، د کیفیت څرنګوالی او له منځه تلل په کې څېړل کېږي.»

د «ادب د تیوري اساسونه» اثر لیکوال یې داسې راپېژني: «ادب تاریخ د تاریخي پراختیا او انکشاف، د تاریخي اجتماعي شرایطو او د هغو د چاپېریال له پلوه ادب څېړي او د تاریخ په جریان کې د ببلا ببلو تاریخي پوړیو اهمیت او اغېزه په ګوته کوي.» (۳۱: ۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «پښتو ادبیاتو اصطلاحي قاموس» لیکوال یې داسې راپېژني: «ادب تاریخ په عامه توګه د نړۍ او په خاصه توګه د یو هېواد او قوم د ادبیاتو د پرمختګ جریان مطالعه او تر څېړنې لاندې نیسي، چې د تکامل په مختلفو ټاکلو او ځانګړو دورو او مرحلو کې څرګند شوی وي او همدارنګه د ځانګړو لیکوالو اثار هم تر تحلیل او څېړنې لاندې نیول کېږي. په بله وینا:

ادب تاریخ په مختلفو سیاسي، اجتماعي او اقتصادي پېښو کې د ادب پرمختیایي جریان تر څېړنې لاندې نیسي او په دغه جریان کې د مختلفو اثارو ارزښت او مقام ټاکي.

په لنډ ډول سره: ادب تاریخ د ادبي جریان پرمختګ او مختلفې پدیدې او ټاکلې دورې تر څېړنې لاندې نیسي.» (۲۷: ۲)

د «فرهنګ ادبیات پښتو» درېیم ټوک لیکوال لیکي: « ادب تاریخ د ادبپوهنې یوه څانګه ده، چې د ادبي پرمختیا بهیر څېړي او په ترڅ کې یې د ډول ډول ادبي پدیدو ځای او ارزښت ټاکي. ادب تاریخ کله د یوې ټولنې او یا سیمې د ادبي جریاناتو پرمختیا په تاریخي دورو او کله هم په یوې ټاکلې دوره کې تر مطالعې لاندې نیسي.»

د «پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر لیکوال د ادب تاریخ په اړه د ګل محمد نورزي د کابل مجلې «ادب پېژندنه» لیکنې په حواله داسې توضیحي څرګندونې راخیستي دي: «د ادبیاتو تاریخ د یوه فرهنګ او ثقافت د پېژندګلوی لپاره تر ټولو غوره وسیله ده، چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه په مرسته پوهېږو ادبي اثار، افکار او ادبیات له څه تغیراتو او د کومو لاملونو په وسیله له ننني پرمختګ یا مخځور سره مخامخ شوي دي.» (۴۰: ۳۰)

که د ادب تاریخ پورتنۍ بېلابېلې پېژندنې په غور سره ولولو، ډېر شریک ټکي به په کې وګورو، له دې ټولو څخه د ادبیاتو تاریخ د پېژندنې لپاره داسې مشترک ټکي وړاندې کولای شو: «د ادبیاتو تاریخ هغه پوهنه ده چې د تاریخ د بېلابېلو پېړیو په پوړیو کې د یوې ژبې علمي، ادبي لوړتیا او ځوړتیا څېړي او د ټولنیزو چاپېریالي شرایطو او حالاتو په رڼا کې د ادبي ودې او تنزل د پېښو اصلي عوامل په ګوته کوي.» (۴۸: ۲۳-۲۴)

د ادب تاریخ موضوع:

څومره چې د ادب موضوع پراخه ده او په ادبي اثارو کې د بشري پوهنو او انساني معلوماتو او اطلاعاتو ډېرې برخې چې د شعر او ادبي نثر په بڼه بیان شوي، د ادب په ساحه کې مطالعه کېږي، دغسې د ادب تاریخ موضوع هم ډېره پراخه ده.

پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ په لومړي ټوک کې د ادب تاریخ د موضوع په اړه لیکي: «د یوې ژبې ادب تاریخ ټول هغه تحولات او لوړتیاوې او احوال چې له ابتدا څخه ورپېښ شوي، بیانوي، نو لکه د ادب موضوع چې ډېره ارته او پراخه ده د ادب تاریخ موضوع هم دغسې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې پخوانی حال او وروستنې انقلابونه او ټول تحولات ښيي. په ژبه کې چې څه علوم او فنون موجود وي، تاریخ یې څرګندوي، په تفصیلي توګه د یو ملت د فکري او علمي لوړتیاوو احوال او اوضاع لیکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پېښې او د ودې کتابونه او علمي کارنامې او اثار ښيي.» (۱۴: ۱۰- ۱۱)

د ادب تاریخ موضوع داده چې په پرله پسې پېړیو کې لفظي او فکر بدلونونه وخېړي او مقصد ورڅخه دا وي چې د وینا وو او افکارو ترمنځ توپیر پیدا کړي او بیا ورڅخه د منطقي او فکري لارو لپاره بنسټونه پیدا کړي. سربېره پر دې ادب تاریخ زمونږ د فرهنګ له تېر تاریخ سره د پېژندنې ښه وسیله ده. دا مونږ ته په ګوته کوي چې مونږ له کومو حوادثو لوړتیا او ځوړتیا څخه تېر شوي یو او اوسني حالت ته رسېدلي یو.

د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) لیکوال د ادبي تاریخ د موضوع په اړه داسې نظر لري: «د ادبي تاریخ د موضوع په باب بېلابېلې نظریې څرګندې شوې دي. ددې نظریو په قطب کې هغه نظریه ده چې ادب تاریخ د فرهنګ له تاریخ سره یو شانته ګڼي. ددغې نظریې پر اساس ادب تاریخ د یو ملت د علمي، ادبي، فکري او هنري ترقي یا تنزل د حالاتو بیان او د تاریخ د هرې دورې د حالاتو څرګندونکی دی.

په دغه تعریف کې ساینس، فلسفه، عقاید، هنر او نورې کلتوري پدیدې هم شاملې دي. په دې ترتیب د ادب اصطلاح د فرهنګ مترادفه ګڼل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بل قطب کې هغه نظریه ده چې ادب تاریخ د ادبي تذکرې سطحې ته راټیټوي او په هغه کې د کرونولوژۍ پر اساس د شاعرانو او ادیبانو د ژوند حالات او اثار معرفي کوي...

ددغو دوو قطبونو ترمنځ یې مهم تعریفونه په دې ډول دي:

۱- ادب تاریخ هغه پوهنه ده چې د هنري ادبیاتو د پیدایښت او ودې جریان له تاریخي شرایطو سره د ارتباط په ترڅ کې څېړي.

۲- ادب تاریخ د انسان ژوند لکه څومره چې یې په ادب (هنري ادبیاتو) کې تجلي کړې ده، رابرسېره کوي.

۳- د یوې ژبې ادبي تاریخ باید د هغې ژبې د ویونکو د کلتور په چوکاټ کې وڅېړل شي.

اوسنی عمومي تمایل دادی چې ادب تاریخ باید ژبنې هنري اثار (ګړني او لیکنې) له هغو شرایطو سره په ارتباط کې وڅېړي چې نومورې اثار په کې ایجاد شوي دي.)) (۲۴: ۱۸-۱۹)

دې پورتنیو څرګندونو ته په پاملرنه که مورږ د یوې ژبې ټول هغه لیکلي اثار په پخوانۍ اصطلاح ادبیات وبولو، چې د بېلابېلو علومو او فنونو په اړه دي (لکه کیمیا، بیولوژي، هندسه، ریاضي، تاریخ، جغرافیه، فلسفه، اقتصاد او...) نو په دې صورت کې د ادب تاریخ موضوع ډېره پراخېږي او ټول علوم او فنون او د هغو تاریخي بهیر او د ودې او پرمختیا څرنګوالی د ادبیاتو دتاریخ نه، بلکې دعلومو او فنونو تاریخ بولو او که چېرې ادبیات د یوې ژبې هنري او تخلیقي اثار وي، نو په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

صورت کې بيا يوازې همدغه ډول ادبي اثار د ادبياتو په تاريخ کې مطالعه کېږي او د ژبې هر ډول اثار د ادبياتو په تاريخ کې نه ځايېږي. د ژبې هر ډول اثار لا څه چې اوس هغه منظوم اثار هم، چې هنري او ادبي ارزښتونه نه لري، په ادبياتو کې نه شمېرل کېږي، نو د ادبياتو په تاريخ کې هم د مطالعې مورد نه لري. لکه ځينې مذهبي فقهې، طبي، تاريخي او جغرافيايي او نور ډول ډول مسايل، چې زموږ په ژبه (پښتو) کې په نظم بيان شوي، خو هنري او ادبي ارزښتونه يې په نشت حساب دي.

کله کله له ځينو خلکو سره دا پوښتنه وي چې ادبي تذکره او ادبي تاريخ دواړه د يوه ليکوال پنځونې مطالعه کوي او خوندي کوي يې، نو ددې دواړو ترمنځ توپير څه دی؟ يا هم ځينې لوستونکي يې يو بل سره نه شي توپيرولای، نو ددې په خاطر چې د دواړو ترمنځ توپير وشي، ښه ده چې ادبي تذکره هم په لنډيز سره دروپېژنو او له ادب تاريخ سره يې توپير هم په ګوته کړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي تذکره څه شی دی؟

د ادبي تذکرې د لغوي او اصطلاحي پېژندنې په اړه په اریانا دایرة المعارف (پښتو) لومړي ټوک کې داسې راغلي دي: «تذکره عربي کلمه ده چې لغوي مانا يې فرهنګونو: ذکر، بيان، يادښت، يادونه، تبصره او د پېژندنې پانه ښودلې او په اصطلاح کې هغه اثر ته ويل کېږي چې په کې د پوهانو، عارفانو، ديني او ملي مشاهيرو او نورو نومیالیو شخصيتونو، د احوالو، ژوند پېښو او اثارو پېژندنه کېږي.

په ادبي او فرهنګي مطالعاتو کې ادبي تذکره هغه اثر ته ويل کېږي چې د شاعرانو او ليکوالانو ژوند پېښې او اثار په کې معرفي شوي وي او ضمناً په کې د هغوی د منظومو او منثورو ليکنو بېلګې هم خوندي شوي وي.» (۲: ۲۶)

د ادبي تذکره ليکنې عمومي اصول:

سرمحقق زلمي هېواد مل په خپله يوه مقاله «ادبي تذکره او ادبي تاريخ» کې د تذکره ليکنې پر اصولو مفصل بحث کړی چې دلته يې په لنډيز سره ځينې ټکي را اخلو:

«د تذکره ليکنې عمومي او کُلي اصول داسې ښودلای شو:

۱- **د شاعر يا ليکوال بشپړ احوال:** تذکره بايد د شاعر، ناظم يا ليکوال نوم، تخلص، مستعار نومونه، د زوکړې نېټه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلار نوم، کورنۍ، قوم، زده کړې، استادان، دوستان، شاګردان، کورنۍ وضعه، د اوسېدو ځای، سفرونه، عقیده، مذهب، عرفاني لاره (که یې ولري) که شاعر مړ وي د مړینې نېټه، مړستون، دا چې شاعر یا لیکوال پر څو ژبو پوهېده او دې ته ورته نورې خبرې.

۲- **د شاعر اثار او ایجادات**: په ادبي تذکره کې دې د شاعر یا لیکوال د ژوند پېښو ترڅنګ د هغه منظوم یا منثور اثار هم معرفي شي.

۳- د شاعر او لیکوال د اثارو د شکلي او موضوعي ځانګړنو څرګندونه دې وشي، خو پر هغو کره کتنه او تبصره د تذکره لیکونکي نه، بلکې د ادبي کره کتونکي او ادبي مورخ کار دی.

۴- د شاعر او لیکوال د ژوند پېښو او اثارو د پېژندنې ترڅنګ د هغوی د شعرونو او نثري لیکنو ښېګڼې راوړل. د کلام یا لیکنو د ښېګڼو په راوړلو کې باید د تذکرې لیکوال:

الف- که د شاعر یا لیکوال منظم اثار په لاس کې وي له هغو څخه دې داسې ځانګړې ښېګڼې راواخلي چې د هغه د فکر او هنر ارتقایي بهیر ورڅخه جوت شي.

ب- که شاعر یا لیکوال څو اثره ولري له هغو څخه دې څو نمونې راخوښې کړل شي.

ج- که د نظم یا نثر یوه ښېګڼه په لاس کې نه وي په هغه صورت کې ادبي تذکره لیکونکی پرې نه ګټل کېږي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادبي تذکرو ډولونه:

د اردو ژبې پیاوړی لیکوال «ډاکټر علمدار حسین بخاري» په خپلې هغې مقالې کې چې په «ادبي تاریخ نویسي» اثر کې د «اردو شاعرو کا تذکری اور ادبی تاریخ نگاری» د بېلابېلو ځانګړنو له مخې ادبي تذکرې پر شپږ ډوله ښودلې او وېشلې دي:

۱- هغه ادبي تذکرې چې په هغو کې یوازې د پیاوړو شاعرانو او لیکوالانو د ژوند حالات او د کلام بېلګې خوندي شوې وي.

۲- هغه ادبي تذکرې چې په کې د یادونې وړ ادیبان راغلي او د هغو د نظم او نثر زیاتې بېلګې په کې وي، خو د ژوند مفصل حالات په کې راغلي نه وي. لکه بیاضونه او نورې غورچانې ټولګې.

۳- هغه تذکرې چې په کې دیوې ژبې شاعري پر بېلابېلو پړاوونو وېشل شوې وي او له دې ډول تذکرو څخه موخه د یوې ژبې د شاعرۍ د ودې او پرمختیا ښودنه وي.

۴- هغه ادبي تذکرې چې د یوې مخصوصې یا ځانګړې ادبي دورې د شاعرۍ څرګندویي کوي.

۵- هغه تذکرې چې د یوې سیمې یا یوې ډلې د شعر او ادب استازیتوب کوي.

۶- هغه ادبي تذکرې چې یوازینۍ موخه یې د شعر او ادب کره کتنه او سمون وي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فرهنګنامه ادبي فارسی، دویم ټوک کې یې ادبي تذکرې پر دوه ډوله وېشلې دي:

۱- عامه ادبي تذکره: چې به کې په عام ډول د یوې ژبې ټول شاعران معرفي کېدی شي. لکه په دري ژبه کې د عوفي «لباب الباب».

۲- خاصه ادبي تذکره: هغه تذکره چې په یوې خاصې زمانې پورې اړوند ېږي او په کې د هغې ځانګړې زمانې شاعران پېژندل کېږي، لکه په دري ژبه کې د احمد بیګ ګرجي «تذکره اراء» چې لیکوال په کې د خپلې زمانې شاعران معرفي کړي دي.»

د ادب تاریخ او ادبي تذکرې توپیرونه:

دمخه مو لومړی «ادب تاریخ» او بیا «ادبي تذکره» په لږو ډېر تفصیل درو پېژندل او له هغې څخه دې پایلې ته ورسېدو چې تذکره په عامه توګه د تاریخ پوهنې څانګه ده او په تاریخي څېړنو پورې اړه لري، خو په ادبي مطالعاتو کې «ادبي تاریخ» او «ادبي تذکره» د تالیف دوه ځانګړي او جلا ډولونه دي. چې یو له بل سره لږو ډېر اړیکي لري.

په ځانګړې توګه ادب تاریخ په زیاتو مواردو کې پر ادبي تذکره ډډه لګوي، خو ادب تاریخ ادبي تذکره نه ده او دغسې ادبي تذکره هم له اوسنیو معیارونو سره سم ادبي تاریخ نه دی. د دواړو ترمنځ جوت توپیرونه شته د «ادبي تاریخ او ادبي تذکره» مقالې لیکوال دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپیرونه داسې ښودلي دي: «کېدی شي په یوې ادبي تذکره کې د یوې ژبې د بېلابېلو دورو او په بېلابېلو جغرافیوي سیمو او ان فرهنګي حوزو کې د اوسېدلو شاعرانو، ناظمانو او لیکوالانو احوال او اثار مطالعه شي او دا معرفي، کېدی شي په الفبایي سیستم یا د سیمو په لحاظ او یا هم د تاریخي تقدم او تاخر له مخې په کرونولوژیک سیستم ترتیب او تنظیم شوې وي. حال دا چې په ادب تاریخ کې دا روش نه تعقیبېږي.

په ادب تاریخ کې د هرې دورې اثار، لیکوال او شاعران په خپله دوره کې د ادبي پېښو او ادبي جریاناتو د انکشاف پر اساس څېړل کېږي.

د ادب تاریخ په مورد کې دا خبره هم د هېرولو نه ده، چې په ادب تاریخ کې د یوې ژبې د ټولې جغرافیې اثار نه شي مطالعه کېدی او دا ځکه چې په بېلابېلو جغرافیوي سیمو کې، چې تر مختلفو سیاسي، اقتصادي او اجتماعي سیستمونو لاندې واقع وي، هورې د ادبیاتو ایجاد او ودې شرایط هم توپیر سره لري او مورږ نه شو کولای چې د یوې ژبې ګرده اثار، چې په بېلابېلو هېوادونو کې تر بېلابېلو اجتماعي شرایطو لاندې یې وده موندلې وي، په یو ادب تاریخ کې مطالعه کړو.

د مثال په توګه که مورږ اوس یوه پښتو تذکره لیکو کېدی شي په دې تذکره کې په افغانستان، پښتونخوا، جنوبي پښتونخوا، پاکستان، کشمیر، هند او بنګال کې ځینې تېر شوي شاعران، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ژبه يې اثار پرې اينبي وي، سره يوځای معرفي کړو ، خو په ادب تاريخ کې هلته د ادبي پديدو د ايجاد او ودې مراحل له سياسي، اجتماعي او اقتصادي شرايطو سره په ارتباط کې مطالعه کېږي. مورږ نه شو کولای چې په دغو ګردو سيمو او هېوادونو کې ايجاد شوي ادبيات په يوه ادبي تاريخ کې يوځای سره مطالعه کړو.

کله چې څوک پښتو ادب تاريخ ليکي، نو په پخوانيو دورو کې چې ددغو سيمو برخليک په سياسي، اجتماعي او اقتصادي لحاظ سره د يوه واحد يا سره مشابه نظام په وسيله ټاکل کېده، دومره مشکل نه دی محسوس ځکه نو مورږ کولای شو چې په لومړيو دوو پخوانيو دورو کې دغه ګرده ادبيات په يوه واحد ادبي تاريخ کې راوړو ، خو په معاصره دوره کې چې په ادبياتو کې د تجدد ، معاصريت او نويوالي نښې په دغو ټولو سيمو کې پر يو وخت نه دي څرګندې شوي او تر يو ډول شرايطو لاندې يې وده نه ده موندلې، حتی د پښتونخوا او بلوچستان په سيمو کې دغسې توپيرونه ښکاره دي. حال دا چې په معاصره دوره کې دغه دواړه سيمې تر يوه سياسي سيستم لاندې واقع دي. دا په دې مانا چې په بلوچستان کې د معاصرو ادبياتو انکشاف او ودې جريان د پښتونخوا په پرتله ډېر ورو پرمخ درومي، نو ځکه مورږ د پښتونخوا او بلوچستان معاصر ادبيات هم په يوه واحد ادبي تاريخ کې نه شو څېړلای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېدی شي په «ادبي تذکره» کې د ادبي او هنري اثارو د لیکوالو او شاعرانو ترڅنګ ځینې ناظمان هم معرفي شي، د شرقي ژبو تذکرې د دغسې ناظمانو په معرفیو، احوالو او اثارو ډکې دي، خو په ادب تاریخ کې د ناظمانو او هر ډول لیکوالو اثار د مطالعې ځای نه لري.

د تذکرې او ادبي تاریخ ترمنځ دا او داسې نور لوی واړه توپیرونه شته او مورخ کولای شو د تالیف ددغو دواړو ډولونو د مطالعې ساحې سره بېلې کړو.» (۴۷: ۴۶۸)

له پورته څرګندونو څخه جوتېږي چې ادبي تذکره او ادب تاریخ د تالیف دوه ځانګړي ډولونه دي، چې هېڅکله باید یو شی ونه ګڼل شي. ځکه چې ادبي تذکره یوازې لیکوال او شاعران راپېژني او د هغو له اثارو سره مو اشنا کوي، خو ادب تاریخ بیا د یوې ژبې ادبیات له تاریخي پېښو سره په اړیکه کې تشریح او توضیح کوي، نومیالي لیکوال او شاعران هم راپېژني او د هغوی د اثارو ادبي او هنري ارزښتونه هم او په یوه ځانګړې ادبي دوره کې د دغو اثارو او د هغو لیکوالو او شاعرانو له دریځ څخه مو هم خبروي. البته دا بېله خبره ده چې د ادب تاریخ په لیکنه کې ادبي تذکرې د یوه اخځ او سرچینې په توګه خپل لوړ ارزښت او اهمیت لري. د ادبپوهنې پر دې اساسي څانګو تربحث وروسته اوس غواړو د ادبپوهنې فرعي یا څنګزنو څانګو ته هم په لنډیز سره اشاره وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادبپوهنې فرعي څانګې:

په ادبي څېړنو کې د ادبپوهنې یو شمېر فرعي څانګې هم ښودل شوي دي، چې دلته یې په لنډه توګه درپېژنو:

د فرهنګ ادبیات پښتو درېیم ټوک لیکوال د ادبپوهنې فرعي څانګې داسې راپېژني:

«ادبپوهنه پر اصلي او بنسټیزو څانګو سربېره دا لاندې فرعي څانګې هم لري:

الف: د ادبپوهنې تاریخ، چې له څېړونکو سره د ادبپوهنې د هرې څانګې د ودې او پرمختیا په پېژندنه کې مرسته کوي.

ب: متن پوهنه

ج: کتاب پوهنه

سربېره پر دې ادبپوهنه له فلسفې، ښکلا پېژندنې، هنر پېژندې او ژبپوهنې څخه مرسته غواړي.» (۵۵: ۱۰- ۱۱)

کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي د ادبپوهنې د فرعي څانګو په اړه لیکي:

«ادبپوهنه ځینې فرعي څانګې هم لري، لکه: ادبي هیستوروګرافي (د ادبي تاریخ لیکنې میتودولوژي) سبک پېژندنه، بیبلوګرافي (کتابښود) او ډراماتړجي، البته ډراماتړجي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینماتوګرافي په شان د هنر پوهنې جلا څانګه ده. اوسنی تمایل دادی چې هغه د ادبپوهنې په ساحه کې ونه څېړل شي.»

د ادبپوهنې د فرعي څانګو په پورتني وېش کې سبک پېژندنه یا سبک پوهنه هم د ادبپوهنې یوه فرعي څانګه بلل شوې، خو اوسني زیاتره ادبپوهان سبک پېژندنه یا پوهنه د ادبپوهنې په اصلي څانګه (ادبي تیوري) پورې اړوند ښاخ بولي او د ادبپوهنې فرعي څانګه یې نه ګڼي.

دوکتور اسدالله حبیب د ادبپوهنې فرعي څانګې داسې راپېژني:

«ادبپوهنه پر اصلي څانګو سربېره ځینې فرعي څانګې هم لري چې هغه د ادبپوهنې د تاریخ لیکنه، متن پوهنه او کتاب پېژندنه ده.

الف: د ادبپوهنې د تاریخ لیکل مور د ادبپوهنې د هرې اصلي څانګې له تاریخي ودې او پرمختیا سره اشنا کوي او د هرې څانګې له سترو لاسته راوړنو څخه په استفاده د بریالیو څېړنو د ترسره کولو لارې چارې برابروي.

ب: متن پوهنه، اثر له هر ډول اشتباهاتو او له بهر څخه وارد شویو مطالبو څخه پاکوي او د اثر له لیکوال سره د مواردو په پېژندنه او تشخیص کې مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج: د لیکوال د اثارو په کتاب پېژندنه کې په لنډو څرګندونو او توضیح سره، چې د هغو کتابونو د ښلابښلو چاپونو په اړه چې د نومورو اثارو په هکله لیکل شوي او د هغو اثارو په اړه چې له عمومي ادبپوهنې څخه بحث کوي، لیکل کېږي. دغه ډول څېړنې له لوستونکو یا مطالعه کوونکو سره دا مرسته کوي، چې د زیات شمېر کتابونو او خپرونو ترمنځ د خپلې خوښې او اړتیا وړ څه په اسانۍ سره ترلاسه کړي.)) (۱۲: ۵)

د ادبپوهنې د اساسي او فرعي څانګو تر پېژندنې وروسته اوس راځو د خپل بحث بلې موضوع ته او هغه دا چې دې پوښتنې ته باید ځواب پیدا کړو چې ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ غواړو ددې پوښتنې ځواب د ادبپوهنې د همدې اساسي او فرعي څانګو د اصولو په رڼا کې ترلاسه کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟

کله چې موږ د ادبپوهنې په رڼا کې ادبیات څېړو، نو یوه مهمه پوښتنه په کې دا رامنځته کېږي چې ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ نوې دوره له پخوانۍ څخه څومره اغېز اخلي. ایا ادبي دورې هم د سیاسي تاریخ د دورو په شان مشخصه نېټه، پیل او پای لري او که نه یوه په بلې کې داخلېږي. ادبپوهان په عمومي ډول په دې نظر دي چې یوه ادبي دوره هغه وخت تشکیلېږي چې ادبیات یې داسې کمي او کیفي ځانګړنې ولري چې تر هغې پخوانۍ یې توپیر اوچت څرګند شي. د زمان اوږدوالی او لنډوالی په کې قید او شرط نه دی. څرنګه چې یوه ادبي دوره په بله کې تداخل او امتداد پیداکوي په دې خاطر اسانه خبره نه ده چې یوه دوره له بلې څخه په یوه مشخصه تاریخي نقطه کې جلا شي، دا حالت د نړۍ د اکثرو ژبو په ادبیاتو کې پېښ شوی دی. په ادب تاریخ کې یوه موضوع هم د ادبي دورو د وېش مسله ده، دلته غواړو په دې پوه شو چې د ادب تاریخ له نظره ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي او څنګه یوه له بلې بېلېږي؟

د ادبیاتو د تاریخ ډېره ستره او مهمه بنسټیزه دنده د تاریخ په اوږدو کې د یوې ژبې د ادبیاتو مطالعه او پر بېلابېلو ادبي دورو د هغو وېشنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یادونې وړ ده چې په ادب تاریخ لیکنه کې د ادبي دورو تشخیص او ټاکل یو ستونزمن کار دی او د ادبي مورخ زیاته پاملرنه او کړاو غواړي.

د ادبي دورو وېش لپاره کوم ټاکلی او منلی معیار نه شته او د بېلابېلو ژبو ادب تاریخ لیکونکو په دغه برخه کې ځانګړي ځانګړي معیارونه کارولي دي.

د «ادبپوهنه» اثر لیکوال د ادبي دورو د وېش په اړه د یو ټاکلي او منلي معیار د نشتوالي لامل داسې ښودلی دی: «د ادبي دورو د وېش په برخه کې تر ډېره د یوه ټاکلي معیار د نشتوالي یو ستر علت دادی چې ځینې ادبي جریانونه په اسانۍ سره خپل ځای نوي ادبي جریان ته نه خوشې کوي. کله کله د یو ادبي جریان ریښې ډېرې پخوانۍ وي، په تدریجي توګه وده مومي. د هغه د انکشاف په دوران کې ښایي یو بل قوي ادبي جریان رامنځته شي او یا له منځه ولاړ شي. لنډه دا چې ادبي مکتبونه، ادبي تمایلات اکثره داسې نه دي چې له کوم سیاسي رژیم سره رامنځته شي او د هغه له سقوط سره سم بې له ځنډه محوه شي. کله کله شرایط بدل شوي وي، خو ادبي عنعنه لا پرځای پاتې وي.» (۴۸: ۲۷)

د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) اثر لیکوال کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي هم د ادبي تاریخ په لیکنه کې د ادبي دورو د ټاکنې او وېش موضوع له ستونزو ډکه بللې او د ادبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دورو د وېش د مسلې په اړه يې مفصل بحث کړی، چې په لنډيز سره يې ځينې ټکي را اخلو:

«د ادبي تاريخ ليکنې ميتودولوژی يوه لويه ستونزه د ادبي دورو ټاکنه ده. ادب تاريخ ليکونکو په دې اړه له ببلابېلو لارو او ميتودونو څخه کار اخيستی دی، چې ځينې يې دادی:

۱- د ادبي ژانرونو، ادبي سبکونو يا ادبي مکتبونو پر اساس د دورو ټاکنه:

د دورو د وېش لپاره ددې ميتود يا لارې نېګټه داده چې د ادب ذاتي تطوريې د معيار په توګه ټاکلی دی. ادب تاريخ په اصل کې د ادبي جريانونو تاريخ دی، نو کله چې يو ادبي مکتب خپل ځای بل ادبي مکتب ته پرېږدي د ادب تاريخ بله دوره پيلېږي. ادبي مکتبونه که له يوې خوا له ټولنيزو، اقتصادي او سياسي پېښو سره اړه لري، له بلې خوا نسبي خپلواکي هم لري. د ادبي دورو د ټاکنې ددغې لارې يوه ستره ستونزه داده چې ادبي ژانرونه او ادبي مکتبونه کله کله پر يو وخت پيلېږي. د ببلګې په توګه: په پښتو ادبياتو کې اکبر زميندار وی لومړنی شاعر دی چې د مثنوي او غزل ببلګې يې تر مورِ رارسېدلې دي، نو دغه دوره په پښتو ادبي تاريخ کې په څه نامه ياده کړو؟ د غزل دوره يې وبولو او که د مثنوي. همدارنګه په اروپا کې د سمبوليزم، دادائيزم او سوريالېزم ادبي مکتبونه پر يو ټاکلي وخت (۱۹۲۴-۱۸۸۰م) راټوکېدلي دي او په يو ادبي چاپېريال کې يې وده کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د پاچهانو د کورنیو پر اساس د دورو وېش:

د دورو د وېش دا لاره د ادبي پديدو د پرمختيا له توضيح او تحليل سره مرسته نه شي کولای. ادبي سبکونه، مکتبونه او ژانرونه د کوم پاچا يا واکمن په حکم يا دستور منځته نه راځي او د هغه مړينه هم پر ادبي جريان کومه ځانګړې اغېزه نه لري.

۳- د ټولنيز-اقتصادي فورماسيون د تيورۍ پر بنسټ د ادبي دورو وېشنه:

ددې لارې پلويان د ادب تاريخ د دورو وېشنه هم د پنځو تاريخي دورو له مخې کوي. ددې نظريې د پلويانو په اند ادب د ټولنيز شعور يو شکل دی، چې د بنسټ له بدلېدو سره سم بدلون مومي، يانې کله چې تولېدي مناسبات بدلون مومي په ادب کې هم بدلون راځي.

د يادونې وړ ده، چې د ادبي دورو د وېش دغه نظريه (تيوري) د ادبي تاريخ په برخه کې په بشپړه توګه د تطبيق وړ نه ده. د مثال په توګه په پانګوالي نظام کې په اروپا کې د سوريالېزم، دادايزم او داسې نور زيات شمېر ادبي مکتبونه رامنځته شوي، ان دا چې کمونيستي ادبيات هم په دغه دوره کې ايجاد شوي، نو په ادب تاريخ کې د يوې تاريخي دورې تر سرليک لاندې د ټولو ادبي جريانونو شرحه له ستونزو ډکه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د تاریخي، سیاسي او ټولنیزو پېښو پر اساس د ادبي دورو وېشنه:

ددغې لارې له مخې په ادب تاریخ کې د دورو وېش هم لږو ډېرې نیمګړتیاوې لري. که څه هم سیاسي او ټولنیزې پېښې پر ادبي بدلون او تحول باندې اغېزه لري، خو هغه د ادب تاریخ اصلي موضوع نه ګڼل کېږي. د ادب تاریخ اصلي موضوع په خپله ادب دی.»

استاد محمد صدیق روهي د ادبي دورو د وېش په اړه د خپلو څرګندونو په پای کې وایي: «اوس نو پوښتنه راولاړېږي چې د ادبي دورو د وېشنې معیار څه شی دی؟ ددې پوښتنې په ځواب کې ویل کېدی شي چې د ادبي اثارو د محتوا او شکل په بدلون سره نوې ادبي دوره پیلېږي. ادبي تحول باید اصلي معیار وي لیکن باید زیار وایستل شي، چې د ادبي تحول علتونه څرګند شي. البته دا احتمال شته چې ځینې وختونه ادب او سیاست یو له بله دومره نږدې وي چې ادبي تحول او سیاسي تحول یو ګډ نوم غوره کړي، لکه په پښتو ادب کې د روښانتیا دوران.» لیکوال په پای کې وړاندیز کړی چې دده په اند په ادب تاریخ کې د «ادبي دورې» پرځای د «ادبي دوران» کلمې کارول غوره دي. ځکه چې یوه دوره پای ته نه وي رسېدلې چې بله پیل شي او لوړې څوکې ته ورسېږي. د مثال په توګه: د ریالیزم دوره چې دمخه پیل شوې ده لا تراوسه دوام لري او ددغې دورې په اوږدو کې د نیچرلیزم (ناتورالیسم)

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمبولیزم، اگزیستنتالیزم او سوریالیزم په شان یو شمېر ادبي مکتبونه راوټوکېدل او ثمرې ته ورسېدل.

د «دوران» کلمې مقصد دادی چې په یوه دوره کې ښایي ډېر نور ادبي جریانونه د شهرت اوج ته ورسېږي. دغسې لوړې څوکې یا د شهرت اوج د «دوران» په نامه یادېږي.» (۴۷: ۴۳۷- ۴۴۰)

د ادبیاتو د تاریخ د دورو د وېش په باب د پښتو ادبیاتو «معاصره دوره» اثر د لیکوال په دغو پورتنیو څرګندونو کې مور د ادبي دورو د وېش ببلابېلې لارې وپېژندلې او په ترڅ کې یې د هغو له ځانګړتیاوو او نیمګړتیاوو هم خبر شو او په پای کې د لیکوال هغه نظر مو هم ولوست چې د ادبي دورو د وېش په اړه یې وړاندې کړی دی.

د «ادبیاتو تاریخ مسالې» د مقالې لیکوال کاندید اکاډمیسین محمد انور نومیالی د ادبي دورو د وېش په اړه داسې نظر لري: «که د ادبي اثارو کیفیت یې ډېر وي او هم یې د کلتوري اوښتونونو له پراو سره د کیفي تغیر نښې څرګندې وي، نو کېدلای شي چې د نښې دقیقې پېژندنې او تصنیف لپاره یې خاصه دوره بندي وټاکو، خو دا دوره بندي هېڅ لازمه نه ده، چې باید د نښې او کرونولوژۍ په اعتبار وي. کېدی شي چې د ادبي اثارو د نوعیت یا د کوم شاعر په نامه او یا د کومې بلې مبداء پر بنا یې تثبیت کړو.

د خاصو دوره بندیو په مورد کې به ښه دا وي چې د هرې ژبې خپل محتویات په پام کې ونیسو او ځانګړې دوره بندي یې منځته

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوړو. که په دې مورد کې د نورو ژبو تقلید کوو او یا د هغو له دوره بندیو څخه تقلیدي استفاده کوو، نو څرنګه چې محتوا یې تفاوت سره لري. ارومرو پر ډېر مشکل اخته کېږو. ځکه چې یوه ژبه ښایي په خپله یوه دوره کې د کمیت او کیفیت له پلوه ډېره شتمنه، خو بله ژبه بیا په هم هغه زماني حد کې ببخي ببل تاریخي جریان ولري، چې د بلې ژبې لپاره کفایت نه کوي، د هرې ژبې د ادبیاتو تاریخي تصنیف هم باید د هغې ژبې په محتوا کې تثبیت شي.»
(۴۵: ۸۹)

شوروي ادبپوه (عبدالنبي ستار زاده)، په خپله مقاله کې، چې پوهنمل لطیف ناظمي په دري ژبه «دوره بندی ادبیات از نگاهی روش شناسی» تر سرلیک لاندې ژباړلې ده، د ادبي تاریخ د دورو د وېش او ډلبندۍ طرحه داسې وړاندې کړې ده:

«کولای شو ووایو چې د ادبیاتو په دوو ډولونو ډلبندۍ یانې علمي او عملي ډلبندۍ کې لاندې طریقې راخرګندې:

۱- د واکمنو کورنیو پر بنسټ د ادبیاتو د دورو وېش.

۲- د زماني بهیر پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

۳- د ادبي ښوونځیو، سبکونو او ژانرونو پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

۴- د ټولنیزو، سیاسي او تاریخي پېښو پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د عامو تاریخي دورو پر بنسټ د ادبي دورو وېش» (۴۷: ۴۴۱)

د «ادبپوهنه» لیکوال د ادبي دورو د وېش په اړه د مفصل بحث په یوه برخه کې لیکي: «په لویدیزه نړۍ، په ځانګړې توګ د انګریزي ژبې په ادب تاریخونو کې د ادبي دورې د ټاکلو یو معیار دادی چې هره دوره یا عصر د یو نومیالي استازي لیکوال او ادیب په نامه یادېږي، لکه د (چاسر) عصر، (سپنسر) عصر او داسې نور او یا ادبي دورې د پېړۍ و په نوم نومول کېږي، لکه د (پنځلسمې) پېړۍ ادبیات، د (اتلسمې) پېړۍ ادبیات او داسې نور. ځینې وخت یې بیا د مسلطو ادبي مکتبونو په نوم نوموي، لکه د (کلاسیزم) عصر، د (رومانتیسیزم) عصر او نور.

زمونږ په ادبیاتو کې د ادبي دورو په وېش او ټاکنه کې هم دغه ستونزه موجوده ده. په پښتو او دري ژبو، چې د ادبیاتو د تاریخ په نوم کوم اثار لیکل شوي، لیکوالانو یې پرته له دې چې په ادب کې د فورم او محتوا د کمي او کیفي بدلون، د ادب د ودې او انکشاف جریان او د هغه عوامل په پام کې ونیسي له خپلې خوښې او ذوق سره سم یې د ادبي دورو وېش په عنعنوي توګه کړی دی:

چا پر هېواد باندې د بهرنیو یرغلګرو او د تاړاکونو او چا د کورنیو شخړو او اشخاصو ترمنځ د سیاسي واک د لېږدېدو، ځینو بیا د سیاسي نظامونو د بدلون او اوښتون او ځینو نورو د ادبي جریاناتو او مکتبونو او د هغو په راس کې د نومیالیو ادیبانو په نوم ادبي دورې وېشلې او ټاکلې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بايد ووايو چې دغه پورتني وېشونه او د ادبي دورو د ټاکلو او بېلولو لارې هېڅکله هم د يوې ژبې د ادبياتو د ودې او انکشاف د تاريخي سير له تشريح او روښانولو سره مرسته نه شي کولی.»(۴۸: ۲۸)

ليکوال د ادبي دورو پر وېش باندې د مفصل بحث په پای کې د ادب تاريخ ليکونکي ته لارښوونې او سپارښتنې کوي: «د ادب تاريخ ليکوال ته لازم دي چې هغه بايد تر هرڅه لومړی پر ادبي تيوري وپوهېږي، چې د هغې له مخې د خپلې ژبې د ادبي اثارو مطالعه وکړي، ځکه چې د ادب تاريخ په واقعيت کې د ادبي تيوري د تطبيق ډګر دی:

- د ادبي تاريخ ليکوال بايد د هرې دورې د خلکو له ټولنيزو، ديني، مذهبي او سياسي عقايدو، تاريخي ټولنيزو حالاتو، پېښو، د ادبي غورځنګونو او تحريکونو يا ادبي مکتبونو او جريانونو، په هکله هر اړخيز معلومات ولري، چې د ادبي تاريخ دورې په سمه او مطلوبه توګه وټاکلی يا ووېشلی شي.
- د ادب تاريخ په هره دوره کې بايد د هغې دورې د نوميالیو او استازو ادبي ځېرو د ژوند پېښو، د ټولنيزو حالاتو، شرايطو او مسايلو پر وړاندې د دغو استازو ادیبانو دريځ، خلکو او ټولنې ته د دغو ادیبانو د اثارو او افکارو د پيغام په ترڅ کې د ځانګړو اصولو او مشخصاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې د غوره ادبي اثارو په هکله قضاوت، د رامنځته شويو ادبي غورځنګونو او جريانونو مناسبه پېژندګلوي او د دغو ادبي مکتبونو او سبکونو د رامنځته کېدو، ودې، انکشاف، اغېزو او له منځه تللو د عواملو د ښودنې په هکله يوه هر اړخيزه او جامع سپړنه او څېړنه لازمي ده.

- يوازې د يو يا بل شاعر او ليکوال د ژوند پېښې، د نظم او نثر د بېلګو رااخيستل په هېڅ ډول د ادبياتو تاريخ نه شو بللای، بلکې د يوې ادبي تذکرې نوم ورکولای شو، چې البته د ادبياتو د تاريخ ليکنې پرمهال ورځخه پر خپل ځای لږو ډېره ګټه پورته کېدی شي.
- ادب تاريخ سربېره پر دې چې مورږ ته په هره ادبي دوره کې د هغې دورې نومیالي استازي او مشهور ادیبان او د هغوی ارزښتناک ادبي اثار راپېژني، د هغه عصر او دورې د ټولنيزو، عقيده يي، سياسي، علمي، فرهنګي او نور حالاتو يوه نقشه هم زمورږ مخې ته ږدي، چې ددغو اثارو ادیب په کې روزل شوی، ادب په کې رامنځته شوی، د بېلابېلو عواملو له مخې يې د لوړتيا او ځوړتيا پړاوونه وهلي دي. ځومره چې په ادبي تاريخ کې د هرې دورې او عصر روحيه او د پېښو انځور هر اړخيز او جامع وي، په هماغه کچه يې د ليکوال او اثر د معقوليت او مقبوليت چانس زيات دی.» (۴۸: ۲۸-۲۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادبي دورو د ټاکلو د عامو اصولو له مخې اوس راځو د پښتو ادبیاتو د تاریخي دورو ټاکلو ته.

د پښتو ادبیاتو د تاریخي دورو د ټاکلو په برخه کې هم د نظر اختلافات شته، ښه به وي چې دلته د پښتو ادبپوهانو نظریات وړاندې کړو او بیا په پای کې د هغو د نظرونو له ټولګې څخه وروستۍ نتیجې ته ورسېږو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادب تاریخونو کې د ادبي دورو وېش

دمخه مو یادونه وکړه چې په ادب تاریخونو کې د ادبي دورو وېش په باب د ساینسي فورمولونو په شان کوم ثابت او منلي اصول او معیار نه شته او زیاترو ادب تاریخ لیکونکو یا په عنعنوي بڼه د نورو ادب تاریخونو په تقلید او یا هم د خپل ځانګړي ذوق له مخې د ادبي دورو د وېش چاره ترسره کړې ده. په پښتو ادب تاریخونو کې هم دا دود او عنعنه پالل شوي دي، مورِ دلته د پښتو ادب تاریخونو له جملې څخه په ځینو تاریخونو کې د ادبي دورو وېش را اخلو، کتنه ورته کوو او په پایله کې په پښتو ادب تاریخونو کې د دورو د وېش وروستۍ او د یو نسبي معیار په توګه منل شوې طرحه، چې په عمل کې پلې شوې هم ده، وړاندې کوو. دا نظریې استاد محمد صدیق روهي هم راټولې کړي او کتنه یې ورته کړې ده. مورِ به ټولې دا نظریې وړاندې کړو او ورپسې به د استاد روهي نظر، شننه او ارزونه هم وړاندې کړو:

پوهاند عبدالحی حبیبي (د پښتو ادبیاتو تاریخ) په لومړي ټوک کې چې پر (۱۳۲۳ل) کال په کابل پوهنتون کې د ادبیاتو پوهنځي د تاسیس پرمهال ددغه پوهنځي د محصلانو لپاره لیکل شوی، د پښتو ادبي تاریخ دورې څلور ښودلي او یادونه یې کړې چې د هرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوري لپاره به د ادب تاريخ څانګړی ټوک ليکي. استاد حبيبي ليکلي دي:

«زه په دې کتاب کې د پښتو ادب دورې پر څلور ډوله وېشم. د پښتو ادب تاريخ به څلور ټوکه وي، په دې ډول:

(۱) لومړی دوره، اول ټوک: په دې دوره کې به دا وښودل شي چې تر اسلام دمخه د پښتو ژبه وه که يه؟ د ژبې موقعيت په پخوانو اريايانو کې څه و؟ او پښتو له زړو اريايي ژبو سره څه نسبت لري؟...

(۲) دويمه دوره يا دويم ټوک: د پښتو ژبې دويمه دوره د اسلام له ابتداء څخه شروع کېږي او تر زر (۱۰۰۰) هجري کال پورې رسېږي...

(۳) درېيمه دوره او درېيم ټوک: دا دوره له (۱۰۰۰) هجري څخه شروع کېږي تر (۱۳۰۰) هجري پورې رارسېږي... په دې دوره کې پښتو ادب ښه وده کړې ده، په نظم او نثر کې ډېر تحولات پېښ شوي دي او نوي مکتبونه رامنځته شوي دي.

(۴) څلورمه دوره يا څلورم ټوک: له (۱۳۰۰) څخه شروع کېږي او د ژبې د وروستنيو (۶۰) کالو پرمختګ او لوړتيا رابنيي، د نوي ادب د نوو تحولاتو څرګندونه کوي، د ژبې د عصري نهضت تاريخ دی.» (۱۴: ۵-۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ترتیب استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ پر څلورو دورو وېشلی دی. د لومړۍ دورې لپاره یې د ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک لیکلی، چې د ادبیاتو پرځای د پښتو ژبې تاریخ دی او د دویمې دورې لپاره یې دویم ټوک لیکلی، نور یې د ادبیاتو د پوهنځي د پښتو څانګې د درېیمو او څلورمو ټولګیو محصلانو لپاره درسي نوټونه لیکلي، چې په دې وروستیو کې د «پښتو ادبیاتو لنډ تاریخ» په نوم چاپ شوي دي.

پوهاند صدیق الله رښتین په خپل اثر «د پښتو د ادب تاریخ» کې د پښتو د ادبي تاریخ دورې څلور بللي او داسې یې راپېژندلي دي:

«اوله دوره: له دویمې هجري پېړۍ (۷۱۸ع) څخه شروع او تر (۹۰۰هـ) یا (۱۴۹۴ع) کال پورې رسېږي. (د سوریانو، غوریانو او لودیانو عصر).

دویمه دوره: له (۹۰۰) هجري څخه تر (۱۱۰۰هجري ۱۶۸۷ع) پورې ده (د بابر او د هغه د اولادې زمانه).

درېیمه دوره: له (۱۱۰۰) هجري څخه تر (۱۲۵۰هجري-۱۸۳۴ع) پورې رارسېږي (د هوتکو او سدوزو زمانه).

څلورمه دوره: له (۱۲۵۰ هجري-۱۸۳۴ع) څخه راپدېخوا شروع شوې ده (د محمدزو عصر او اوسنۍ دوره)» (۲۰: ۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغسې په نورو ادبي تاريخونو کې هم د ادبي دورو د وېش مساله يا د دغو دوو ادبي تاريخونو په تقليد او يا هم د خپل ذوق له مخې د ادبي دورو وېش شوی او شمېر يې تر دې لږ يا ډېر ګڼل شوی دی.

لکه څنګه چې دمخه مو يادونه وکړه، کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي د ادبي دورو د وېش په باب د اکثرو پښتو ادبپوهانو نظريې راټولې کړې او په دې برخه کې يوه هر اړخيزه شننه او ارزونه کړې چې دلته يې يادول خورا ضروري دي. استاد روهي وايي:

«تر هرڅه مخې د ادبي دورو د وېش لپاره بايد يو منطقي معيار وټاکل شي. ددغه معيار له مخې بايد د هرې دورې ځانګړتياوې وښودل شي. که چېرې هماغه معيار پر ټولو ادبي دورو باندې د تطبيق وړ نه وي، نو د ادبي دورو تصنيف خپل اعتبار او ارزښت له لاسه ورکوي.

د پښتو ادبي تاريخ ليکونکو د ادبي دورو د ټاکلو لپاره له بېلو بېلو معيارونو څخه کار اخيستی دی. ددغو پوهانو او استادانو کار د قدر وړ دی، خو د يوناني فيلسوف (ارسطو) دا خبره به نه هېروو چې ويلي يې وو: «خپل استاد اپلاتون راباندې ګران دی، خو حقيقت تر هغه نه زيات راباندې ګران دی.» نو ددې لپاره چې د ادبي دورو د نوي ډيزاين په باب قضاوت وکړای شو پخوانو معيارونو ته به يوه انتقادي کتنه وکړو. علمي څېړنه ددې غوښتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي چې باید په ټاکلې ساحه کې د نورو پوهانو کارونه ارزیابي شي.

د پښتو ژبې لوی ادبي مورخ علامه حبیبي د خپل اثر «د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک، درېیم ټوک» کې په حقه ګیله کوي چې دده د کتاب تر لومړي چاپ وروسته په دېرشو کلونو کې هېڅوک میدان ته رانغی چې دده له خوا پیل شوی کار تکمیل کړي. لوی استاد د همدغه کتاب په سریزه کې لیکي: «زما هیله هغه وخت دا وه چې دا کتاب به سمدستي د لومړي صنف د محصلانو په کار ورشي او بیا چې دغه زده کوونکي استادان شي او خارج ته د لوړو زده کړو لپاره لاړ شي او په لوړو پوهنتونونو کې لوست وکړي، نو به دوی د خپلې پوهنې په رڼا کې نوې او ژورې څېړنې وکړي او ښایي چې تر دې ډېر ښه او ګټور او محققانه کتابونه پر همدغه موضوع باندې وکاږي... مګر زه چې اوس ګورم هغه امید مې ترسره نه شو.»

د لوی استاد پوهاند حبیبي غوښتنه او پراخ نظري مورِ ته اجازه راکوي چې لومړی دده په یاد شوي کتاب کې ادبي دورې تر بحث لاندې ونیسو. پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادب دورې پر څلورو برخو وېشلې دي: په لومړۍ دوره کې دا کوښښ شوی دی چې تر اسلام دمخه د پښتو ژبې موجودیت او د نورو اریایي ژبو ترمنځ د پښتو ژبې موقعیت تثبیت کړي. دویمه دوره د اسلام له ابتدا څخه شروع کېږي او تر (۱۰۰۰هـ.ق) کاله پورې رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درییمه دوره له (۱۰۰۰هـ.ق) کاله څخه پیلېږي او په (۱۳۰۰هـ ق) کې پای ته رسېږي. څلورمه دوره له (۱۳۰۰هـ ق) څخه شروع کېږي.

اروابناد پوهاند حبیبي د ادبي دورو تر معرفي کولو وروسته لیکي: «زه دا منم چې زما کار او سعی به خورا ابتدایي وي، مګر هیله لرم چې وروستنې پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي او دا بڼ به د تحقیق او پلټنې په ګلونو ښه ښکلی او سمسور کړي خو:

باغ د ګلو به سمسور وي موږ به نه یو

د بلبلو به پرې شور وي موږ به نه یو

پوهاند حبیبي د ادبي دورو په وېش کې د قدماوو لاره نیولې ده، په دې مانا چې «د لغاتو فلسفه»، ژبه او ژبنی پوهنې هم د ادب جز بولي. په اوسني وخت کې د ژبې د تاریخ حساب له ادبي تاریخ څخه جلا دی ځکه چې ادبي تاریخ یوازې هنري ادبیات تر څېړنې لاندې نیسي. که ژبپوهنه او ادبپوهنه د علم جلا څانګې وګڼو نو لومړی دوره د پښتو په ادبي تاریخ کې ځای نه لري. البته کېدی شي چې په سریزه کې ورته اشاره قدرې وشي.

دویمه خبره داده چې د ادبي دورو په دغه وېش کې کومې مهمې فرهنګي او ادبي پېښې په نظر کې نه دي نیول شوې. د مثال په توګه (۱۳۰۰هـ ق) د څلورمې ادبي دورې پیلامه ګڼل کېږي. چې دغه دوره د امیر عبدالرحمن خان له پاچهۍ سره متصادفه ده. په دغه وخت کې د ادبي تحول څرک نه لګېږي، بلکې په ادبي لحاظ شنډه دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. له قرینې څخه ښکاري چې د کتاب مولف ګرد عدد او د پېړۍ د پیلېدو معیار ته توجه کړې ده.

تر پوهاند حبیبي وروسته استاد صدیق الله رښتین د پښتو ادبیاتو یو پیاوړی مورخ دی او د ادبي تاریخ په غنا او روښانولو کې یې د قدر وړ خدمتونه کړي دي. پوهاند رښتین په خپل اثر (د پښتو د ادب تاریخ) کې ټولې ادبي دورې پر پنځو دورو وېشلې دي.

ده په خپل وېش کې تر اسلام نه مخکې دوره حذف کړې ده، ځکه چې په هغه زمانه کې د پښتو د ادبي اثارو کوم څرک نه دی لګېدلی. البته په دې وروستیو وختونو کې داسې اسناد لاس ته راغلي دي چې وایي د (۱۵۰ ق. م) په حدودو کې د (مالنده پنهو) په نامه یو کتاب په پښتو ژبه کښل شوی و، دغه کتاب په پالي ژبه ترجمه شوی دی او په هغه کې یادونه شوې ده چې نوموړی کتاب له پښتو ژبې څخه ژباړل شوی دی. څرنګه چې د پښتو کتاب لاسته نه دی راغلی، نو د ادبي دورو په وېش کې تر اسلام نه مخکې زمانه په حساب کې نه ده نیول شوې.

پوهاند رښتین ادبي دورې داسې ټاکلي دي: اوله دوره له (۱۰۰هـ) نه تر (۸۰۰هـ) پورې، دویمه دوره له (۹۰۰هـ) نه تر (۱۱۰۰هـ) پورې. دریمه دوله له (۱۱۰۰هـ) نه تر (۱۲۵۰هـ) پورې. څلورمه دوره له (۱۲۰۰هـ) نه تر (۱۳۵۰هـ) پورې. پنځمه دوره له (۱۳۵۰هـ) نه راپدېخوا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه وېش کې ځینې ښېګڼې لیدل کېږي خو په مجموع کې د معیارونو په لحاظ د تامل وړ بربنبي. نومورې پوه د لومړۍ دورې د ادبي خصوصیاتو په باره کې ډېر په زړه پورې تحلیل کړی دی. ده دویمه دوره له میا روښان څخه پیل کړې ده. دغه نظر هم معقول ښکاري خو دومره باید ووایو چې لازمه نه وه دویمه دوره د بابر پاچا او د هغه د اولادې په نامه یاده شي. همدارنګه څلورمه دوره یې د محمدزیو د سلطنت له پیلېدو سره ترلې ده او د پنځمې دورې په وېش کې چې هغه هم د محمدزیو د سلطنت ادامه ده، تداخل لیدل کېږي. د کتاب مولف ادبي دورې له پاچهي کورنیو سره په ارتباط کې ساتلي دي. په دغه اثر کې پر ادب باندې د سیاسي او اقتصادي عواملو اغېزه له پامه غورځېدلې ده او یا لږ ارزښت ورکړ شوی دی. کله کله د پاچهي کورنۍ په بدلېدو سره د استاد او دده د سبک پیرو (لکه رحمان بابا او دده شاګرد محمد یونس) ادبي دورې سره بیلېږي، یانې د ادبي تحول پرځای د پاچهانو تاریخ معیار ګڼل شوی دی، خو دغه معیار هم په سیستماتیک ډول نه دی مراعات شوی. د کتاب په اوله دوره کې (د پښتو د ملي ادب ځینې برخې) تر عنوان لاندې د پښتو افسانې، نکلونه، وړې قصې، ناړې، د پښتو لنډۍ او پښتو متلونه معرفي شوي دي.

دلته څو ټکي د پاملرنې وړ دي. لومړی دا چې د ملي ادب اصطلاح د فوکلوري ادب پرځای استعمال شوې ده. فوکلوري ادب د ملي ادب یو ټوک دی. لیکنی ادب هم د ملي ادب ټوک ګڼل کېږي. دویم دا چې د فوکلوري ادب بېلګې (نمونې) چې په اولې دورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې اړه ولري د سند په توګه نه دي راغلي. فوکلوري ادب به غالباً تر اسلام نه مخکې زمانه کې موجودو او لا تراوسه دوام لري، نو ښايي چې په يوې خاصې ادبي دورې پورې ونه تړل شي، په تېره بيا چې کوم سند هم لاس ته نه وي راغلی. درېيم دا چې ښاغلي مولف ګمان کړی دی چې د نکلونو نارې په رښتيا سره د نکل د پرسوناژونو ايجاد دی. څلورم دا چې ښاغلی مولف د اروپا رومانونه هم د پښتو په اوله ادبي دوره کې معرفي کوي په داسې حال کې چې د اروپا رومانونه په اروپا پورې اړه لري. پنځم دا چې په اوله دوره کې پښتو ناول نه دی ليکل شوی. مورږ ددې کتاب پر موضوعاتو نور څه نه وايو خو صرف دومره يادونه کوو چې په هغه وخت کې د داسې کتاب ليکنه يو ارزښتمن کار دی، د قدر په سترګه ورته ګورو. (د افغان ياد) په کتاب کې چې د غلام محی الدين افغان په ياد د مقالو يوه مجموعه ده؛ پوهنمل نورمحمد غمجن تميل (په پښتو ادبياتو کې د ادبي ټوټو ونډه او تاريخي سير) تر سرليک لاندې د پښتو ادبي تاريخ پر دورو باندې هم بحث کړی دی. پوهنمل غمجن د پښتو ادبياتو دورې پر څلورو برخو وېشلې دي: لومړی دوره له دويمې هـ ق پېړۍ څخه پيلېږي تر (۹۵۰هـ ق) پورې رسېږي. دويمه دوره له (۹۵۰ هـ ق) يانې روښانې نهضت څخه تر (۱۲۰۰ هـ.ق) پورې دوام کوي. ورپسې نوې دوره شروع کېږي چې پر افغانستان باندې د انګرېزانو حمله يې معيار ګڼلی دی. بيا معاصره يا اوسنۍ دوره راځي چې له (۱۳۵۷هـ.ش) کال څخه پيلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه وېش کې د معيار انتخاب او بيا د معيار سيستماتيک او منسجم تطبيق دواړه د تامل وړ برېښي. د معيار په انتخاب کې سيستم نه ليدل کېږي. ځينې کلونه په هجري قمري او ځينې په هجري شمسي راغلي دي.

کله چې ښاغلی ليکوال لومړی او دويمه دوره يادوي، بيا نو د ترتيبي عدد سلسله پرېږدي، د نوې دورې او اوسنۍ دورې په نامه بل معيار انتخابوي. د نوې دورې نوم هم مناسب نه دی، ځکه سړی نه پوهېږي چې په نوې پسې به څه شی راځي. ښاغلی ليکوال تر نوې دورې وروسته معاصره يا اوسنۍ دوره ټاکلې ده، په دې حساب نوې دوره په اصل کې زړه دوره ده. دويمه خبره داده چې په ليکلي ادب کې د انګرېزانو تر يرغل وروسته تر شلمې پېړۍ پورې کوم عمده ادبي تحول نه ليدل کېږي له دې امله د انګرېزانو لومړی يرغل د نوې ادبي دورې د پيلېدو معيار نه شي ګڼل کېدی. دريمه خبره داده چې ښاغلی ليکوال (۱۲۰۰هـ.ش) د انګرېزانو د لومړۍ حملې تاريخ بللی دی، په داسې حال کې چې دغه حمله اوه لس کاله وروسته په (۱۸۳۸ع) کې ترسره شوه.

څلورمه خبره چې تر ټولو مهمه ده هغه داده چې د امير دوست محمد خان له وخت نه تر (۱۳۵۷ هـ.ش) کال پورې د پښتو ادبياتو په تاريخ کې څرګند ادبي تحول راغلی دی، معاصر ادبيات د امير حبيب الله په پاچاهي کې پيل شوي دي او بيا د محمد ظاهر شاه د پاچهۍ په زمانه کې د ادبي تاريخ بل پړاو پيل شوی دی، ليکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلی لیکوال پر دغو ادبي تحولاتو سترګې پټوي او له (۱۲۰۰هـ .ش) نه تر (۱۳۵۷هـ ش) کال پورې ټوله یوه ادبي دوره ګڼي. (د ادب تیورۍ اساسونه) مولف سرمحقق دوست شینواري د (پښتو لیکلي ادب د مکتبونو، سبکونو او میتودونو په پوړیو کې) تر عنوان لاندې د پښتو ادبي تاریخ پر دریو پړاوونو وېشلی دی: لومړی پړاو چې په هغه کې د (ملنده پنو) کتاب او د (سره کوتل کتیبې) ته هم د پښتو د پانګې په توګه اشاره شوې ده. دا پړاو د هغه په واقعي مانا له امیر کرور څخه شروع کېږي او مولف همدغه د لیکلي ادب لومړی پړاو بولي. ددې په نظر، د اسعد سوري قصیده ((په پښتو شعر کې د تجدد پړاو دی)) خو سره له دې دغه قصیده هم د لیکلي ادب په لومړي پړاو پورې اړه لري. دویم پړاو له بایزید روښان سره پیلېږي. دغه پړاو تر فرعي عنوان لاندې شرح شوی دی: روښاني مکتب، د رحمان بابا سبک، هندي مکتب، د هوتکیانو دوره، نورې دورې. ورپسې د ادب نوی پړاو چې د امیر شېرعلي خان له وخت نه شروع کېږي شرح شوی دی. دغه پړاو (د انتقادي ریالیزم پیدایښت) په نامه یو فرعي عنوان لري.

په دغه پورتني وېش کې ښاغلی مولف د دورې پرځای د پړاو کلمه غوره بللې ده.

په دې وروستیو وختونو کې د پړاو کلمه زیاتره د مرحلې په مانا استعمالېږي، یانې دیوې دورې دننه ځینې مرحلې د پړاوونو په نامه یادېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پورتني وېش په باره کې به په لنډه توګه څو ټکو ته ګوته ونیسو. لومړی دا چې د سره کوتل کتیبه د پښتو په ادبي پانګه ورګډول زیاتو باوري څېړنو ته انتظار باسي.

دویم دا چې محترم مولف سبک، مکتب او مېتود جلا شیان ګڼي خو په تصنیف کې یوه اصطلاح د بلې پرځای استعمالوي. درېیم دا چې د خوشال بابا په شان ستر شاعر او مفکر د جلا سبک خاوند نه دی ګڼل شوی. څلورم دا چې په تصنیف کې انسجام نه شته، مولف د سبکونو یا مکتبونو لړۍ پرېږدي د هوتکیانو دوره او نورې دورې پیلوي. پنځم دا چې د ادب نوی پړاو د امیر شېرعلي خان له باچاهي نه پیل کوي خو دداسې اثارو بېلګې نه شي پیداکولی چې معاصر ژوند به کې منعکس شوی وي. هره ادبي دوره د هغې دورې د خصوصیاتو درلودونکو اثارو سره پیلېږي، خو چې په خپله اثار موجود نه وي، ادبي دوره هم وجود نه لري. د امیر شېرعلي خان په دوره کې ځینې اثار شته خو د کوم ادبي تحول پیلامه نه شي ګڼل کېدی.

د پښتو د ادبي تاریخ د دورو د وېش په برخه کې د اکاډمیسین کاندید محمد انور نومیالي هم یوه طرح وړاندې کړې ده. ښاغلی نومیالی د «ادبي دورې» د اصطلاح پرځای د «ادبي دوران» اصطلاح غوره ګڼي او داسې استدلال کوي چې «نن ورځ تاریخ پوهانو د دورې او دوران ترمنځ توپیر په مرسومي توګه تثبیت کړی دی.» د مثال لپاره دوی دوره هغه بولي چې د یوې پروسې د پیدایښت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

انکشاف او زوال دري سره مرحلې په هغې کې سرته رسېدلې وي او له بلې وروستنۍ نوې دورې څخه يې ټول مشخصات توپير ولري.

خو دوران داسې حالت ته وايي چې د هغه په ترڅ کې لا د يوې او بلې دورې ترمنځ تاريخي بېلوالی نه وي راغلی اما په هغه صورت کې صرف د نوې دورې مخکنۍ محتويات تبارز کوي او انکشاف يې د زړې محتويات نفي کوي.))

د ښاغلي نومیالي دغه يادونه پرځای او سمه ده، خو په دغه کتاب کې موږ د ادبي تاريخ عنعنه په پام کې نيولې ده، د پښتو د ادبي تاريخ په برخه کې د دورې کلمه هم صدق کوي.

د محترم نومیالي په عقيده د پښتو ادبياتو لپاره په مجموعي توګه دري دورانه ټاکلای شو:

۱- د شفاهي ادبياتو دوران.

۲- د خوشال د کتبي ادبياتو دوران.

۳- د معاصرو کتبي ادبياتو دوران.

دغه وېش هم د تامل وړ دی. لومړی دا چې د خوشال د کتبي ادبياتو له دوران څخه مخکې دوران د شفاهي ادبياتو دوران بلل شوی دی، په داسې حال کې چې د اسعد سوري او ښکارندوی قصيدې، د شيخ متي عرفاني شعر او د زرغون خان ساقي نامه په فوکلور کې نه راځي او د خپلو خصوصياتو له پلوه له فوکلوري ادب سره څرګند توپير لري. دويم دا چې د روښانيانو عرفاني اثار

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم په فوکلور کې راځي په داسې حال کې چې دغو اثارو ته څوک فوکلور نه شي ویلای.)) (۲۴: ۲۸-۳۸)

استاد روهي د خپل تحلیل په ترڅ کې په خپل کتاب کې د خپلې طرحې په باب هم یادونه کوي او وایي: ((تر دغو پورتنیو یادونو وروسته به ددغه کتاب طرح وړاندې شي. ښایي دغه طرح هم وروستنۍ طرح نه وي د ادبیاتو استادان کولای شي په راتلونکې کې نوې طرح وړاندې کړي. په دغه کتاب کې د پښتو ادبي تاریخ پر دریو عمده دورو وېشل کېږي: لرغونې دوره، منځنۍ دوره او معاصره (اوسنۍ) دوره. هره دوره پر پړاوونو وېشل کېږي.)) خو مخکې تر دې چې د استاد روهي له خوا د پښتو ادبي دورو وېش ته راشو، ښه به وي چې دې پوښتنې ته چې پښتو څو ادبي دورې دي؟ هم ځواب ورکړو، دا پوښتنه د پښتو ادب له اکثرو مینوالو سره مطرح ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو څو ادبي دورې لري؟

لکه څنګه چې مو د پښتو ادبیاتو د دورو د وېش د څرنګوالي په باب د ببلابېلو پښتو ادبپوهانو نظرونه راوړل چې زیات ورته والی او څه نا څه توپیرونه په کې وو، خو د ادبي دورو د شمېر په باب د پوهانو ترمنځ د نظریاتو اختلاف ډېر کم دی، اکثره په دې نظر دي چې پښتو ادب تاریخ پر دریو لویو دورو وېشل کېږي چې کېدی شي هر یوه یې بیا پر خپل وار پر څو پړاوونو ووېشل شي، خو پر دریو دورو اکثره متفق دي. لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه استاد روهي دا ټول نظریات سره پرتله کړي، شنلي او ارزولي دي او د هغو له منځه یې د نچوړ په توګه درې دورې غوره بللې دي. استاد روهي په خپل اثر «د پښتو ادبیاتو تاریخ - معاصره دوره» کې دا درې دورې داسې په ګوته کړي دي:

لرغونې (پخوانۍ دوره):

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري، تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کرور څخه پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیځه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي.

پخوانۍ دوره د ټولنیزې اړواپوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د (ریګویدا) او د (اوستا) له سندرو او ګاڅونو سره ورته والی لري. د ځینو ادبپوهانو په عقیده، د ریګویدا او اوستا د سندرو او ګاڅونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره ورته دي. د پخوانۍ دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، ویاړنې (قومي تفاخر)، ویرنې، مینه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخیلات او لفظي ضایع چندانې نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه، یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې له پاستورال (د شپنو) شعر سره فاصله منځته راغلې ده.

که څه هم قصیدې له درباري ادب سره نږدې والی لري خو په هغو کې د پاستورالو سندرو روحیه هم ساتل شوې ده، د پښتنو قبیلو مشران او واکمنان د یووالي او قبیلوي قدرت د سمبولونو په توګه ستایل شوي دي. که دغه قصیدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصیدو سره پرتله کېږي. د پښتنو واکمنان د قومي یووالي د سمبولونو او خواخوږیو دوستانو په توګه ستایل شوي دي. شاعر د صلې او انعام د اخیستلو لپاره شعرونه نه وایي او نه په ستاینه کې له اغراق څخه کار اخلي. په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربي شعر د وزن پيروي کوي. د پښتو د لرغونو اريايانو د سندرو وزن ساتي. تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصيت ساتلی دی، يانې د شعر وزن د څپې (فشار، اکسنټ) او د هجاوو (سيلابونو) د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

منځنۍ دوره:

منځنۍ ادبي دوره له شپاړسمې ميلادي پېړۍ څخه تر شلمې پېړۍ پورې دوام کوي. د پښتو ادبياتو منځنۍ دوره له سياسي او ايډيالوجيکي مبارزې سره پيلېږي، خو دغه مبارزه د فيوډالي شرايطو له چوکاټ څخه دباندې نه وځي. ميا روښان د يوې مذهبي فرقې د لارښود په توګه په توره او قلم مبارزه کوي. د روښانيانو او ختکو ادبيات په عمده توګه تبليغ او تنوير ته متوجه شوي دي. روښان او خوشال ختک دواړو د پښتنو د خپلواکۍ او ملي حاکميت لپاره توده او سړه جګړه پرمخ بيولې ده. سړه جګړه يانې د قلم له لارې مبارزه يوه فکري سيستم ته اړتيا لري. روښانيانو د عرفان له لارې د خلکو د سياسي شعور د لوړولو، په هغو کې د خودۍ او پرځان متکي کېدلو د احساس د ويښولو لپاره اهنګ وال ادبي اثار ايجاد کړل او په دې توګه د کتبي ادبياتو پانګه رامنځته شوه.

خوشال ختک پښتو ادبيات د مضمون، شکل او قالب له پلوه غني کړل. ده د فارسي (په حقيقت کې د عربي) ژبې ټول قالبونه (لکه مثنوي، غزل، قصيده، رباعي، مخمس او نور) او لفظي او معنوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنایع په پښتو ادب کې راوستل. د مضمون له پلوه دده په اثارو کې ډېر زیات نوښتونه لیدل کېږي چې د هغه وخت په شرایطو کې ساری نه لري.

د منځنۍ دورې ادبیات د مضمون او شکل په لحاظ د پخوانۍ دورې له ادبیاتو سره جوت توپیر لري. ددې دورې په ادبیاتو کې د لرغونو سندرو وزنونه متروک شول، کلاسیک معنوي او لفظي صنایع په پښتو ادب کې باب شول، د مفکورې په لحاظ سیستماتیک اثار منځته راغلل او پېچلي تخیلات د پښتو ادب په بڼ کې راوټوکېدل. په دغه وخت کې پښتو ادبیاتو د سیمې له ادبیاتو رنګ واخیست. د افکارو ژورتیا، د تخیل رنګینې او د قالبونو تنوع د منځنۍ ادبي دورې غوره ځانګړنې ګڼل کېږي. دا څرګنده خبره ده چې د روښانیانو عرفان، د خوشال د ملي تشخص احساس، د رحمان بابا ادبي بلاغت، د حمید او کاظم شیدا نازکخیالي د پخوانۍ ادبي دورې په اشعارو کې نه لیدل کېږي.

په منځنۍ ادبي دوره کې درې مهم پړاوونه د فکري، سیاسي او هنري ځانګړنې له مخې د تشخیص وړ دي چې غوره استازي یې په فکري لحاظ د روښان پلویان، په سیاسي لحاظ خوشال خان خټک او په هنري لحاظ رحمان بابا، حمید، شیدا، حنان بارکزی او نور دي.

معاصره یا اوسنۍ دوره:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ادبي تاریخ اوسنۍ دوره د شلمې پېړۍ له دوهمې لسیزې څخه پیلېږي.

دا باید ووایو چې پر (۱۸۹۳م) کال د ډیورنډ د تحمیلي کرښې په اثر د ادبي تحول اوسنۍ دوره په لره او بره پښتونخوا کې د سیاسي جریانونو د جلاوالي په سبب یو شانته انکشاف نه کوي، خو پیلامه یې یوشانته ده.

د افغانستان دننه پښتو ادبیات په اوسنۍ دوره کې درې مهم پراوونه لري: د روښانتیا پراو، د ویښتیا پراو، د اوښتون پراو، څلورم پراو چې کېدی شي د سمون پراو یې وبولو نوی پیل شوی دی.

د وروستي پراو څرنګوالی په هېواد کې د سیاسي ثبات له راتلو سره اړه لري او تراوسه یې هویت په څرګند ډول نه دی تثبیت شوی.

د اوسنۍ ادبي دورې ادبیات د منځنۍ دورې ادبیاتو سره د محتوی، شکل، ژانرونو او قالبونو له پلوه څرګند توپیر لري او د ادبي تحول نوې دوره بلل کېدی شي.

د مضمون او محتوا له پلوه د اوسنۍ دورې په ادبیاتو کې نوي فکري او سیاسي تمایلات (لکه نېشنلیزم، سوسیالېزم، لېبرالیزم) او نوي هنري مبتودونه (لکه ریالېزم او نور)، نوي ادبي ژانرونه، (لکه ناول، لنډه کیسه، نوی شعر، ادبي ټوټې، طنز او نور) رامنځته شوي دي. په ادبي قالبونو کې هم د ترانې، نوي شعر، منثور شعر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایجادولو سره تنوع او نوښتونه منځته راځي.)) ۲۴: ۳۸-۴۲) او نوره ډول ډول رنګيني په کې ليدل کېږي.

يو شمېر ليکوالو تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته پښتو ادبي بهير پر دوو برخو وېشلی، يوې برخې ته يې استوګن ادبي بهير او بلې ته يې نا استوګن ادبي بهير ويلی دی. استوګن په دې مانا چې د هېواد په داخل کې رامنځته شوی او نا استوګن هغه چې د مهاجرت او کډوالۍ په چاپېريال کې رامنځته شوی، ځينو بيا همدا بهير يې د هنري ارزښت له مخې د (شعر) او (شعار) پر څانګو هم وېشلی، هغه شعرونه چې شعري ارزښت ولري هغو ته يې شعر او هغه چې هنري ارزښت يې کمزوری وي، هغه يې شعاري پرېاو ويل دی.

که مورږ د استاد روهي او نورو ليکوالو او پښتو ادبپوهانو ټول نظرونه سره تحليل او تجزيه کړو نو په وروستي تحليل کې دې نتيجې ته رسېږو چې پښتو ادب تاريخ په مجموعي ډول پر همدې دريو لويو دورو (لرغونې، منځنۍ او اوسنۍ) دورو وېشل کېږي چې هره دوره يې بيا په خپل منځ کې نور پرېاوونه لوړتيا او ځوړتيا، يا ځوړتيا او لوړتيا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب

لکه څنګه چې څرګنده ده، په هره ژبه کې لومړی ادبیات رامنځته کېږي او بیا ادبي څېړنې یا د ادبپوهنې علم، چې د همدې علم د ببلابېلو څانګو له مخې ادبي دورې وېشل کېږي، د ادبیاتو ماهیت او اهمیت په ګوته کېږي او یوه ادبي پدیده د معیارونو پر بنسټ له ناادبي لیکنو څخه جلا کېږي، څرنګه چې ادبپوهنه پر شتو او لاس لرلو ادبي پدیدو بحث کوي، نه پر خیالي او ناشتو اثارو، نو ځکه خو کله چې پر پښتو ادبیاتو بحث کېږي، خبره د امیر کروړ تر لاس لرلي شعر یا کلام وړاندې نه ځي، دا په دې مانا نه ده چې تر امیر کروړ وړاندې یا پښتو ژبه نه وه یا یې ادبیات، خو ادب تاریخ پر همغو اثارو بحث کوي چې عملاً په لاس کې دي، څرنګه چې د امیر کروړ تر منظومې ویاړنې دمخه موږ بل لیکلی منظوم یا منثور کلام په لاس کې نه لرو، نو ځکه خو د پښتو ادبیاتو تاریخ د لومړۍ دورې پیل هم له همدې ویاړنې سره اړه پیدا کوي. البته د ژبپوهنې په رڼا کې د پښتو ژبې لرغونتیا تر دې وړاندې لسګونو پېړیو ته رسېږي. څرنګه چې یوه ژبه موجوده وي، طبیعي خبره ده چې ادبیات یې هم شته، خو دا چې ددې ادبیاتو لیکلې بېلګې د زمانې د ناخوالو له امله اوس زمونږ په لاس کې نه شته، نو ځکه خو یې ادب تاریخ په باب څه نه شي ویلای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته یو ځل بیا یادونه کوو چې ښایي درنو لوستونکو سره دا پوښتنه پیدا شي، چې د پښتو کوم پخواني ادبي اثار چې زمونږ په واک کې دي او مونږ پرې دلته خبرې کوو، هغه خو د اسلامي دوران د دویمې پیړۍ دي، ایا تر دې دمخه او تر اسلامي عصر دمخه زمانو پښتو اثار نه شته او یا نه دي ترلاسه شوي؟

ددغسې احتمالي پوښتنو په ځواب کې باید وویل شي، چې تر اسلامي عصر دمخه هم د پښتو اثارو د موجودیت ځینې څرکونه له مونږ سره شته، چې د ګرانو لوستونکو د معلوماتو او ددې بحث د پس منظر په توګه به یې دلته یوازې تشه یادونه وکړو.

۱. له هغو یونانو باختري باچهانو څخه چې په هندوستان کې پاچهۍ ته رسېدلي دي، یو هم (مناندر) نومېږي، ددغه (مناندر) د حکومت او پاچاهۍ زمانه مورخانو د دویمې قبل المیلاد پیړۍ په اواسطو کې ټاکلې ده.

(مناندر) نسبت نورو یونانو باختري پاچاهانو ته له هندي رسومو سره ډېر بلد و او په هندي روایاتو کې دا سړی د (ملنده) په نامه یادېږي. دغه مناندر باچا به په مختلفو علمي او مذهبي موضوعاتو کې له عالمانو او روحانیونو سره بحثونه کول، مناندر باچا چې له بودایي حکیم (ناګه سینه) سره کوم بحثونه کړي دي، دغو بحثونو ته (ملنده پنهو) وایي او دغه ملنده پنهو د بودایي مذهب له ډېرو مهمو کتابونو څخه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څېړونکي عقيده لري چې ددغه کتاب اصلي متن په زړه پښتو برابر شوی و، چې هغه پښتو متن اوس ورک دی، اما ددې پښتو متن (پالي) ترجمې شته.

د هېواد نامتو تاريخپوه پوهاند ميرحسېن شاه هم په خپلې يوې ليکنې کې همدا موضوع يادې کړې ده، هغه وايي: ((هغه پاچا چې تر ميلاد (۱۵۰) کاله دمخه پښتو متن ورته منسوب دی په هندي رواياتو کې د (ملنده) په نامه يادېږي، ملنده يا مناندر په هندي تعبير يو هوښيار او پوه سړی و او په مذهبي بودايي رواياتو کې هم لوړ مقام لري. پوهان، روحانيون او مذهبي خلک به د شاه په دربار کې د تل لپاره ټول وو، پاچا به له هغوی څخه ګټه پورته کوله، شاه او عالمانو به پر علمي موضوعګانو بحثونه سره کول. دپاچا (مناندر) له معروفو بحثونو چې له بودايي حکيم (ناګاسينه) سره يې کړي د (ملنده پنهو) په نامه يادېږي او د بودايي مذهب له ډېر مهمو کتابونو څخه شمېرل کېږي. ددغه کتاب اصلي متن په پخوانۍ پښتو ژبه برابر شوی و چې له بده مرغه اصلي متن يې اوس په لاس کې نه شته، اما اثار يې په (پالي) ژبه په (سيلون)، (برما) او (سيام) کې ساتل کېږي. ددې پښتو کتاب د پالي ژبارې پخوانۍ نسخه چې په څلورمه ميلادي پېړۍ کې خطاطي شوې، د جاپان له يو بودايي معبد څخه لاسته راغلې ده.)) (۴۱: ۴۰-۴۱)

ددې ډلې څېړونکو د څېړنو له مخې دا ښکاري، چې تر ميلاد (۱۵۰) کاله دمخه لا پښتو ژبه ددې جوګه وه، چې کتاب په کې وليکل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. د هندوستان د راجستان ایالت په یوه پخواني مندر (معبد) کې د څو ژبو د اشعارو یوه مجموعه پیدا شوې ده، چې په مجموعه کې د راغلو څو شعرونو ژبه پښتو ده. ددې مجموعې له وجوده (روشن لال ملهوتره) خبر کړي یو، هغه وایي: ددې مجموعې هغه اشعار چې پښتو دي، په (دوناګري) خط لیکل شوي دي، اشعار یې د لنډیو غوندې جوړښت لري، دا شعرونه ځینې خاصې دعاګانې دي. دا شعرونه تراوسه نه دي څېړل شوي، ددې شعرونو څېړنه او تحلیل به څرګنده کړي چې دا شعرونه کله لیکل شوي دي؟ د چا دي؟ د خط ډول یې مورِ په دې باوري کوي چې دا شعرونه به تر اسلام دمخه زمانو کې لیکل شوي وي.

له دې یادونو څخه ښکاري چې تر اسلامي عصره دمخه هم په پښتو اثار لیکل شوي، خو دا چې د (ملنده پنهو) د کتاب اصلي پښتو متن زمورِ په واک کې نه شته او له راجستان ایالت څخه ترلاسه شوي په (دوناګري) خط لیکلي پښتو اشعار څېړونکو لا نه دي کتلي او نه یې دي څېړلي، نو ځکه مورِ تر اسلامي عصره دمخه پر پښتو اثارو له لوړو لومړنیو یادونو پرته نور څه نه شو ویلای، نو ځکه خو د پښتو لرغونو ادبیاتو بحث له موجودو لاسته راغلو اثارو څخه پیلوو.)) (۵۳: ۲۴-۲۵)

پر دغو دوو مواردو سربېره ښایي ځینې نور داسې اثار هم ومیندل شي، چې تر اسلامي عصره دمخه د پښتو اثارو د ایجاد ښکارندویي وکړي، خو دلته مو دغو څو مواردو ته اشاره وکړه، چې د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې په تاریخي پس منظر کې یې یادونه ضروري ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې بحث وروسته اوس راځو د پښتو ادبیاتو لرغونې دورې
ته!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب لرغونې دوره

د لرغوني ادبي دورې په باب ادبپوهانو له خوا بېلابېل نظريات ورکړل شوي، وروستی نظر چې د نورو ادبپوهانو د نظرونو تر شننې وروسته ورکړل شوی، هغه د استاد روهي نظر دی چې مورږ مخکې هم ورته اشاره وکړه. د پښتو ادبياتو د لرغوني دورې د پيل په باب د استاد روهي نظر پراخ مستدلل او منطقي بربښي، کېدی شي يو زيات شمېر ادبپوهان همدا نظر ددې دورې د پيل په باب د مناسب نظر په توګه محاسبه کړي.

«د پښتو د ادبي تاريخ لومړۍ دوره له دويمې هجري پېړۍ څخه پيلېږي او د لسمې هجري پېړۍ تر پايه ان د يوولسمې پېړۍ تر لومړيو کلونو پورې دوام کوي. ددې دورې کوم ادبي اثار چې زمورږ په واک کې دي، زياتره متفرق اثار دي، ددې دورې ډېر منظم او بشپړ اثار زمورږ څېړونکو تراوسه نه دي ترلاسه کړي، يا دا چې تراوسه نه دي کشف شوي او يا له منځه تللي دي.

ددې دورې اثار سره له دې چې متفرق دي، خو تاريخي تسلسل لري او زمورږ په هېواد کې له پېښو شويو تاريخي او فکري جريانانو سره په ارتباط کې راپيدا شوي دي او هم دغه اثار د خپلو شکلي او جوړښتي خصوصياتو، د بيان د ډول او د موضوعي ځانګړنو له پلوه ځينې ګډې وجهې لري، چې د همدغو مشخصاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خپل تاریخي قدامت له امله مورِ د پښتو دغه ګرده ترلاسه شوي متفرق اثار د پښتو د ادب تاریخ په لومړۍ دوره کې مطالعه کوو.

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري، تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړ څخه پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیځه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي.

په دې لرغونې دوره کې په ټولیز ډول تر (۲۸) زیات ښلابېل شاعران معلوم دي. ددې شاعرانو د کلام مجموعي ښلګې نږدې (۳۳) عنوانو منظومو ټوټو ته رسېږي. په دې مانا چې د امیر کروړ له شعره رانیولې بیا تر شیخ صالح پورې د ښلابېلو شاعرانو د کلام ښلګې په دې دوره کې د مطالعې وړ دي. پر یادو (۲۸) شاعرانو د سلیمان ماکو نثر هم په همدې لرغونې ددوره کې ځای لري چې خورا خوږ او په پښتو ادبیاتو کې له تاریخي پلوه د خورا زیات ارزښت وړ دی.

پخوانۍ دوره د ټولنیزې اړواپوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د (ریګویدا) او د (اوستا) له سندرو او ګاڅونو سره ورته والی لري. د ځینو ادبپوهانو په عقیده، د ریګویدا او اوستا د سندرو او ګاڅونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګاني او قالبونه سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته دي. د پخوانۍ دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، ویاړنې (قومي تفاخر)، ویرنې، مینه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخیلات او لفظي ضایع چندانې نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه، یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې له پاستورال (د شپنو) شعر سره فاصله منځته راغلې ده.

پوهانو د امیر کرور ویاړنه، د بېټ نیکه مناجات، د شیخ اسماعیل او خرښبون ناړې او همدارنګه د ملکیار هوتک سندره او نور شعرونه له زړو اریایي سندرو سره ورته او نږدې بللي دي.

که څه هم قصیدې له درباري ادب سره نږدې والی لري خو په هغو کې د پاستورال سندرو روحیه هم ساتل شوې ده، د پښتنو قبیلو مشران او واکمنان د یووالي او قبیلوي قدرت د سمبولونو په توګه ستایل شوي دي. که دغه قصیدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصیدو سره پرتله کېږي. د پښتنو واکمنان د قومي یووالي د سمبولونو او خواخوږیو دوستانو په توګه ستایل شوي دي. شاعر د صلې او انعام اخیستلو لپاره شعرونه نه وایي او نه په ستاینه کې له اغراق نه کار اخلي. په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پیروي کوي. د پښتو د لرغونو اریایانو د سندرو وزن ساتي. تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصیت ساتلی دی، یانې د شعر وزن د څپې (فشار، اکسنټ) او د هجاوو (سېلابونو) د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د تخنیک په دې برخه کې د پښتو پر لرغوني شاعرۍ هم د پښتو همغه عام قوانین د تطبیق وړ دي چې هم پر پښتو لیکلې شاعرۍ هم پر ګړنۍ شاعرۍ د تطبیق وړ دي. دا جوړښت څېیز خجیز یا سطلابوتونیک دی. پوهاند ډاکتر مجاور احمد زیار په دې باب وایي: «پښتو شعر د جولیز جوړښت او تخنیک له پلوه په سپلابوتونیک ډول پورې اړه لري، نه په سپلابیک او عروضي (متریک) پورې، کله چې وایو د پښتو شعر رغاونیز تخنیک سپلابوتونیک دی، دوه عنصره مو سترګو ته ودرېږي: څپه او وزن.» (۲۸: ۴)

له دویمې هجري قمري پېړۍ څخه د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې د پیل په باب دا نظریه په واقعیت کې د اکثرو پښتو ادبپوهانو او تاریخپوهانو د نظریاتو نچوړ دی او یوه اتفاقي نظریه ده. لوی استاد عبدالحی حبیبي، پوهاند صدیق الله رښتین، کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي، سرمحقق زلمی هېوادمل، سرمحقق سید محی الدین هاشمي، نورمحمد غمجن او نورو ګڼو پښتو ادبپوهانو چې کوم نظریات ورکړي، اکثره په همدې نظر دي چې د پښتو ادب لرغوني دوره له (۱۳۹هـ ق) کال یانې د امیر کروړ د لاسته راغلي شعر څخه پیلېږي او بیا تر (۹۳۰هـ ق) کال پورې چې د روښان د ژوند او مبارزې کلونه دي، تر دې دمه رسېږي. البته د روښانیانو له مبارزو له پیل سره نه قطع کېږي، تداوم یې ان تر (۱۰۰۰هـ ق) کال پورې رسېږي چې وروستی شاعر یې شیخ محمد

(c) ketabton.com: The Digital Library

صالح الکوزی دی چې د (۱۰۰۰هـ ق) په حدودو کې یې ژوند کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړي څپرکي لنډيز

په لومړي څپرکي کې مو په تفصيل سره د لرغوني دورې د پيل، ادب تاريخ، ادبي تيوري، ادبي کره کتنې، په مجموعي ډول د ادبپوهنې پر اساسي او فرعي څانګو، ادبي تذکرې، ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ پښتو څو ادبي دورې لري؟ تر لرغوني دورې دمخه پښتو ادب او نورو اړوندو مسايلو په باب په نسبتاً تفصيل سره معلومات وړاندې کړل، اوس غواړو د همدغو درسونو لنډيز ته راشو.

د پښتو ادب لرغوني دوره د دويمې هجري پېړۍ له نيمايي څخه پيلېږي او دا ځکه چې په همدې زمانه کې يو ليکل شوی شعر تر مورِ رارسېدلی دی، دا شعر د امير کروړ يوه ويارنه ده چې د پټې خزانې په وسيله مورِ ته رارسېدلی او پټې خزانې بيا په خپل وار سره له نورو اثارو څخه رانقل کړی دی.

ادب تاريخ د ادبپوهنې يوه څانګه ده چې د تاريخ په بېلابېلو پراوونو کې د يوې ژبې د ادبياتو وده او پرمختګ لوړتيا او ځوړتيا څېړي.

ادبپوهنه هغه علم دی چې ادبيات له هر پلوه څېړي او مطالعه کوي يې. ادبپوهنه د (ادب تاريخ، ادبي کره کتنه او ادبي تيوري) درې اساسي څانګې لري.

ادبي دورې د ادبپوهنې د اصولو پر اساس ټاکل کېږي، يوه ادبي دوره هغه وخت رامنځته کېږي چې په ادبياتو کې د پخوا په انډول کيفي او کمي بدلون محسوس شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبپوهانو تر دې دمه پورې پښتو ادبي دورې پر دريو لويو دورو وېشلي دي؛ لرغوني دوره چې د دويمې هجري پېړۍ له دويمې نيمايي څخه پيلېږي او د يولسمې هجري پېړۍ پورې رسېږي، دويمه يا منځنۍ دوره چې د لسمې هجري پېړۍ له نيمايي پيل او د يوولسمې هجري پېړۍ تر پايه پورې رسي او معاصره دوره چې د امير حبيب الله خان پر وخت د سراج الاخبار جريدې او په پښتو ادبياتو کې د نويو څپو له پيل څخه بيا تر (۱۳۵۷ل) کال پورې رارسي، البته دا دورې بيا په خپل وار سره بېلابېل پراوونه هم لري. طبيعي خبره ده، هغه دوره چې اوس يې مورِ د لرغونې دورې په نامه يادوو، تر دې دمخه هم پښتو ادبيات موجود وو، خو مورِ يې تر دې دمه کومه ليکلې بېلګه نه ده ترلاسه کړې، د بېلګې د نشتوالي مانا دا نه ده چې ادبيات به نه وو، خو په ادب تاريخ کې تر ډېره حده پر ليکلو ادبياتو بحث کېږي.

د پښتو ادب لرغونې دوره چې له امير کروړه پيلېږي، تر روښانيانو رسېږي او ان تر (۱۰۰۰ هـ ق) حدودو پورې امتداد پيدا کوي. د پښتو شعر بېلابېل انواع په خپله لمن کې رانغاړي، محتوايي او شکلي بېلابېل فورمونه په کې موجود دي، قصيدې، مثنوي، غزل او رباعي فرمونه هم په همدې دوره کې راخپل شوي دي. د پردیو ژبو اغېزې شته خو ډېرې زياتې محسوسې نه دي، لومړۍ منظومه ژباړه هم په همدې لرغونې دورې پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړي څپرکي پوښتنې

- ادب تاریخ څه ته وایي؟
- ادبپوهنه څو څانګې لري؟
- د پښتو ادبیاتو لرغونې یا لومړۍ دوره له کومه پیل او تر کومه وخته رسي؟
- د ادب تذکرې او ادب تاریخ ترمنځ توپیرونه څه دي؟
- د ادبي دورو د ټاکنې معیارونه څه دي؟
- ادب تیوري څه ته وایي؟
- ادبي کره کتنه څه ته وایي او ادبیاتو ته یې ګټه څه ده؟
- د ادبپوهنې فرعي څانګې کومې دي؟
- ادبیات څه ډول تعریفولای شو؟
- د پښتو لرغونو ادبیاتو په باب د لس عنوانو بېلابېلو لیکل شویو اثارو نومونه واخلئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبیاتو لویې حوزې

د هرې ژبې په یوه مشخصه جغرافیه کې چې ګڼ او یا هم پاموړ شمېر ادبي اثار رامنځته شي، هغه یوه فرهنګي یا ادبي حوزه ګڼل کېږي، حتمي نه ده چې دا ادبي حوزې دې د اثارو د کمیت او کیفیت له پلوه سره یوشان وي، یا دې یو بل سره سل په سلو کې په رابطه کې وي او یا دې هم یوه پر بلې اغېزه ولري، کېدی شي متقابلې اغېزې او رابطې هم ولري خو چې په یوه مشخصه جغرافیایي ساحه کې ببلابېل اثار راوټوکېږي، هغه د یوې ادبي حوزې بڼه خپلوي. پښتو ادبیات هم په لرغونې دوره او هم په راوروسته دورو کې ببلابېلې ادبي حوزې لري چې دلته یې یوازې په لرغونې دوره کې د مهمو حوزو یادونه کوو. البته دا په دې مانا نه ده چې پښتو ادب په دې زماني بهیر کې نورې حوزې نه درلودلې او یا به په نورو سیمو کې ادبي اثار نه وي رامنځته شوي، خو کوم څه چې موږ دلته یادوو او د تاریخي اثارو په توګه مطرح دي، هغه دادي چې د نورو سیمو په اندول له دې سیمو څخه زیات لیکلي اثار ترلاسه شوي دي.

«کله چې سړی د موجودو او لاس ته راغلو پښتو ادبي اثارو پخواني اسناد مطالعه کوي، نو رابښکاري، چې دغه لومړني اثار په ځینو داسې مراکزو کې رامنځته شوي، چې هلته د پښتنو خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

محلي حکومتونه او قبیله يي نظامونه وو او پښتانه هلته د خپل ملي هويت او سياسي اقتدار خاوندان وو.

به دغو مراکزو کې يو لرغونی مرکز او د پښتنو پخوانی ټاټوبی (غور) دی، بل مرکز يې د (کسې غره) لمنې دي او درېيم يې هم (ملتان) دی.

خو مخکې تر دې چې په دغو دريو مراکزو کې د پښتو پر ايجادي ادبياتو خبرې وکړو، ښه به وي دا خبره له ياده ونه باسو، چې د دويمې هجري پېړۍ شاوخوا په غزني کې دلويکانو شاهي کورنۍ موجوده وه، چې تر (گردېز) او (زابلستان) پورې سيمې يې په ولکه کې وې او د منطقې له سيمه ييزو شاهي کورنيو سره يې روابط هم درلودل.

د غزني د لويکانو د کورنۍ يو سړی (جوير) نومېده، چې د (۱۲۰هـ ق) په حدودو کې يې د ژوند زمانه وه، ددې کورنۍ قدرت د (سبکتګين) (۳۶۵هـ ق) په وسيله ختم کړای شو. د لوی استاد مرحوم پوهاند عبدالحی حبيبي د څېړنو له مخې د لويکانو د کورنۍ نژادي تقارب له غلجي پښتنو سره ښکاره دی او دغه غلجي پښتانه له زابلستان څخه تر غزني پورې ځمکو کې له پخوا څخه مېشت وو او اوس هم مېشت دي.

د غزني د لويکانو د کورنۍ د يوه لويک يو پښتو بيت مور ته رارسېدلی دی. د بيت د ويونکي نوم نه دی څرګند، خو د (خانان

(c) ketabton.com: The Digital Library

لويک، او (خنچل شاه کابلي) معاصر و او پر (۱۶۳هـ ق) کال ژوندی ښکاري.

دغه بيت لوی استاد پوهاند عبدالحی حبيبي د سلطان سخي سرور د کراماتو د يو خطي کتاب له يو حکايت څخه رانقل کړی دی او په اوسنۍ املا استاد داسې ليکلی دی:

په زمي غزنه ښخېد لويک لويانو بايله لويا

کښه تور به براغلوم (بلوم) مملې تازی‌و په ملا

دا لوړ بيت تر تاريخي تحليل وروسته داسې تفسير شوی دی:

څنګه چې د غزني خانان لويک په جبري ډول مسلمان شوی و، نو له کابله يو بل لويک دا لوړ بيت وروا ستاوه، چې دا لاندې مفهوم ځنې اخيستل کېږي:

((های افسوس! لويک بت د غزني په ځمکه کې ښخ شو، لويا خو خپله لويي بايلوده، زه به لښکر درواستوم ته د تازيانو (عربو) ملګري مه کوه.))

د بيت له ژبني تحليل څخه داسې نتيجه اخيستل شوې ده، چې د اسلامي عصر په لومړيو پېړيو کې پښتو په شرقي خواوو کې پهلوي ژبې ته نږدې وه.

د غزني د لويکانو ددغه يو پښتو بيت تر دې لنډې يادونې وروسته ښېرته خپل اصلي مقصد ته راګرځو او د پښتو ادبياتو د ټوکېدو هغه لومړني درې مرکزونه يا حوزې ښيو، چې په اسلامي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړيو پېړيو کې هلته پښتو اثارو د ايجاد زمينې درلودې او د پښتو هغه لومړني ليکلي اثار چې مورږ ترلاسه کړي دي، په دغو دريو سيمو کې ټوکېدلي دي.)) (۵۳: ۲۶-۲۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

غور ادبي حوزه

غـور د افغانسـتان يـوه لرغـونې او تـاريخي سـيمه ده چـې د پاچاهيو سلسلې په کې تېرې شوې دي او ددې سيمې پاچهـانو د اسلام د مقدس دين د خورولو په چارو کې هم لويـه برخـه درلـودلې ده.

د پښتو په لرغونو استوګنځايونو کې يوه هم د غور سيمه شامله ده، چې د غـور پـر سـوريانو سربېره د پښـتنو د ځينـو نـورو قبـايلو نسبت هم له دې سيمې سره ښکاره دی.

په پښتنو قبايلو کې يوه لويه قبيله، د (غوري) يـا (غوريـاخېلو) پښـتنو ده، چـې د تـاريخي اثـارو او نسـبي تحقيـق د کتـابونو د روايـاتو لـه مخـې د (کنـد بـن خرشـبون بـن سړه بـن) پـه اولاد کـې د (غوري) په نامـه د يـو تـن ذکر راځي. د (مخزن افغـاني) د روايـت لـه مخې ددې سړي اصلي نوم (شيخ ابراهيم) و، خو څنګـه چې پـه غـور کـې زوکړی و، نـو ځکـه د (غـوري) پـه نامـه مشـهور و او اولاده يـې تراوسـه د (غـوري) او يـا (غوريـاخېـل) پـه نامـه يـادېږي. پـه غـوري پښتنو کې څلور لويې قبيلې شاملې دي: (دولت يـار، خليـل، زړانـي او څمکني)، چې بيا دې هرې قبيلې ته نورې لسګونې پښتنې قبيلې او پښې منسوبې دي.

د غور د مرکز (چغچران) چې پـه دې وروسـتيو کـې يـې د (فيـروز کوه) په نامه ياد کړ، ختيځ ته اوس هم د (دولت يار) په نامـه يـو کلی شته، چې د غوري پښتنو د دولت يار د قبيلې له نامه سره اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد د څېړنې له مخې دغه غوري پښتانه د چنګېزخان (۶۲۴هـ ق. مړ) تر بریدونو وروسته له غور څخه کوچېدلي دي، مخ په جنوب او شرق رالېږدېدلي دي.

پر غوریاخېلو پښتنو سربېره د نورو ډېرو پښتني قبیلو د اوسېدو پخوانی ټاټوبی هم غور و او ډېرې پښتني قبیلې له دې سیمې څخه نورو سیمو ته تللي او خورې شوې دي. له دغو تاریخي روایاتو او اسنادو ښکاري چې د اسلامي عصر په لومړیو کې د غور زیاتره اوسېدونکي پښتانه وو او د دوی ژبه پښتو وه.

زمونږ د هېواد نومیالی مورخ اروانښاد میر غلام محمد غبار په خپل یو اثر «افغانستان و نگاهی به تاریخ آن» کې لیکلي دي چې د غور قدیمي اریایي ژبې د وختونو په تېرېدو سره خپل ځای ځینو محلي لهجو او پښتو ته پرېښود او د غور سیمو ته د پښتنو د پرله پسې مهاجرتونو له امله دا ژبه هلته عامه شوه. د غور له پاچهي کورنیو څخه یوه کورنۍ د سوریانو ده، په «طبقات ناصري» کې د «قاضي منهاج السراج جوزجاني» د لیکنو له مخې د ضحاک «پښتو: سهاک» په اولاده کې دوه ورونه وو، چې د یو نوم «سور» او د بل «سام» و، سور یې مشر ورور او پاچا و او دا بل یې د لښکرو مشر و، تر اسلامي عصره دمخه دوی په غور کې پاچاهي درلوده.

د غور دغه سوري شاهي کورنۍ په تاریخونو کې د «شنسبانیانو» په نامه هم مشهوره شوې ده او دا ځکه چې ددې کورنۍ یو مشر نیکه شنسب «شین اسپ» نومېده، چې د پلار نوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې (خرنک) و ، دا شنسب د حضرت علي(رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی دی.

د شنسب زوی امیر پولاد و ، چې د خپلو پلرونو نوم یې بیا راژوندی کړ. هغه وخت چې (ابو مسلم مروزی) د (بني امیه) امیران له خراسان څخه وشړل او د (بني عباس) په پلوی ودرېد ، نو امیر پولاد د غور لښکرې د ابو مسلم په مدد وکوچولې او د (آل عباس) د پاچاهۍ د تینګښت لپاره یې ډېرې هڅې وکړې. د امیر پولاد د پاچهۍ مرکز د غور په (مندیش) کې و ، کله چې دی وفاتېده نو یې پاچاهي زامنو ته ورسپده.

د پښتو د ادبي تاریخ یوه مهمه سرچینه پټه خزانه ده، په دې کتاب کې د معتبرو پخوانیو کتابونو ، لکه د شیخ کټه متي زی (لرغوني پښتانه) او د محمد بن علي البستي (تاریخ سوري) په استناد راغلي دي، چې د امیر پولاد سوري زوی، امیر کرور و ، چې پر (۱۳۹هـ ق) کال د غور په مندیش کې پاچا شو.

امیر کرور د غور کلاوې: بالشتان، خیسار، تمران، برکوشک او نور ونیول. دده پاچهي دوه مرکزونه درلودل، یو (مندیش) او بل (زمینداور) و. امیر کرور ډېر غښتلی پهلوان و ، چې په یوازې ځان به له سلو تنو سره جنګېده، ده هم د عباسي دعوت په جنګونو کې ګډون درلود او ډېرې بریاوې یې ترلاسه کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر کروړ عادل پاچا و او پر دې سربېره ده په پښتو اشعار هم ویل. امیر کروړ پر (۱۵۴هـ ق) کال د پوشنج په جګړو کې مړ شو او پرځای یې دده زوی (امیر ناصر) پاچا شو.

د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی، د سر بند یې دا دی:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او پر کابل نسته
بل به زابل نسته - له ما اتل نسته

دا لوړ شعر د پښتو تر ټولو پخوانی لاس ته راغلی شعر دی چې د اسلامي عصر په دویمه پېړۍ کې د غور یوه پښتانه پاچا (امیر کروړ) سوري ویلی دی.

تر دې شعره بل پخوانی شعر تر اوسه نه دی ترلاسه شوی، امکان لري په اینده کې د امیر کروړ تر شعره ډېر پخواني پښتو اشعار کشف شي.

څنګه چې غور د پښتنو یو لرغونی ټاټوبی و، دغه رنګه تراوسه معلوم لاس ته راغلی پخوانی شعر هم همدغې سیمې ته منسوب دی، نو پر دې اساس مورخ غور د پښتو ادبیاتو د ایجاد په لومړنیو مراکزو کې تر ټولو پخوانی مرکز بللی شو.» (۵۳: ۲۶-۳۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر امیر کروړ سربېره شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري هم د غور دربار ته منسوب شاعران وو ، چې هر یو داسې غـرا قصیدې وویلې چې د پښتو ادب په تاریخ کې بل ځای ساری نه لري.

د شیخ اسعد سوري قصیده

:

د فلک له چـارو څـه وکړم کوکار

زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

او د ښکارندوی غوري:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه

بیا یې ولونل پـه غـــرونو کـــې لالونـه

د هنـري ښـکلا او فکـري محتـوا لـه مخـې دواړه د هنـر پـه ګانـه پسوللې قصیدې دي.

ددې بحث په نتیجه کې باید ووایو چې غـور، لکـه څنګـه چې د پښـتنو پـه لرغونـو ټـاټوبو کـې شـامل دی، دغـه رنګـه تراوسـه لا د پښتو ادبیاتو د ایجاد لومړنۍ سیمه هم ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کسي غر ادبي حوزه

«د پښتنو په لرغونو استوګنځايونو کې يوه ډېره مشهوره او تاريخي سيمه د سليمان د غرونو لمنې دي، ددې غرونو لمنې د شپږ سوو کيلو متره په شاوخوا کې اوږدوالی لري او پښتانه له ډېرې لرغونې زمانې تراوسه په کافي تعداد د دغو ډېرو مشهورو غرونو په لمنو کې استوګنه لري.

دغه د سليمان غرونه په ځينو کتابونو او تاريخي اثارو کې «د کسې غره» په نامه هم راغلي دي او د جنوبي پښتونخوا، بلوچستان، د ډېرو او د کندهار د شاوخوا خلک اوس هم د سليمان غرونه د کسې د غره په نامه يادوي.

څنګه چې د کسې غره په لمنو کې له ډېرې پخوا زمانې څخه پښتانه مېشت وو، نو دوی د خپلې ټولنې له شرايطو او د دوی په ټولنه کې له مسلطو فرهنګي نورمونو سره برابر ادبيات هم درلودل او دغه ادبي روايات او د ادبي اثارو د ايجاد بهير په ګړنۍ او ليکنۍ بڼه له ډېرې پخوا زمانې نه تراوسه پورې ددغه بختور غره په لمنو کې د مېشتو قبايلو ترمنځ، جريان لري.

په سلګونو پښتانه شاعران ددې غرونو په لمنو کې روزل شوي او د پښتو د ولسي ادب يوه عمده او بهانده چينه د همدغو غرونو په لمنو کې د مېشتو پښتنو په سيمو کې موجوده ده. د پښتو ادبياتو په دوو لرغونو تذکرو «تذکرة الاولیا» او «پټه خزانه» کې د کسې غره په لمنو کې د ځينو اوسېدلو پښتنو ځينې زاړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخواني شاعران خوندي دي. چې ددغو اشخاصو او اشعارو زمانه زمونږ مورخانو د درېيمې هجري پېړۍ له اوايلو ان تر څلورمې او پنځمې هجري پېړۍ پورې ګڼلې ده، څنګه چې دا اثار د پښتو په لومړنيو ادبي اثارو کې درېږي، نو ځکه مونږ هم (د کسې غر) د پښتو ادبياتو د ايجاد په لومړنيو دريو مراکزو کې حساب کړ.

د کسې د غره په لمنو کې د روزل شويو شاعرانو په ډله کې تر ټولو معلوم پخوانی سړی، شيخ بېټنی دی چې د ژوند زمانه يې د درېيمې هجري پېړۍ شاوخوا اټکل کېدی شي.

د شيخ بېټني يو مناجات سليمان ماکو په تذکرة الاوليا کې راوړی دی، چې د پښتو د زړو اشعارو په لړ کې ډېر مهم شعر دی او ځينې داسې ټکي يې له پاړکي څخه ترلاسه کېږي چې په فکري لحاظ له ډېرو زړو اريايي افکارو سره تړاو لري. د شيخ بېټني د مناجاتو يو بند يا دوه بيتونه دادی:

لويه خدايه، لويه خدايه ستا په مينه په هرځای

غر ولاړ دی درناوي کې ټوله ژوي په زاري کې

پر شيخ بېټني سربېره د اسلامي عصر په درېيمه او څلورمه پېړۍ کې ددې سيمې دوه نور شاعران هم مونږ ته معلوم دي، چې ځينې اثار يې پښتو تذکرو تر مونږه پورې رارسولي دي. په دغو شاعرانو کې يو هم شيخ اسمعيل دی، چې د ده دوه پاړکي زمونږ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

واک کې دي. په دغو دوو پاړکو کې یو یې د (تذکرة الاولیا) پانو او بل یې (پټې خزانې) خوندي کړی دی.

د شیخ اسماعیل د لومړي پاړکي یو دوه بیتونه دادي:

تېښته وکړه لــه ابـلیسه　　چې ابلیس لعین ښکاره سـي

هلـته ورکـه پـلوشـه سي　　ټول نړۍ نوره تیاره سـي

د دویم پاړکي لومړی برخه یا څلوریزه یې داده:

کـه یون دی یون دی　　مــخ کــې ښېلتــون دی

لــه کسې غره څخه　　ځـــي خرښـــبون دی

د شیخ اسماعیل په دوو راغلو پاړکو کې یې لومړی په (تذکرة الاولیا) کې او دویم یې په (پټه خزانه) کې راغلی دی، د شیخ اسماعیل پر پاړکو سربېره د کسې د غره په لمنو کې دغه وخت د یو بل پخواني ویناوال د وینا نمونه هم پټې خزانې تر موږه رارسولې ده، دا ویناوال خرښبون دی، چې د کلام یا پاړکي یو بند یې دادی:

ښېلتانــه نــاره مــې وســوه پــه کــور بانــدې

نــه پــوهېږم چــې بــه څــه وي پــېښ پــه وړانــدې

لــه خپلوانــو بــه ښېلېــږم پــه ســرو ســترګو

دواړه ســترګې مــې پــه وینــو دي ژړانــدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورته تاسې د دريو تنو پښتنو وينا والو اشعار ولوستل، چې دغو دريو تنو د اسلامي عصر د درېيمې او څلورمې پېړۍ په حدودو کې ددغه تاريخي غره په شاوخوا کې ژوند کړی دی.»(۵۳: ۳۲-۳۵)

ملتان ادبي حوزه او نورې سيمې

د مورخانو او تاريخي کتابونو له ليکنو څخه معلومېږي، چې د لومړيو دوو اسلامي پېړيو په شاوخوا کې پښتانه په کافي تعداد د سليمان د غرونو له لمنو او د پښتونخوا له سيمو د سند او پنچاب سيمو ته ورغلي او هلته مېشت شوي وو.

«ځينې مورخان په دې نظر دي چې په لومړيو اسلامي پېړيو کې په (سند) او (ملتان) کې د اسلامي حکومتونو د ټينګښت يو دليل په هغو سيمو کې د پښتنو موجوديت و د پنجاب او سند سيمو ته کوچېدلي پښتانه د خپل شجاعت او نارينتوب له پلوه په سيمه کې د راجاګانو او محلي حکومتونو د توجه وړ وو.

له همدې املـه د پنجاب په غربي برخو او ملتان کې له اوسېدونکو پښتنو څخه (شيخ حميد لودي) د (۳۷۰هـ ق) په شاوخوا کې د لاهور او پنجاب د راجا له خوا له ملتانه نيولې تر لغمانه پورې د پرتو شاوخوا سيمو واکمن وټاکل شو او (راجا جيپاله) د دغو پښتنو د حکومت په وسيله له خپلو غربي سرحدونو ځان ډاډمن کړ او په دې توګه د څلورمې هجري پېړۍ د دويمې نيمايي په جريان

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د ملتان په لودیانو کې د شیخ حمید لودي له خوا د لودیانو د واکمنۍ بنسټ کېښول شو او په دې دول پښتانه به اسلامي عصر کې د هند په یوه برخه کې قدرت ته ورسېدل، چې د غربي پنجاب پر ځینو برخو او ملتان سربېره د پښتونخوا او اوسني افغانستان ځینې سیمې یې هم تر لاس لاندې وې او د پاچهۍ مرکز یې ملتان و.

تر شیخ حمید لودي وروسته د لودیانو د پاچهۍ سلسله دده په کورنۍ کې جاري وه، په شیخ حمید پسې دده زوی (نصر) او بیا یې لمسی (داود) د ملتان د لودي کورنۍ واکمنان وو، ددې کورنۍ پاتې شوني تر (۴۳۲هـ ق) پورې هلته وو.

د ملتان د لودي شاهي کورنۍ یادونه مو په دې ځای کې ځکه وکړه چې له دغې شاهي کورنۍ څخه دوه تنه داسې کسان مورِ ته ښکاره دي چې په پښتو پارکي ځنې پاتې دي، نو د همدغو دوو تنو پخوانیو پښتنو ویناوالو د شتوالي له امله مورِ د ملتان سیمه د پښتو ادبیاتو د ایجاد په لومړنیو مرکزونو کې وشمارله.

د ملتان د لودي شاهي کورنۍ په دوو تنو ویناوالو کې یو (نصر لودي) دی او بل (شیخ رضی لودي) دی.

د نصر لودي او شیخ رضی لودي لږ احوال او اشعار (شیخ احمد ابن سعید اللودي) په خپل کتاب (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) کې راوړي دي. دا کتاب به (۶۸۶هـ ق) کال کې لیکل شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددغو دوو لودي پښتنو اشعار او احوال بيا (کامران خان سدوزي) په خپل کتاب (کليد کامراني) کې د دمخني ياد شوي شيخ احمد ابن سعيد اللودي د کتاب له مخې راوړي دي.

کليد کامراني په (۱۰۳۸هـ ق) کې د کندهار په (بهر صفا) کې ليکل شوی دی او ددغه کلېد کامراني له مخې بيا دغه اشعار او احوال (محمد هوتک) په (پټه خزانه) کې اخيستي دي، په دې ډول موږ وېنو چې د ملتان د لودیانو اشعار په درېو واسطو تر موږه پورې رارسېدلي دي. په دغو دوو تنو وېناوالو کې (نصر لودي) د (شيخ حميد لودي) زوی دی، چې تر خپل پلار وروسته په ملتان کې پاچهۍ ته هم رسېدلی دی. د پاچهۍ زمانه يې استاد عبدالحی حبيبي د (۳۹۰هـ ق) شاوخوا ښوولې ده.

ددې کورنۍ بل وېناوال (شيخ رضی لودي) دی، چې دی د شيخ حميد لودي وراره او د نصر لودي د اکا زوی و.

شيخ رضی لودي د شيخ حميد لودي د پاچهۍ په زمانه کې د اسلام د مقدس دين د تبليغ لپاره پښتونخوا ته تللی و. پټه خزانه وايي، چې دی (دوه کاله) د کسې په غره کې ګرځېده او ډېر خلک يې مسلمانان کړل.

پټې خزانې د دغو دوو سره تره زامنو (شيخ رضی لودي) او (نصر لودي) دوه پارکي خوندي کړي او دا پارکي د ليکونو (خطونو) په بڼه تبادله شوي دي. په دې پارکو کې لومړی پارکی د شيخ رضی لودي دی، ددې پارکي يو دوه بيتونه دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الحاد په لور دې ترپلل　　ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونلی په زیار نه　　تا په تورو توراوه

کله چې دا لیک په ملتان کې نصر ته ورسېد ، نو یې ده ځواب ووایه چې یو دوه بیتونه یې دادي:

د الحاد په تور، تورن سوم　　زه لرغون خو ملحد نه یم
زما دښنه هسې تو راکړې　　که ملحد یم د دښنه یم

په دې دوو لوړو شعري ټوټو کې شیخ رضی د خپل اکا زوی (نصر) ته ویلي دي، چې ته له سنته او خپلې لارې اوښتی یې او د پلرو عقیدوي لار دې پرېښې ده.

نصر په ځواب کې ویلي چې زه پر سنت ټینګ یم، کوم تورونه چې د لارې د پرېښودو په باره کې پر ما لګول شوي دي، هغه دروغ دي.

په دغو شعرونو کې راغلې خبرې له ځینو تاریخي وقایعو سره اړه لري، چې د اشعارو د مفاهیمو د پوهېدو لپاره موږ اړ یو چې دغه تاریخي مسایل لنډ تشریح کړو.

د ملتان لودي شاهي کورنۍ د غزني له پاچهانو سره په رقابت کې واقع وه او تل به د غزني د پاچهانو له خوا د ملتان پر لودیانو حملې کېدلې او تر هغې چې د دې کورنۍ د پاچهۍ سلسله د غزنوي پاچهانو له خوا ختمه شوله. مورخین په دې عقیده دي چې د ملتان پر لودیانو د قرمطیت او الحاد تورونه هسې خوشې بابېزې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرې دي او د همدې تور په وسيله د غزني پاچهانو د ملتان د لوديانو د ټکولو لپاره ځانته يوه پلمه پيدا کوله. که نه وي د ملتان لوديان هم مسلمانان وو او د غزني پاچهان هم مسلمانان وو، نو څنګه کېدی شول چې يو مسلمان پاچا دې پر بل لښکرکشي وکړي؟ همدا علت و، چې د ملتان پر لوديانو د الحاد او قرمطيت تورونه لګول کېدل او دا يې ښوول چې دوی له اسلامي سنته او اسلامي لارې اوښتي دي او په دې توګه يې د دوی د وهلو او پر دوی د حملې لپاره شرعي جواز پيدا کاوه. لکه چې تاسې د «نصر لودي» په ځوابيه پاڼکي کې ولوستل، نصر د الحاد تورونه رد کړي دي او ويلي يې دي، چې زه مومن يم او پر خپله پخوانۍ لاره ټينګ يم.

ملتان يو له هغو سيمو څخه ګڼل کېږي چې په اسلامي څلورمه پېړۍ کې هلته د پښتو ادبياتو د ايجاد زمينې موجودې وې. ملتان په پخواني هند کې تراوسه معلومه لومړنۍ سيمه وه چې پښتو ادبيات په کې ايجاد شوي دي. تر دې زمانې وروسته د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړيو کې پښتانه د هندوستان ډېرو سيمو ته تللي او هلته مېشت شوي دي. د دوی له مېشتېدو سره په هندوستان کې د پښتو ژبې او ادبياتو د ايجاد او ودې زمينې هم برابرې شوې دي او په وروستيو اسلامي پېړيو کې پر ملتان سربېره د هندوستان په ډېرو نورو ښارونو کې پښتو ادبيات ايجاد او پښتو اثار وليکل شول، چې دا جريان له څلورمې هجري پېړۍ نه تر نن ورځې پورې راروان دی.» (۵۳: ۳۶-۳۹)

په همدې لرغونې دوره کې پر شيخ رضي لودي او نصر لودي سربېره مورډ د ملتان د بل پښتون واکمن د سلطان بهلول لودي او د هغه د دربار د شاعر خليل خان نيازي دوه څلوريزې هم لرو چې يو بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته يې د سوال او ځواب په بڼه ويل شوي او د هغوی د پېژندنې په برخه کې به پرې پوره بحث وشي.

د بورته دريو غټو مرکزونو ترڅنګ، د هندوستان ځينې نور ښارونه او همدا راز د هېواد نورې سيمې لکه: غزني، بُست، زمينداور او نورې سيمې هم شته چې هم په لرغوني دوره کې او هم تر هغې وروسته په کې پښتو ادبيات ټوکېدلي او وده يې کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دويم څپرکي لنډيز

په تېر بحث کې مونږ هغه درې مرکزونه وښوول، چې د اسلامي عصر په لومړيو پېړيو کې د پښتو لومړني اثار په همدې مرکزونو کې ايجاد شوي دي. دا مهال پښتانه په زيات تعداد کې په همدې سيمو کې پراته وو، غور، د کسې غر او ملتان، درې داسې مرکزونه وو، چې پښتنو په کې خپل محلي حکومتونه درلودل او يا يې تر خپل قبيله يي نظام لاندې په کې ژوند کاوه.

د پښتونخوا، افغانستان او پخواني (روه) نورو سيمو کې پښتانه خواره وو، د سند او پنجاب لمنو ته هم په کافي تعداد کې رسېدلي وو او د پنجاب په يوه خورا لرغوني ښار (ملتان) کې يې حکومت هم جوړ کړی و.

((په دې مرکزونو کې چې کوم ادبيات ايجاد شوي دي، هغه ادبيات دا لاندې خصوصيات لري:

۱) په اسلامي لومړيو پېړيو کې ايجاد شوي پښتو ادبيات د خپلو شکلي جوړښتونو له مخې د پښتو هغه لرغوني سندرې دي، چې د خپل جوړښت له پلوه له زړو اريايي ادبياتو سره نږدې والی لري او د پښتنو خپل شعري اوزان دي، چې دغه اوزان د پښتون ولس ترمنځ موجود او مروج وو او دا نمونې راڅرګندوي چې د اسلامي عصر د لومړيو څلورو پېړيو په دوران کې په دغو مراکزو کې ايجاد شوي پښتو اشعار په خپلو دغو لرغونو ملي اوزانو کې ويل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲) په دغو سندرو کې ډېر پېچلي موضوعات او افکار نه دي بیان شوي، بلکې د هغه زمان له غوښتنو او د پښتنو موقعیت ته په پاملرنه د مفاخرې او پر حربي او پوځي کارنامو ویاړ، له خپل قوم او کورنۍ سره مینه ددې سندرو د بیان اساسي موضوع ده. د اسلامي اساساتو حمایت هم د دغو سندرو په بیانونو کې شامل موضوعات دي.

۳) د اسلامي لومړیو پېړیو پښتو پاړکي، لکه چې د شکلي جوړښت له پلوه خپله ملي بڼه لري او د نورو ژبو د شاعرۍ اغېزې پر دې شعري اوزانو او اشکالو نه لیدل کېږي، دغه رنګه د نورو ژبو اثرات هم پر دې اشعارو زیات نه لیدل کېږي، یو نیم د عربي ژبې او نورو ګاونډیتوب ژبو لغت هم په دغو اشعارو کې شته، چې دا ډول اخیستنې د اسلام د پاک دین له راتګ، له نورو ژبو سره د ګاونډیتوب او راشه درشې له امله طبیعي عمل دی.

۴) په دې مراکزو کې ایجاد شوي اشعار ساده دي او ډېرې هنري رنګینۍ نه لري او په ځینو کې د هنر تومنه ډېره نه لیدل کېږي. ویناوالو سک سیخ د خپل مطلب پر ویلو پیل کړی دی او د هنري رنګینو ډېر خیال یې نه دی ساتلی، خو دا خبره هم باید هېره نه کړو چې ددې پرځ او په اشعارو کې ځینې یې په ساده ګۍ کې هم ښکلي دي.)) (۵۳: ۴۰-۴۲)

په دغو دریو لیو مرکزونو کې موږ د امیر کرور سوري، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، بېټ نیکه، شیخ اسمعیل، خربنبون، شیخ رضی لودي، نصر لودي، سلطان بهلول لودي او ځینو نورو شاعرانو بېلګې لرو چې پښتو ادب پرې روښانه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دويم څپرکي پوښتنې

- پښتو لرغونې ادبي دوره څو لويې ادبي يا فرهنګي حوزې لري؟
- په غور ادبي حوزه کې کومې ادبي څېرې راټوکېدلې دي؟
- د ملتان ادبي حوزې ځانګړنې کومې دي؟
- پر (غور) (کسي) او (ملتان) ادبي حوزو ولې د نورو ژبو د ادبياتو تاثيرات نه ليدل کېږي؟
- په (کسي غره) ادبي حوزه کې کوم شاعران ټوکېدلي دي؟
- په (غور)، (کسي) او (ملتان) ادبي حوزو کې د پښتو ژبې او ادب د نړۍ والي علتونه کوم دي، ددې حوزو ادبي ځانګړنې په ګوته کړئ!
- کومو پښتنو واکمنو په دې حوزو کې شعرونه ويلي دي؟
- په غور، کسي او ملتان ادبي حوزو کې شعرونه په کومو وزنونو کې ويل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېيم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبياتو څېړنې او د کلام بېلګې

پښتو لرغونې شاعري يا د پښتو ادبياتو لومړنۍ يا لرغونې دوره څه کم زر کاله زمانه په غېږ کې نيسي، په دې ټول زماني بهير کې کېدی شي په سلګونو يا زرګونو شاعران او ليکوال تېر شوي وي، خو زمونږ په لاس کې اوس د هغوی ليکلي اثار نه شته، د کومو شاعرانو يا ليکوالو د کلام بېلګې چې په دې څه کم يوه زريره کې د ادبپوهانو لاس ته ورغلي، د هغوی ټول شمېر (۲۹) يا نږدې دېرشو تنو ته رسېږي، دلته غواړو همدا شاعران يا ناظمان درو پېژنو، د هغوی د کلام بېلګې درته وړاندې کړو او هم يې کلام له شکلي او مانيزه پلوه وڅېړو:

د يادونې وړ ده چې تراوسه پورې دا شاعران د ادب تاريخ په بېلابېلو اثارو کې په لنډيز او تفصيل سره معرفي شوي، ما تر ډېره حده کوښښ کړی چې دا ټول اثار سره پرتله کړم، د هغوی شننې او ارزونې هم راواخلم، خو په ځينو اثارو کې پېژندنې نسبتاً يو شان وې، خو ارزونې يې يو څه توپير درلود. د پېژندنې په برخه کې چې ماته تر ټولو خوږ او کره متن ښکاره شو، هغه د لوی استاد حبيبي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبياتو تاريخ «دويم ټوک» متن و چې هم يې تاريخي تسلسل ته ډېر پام کړی و او هم يې د متن ژبه خورا خوږه وه، د لوی استاد ارزونه او شننه هم خورا خوږه او ژوره وه، تر استاد حبيبي وروسته چې زموږ نورو ليکوالو هم د ادب تاريخ کوم اثار ليکلي، د استاد حبيبي متن يې د اثر محور جوړوي، نو ما هم غوره وبلله چې دلته د استاد حبيبي متن د دې د لرغونې دورې د ليکوالو يا شاعرانو د پېژندنې په برخه کې د اساسي محور په توګه راشي او نور نوي او وروستي معلومات هم پر همدې چورليز راوخرخي، البته د شننې او ارزونې يا څېړنې په برخه کې د نورو ليکوالو له اثارو، د متن له اوسنيو معيارونو څخه هم ګټه پورته شوې ده او همدارنګه خپل تحليل، شننه او ارزونه هم ورسره مله شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر کروړ (جهان پهلوان)

(۱۳۹هـ) حدود

په پښتو ادب تاریخ کې امیر کروړ هغه ادبي، سیاسي او ملي څېره ده چې تر ده دمخه لا تر دې دمه د بل کوم شاعر یا لیکوال لیکلی اثر نه دی تر لاسه شوی، نو کله چې د پښتو ادب تاریخ پر لیکنې برخه خبرې کېږي، نو پیل یې له همدې امیر کروړه کېږي. په تاریخونو کې راغلي چې: «د سوریانو د شنسب کهول مشهور و، دوی د غور پر غرو پاچاهي کوله، دا شنسب د خرنک زوی و، چې د اسلام په پیل کې ژوندی و، دده زوی امیر پولاد ډېر مشهور شو، د خپلو پلرو نوم یې بیا ژوندی کړ، کوم وخت چې ابو مسلم مروزي د (بني امیه) امیران له خراسانه وشړل او د (بني عباس) په پلوۍ ټینګ ودرېد؛ نو امیر پولاد د غور لښکر د ابو مسلم مرستې ته بوت او د عباس کورنۍ د پاچاهۍ لپاره یې ډېر کارونه وکړل، دده مرکز په غور کې (مندېش) و او پر ټول غور یې حکومت کاوه چې مړ شو، نو یې امارت زامنو ته پاتې شو، بیا نو د (امیر بنجي نهاران) تر وخته د دوی احوال معلوم نه شو.

دا روایت د خراسان مشهور مورخ (منهاج سراج جوزجاني) د (منتخب تاریخ ناصري) په حواله کښلی دي، وایي چې امیر پولاد د ابو مسلم (۱۳۹هـ) معاصر و (بنجي نهاران) د هارون الرشید (۱۷۰هـ) له دربار عهد او لواء راوړه او بیا نو ددې کورنۍ یو بل مشهور پاچا امیر سوري یادوي، چې د آل صفار (۲۵۴-۲۹۶هـ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصر دی. له دې څخه ښکاري چې د (شنسب) له وخته يانې د اسلام له پيل څخه بيا د سلطان محمود او مسعود تر وختو پورې د (سور) کورنۍ امارت لاره، خو په خواشينۍ سره ددغو شاهانو احوال مورخينو ته په تفصيل نه وو معلوم، نو يوازې د څو تنو نومونه يې ياد کړي دي. وروسته چې د غور پاچاهان پر غزنوي کورنۍ غالب شول، دا ټول له سوري کورنۍ څخه وو او د دوی کورنۍ پر بامیانو، تخارستان، سیستان، زابل او کابل پاچاهي کوله، هندوستان هم دوی فتح کړ او د ګنګا تر څنډو پورې يې سلطنت ورسېد. د پښتو ادبي اثار داسې ښکاره کوي چې دغې سوري کورنۍ (پښتو) ويله او په دوی کې د پښتو ادب غوره او خورا ښه زاړه اثار پيدا شوي دي.

لکه څنګه چې د (طبقات ناصري) په روايت کې راغلي، امير پولاد د (۱۳۰هـ) په شاوخوا کې د غور مشهور سوري پاچا و، په دغو وختو کې د خراسان خلکو غوښتل چې خپل هېواد ازاد کاندي، ددغه تحريک په سلسله کې د خراسان يو مشهور سړی (ابو مسلم مروزي) راپور ته شو، چې د خراسانيانو په کومک يې د (بني اميه) اخر پاچا (مروان) مات کړ او پر (۱۳۲هـ) يې په کوفه کې (ابوالعباس علي بن عبدالله بن عباس) پر خلافت کښاوه. د سوريانو کورنۍ چې د غور او خراسان له مشهورو واکوالو څخه وه، له ابو مسلم سره ملګري وه، د پټې خزانې مولف محمد هوتک د (شيخ کټه متي زي) د ((لرغوني پښتانه)) په حواله هسې وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې «امیر کرور جهان پهلوان د امیر پولاد سور زوی و او دا امیر په جګړو کې د ابو مسلم خراساني کلک ملګری او بریالی مل و.» که څه هم نور مورخان د امیر کرور نوم نه اخلي او منهاج سراج تش دومره وایي چې پس له امیر پولاده دده زامن د غور واکوال وو، مګر محمد بن علي البستي په «تاریخ سوري» کې د امیر پولاد یو زوی چې امیر کرور جهان پهلوان سوري غوري دی، ستایي او دده پښتو اشعار رانقلوي او داسې ښکاري چې امیر کرور جهان پهلوان ډېر شجاع، ادیب او د قلم او توري څښتن و.

که څه هم «تاریخ سوري» اوس نه شته، خو د «پټې خزانې» مولف د «لرغوني پښتانه» په حواله د امیر کرور په باب لاندې معلومات مورږ ته سپارلي دي.

«نقل کا: زبدة الواصلین شیخ کټه متي زی غوریاخبل په خپل کتاب لرغوني پښتانه کې چې دی نقل کا له تاریخ سوري څخه چې په بالشتان یې کتلی او موندلی و، شیخ کټه علیه الرحمه هسې وایي چې: په تاریخ سوري کې راوړي:

امیر کرور د امیر پولاد سوري زوی و، چې په کال (۱۳۹هـ) سنه هجري د غور په مندښ کې امیر شو او «جهان پهلوان» یې باله. وایي چې د غور کوټونه او د بالشتان او خیسار او تمران مانې او بر کوشک یې ونیول او د رسالت له کهوله یې په خلافت کې ډېر کومکونه وکړل. نقل کا چې امیر کرور ډېر غښتلی او پهلوان او په یوه تن له سلو جنګاورو سره جنګېده، ځکه یې نو کرور باله چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنی یې ده کلک او سخت. وایي چې امیر کرور به په دوبي زمینداور کې و او هلته یې مانۍ درلوده، چې کټ مټ د مندښ په شان وه او په دغه ځای کې یې ښکار کاوه او عشرت. په تاریخ سوري کې راوړي چې دا امیران له پېړیو په غور او بالشتان او بست کې وو او د هغه (سور) نومې له اولاده دي، چې د سهاک له پښته وو. امیر پولاد په هغه دعوت کې شریک و، چې ابوالعباس سفاح د بین امیه سره جګړه کړله او ابو مسلم یې هم مرستی و. شیخ کټه علیه الرحمه له تاریخ سوري نقل کا چې: امیر کرور عادل او ضابط او د ښې وینا خاوند و، ده به هر کله شعرونه ویل. په کال سنه (۱۵۴) هجري د پوشنج په جګړو کې مړ شو او تر ده وروسته یې زوی امیر ناصر ایوادونه ضبط کړل او د غور او سور او بست او زمینداور پر مځکو خاوند شو.» (۵۱: ۳۰-۳۲)

د امیر کرور د کورنۍ او پاچاهۍ په باب دغه لوړ معلومات د تاریخ سوري په حواله مستند او ټینګ دي، که څه هم نور مورخین دده د نامه څرګندونه نه کوي، خو اساساً دا بیان له نورو تاریخي متونو سره مخالفت هم نه لري. امیر پولاد او د سوریانو کورنۍ او د دوی معاصرت او کومکونه له ابو مسلم سره دا ثابتوي چې دوی په غور کې لوی لاس درلود او په دې تاریخونه متفق دي، خو پټه خزانه د لرغوني پښتانه په حواله له تاریخ سوري څخه دا خبره هم ښکاره کوي چې په هغه وخت کې د سوریانو ژبه پښتو وه او لکه چې اوس هم ځینې سوري خلک په بادغیس کې پښتو وایي، د دوی پخوانو نیکونو هم پښتو ویله. امیر کرور تراوسه هم په پښتنو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افسانوي ډول مشهور دی، مثلاً که څوک وغواړي چې د یوه شي قدامت بیان کړي، نو وایي: د کرور له وختو دی، مانا دا چې کرور د پښتنو یو پخوانی تاریخي پهلوان دی چې د پښتو ژبې پخوانی شاعر هم ګڼل کېږي.)) (۱۳: ۴۴۰-۴۴۱) د پښتو ډېر زور او پخوانی شعر هم همدغه امیر پورې تړلی دی.

د پښتو په خورا زورو او پخوانیو ادبي اثارو کې چې تراوسه زمونږ لاس ته راغلي دي د امیر کرور سوري شعر تر ټولو پخوانی دی، چې ځینو ادبپوهانو دا شعر یوه ویاړنه بللې او ځینو یو حماسي شعر ګڼلی چې وروسته به بیا په دې باب لږه زیاته رڼا واچوو، دا شعر پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی.

هغه وخت چې د پښتو په ګاونډیو او خویندو ژبو کې لا د شاعرانو او لیکوالو د کلام کومې څرګندې بېلګې نه دي رامنځته شوي، زمونږ د پښتونخوا په غربي څنډو او د بادغیس، هرات او غور په سیمو کې د پښتو ژبې د شعر غږونه اورېدل کېدل او زمونږ توریالي مشران لکه د تورې پر میدان چې پهلوانان وو، دغسې د ادب او شعر پر ډګر هم دمخه وو.

داسې ښکاري چې په سوریانو کې د پښتو شعر د اسلام له پیل څخه موجود و، ځکه چې د امیر کرور د ژوند وخت تر (۱۰۰هـ) څخه وروسته شروع کېږي او بیا مورږ وینو چې په دغو سوري خلکو او هم د غور په اوسېدونکو کې د سلطان محمود تر عصره د (۴۰۰هـ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

حدودو کې هم د پشتو شعر ازانګې پورته وې، نو له دې څخه ثابتېږي، چې د اسلامي دورې په لومړیو څلور سوو کالو کې (غور) او (سوري قبایل) د پښتو شعر او ادب زانګو وه او په دغو وختونو کې پښتو ژبې پاخه اشعار او ادبي اثار درلودل.

پټه خزانه د امیر کروړ سوري یو شعر داسې رانقلوي:

((په تاریخ سوري محمد بن علي البستي داسې کښلي دي چې: د عباسي دعوت په جنګونو کې چې امیر کروړ ډېرې سوبې وکړلې، نو یې دا بیتونه وویل چې ویاړنه یې بولي. هغه دادی چې شیخ کټه علیه الرحمه له تاریخ سوري رانقل کړي دي)) (۵۱: ۳۲)

ویاړنه د امیر کروړ جهان پهلوان

زه یــم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل پر زابل نسته - له مـا اتـل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې
پــر ژوبـله یـونـم یرغالـم پـه تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې - لـه مـا اتـل نستـه
زما د بریو پرخول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ - لـه مـا اتـل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم - لـه مـا اتـل نـسـتـه
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هـریـرود پـر ځنډو ځم تښتي پلن راځخه
رپي زړن راځخه - له ما اتـل نسته
د زرنج سوبه مې د توري په مخ سورو کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سورو کـړه
ستسر مې تربور وکړه - لـه مـا اتـل نســته
خـپلو وګـړو لـره لـور پـېرزوینه کـوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم - له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دریځ ستایوال
په ورځو شپو میاشتو کال - لـه مـا اتـل نـسـتـه

ددې شعر شننه، ارزونه او ځانګړتیاوې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبپوهانو د امیر کروړ شعر له ببلابېلو لیدلوریو او خواوو تحلیل کړی او د هغه ځانګړنې یې په ننبه کړي دي. د سرمحقق زلمي هېوادمل په وینا

«د امیر کروړ سوري لاس ته راغلی لرغونی شعر دغه لاندې ځانګړنې لري:

۱) د امیر کروړ سوري لاس ته راغلی پاړکی چې د پټې خزانې پانو موږ ته رارسولی دی، د متونو د استناد له معمولو نورمونو سره برابر دی، دا ځکه چې پټې خزانې دا متن «د امیر کروړ سوري شعر» د «شیخ کټه متي زي» له «لرغوني پښتانه» څخه اخیستی دی او د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه ماخذ، هم رابنوولی دی، چې هغه د «محمد بن علي البستي» «تاریخ سوري» دی او دا په دې مانا چې شیخ کټه د امیر کروړ په باب معلومات او دده شعر له «تاریخ سوري» څخه اخیستی دی.

د تاریخ سوري ماخذ معلوم نه دی، چې په دې کتاب کې به د امیر کروړ سوري شعر له کومه ځایه اخیستل شوی وي، ډېر احتمال شته، چې دا پاړکی دې د ویلو له وخته د تاریخ سوري د تالیف تر وخته (۶۵۰ هـ ق حدود) په شفاهي ډول د خلکو په منځ کې خور راغلی وي او د روایاتو حافظو دې تر «محمد بن علي البستي» پورې رارسولی وي، دا عنعنه تراوسه زموږ په ولس کې موجوده ده او د پښتو ډېر ادبي اثار په کلیو او بانډو کې د پېړیو په ترڅ کې سینه په سینه انتقالېږي. د امیر کروړ سوري د شعر د انتقال او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضبط روش د شرقي څېړنو له معمولو روشونو سره سل په سلو کې موافق دی، نو ځکه مورږ ورته یو مستند متن ویلی شو.

۲) د امیر کرور لاس ته راغلی شعر د اشعارو د معنوي ډولونو له پلوه ویاړنه یا فخریه ده، چې شاعر خپلې بریاوې، سوبې، مېړانې او د هغه زمان له شرایطو سره سم خپل افتخارات په کې بیان کړي دي.

د دا ډول شعرونو ویل هغه وخت په عربو او عجمو کې باب وو او د منطقې په ادبي جریاناتو کې دغه ډول اشعارو لاره درلوده. د امیر کرور د شعر له روحیې سره د برابرو اشعارو او اثارو ځینې ښکلګې د اسلامي عصر د لومړیو پېړیو په شاوخوا کې د سیمې په ژبو کې سړی لیدلای شي.

له دې څېړنو څخه نتیجه اخیستلای شو، چې د امیر کرور شعر د خپل زمان له روحیې سره برابر ایجاد شوی دی.

۳) د شکلي جوړښتونو له پلوه د امیر کرور ویاړنه نه د شرق له دېواني شعري ډولونو، لکه قصیده، غزل، ترکیب بند، ترجیع بند، مخمس، مسدس او نورو سره یوشانوالی لري او نه سل په سلو کې د پښتو شاعرۍ له خپلو ملي شعري انواعو او اوازونو، لکه چاربیتو، بدلو، بګتیو، لوبو او کسرونو سره یوشانوالی لري، نو ځکه ښاغلي حبیب الله رفیع دغه ډول سندرې د پښتو لرغونې سندرې بللې دي او له خپلو څېړنو څخه یې دا نتیجه ایستلې ده، چې دا ډول لرغونې سندرې د زړو اریایي سندرو او د پښتو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولسي سندرو ترمنځ د اتصال يوه کړۍ ده. د امير کرور شعر شکلي جوړښت يې د اوستا د (يشتونو) له ځينو برخو سره پرتله کړی، ددغو يشستونو او د امير کرور د شعر ترمنځ ډېر نږدېوالی ليدی شو.

کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي ويلي دي، چې د امير کرور ويارنه د اوستا له (زامياديشت) او (مهريشت) او د (ريگويدا) له ځينو سندرو سره پرتله کېدی شي.

۴) د امير کرور شعر د ژبنيو او لغوي څېړنو له نظره هم د توجه ور دی، ځينې ترکيبونه او لغات په دې شعر کې شته، چې د پښتو لغتپوهانو او ژبپوهانو لپاره د تحقيق زمينې لري. که څه هم د امير کرور د شعر له ويلو کابو څه دپاسه دوولس نيم سوه کاله تېرېږي او له هغه وخته چې تر مورِ رارسېدلی په غالب ګومان يې په شفاهي او تحريري ډول د انتقال بېلابېل مراحل تېر کړي دي، په دغسې مواردو کې هرومرو په متن کې د لاسوهنو او د کلماتو او لغاتو د ترکيبونو د تبديلۍ امکانات شته، خو موجوده بڼه يې ځينې داسې ترکيبونه او لغات لري، چې په عامه پښتو ژبه کې يې ځينې اوس متروک دي او دا امکان شته، چې د پښتو په ځينو غرنيو لهجو کې لا تراوسه موجود وي.

۵) د امير کرور د شعر ژبه لا تراوسه خپله رواني لري، سره له دې چې ځينې لغات يې په عامه پښتو کې نه استعمالېږي، خو بيا همدا ژبه ډېره سخته او نا اشنا نه ده او کېدی شي چې ځينې لوستونکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سوال وکړي، چې په دې څه د پاسه دولس نیم سوو کلونو کې په پښتو کې ډېر زیات ژبنی تحول نه دی راغلی؟

دغسې احتمالي پوښتنو ته په ځواب کې باید ووایو چې په پښتو ژبه کې د تغییر او تحول پروسه د اروپایي ژبو او حتی د پښتو د ځینو ګاونډیو ژبو په څېر نه ده او دا ځکه چې ددې ژبې د ویونکو په اجتماعي اقتصادي ژوند کې هسې تحول نه دی راغلی، لکه د نورو هغو چې راغلی دی. په ژبه کې د تحول پروسه د ژبې د ویونکو د اجتماعي، اقتصادي او فرهنګي ژوند د تحول له پروسې سره متناسبه ده.

که چېرې د امیر کروړ په شعر کې د انتقال دومره اوږده جریان په ترڅ کې د تغیراتو او لاسوهنو احتمالات هم په پام کې ونیسو، نو بیا د ده د شعر پر ژبه د څه ویلو مجال نه پاتېږي.

۶) د امیر کروړ د شعر له مطالعې څخه سړي ته تر یوه حده د شاعر فکري سیر او د هغه زمان د پښتنو روحیه او هغه د استاد عبدالحی حبیبي خبره له خپل تېر سره د امیر کروړ مېنه ښه ترا څرګندېږي.

۷) د امیر کروړ تر زمانې وروسته تر څو پېړیو پورې په غور کې د پښتو ادب د ایجاد زمینې نورې وې او د هغه وختنې غور په توابعو کې د پښتو ډېر نور اثار هم ایجاد شوي دي.» (۵۳: ۳۰-۳۲)

استاد عبدالروف بېنوا د امیر کروړ د شعر په باب وایي: «البته دغسې اشعارو ته پاک، سپېڅلي، ملي اشعار ویلی شو، ځکه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي لوړ احساسات په داسې توګه په کې ځای شوي دي، لکه څنګه چې له يوه پښتون پهلوان څخه يې هيله کېږي او يو پښتون پهلوان بايد همداسې د خپلې مېړانې احساسات څرګند کړي...)) (۷: ۳۲)

ځينې نور ليکوال بيا وايي: د امير کرور شعر له عادي محاورې سره يو څه توپير لري، ګڼ شمېر پخواني کلمات يې خوندي کړي، د نورو ژبو له اختلاطه لرې دي، ژبه يې روانه ده، د ژبې پراخوالی او پوخوالی ورځخه څرګندېږي، په ملي اوزانو کې ويل شوی، دده د خپلو احساساتو او جذباتو ښکارندويي کوي، د پښتو شاعرۍ د پوخوالي څرګندونه کوي، کرور په کې د يوه غښتلي کرکتر او پهلوان په توګه څرګندېږي، پرځان باندې د پښتنو د ډاډمنتيا روحيه څرګندوي. د يو عادل، مستحکم او مدبر حاکم انځورنه کوي.

استاد عبدالحی حبيبي بيا په ټوليز ډول ددې شعر ځانګړنې داسې په ګوته کړي دي:

(۱) د پښتو دا زوړ شعر چې د دويمې هجري پېړۍ له لومړۍ برخې څخه راپاتې دي، له ظاهري پلوه يانې د ژبې او ادا، لغاتو او کلماتو له مخې محصوص رنګ او زمور د اوسنۍ ژبې او له محاوروي جريان سره توپير لري، ډېر داسې لغات او پښتو سوچه کلمات په کې راغلي دي چې اوس متروک او مهجور دي او په عمومي محاوره او ادب کې نه استعمالېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې شعر له ژبنۍ پلټنې څخه سړی دا نتیجه اخیستلای شي چې په دغه لومړنۍ دوره یانې په اوله او دوهمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه او دا سوچه توب او نږه والی یې تر (۴۰۰هـ) پورې هم ساتلی دی او هر څومره چې په اسلامي دوره کې پېړۍ پرې تېرېږي، هغومره ژبه له سوچه توبه لرې کېږي او نور عناصر پرې ګډېږي. تاسې دا شعر له سره تر پایه وګورئ یو عربي یا پارسي لغت په کې نه شته، ځینې لغات که یې له پخوانو اریایي ژبو سره مشترک وي، وي به. د ځینو کلماتو ګرامري کیف او اشتقاقي ډول دا رابنیي چې پښتو ژبې پخوا قوي بنیه او غښتلې بنسټونه درلودل او د ایتمالوجۍ له پلوه یې ډېرې مزایاوې او ځانګړنې درلودلې چې اوس یې په خواشینۍ سره بایللي دي، مثلاً په دغه شعر کې د کلماتو د ساختمان او جوړښت له پلوه داسې مواد شته چې اوس یې نه لرو:

الف: پخوا ډېر مصادر په ژبه کې له خپلو مشتقاتو سره موجود وو چې اوس یوازې له هغو څخه یوه سپکه ریښه موږ ته پاتې او نور له منځه تللي دي، مثلاً: یون (تګ او کوچ)، یرغل (هجوم) رپ (تېش) چې اوس شته، مګر مصدري او فعلي صورتونه یې ورک شوي دي، خو په دغه شعر کې د یونم (ځم) یرغالم (هجوم کوم) رپي (رېږدي) په ډولو شته، نو چې مشتق افعال یې مستعمل وو، باید د غو مادو ته په ژبه کې د (یونل، یرغالل، رپل) مصادرو ته هم قایل شو چې اوس مستعمل نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: زړن (دلاور) دښمن (دښمن) پلن (پیاده) اوس مستعمل او ژوندی نه دي، خو داسې ښکاري چې (ن) د نسبت یا فاعلیت ادات په پای کې لري او لومړۍ کلمه له زړه او دویمه له (دښ) یانې (عیب او زشتي) او دریمه له پل (قدم) څخه جوړ شوی دی، چې اوسني اشکال یې دادي: زړه ور- دښمن- پلی.

ج: ځینې پخواني کلمات چې دې زاړه شعر له زړې ژبې څخه راخوندي کړي دي د ژبې پخواني وسعت او پراختیا څرګندوي او دا ښکاره کوي چې د ژبې ډېر مواد او ښه ښه کلمات په خواشینۍ سره له لاسه وتلي دي، مثلاً په دې شعر کې (من) خورا لرغونې کلمه ده، چې په سنسکریت کې هم وه اوس مورِ په خپله مستعمله ژبه کې د (منل) مصدر لرو او مشتقات یې هم وایو، خو ریښه یې نه ده راته معلومه چې دا مصدر له کومه شوی دی.

که دقیق شو د (منل) مصدري عنصر (من) دی چې په سنسکریت کې د (زړه)، (روح) او (ارادې) مانا لري. (ابو ریحان البیروني) وایي، چې: (من) اصلاً زړه ته وایي، څرنګه چې د ارادې محل او ځای زړه دی، نو په خپله اراده هم (من) بولي او په دې شعر کې هم (من) د (ارادې) مانا ورکوي او له دغې مادې څخه د اریایانو د یوه پخواني پلار او مشهور مقنن (مانو) نوم هم جوړ شوی دی، چې د (منونکي) او (فکر کوونکي) مانا لري او دا ټول اسناد پر دې دلالت کوي چې (من) پخوانۍ اریایي کلمه ده، چې په پښتو کې هم وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغسې «دریځ» هم پخوانی پښتو کلمه ده، چې اوس یې مورِ نه لرو. که د ژبې د اصلیت له پلوه ددغې کلمې عنصر ته وګورو باید له «دربدل» او «ځای» څخه جوړه شوې وي، داسې دوه نورې کلمې هم په پخوانیو اشعارو کې شته لکه خاتیځ د ختلو ځای «مشرق» لویدیځ د لوېدلو ځای «مغرب».

له دغو لرغونو الفاظو څخه ښکاري، چې پخوا ژبې په دې ډول د ظروفو نومونه درلودل چې ورو ورو محوه شوي دي. فقط دغه درې کلمې اوس د پټې خزانې د اشعارو په استناد راته پاتې دي.»

«۲» د مانا له پلوه هم دا لومړی شعر ډېر قدیم دی، دا شعر له حماسي اشعارو څخه چې د دنیا د ادب یوه غوره برخه ده دا یو برجسته او غوره نښه ګڼله کېږي. د شاعر لوړ حماسي مقام او دده د تورې غلبه او بری ښه تصویروي، شاعر د خپل پاخه شعر او غښتلې قریحې په مرسته خپله ویاړنه په داسې ډول کوي، چې یوه توانا او مقتدر شاعر ته ښایي. له دغې ویاړنې څخه د امیر کرو ملي مینه او د خپل تبر د پالنې احساسات ښه څرګندېږي او دغه د شعر یوه زړه تونه ده چې سړی د هغې زمانې د پښتنو اخلاقي او روحي کیفیت ښه ځنې معلومولای شي او د شاعر د احساساتو د محیط هېنداره ده، چې د پخوانې ژوند مختلف پلوونه په کې ښکاري.

«۳» د شعر عروضي کیف او وزن هم د غور وړ دی او دا څرګندوي چې پښتو ژبې پخوا د عروضو او بحر له پلوه هم پاخه اشعار درلودل او دغه مخصوص بحرونه له خورا زړې زمانې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په شعر کې موجود وو او ددې ژبې عروضي او بحري هويت او څرنګوالی بېل دی او پوره استقلال لري او د عربو د (خليل بن احمد) (علم العروض) لا دې ځمکې ته نه و راغلی، چې دلته د اشعارو مخصوص ملي او پښتني عروض او بحور موجود وو او تراوسه هم دغه اثار په ملي اشعارو کې پاتې دي چې د پښتو د علم او ادب په تدوين او ترتيب کې ښايي دغو مخصوصو بحرو او اوزانو ته خاصه توجه وشي.)) (۱۳: ۴۴۴-۴۴۷) استاد حبيبي د کروړ دا شعر تر ډېره حده يو حماسي شعر بولي او هم يوه ويارنه يا فخريه.

ځينې نور پښتو ادبپوهان هم د استاد حبيبي په شان د کروړ شعر يو حماسي شعر بولي او ځينې يې لا يوه حماسه بولي، د پښتو ادب يوه نومیالی کره کتونکی (زرين انځور) يې حماسه بولي او وايي: ((حماسه د جنګ د وخت سندره ده او جنګ د خپل وخت يو ډول حماسه ده.

کروړ په جګړوو کې شعرونه ويلي او په شعرونو کې يې جګړې کړې دي. دا هم د عمل حماسه ده او هم د شعر، دا هم د تورې حماسه ده او هم د وينا، دا هم د ميدان حماسه ده او هم د خبرو او کتاب.

کروړ هم د شعري او هنري شعر ايجادګر و او هم د ميدان حماسه جوړونکی. په لومړي شعر کې ښايي د کروړ شعر يوه فردي حماسه معلومه شي، خو تر دقت وروسته سړی پوهېدی شي چې دا حماسه يوه اجتماعي حماسه ده. په دې مانا چې کروړ تشه د ځان ستاينه نه کوي، هغه غواړي خپل ټبر او خلک په يوه خاصه تاريخي مقطع کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تثبیت کړي او د یوه باتور او مېړني قوم په توګه یې وځلوي.» (۳: ۱-۴)

خو سرمحقق زلمی هېوادمل بیا د امیر کروړ شعر یوازې ویاړنه بولي او له حماسي شعره یې توپیروي، هغه وایي: «د امیر کروړ لاس ته راغلی شعر د اشعارو د معنوي ډولونو له پلوه ویاړنه یا فخریه ده چې شاعر خپلې بریاوې، سوبې، مېړانې او د هغه زمان له شرایطو سره سم افتخارات په کې بیان کړي دي.» (۵۳: ۳۰)

د امیر کروړ د شعر په باب د پوهانو له بېلابېلو نظریاتو او شننو کې یو زیات شمېر مشترک ټکي شته. ټول پر دې متفق دي چې دا شعر د پښتو په خپلو ملي اوزانو کې ویل شوی چې زړو اریایي سندرو ته ورته دی. د خلیل بن احمد فراهدي د عروضي سیستم تابع نه دی. رزمي محتوا هم لري، خو ددې ترڅنګ اکثرو ویاړنه هم بللې، د ویاړنې او حماسي شعر ترمنځ هم توپیر شته چې مورږ به یې بیا پر خپل ځای یادونه وکړو. خو په دې خبره اتفاق دی چې د کروړ په دې کلام کې د ویاړنې عناصر تر بل هر عنصره زیات دي. شعر ډېر روان دی، له دې څخه ښکاري چې نه یوازې پښتو شعر به تر دې وړاندې ښه پراوونه وهلي وي، بلکې کروړ به هم نور زیات شعرونه لیکلي وي، چې شعر یې دې مرحلې ته رسېدلی دی. په دې شعر کې د بلې ژبې هېڅ کلمه نه شته، دا خبره ددې مانا ورکوي چې د پښتو ژبې د شعر لمن دا مهال ډېره پراخه وه. دا شعر (اته) بنده لري چې د لومړي بند لومړۍ دوه مسرې یې (۱۴) (۱۴) څېې دی، خو درېیمه مسره چې په واقعیت کې له دوو وړو مسرو څخه جوړه ده، بیا (۶) (۶) څېې لري د سر لومړۍ مسرې یې بیا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل منځ کې همقافیه دي او د لومړي بند دواړه وړې مسرې یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري. د نورو بندونو دوه لویې او یوه وړه مسره یې بیا په خپل منځ کې همقافیه دي او څلورمه وړه مسره یې بیا د کسر یا تکرار په توګه راځي (له ما اتل نه سته) هغه په ټولو بندو کې یو شان ده. له شپږم بند پرته چې هغه هم د مسرو د څپو د شمېر له مخې له لومړي بند سره مساوي دی، د نورو ټولو بندونو لویې مسرې یې (۱۵) (۱۵) څپې لري او لنډه قافیه واله مسره یې چې د اوږدو مسرو قافیه تعقیبوي، هغه بیا (۷) (۷) څپې لري. ځینې بندونه یې ردیفونه هم لري خو ځینې یې پر قافیه ختم شوي دي. په مجموعي ډول (اتل، کابل، زابل، میرځمنو، تښتېدنو، ماتېدنو، ویاړ، لتاړ، اوجاړ، جروم، اودوم، روم، دښمن، پلن، زړن، مخسور، سور، تربور، پېرزوینه، روزنه، ودنه، ټال، ستایوال، کال) یې د قافیې کلمې دي چې په هر بند کې دا کلمې په خپل منځ کې ګډه قافیه جوړوي. (نسته، نسته، باندې باندې، راځخه راځخه، وکړه وکړه، (کوم کوم) هغه کلمې دي چې په خپل منځ کې ګډ ردیفونه جوړوي.

په کلام کې د څپو د شمېر تساوي او تناسب، د خج پرځای کارونه هغه عوامل دي چې دا نظم یې د مشترک وزن په تار ترلی دی. د نورو ژبو د کلمو نشتوالی ددې نظم بله ځانګړنه ده. یوازې (باداري) کلمه کېدی شي له دري ژبې سره مشترکه وګڼل شي. نور نو له سیمه ییز نومونو لکه، (هند، سند، تخار، کابل، زابل، هرات، جروم، غرج، بامیان، روم، مروه، هریرود، زرنج) هغه کلمې دي چې په ټولو ژبو کې تقریباً په یوه شکل، یوه مانا او یوه تلفظ کارول کېږي. د نورو ژبو کلمې په کې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هاشم د زيد سرواني زوی
(۲۲۳- ۲۹۷هـ)

لکه څنګه چې دمخه يې يادونه وشوه په لومړۍ او دويمه اسلامي پېړۍ کې د پښتونخوا لويديزې خواوې او د غور ځمکې د پښتو ادب د پالنې او ودې زانګو وه او دغه سوري کورنۍ وه چې له دوی څخه د غور د شاهنشاهۍ مشهوره کورنۍ پيداشوه او ډېر مشهور شاهان او فاتحان لکه (سلطان غياث الدين او معزالدين محمد) او نور په کې راووتل او ددغې کورنۍ د واکمنۍ پرمهال بيا غور د پښتو شعر او ادب ټاټوبی و چې د دوی د دربار شاعران به وروسته تاسې وپېژنئ، خو له ټولو ادبي پلټنو څخه داسې ښکاري چې د غور او د هغه ځای په نړۍ ځمکو کې پښتو يوه ادبي او درباري ژبه وه او د پښتو لومړني اثار هم په دغو سيمو پورې اړه لري.

تر جهان پهلوان امير کرور وروسته چې بل پخوانی ادبي اثر زمونږ ګوتو ته راغلی، تقريباً سل کاله دده تر عصر وروسته دی او دا ادبي نښه هم د غور په جنوبي خوا او د هلمند د غاړو په هغو ښارو پورې اړه لري، چې په هغو وختو کې يې روښانه مدنيت درلود او اوس وران دي. د پښتو بل شاعر او ادیب چې تر امير کرور وروسته مورږ ته معلوم دی (ابومحمد هاشم بن زيد السرواني البستي) دی چې دده اشعار او احوال هم د پټې خزانې مولف د (شيخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتې) له (لرغوني پښتانه) څخه نقل کړي چې دلته يې کتې مټ را اخلو:

«ذکر د زبدة الفصحاء- ابو محمد هاشم ابن زيد السرواني البستي رحمة الله عليه... په لرغوني پښتانه کې هسې حکايت کا شيخ کتې رحمة الله عليه چې ابو محمد هاشم د هلمند په سروان په سنه (۲۲۳هـ) قدسي زېږېدلی او په بست کې يې له علما او فصحا لوستنه وکړه او وروسته ولاړ، په عراق يې په کلو کلو د لويو ائمه وو څخه سمع وکړه- او ابن خلاد- چې څرګند و په ابی العيناء سره يې په بغداد کې عمرونه تېر کړل او له هغه يې د عربي بلاغت او اشعار ولوستل او په (۲۹۴) هجري قدسي کال له عراقه بېرته راغی دري کاله وروسته په بست کې وفات شو، نقل کا، چې ابومحمد په عربي او فارسي او پښتو شعرونه ويل او هغه وخت چې دده استاد ابن خلاد ړوند شو، نو ده به يې خدمت کا او د هغه څخه به يې خواږه شعرونه- په ادب کې د عربو اوږدله- ابومحمد له عربي څخه په پښتو د خپل استاد ډېر شعرونه هم را اړولي دي.» (۵۱: 60-59)

ابوهاشم سرواني يو له هغو شاعرانو څخه دی چې په عربي ژبه ښه پوهېده، لکه پتې خزانه چې وايي: په کلو کلو د علم او ادب د زده کړې لپاره په بغداد کې مېشت و او د عربو د ادب له هغه مشهوره استاده يې استفاده کړله، چې ابن خلاد نومېد او په ابي العيناء معروف و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هاشم په سروان کې زېږېدلی او په بست کې يې ژوند تېراوه او هم هورې پر (۲۹۷هـ) کال مړ دی. د پټې خزانې له لیکه ښکاري چې دا سړی د پښتو ژبې لیکوال هم و او ده په پښتو یو کتاب کښلی و، چې په هغه کې يې د عربو د اشعارو فصاحت او بلاغت بیان کړي وو او نوم يې د ((سالو وړمه)) و.

په خواشینۍ سره چې دا کتاب اوس نه شته او د پښتو په منثور ادب کې چې د کوم لومړني کتاب نوم مورِ ته معلوم دی، همدغه د ((سالو وړمه)) ده چې ((د نسیم ریګستان)) مانا لري او داسې ښکاري چې دا کتاب به د پښتو له لومړنیو مولفاتو څخه و.

د هاشم اشعار:

ددې عالم او ادیب سړي کوم شعر چې زمورِ په لاس کې دی، د پټې خزانې په ذریعه له ((لرغوني پښتانه)) څخه رانقل شوی دی. لکه دا کتاب چې تصریح کوي هاشم سرواني د دریو ژبو شاعر و، هم يې په پښتو او هم په عربي او فارسي اشعار ویل، خو دده عربي یا فارسي کوم شعر د پټې خزانې مولف نه دی رانقل کړی، که يې فارسي شعر زمورِ په لاس کې وای، نو به یقیناً ددې ژبې له لومړیو شاعرانو څخه هم وای.

پټه خزانه لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ابن خلاد چې يو ظريف او اديب سړی و، په يو شعر يې درهم ستايلی دی او ابو محمد هغه شعر داسې په پښتو را اړولی دی»(۵۱: ۶۰)

ژبه هم ښه وينا کاندي چې يې وينه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه
ژبور ورله ورځي وينا يې اوري
د درهم خاوندان تل وي په ويارونه
که درهم يې ځني ورک سو، سي نتلی
پر نړۍ يې وي په خړو پېژندونه
که بډای سونې وبولي خلک وايي
دا وينا ده ښتيانيه له ښتونه
که بېوزلی ووايي ښتيا خبره
نور ووايي دا خوسونې دی تېرونه
هو درهم ښندي هر چا له لويه برخه
د درهم د خاوند هر ځای پرتمونه
درهم ژبه ده که څوک ژبور کېږي
ده وسله که څوک په کاندي قتالونه.

دا «اوه بيته» چې زمونږ لاس ته راغلي دي، د پښتو ژبې د درېيمې هجري پېړۍ ادبي ډول، صبغه او رنګ راښيي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه، تلنه او ارزونه:

ابوهاشم لومړنی څرګند شخص دی چې پښتو ته یې له عربي ژبې څخه ژباړه کړې، ژباړه یې دومره پخه او کره ده چې د ژباړې رنګ پرې غالب نه دی، نږه پښتو لغتونه یې په ژباړه کې کارولي، دا وییونه د خپلې زمانې د ژبې څرنګوالی په ګوته کوي، هغه مهال د ژبې د پرمختګ او تحول بهیر هم څرګند وي د همدې ژباړې له مخې پښتو ژبه د ختیزو ژبو په تېره بیا د عربي ژبې د شعر له شکلي جوړښتونو سره نږدې او اشنا کېږي.

د امیر کرور تر شعر وروسته دا ژباړل شوی شعر دویمه ښلګه ده چې زمور په ادبیاتو کې خوندي ده. د پښتو دا منظومه ژباړه چې مور له تحلیلي پلوه ارزوو او د امیر کرور له هغه لومړني شعره سره یې پرتله کوو، نو له مقایسوي تحلیله داسې نتیجه اخلو:

(۱) په دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه او شعر له لغوي پلوه تر ډېره حده سوچوالی درلود، خو په دریمه پېړۍ کې د عربي ژبې لغوي او ادبي اغېزې پرې شوې دي او د عربي فکر او ادب اثر په هغو ځایونو کې غالب شوی، چې د عربو د حکومت اثر هلته ډېر و، یانې په خراسان او د پښتونخوا پر غربي څنډو تر زابلستان او کابل پورې د عربي ژبې اثر خپور شوی و.

(۲) په دریمه هجري پېړۍ کې لا پښتو ژبې ځینې هسې لغتونه، کلمات او تعابیر درلودل چې اوس نه شته او د هاشم په دې شعر کې خوندي دي، مثلاً (ویاړونه، خړی، سونې، بلل، تېرونه، چې اوس

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ريښې په ژبه کې بل راز شته- مثلاً ويار- ويارل- سونې ويشتل- تېرى کول.

(۳) د هاشم دغه ټوټه شعر د بحر او وزن له پلوه هم عربي بحورو او عروضو ته نږدې دى، په داسې حال کې چې د امير کرور شعر و زناً او عروضاً ځانته خاص رنګ او صبغه لري.

عربي وزن ته نږدې والى په دې مانا نه دى چې په بشپړ ډول د عربي ژبې شعري يا نظمي اوزان پرې د تطبيق وړ دى. خو څرنګه چې دا له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړى ژبارل شوى شعر دى، نو طبيعي خبره ده چې د عربي ژبې د شعري جوړښت خپل خپل تاثيرات لري، خو بيا هم دا شعر د څپيز خجيز جوړښت له مخې د بښتو د عام شعر د شعري قواعدو تابع دى.

(۴) د شکلي جوړښت له پلوه ځينو دا شعر يو پارکى بللى، ځينو قطعه او ځينو ورته کوم خاص نوم هم نه دى ټاکلى. ددې نظم عربي بڼې ته که وکتل شي، نو د پيل بيت يې مقفى نه دى، خو نور ترپايه د غزل فورم تعقيبوي، يانې د يوې بې مطلعې غزل بڼه لري، پښتو ژباړه يې مطلع هم لري. پر پښتو بڼه يې د غزل قوانين د تطبيق وړ دي. د غزل په ډولونو کې يو هم بې مطلع غزل دى، عربي متن ته يې په لږ احتياط سره بې مطلع غزل ويلاى شو او پښتو بڼې ته يې تر ډېره حده د غزل فورم ويلاى شو. په خپله د غزل عام فورم دادى چې مطلع بايد ولري يانې د سر لومړى بيت يې مقفى وي او د نورو ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیتونو دویمه مقفی مسره یې د مطلع قافیه تعقیب کړي، ردیف په کې اختیاري وي، خو که یو ځل راوړل شو بیا یې راوړل حتمي دي.

د بیتونو شمېر تر پنځه لسو بیتونو پورې رسېدی شي. د غزل بل شکل دادی چې په پورته بڼه کې ردیف (=) هم ورسره یوځای شي.

د هاشم ابن زید سرواني منظومه ژباړه چې ګورو، نو پښتو ژباړه یې تر ډېره حده د غزل فورم راخپلوي، د سر بیت یې په پښتو کې مقفی دی:

ژبه هم بڼه وینا کاندي چې یې وینه

د خاوند په لاس کې زر او درهمونه

(وینه) او (درهمونه) یې د قافیې کلمې دي. (نه) (نه) یې ګډ غږونه دي، نورې ټولې مقفی مسرې یانې د قافیې کلمې یې (ویاړنه، پېژندونه، رښتیونه، تیرونه، پرتمونه، او قتالونه) د مطلعې قافیه تعقیبوي، په مطلع کې یوازینی توپیر دادی چې د لومړۍ مسرې قافیه له نورو قافیو سره دوه مشترک غږونه او نورې ټولې قافیې یې درې مشترک غږونه لري.

نو که دا ژباړه د غزل فورم وګڼل شي، نو دا به په پښتو کې لومړنی غزل هم وي. که څه هم اوس پر دې توافق دی چې لومړنی غزله د اکبر زمینداوري له خوا ویل شوې ده. البته د اکبر زمینداوري غزل، هم د فورم له مخې غزل دی او هم د محتوا له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخې. خو دا ژباړه تر ډېره حده يوازې د فورم له مخې غزل ګڼل کېدی شي، نه د محتوا له مخې.

نو ددغو څرګندونو او نتايجو تر لوستلو وروسته وايو چې ابو محمد هاشم په پښتو ادبي تاريخ کې د عربي فکر او ادبي تحول لومړنی استازی او ښکارندوی دی او دده دا يوه قطعه شعر د خپل عصر د ادبي حالت څرګندونه په ښه ډول کوي.

له محتوايي پلوه دا شعر اخلاقي مسايل تشريح کي، اخلاقي پيغام لري او انسان په نامستقيم ډول دېته هڅوي چې د دنيا مال او متاع پورې زړه ونه تړي. که څه هم يو شمېر خلکو ته درهم، مال او متاع تر هرڅه زيات ارزښت لري، خو دا کار په اساسي مانا د انسان د ژغورنې لار نه ده. شاعر لوستونکي ته په نامستقيم ډول اخلاقي پيغام رسوي او نفسي تذکيې ته يې رابولي.

له لغوي پلوه دا غزل د نورو ژبو تر ډېر اغېز لاندې نه دی، که څه هم دا يوه ژباړه ده او په ژباړه کې معمولاً لومړنۍ ژبه خپل اغېز ښندي، خو په دې شعر کې (قتالونه، درهم) عربي کلمې دي (خاوند) له دري ژبې سره ګډه کلمه ده. نورې ټولې پښتو کلمې دي. ځينې کلمې يې اوسنۍ ژبه کې متروکې ګڼل کېږي، لکه (سونې، خړو) خو نورې کلمې يې اوس هم په ورځنۍ محاوره کې کارېدونکې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ رضی لودي او نصر لودي

(۳۵۰-۴۰۰هـ)

د شیخ رضی لودي او نصر لودي نومونه او پېژندنه ځکه دلته یو پر بل پسې راوړو، چې د دوی لاسته راغلي نظمونه یو بل سره اړیکي لري او دوی دواړه له کورني پلوه هم یو بل سره ارتباط لري، خو مخکې تر دې چې د دوی پېژندنې او د کلام ښېلګو ته لاړ شو، لومړی به لودیان لږ په لنډیز سره درو پېژنو.

لودیان هم لکه سوریان د پښتنو یوه مشهوره کورنۍ ده چې د سلطنت او مشرتابه مرکز وه او تر (۳۰۰هـ) په ختیزه پښتونخوا کې ددې کورنۍ د پاچاهانو نومونه اوربدل کېږي، څرنګه چې دا کورنۍ هم په واکمنۍ او پاچاهۍ او هم په ادب کې نوم لري، نو ځکه خو ضروري ده چې په لنډیز سره ددې کورنۍ یادونه وشي.

(لودي) دپښتنو یوه قبیله ده، چې دغه کورنۍ هم له دغې قبیلې څخه وه او د غزني د لومړیو پاچاهانو (الپتګین) او (سبکتګین) په عصر کې (۳۵۱-۳۹۰هـ) له دې قبیلې څخه (شیخ حمید) پر ننګرهار او پېښور تر ملتانه واکمنۍ درلوده او تر ده وروسته (نصر) چې زوی یې و، پاچا شو او ملتان یې د سلطنت مرکز و. شیخ حمید لودي د (۳۵۰هـ) په شاوخوا کې د (راجه جي پاله) له خوا له لغمانه تر ملتانه واکمن و د (۳۵۱هـ) په شاوخوا کې چې پر (جیپاله) له غربي خوا کومې حملې کېدې، حمید له ده سره کومک کاوه او په داخل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې يې ازادي او استقلال درلود، خو بيا چې (سبکتګين) پاچا شو، نو حميد روغه ورسره وکړه او پر (۳۹۵-۳۹۶هـ) چې سلطان محمود پر ملتان حمله وکړه، د شيخ حميد لمسی (ابوالفتوح داود) له دې کورنۍ څخه پاچا و، نو يې (ججه) ومنله خو تر (۴۰۲هـ) دمخه سلطان محمود دی ونيو او په غزني کې يې بندي کړ، (ګردېزی) ليکي، چې: محمود پر (۴۰۱هـ) د ملتان قرامطه سره ومروړل او (داود بن نصر) يې غزني ته راوست او د (غورک) په کلا کې يې بندي کړ او هوريې ومړ.

که څه هم پخواني مورخين د (شيخ حميد) د کورنۍ افغانيت ته اشاره کوي، خو (فرشته) تصريح کوي چې دوی پښتانه وو او تر ده وروسته نور مورخين هم لکه (حيات خان) په (حيات افغاني) او (شېرمحمد) په (خورشيد جهان) او (مليسن انګرېز) (د افغانستان تاريخ) کې دوی پښتانه بولي، خو ځينې اوسني مورخان ددې کورنۍ پښتونواله نه مني او دوی عربي نژاده ګڼي، مګر د پټې خزانې مولف هم دوی پښتانه بللي او پښتو اشعار يې ځنې رانقل کړي دي.

پټه خزانه خپل سند هم ښيي او دا مطالب له (کليد کامراني) څخه نقل کوي او کليد کامراني هم له يوه کتابه اقتباس کوي چې (اعلام اللوذعي في اخبار اللودي) نومېده، ځکه چې دا کتاب پر (۶۸۶هـ) د يوه لودي سړي له خوا کښل شوی دی، نو د دوی د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتونوالې مهم او زوړ سند هم دغه دی او موږ کولای شو چې ددې کتاب پر تصریح اعتماد وکړو.

له دې کورنۍ څخه پخوانیو مورخانو درې تنه (حمید، نصر او داود) ذکر کړي دي، چې پاچاهان وو، خو پټه خزانه د شیخ حمید یو وراره (شیخ رضی) هم یادوي چې ده له خپل تربور سره یوه شعري معارضه او مناقشه کړې ده.

د لودیانو دا سلطنتي او ادبي کورنۍ که څه هم سلطان محمود منحله کړه او تر داود وروسته بل پاچا پاتې نه شو، خو وروسته هر وخت لودیان په تاریخ کې نوم لري. له دې څخه مشهور او نومیالي خلک راوځي، پر (۸۵۵هـ) بیا د ټول هند سلطنت نیسي او د لودي پاچاهانو برم تر (۹۳۲هـ) پورې په هند کې دوام کوي، سلطان بهلول، سکندر او ابراهیم ددې قبیلې مشهور شاهان دي چې د پښتو ادب ممیزه له دوی سره د سلطنت په ډول ملګري ده.)) (۴۵۷:۱۳-۴۵۹) څرنګه چې دلته شاعران یا لیکوال د تاریخي تسلسل له مخې راوړل کېږي، نو دلته لومړی شیخ رضی لودي او بیا نصر لودي ته نغوته کېږي او بیا به نور لودي شاعران پر خپل ځای معرفي کېږي. نو اوس راځو شیخ رضی لودي او نصر لودي ته.

شیخ رضی او نصر لودي دواړه د شیخ حمید له کورنۍ څخه دي چې (رضی) د (حمید) وراره او (نصر) یې زوی دی او د مورخانو په وینا تر شیخ حمید وروسته دده زوی نصر پاچا شوی دی او رضی سلطنت ته نه دی رسېدلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبې ددغو دوو پخوانو شاعرانو احوال پټه خزانه داسې راوړي:

«ذکر د امیر الفصحا شیخ رضی لودي: پوه شه په دې چې کامران خان ابن سدو خان په ښهر صفا کې په سنه (۱۰۳۸هـ) هجري یو کتاب وکښښ چې کلید کامراني یې نوم و په دې کتاب کامران له کتابه د شیخ احمد بن سعید اللودي چې په سنه (۶۸۶هـ) یې کښلی او نوم یې «اعلام اللوذعي في اخبار اللودي» دی هسې نقل کا چې شیخ رضي لودي د شیخ حمید وراره و چې شیخ حمید په لمتان پاچا شو یو یې خپل وراره پښتونخوا ته ولېږه، چې د هغو غرو خلک د اسلام دین ته راولي. شیخ رضي راغی دوه کاله د کسي په غرو ګرځېده او هلته یې ډېر مخلوق مسلمان کړ، نقل هسې کا نصر د شیخ حمید زوی په ملتان کې د ملا حده له استازو سره کښناست او له دوی څخه یې د الحاد او اسماعیلي فرقې عقاید زده کړل او وګورهېدی د دوی په اعتقاد ملحد شو، چې شیخ حمید رحمة الله وفات شو، نو یې پرځای نصر کښناست او د الحاد ترویج یې غوره کړ او قرامطه یې راوستل. شیخ رضي چې سوچه مسلمان و خپل تربور نصر ته یې داسې پاړکی وکښل او ور وایې ستول:

د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زمور وکوراوه
مور رونېلی په زیارنه تا په تورو توراوه
لرغون ولې ګروهېدلې چې دې ګوښې اړاوه
هغه ګروه دې اوس اړه کړ چې پلرو دې رنا وه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لودي ستا په نامه سپک شو کـــه هـــر څـــو مـــو رنـــاوه
نصـره نـه مـو يـې له کهاله لـــودي نـــه يـــې پـــه کـــاوه
زمور رغا ده ستا له ګـروهـه د ور ځلـــوی پـــه رغـــاوه.

شيخ احمد لـودي هسې نقل کـا ، چې نصر لـودي هسې د شيخ رضي غبرګون وکاوه:

د الـحاد پـه تور، تورن سوم زه لرغـون خو ملحد نـه يم
زمـا دښنه هـسې توراکـړی کـه ملحـد يـم د دښـنه يـم
لـه اسلامـه نـه تـر پـلمـه تورانـو څخـه پـه ترپلـه يـم
ګروه مې هغه لـرغونـــی دی اوس هـم کـرور پـه لرغونـه يـم
د اسلام پـر هسـک بـه ځلم وتورانـو تـه تيـاره يـم
د لـــودي زوی سنتـــي يـــم د حميـد لـه لـور کهالـه يم
تـورانـي دښـن چـې وايي زه لـــه ګروهـــه پـــه اړه يـــم
دا يې تور تـاسې دروهـوی زه مومن ستاسې په تله يم
د دښـنو ويـنـاوې مـغـــره زه لـــودي يمـــه څـــو زه يـــم.

په دې ډول پټه خزانه د خپلو قـوي اسنادو پـر بنسټ ددغـو دوو تنو پخوانو پښتنو مشـرانو اشعار مـور ته سپاري چې د پښـتو په ادبي تاريخ کې ډېر مهم دي او هم د ژبې پـه تحـول کې ښې نتيجې ځنې ايستلای شو:

ارزونه، شننه او پايله:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو ادبپوهانو دا شعرونه یا نظمونه پارکي (قطعې) بللي او ځینو هم د پښتو د ولسي شاعرۍ کسرونو ته ورته بللي، دواړه نظمونه ديني محتوا لري، د نورو ژبو اغېزې پرې نه شته، یوازې د عربي ژبې یو څو لغتونه لري او ځینې متروک کلمات چې اوس نه کارول کېږي، پر هغه مهال د پښتنو او پښتو ژبې او ادب وده او پراختیا ورځخه معلومېږي، پیغام په کې نبغ په نبغه انتقالوي.

سرمحقق زلمی هېوادمل، د ملتان د شاهي کورنۍ ددې د پارکو د ارزښت په باب وایي: «د ملتان د لودي شاهي کورنۍ د دوو تنو غړو نصر لودي او شیخ رضی لودي پارکي د پښتو په پخوانیو منظومو اثارو کې شامل پارکي دي او د همدغو دوو تنو پښتنو ویناوالو د پارکو له امله مورِ تر غور او د سلیمان تر غرونو وروسته ملتان درېیم مرکز بولو، چې پښتو منظومې په کې ایجاد شوې دي.

دا منظومې د خپلو شکلي جوړښتونو له امله په ظاهري ډول د شرقي شاعرۍ قطعو ته ورته پارکي دي، خو مورِ ته دا رابنکاري، چې دا پارکي د پښتو د ولسي شاعرۍ کسرونو ته ډېر ورته دي او دا دوه پارکي مورِ د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې شامل ګڼو، چې وروستیو اشکالو یې د کسرونو په بڼه تحول موندلی دی او اوس هم مورِ د کټواز او بنو د مروتو او ګنډه پورو په سیمو کې ډېر کسروال شاعران پیدا کولای شو.

په معنوي لحاظ دا پارکي د یوې مناقشې بڼه لري، چې په غالب ګومان د لیکونو په بڼه تبادله شوي دي او د اسلام د مقدس دین او

(c) ketabton.com: The Digital Library

له محمدي سنتونو څخه د پېروی په دفاع کې ویل شوي دي. په یوه پارکي کې رضی، نصر ته ویلي دي، چې تا خپله اسلامي لاره پرېښې ده، په ځواب کې یې نصر، رضی ته کښلي دي، چې زه پر خپله لاره ټینګ یم، زما په باره کې چې تا څه اوریدلي دي، هغه د دښمنو تورونه دي، چې په دې حساب دواړه پارکي په یو ډول د اسلام په دفاع کې ویل شوي دي.

په دې دواړو پارکو کې ځینې داسې ژبنې او ګرامري ترکیبونه لیدل کېږي، چې نن په عامه پښتو کې د استعمال موارد نه لري، دغه ډول په دې پارکو کې ځینې داسې لغات هم شته چې په عامه پښتو کې یې مړ نه استعمالوو پر دې اساس هم دا دواړه پارکي د ژبنیو څېړنو له پلوه هم د اهمیت وړ دي.

په دې پارکو کې د هنر پلوشې نه ځلېږي او د څلورمې هجري پېړۍ د معمولي پښتو په چوکاټ کې یې ساده خبرې په نظم کې راوړې دي.» (۵۳: ۳۹-۴۰)

لوی استاد عبدالحی حبیبي بیا وایي: «د رضی او نصر دا اشعار چې موږ ګورو او د پښتو له مخنیو او وروستنیو اشعارو سره یې مقابله کوو، نو دا څو ځانګړنې تر سترګو کېږي:

(۱): د (۳۵۰هـ) تر حدودو پورې لا د پښتونخوا پر شرقي خواوو د عربي ژبې اثر لږ و، که څه هم د هاشم سرواني نظم د لودیانو تر عصر دمخه دی، خو څرنګه چې د پښتونخوا پر غربي څنډو د عربو د فکر، حکومت او ادب اثر ډېر و، نو د هاشم سرواني په نظم کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اغېزې په څرګند ډول ښکاري، خو د لوديانو نظمونه که څه هم تر هاشم وروسته دي، خو د پښتو سوچه توب او د ژبې نړه والی او څرګندوالی يې قوي دی او د عربي ژبې لږ اثر ښکاره کوي.

(۲): د لوديانو له دغو نظمونو څخه ځينې مړه او متروک مواد لاسته راځي او په دې خاصيت کې د امير کروړ شعر ته ورته دي او دغه اثار موږ ته رابنيي چې د غزنوي دورې تر لومړيو پورې لا دې ژبې په شرقي خوا کې مخصوص ډول او رنګ درلود، چې وروسته يې هغه رنګ بدل شو.

د ساري په توګه د (تور) يانې تهمت له مادې څخه په دغو ويناوو کې (تورن) د صفت په ډول او (تورا) په مصدري مانا او فعل يې (توراوه) او هم (توراني) داسې کلمات دي چې اوس نه شته، دغسې هم (وکوراوه) او (رغا) او (رغاوه) او نور ډېر نادر مواد لري چې اوس مړه دي.

(۳): له دوو عربي لغاتو (الحاد) او (سنتي) څخه ښکاري چې د عربي ژبې اثر په دغو وختو کې تش په ديني اصطلاحاتو پورې محدود و او دغسې عربي اصطلاحات په ژبه او ادب کې ننوتلي وو، خو د ژوند نورې څانګې ځنې تشې وې.

(۴): له دغو ويناوو څخه ښکاري چې په دغو وختو کې د پښتنو نفوذ او د پښتو د خپرتيا لمن شرقاً تر ملتانه وه او د پښتونخوا له غرو څخه پښتانه د شرق لوري ته ډېر خپاره شوي او د ژبې ادبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نفوذ يې هم له بادغيس او هراته د اباسين تر څنډو او ملتانه خپور شوی دی.

(۵): لودي سلطنتي او ادبي کورنۍ که څه هم له پښتونخوا څخه لرې په ملتان کې مېشته وه، خو دوی خپل پښتني تهذيب خوندي کړی و، خپله ژبه يې ساتلې وه او د اسلام سوچه خدمتګاران وو، دوی غوښتل چې د پښتونخوا په ټولو غرو کې د اسلام رڼا خپره کاندي، لکه چې شيخ رضی لودي په همدې مقصد د سليمان په غرو کې تبليغ کاوه او د لوديانو د الحاد خبرې فقط د دښمنانو او د دوی د سياسي مخالفينو او رقيبانو (د سبکتګين د کورنۍ) پروپاګند و، ځکه چې نصر لودي په خپل نظم کې له ځانه ښه دفاع کړې او خپل عقايد يې د پخوانيو په ډول د سنت تابع بللي دي.)) (۱۳: ۵۶۵-۵۶۶)

(۶) له شکلي پلوه د شيخ رضي لودي نظم يا پارکی تر ډېره حده بې مطلع غزل ته ورته دی. يوازې د سر بيت لومړۍ مسره يې له قافيې څخه ازاده ده، نور ټول بيتونه يې چې قافيه لري، د سر بيت د دويمې مسرې قافيه تعقيبوي، ردیف نه لري، هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

_____

a_____

_____

a_____

(c) ketabton.com: The Digital Library

_____

a_____

ترپایه

ټول اوه بیتونه لري، د څپیز خجیز جوړښت له مخې د پښتو د عامې شاعرۍ د قوانینو تابع دی. د څپو شمېر یې سره مساوي دی. هره مسره یې (۸) څپې لري او هرې درې څپې وروسته خج اخلي. د نصر لودي نظم بیا نهه بیتونه لري.

د سر بیت یې مقفی نه دی دویمه مسره یې قافیه لري، نور مقفی بیتونه یې بیا همدا لومړۍ قافیه تعقیبوي. ردیف هم لري (نه، دښنه، ترپله، لرغونه، تیاره، کهاله، اړه، تله، زه) یې د قافیې کلمې دي (یم،یم) یې چې تر قافیې وروسته په یوه شکل او یوه مانا تکرار راغلی ردیف دی. هندسي جوړښت یې په دې ډول دی:

_____

=a_____

_____

=a_____

_____

=a_____

تر پایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څپو د شمېر له مخې هره مسره يې (۸) څپې لري او دا قاعده پر ټولو مسرو يوشان د تطبيق وړ ده. دا نظم هم د فورم له مخې د بې مطلع غزل فورم کې شاملېدی شي. له محتوايي پلوه دواړه شعرونه يا نظمونه مذهبي، عقيده يي اخلاقي روحيه منعکسوي او په پښتو کې د سوال او ځواب په بڼه لومړنی مناظره، مشاجره يا مشاعره هم ورته ويلای شو، چې وروسته به پرې پر خپل ځای لړه نوره رڼا هم واچول شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېټ نيکه

(۳۵۱هـ)

مخکې تر دې چې بېټ نيکه معرفي کړو، تر هغه وړاندې ضروري ده چې د پښتنو يوه بله تاريخي کورنۍ پېژندنې ته تم شو.

د پښتنو په تاريخ کې يوه ډېره مشهوره کورنۍ شته چې مور يې د وجود وخت تر (۳۰۰هـ) وروسته تخمينولای شو، که څه هم ددې کورنۍ په باب په پښتو مورخينو کې ډېر متفرق او ډول ډول روايات شته او سړی نه شي کولای چې په ښکاره او څرګند ډول د دوی احوال وليکي، خو له ملي عنعناتو څخه چې تراوسه د پښتنو په منځ کې شته او هم له تاريخي ليکنو څخه سړی ځنې نتيجې اخيستلای شي او ددې کورنۍ د نومیالیو سړيو حال لږ لږ ځنې څرګندولای شي.

ددې کورنۍ لومړی مشر پښتون بابا (پټان) دی چې نوم يې (کيس) و. د کسي غره (سليمان غره) ته منسوب او عربي نوم يې مورخينو (عبدالرشيد) کښلی دی چې ده درې زامن درلودل او د پښتنو مشهور رجال او نيکونه دي:

اول بېټ يا بېټنی، دويم سړبن او درېيم غرغښت وو.

له ملي عنعناتو او تاريخي ليکنو څخه داسې ښکاري چې دې کورنۍ د غور له غرو څخه د کسي غره (سليمان غره) ته لېږد کړی و او په دغه غره کې اوسېدل او هلته دا کورنۍ ډېره شوه او ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهرت يې وموند او داسې سړي په کې پيدا شول چې د پښتو ژبې شاعران هم وو.

د پښتنو مورخان له پخوا زمانې څخه ددغسې لويې کورنۍ احوال او د سړيو نومونه ليکي، تر ټولو دمخه خورا زور مورخ سليمان ماکو دی چې دی په خپله تذکرة الاولیا کې د بېټنيکه، سړبن او اسمعيل احوال لږ لږ ليکي او هم د دوی اشعار خوندي کوي، دده د ليک نتيجه داده:

«بېټنی د کسې پر غرو باندې اوسېده، د خدای په عبادت بوخت و، سړبن دده ورور او اسمعيل يې زوی و چې سړبن په زويتوب قبول کړی و. د اسمعيل مرقد د کسې په غره کې دی.»

«له دې کورنۍ څخه يو بل مشهور سړی خرښبون دی چې پټه خزانه او نور مورخان دده نوم او احوال ذکر کوي، دا سړی هم د سړبن زوی دی، د کسې په غره او د کلات په (غونډان) کې اوسېده او په (مرغه) کې پر (۴۲۲هـ) وفات شو. وروسته به پر خپل ځای د دوی پر اثارو او ژوندانه خبرې وشي. دلته يوازې دومره وايو چې مورخان ددې کورنۍ پر وجود متفق دي او ابوالفضل مورخ په (ايين اکبري) او نعمت الله هروي په (مخزن افغاني) کې ددغې کورنۍ رجال او شهرت بيانوي او دا دواړه کتابونه د (۱۰۰۰هـ) په شاوخوا کې کښل شوي دي.

د پورته بحث لنډيز دادی، له زرو کلونو راپدېخوا چې کوم عنعنات او تاريخي کتابونه موجود دي ددغې کورنۍ شهرت

(c) ketabton.com: The Digital Library

رابنيي او د دوی ادبي اثار او اشعار هم رانقل شوي دي چې د پښتو په ادبي تاريخ کې ډېر اهميت لري او د لرغونې دورې په اثارو کې غوره، خوندور او له ملي احساساتو ډک همدغه منقول اشعار او سندرې دي.)) (۴۴۷:۱۳-۴۴۹)

اوس راځو د بېټ نيکه پېژندنې او د کلام شننې ته: بېت نيکه په پښتنو کې ډېر شهرت لري، له پخوانۍ زمانې څخه مورخانو دده نوم او حال ليکلی دی او په پښتني عنعنه کې هم دا سړی يو خورا لوی پښتون او مشهور نيکه ګڼل کېږي.

ددې عنعنې تصديق په خارجي مورخينو کې د اکبر مغولي پاچا د دربار مورخ ابوالفضل علامي (۱۰۰۶هـ) په دې ډول کوي: ((په پښتنو کې دري ورونه بېټنی، غربت او سړبن ډېر مشهور نيکونه دي.))

د بېټ نيکه نوم په تاريخونو کې (بېټنی) او (بټن) هم راغلی دی او نعمت الله هروي (نورزي) چې پر (۱۰۱۸هـ) يې (مخزن افغاني) تاليف کړی دی، هم د شيخ بېټني او دده د اولادې مفصل احوال راوړي او ځينو نورو تاريخونو ته حواله ورکوي چې (مجمع الانساب) ، (معدن اخبار احمدي) او (تاريخ ابراهيم شاهي) له هغو څخه دي او تر ده دمخه کښل شوي دي. تر نعمت الله وروسته اخوند دروېزه ننګرهاري چې تر (۱۰۴۸هـ) پورې ژوندی و ، هم د شيخ بېټني او دده اولاد ذکر کوي او د پښتنو له مشاهيرو څخه يې ګڼي، خو تر دغو ټولو يو پخوانی او زوړ کتاب چې د بېټ نيکه ذکر او دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعار په کې راغلي دي، د بارک خان د زوی (سلیمان ماکو) (تذکرة الاولیا) ده چې پی۔ پر (۶۱۲ھ) لیکل شوې ده، ددې کتاب هغه یو څو پاڼې چې خوندي پاتې د شیخ بېټنې ذکر داسې کوي: ((نقل هسې کاندي یارانو چې په روزګار د شیخ بېټنې دده ورور چې سړبن نومېده او پر شیخ بېټنې هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به یې ویل خپل ورور ته، بېټنې خپل زوی اسمعیل ورکاوه او لوی شو د سړبن په کاله، خدای مهربان د اسمعیل په برکت، سړبن ته نصیب کړه دومره زامن چې اوس تر وس تېر شو ګنون د هغو...)) (۳۸: ۲۳)

نعمت الله هم دغه عنعنه په مخزن افغاني کې هسې لیکي:

((نقل است که سربنی برادر کلان بیتنی مفلس بود و از سعادت فرزند هم محروم بود، روزی سربن بخانه برادر خود که شیخ بیتنی باشد امده عرض کرد. که ای برادر! دعای تو درباب جمیع خلایق مستجابست، درباب من توجه نمی‌فرمانی. حضرت شیخ بی‌ت فرمود که یک پسر مرا ببر و پرورش نما... اخر الامر شیخ پسر خود اسمعیل رابرادر خود سربنی داد...)) (۱۳: ۴۷۱)

په دې ډول زمونږ د لومړي مورخ سلیمان ماکو قول که څه هم تر نعمت الله څلور سوه کاله دمخه دی خو یو له بله ربط او نږدېوالی سره لري او دا ښکاره کوي چې تر زرم هجري کال مخکې هم د بېټ نیکه له بابته پښتنو پرله پسې او مستند روایات درلودل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بېټ نیکه نور احوال موږ ته نه دي معلوم او نه دده د ژوند وخت مورخانو تصریح کړی دی، یوازې د پټې خزانې له لیکلو څخه ښکاري چې اسمعیل د بېټ نیکه زوی نیو، د خرښبون معاصر و او دغه سړی پر (۴۱۱هـ) مړ شوی دی، نو چې د اسمعیل د ژوند وخت د (۴۰۰هـ) حدود وي ښایي چې پلار او اکا یې هم د (۳۵۰هـ) په حدود کې ژوندی وي.

د بېټ نیکه اشعار:

د پښتو په پخوانو اشعارو کې د بېټ نیکه یو مناجات ډېر قیمتي دی او دا ادبي ټوټه سلیمان ماکو په (تذکرة الاولیا) کې هسې راوړې:

((نقل کاندي چې شیخ بېټنی سپین ږیری شو، نو ده به هر کله څښتن ستایه او رب ته به یې درخواست کاوه چې زما په کهول او سړبن او غرښت په کهول برکت کېږده! بادار قبول کړ، دده درخواست او ډکه شوه، ځمکه د پښتنخا د دوی په کهول- نقل کاوه شي چې حضرت شیخ بېټنې به ډېر تر ډېره دا سندرې لولولې او کسې غره کې به ګرځېده په شپې.)) (۳۸: ۲۴)

لـــویه خـدایه لـویـه خدایه ستا پـه مینـه پـه هـر ځایـه
غـر ولاړ دی درنـاوي کـــې ټولـــه ژوي پـــه زاري کـــې
دلـــته دي د غـــرو لـــمنـــې زموږ کېږدی دي په کې پلنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وګـــړي ډبـــر کـړي خدايه لويــه خدايــه لويــه خدايــه

***

دلـته لـږ زمـــوږ اور بـــل دی ووړ کـورګی دی ووړ بورجـل دی

مــينه ستـا کې مـوږ مېشته يو بـل د چـا پـه ملـه تلـه نـه يـو

هسک او مځکه نغښته ستا ده د مـــړو وده لـــه تـــا ده

دا پـالـنه ستـا ده خـدايـــه لويــه خدايــه لويــه خدايــه.

د بېټ نيکه د شعر شننه او ارزونه:

((لکه څنګه چې دمخه وويل شول دا شعر د (۳۵۰هـ) په حدودو پورې اړه لري، لـه الفـاظو او کلمـاتو يـې هـم دغـه مطلب ښکاري، داسې لغات او کلمات په کې راغلي دي چې اوس يې ځينې په دغـو مانـاوو مړه دي، مثلاً (ژوی) اوس څوک د مخلوق او حيـوان پـه مانـا نه کاروي يوازې په زړو ادبياتو کې يې کله کله وينو او که دغه کلمه په فعلي مانا واخلو يانې (ژوند کوي) دا تعبير هـم زوړ دی او اوس مستعمل نـه دی دغسې هـم هسـک دلتـه د اسـمان پـه مانـا دی او دا کلمه په دغه مفهوم ډېره زړه ده او لکه چې تاسو دمخه د امير کـرور او نصر لودي په کلام کې ولوستل، پخوا يې اسمان هسک باله خـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس هر لوړ شي ته هسک وايو او دا لغوي تحول وروستنی دی، لکه د عربي (سما) چې اسمان ته هم وايي او د هر ځای لوړې خوا ته هم وايي. پر دې شعر د پردیو ژبو اغېزه هم لږ ده او له هغو زړو اثارو څخه دی چې په غرو کې ویل شوي، د عربي او پارسي ژبو له اغېزو څخه تش وي لکه د امیر کروړ او لودیانو اشعار، د ببلګې په توګه په ټول شعر کې یوه پردۍ کلمه نه شته، یوازې د (خدای) مشترکه کلمه لري چې هغه هم ښایي د پښتو په ریښو کې ډېره نږدې وي او ددې سوچه توب علت هم دادی چې ببټ نیکه په سلیمان غره کې ببل اوسېده او پر ژبه یې د نورو ژبو اثر نه و شوی. د شعر وزن او عروض یې هم د پښتنو ملي بدلو ته ډېر ورته دي او یو تکرارېدونکی کسر لري (لویه خدایه لویه خدایه) چې دغه پخوانی ادبي رنګ تراوسه هم د پښتنو په بدلو کې لیدل کېږي او ښکاري چې دا یو پخوانی اریایي مزیت دی. دا شعر د مضمون او ادبي فکر له پلوه هم پخواني اریایي سندرو ته ورته دی. په پخوانیو اریایي اقوامو کې (کوله-کهول) څومره اهمیت درلود؟، پر دغه کهول باندې اکثر اجتماعي تشکیلات بنا کېدل، دوی هر کله خپلې کورنۍ او کهولونه ډېرول او کورنۍ یې د ټولو نعمتونو مرکز ګڼله.» د ببټ نیکه دا شعر که له (ریګویدا) سره مقابله کړو، نو د مضمون له پلوه له دې مناجات سره نږدې والی لري: «خدای د ژوندون واکمن دی، مالک الملک دی، دی ښاغلې کورنۍ سړو ته ورکوي، نو خدایه! موږ ستا مریي یو! بې له اولاده. بې ښېګڼې مو، مه وژنه!...» (۴۷۲:۱۳-۴۷۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم زمونږ ځينو ادبپوهانو د بېټ نيکه دا شعر له محتوايي او شکلي پلوه پخوانيو اريايي سندرو ته ورته بللی او وايي چې له هغو سره زيات مشترکات لري، خو که له شکلي پلوه يې وڅېړو له عربي ژبې څخه له يوه راغلي شعري فورم (مثنوي) سره هم تر يوه حده اړخ لګوي. مثنوي هغه فورم دی چې هر بيت يې مستقله قافيه لري، ځينې بيتونه يې پر قافيې سربېره کېدی شي، ردیفونه هم ولري، خو د ټولو مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي وي او يو مشترک وزن تعقيبوي، هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

a_____

a_____

b_____

b_____

c_____

c_____

د بيتونو وروستی شمېر يې معلم نه دی، ځينې بيتونه که ردیفه ولري، نو يوازې په ردیف کې يې شکل لږ تغير وي.

=d_____

=d_____

د بېټ نيکه دا شعر دوه بندونه لري چې د هر بند په پای کې يې (لويه خدايه لويه خدايه) کسر تکرارېږي، چې د لومړي بيت لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسره هم ده. له دغه تکراري کسر پرته که هر بیت یې په جلا جلا ډول وځېړو، نو د مثنوي فورم ته ورته دی. هر بیت یې خپله مستقله قافیه لري، ځینې بیتونه یې ردیفونه هم لري، خو ټول یو مشترک وزن تعقیبوي، د مسرو د څپو شمېر یې هم سره مساوي دی، هره مسره یې (۸) څپې لري او تر پایه همدا جوړښت تعقیبوي. له محتوایي پلوه دا شعر یو مناجات ګڼل کېږي چې بنده له خپل رب څخه په عذر او زاري خپله مدعا غواړي.

لکه څنګه چې یادونه وشوه دا شعر زړو اریایي سندرو ته ورته دی، خو دا خبره هم د یادونې وړ ده چې له ځینو جزیي توپیرونو پرته مثنوي فورم ته هم نږدې دی. خو له عربي څخه د راغلي مثنوي فورم ټول خصوصیات نه رانغاړي، نو ځکه خو په وروستي تحلیل کې زړو اریایي سندرو ته ورته یې ځکه بللای شو چې دا ځانګړنې په کې زیاتې دي.

شیخ اسمعیل

(۴۰۰هـ) حدود

د پښتنو مورخان او د اسماء الرجال خاوندان لېکي: چې اسمعیل په اصل د ببټ نیکه زوی و او لکه چې دمخه مو ولوستل د خپل تره (سړبن) په کور کې لوی شوی و، نو دی په ((سړبني)) مشهور دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې سلیمان ماکو لیکي: اسمعیل د بېټ نیکه په کور کې لوی شوی و او د سلیمان په غره کې مېشته او هم هورې وفات شو، دا مورخ وایي:

«د اسمعیل مرقد واقع دی د کسې پر غره چې زه هلته تللی وم...»(۳۸: ۳۱)

دغه روایات نعمت الله هم کټ مټ په مخزن کې داسې تایید کړي دي:

«چون اسمعیل بسن رشدی رسید از ریاضات شاقه بمراتب ولایت رسید و ایـن شیخ اسمعیل سربنی پسر حضرت بیټ است... شیخ اسمعیل سربنی قدس سره صاحب عبادت و ریاضت شاقه بود مقتدای وقت بعلوم لدنی کاشف اسرار طریقت و حقیقت بوده در ولایت روه چون بوطن مالوف رسیدند به مقام خواجه منزل گرفتند و خلایق از جاهای دور بملازمت شتافتند...»

«سلیمان ماکو او خواجه نعمت الله هروي دواړه وایي چې د اسمعیل د ژوندانه ځای سلیمان غر و، بل ځای نعمت الله تصریح کوي چې دده مزار په هغه ځای کې دی چې «وازه خوا» یې بولي او وازه خوا د سلیمان د غره په لمنو کې ده، علاوه پر دغه پټه خزانه کې هم د اسمعیل احوال لیکل شوي او وایي چې دی د خربنبون معاصر و، څرنګه چې د خربنبون وفات په (۴۱۱هـ) دی، نو مورِ د اسمعیل د ژوند عصر هم دغه ګڼو.»(۴۷۴: ۱۳-۴۷۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسمعیل د خپلې کورنۍ مشهور عابد او خدای دوست سړی و د مخزن افغاني له روایاتو څخه ښکاري چې دی له خپله کوره په سیاحت هم تللی او له لویو اولیاوو سره یې لیدنه کتنه هم شوې وه.

د اسمعیل شعرونه:

د اسمعیل شعرونه مورِ ته په دوو وسیلو رارسېدلي دي؛ لومړی شعر یې هغه دی چې (سلیمان ماکو) په خپله تذکره کې په دې ډول رانقل کړی دی.

«نقل کاوه شي چې شیخ ملکیار ستانه به تل تر تله د شیخ اسمعیل ستر ستانه پاڑکي ویل او ډغ به یې کاوه دا شیخ د سړبن زوی و.» (۳۸: ۳۲) شعر یې دادی:

تېښته وکړه له ابلیسه — چې ابلیس لعین ښکاره سي

هلته ورکه پلوشه سي — ټول نړۍ توره تیاره سي
سړی وران سي له ابلیسه — غوڅ د پس په کټاره سي
که هر چا ابلیس خړځ کړ — نو یې هلته ننداره سي
که سړی ابلیس ته پر سو — نو پر کور د ویر ناره سي

د اسمعیل یو بل شعر چې دده پر کورنیو احساساتو دلالت کوي، د پټې خزانې لیکوال یې په دې شرح لیکي:

«هسې وایي، چې یو وقت خرښبون بابا او اسمعیل د سړبن او بېټني نیکه په مخ کې ناست وو، د دوی کور و د کسې په غره نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

خرښبون د پلار او تره له خوا په تګ او رخصت ماذون شو ، اسمعيل نيکه داسې ناري وکړلې)) (۵۱: ۱۸)

کـه يـون دی يـون دی	مـخ کـې ببلتـون دی
لـــه کسې غـره څخه	ځـــي خرښـــبون دی
کـــــه وروره وروره	خرښـــــبون وروره
تـه چې ببلتون کـړې	زمـا ويـر تـه ګـوره
چـې ځې مـرغـې لـه	تـــورې کرغـــي لـــه
هـمـزولي پـــاتـــه	ځـي څـه برغـې لـه
د خـــدای دپـــاره	خرښـــبون يـــاره
چـې هـبـر مـو نه کړې	زمـــوږ کهـــول واړه
زړه مـــــې ريږـــږي	يـــار مـــې ببلبـــږي
بـبلتون يـــې اور دی	ځـــان پـــه ســوځـږي.

لکه څنګه چې مو يادونه وکړه اسمعيل يو روحاني شخصيت او له متصوفينو سره مل سړی و ، نو ځکه دده په لومړني شعر کې د وعظ، تلقين او نصيحت رنګ شته او ځنې عربي لغات هم په کې راغلي دي چې دده روحاني ژوند ښکاره کوي اما دويم شعر يې په ملـي وزن دی او د پښـتو ژبـې د مخصوصـو عروضـو او اهنـګ ښکارندويي کوي او پردي لغات هم نه لري، نو ځکه ويلای شو چې دا شعر هم د پښـتو ژبـې پـه زړې دورې پـورې اړه لـري او پـه هغـو اشعارو کې حسابږي چې د نورو ژبو اثر لږ پرې شوی دی. داسې نـاري تراوسـه هم د پښـتو ژبـې پـه افسـانو او نکلونـو کې شـته چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعري وزن او عروض يې مخصوص دي او په يوه خاص اهنګ ويل کېږي.

د شکلي جوړښت له مخې د شيخ اسمعيل لومړی شعر د هغه غزل بڼه لري چې مطلع نه لري. يانې د سر بيت يې مقفی نه وي يا يې لومړی مسره قافيه نه لري. له دغه توپير پرته نور د غزل د فورم شکلي قوانين پرې د تطبيق وړ دي. يانې داسې بڼه لري.

_____

=a_____

_____

=a_____

_____

=a_____

تر پايه

دلته درېيمه مسره هم قافيه او هم رديف لري، خو که هغه قافيه او رديف راغلي هم نه وای، څه ستونزه نه پېښېدله.

د څپيز جوړښت له مخې يې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی، هره مسره يې (۸) څپې لري، البته د څلورم بيت د لومړی مسرې يوه څپه کمه ښکاري خو دا کېدی شي، د زمانې په تېرېدو سره يو څه ترې لوېدلي وي او يا هم د (خرڅ) په تلفظ کې څه بدلون راغلی وي. نورې ټولې مسرې سره برابرې څپې لري او يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وزن تعقیبوي. (ښکاره، تیاره، کتاره، نتداره، ناره) یې د قافیې کلمې دي او (سي سي) یې ردیف دی. دویم شعر یې چې زمونږ تاریخ لیکونکو او ادبپوهان هغه زړې نارې ګڼلي، په واقعیت کې پنځه بندونه دي چې هر بند یې په اوسني اصطلاح یوه څلوریزه جوړوي. څلوریزه هغه ډول شعري فورم دی چې څلور مسرې لري، د څپو شمېر یې سره مساوي دی، لومړی بیت یې قافیه لري او د دویم بیت دویمه مسره یې د لومړي بیت قافیه تعقیبوي، ردیف په کې اختیاري دی.

لومړۍ بڼه

a_____

a_____

_____

a_____

دویمه بڼه:

=a_____

=a_____

_____

=a_____

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته یو واحد نظم له پنځه و څلوریزو څخه جوړ شوی، هر بند یې د یوې څلوریزې بڼه لري، خو څلوریزه یا رباعي بیا د بڼه وایي چې څلور مسرې ولري، تر هغو زیاتې نه وي، خو دا شعر بیا پنځه بندونه او شل مسرې لري. د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دی، هره مسره یې (۵) څپې لري. لومړی بند یې پر قافیې سربېره ردیف هم لري، (یون، ببلتون، خربښبون) د لومړي بند د قافیې کلمې دي، (دی، دی) یې ردیف دی. په دویم بند کې (وروره، وروره، ګوره) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري، درېیم بند کې (مرغې، کرغې، برغې) د قافیې کلمې او (له، له) یې ردیف دی، په څلورم بند کې (دپاره، یاره، واړه) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري، البته (واړه) کې د قافیې د اوسنیو معیارونو له مخې یو څه عیب لیدل کېږي. په پنځم بند کې (رپېږي، بلېږي او سوځېږي) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري. په دې ډول که موږ دې شعر ته ګورو نو د پښتو په همغه پخوانۍ اصطلاح دا ببلابېلې نارې دي چې د څلوریزو بڼه هم لري، په خپل منځ کې یوه ارتباطي مانا او یو مشترک وزن لري او څپیز جوړښت یې د څلوریزو په شان دی. ټول نظم یوه محتوا تعقیبوي او د هغه خپل یار او ورور ببلتون دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خربنبون

(۴۰۰هـ)

په پښتو کې خربنبون ډېر شهرت لري، د مشهور (سړبن) زوی و چې د ببټ نیکه وراره کېږي او ددې کورنۍ یو معروف شاعر دی، دده درې زامن (کند، زمند، کاسي) هم خورا مشهور دي او پټه خزانه یې احوال داسې لیکي: «د پښتون بابا د کسې د عبدالرشید لمسی و، خاوند ده ته ښکاره کمالات او کرامات ورکړي وو، د خدای په عبادت به بوخت و، نقل کا چې: د پلار په ژوند کې لا رخصت شو او د خپلو اولادو سره راغی له کسې څخه غوړې مرغۍ ته او کله به ولاړ د غنډان غره ته او هلته به یې خدای ستایه او نمانځه او په کال کې به یو وار تلی د خپل تره ببټنې نیکه لیدنه به یې کوله او پس له وفاته به یې هم زیارت ته ورتلی، خربنبون بابا د شیخ اسمعیل سره چې د ببټنې نیکه زوی و، لوی شو او هغه وخت چې خربنبون د کسې له غره غنډان ته راته، نو اسمعیل بابا په ده پسې ډېر وژړل...» (۵۱: ۱۸)

تر دې وروسته د پټې خزانې لیکوال هغه داستان رانقلوي چې دمخه یې د اسمعیل په احوال کې یادونه وشوه او د اسمعیل هغه نارې لیکي چې د خربنبون په فراق کې یې کړې دي. پټه خزانه د خربنبون د هغه غبرګون (ځواب) اشعار هم نقل کړي چې د اسمعیل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نارو په غبرګون کې د خربنبون له خوا ویل شوی وو. زمونږ ځینو ادبپوهانو دا اشعار څلوریځ (مربع) ګڼلي دي:

د خربنبون بابا څلوریځ

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه پېښ وي په وړاندې
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترګو
دواړه سترګې مې په وینو دې ژړاندې

***

اسمعیله ستا نارو مې زړګی سُری کئ
بېلتانه خربنبون بیا له تا پردی کئ
نه هېرېږي که مې بیا نه ستا یادی کئ
په چرو د ویر به پرې سي دزړه مراندې

***

ځمه ځمه چې اوږد یون مې دی و مخ ته
دیا نه څوری به اچوم و ترخ ته
ستاسې یاد به مې وي بس د زړه وسخ ته
که دا مځکه غرونه ټول سي لاندې باندې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«پته خزانه وايي چې خرښبون د خپل عمر په پای کې په مرغه کې ساکن شو او دا مرغه يا غوړه مرغه هغه ځای دی چې د کندهار شرقي جنوبي خواته د ارغسان او کلات ترمنځ د کوږک او سليمان غره په لمنو کې واقع ده او لکه دمخه چې وويل شول، خرښبون د غنډان په غره کې هم اوسېده، چې دا غر هم د کلات خواته د ترنک په ناوه کې دی.

خرښبون پر (۴۱۱هـ) کال په مرغه کې وفات شو اولاد يې هم هوړې اوسېده، خو دده د زوی کاسي زامن ببرته د کسي غره او پښين ته تللي وو او د کند او زمند اولاد په ننګرهار، خيبر او پېښور کې خپاره شول.

داسې ښکاري چې د خرښبون اولاد ډېر شوی او وروسته د پښتنو ډېر قبايل دده په نامه يادېدل، لکه چې پر (۸۲۰هـ) ميرزا شهرخ د هرات تيموري پاچا کندهار ته راغی، نو د غزنين مشران او د پرمل او خرشواني افغانانو مشران دلته دده حضور ته راغلل.

دا روايت د هرات د دربار مورخ عبدالرزاق سمرقندي راوړی او دا ځني ښکاري چې خرشواني (خرښبوني) پښتانه په دغو وختونو کې هم په غزني او وازه خوا کې پراته وو.» (۱۳: ۴۸۰)

ارزونه او شننه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د خړښبون دا ځوابي څلوريځ شعر له دې پلوه چې تقريباً ټول پښتو دی او د نورو ژبو کلمات نه لري، نو ددې ژبې په ادبي اثارو کې اهميت لري او دا ښکاره کوي چې تر دې وخته لا په پښتو کې د پردو ژبو کلمات ډېر نه وو ګډ شوي.

ددې نظم جوړښت په پښتو کې له عربي څخه راغلو شعري فورمونو سره پوره سمون نه خوري، که څه هم د سر لومړی بند يې د څلوريزې بڼه لري او د دوو نورو بندونو درې مسرې يې په خپل منځ کې هم قافيه دي او څلورمه مسره يې بيا د لومړي بند د مقفی مسرو قافيه تعقيبوي.

يانې دا چې هندسي بڼه يې په دې ډول ده:

a_____

_____

a_____

a_____

=b_____

=b_____

=b_____

a_____

=c_____

=c_____

(c) ketabton.com: The Digital Library

=c_____

a_____

په لومړي بند کې (باندې، وړاندې، ژړاندې) د قافيې کلمې دي، ردیف نه لري، په دویم بند کې (سوری، پردی، یادی) د قافيې کلمې (کئ، کئ) يې ردیف دي او د څلورمې مسرې (مراندې) يې د لومړي بند قافيه تعقيبوي، په درېيم بند کې (مخ، ترخ، سخ) د قافيې کلمې او (نه، نه) يې ردیف دی او په څلورمه مسره کې (باندې) يې د لومړي بند قافيه تعقيبوي. که څه هم زمونږ ځينو ادبپوهانو دا نظم مربع (څلوريځ) ګڼلی، خو له عربي څخه راغلی مربع فورم په دې شعر ټول ځکه نه تطبيقېږي چې مربع فورم څلور مسرې او څلو بنده لري چې هر بند يې په خپل منځ کې مقفی وي، په دې مانا چې هر بند يې څلور مسرې لري چې درې مسرې يې بيا په خپل منځ کې ګډه قافيه لري او څلورمه مسره يې د لومړي بند د مسرې قافيه تعقيبوي، د لومړي بند څلور واړه مسرې په خپل منځ کې هم قافيه وي. مربع ټول څلور بندونه لري، نو ځکه يې څلوريځ يا مربع ګڼي، خو دلته ټول درې بندونه دي، د څلورمې مسرې قافيه يې د لومړي بند قافيه تعقيبوي، دلته د بندو له مخې مثلث ته ورته دی او د مسرو د شمېر له مخې بيا مربع ته ورته والی لري، د لومړي بند ټولې څلور مسرې يې هم په خپل منځ کې هم قافيه نه دي، دغه راز د دويم بند د درېيمې مسرې په قافيه او ردیف (يا دی کئ) هم د همدې بند له نورو قافيو او ردیفونو سره له ګرامري پلوه يو څه بېلوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري. په دې ډول نو له عربي څخه د راغلو فورمونو مثلث او مربع دواړه فورمونه پرې په بشپړ ډول د تطبیق وړ نه دي، خو د دواړو یو څه ځانګړنې په کې شته، د څپو د شمېر له مخې ټولې مسرې یوشان دي، (۱۲) (۱۲) څپې لري.

سرمحقق زلمي هېوادمل بیا په خپل اثر د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دوري) کې د دغو دریو تنو شاعرانو (شیخ بېټنی، شیخ اسماعیل او خرښبون) یوه ټولیزه ارزونه کړې، هغه لیکي:

۱) دغه دري کسه شیخ بېټنی، شیخ اسماعیل او خرښبون د اسلامي عصر په درېیمه پېړۍ او د څلورمې پېړۍ په شاوخوا کې د کسې په غره کې اوسېدلي دي او د هغه زمان ددې سیمې په پښتنو کې د نوم او شهرت خاوندان وو. دلته باید دا خبره هېره نه کړو، چې د دوی تر زمانې دمخه پښتانه په غور او د سلیمان په غرونو او د اوسني افغانستان اوروه په سیمو کې خپل سیاسي او ملي شهرت ته رسېدلي وو او حتی د دوی تر زمانې دمخه یې د هندوستان سیمو ته هم نفوذ کړی و.

۲) د کسې د غره په لمنو کې د پښتو اثارو د دغو دریو لومړنیو هستوونکو له ډلې څخه د شیخ بېټنې د ژوند زمانه هم همدغه مهال ټاکل کېدی شي، ځکه دا دواړه هم عصره وو او دواړو یو د بل په بېلتانه کې سوې نارې ویلې دي. په مخزن افغاني کې د نعمت الله

(c) ketabton.com: The Digital Library

هروي د ليکنې له مخې د اسماعيل قبر په وازه خوا کې واقع دی او وازه خوا هم د سليمان د غرو په لمنو کې واقع ده.

۳) د کسې د غره په لمنو کې دغه لومړني ايجاد شوي پارکي د خپلو جوړښتي خصوصياتو له مخې د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې حسابېږي. يوازې د اسماعيل يو پارکی په شکلي لحاظ په ظاهري ډول قطعې ته پاتېږي. خو مورډ وايو، چې دا ټوټه شعر د شرقي شاعرۍ د قطعې ټول شرايط د وزن او تول له نظره نه لري او زمورډ د پښتو کسرونو په ابتدايي ډولونو کې يې درولای شو.

۴) دغه اشعار په موضوعي لحاظ د بېلابېلو موضوعاتو بيانوونکي دي:

الف: د شيخ بېټنۍ په مناجات کې يوه اورنۍ الهي مينه په ډېرو ساده الفاظو کې بيان شوې ده او مورډ له دغه مناجاته څخه په پښتو ادبياتو کې د عرفاني افکارو د پيداکېدو لومړنی او ابتدايي څرکونه هم ايستلای شو.

ب: په دغه مناجات کې شيخ بېټنی د خپلو خلکو د زياتېدو هيله څرګنده کړې ده، دغسې افکار په زړو اريايي ادبياتو کې هم بيان شوي دي. استاد عبدالحی حبيبي د شيخ بېټنۍ دغه مناجات د ريګويدا له ځينو سندرو سره مقايسه کړی دی او د شيخ او د ريګويدا د يوې سندرې ترمنځ يې مشابهتونه ښوولي دي.

ج: د شيخ بېټنۍ د مناجات له مطالعې څخه د هغه وخت د پښتنو د ژوندانه اشکال هم ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د: د شیخ اسماعیل یو پاړکی دیني او اسلامي روحیه لري او د همده بل پاړکی او د خړښبون پاړکی د کورنۍ د غړو ترمنځ، د مینې او محبت روحیه تمثیلوي.

هـ: د کسی د غره په لمنو کې دغه ایجاد شوي لومړني پاړکي، د پښتو په لومړنیو پاړکیو کې حسابېږي، نو ځکه په دغسې اشعارو کې د هنري ښېګڼو او ښکلا پلټنه چندان مورد نه لري، خو بیا هم د شیخ ببټنې په مناجات کې یوه ساده او ابتدایي ښکلا لیدل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ اسعد سوري

(۴۲۵هـ)

د سوري کورنۍ تاريخي احوال مو دمخه څه ناڅه روښانه کړل او دا راته څرګنده شوه چې د پښتو پخواني او ډېر لومړني اثار په دې کورنۍ پورې اړه لري او کله چې دوی سلطنت درلود ، ادبي ذوق هم ورسره و.

له دې ټبره د پښتو يو بل مقتدر اور ژبی شاعر هم راوتلی دی چې نوم يې (اسعد) او د (محمد) زوی و ، دا شاعر په لرغوني دوره کې ډېر لوړ مقام لري او د (۴۰۰هـ) په شاوخوا کې ژوندی و ، پټې خزانې د (لرغوني پښتانه) په حواله له تاريخ سوري څخه داسې نقل کړی دی.

((شیخ کټه په کتاب کې د لرغوني پښتانه له تاريخ سوري هسې نقل کا چې: اسعد سوري په غور کې اوسېده او هلته د سوري خاندان په پادشاهۍ کې ډېر عزتمند و شیخ اسعد د محمد زوی و چې په کال سنه (۴۲۵هـ) هجري په بغنين کې وفات شو شیخ اسعد ډېر ښه اشعار ويل نقل کا چې سلطان محمود غازي پر غور باندې د امیر محمد سوري سره جګړه وکړه او په اهنګرانو يې محصور کا په دې وخت شیخ اسعد هم د اهنګران په کوټ کې و ، هغه وخت چې سلطان محمود امیر محمد سوري ونيو او بندي يې بوت غزني ته، نو امیر محمد سوري چې خورا زړور او عادل ضابط امیر و ، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

غیرته د بند مړ شو او شیخ اسعد چې دوست و د امیر محمد سوري پر مرګ یې ساندې وویلې.)) (۵۱: ۳۸)

په دې ډول اسعد سوري د پټې خزانې په قول په اهنګران کې اوسېده او وفات یې د (زمینداور) په (بغنین) کې دی، دا شاعر لکه د سوري له ټبره چې و د پادشاهانو په دربار کې معتبر هم و او له امیر محمد سوري سره یې اشنایي او دوستي لرله. امیر محمد سوري د غور له مشهورو شاهانو څخه دی چې (قاضي منهاج سراج) یې احوال داسې راوړی:

((... چون تخت با میر محمود سبکتگین رسید امارت غوریان با میر محمد سوری رسیده بود ممالک غور را ضبط کرده گاهی سلطان محمود را اطاعت نمودی و گاه طریق عصیان سپردی و تمرد ظاهر کردی تا سلطان محمود بالشکر گران بجانب غور امد و در قلعه اهنگران محصر شد و مدتها ان قلعه نگاه داشت و قتال بسیار کرد و بعد از مدتها بطریق صلح از قلعه فرود آمد و بخدمت سلطان محمود پیوست و سلطان او را با پسر کهتر او که شیش نام بود، بجانب غزنین برد چون بحدود گیلان (نزدیک غزنه) رسید امیر محمد سوری برحمت حق پیوست بعضی چنان روایت کنند: که او چون اسیر شد از غایت حمیت که داشت طاقت مذلت نیاورد، خاتمی داشت در زیر نگین زهر تعبیه کرده بود انرا بکار برده در گذشت.))(۱۳: ۴۸۲-۴۸۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر محمد سوري د مرګ په باب د پټې خزانې او طبقات ناصري روایت یو راز دی، بیهقي هم لیکي چې سلطان محمود پر (۴۰۵هـ) له بست او جنوبي خوا پر غور حمله وکړه او ویې نیو.

ابن اثیر وایي: دا جنګ پر (۴۰۱هـ) و چې د سلطان محمود له خوا د هرات حاکم (التونقاش) او د طوس حاکم (ارسلان جاذب) پر اهنګران راغلل او ابن سوري له لسو زرو لښکرو سره د دوی سر سخت جنګ وکړ، خو په پای کې دی ونیول شو او په زهرو یې ځان مړ کړ. (حمدالله مستوفي) هم لیکي، چې سوري د غور پاچا له سلطان محمود سره جنګ وکړ خو په پای کې دی مړ شو، د پارسي شاعر عنصري هم په یوه قصیده کې چې د سلطان مدح کوي دې جګړې ته داسې اشاره کوي:

گرفتن پسر سوری و کشادن غور

هراینه نتوان کرد در سخن مضمر

د مورخانو له دغو روایاتو ښه ښکاري چې محمد سوري په غور کې د سلطان محمود لوی معاصر رقیب او پایتخت یې اهنګران و او زمونږ د پښتو ډېر مقتدر او لوی شاعر اسعد هم له دې پاچا سره هوري اوسېده او ددغه پاچا د دربار یو قصیده ویونکی شاعر و. د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه په ذریعه له تاریخ سوري څخه یوه بوللە (قصیده) رانقلوي چې شیخ اسعد سوري د امیر محمد سوري په ویرنه (رثاء) کې ویلې وه او هغه داده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
هرغټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پانې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار
د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلو وینې توې کاندي خونخوار
چې له برمه یې زمری رپي ځنګلو کې
له اکوبه یې ډاري تېرو جبار
هم یې غشي سکنې ډال د ژوبلورو
رستمان ځنې ځغلا کاندي په ډار
چې یې ملا وي نه کړېږي په غښتلیو
دا فلک پر وکا څه کاري ګوزار
په یوه ګردښت یې پرېباسي له برمه
نه یې غشی نه لیندی وي نه یې سپار
څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه
ستا له لاس نه دی هېڅ ګل بې له خار
په ویرژلو لور نه کړې په زړه کړاړیه
پر نتلیو اوروې د غم ناتار
هېڅ روغی مې په زړه نسته ستا له ځوره
ببلوي په ژړا ژړ مین له یار

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـــه تېريـــو دې اوښـــې څـــاڅې لـــه اورېځيـــو
ځنـــې ژاړې پـــه ورټ ورټ ســـتا لـــه شـــنار
نـــه بـــه لاس واخلـــې لـــه ځـــوره نـــه بـــه لـــورې
نـــه بـــه مـــلا کـــړې لـــه ببوزلـــو لـــه تـــرار
نـــه بـــه زړه وســـوځوې پـــه هېڅـــا باونـــدې
نـــه بـــه پرېـــوځې لـــه ګردښـــته لـــه مـــدار
نـــه بـــه وصـــل کـــړې مـــين لـــه بـــل مينـــه
نـــه بـــه درملـــې ټپونـــه د افګـــار
ســـتا لـــه لاســـه دي پراتـــه ژوبـــل زګېـــروي کـــا
هـــر پلـــو تـــه ټپـــي زړونـــه پـــه ځـــار ځـــار
کلـــه غـــوڅې کانـــدې مرانـــدې د زړګيـــو
کلـــه تېرباســـې وګـــړی هوښـــيار
کلـــه ټکـــې واچـــوې پـــر نـــازولیو
کلـــه څېـــرې کـــړې ګرېـــوان د نمنځـــي چـــار
کلـــه غورځـــوې واکمـــن لـــه پلازونـــو
کلـــه کېنـــوې پـــه خـــاورو کـــې بـــادار
زمـــوږ پـــر زړونـــو دې نـــن بيـــا وويشـــت
ودې ژوبللـــه پـــه دې غشـــي هـــزار
پـــر ســـوريو باونـــدې ويـــر پرېـــووت لـــه پاســـه
محمـــد واکمـــن چـــې ولاړی پـــه بـــل دار
يـــو وار شـــو اســـير پـــه لاس د ميرڅمنـــو
انتقـــال يـــې وکـــړ قبـــر لـــه بـــل وار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سماو يې ودان اهنګران و
په ټيکنه وو پر درست جهان اوځار
د محمود د ژوبلورو په لاس کښېوت
چې غزنه ته يې باتلی په تلوار
ننګياليو لره قيد مړينه ده ځکه
سه يې والوتله هسک ته پر دې لار
تر نړۍ يې غوره خاورې هديره کا
د زمريو په ببړيو کله وي څوار
په دې ويرد غور وګړي تور نمري شول
په دې ويرر ننا تياره سوله د ښار
ګوره څاڅي رانې اوښې له دې غرونو
دا کړونګې ساندې لي په شورهار
نه هغه زرغا د غرونو د بيديا ده
نه د زرکيو په مسا دی کټهار
نه غټول بيا زرغونړي په لانبونو
نه بامي بيا مسيده کا په کهسار
نه له غرجه بيا راځي کاروان د مشکو
نه رادرومي غور ته بيا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښې توينه
مرغلرې به نيسان نه کړي نثار
دا په څه چې محمد ولاړ له نړيه
په ويرنه يې سو غور ټول سوګوار

(c) ketabton.com: The Digital Library

نـــه ښـــکارېږي هغـــه ســـور د ســـور پـــه لتـــو
نـــه ځلېـــږي هغـــه لمـــر پـــر دې ديـــار
چـــې بـــه نجليـــو پـــه نڅـــا پـــه کـــې خندلـــه
چـــې بـــه پېغلـــو کـــا اتـــن قطـــار قطـــار
هغـــه غـــور پـــه ويـــر ناتـــار د واکمـــن کښېوســـت
هغـــه غـــور ســـو د جانـــدم غونـــدې ســـوړار
لاس دې مـــات ســـه ای فلکـــه چـــې دې وکـــا
محمـــد غونـــدې زمـــری د مړينـــې ښـــکار
شـــين زړګـــی فلکـــه ولـــې لا ولاړ يـــې
ای د غـــور غرونـــو پـــه څـــه نـــه ســـوئ غبـــار
مځکـــې ولـــې پـــه ږېرېدلـــو نـــه پرېـــوځې
لانـــدې باندې ســـه چـــې ورک ســـي دا شـــعار
چـــې زمـــري غونـــدې واکمـــن ځـــي لـــه جهانـــه
چـــې څـــوک نـــه کـــړي پـــه نـــړۍ باندې قـــرار
ســـخ پـــه تـــا ای محمـــده د غـــور لمـــر وې
پـــه نـــړۍ بـــه نـــه وي ســـتا د عـــدل ســـار
تـــه پـــر ننګـــه وې ولاړ پـــه ننګ کـــې مـــړ ســـوې
هـــم پـــه پـــر ننګـــه دې پـــه ننګـــه کـــا ځـــان جـــار
کـــه ســـوري دې پـــه تـــګ ويـــر کانـــدي ويـــرمن ســـول
هـــم بـــه ويـــاړي ســـتا پـــه نـــوم ســـتا پـــه تبـــار
پـــه جنـــت کـــې دې و تـــون زمـــوږ واکمنـــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــم پـــه تـــا دې وي ډېـــر لـــور د غفـــار.

ددې بوللې ارزونه او شننه:

په پښتو لرغوني ادب کې شیخ اسعد سوري لومړی معلوم سړی دی، چې دده شعر د پارسي د همعصرو شاعرانو لـه اثـارو سـره نږدې والی، ادبي رابطه او قرابت لري. دا خو ښکاره ده چې د (۴۰۰هـ) په حدودو کې د پارسي ادب د ساماني شاهانو په دربارو کې په ښه ډول روزل شوی و او بیا د غزنویانو پـه دربـارو کـې چې د پارسي شاعرانو د تجمع او راټولېدو ځای و، هم لا پسې روزل کېده. په دې وختـو کـې سـلطان محمـود پـه غزنـي کـې سـلطنت کـاوه، نـو ډېـر نومیالي پارسي شاعران په غزني کې راټول شوي او د قصیدې ویلو د عروج وخت و.

که د عنصري، فرخي، عسجدي او نورو هغو پارسي شاعرانو چې د غزنـي پـه دربـار کـې وو، اثـار او اشـعار وکتـل شـي، نـو دا ښکاري چې دغـه مهـال شـاعرانو او عمومـاً قصـیدې ویلـو تـه مخـه کړې وه او پر دغه وخت دغه ادبي فـن بشـپړ او پـوخ شـو. غزنـي او د غـور لتـي سـره نـږدې دي او د ادب او مـدنیت دغـو دوو مرکزونـو ضرور روابط سره درلودل، نـو ځکـه مـوږ لکـه پـه غزنـي کـې چې پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغو وختو کې ډېر قصیده ویونکي وینو، په غور کې هم ددې ادبي میلان او ذوق اثر ښکاره دی که تاسو د اسعد سوري د مرثیې دغه غرا قصیده له نورو هغو پښتو اثارو سره چې هم په دغو وختو کې په غرو او دښتو کې ویل شوي دي. څنګ په څنګ کښېږدئ. نو بې له کتنې او پلټنې څخه دا لاندې نتایج لاس ته راځي:

(۱) د وزن او عروضي کیفیت له پلوه دا قصیده د پارسي د اوږدو قصایدو په ډول ویل شوې ده او د څپیز خجیز جوړښت له مخې د پښتو د خپل شعري جوړښت تابع ده.

(۲) شاعر د پارسي قصیدو په ډول لومړی له فلکه شکوه کوي او فلک غندي، بیا نو خپل مطلب ته مخه کوي چې د محمد سوري ویر دی او دا تېښته یا ورتګ کټ مټ د پارسی قصیده ویونکیو په ډول دی.

(۳) په دې قصیده کې ډېر پارسي او عربي کلمات راغلي دي او دا ښکاره کوي چې په دغو وختو کې د غور پښتو خالصه نه وه، بلکې ډېر پارسي لغت ورسره ګډ شوي وو.

(۴) سره له دې چې په دې قصیده کې ډېر عربي او پارسي کلمات شته، بیا هم ډېر نادر او پخواني پښتو لغات لري او دا ځنې ښکاري چې تر دغه وخته لا پښتو ژبه په غور کې د لغاتو او کلماتو له پلوه ارته او غني ژبه وه او تر دې دوړې وروسته یې ډېر مغتنم ادبي مواد له لاسه ایستلي دي چې په لغوي شننه کې په ورته نغوته وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵) دا قصیده په سلاست، بلاغت او ادبي ښېګڼو کې د پښتو له لومړۍ درجې اشعارو څخه ده او دا ښکاره کوي چې اسعد یو ډېر مقتدر او زبردست شاعر و، چې په خورا ښه ډول یې د محمد مرګ تصویر کړی او د خپل ویر تاثرات یې هم په استادۍ او مهارت په دې قصیده کې ځای کړي دي.

وګورئ شاعر د قصیدې په پیل کې فلک په غایب ډول غندي او دده ظلمونه بیانوي، بیا له (څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه!) بېرته له غیابه حاضر او مخاطب ته رجوع کوي او له مغایبې څخه مخاطبې ته التفات کاندي. دا مخاطبه تر هغه ځایه ده چې د ګرېز یا تېښتې (تخلص) موقع ده، وایي: (زموږ پر زړونو دې نن بیا یو غشی وویشت) ترپایه...

په مرثیه قصیدو کې د غزنویانو له عصره دا رسم و چې شاعر به کوښښ کاوه د خپل مړه ممدوح صفات او ښېګڼې په داسې ډول وښیي چې د هغه مقام د خلکو په نظر کې ډېر لوړ ثابت شي او دده د مرګ د ویر اسباب او علل هم وښیي. لکه استاد (ابوالحسن علي بن جولوغ سیستاني) چې د (سلطان محمود) به مرثیه کې یې د غزني د ښار حسرتناک منظر او د خلکو ویر او ناورین څرګند کړی:

شهر غزنین نه همانست که من دیدم پار
چه فتاده است که امسال دګرګون شده کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسعد سوري په بوللە (قصیده) کې هم د محمد د مرګ پر وخت د غور ویرجن او غمناک منظر په ښه ډول تصویر شوی دی:

«په دې ویر د غور وګړي تور نمري شول ترپایه... اسعد خپله استادي په دې قصیده کې ښه ښکاره کړې ده، دی د غور د ویر او ناورین مناظر هسې تصویروي، چې په مقابل کې د خوښۍ، مسرت او نشاط پخواني رنګین تصاویر هم ښیي، وایي: په هغو غرو کې چې به مستې زرکې په مساکتهار کاوه او د غور پېغلو نجونو به نڅاوې او اتڼونه په کې کول، اوس هلته ماتم او ویر پروت دی. هېڅ هغه نشاط او خوښې نشته.

د فرخي او اسعد سوري د شاعرانه تخیل او تصویر ترمنځ دومره فرق دی، چې فرخي د غزني د ښاریانو غمګین منظر ښودلی دی، د حاجیانو، عاملانو، درباریانو او لښکرو د ویر حالت یې تصویر کړی دی، چې یوه نارې غلبلې وهلې، نورو دوکانونه تړلي وو او له یوه خولې ورکه وه او د بل پګړۍ، په غاړه کې کلاوه شوې وه او له میرزایانو څخه مشوانۍ ورکې وې، سرونه یې په دېوالو وهل او ځینو پر سرونو لاسونه نیولي او بعضو خلکو خپل لاسونه چیچلي وو!!!

په یوه ښار کې د ویر او ماتم مناظر هم دغه وي چې فرخي تصویر کړي دي، خو که دا شاعرانه تصویر او ترسیم د اسعد سوري له دې بیتونو سره مقابله کړئ، وبه وینئ چې د غزني په تصویر کې د جمال او ښکلا برخه نه شته او د غور ښکلا او ښایست د ویر او غم پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت هم ترسیم شوی دی او دا د شاعر استادي، مهارت او ښکلا خوښونه ده چې په تصویر او محاکات کې یې ډېر قوت پیدا کړی دی:

ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګی ساندې لې په شور هار
نه هغه زرغا د غرونو د بیدیا ده
نه د زرکیو په مسا دي کټهار
نه غټول بیا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بیا مسېده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو
نه رادرومي غور ته بیا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښې توینه
مرغلرې به نیسان نه کړي نثار

اسعد د بوللې په پای کې د خپل ویر احساسات په خورا قوت ښکاره کوي، اسمان ته وایي چې ولې لا ولاړ یې؟

ای د غور غرونو ولې نه غبار کښېنځ؟ ای مځکې ولې په زلزله نه کښېوځې.

دا خطابونه په یوه داسې ډول کوي چې د محمد د مرګ د واقعې اهمیت او غمجنتوب ښه ښکاره کښېږي او دا هم د شعر یو ډول کمال دی چې مخاطب ته هسې احوال تصویر کړای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصيدې په پای کې اسعد د پښتنو د هغه ملي روح ترجماني کوي، چې د دوی ټول اشعار پرې ډک دي، که څه هم د محمد پر مرګ ډېر ویر کوي او دا ماتم دومره درونده ګڼي چې باید ځمکه چاودلې او اسمان نسکور شوی وای، خو چې دی د ننګ او ناموس په لاره مړ شوی دی، نو یې په نامه هم ویاړي او په داسې مرګ چې د ننګ او ناموس په لار کې وي، افتخار هم کوي:

که سوري دې په تګ ویر کاندي ویرمن سول

هم به ویاړي ستا په نوم ستا په ټبار)) (۱۳: ۴۹۴)

دا ډول ملي روحیه د پښتو په ولسي او لیکلي ادب دواړو کې خوندي ده.

((د شیخ اسعد سوري دا قصیده ټوله (۴۴) بیته ده چې (۱۹) بیتونه یې تمهیدي دي او په دې بیتونو کې شاعر د فلک د ظلم او تېري مناظر په خورا استادۍ بیانوي. بیا وروسته فلک ته خطاب کوي. دغسې خطابي بیتونه بیا (۱۱) دي او تر دې خطابي بیتونو وروسته شاعر خپل اصلي مقصد ته راځي چې هغه د امیر محمد سوري پر مړینه ویر او ماتم کول دي او ددغه غم ترسیمول دي. د قصیدې وروستۍ برخه شاعر پر یوې داسې اجتماعي او اخلاقي نتیجې ودرولې چې د پښتنو له ملي عنعناتو سره سمون خوري او د پنځمې پېړۍ په پیل کې د غور د سوري افغانانو د ملي احساس ښکارندویي کوي.)) (۵۳: ۴۴-۴۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه، د شیخ اسعد سوري په دې قصیده کې د دریو ژبو لغتونه کارېدلي، پښتو، دري او عربي، د دري او عربي تاثیرات دا وخت تر پخوا زیات څرګند شوي دي. په دې قصیده کې، (بهار، خونخوار، خار، افګار، بادار، هزار، دار، جهان، هدیره، کهسار، نیسان، سوګوار، دیار، جاندم، غبار، سپار) او ځینې نورې دري کلمې دي، ددې ترڅنګ یو شمېر داسې کلمې هم په کې شته چې په پښتو او دري کې یوشان کارول کېږي، لکه، کاروان، مشک، جوپه، جار، بیدیا، ګوزار او ځینې نورې کلمې، پر دري سربېره په دې قصیده کې پام وړ شمېر عربي کلمې هم شته، لکه (فلک، مدار، وصل، محمد او محمود، امیر، انتقال، قید، نثار، قطار، شعار، قرار، عدل، جنت، غفار) او ځینې نورې عربي کلمې دي.

په دې شعر کې ځینې نورې داسې کلمې هم کارېدلي چې اوس ډېرې نه کارېږي، په اصطلاح متروکې دي یا نیمه متروکې دي او یا هم اوس په پخوانۍ بڼه نه کارول کېږي. لکه زمولوي (مړاوي کوي)، اکوب (جلال)، تېرو (تېری، ظلم)، سکنې (غوڅوي)، ژبلور (جنګي، سپاهي)، ځغلا (تېښته)، ترار (مضطرب)، نه به درملې (علاج به یې ونه کړې)، ټکه (صاقه)، نمنځې چار (زاهد او انصاف)، ټیکنه (عدالت)، اوخار (ظاهر او ښکاره)، باتلی (د بوتلې پخوانی شکل)، سه (ساه، روح)، بېړۍ (زولانه)، څوار (صبر)، زرغا (زرغونتیا، شینوالی)، مسا (موسکا، تر شونډې خندا)، لانښ (د غره کمر)، بامي (د یوه ګل نوم)، غرج (غرجستان)، جوپه (قافله)، شار (د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غرجستان د مشرانو لقب، دويم سوړار (سوری او توده دښته)، رېړدله (زلزله)، سخ (ښه حال)، سار (ساری)، ټبار (ټبر، کورنۍ)، تون (ځای) او ځينې نورې کلمې دي چې اوس په ژبه او محاوره کې په دې شکل ډېرې نه کارول کېږي.

د شکل له پلوه لکه څنګه چې مو دمخه يادونه وکړه دا يوه بشړه بوللـه يا قصيده ده چې د وخت په معيارونو برابرې درې برخې لري، تشبيب يا تغزل يا د پيل برخه، اصلي مطلب يا د موصوف ستاينه او درېيمه برخه خپل ممدوح ته دعا ده، دا قصيده دا درېواړه برخې لري. دا قصيده ټوله (۴۴) بيتونه لري. د مقفی مسرو د څپو شمېر يې په خپل منځ کې سره برابر دی يانې هره مسره يې (۱۱) څپې او د نامقفی مسرو شمېر بيا په خپل منځ کې مسره برابر دی يانې دا چې (۱۲) څپې لري. په پښتو کې يوه قاعده داده چې په غزل او قصيده کې کله چې مقفی مسرې (۱۱) څپې ولري، شاعر يا ناظم په ځينو وختونو کې اړ وځي چې دمقفی مسرو يوه څپه زياته کړي او که زياته يې نه کړي، نو وزن نه پوره کوي، دا حالت ډېر عام نه دی، يوازې په همدې يوولس څپيزو مسرو او ځينو نورو استثنايي حالاتو کې په نورو مسرو کې هم پېښېږي. دا قصيده رديف نه لري (کوکار، بهار، تار، زار، خونخوار، جبار، ډار، ګوزار، سپار، خار، ناتار، يار، شنار، ترار، مدار، افګار، خار، هوښيار، جار، بادار، هزار، وار، څار، تلوار، لار، څوار، ښار، شرهار، کټهار، کهسار، شار، نثار، سوګوار، ديار، قطار، سوړار، ښکار، غبار، شعار، قرار، سار، جار، ټبار او غفار) يې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قافيې کلمې دي. د خپل تحليل د وروستۍ نتيجې په توګه وايو چې د محتوايي فورم له مخې دا نظم يوه مرثيه يا ويرنه ده او د شکل له مخې يوه پوره قصيده. د ويرنې په باب به پر خپل ځای رڼا واچول شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ تیمن کاکړ

د (۵۵۰هـ) حدود

شیخ تیمن د (کاکړ نیکه) زوی د پښتو له پخوانیو شاعرانو څخه دی چې د پټې خزانې مولف دده احوال او اشعار د شیخ بستان بړیځ له (بستان الاولیا) څخه رانقل کړي دي. وایي چې شیخ تیمن د کاکړو له سیمې (کاکړستان) څخه د غور خواته ولاړ او هلته مېشت شو او دده اولاده تر اوسه هم په غور کې شته او په تیمني قبیلې پورې اړه لري، په خپله تیمن زاهد او عابد سړی و، کله کله به له غوره ږوب ته تللو او د خپل پلار کاکړ لیدنه به یې کوله، په غور کې دی په (کجران) کې اوسېده، چې د غور جنوبي برخه ده او د (زمینداور) شمال شرقي خواته پرته ده او مورخانو هم (کجوران) یا (کجران) لیکلی دی.

د بستان الاولیا په روایت چې پټې خزانې رانقل کړی دی، شیخ تیمن کاکړ د (علاوالدین خان حسین سام) معاصر و چې ددې پاچا د سلطنت وخت د (۵۵۰هـ) حدود دی او هم ددغه پاچا په عصر په کجران کې وفات شوی دی.

د پټې خزانې مولف وایي: زما پلار داودخان په بستان الاولیاء کې د شیخ تیمن دغه لاندې شعر لوستلی و او ما له خپله پلاره واورېده، دا شعر په پښتو قدیمو اشعارو کې ښه عشقي ننبه ده، د وزن، الفاظو او کلماتو له پلوه خالص او سوچه پښتو شعر ګڼه شي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګهـــیځ رڼـــا د لمـــر خپـــره ســـوه
زمـــا پـــر کـــور د ویـــر نـــاره ســـوه
د ببلتـــون ورځ تـــوره تیـــاره ســـوه
ږغ ســـو ناڅاپـــه چـــې ببلتـــون راغـــی

***

زړه مـــې لـــه دې ویرنـــې شـــین دی
پـــه ژړا ژاړم څـــه نـــاورین دی
زرغـــون لـــه اوښـــو مـــې ســـادین دی
پـــه نـــول نـــولېږم چـــې تـــاخون راغـــی

***

نـــه بـــه بیـــا یـــم نـــه بـــه بیـــا راســـي
نـــه بـــه تیـــاره شـــپه زمـــا رڼـــا ســـي
نـــه بـــه شـــهی راتـــه پخـــلا ســـي
ببلېـــږي پېـــر یـــې اوس د یـــون راغـــی

***

د څښـــتن پـــار دی هېـــر مـــې نـــه کـــړې
آغلیـــه مـــخ چـــې پـــه یانـــه کـــړې
اور بـــل دې پرېښـــوی واتـــه کـــړې
پـــر مـــا د بـــل اور کـــړاوون راغـــی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ تیمن دا لوړ شعر چې په سوچه پښتو دی او ملي وزن لري له هغو اشعارو څخه ګڼل کېږي، چې غنایي (لیریک) او د موسیقیت خوا هم لري او له عشقي تغنی غږونو سره یې اړه ده او لکه پښتو اکثر عوامي اشعار چې په خوږه او خاص غږ غږول کېږي.

د تیمن نور حال مور ته نه دی معلوم، فقط له دغه یوه شعره دومره ښکاري چې تیمن به یو عاشق مشربه سړی و او کله کله به یې د خپلو عاشقانه جذباتو په شور او هیجان کې خواږه شعرونه ویل، دده د شعر ژبه سپېڅلې، پاکه او سپینه ده او اشعار یې هم روان، سلیس او خواږه دي او د لرغونو شاعرانو په ډله کې د تیمن شعر خاص مقام لري.

د شیخ تیمن د شعر شننه او ارزونه:

لکه څنګه چې زمور ادبپوهانو یادونه کړې د شیخ تیمن دا شعر له سوچه پښتو کلمو څخه رغېدلی دی او وزن یې د ملي اوزانو مطابق ګڼلی دی. په دې شعر کې رښتیا هم ټولې نږه پښتو کلمې کارول شوي یوازې د (تاخون) کلمه کېدی شي له دري ژبې سره مشترکه وي. نورې ټولې پښتو کلمې دي، ځینې داسې پښتو کلمې په کې هم کارېدلي چې اوس نه کارول کېږي او یا هم ډېرې کمې کارول کېږي، په اصطلاح متروکې او نیمه متروکې ګڼل کېږي. لکه (سادین)، (نول)، (نولیزم)، (شهی)، (پېر)، (یانه). ددې ترڅنګ (ګهیځ، ببلتون، زرغون، یون، کړاوون) او نورې کلمې هم سوچه پښتو کلمې دي خو په اوسنۍ پښتو کې هم په ورته مانا کارول

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. د شکلي جوړښت په باب يې بايد وويل شي چې دا شعر له څلورو ټوټو څخه رغېدلی، يانې څلور بندونه لري. د سر بند دري لومړی مسرې يې په خپل منځ کې هم قافيه دي او څلورمه مسره يې بيا بېله قافيه او رديف لري. د نورو دري بندونو هرې دري مسرې يې بيا خپلې خپلې قافيې او رديفونه لري، خو د هر بند د وروستی مسرې قافيه او رديف يې د لومړي بند د وروستی مسرې د قافيې او رديف تابع دي. هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

=a_____

=a_____

=a_____

=b_____

=c_____

=c_____

=c_____

=b_____

=d_____

=d_____

=d_____

=b_____

=f_____

(c) ketabton.com: The Digital Library

=f_____

=f_____

=b_____

د هندسي جوړښت له مخې دا نظم تر یوه حده په عربي ژبه کې د یو شعري فورم (مثلث) له بڼې سره نږدې دی خو له همدې مثلث سره یې بیا توپیر په دی کې دی چې هلته د بندونو شمېر هم درې او د مسرو شمېر یې هم درې دی. د لومړي بند هره او د نورو دوو بندونو د درېیمې مسرې قافیه یې د لومړي بند قافیه تعقیبوي.

په دې ډول نو دا شعر د مثلث او مربع دواړو فورمونو قوانین په بشپړ ډول نه راخپلوي، نو ځکه د وروستۍ نتیجې په توګه باید ورته همغه ملي سندره یا ترانه ووایو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکارندوی غوري

د (۵۸۰هـ) حدود

د پښتو له پخوانیو قصیده ویونکو څخه یو ډېر مقتدر او د غښتلي قریحې خاوند ښکارندوی دی، چې د غور و او پلار یې (احمد) د غور د فیروز کوه کوټوال و، داسې ښکاري چې د ښکارندوی کورنۍ د خپل عصر عزتمن او معتبر خلک وو او د غور د پاچاهانو په دربار کې ورته په درنه سترګه لیدل کېدل، په خپله ښکارندوی به کله په (غور) کې ژوند کاوه او کله کله به په (غزنه) او (بست) کې هم اوسېده، د ده د ژوند شرح هم د پټې خزانې مولف له (لرغوني پښتانه) څخه رانقل کوي، چې ددغه کتاب خاوند هم هغه له (تاریخ سوري) څخه را اخیستې ده، دی وایي: ښکارندوی د خپل عصر عالم او شاعر پښتون و او د (سلطان شهاب الدین محمد سام شنسباني) په حضور کې یې ډېر عزت او اعتبار درلود او ددغه پاچا او هم یې (سلطان غیاث الدین غوري) په ستاینه کې ډېرې قصیدې ویلې وې او د غور د سلاطینو د دربار پښتون شاعر و، داسې ښکاري چې ښکارندوی به تل د غور سلاطین په پښتو قصیدو ستایل او محمد بن علي د تاریخ سوري مولف لیکلي دي چې ما په بست کې د ښکارندوی د اشعارو او بوللو غټ کتاب ولیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د پښتو پخوانی قصیده ویونکی شاعر به تل د غور له سلاطینو سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری و او هم د دېوان خاوند دی چې دده له دېوانه د تاریخ سوري لیکوال یوه پښتو قصیده نقل کړې وه او دغه بوللله له تاریخ سوري څخه شیخ کټه په خپل (الرغوني پښتانه) کې وکښله او له لرغوني پښتانه څخه محمد هوتک په (پټه خزانه) کې وساتله. دا قصیده چې اوس زمو په لاس کې ده، ښکارندوی د (محمد سام) په ستاینه کې ویلې ده او هند ته د هغه سلطان یو سفر انځوروي چې څنګه د سلطان لښکر هند ته ځي او څنګه پر اټک تېرېږي.

ښکارندوی د پخو قصیده ویونکو په ډول لومړی یو غرا، ډېر لوړ او خوندور تشبیب لري د پسرلي مناظر د غرو او رودو په زړه پورې او ښکلي تصاویر په دغه تشبیب کې انځوروي، وروسته نو د سلطان معز الدین (شهاب الدین) ستاینې ته وردانګي (ګرېز کوي) او په خورا استادۍ او اقتدار دده د لښکرو یرغلونه انځوروي. دا قصیده کټ مټ د غزني د دربار د پخو شاعرانو فارسي قصایدو ته ورته ده. دلته به لومړی د ښکارندوی قصیده راوړو او وروسته به یې شننه او ارزونه وکړو:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دی
مرغلرو باندې وښکلل بڼونه
د غټولو جنډې خاندي و رېدي ته
زرغونو بڼو کې ناڅي زلمي جونه
لکه ناوې چې سور ټیک په تندي وکا
هسې وګانل غټولو سره پسولونه
مرغلرې چې اوره وخونو لیه
په ځلا یې سوه رانه خپاره دښتونه
زرغونو مځکو کې ځل کا لکه ستوریه
چې پر هسک باندې ځلېږي سپین ګلونه
سپینې واورې ویلېده کاندي بهېږي
لکه اوښې د مین پر ګرېوانونه
هر پلو رنې والې بهاندې خاندي
له خوښیه سر وهي له سینګړونه
هر پلو د ګلو وړم دی لونلی
ته وا راغله له ختنه کاروانونه
د مسیح په پو به مړو ژوندون بیامونډ
پسرلی مګر مسیح سو په پوکړونه
له مړو خاورې یې اغلی ګل راویوست
وچ بیدیا او غریې کړله جنتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سړی جا جي چې رامشت کړ رامشتګرو
ګهیځ چونې چې په بن وکا ږغونه
په بربن چې ږغ د چونو نغوړېده سي
ته وا چندي سره پیودي اشلکونه
د زلما تاپی راغلی دی پر جنډیو
لکه پېغله غوتې کاندي مکېزونه
د پوپلو مخ سور کړی پسرلي دی
یو د بل په غاړه اچوي لاسونه
د هېنداروپه څېر غرونه سپین وړنګ دي
چې پر واورو باندې ځل وکا لمرونه
په غورځنګ غورځنګ له خولې ځګونه باسي
لکه شن هاتي شنا کاندي سیندونه
نه به چونې په ستایه د ګلو مور سي
نه به مور سم د سلطان په صفتونه
د شنسب د کهالې ختلی لمر دی
د پسرلي په دود ودان له ده رغونه
د ښندو اورو یې درست اېواد زرغون کړ
له قصداره تر دیبله یې یونونه
په زابل چې د بري پر نیلي سپور سي
په لاهور یې د مېړانې ګزارونه
نه یې څوک مخ ته دري د میرځمنو
نه یې توري ته تینګېږي کلک ډالونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دی
تورستهان یې کړنا په جهادونه
هره پلا چې دی پر هند و سند یرغل کا
رنوي توره نړۍ په شهابونه
په پسرلي چې یې تبرون پر اتک وکا
غاړه غاړه یې تړې سوللې زړونه
نه به ده غوندې رونې ستوری په هسک ځلي
که څه پورته سي له غوره ډبر مېړونه
نه به راولي جګړن د سیند په لوري
نه بره بري څوک د هند خپاره ښهرونه
نه به څوک زلمي د غور سره راغونډ کا
د داور توري به چېرې کا ځلونه
یو خاوند شهاب الدین دی چې یې وکا
په هر لوري هر اړواد ته یرغلونه
په جوپو جوپو جګړن یې هند ته یون کا
چې د غور بادار همت وکا زغلونه
نن په سیند باندې تېرېږي یرغل کاندي
په پرتم یې زمري رېږدي په ځنګلونه
څپان سیند یې هم له ډاره ایلایي کا
پر اوږو وړي د غوریانو ښه ایړونه
په هر کال اتک دده ښه راغلی کاندي
غوړوي په څنډو خپل پاسته سالونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتونخوا ښکلي زلمي چې زغلي هند ته
نو اغليه پېغلې کاندي اتڼونه
زرغونې ختې اغوستې وي دې غرونو
بټ بيديا هم پسوللي وي ځانونه
هر ګهيځ چې لمر څرکېږي له ختيځه
څو چې يون کا د لويديځه په څنډونه
که برېځر وي که غرمه وي، که برمل وي
که لرمل که لمر لوېد که ترملونه
د شهاب جګړن به نه کښېني له زغلو
نه به پرېږدي دا زلمي خپل بهيرونه
زمري کله کارې ځان له يرغلګريو
څو يې نه کامات متونه ورمېږونه
يا به جګ کا د بريو رپي په هند کې
يا به پرېږدي هم په دې چاره سرونه
يا به وران کا بودتونونه د بمبنو
يا به سره کاندي په وينو اېوادونه
په رنا اوسې ته تل د دين شهابه
نوم دې تل وه پر دريځ په نمزد کونه
څو رانه شي ستا په توره د هند لوريه
څو چې نست کړې له نړيه بودتونونه
ستا په زېرمه دې خاونده لوی څښتن دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورِ خو ستا په مرسته یونه څو چې یونه.

شننه، ارزونه او تلنه:

پښتو ادبپوهانو د ښکارندوی غوري د قصیدې په باب خپل نظریات څرګند کړي دي. استاد پوهاند حبیبي وایي: «د ښکارندوی دا قصیده د پښتو ادب یو شهکار دی او د شاعر مهارت او استادي او د قریحې غښتلوالی او سپېځلتوب ځنې ښکارېږي. لومړی مزیت چې په دې قصیده کې لیدل کېږي د کلام سلاست، رواني او بلاغت دی، چې هېڅ غوټه او ابهام نه لري او شاعر په خورا مهارت خپل مقاصد په ساده او سپېځلو عباراتو ادا کوي.

که څه هم ښکارندوی ښاروال او درباري سړی و، خو کلام یې د غرو د ژبې کلکوالی او استحکام لري او د پښتو ډېر نادر لغات او مواد په کې شته چې پخوا ژوندي وو. دا لغات مورِ ته دا رانښيي، چې پښتو خورا پراخه ژبه وه او اوس یې ډېر پخواني کلمات له رواجه لوېدلي دي، لکه خاتیځ، لویدیځ، لرمل، برمل او نور چې اوس یې په عوض کې مورِ عربي یا دري کلمات وایو.» وروسته به یې په تفصیل سره لغوي شننه وشي.

«ښکارندوی چې د قصیدې په تشبیب کې د پسرلي کومې ښکلې منظرې تصویر کړی دی، د وطن له ښکلیو دښتو او غرو څخه یې الهام اخیستی دی، دده حساسه قریحه د مناظرو په تصویر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ډېره ګرندۍ ده، د پسرلي زرغونتوب، د ګلو غوړېده، د نسيم نڅا او ښه بوی، د غوټيو د پېغلو په شان مکېزونه، د بلبلانو خواږه ږغونه، د نيسان مرغلرې پاشل، د لمر وړانګې پر غرونو سپينو واورو لوبدل او هغه لکه هېنداره ځلول، د سيندونو مستي او غورځنګ دا ټول د وطن د پسرلي طبيعي او ښکلي مناظر دي، د پښتونخوا د جمال ننېي دي چې شاعر يې په ترسيم او محاکات کې استادي او مهارت ښکاره کړی دی.

له دغې بوللې (قصيدې) څخه چې د ښکارندوی له ديوانه موږ ته پاته ده معلومولای شو، چې دا شاعر په ادبي فنونو او د بلاغت په اساساتو کې هم پوخ و، دده اشعار له ښکليو تشبيهاتو او استعارو ډک دی او اسلوب يې کلک او پاخه دي. خو دا خبره هم بايد هېره نه کړو چې، لکه د پښتو نور اشعار د ښکارندوی قصيده هم له سره ترپايه پر طبيعت ولاړه ده او لکه د دري د ځينو شاعرانو په شان په خپل شعر کې د هيئت، نجوم، فلسفې او نورو علومو اصطلاحات نه ګډوي او په کلام کې يې هېڅ راز دروندوالی، تکلف او بې خوندي نه شته او په دې مزيت کې دی (منوچهري) ته ډېر ورته دی. چې هر کله طبيعي، حسي او د طبيعت په لمن کې نغښتي اشعار وايي.

په دې قصيده کې پر (سيند) باندې د غور د سلطان د لښکرو عبور تصوير شوی دی او شاعر په دغه پسرلي کې د سيند څپانتوب او د پېغلو اتڼونه او د دنيا ښکلا او د غرونو زرغونبدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې ډول راوړي دي، چې دا ټول د دغو زلمو په استقبال کې دي او اټک هم هر کال، خپل پاسته سالونه (رېګ) پر مځکه غوړوي، چې د سلطان د لښکرو زلمي پر تېر شي.

څپاند سيند هم سلطان ته اپل دی او د غوريانو کښتی پر اوړو وړي، که څه هم له دې يرغله، د زمريو زړونه په ځنګلو کې رپېږي، خو بيا هم د خلکو مينه له دې سلطانه سره دومره ده، چې زړونه يې د تېرېدلو لپاره پلونه کړي دي. تاسې قصيده سر تر پايه وګورئ، ټول طبيعي انځور لري او له مافوق الطبيعه مبالغو او حشوياتو څخه پاکه ده او دا د يوه شاعر قدرت او مهارت ثابتوي، چې د طبيعت په لمن او دايره کې خپل مقاصد له طبيعي مبالغو پرته ادا کړي او خپل ممدوح که هم ستايي د يوه انسان په ډول يې ستايي او د هغه اصلي او حقيقي مقام ساتي.)) (۱۳: ۵۰۵- ۵۰۷)

لغوي شننه: لکه څنګه چې مو اشاره وکړه، په دې قصيده کې ګڼ شمېر داسې پښتو زاړه لغتونه کارېدلي چې اوس په پښتو کې نه کارېږي، يا لږ کارېږي او ځينې يې متروک ګڼل کېږي. دلته غواړو د دې ډول لغتونو مانا ته لږ تم شو.

بوللە (قصيده)، ښکلونکی (سينګاروونکی)، ولونل (وپاشل)، طيلسان(قبا)، وښکلل (ښکلی يې کړ) اوس دا فعل نه وايو، جنډی(ګل)، ټيک(د تندي پسول)، وګاڼل(په ګانه يې سينګار کړل)، اوره(وربځ)، وخونليه (نثار يې کړ او خون يې وکړ)، ځلا(ځلېدل)، سينګړ(سنګلاخ، سيند غاړه)، لونلې(پاشلې)، پو کړونه(

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوکول) ، جاجي(فکر کوي)اوس دا فعل نه شته، رامشت(ساز او سرود)، رامشتګر (سازنده)، چونې(بلبل)، بربنډ، (لوړ باغ)، نغوړېده(اوربده)، چندې(ښايي چې د شاعر مانا به لري) پيودي(نظم کوي) اشلکونه(اشعار)، زلما(اوس نه ده مستعمله- ښايي د ځوانۍ په مانا به وه له زلمي څخه)، ټاپي (اوس معين وخت ته وايي) يوپل(ښايي د يو ګل نوم به و اوس دا نوم پر سړيو ايښودل کېږي) ورنګن (ښايي له وړانګې څخه جوړ شوی صفت وي)، شنډ او شنا(ښايي د مست او مستۍ په مانا و ، خو اوس نه شته) چونې(ښايي له چونېدل څخه به د بلبل په مانا و)، د يادونې وړ ده چې تر همدې لغت وروسته تشبيب تمامېږي او تخلص شروع کېږي. شنسب د غوريانو د لوی نيکه نوم و (طبقات ناصري) د پښتو شين اسپ به وي. کهول(کورنۍ)، راغه (د غره لمن او دښته) د ښندواورو (د ښندلو وربځو)، ابواد(اوسنی هېواد دی)، قصدار(په اوسني بلوچستان کې يو ښار و چې اوس يې خضدار بولي)، ديبل(د عربو بحيرې پرغاړه يو ښار و ، اوس کراچۍ ته نږدې) يون (تګ) نيلی (يو اس)، دري(دربېږي) ستهان پخوانی شکل، ستهان(ستان،ځمکه، استوګنځی، په سنسکريت کې هم شته)، تبرون(تبرېدل، عبور)، ښايي له تبرېدل څخه پخوا په بله مانا و خو اوس نه شته. جګړن (ظاهراً له جګړې څخه د جنګي په مانا و ، بري(فتح کوي، له بري څخه، خو اوس د برل مصدر نه شته) داور (اوسنی زميندار)، ځلونه (د ځل جمع ده، ځلېدل) زغلونو(د زغل جمع ده، تاخت و تاز)، پرتم (دبدبه)، ايلايي (له اېل څخه د اطاعت په مانا)، ايړ (يوه دسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

کښتی) سال (میده شګه)، ختې (البسه، اوس خت کمیس ته وایي) بټ، بیدیا تود بیابان)، پسوللله (پسول زبور) څخه پخوانی مصدر دی چې اوس یې فعلي مشتقات نه ویل کېږي.)، ګیهځ (سحر)، څرکېږي(لـه څرک (لمرخاتـه) څخـه خـو اوس یـې فعلـي ډول نـه دی مستعمل)، خاتیځ(پخوا د مشرق په مانا و، د ختلو ځای، خو اوس عام نه دی.) لویدیځ(پخوا د مغرب په مانا و، خو اوس عـام نـه دی- لوېدل ځای)، څنډه(اوس افق او کنارې ته وایي، خو څنډونـه نـه شـته)، برېځـر(ضـحی) برمـل (ماپښـین) ، لرمـل (مـازیګر) ، ترمـل (مابنام) ، مـل (بـه د مهـال مخفف وي چې اوس وخت تـه وایي)، نـو باید مل (لوړ مهال) او لرمل (کوز مهال) ترمل (تور مهـال) وي. بهیـر(قطـار)، ځـان کښـل-(تېښـته)، یرغلګری (متهـاجم)، رپـی (ښـایي د رپېدل له ریښې څخه پخوا د بیرغ په مانا و، خو اوس نه شته، د پرېږدي پرځای اوس کېږدي وایو، سر به پرې کېږدي.)

بودتون- (بتکده اوس دا کلمه نه شته، خو پخوا وه په زړه پښـتو کې بود (بت) و او تـون د ظرفیت ادات دي. بمبۍ (د هندوانو پیر)، دریځ (پخوانۍ کلمه ده د امیر کرور په شعر کې هم راغلې ده، ښایي منبر ته یې ویله د درېدلو ځای لکه خاتیځ) (لویـدیځ) نمزدک(ښـایي پخوا یې مسجد ته ویل اوس نه شته)، په زړه پارسي کې هم مزګت مسجد و. نست(نابود)، زېرمه- حمایت.)) (۱۳: ۵۰۰-۵۰۵)

له شکلي پلوه لکه څنګه چې دمخه یادونه وشوه، دا یوه بوللهیا قصیده ده چې د شیخ اسعد سوري تر قصیدې وروسته دا دویمه قصیده ګڼل کېږي، قصیده هغه ډول فورم دی چې ((د غزل په شان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر لومړی بیت یې مقفی وي، د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي، قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره کوم خاص توپیر نه لري، توپیر یې دادی چې د غزل د بیتونو شمېر له (۵) څخه تر (۱۵) پورې وي او د قصیدې له (۱۶) څخه تر (۲۰۰) یا هم تر دې زیاتو بیتونو پورې رسېږي. هندسي جوړښت یې په دې ډول دی، لومړی هغه قصیده چې قافیه لري، خو ردیف نه لري.

a_____

a_____

_____

a_____

_____

a_____

ترپایه

او هغه بڼه چې قافیه او ردیف دواړه لري.

=a_____

=a_____

_____

=a_____

_____

(c) ketabton.com: The Digital Library

=a_____

ترپایه

د ښکارندوی غوري قصیده لومړی بڼه لري، ردیف نه لري او په قافیې پایته رسېږي. (سینګارونه، لالونه، غرونه، بڼونه، جونه، پسولونه، دښتونه، ګلونه، ګرېوانونه، سینګړونه، کاروانونه، پوکړونه، جنتونه، ږغونه، اشلکونه، مکښزونه، لاسونه، لمرونه، سیندونه، صفتونه، رغونه، یونونه، ګزارونه، ډالونه، جهادونه، شهابونه، زړونه، مېړونه، ښهرونه، ځلونه، یرغلونه، زغلونه، ځنګلونه، ایړونه، سالونه، اتڼونه، غرونه، ځانونه، څنډونه، ترملونه، بهیرونه، ورمېړونه، سرونه، اړوادونه، نمزدکونه، بودتونونه او یونه) یې د قافیې کلمې دي (ونه ونه) یې ترمنځ مشترک غږونه دي، دا قصیده د محتوایي فورم له پلوه یو مدحیه یا ستاینه ده. ستاینه مدحیه بیا هغه ډول مانیز فورم ته ویل کېږي چې په هغه کې شاعر له پیله ترپایه د خپل ممدوح ستاینه کړې وي. لکه څنګه چې د امیر محمد سوري قصیده په ویر او ماتم، شکایت او درد پیلېږي او په ویر پای ته رسېږي، نو ځکه ورته ویرنه وایي، دغسې د ښکارندوی غوري دا قصیده له سره ترپایه د سلطان معزالدین په ستاینه راڅرخي، نو ځکه ورته یوه مدحیه قصیده ویل کېږي. دې قصیدې د خپل وخت د قصایدو ټولې ځانګړنې پوره کړي او ان د خپل وخت تر نورو قصایدو لوړه او طبیعي انځورګري لري، نو ځکه یې په تول پوره او کره بوللە ګڼلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار غرشین

(۵۸۰هـ) حدود

غرشین د پښتنو یو مشهور ستانه قوم دی، چې پخوا یې یو وچ غر شین او اباد کړی و، نو ځکه دوی (غرشین) بولي، دا قوم د کندهار خواوو کې اوسي.

ملکیار له دغه قومه یو خورا ستانه او مشهور سړی دی، چې د پښتنو مورخانو دده ذکر په خپلو مشاهیرو کې راوړی دی، نعمت الله هروي لیکي، چې (ملکیار) د (شیخ ابوبکر طوسي) معاصر و او په (ډیلي) کې یې یوځای درلود چې (سلطان شهاب الدین غوري) د ملتان د یرغل پر وخت ده ته ښلی و او دده مرقد هم هورې دی.

دا روایت چې نعمت الله کښلی دی، څو سوه کاله دمخه سلیمان ماکو هم دغسې راوړی دی او ځنې ښکاري چې د ملکیار د ژوند وخت د (سلطان معز الدین غوري) عصر و او دی په جګړو کې د سلطان ملګری هم و، ځکه چې سلطان لومړۍ پلا پر ملتان پر (۵۷۱هـ) حمله کړې وه، نو دده د ژوند زمانه هم په دغو وختو کې تخمینولای شو.

سلیمان ماکو دده په احوال کې هسې لیکي: ((نقل کاوه شي چې په روزګار د غازي شهاب الدین چې په ډیلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی وروښانده او هم هورې مړ شو. نقل کاوه شي چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوبله کې مسلمانان تر شا ولاړه او کفارو بری وکړ. لیرې نه وه چې مسلمانان شي د کفارو په کتارو پوپنا او دښنه بری وکړي، ناڅاپه شیخ ملکیار راغی او پر دښمن یې یرغل وکاوه او ډېر زښت یې ووژل، نورو مسلمانانو هم د ملکیار تر اړخ تورې وکښې او سره ومروړل (یې) دښنه، ستر څښتن دوی ته په مېړانه د شیخ ورکړه لو سوبه او بری چې پخوا هم نه و په برخه شوی د چا، هېڅکله په هېڅ ځای کې.)) (۳۸: ۲۴-۲۵)

د سلیمان ماکو له دغه بیانه ښکاري چې ملکیار یو غښتلی او توریالی سړی هم و او د تورې او ادب له څښتنانو څخه و چې له سلطان سره یې په جهاد او جګړو کې ملګري کوله، داسې ښکاري چې ملکیار پر جنګیالیتوب او توریالیتوب سربېره، ادبي ذوق هم درلود، په خپله هم شاعر و او د نورو پښتو شاعرانو اشعار یې تل لوستل، لکه چې سلیمان ماکو د شیخ اسمعیل سړبني شعرونه د ملکیار له خولې رانقل کړي دي. د زهد، تصوف او عرفان له پلوه هم ملکیار ښه شهرت لري او مورخان دده له نامه سره (پران) هم لیکي او دده عرفاني شهرت دومره ډېر و، چې تخمیناً دوه نیم سوه کاله وروسته سلطان فېروز شاه (۷۲۵-۷۹۰هـ) ډهلي ته نږدې فېروز اباد ښار جوړ کړ، نو هلته دې پاچا د (شیخ ملکیار پران) په یادګار یو سرای هم جوړ کړ چې د هغه عصر مورخ (ضیاءالدین برني) یې پر (۷۵۸هـ) کال ذکر کوي، لکه چې مورخان تصریح کوي، ملکیار په ډهلي کې اوسېده او هم هورې مړ شو او په دغه ښار کې د شیخ ابوبکر طوسي له مزاره سره یوځای ښخ دی او د سلیمان ماکو د وینا

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې په هغه میدان کې چې شیخ ملکیار د سلطان معزالدین له لښکرو سره یوځای جنګېده او نږدې و چې د سلطان لښکر ماته وکړي، نو دې توریالي ادیب او عارف د ننګ او جنګ یوه سندره وویله او لښکریان یې همت، شجاعت او توریالیتوب ته تشویق کړل، څو په پای کې بریالی شول او د جنګ پر ډګر یې سوبه په برخه شوه، سلیمان ماکو لیکي: په جوبله کې ملکیار دا پاړکي وویل، چې غازیان وپارېدل او په ځېر د زمریو ورتوی شول:

څښتن مو مل دی	اوس مو یرغل دی	ایواد د بل دی
	غازیانو ګورئ	
	څښتن مو مل دی	
تورې تېرې کړئ	دښمن مو پرې کړئ	منګولې سرې کړئ
	څه له به تښتو	
	څښتن مو مل دی	
که ټینګ کړو زړونه	پر بري یونه	چې زمري یونه
	اسلام راځخه دی	
	څښتن مو مل دی	
غازیانو راسئ	تول شاوخوا سئ	د شهاب په ملا سئ
	دښمن مو غوڅ کړئ	
	څښتن مو مل دی	

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

«د ملکیار دا شعر چې د پخوانیو قومونو د حماسیاتو او رجز رنګ لري له هغو سندرو څخه دی، چې پخوانیو پښتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې دا و چې د زلمو احساسات تاوده کړي او پر جنګ یې ښه وپاروي. ددې شعر عروضي کیف، الفاظ او کلمات سوچه دي او لکه د نورو ګړنیو (ولسي) اشعارو په څېر یو تکرارېدونکی کسر (غبرګ) هم لري، چې د هر بند په پای کې ویل کېږي او دا د پښتو د مخصوصو اشعارو یو ښه خاصیت دی. شاعر په حقیقت کې یو مبلغ هم دی او په هرځای او هره موقع کې د خپلو ویناوو د اغېزمنتیا لپاره د بیان طرز او اسلوب داسې ټاکي چې دده وینا پر اورېدونکیو باندې ښه اغېزه وکړي او د شعر مقصد یې حاصل شي.

په دې پاړکي کې هم ملکیار د غوري سلطان د جنګیالیو د پارولو لپاره دوی ته داسې خطابونه کړي دي چې باید په اورېدلو یې متاثر شوي وي او په دوی کې یو ملي او ديني هیجان پیدا شوی وي، دا پاړکی له نومونو پرته نور ټول سوچه پښتو دی. په دې پاړکي کې (ملا) د ملګرې او همراهې په مانا هغه زړه کلمه ده چې د اسعد سوري په قصیده کې هم راغلې وه (نه به ملا کړي له بېوزلو له تراړ)، له دې څخه هم ښکاري چې دا پاړکی د پښتو ژبې په لرغوني دورې پورې اړه لري، په دغه وخت کې لا داسې پخواني کلمات مړه نه وو او له استعماله نه وو لوېدلي. د پښتو په پخوانیو اشعارو او لرغوني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوره کې چې ګورو د جهان پهلوان امیر کروړ سوري تر شعر وروسته دا لومړی جنګي اثر دی، خو فرق یې دومره دی چې امیر کروړ په خپل شعر کې د یوه زبردست او غښتلي قاید رنګ لري او د یوه نومیالي اتل (قهرمان) په ډول شعر وایي، خو ملکیار دلته د یو مبلغ په دود خبرې کوي او غواړي چې ملي احساسات په ديني تبليغ وخوځوي، له خپل عرفاني مقامه هم کار واخلي او د شعر په وسیله د لښکرو روح تقویه کړي، نو ملکیار په پخوانیو شاعرانو کې هم عارف و، هم شاعر، هم جنګیالی او دا درې سره خواوې یې په شعر کې شته.»
(۱۳: ۵۱۳-۵۱۴)

لکه څنګه چې مو پورته یادونه وکړه په دې شعر کې نږه پښتو کلمې راغلي دي. یوازې (غازیانو) کې (غازي) عربي ریښه لري او (اسلام) عربي کلمه ده، نورې ټولې کلمې یې پښتو دي. دا نظم ټول درې بندونه لري، هر بند یې پنځه مسرې لري، خو پنځمه مسره یې په ټولو بندونو کې تکرار یا د کسر بڼه لري.

په زړه پورې خبره خو داده چې د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره هم مساوي دی، هره مسره یې (۵) (۵) څپې ده او بله خبره په کې داده چې په ټولو درې بندونو کې څلورمه مسره له قافیې څخه ازاده ده، خو له وزن څخه ازاده نه ده، همدا هره څلورمه بې قافیې مسره او پنځمه مسره د محتوایي تاکید بڼه هم لري چې اورېدونکې ته روحیه ورکوي، دا شعر د پښتو د خپلو ملي اوزانو تابع دی، ملي او حماسي محتوا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تايمني

د (۵۸۰هـ) حدود

د تايمني په نامه موږ د پښتنو يو پخوانی ادیب او شاعر پېژنو خو دا نه ده ښکاره چې ددې شاعر نوم تايمني و که د تايمني قوم ته منسوب و، چې دا قبيله په غور کې اوسي.

د غوري شاهانو په عصر کې لکه نور مشهور پښتانه شعراء چې تېر شوي دي يو له هغو څخه (تايمني) دی، چې دده ځينې اشعار تراوسه هم د زمينداور په غرو او رغو کې د خلکو په ياد دي، د (سلطان غياث الدين غوري) معاصر و څرنګه دده يو شعر په زمينداور کې مينډل شوی دی، نو دا په ټينګه ويلای شو چې دی به په زمينداور کې اوسېده، او لکه څنګه چې څرګنده ده ددغه سلطان پاچاهي د (۵۸۰هـ) په حدودو کې وه، نو د تايمني ژوند به هم په دغه عصر کې و. تر دې زيات نور دده احوال نه لرو.

استاد علامه حبيبي د تايمني په باب وايي: (په (۱۳۱۰ش کال) چې زه د هلمند په کليو او لتو کې ګرځېدم، په يوه کلي کې د شپې د زلمو بنډار و او د نشاط او مسرت بزم تود و هلته به ځينو په خواږه ږغ ناري کولې او ځينو به نڅل او بعضو به بدلې او سندرې ويلې، ددې بنډار په يوه خوا کې يو سپين ږيری ناست و که څه هم زمانې نتلی و او وښتان يې تک سپين وو، خو خوش ارواح سړی و او زړه يې ځوان و. دې سپين ږيري د زمينداور په غرو کې د زلميتوب ښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپې ورځې تېرې کړې وې او د هلمند پر غاړو يې د مينې په دنيا کې خپله ځواني خاورې کړې وه، د سترګو ديد يې لږ شوی و، خو زړه يې بينا و، غوږونه يې درانه وو، خو سد يې پرځای و، زلمو ده ته په درنه سترګه کتل او ده هم په خپلو خوږو سندرو، بزمونه تودول، د خپل زلميتوب کيسې به يې کولې او د هلمند د غاړو او داور د ودانۍ او مدنيت زړې افسانې چې ده ته له تېرو نيکونو څخه رسېدلې وې، بيانولې به يې. دې سپين ږيرې په خپلو سندرو کې د تايمني په نامه دا شعر په ملي وزم او خوږه لهجه ولوست، چې د پښتو يوه زړه ادبي ټوټه ده:((۱۳: ۵۱۵)

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان
د فيروز کوه او غور رنا له ده ده
هم د تېرو تورو بربنډنا له ده ده
چې توره وکاږي چرتون کې خالي
غليم يې کله کړي په توره سيالي
غياث الدين د غور زمری عاليشان
د اسلام دين دده په توره روښان.

***

ما د ((داور)) په مځکه وليد ((ارم))
دا د جنتت په څېر و بن ښه خورم
د فېروز کوه په دود ودان دی نا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکلی هر ګل څه ښه خندان دی نا
دلته کړونګي دي ږغونه کوي
اوبه بهږي سرودونه کوي
هر سړی ګوري چې ولاړ وي اریان
کړي نندارې د خداوند د بستان

***

غیاث الدین د جهان لمر دی نا
عالم له ده ډېر بهره ور دی نا
هند یې روښانه په اسلام کی نا
له ځانې خوښ خیر الانام کی نا
چې یې په غور کې نیلی زین کی نا
پر کافرانو یې ناورین کی نا
تل دې بری وي د غازي پر میدان
زه تایمني ستاینه کړم د سلطان.

استاد حبیبي زیاتوي: «د تایمني له اشعارو څخه فقط دومره موږ ته پاتې دي او په دې کې دی زمینداور ستایي او ددې ځای تاریخي ودانې او مدنیت بیانوي، دی په زمینداور کې د «ارم» باغ ستاینه کوي او وایي چې د فېروز کوه په ډول ودان دی. د تاریخ له پلټنې ښکاري، چې دغه «ارم» په «داور» کې یو باغ و، د غوري عصر یو مورخ «منهاج سراج جوزجاني» هم ددې باغ ارم یاد داسې کوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ثقات چنین روایت کرده اند: که سلطان غیاث الدین در اول جوانی معاشر عظیم بود و شکار دوست و از حضرت فیروز کوه که درالملک او بود تا بشهر زمین داور که درااالملک زمستانی بوده هیچ افریده را مجال نبودی که شکار کردی...

در زمین داور باغی ساخته بود انرا باغ ارم نام نهاد و الحق درمیان دنیا مثل نزاهت و طراوت ان باغ هیچ پادشاهی رانبود و طول او بقدر دو میدان وار زیادت بود...»

منهاج سراج د غوري عصر یو مشهور سړی دی چې د غوري شاهانو په دربار کې اوسېده، د بامیانو، فېروز کوه، هرات او زمین داور مدنیتونه یې په خپلو سترګو لیدلي دي.»

د تایمني پښتون شاعر دغه بدله هم ددغه مورخ د بیان ښه تایید کوي او دا دوه معاصر ادیبان د غوریانو د ثقافت استازي دي.» (۱۳: ۵۱۵-۵۱۷)

د تایمني دغه شعر روان او ساده دی او ضمناً حماسي خوا هم لري او لکه د پښتو ولسي اشعار په وزم هم ویل کېږي، که څه هم ظاهراً د عروضي اشعارو په تقلید د قافیې تر اصولو لاندې دي، خو د پښتو د پخوانیو او اوسنیو ازادو سندرو رنګ لري او د اکثرو بیتونو په پای کې دترنم (نا) راغلی دی او دا خاصیت د ملي اشعارو دی چې په ترنم ویل کېږي.

داسې ښکاري چې تایمني په شعر کې د پخوانیو او خاصو وطني اسلوبو تابع و، خو بیا هم د ماحول اثر پرې شوی او ښایي د پارسي ادب اغېزې پرې لوېدلې وي، چې دده له دغه یوه شعره ښه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې پورته یادونه وشوه د تایمني پورتنی شعر یا بدله تر ډېره حده د پښتو ولسي شعرونو له فورمونو سره سمون خوري او له عربي څخه راغلي فورمونو سره توپیر لري، خو دې سره سره د پښتو خپل فورمونه چې کوم څرګند فورمونه دي، د هغو ټولو یو هم پرې سل په سلو کې د تطبیق وړ نه دي. دا بدله (درې) بندونه لري چې د مسرو د شمېر او د څپو د څومره والي له امله سره یوشان دي.

مشترک وزن تعقیبوي د لومړي بند لومړی بیت یې مقفی دی او د همدې بند وروستی بیت یې بیا د لومړي بند مطلع تعقیبوي او د دویم او درېیم بند وروستي بیتونه یې د لومړي بند د مطلع قافیه تعقیبوي، ځینې بیتونه یې پر قافیې سربېره ردیفونه هم لري، خو ځینې یې پر قافیې پای ته رسي. په ټولیز ډول پرې د پښتو خپل څېیز خجیز جوړښت د تطبیق وړ دی. د محتوایي فورم له پلوه دا بدله تر ډېره حده مدحیه یا ستاینه ګڼل کېږي، چې شاعر په کې له پیله ترپایه د خپل ممدوح (غیاث الدین غوري) او د هغه د تورو ستاینه کوي. له لغوي پلوه په دې شعر کې دري او عربي کلمې شاملې دي، دري کلمې، لکه: (فیروز کوه، بادار، خالي، خورم، سرود، خداوند، بستان، جهان، بهره ور، میدان) او ځینې نورې کلمې دري دي. (صفت، سلطان، غازي، ملک، عالیشان، اسلام، دین، جنت، عالم، خیرالانام، کافر) او ځینې نورې کلمې بیا عربي دي. دغه راز مشترکې کلمې هم لري چې په پښتو او دري دواړو کې یوشان کارول کېږي لکه (سیالي، خندان، زین) او ځینې نورې. پښتو سوچه کلمې هم په کې ډېرې دي، د متروکو کلمو څخه یوه هم (چړتون) دی چې اوس په پښتو کې نه کارېږي. د تایمني له شعر څخه داسې ښکاري چې دا مهال پښتو ادب ته د دري او عربي ژبې ادبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغېزې رارسېدلي او تر نورو پخوانيو شعرونو په کې دا اغېز زيات
محسوس دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قطب الدين بختيار

(۶۰۰هـ)

قطب الدين د (احمد) زوی د (موسی) لمسی په قوم پښتون بختيار او د خپل عصر له نومياليو عرفانو څخه و، چې تراوسه هم په هند کې لوی شهرت لري. پردیو مورخانو دا سړی نه دی پېژندلی او دده د پښتونوالې ذکر يې نه دی کړی، خو پښتنو مورخانو دی د پښتنو په عرفاني مشاهيرو کې راوړی دی. نعمت الله په (مخزن) کې دده مناقب په تفصيل سره راوړي او داسې وايي: «حضرت خواجه قطب الدين بختيار کاکي قدس الله سره نام پدر ايشان احمد بن موسی است ساکن اوش بود که از توابع بغداد است و تولد ان برگزیده، درسنه پانصد و هفتادوپنج اتفاق افتاد، چون سال عمر ايشان به بيست و پنج رسید حضرت معين الدين سجزی بآن مکان تشريف اورد خواجه قطب الدين بختيار دست انابت بذیل هدایت ايشان در آورده مرید شد... بعد برفاقت شیخ جلال الدين متوجه هندوستان شدند، در بلده ملتان بغوث العالم شيخ بها الدين زکريا ملاقات نمودند...»

په دې ډول نعمت الله د پښتنو مورخ، قطب الدين بختيار د خپل کتاب په ډېرو ځايو کې «قطب افغان» بولي او دده د نورو هم قومیانو مشاهيرو نومونه هم راوړي، لکه خواجه يحيی بختيار، شیخ شهاب بختيار، شاه ابوبکر بختيار او نور... دا خو ښکاره ده،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې بختيار د پښتنو يو خورا مشهور او ستانه قوم دی، څرنګه چې دوی تر راوروسته وختونو پورې هم د سليمان غره په شاوخوا کې پوونډګلي او سوداګري کوله ځکه نو پردي مورخان د پښتنو په دغه نه وو خبر، نو يې قطب الدين پښتون نه دی ليکلی تش له ده سره بختيار ليکي، (فرشته) تاريخ وايي، چې: دی په (اوش) کې زوکړی دی چې د ماورالنهر له ښارو څخه و. (ابو الفضل علامي) هم دی د (فرغانې) د (اوش) بولي.

(اوش) يا (اوچ) خو دوه زاړه ښارونه وو، چې د (سيحون) پر هغه بله غاړه ودان وو. (ابن خرداذبه) وايي: دا يو لوی کلی و چې له (قبا) څخه اوه فرسخه لرې و او (اوزګند) ته لس فرسخه پروت و، (ياقوت) هم دا دوه کلي ببل يادوي (اوش) له (فرغانې) څخه او (اوچ) د سيحون پرغاړه ګڼي، نو که مورږ د نورو مورخانو دغه قول چې قطب الدين په (اوش) کې اوسېده، ومنو ځکه چې دده پښتونواله پښتنو مورخانو تصديق کړې ده، نو دا ويلای شو چې دده نيکه يا پلار به هغې خواته تللی او قطب الدين به هلته زوکړی وي. دلته دا خبره هم د غور وړ ده چې زمورږ پښتون مورخ سليمان ماکو په خپله تذکره کې ددې قطب الدين ذکر داسې کړی دی:

((نقل کاوه شي چې بختياري ستر ستانه و، له ده څرګند شوي دي هغه کرامات چې مورږ وکښل او وويل، موسی چې ستر پلار د قطب، تللی و له بختيارانو څخه او مېشت و پر اږواد چې سيند باله سي.))(۳۸: ۳۸) دا روايت خو د قطب الدين د نيکه تګ له خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

وطنه ثابتوي، خو د ماورالنهر پرځای (سند) ښيي که موږ دقت وکړو، په سند کې هم په دغو وختو يو ښار ودان و چې (اوچ يا اوچه) بلل کېده، مورخان يې د سلطان معز الدين غوري په فتوحاتو کې له ملتان سره يوځای راوړي او دا ښکاري چې (اوچ) د سند يو مشهور ښار و، نو که د قطب الدين پلار او نيکه په دغه ښار کې اوسېدلي وي، ځکه چې د قطب او دده د پلار نور عرفاني معاصران هم په ملتان کې وو، نو به د سليمان ماکو قول سم وي. په هر صورت قطب الدين خو پښتون و، چې نيکه يې له خپله قومه بختيارانو څخه تللی دی يا د سند په (اوچ) يا د ماورالنهر په (اوش) کې اوسېده او وروسته يې لکه دمخه چې وويل شول په (هند) کې شهرت موندلی دی.

قطب الدين د (مخزن افغاني)، (آيين اکبري) او (مخبرالواصلين) په قول د لومړۍ خور پر (۱۴)مه (۶۳۳هـ) کال او (فرشته ۶۳۴هـ) د عمر پر (۵۸) کال وفات او په ډهلي کې ښخ شو، چې تراوسه يې مزار ډېر مشهور دی.)) (۱۳: ۵۲۰-۵۲۱)

د قطب الدين اشعار:

د قطب الدين علمي او عرفاني شهرت خو له تېرو ليکنو څخه تاسې ته ښکاره شو، چې دا نومیالی بختیاری پښتون په عرفاني دنيا کې څومره لوړ مقام لري او د اولياوو اکثر تذکره ليکونکي دده احوال ذکر کوي، خو دا عارف د پښتو يو خورا ښه شاعر هم دی، چې سليمان ماکو يې په خپله تذکره کې د مناقبو تر شرحې وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه عشقي سندره هسې رانقل کوي، څرنګه چې سلیمان ددې معاصر دی، نو یې قول د منلو وړ هم دی. ماکو وایي:

«بختیار په پښتو سندرې کړینه، اوښې تویونه، خدای ته نارې کړي غلبلې کړي، پاڑکی لرینه، چې یو دادی:

ویر مې زړه سوری سوری کړ راته وګوره ملوکې
په بېلتون کې دې وباسم له خوږمنه زړګي کوکې

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

د بېلتون اورونه بل دي هر ګړۍ مې زړګی سوځي
لېونی یمه د مینې سوځم زه لکه پېلوځي

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

غوړولی دې اوربل دی اور زما په زړګي بل دی
زه بختیار خاورې ایرې سوم په اور سوی مې ګوګل دی

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

شننه او ارزونه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې شعرونو کې د پښتو شعر زوړ اغېز څرګند دی، یوه پردۍ کلمه پرې ګډه نه ده او د ادا ډول یې هم ساده، اما ډېر بلیغ دی. د مینې واردات او د مین د زړه احساسات یې ښه په کې څرګند کړي دي دا شعر لکه اوسني پښتو ولسي شعرونه تکرارېدونکی غبرګ (کسر) هم لري.

داسې ښکاري، چې قطب افغان د مینې په دنیا کې تاوده جذبات لرل او سلیمان ماکو، چې دده معاصر دی دغه عشقي احساسات په داسې ډول بیانوي:

«ژاړي، اوناړي غلبلې کړي او د عشق سندرې لولي.» له دغو عشقي نارو او سندرو څخه یوه لوړه سندره اوس موږ ته پاتې ده، چې د شاعر د زړه درد او سوزناکه جذبات ښکاره کوي.

قطب یو فارسي لوی دېوان هم لري، چې ټول عشقي غزلیات دي او له هغو څخه هم دده عشقي جذبات ښکاري، خو په پارسي کې دده اشعار ډېر ښه، بلیغ او روان نه دي، ځکه چې اصلي او مورنۍ ژبه یې پښتو وه، نو یې په پارسي هغسې اشعار نه دي ویلي چې د پارسي له لوړو شاعرانو سره مقابله وکړي په اکثرو پارسي اشعارو کې یې تعقید او شعري عیبونه شته.

لکه څنګه چې یادونه وشوه، د بختیار شعر د پښتو د ولسي اشعارو وزن لري، بدلو ته ورته دی، ټول درې بنده لري، هر بند یې څلور مسرې لري او یو کسر خو له ځینو نورو کسرونو سره چې یوه مسره په کسر کې تکرارېږي، توپیر لري. دلته هم په حقیقت کې یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسره د کسر په توګه راځي، خو همغه مسره بیا ځکه غبرګېږي چې وزن پوره کړي او د ویونکي خوله په وزن ډکه شي. د نورو پښتو شعري فورمونو کوم مشخص فورم پرې سل په سلو کې د تطبیق وړ نه دی. د سر بند او د دویم بند څلور څلور مسرې د جوړښت له مخې د قطعې تر قاعدې لاندې راتلای شي او وروستی بند یې د څلوریزې، خو په مجموعي ډول ټول شعر د بل کوم خاص فورم تر قاعدې لاندې نه راځي. نو ښه به وي چې د پښتو د خپلو ولسي فورمونو له جملې څخه یې وګڼو. دوه لومړني بندونه یې ردیفونه نه لري او درېیم بند یې له ردیف څخه هم برخمن دی، د څپو د جوړښت له مخې یې د ټولو څپو شمېر سره مساوي دی یانې دا چې هره مسره یې (۸) څپې لري او همدا ددې سبب شوي چې ټول نظم په یوه واحد وزن سره وتړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو

(۶۱۲هـ)

د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې په نثري برخه کې چې د کوم لیکوال لیکنه تر لاسه شوې هغه سلیمان ماکو د بارک خان صابزي ماکو زوی دی، چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده. د ماکو قوم تراوسه هم لږ تعداد هوري اوسي او په ابدالیو (درانو) کې شاملېږي. سلیمان ماکو له دې قومه یو پوه لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال یې لیدلي دي.

دی په خپله وایي، چې: پر (۶۱۲هـ) تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل، داسې ښکاري چې سلیمان ماکو تر دغه مفید او ګټور سفر وروسته موفق شو چې د پښتنو د نومیالیو بزرګانو په احوال کې یوه (تذکرة الاولیا) ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي، په خواشینۍ سره چې دا کتاب اوس ورک دی، یوازې لومړي اووه مخه یې زمونږ لاس ته راغلي دي.

سلیمان ماکو د پښتنو پخوانی مورخ او نثر لیکونکی دی او دده د نفیس او ګټور کتاب دغه څو مخه د پښتو ژبې او رجالو د تاریخ لپاره داسې مفید ثابت شو چې د ادب او پښتنو تاریخ یې تر ابده مرهون دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سليمان ماکو تذکرة الاولیا که څه هم یوازې اوه ډک مخونه ترلاسه شوي، خو له تاریخي پلوه دا اوه مخونه هم خورا ارزښتمن دي او د پښتو ادب لپاره د طلایي اثارو مثال لري. په دې اوو مخونو کې (بېټ نیکه، ملکیار غرشین، شیخ اسماعیل او قطب الدین بختیار) معرفي شوي او د هغو د کلام بېلګې په کې راغلي دي. د نثر برخه یې چې د شاعرانو معرفي رانغاړي، په سلیمان ماکو پورې اړه لري او د نظم برخه یې اړوندو شاعرانو پورې. په عمومي ډول د سلیمان ماکو نثر خوږ، روان، ساده او له ځانګړي اهنګه ډک دی چې په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې دده نثر ته یې زیاته ښکلا ورکړې ده. د نثر یو دوه پراګرافونه به یې د بېلګې په توګه راوړو:

((مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ))

((نقل هسې کاندي یارانو چې په روزګار د شیخ بېټنې دده ورور چې سړبن نومېده او پر شیخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...))

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د سلیمان ماکو د نثر د ځانګړنو په باب وایي: ((تر سلیمان دمخه د پښتو نثر کومه منثوره نمونه مورِ ته نه ده معلومه چې پخوا به د پښتو نثر څنګه و؟ او څه سبک او ډول یې لاره؟ خو د سلیمان د نثر پوخوالی او متانت دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

راته څرګندوي، چې ددغه عصر نثرونه به دغسې پاخه وو او لکه د پارسي نثر چې هم په دغو غزنوي او غوري دورو کې متين او پوخ او خوږ و، د پښتو نثر به هم ښه او د فصاحت اصولو ته نږدې و.

د سليمان ماکو نثر که په تحليلي سترګه وليدل شي، تر دغو لاندې دريو عواملو لاندې يې نشو و نما راته ښکاره کېږي او په هغه ادبي محيط کې چې دې نثر وجود موندلی و هم دا درې عوامل موجود وو.

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سليمان پښتون و او د پښتو ژبې ويونکی و؛ نو طبيعي ده چې دغه عامل به دده نثر پر ادبي بنيه او جوړښت پوره اثر درلود او ښايي چې تر ده دمخه چې کوم نثاران موجود وو، د هغو د ليکلو سبک به هم پر ده دروند اثر لاره.

۲- په پارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سليمان ماحول يې نيولی و، ضرور به ډې دده پر نثر هم اثر کړی وي.

۳- په دغه عصر کې پارسي نثر رشد موندلی و، هم په غزني، هم په خراسان او هم په هند کې خپل عروج ته رسېدلی و. تاريخ بيهقي او زين الاخبار او د محمد عوفي لباب الالباب او جوامع الحکايات او تاريخ سيستان او بيا طبقات ناصري او نور کتابونه ددغه عصر مهم منثور اثار دي؛ ځکه چې پښتو هم ددغه ادبي چاپېريال په منځ کې ژوند کاوه، نو يې اغېزې هم طبيعي دي.

په دغه عصر کې عربي ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و. په خپله پارسي نثر هم په ابتداء کې تر دغه اثر لاندې نشو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونما وکړه. د (۵۰۰هـ) په حدودو کې چې کوم پارسي منشور کتابونه ولیکل شول، د عربي ژبې اغېزې په کې څرګندې دي، ځکه چې پښتانه هم له عربي ثقافت سره په دغه زمانه کې پوره ارتباط لري، پر پښتو هم د عربي اثر شوی دی.

د سلیمان ماکو په حیاتي محیط کې دغه درې سایقه موجود وو، چې هر یو پر ادبي تحول او د لیک او نثر پر ډول باندې طبعاً اثر کوي او زه هم تر دغو دریو عواملو لاندې د سلیمان نثر تحلیلوم.)) (۱۳: ۶۰۲-۶۰۴)

د سلیمان ماکو د نثر په باب به وروسته د نثر په اړونده برخه کې پوره تفصیلي بحث کېږي، خو اوس دلته په لنډیز سره وایو چې د سلیمان ماکو نثر خورا خوږ او روان نثر دی. خپل پښتو لغتونه هم لري، (دري) او (عربي) ژبو لغتونه هم په کې کارېدلي دي، ګرامري جوړښت یې د پښتو له اوسنۍ محاورې سره ډېر اړخ نه لګوي، خو کېدی شي د خپل عصر محاورې سره برابر وي، تکلف او تصنع په کې نه شته، ځینې لغتونه یې اوس مړه یا متروک ګڼل کېږي، خو اکثره یې اوس هم زموږ په ورځنۍ محاوره کې کارېږي. د سلیمان ماکو د تذکرې بشپړ متن نه دی ترلاسه شوی که ټول متن وای، نو پوره باور و چې د هغه وخت د ښتو ادبي بهیر په ټېره بیا د نثر برخه به تر ډېره ښه څرګنده شوې وای، خو دا څو مخونه چې ترلاسه شوي دي، له هغو څخه هم د سلیمان ماکو د نثر قوت ښکاره کېږي.

د سلیمان ماکو په تذکره کې د نظم برخه هم د زیات اهمیت وړ ده، دا برخه نوره هم سوچه او نړه پښتو ده. سلیمان ماکو په دې تذکره کې د پښتو ډېر پخواني نظمونه خوندي کړي او د زمانې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپانه يې ژغورلي، چې په خپل ځای کې يې په تفصيل سره د هرې برخې يادونه کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ متي

(۶۳۳-۶۸۸هـ)

دا مشهور عارف او متقي شاعر له پښتنو غوریاخپلو څخه دی، چې دده لوی نیکه (خرښبون) هم د پښتو ادیب او شاعر او دمخه یې احوال او اثار تاسو ولوستل.

شیخ متي د (عباس) زوی و، چې عباس د (عمر) او عمر د (خلیل) زوی و، خلیل د (غوریا) او غوریا د (کند) او کند د (خرښبون) زوی و. دا مشهوره کورنۍ د خرښبون تر مرګ وروسته په ارغسان، پښین او پښور کې سره خپره شوه او شیخ متي دوه نور ورونه هم درلودل چې (حسن) او (امران) نومېدل د امران مزار تراوسه د کوږک پر غره دی، چې هغه غر دده په نامه ((د خواجه امران غر)) هم بلل کېږي او یوه خور یې ((بي بي خالا)) چې قبر یې تراوسه هم په پښین کې مشهور دی او په کلات کې د ترنک پر غاړه د ((خالا کلی)) هم ددې په نامه تراوسه باله شي، چې دا به په ژوند هلته اوسېده. شیخ متي پر (۶۲۳هـ) کال زېږېدلی او د (۶۵) کالو په عمر د ترنک پر غاړه پر (۶۸۸هـ) کال وفات شوی دی، دده مزار تر اوسه د کندهار شمال شرقي خوا ته تقریباً (۵۰) میله لرې پر یوه غونډۍ واقع دی، چې (کلات) یې بولي او دی په (کلات بابا) مشهور دی، ده خپل ژوند هم د ترنک پر غاړو او د (غونډان) په غره او د (کلات) په حدودو کې تېر کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ متي کورنۍ په (خلیلو غوریاخېلو) کې خورا مشهوره ده، دوی د پښتور له رغو څخه بېرته د کندهار خواوو او د ترنک غاړو ته ولاړل، په علم او عرفان معروف وو او پښتنو مورخانو یې ذکر ډېر راوړی دی. نعمت الله په (مخزن) او اخوند دروېزه په خپله تذکره (حیات افغاني) او نور مورخان ددې کورنۍ احوال په تفصیل ذکر کوي او ددغې عرفاني کورنۍ خلک تراوسه هم د کندهار د ((ناکودک)) په کلي کې اوسي، په دوی کې ډېر شاعران، مورخان، عارفان تېر شوي دي. تر خرښبون وروسته هم ښایي، چې دوه پېړۍ په دې معروفه کورنۍ کې ډېر مشاهیر او شعراء تېر شوي وي، چې زمانې د دوی اثار سره مرورلي او پربولي دي، خو دوه پېړۍ وروسته د پښتو شعر یو خورا ښاغلی او عارف ادیب مورِ پېژنو، چې د مغولو د تاړاک په منځ کې دنیا ته راغلی او هغه نو شیخ متي دی.

د شیخ متي اخلاقي او عرفاني شهرت:

شیخ متی په پښتنو کې لوړ اخلاق او عرفاني شهرت لري او لکه ځینې خورا لوړ مشاهیر دی هم د ((بابا)) په لقب یادېږي او پښتانه دا لقب هر چاته نه ورکوي. یوازې هغه کسان په دې نامه بلل کېږي، چې په دوی کې د علم یا عرفان یا بل لوړ خدمت له مخې ومنل شي او ګرده خلک یې په ((بابایي)) قبول کړي. د پټې خزانې مولف

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي، چې: «شیخ متي لوی زاهد او عابد او پر خدای مېن سړی و، عالم او د دین مرشد و او روحاني ژوند يې کاوه.»

دده مشهور عارف په باب لا خلک ډېرې کیسې او روایات تراوسه هم نقل کوي، دده کرامات بیانوي، په پټه خزانه کې له «افضل الطرایق» څخه یو حکایت دده د ښو اخلاقو په باب رانقل شوی دی، چې دلته په لنډیز سره ورته اشاره کوو: «یوه ورځ شیخ متی پر لار تېرېده، چې هلته ډېرې ډېرې پرتې وې او لار يې بنده کړې وه، چې دغه ځای يې ولید، نو څو شپې متواتر راغی او له هغې لارې څخه يې ډبرې او کانې ایسته کړل، یوه دهقان د شپې خپله ځمکه اوبوله، ده ته يې وویل: ته د خدای دوست يې او ټول خلک ستا احترام کوي، نو دونې زحمت ولې پر ځان تېروې او دغه لار پاکوې، شیخ متي هسې ځواب ورکړ، چې یوه ګړۍ د خلکو خدمت تر هر څه ښه دی.»

د شیخ متي اولاد او کورنۍ:

شیخ متي په خپلې کورنۍ کې علم، زهد او تقوا او ادب په ارث پرېښوول او تر ده وروسته له دغې کورنۍ څخه عارفان، شاعران او مولفان راووتل، چې په ډېر لنډیز سره یادونه وکړو:

په پښتنو کې د شیخ متي کورنۍ په (متي زي) شهرت لري او دده له زامنو څخه (حسن) او (یوسف) ډېر مشهور دي، چې د یوسف زوی (شیخ کټه) یو لوی ولي او د پښتو مولف د (۷۵۰هـ) په حدودو کې تېر شوی او د (لرغوني پښتانه) کتاب يې لیکلی دی، بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشهور عارف له دې کورنۍ څخه (شیخ قدم بن محمد زاهد بن میرداد بن سلطان) دی، چې سلطان هم د شیخ کټه له زامنو څخه و، شیخ قدم به سر هند کې وفات شوی او هورې ښخ دی، د (۹۶۲هـ) په حدودو کې ژوندی و، دده زوی (شیخ قاسم) هم مشهور ولي او مولف دی، چې پر (۹۵۶هـ) زېږېدلی او د (تذکرة الاولیا افغان) مولف دی، ددې شیخ قاسم له زامنو څخه (شیخ کبیر بالا پیر) هم په تقوا او عرفان مشهور و، چې دده زوی (شیخ امام الدین) پر (۱۰۲۰هـ) زوکړی او ((تاریخ افغاني)) او (اولیای افغان) دده لیکلي اثار دي، له دې علمي کورنۍ څخه اخرنی مولف او شاعر (میا نعیم) دی، چې د (۱۲۳۰هـ) په حدودو کې یې د کندهار په ((ناکودک)) کلي کې ژوند کاوه.

د شیخ متي اشعار او اثار:

شیخ متی د پښتو یو خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی، ده په غونډان (د کندهار د کلات یو غر) کې یو کتاب کښلی و، چې نوم یې و ((د خدای مینه)) او د پټې خزانې مولف وایي چې دا کتاب په کلات کې دده پر مزار پروت و او زایرانو (کتونکو) به لوست، اکثر عرفاني اشعار او مناجاتونه وو او په داسې ډول ویل شوي وو، چې پر خلکو به یې ډېره اغېزه کړله او زړونه به یې ویلې کول، په خواشینۍ سره چې ددې صوفي او مقتدر شاعر اشعار زمونږ په لاس کې نه شته، خو د پټې خزانې مولف یې دغه یو عارفانه خوږه او مهیجه منظومه له خپله پلاره اورېدلې او داسې یې رانقل کړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــر لويـــو غـــرو هـــم پـــه دښـــتو کـــې
پـــه لـــوی ســـهار، پـــه نيمـــو شـــپو کـــې
پـــه غـــاړه ږغ او پـــه شـــپلو کـــې
يـــاد ويرژليـــو پـــه شـــپلو کـــې
ټـــول ســـتا د يـــاد نـــارې ســـورې دي
دا ســـتا د مينـــې ننـــدارې دي

***

جنـــډی زرغـــون کـــه پـــه بيـــديا دی
د بـــرين خواتـــه پـــه خنـــدا دی
ترنـــک چـــې خـــړ دی پـــه ژړا دی
دا ټـــول اغبـــز د مينـــې ســـتا دی
ټولـــه ښـــکلا ده ســـتا لـــه لاســـه
ای د پاســـوالو پاســـه پاســـه!

***

کـــه لمـــر روښـــانه مـــخ يـــې ســـپين دی
بيـــا د ســـپوږمیه تنـــدی وريـــن دی
کـــه غـــر دې ښـــکلی پـــرتمين دی
لکـــه هينـــداره مـــخ د ســـين دی
ســـتا د ښـــکلا دا پلوشـــه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا يـــــې يـــــو ســـــپکه ننـــــداره ده

***

دلتـــــه لـــــوی غرونـــــه زرغـــــونېږي
د ژونـــــد وږمـــــې پـــــه کـــــې چلېـــــږي
بـــــوراوې شـــــاوخوا کړېـــــږي
ســـــترګې لیـــــدو تـــــه یـــــې هیښـــــږي
لویـــــه خاونـــــده! ټولـــــه تـــــه یـــــې!
تـــــل د نـــــړۍ پـــــه ښـــــکلېده یـــــې

***

خاونـــــده! ښـــــکلی ســـــتا جمـــــال دی
ښـــــکاره یـــــې لـــــور پـــــه لـــــور کمـــــال دی
کـــــه ورځ کـــــه شـــــپه کـــــه پېـــــړۍ کـــــال دی
ســـــتا د قـــــدرت کمکـــــی مثـــــال دی
ســـــتا د لورونـــــو یـــــو رنـــــا ده
دلتـــــه چـــــې جـــــوړه تماشـــــا ده

***

زړه مـــــې دا ســـــتا د مینـــــې کـــــور دی
ســـــوی د عشـــــق پـــــه ســـــوځند اور دی
رپ یـــــې و تاتـــــه ســـــتا پـــــر لـــــور دی
بـــــې لـــــه دې هـــــېڅ دی ورک یـــــې پلـــــور دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ســـــتا جمـــــال پـــــه ليـــــدو ښـــــاد دی
کـــــه نـــــه وي دغـــــه نـــــور بربـــــاد دی

***

پـــه غـــرو کـــې ســـتا د عشـــق شـــپېلکی دی
ددې نـــــړۍ پـــــه عشـــــق ســـــمی دی
کـــه غـــټ، کـــه ووړ، کـــه پنـــډ نـــری دی
ســـــتا د جمـــــال ځـــــری هـــــر شـــــی دی
چـــې پـــر دنيـــا مـــې ســـترګې پـــرې ســـوې
ســـــتا د جمـــــال پـــــه ننـــــداړې ســـــوې

***

نـــــه هســـــک نـــــه مځکـــــه وه، تـــــورتم و
تيـــــاره خپـــــره وه ټـــــول عـــــدم و
نـــــه دا ابلـــــيس، نـــــه يـــــې ادم و
ســـــتا د جمـــــال ســـــوچه پـــــرتم و
چـــې ســـو ښـــکاره ښـــکلې دنيـــا ســـوه
د پـــنځ پـــر لـــوري يـــې رڼـــا ســـوه

***

زه چـــې څرګنـــد پـــر دې دنيـــا ســـوم
د ښـــکلي مـــخ پـــه تماشـــا ســـوم
ســـتا پـــر جمـــال بانـــدې شـــيدا ســـوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـــــه خپلـــــې ســـــتې راجـــــلا ســـــوم
پـــــه ژړا ژاړم چـــــې بېلتـــــون دی
يمـــــه پردېســـــی بـــــل مـــــې تـــــون دی

***

وګړيـــــو! ولـــــې «متـــــی» ژاړي
ســـــورې يـــــې اورئ غـــــاړې غـــــاړې
څـــــه غـــــواړي څـــــه وايـــــي څـــــه بـــــاړي
خپـــــل تـــــون او کـــــور و کلـــــی غـــــواړي
چـــــونې چـــــې بېـــــل ســـــي نيمـــــه خـــــوا ســـــي
تـــــل يـــــې د بـــــن پـــــه لـــــور ژړا ســـــي

شننه او ارزونه:

پښتو ادبپوهان د شيخ متي د شعر د تصوفي، عرفاني او فلسفي اړخ ترڅنګ هغه د فکري غنا او پوخوالي له پلوه پوخ شعر بولي، وايي: «د شعر د اړخ موږ ته دا جوتوی چې په پښتو شعر او شعري کلام کې فکري غنا ان له پخوا موجوده وه. په دې شعر کې موږ داسې پوخوالی او فکري غنا لیدلای شو چې د یوې پیاوړې فرهنګي غنا نمایندګي کوي. دا خبره هم دا جوتوي چې پښتانه شاعران له تصوف او عرفان سره اشنا وو، په دې برخه کې یې زیاتې شتمنۍ درلودې، خو دا چې لا تراوسه نه دي ترلاسه شوي، یو عمده دلیل یې دا کېدی شي چې د پښتنو سیمه تل د لویدیځ، ختیځ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځنۍ اسیا د یرغلونو او تاړاکونو د تېرېدو لاره ده. د اوسني جنګ په څېر، په تېرو جنګونو کې زرګونه فرهنګي اثار د اسونو او کاروانونو په پښو کې لتاړ شوي او له منځه تللي دي. پر دې اساس ده چې موږ د فکري جریانونو د تحلیل له پلوه لږ مواد او اثار ولرو.)) (۳۶: ۷۸)

د شیخ متي دا لوړ شعر په پښتو اشعارو کې خورا ډېر اهمیت لري او دا یوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په سر او پیل کې درېږي.

((د منځنۍ اسیا په پارسي اشعارو کې عرفاني رنګ د غزنویانو له عصره ښکاري. سنایي، شیخ فرید الدین عطار او مولینا بلخي (رومي) ددې ډلې مشران دي. د (۶۰۰هـ) په حدودو کې پارسي شعر د تصوف یوه غوره او غټه زېرمه لري.

داسې ښکاري چې شیخ متي د خپل عصر پر تصوف واقف سړی و او دده دا شعر ثابتوي چې ده په عرفان او تصوف کې پاخه افکار درلودل او د پښتو د متصوفو شاعرانو امام ګڼل کېږي، چې تر ده وروسته په دغه فکر او دغه ډول ډېر اشعار د روښانیانو، عبدالقادرخان خټک، رحمان بابا او نورو له خوا ویلی شوي دي، خو د شیخ متي اشعار په عرفاني دنیا کې یو مخصوص خوند، رنګ او قیمت لري، چې په نورو عرفاني او تصوفي اشعارو کې نه شته، ځکه چې دی مخصوصاً په خپل شعر کې جمالي افکار او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظريات څرګندوي او کاياناتو ته د ښکلا او جمال پلټلو په سترګه ګوري.

شيخ متي له هغو لومړيو شاعرانو څخه دی، چې پښتو شعر ته يې يو فلسفي ښکلی رنګ ورکړی او د جماليت ټکی يې ښه رونړ کړی دی، دده فکر تل له مادي خوا څخه معنوي او الهي افکارو ته تمايل لري، له مادي اشعارو څخه تل معنوي او مافوق الطبيعه نتايج اخلي او يوازې د مادياتو په ستاينه کې ځان نه ډوبوي.

«له خورا پخوانۍ زمانې، بلکې له هغه عصره چې انسان لومړۍ پلا پر دې دنيا سترګې غړولې دي، نو ده ته د کاياناتو د ليدنې او کتنې خوند پيدا شوی او پر دې نړۍ يې ډېر ښکلي موجودات ليدلي دي.

دې ښکلا انسان تر خپل اثر لاندې نيولی او دده د فکر او عقلانيت په سلسله کې د ښکلا خوښوونې او جماليت جذبه پيدا شوې ده، له هغه وخته چې فلسفي ميلان او د شيانو په حقايقو کې فکر کول په انسانانو کې ډېر شوي دي، نو له (افلاطون) او (ارسطو) څخه رانيولې بيا تر (کانټ) او (هوم) متاخرو فيلسوفانو پورې ټولو پر ښکلا او ښکلا پېژندنه بحثونه کړي او مخصوصاً کانټ (۱۷۰۹م) په علمي ډول دغه مباحث ترتيب کړل، دی وايي چې: جمال يو مستقيم او بې غرضانه لذت او هسې يو خوند دی، جې د بل مقصد او غرض لپاره نه دی، بلکې په خپله دی مقصد دی او فنون هم د حسن او ښکلا د اظهار وسايل دي، مثلاً د خبرو فنون او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

رقص او پېښو فن او رسامي او نور هر يو ځانته د ښکلا او جمال ترجماني کوي، د کانټ په علمي تعبير، جمال يو بې غرضانه او سيده سم خوند دی، چې انسان مستقيماً په فطري ډول رابطه ورسره لري، خو هغه وخت چې نظر پوخ شي او د انسان کاته په غور او تدقيق وشي، نو له ښکلا او جمال څخه ښکلوونکي ته ميل کوي او په مادي ښکلا کې يو ابدي او جاويدان نور او تلپاتې رڼا پلټي، د عرفان په دنيا کې د انسان دا لومړی قدم دی او هغه وخت چې له اثره موثر او له موجوده موجد ته لار ومومي، نو د (الله نورالسماوات والارض) پر اساس د جمال پر نندارو بوخت شي او د مينې په درياب کې هسې لاهو شي چې بې له هغه نوره بل څه نه وينې.

د شيخ شعر هم اساساً پر دغو جمالي او عرفاني افکارو بنا شوی دی، دی وايي: که لمر او سپوږمۍ روښانه دي، که پر دښتونو باندې ګلان خاندي، که په پسرلي د ځمکې مخ زرغونېږي، که په غرو کې د مينې شپېلۍ غږېږي که بوراوې پر ګلو کړېږي، دا ټول د يوه ابدي او تلپاتې جمال مظاهر دي او انسان تل د دغه جمال په مينه ژوندی پايي او هر شی د جمال يو ځری دی. انسان په خپله هم د قدرت له فياض او ښکلي چينې راوتلی دی، نو په دې دنيا کې هم پر ښکلا مين دی او تل ميل لري، چې بېرته خپل پرېښي وطن او ښکلې مرجع ته ولاړ شي، نو شيخ متي هم کټ مټ دغه فکر تصويروي او د نورو روحاني او عرفاني شخصيتونو غوندې خپلې روحاني سرچينې ته لېوالتيا او ميلان پيداکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ متي له دغه یوه شعره دده لوړ عرفاني او فکري او فلسفي مقام ښکاري، دی هم لکه د نورو پخو عارفانو په شان هغسې فکر کوي او په جمالي فکر کې د کایناتو له مناظرو او ښکلو مزایاوو څخه عرفاني او روحاني نتایج اخلي او د جمال منبع فیاض ته رجوع کول غواړي، هغه چې انساني روح له هغې منبع فیض مومي چې «و نفخت فیه من روحي» علاوه پر دغو عرفاني لوړو افکارو چې شیخ متي په خپل شعر کې څرګند کړي دي، دده د افادې طرز او ژبه خورا خوږه ده، په روانو، سلیسو او خوږو اشعارو کې یې لوړ او مغلق فلسفي مطالب هسې ځای کړي دي، چې دده د ساده او خواږه شعر په ترڅ کې هسې ښکاري، لکه خورا معمولي او سهل مطالب.

دا چې شیخ متي د جمالیت مقاصد په خوږه او جمیله ژبه ویلي دي، د ژبې او وینا ښکلا ده، په شعر کې یې د غږ ښکلا یانې موسیقیت هم پټ دی او دده شعر اساساً د پښتنو د بدلو پر وزن په خواږه غږ ویل کېږي، نو ده ګڼې د ښکلا ډېر فنون په دغه شعر کې سره یوځای کړي دي، اصل شعر پر جمالي فکر او نظریاتو باندې بنا دی، ژبه یې هم ښکلې او جمیله ده او د شعر وینه او تغني هم په غږیزه ښکلا او موسیقي پورې اړه لري.» (۱۳: ۵۴۰-۵۴۳)

د ژبني جوړښت له مخې دا شعر هم په هغو شعرونو کې راځي چې نړه پښتو لغتونه په کې راغلي دي. لکه: «غاړه (په پښتو کې مجازاً د نل نغمه ده»، ویرژلی (غمجن»، جنډی یا زونډی (پخوانیو ګل ته ویل»، خو اوس هم د ګل په مانا دی او ځینې پښتانه یې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامه په ډول (جنډيي خان، جنډو خان يا ژوندی خان) وايي، بربنډ (لوړ باغ) اوس دا کلمه ژوندی نه ده. اغښزه (اغښز، اثر)، پاسوال (ساتونکی، حافظ) دا کلمه پخوا ويله کېده ښايي پاچا هم پاسوال بلل کېده. پرتمين (د پرتم خاوند)؛ اوس هم پرتمين کارول کېږي ،پرتم د شکوه او جلال په مانا. سين (د سيند مخفف دی) د دربار په مانا. ښکلا (د ښکلي له ريښې څخه د جمال په مانا)، کړېدل (چاپېر ګرځېدل، طواف)، هيښ (حيران)، لورنه (مهرباني)، سوځند (سوزان)، رپ(تپش،رپېدل)، پلور (قيمت)، سمی او سما (د سم له ريښې څخه پخوا ويل کېده (صلاح او سموالی)، ځری (قاصد)، هسک (اسمان)، پرتم (دبدبه)، پنځ (پنځېدل) پخوا د خلقت او پيدا ښت په مانا و، نو پنځ بايد مخلوقات او جهان وي. ستړه(ببغ)، تون(ځای)، سوري(ناري)، غاړي(غاړي) ، باړل (اوس نه شته ښايي پخوا د نفع غوښتلو په مانا و)، چونې(بلبل).

يو څو دري لغتونه او يا هم پښتو او دري مشترک لغتونه په کې هم شته، لکه (بيديا، برباد، سهار، خاوند، تماشا، سوچه) دري کلمې دي. او ځينې عربي کلمې لکه (جمال، کمال، مثال، قدرت، عشق، عدم، ابليس، ادم) او ځيې نورې هم په کې شته.

د شکلي جوړښت له مخې هم لکه پورته چې يادونه وشوه پر دې شعر له عربي ژبې څخه د راغلو شعري فورمونو قواعد نه تطبيقېږي، دا نظم ټول لس بندونه لري چې هر بند ی شپږ مسرې لري. د ځينو بندونو مسرې يې د قافيو ترڅنګ ردیفونه هم لري، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینې بیا له ردیفونو څخه ازادي دي. د هر بند په پای کې یو ځانګړی کسر لوړي، چې یو بیت لري. او مسرې یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري، ځینې کسرونه یې د قافیې ترځنګ ګډ ردیف هم لري، د بندونو څلور مسرې یې د څلوریزې بڼه لري، خو کسرونه چې ورسره زیات شي، دا شکل بدلوي، د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دی، هره مسره یې (۹) څپې لري، البته یوه نیمه مسره کې د کلمې د اوسني تلفظ او بڼې له مخې ببوزني احساسېږي. څرنګه چې دا شعر نسل په نسل تر موږه رارسېدلی، نو کېدی شي د ځینو کلمو د اوسنۍ او پخوانۍ بڼې تلفظ کې بدلون راغلی وي. له محتوایي پلوه لکه څنګه چې دمخه وویل شول، دا یو عرفاني او تصوفي شعر دی چې په پښتو کې تقریباً د خپل ډول ستر عرفاني شعر ګڼل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا هوتک

(۶۶۱-۷۴۰هـ)

بابا هوتک هم د ترنک د ناوې له مشهورو پښتنو څخه دی، چې هم د عرفان او هم د مشرتوب صفات لري او پر دغو ښېګڼو سربېره د پښتو ژبې یو ډېر نامي شاعر هم دی، د مورخانو په قول دی د (بارو) زوی او د (تولر) لمسی و او تولر هم د بابا غلجي له کورنۍ څخه، چې دا کورنۍ هم په پښتنو کې مشهوره ده او د بېټ نیکه له معروف خاندانه راوتلې ده، چې ډېر ادیبان او مشران په کې تېر شوي او د (۶۰۰هـ) په حدودو کې د ترنک د غاړو د پښتنو مشرتوب په دغې کورنۍ پورې اړه درلوده. بابا هوتک له دغې کورنۍ څخه یو نومیالی مشر و، چې پر (۶۶۱هـ) په اتغر کې زېږېدلی او دا ځای اوس هم په دغه نامه مشهور او د کلات جنوب شرقي خواته د هوتکو او توخو مسکن دی، څرنګه چې د بېټ نیکه د کورنۍ، صلاح او تقوا مشهوره وه، نو هوتک هم عمر په عبادت او صلاح تېراوه، په پښتنو کې دده کرامات مشهور وو او د سرداری او باداری مقام یې هم درلود. بابا هوتک د مغولو په دوره کې لومړی پښتون شاعر دی چې د خپل وطن دفاع یې کړې او د مغولو پر وړاندې په جګړو کې یې لاس درلود، دده د رشد او زلمیتوب عصر د (۷۰۰هـ) حدود دي چې دغه وختونه د مغولو د واک د خپرېدا او د دوی د سلطنت د ارتقاء دوره ده، دا هغه وخت دی چې د غوریانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

عظمت کښته شوی او د فېروز کره د لوړتیا زمانه تېره شوې ده، په هرات کې (آل کرت) او په سیستان او خراسان کې نور محلي امراء له مغولو سره اوبه غلبېلوي او شپه او ورځ ورسره تېروي، پښتانه اکثر یا د مغولو له تاړاکه غرو ته ختلي دي، یا د ارغنداو او ترنک په ورشوګانو کې ژوند کوي، له دوی سره جنګونه کوي. خپله خپلواکي او ازادي ساتي، چې د ازادۍ دا جګړې د پټې خزانې مولف هسې بیانوي:

((نقل دی، چې په هغه وخت کې به هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه، اتغر او اولان او کلات به یې تالا کول. بابا هوتک خپل قومونه راټول کړل او د سره غر سره یې پر مغولو شخړه بوتله، په دې جګړه کې مغول تالا شول او پښتنو ګړندیو ډېر ووژل، ماته خپل پلار داودخان داسې نقل وکا، چې سور غر په دغه ورځ د مغولو په وینو داسې لژند شو، چې پلوشو د لمر به برېښانده کا...)) (۵۱: ۸)

((بابا هوتک له مغولو سره ډېر جنګونه کړي دي، تل یې د ارغنداو پر غاړو د دوی د تالاو دفاع کوله او پښتانه چې په (اتغر) او (مرغه) کې پراته وو، دده تر مشرتابه لاندې د وطن په دفاعي جګړو کې شامل وو، دا زړور مشر او سپین ږیری د عمر پر نهه اویایم کال پر (۷۴۰هـ) کال وفات شوی دی.

د پښتو شاعرۍ په تاریخ کې بابا هوتک لومړی شاعر دی، چې د مغولوالې پر خلاف یې شعر ویلی دی او دی د هغو ټولو شاعرانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ګڼل کېږي، چې په وروستيو دورو کې د مغولو مخې ته درېدلي او په قلم يا توره يې په وطني دفاع کې برخه اخيستې ده.

د بابا هوتک يو تود حماسي شعر چې په ملي وزن غږول کېږي، د پټې خزانې مولف د خپل پلار له خولې په هسې ډول رانقلوي:

«د مغولو په يوه شخړه کې پښتانه لږ او بې قوته وو، چې د سرو مغولو پېښه راغله: د بابا هوتک يو څو خپلوان ومړل، ده په لوړ ږغ دا حماسي سندره وويله او خپل زلمي يې په جګړه کې تاوده کړل، څو دوی په دښمنانو باندې بری وموند» (۱۳: ۴۵-۴۶)، هغه سندره داده.

پر سور غربل راته نن اور دی
وګړيه جوړ راته پېغور دی
پر کلي کور باندې مغل راغی
هم په غزني هم په کابل راغی

***

غښتليو ننګ کړئ دا موار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتنخا کې يې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

آ دمرغـــــــي غښـــــــتليو راســـــــئ
پـــــر ننـــــګ ولاړ د پښـــــتنخا ســـــئ
تـــــورې تېـــــرې غشـــــي تـــــر مـــــلا ســـــئ
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی

***

زلمـــــو پـــــه غشـــــيو کـــــړئ وارونـــــه
د تېـــــرو تـــــورو ګوزارونـــــه
ور وړانـــــدې کـــــړئ خپـــــل ټټرونـــــه
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی

***

زمـــــا د زلمـــــو وينـــــې بهېـــــږي
ځمکـــــې او غرونـــــه پـــــه ســـــره کېـــــږي
ميرخـــــی ځغلـــــي او ترهېـــــږي
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی

***

پښـــــتنو هلـــــئ پـــــه غـــــره جنـــــګ دی
ســـــور غـــــر پـــــه وينـــــو د دوی رنـــــګ دی
مهـــــال د تـــــورې دی د ننـــــګ دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

***

زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پييـــه کـــړئ
د پښـــتنخا ځمکـــې ســـاته کـــړئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

شننه او ارزونه:

ددې نظم ژبه خوږه او له تکلفه تشه ده، خو لکه د ځینو نورو پخوانیو شاعرانو په شان مړه او نادر لغات نه لري، وزن یې هم د ملي بدلو دی، مکرر کسر لري، خو د قافیې او نیم عروضي وزن التزام یې کړی دی، د شاعر فکر هم ډېر مستقیم او د حماسي دورې استازی دی. د هغې زمانې د پښتنو وطني احساس او د مینې د ساتنې تاوده احساسات ځنې ښکاري، چې دغه افکار هم د مغولي دورې د پښتو شعر شمزی ده او تر (۱۰۰۰هـ) پورې په پښتو شعر کې په ښه ډول خوندي شوي دي. د لغوي جوړښت له پلوه لکه څنګه پورته یادونه وشوه، دا نظم لکه د ځینو نورو پخوانیو نظمونو په شان داسې کلمې نه لري چې اوس دې متروکې وي، یا دې په ژبه کې نه کارول کېږي او یا دې هم داسې کلمې وي چې مانا یې څه ناڅه بدلـه شـوې وي، ټولې کلمـې چـې پـه دې شـعر یـا نظـم کـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارېدلي، اوس هم په همغه پخوانۍ بڼه ژوندي او کارېدونکي دي. ټولې پښتو کلمې يې کارولي، د نورو ژبو کلمې په کې نه شته، خو دا ټولې کلمې اوس هم په همغه پخوانۍ بڼه کارول کېږي، يوازې (ميرځی) هغه کلمه ده چې اوس په ژبه کې ډېره نه کارول کېږي او تر بابا هوتک وړاندې امير کرور هم په خپل شعر کې کارولې ده.

د شکلي جوړښت له مخې دا نظم هم په هغو نظمونو کې راځي چې د بلې ژبې شعري يا نظمي قواعد پرې د تطبيق وړ نه دي، د خپلې ژبې پښتو ملي اوزانو سره سمون خوري، په اصطلاح د ولسي بدلو رنګ لري، ټول نظم (اوه بندونه لري)، هر بند يې څلور مسرې لري، د هر بند درې مسرې په خپل منځ کې قافيه لري او ځينې يې رديفونه هم لري، خو د هر بند څلورمه مسره يې په ټولو بندونو کې چې د کسر په توګه راځي، هغه يو شان ده. (پر کلي کور باندې مغل راغی)، همدا کسر چې تکراري او ټينګاري بڼه لري، د شعر مانا ته قوت ورکوي، وزن او مانا دواړه بشپړوي او د حماسي شعر وروستی قوت او هدف پوره کوي. له کسر پرته د ټولو بندونو هره مسره (۹) سېلابه لري، خو د کسر مسره يې لس څپې لري. له کسر پرته د مسرو د څپو شمېر ددې سبب شوی چې نظم مشترک وزن پيدا کړي او د کسر مسره بيا ددې سبب شوې چې هم اهنګ او وزن راتاو کړي، په اصطلاح ويې ترې او هم پر هدف ټينګار وکړي. له محتوايي پلوه لکه چې دمخه اشاره وشوه دا يو حماسي شعر دی چې پر ملي احساساتو ولاړ دی او د همدې شعر په برکت يوه لويه سوبه د پښتنو په برخه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ ملکیار هوتک

د (۷۴۹هـ) حدود

شیخ ملکیار د بابا هوتک مشر زوی و او له خپله پلاره یې ادب، توره او مشرتوب په ارث وړی و، دی هم لکه خپل پلار د پښتو شاعر او هم د خپل قوم مشر و، د پلار تر مرګ وروسته یې د مشرتابه پګړۍ پر سر کړې وه.

دده د زېږېدو کال (۷۱۵هـ) دی د پلار د وفات پر وخت د (۲۵) کالو زلمی و، دی جسماً هم قوي او غښتلی پهلوان و له لسو سړو سره به یې یوازې مقابله کوله، د بابا هوتک تر وفات وروسته د ملي دفاع وظیفه هم دده پر غاړه لوېدلې وه او د مغولو د یرغلګرو لښکرو په مقابل کې د پښتنو ملي مشر ګڼل کېده.

ملکیار د کلات د (سیوري) په لتو کې له خپل قوم سره اوسېده او دا هغه ځای دی چې تراوسه هم هوتک په کې اوسېږي، ده په سیوري کې خپل قوم زراعت او ودانۍ ته راوباله، کارېزونه یې وکښل، نو مغولو چې ددې ځای زراعتي عمران ولیده، پر (سیوري) یې هم یرغل وکړ او د پښتنو مېنې یې ور ورانې کړې، دلته هوتک او د دوی مشر ملکیار مجبور شول، چې (مرغې)، (ږوب) او (وازې خوا) یانې د (سیوري) شاوخوا ته سره متفرق شي، خو ملکیار چې وطنپال، توریالی او پوهاند مشر و، د مغولو مخې ته ودرېده او له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی سره یې د خپلواکۍ جهاد جاري وساته، په پای کې پر مغولو بریمن شو او سیوری یې ببرته ونیو، دغه ځای یې بیا ودان کړ. دا کورنۍ د ترنک په ورشوګانو کې تراوسه لا هم شهرت لري، د ملکیار تره چې د بابا هوتک ورور و، (توخی) نومېږي او د (توخي) زوی ((نور بابا)) هم د ملکیار معاصر او ملګری و. دوی لکه خپل پلرونه روحاني ژوند هم درلود او تل په پښتنو کې په صلاح او تقوی مشهور وو او په پای کې تر (۱۰۰۰هـ) وروسته د توخي له کورنۍ څخه سلطان ملخی مشهور مشر راووت، چې د اورنګزېب معاصر دی، خو د بابا هوتک له پښته هغه مشهور ملي قاید او ازادیخواه پښتون پیدا شو، چې مورِ یې حاجي میرخان نیکه (میرویس خان) بولو او ده د (۱۱۲۰هـ) په حدودو کې د پارس د صفوي کورنۍ له اسارته خپل قوم وژغوره، په کندهار کې یې د پښتنو د استقلال بیرغ لوړ کړ او وروسته دده اولادې تر اصفهانه پاچاهي وکړه.

پټه خزانه د ملکیار په باب دا نقلونه لیکي:

((یوه ورځ ملکیار بابا د خپل تره توخي کور ته ولاړ او د خپل تره زوی ((نور بابا)) یې ولید، چې غشی تېره کا، ملکیار ځني پوښتنه وکا، چې تربوره دا څه کړې؟ هغه ویل: د مغولو په جګړو کې ستا ملاتړ یم، ملکیار بابا دعا وکړه ورته، چې تربوره! اتل سوبمن اوسې، وایي، چې هر وخت به نور بابا په جګړه کې بری موند او ماته یې د هېڅا په یاد نه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسې نقل کا، چې یوه ورځ د مغولو تاړاک پر سیوري راغی او هغه وخت د ملکیار بابا په کلا کې څوک نه وو، پرته له ښځمنیو نور بابا چې خبر سو ژر یې ځان هغه کوټ ته ورساوه او په یو تن یې مغول وشړل او ډبر یې مړه کړل، دا ټول د ملکیار بابا د دعا برکت و...)) (۵۱: ۱۶)

له دې روایاتو څخه دې کورنۍ او د ملکیار شخصیت ته د پښتنو د ذهنیت او فکر نسبت ښکاري چې خلکو په څه احترام ورته کتل او دده مقام یې څومره لوړ ګانه.

د ملکیار شعرونه:

داسې ښکاري چې ملکیار د مینې ډک زړه درلود او د عشق او مینې پر لار یې قدم واهه او کله کله به یې عشقي سندرې هم ویلې. پټه خزانه دده یوه داسې عشقي سندره رانقلوي چې په پښتو اشعارو کې د وزن، بحر او مضمون له پلوه ډېر قیمت لري او خاص د یوه ساده او عشقي پښتني فکر ښکارندویي کوي، داسې سندرې د پښتو په ولسي شعر کې خورا ډېرې دي او په یوه خورا مست او طنان غږ ویلې کېږي، چې د پښتنو د مخصوصو الحانو او موسیقۍ یو خوږ ترنم او لحن دی.

ملکیار د طبیعت په سپېځلي لمن کې دا عشقي سندره د رود پر غاړه د سپینې سپورمۍ په ښکلي رڼا کې غږولې ده، دده خطاب څپاند رود او ډک سین ته دی چې دده او محبوبې ترمنځ حایل شوی دی د مینې اور ده ته قرار نه ورکوي او دی داسې تصور کوي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اور ځکه چې ډېر تېز دی، نو د سین څپې ، توپان او د سېل زیږې اوبه به وچې کړي.

د سین پرغاړه ناست دی، نه شي تېرېدلای، نو د محبوبې کلي ته د سپورمۍ په ذریعه خپل احترام وړاندې کوي او په پای کې دې څپانده سېل ته د مینې به قوت خطاب کوي او ترې اوړي.

د ملکیار دا د عشق شپه او د مینې ویناوې د پټې خزانې خاوند داسې نقل کوي:

((هسې نقل کا ، چې په سنه (۷۴۹هـ) کې په پسرلي ترنک ډېر ډک شو ، په سختو نېزو او په یوه میاشت یې چړونه موند او خورا ډک غاړې غاړې بهېده، ملکیار بابا چې د ترنک څنډو ته راغی هسې سندرې یې ویلې.)) (۵۱: ۱۴)

ترنک بهېږي	ترنک بهېږي زما زړګی خو خپل لالی غواړي	غاړې تر غاړې
که روده روده	د ترنک روده چې زړګی مومي زما خپله سوده	خاوند دی وچ کا
که نېز دی نېز دی	نېز د ببلتون دی په ویر ژړلی په غم زبون دی	زړه نېزه وړی
که اور دی اور دی	په زړه یې اور دی د ویر نېزونه	دا اور به وچ کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ډېر په زور دی

نـمنځه يـوسـه سپينې سپوږمـيـه ورتـه ووايـه

چې ترنک تال کړم

ستا له خولګيـه

که خړو خړو اوبـو سوان کړئ ببل

ملکيار دی

پـاتـې له يار دی

سوب يـې جانان دی.

شننه او ارزونه:

له لغوي پلوه دا شعر له نړۍ پښتو کلمو څخه رغېدلی، د بلې ژبې کلمه په کې نه شته، ځينې کلمې يې داسې دي چې اوس يې ځينو ته مانا ډېره څرګنده نه برېښي، نېز (سېلاب) چې (د اوبو هغه وروستی برخه چې اوبه په کې په تېزۍ سره راځي)، سوده (ډاډ او اطمينان)، نېزه وړی، د سېلاب خس و خاشاک)، سوان، (سهولت او رعايت)، سوب (حاضر) چې اوس په ژبه کې ډېر زيات نه کارول کېږي، په تېره بيا سوده او سوان.

له شکلي پلوه هم دا يوه ځانګړې ولسي بدله ده چې خپله د پښتو شعر وزن او اهنګ لري او د پښتو د خپلو قواعدو تابع ده.

ټول شپږ بندونه لري، هر بند يې پنځه مسرې، د سر د لومړی بند درېيمه او پنځمه مسره يې مشترک اهنګ لري، د سر لومړی دوه مسرې يې خپلمنځي قافيه لري. په حقيقت کې يوه مسره دوه ځله تکرارېږي. د دويم او درېيم بند لومړی دويمه او پنځمه مسرې بيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل منځ کې هم قافیه دي، پنځم او شپږم بند بیا له نورو سره یو څه جزیي توپیر لري، لنډه دا چې دا داسې یوه ولسي بدله ده چې د پښتو لـه ځانګړې موسیقۍ سره اړخ لګوي او د نورو مقیدو قافیوالو وزنونو کوم خاص فورم پرې د تطبیق وړ نه دی. له محتوایي پلوه یوه عشقي بدله ده چې د طبیعي مینې اظهار په کې له ورایه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر زمینداوري

د (۷۸۰هـ) حدود

لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي وایي: ((اکبر زمیندواری د پښتنو له نوم ورکو شاعرانو څخه دی، چې دده اثار هم ورک دي او یوازې یو څو پاڼې یې په زمینداور کې ما میندلې وې چې دا نوم ورکی شاعر د هغو پاڼو په مرسته وپېژندل شو.)) (۱۳: ۵۵۲)

لکه تاسې چې تر دې وړاندې په ببلابېلو برخو کې ولوستل، (داور) زمور د وطن یو معروف ولایت او ډېر عمر د اسلام له پیل څخه بیا د مغولو تر تاړاکه د مدنیت او ثقافت مرکز و مشهور ښارونه یې لرل او (اکبر) هم په دغه ځای کې زېږېدلی و.

دا شاعر هم د مغولو د دورې په پیل کې ژوندی و او د هغو شاعرانو له مخکښانو څخه دی چې دوی په خپلو اشعارو کې د مغولو له تاړاکه شکوې کړې دي، یا یې د هغو مظالم لیدلي دي. دی په یو بیت کې هسې وایي.

د مغلو تمر هسې په اور وسوم

چې به هېر په دې ماتم زمینداور کړم

له دې بیته ښکاري چې دی د (ګورۍ تیمور) معاصر دی، ځکه چې (تمر) د تیمور پخوانۍ املا ده او دې پاچا له (۷۷۱- ۸۰۷هـ) پورې سلطنت کړی دی، نو د اکبر د ژوندانه عصر هم په دغو کلونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷۸۰هـ) حدودو کې ټاکلای شو، ځکه چې امیر تیمور په (۸۰۰هـ) د افغانستان نور ځایونه ونیول او له کابله یې د هند خواته حرکت وکړ.

د اکبر شعرونه:

د اکبر ډېر لږ اشعار د زمانې له انقلابه خوندي پاتې دي، یوازې له څو زړو پانو څخه مورِ باور کولای شو، چې دی د ډېوان خاوند و او په شعر کې یې غزل او مثنوي مورِ ته پاتې دي. اکبر که څه هم په عروضي ډول لکه پارسي غزلیات ویلي دي، خو په ملي وزن هم دده د شعر یو څو نمونې شته او دده دغه مخصوص ډول پښتو اشعار او نور عروضي غزلیات دواړه سلیس او خواږه دي. په دې مثنوي کې اکبر د مینې د دنیا ډېر نازک حالونه او احساسات تصویر کړي دي:

مثنوي

زه عاشق یم یار هم نیز
نور څه نه لرو تمیز
یو پر بله عاشقان یو
په خپل عشق کې صادقان یو
یو پر بل پسې رنځور یو
چې نږدې نه یو مهجور یو
عشق که نبه دی که بلا دی
پیدا کړی زمورِ مولا دی
که ږغ نه کا عاشقان څوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

مړه سي دوی پر دا جهان څوک
خو به دواړه شهیدان وي
که ربنتیني مسلمان وي
زه که مخ په اوښو سور کړم
زړه کباب صورت تنور کړم
لایق دا چې دا زه وکړم
څه تهمت به پر یار نه کړم
ولې هرځای زه بېلتون کړم
بیا د سرو اوښو، رژون کړم
هم اشنا خوار کړم هم ځان
بیا تهمت کړم پر دوران
که نژدې که پر هېواد یم
زه دده په خیال و یاد یم
چې غه ښه دیدن یې یاد کړم
په تش خیال یې خاطر ښاد کړم
زه چې ژاړم مراد مې دادی
چې اشنا له ما جلا دی
که مور بیا سره خوشحال سو
چې محکوم زمور وصال سو
زه د یار سم، یار مې خپل سي
زه بلبل سم، یار مې ګل سي
په سپین مخ باندې تپېږم
چې دی خاندي تري جارېږم
د لیدو شربت یې نوش کړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـــم د هجـــر فرامـــوش کـــړم
ســـره کښـــېنو پـــه خنـــدا ســـو
پـــه دا تېـــر احـــوال ګويـــا ســـو
چـــې تېـــر ســـوي پـــه هجـــران دي
خوشـــال شـــوي غمـــازان دي
لـــه غـــه پســـه بـــه صـــحبت کـــړو
زده زړونـــه بـــه راحـــت کـــړو
چـــې غمـــاز پـــاڅي لـــه ميانـــه
همنشـــين شـــم لـــه جانانـــه
چـــې غمـــاز لـــه ميانـــه دور ســـي
نـــور کـــه شـــپه وي هـــم بـــه نـــور ســـي
ولـــې يـــار زمـــا خواهـــان دی
بيـــا پـــه عشـــق کـــې پهلـــوان دی
ډېـــر نفـــرت کـــا لـــه غمـــازه
رب دې دی کـــا ســـرفرازه
زه هـــر څـــو چـــې باندې چـــوريـــم
خـــو دده پـــه پنـــد مـــامورېـــم
کـــه زلمـــی دی خـــو عاقـــل دی
بيـــا د عشـــق پـــه کـــار کامـــل دی
تـــر مـــا زيـــات د عشـــق پـــه کـــار دی
هـــم معشـــوق هـــم مينـــه دار دی
خـــو پـــه خپلـــه تـــرې جـــلا شـــوم
مـــدام ســـر پـــه واويـــلا شـــوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

په دې مثنوي کې اکبر د عشق او مینې هغه نازک او خوندور حالونه تصویر کړي دي، چې عاشق او معشوق دواړه یو له بله سره غواړي، یوه د انجذاب او ایتلاف قوه په ټولو کایناتو کې ساري ده، چې عارفان هغه عشق بولي او نور پوهان یې د جاذبې په نامه یادوي.

د کایناتو په اتومي ذراتو کې، چې دا عالم ځنې جوړېږي، یوه قوه پرته ده چې تل دوی سره نښلوي، دغه قوه په انساني افرادو او بیا په اجتماعاتو کې هم تاثیر لري، عارفان له دغه تجانس او مجاذبې څخه چې «عشق» یې بولي، دا نتیجه اخلي چې بدن او مواد خو په مادي دنیا کې یو له بله علاقه سره لري او یو بل غواړي، خو د انسان «روح» تر مادي لوړې ډوې بلې مرجع ته میل کوي، ولې چې دا «روح» په ابتداء کې هم له هغې خوا راغلی دی.

اکبر په خپله مثنوي کې دا خبره چې عشق په حقیقت کې معشوقه او جذب یوه مجاذبه ده، په ښه ډول ادا کړې ده او د روم له مولانا سره همغږې شوی دی، چې وایي:

زه چې ژاړم مراد مې دادی

چې اشنا له ما جلا دی

ځکه چې مولانا هم هره ژړا او ناره په «ازجدائی ها شکایت میکند» تعبیر کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکبر زمینداوري دا شعر لکه څنګه چې یادونه وشوه په مثنوي فورم کې ویل شوی دی. دا په واقعیت کې په پښتو کې لومړنی مثنوي وه چې تر دې دمه لاسته راغلې ده. البته تر دې وړاندې هم داسې نظمونه شته چې مثنوي فورم ته نږدې دي، لکه د بېټ نیکه مناجات خو پوره او کره مثنوي همدا ده چې زمینداوري ویلې ده. په دې مثنوي کې له لغوي پلوه د دري او عربي ژبو دواړو خپل خپل تاثیرات شته دي. په دې مثنوي کې (نیز، جهان، دوران، دیدن، مراد، نوش، فراموش، ګویا، غماز، میان، خواهان، سرفراز، چور، دوران، مامور، همېش) او ځینې نورې دري کلمې دي. (په خپله مثنوي، عاشق، تمیز، عشق، صادق، مهجور، شهید، محکوم، وصال، هجر، نفرت، عاقل، کامل، معشوق) او ځینې نورې بیا عربي کلمې دي.

پښتو، دري او عربي د دري واړو ژبو کلمې چې په دې مثنوي کې کارېدلي دي، داسې کلمې په کې نه شته چې اوس دې په عادي محاوره کې له دورانه غورځېدلې او یا دې متروکې شوې وي، بلکې ټولې هغه کلمې چې په دې نظم کې کارېدلي هغه اوس هم په ورځنۍ ژبه کې کارېږي.

د مثنوي فورم چې هر بیت یې خپلمنځي قافیه لري، ردیف په کې اختیاري دی او د بیتونو وروستی برید یې هم قید نه دی، دا ټول قوانین پر دې نظم د تطبیق وړ دي. له محتوایي پلوه دا د مینې او عشق یوه مثنوي ده چې مرکزي او یا هم ټوله محتوا یې همدا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینې او محبت خبرې دي، نور ټولنیز، سیاسي، مذهبي او نور مسایل په کې نه دي داخل شوي. یانې دا چې په لنډیز سره ورته یوه عشقي مثنوي ویلای شو.

د اکبر له حیات او احواله مورِ نه یو خبر، خو یوازې له یو څو شعرونو څخه دده د فکر ډول معلومېږي او ښکاري چې د خپل عصر یو ادب پوه سړی و او هغه ادبي تمایلات او ذوقونه چې دده په عصر کې وو، ده ته ښکاره شوي وو او همدارنګه په دغو ادبي جریاناتو کې یې مخصوصاً د پښتنو شاعرانو روحي میلان او ذوق هم ساتلی و، چې دده له دغې خورا مستې پښتو بدلې څخه ښکاري:

زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم
زه د هجران د بېلتانه د تورو جنګ لره ځم
زه اپوته یم په هجران سره قرار نه لرم
هجر مې اوږد شو د وصال د امید کار نه لرم
بېلتون په خوله راکړې څېښې زه لا عار نه لرم
و ام د معشوق پر سینه پروت زه تور لونګ لره ځم

***

ځینې یې ولې څوک عاشق څو رنګ په تورې کاندي
پر خوار مین د شها هومره هورې ژورې کاندي
بې نیازه نکا چې پلو له مخه لیرې کاندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې راوپاڅي په اخلاص چې خپل څو رنګ لره ځم

***

اول خو ته نجلۍ په عشق باندې اقراره شولې
اور دې راپورې کې نور کښېنستې قراره شولې
هېڅ ګفتګوی له عشقه نه کوې بېزاره شولې
یو وار خو ووایه قرار چې د یار څنګ لره ځم

د اکبر زمینداوري په دې بدله کې هم داسې لغتونه نه دي کارېدلي چې هغه دې اوس متروک شوي وي. یوازې اپوته (پرېشان) او څو رنګ (زخمي) په اوسنۍ محاوره کې کارېږي.

د عربي او دري ژبو کلمې په کې هم کارېدلي (معشوق، هجر، قرار، وصال، اخلاص، عار، عاشق، قرار) او ځینې نورې عربي کلمې دي. (امید، بی نیاز، ګفتګوی، بېزار) یې دري کلمې دي.

دا بدله هم په هغو فورمونو کې نه ده ویل شوې چې ډېر زیات معمول دي. د پښتو ولسي ادب له نورو بدلو سره ورته ده. البته بدلې هم داسې نه دي لکه د غزل او مثنوي او یا نور فورمونه چې تر ډېره حده ثابت شکلونه لري.

دا بدله درې بنده لري، د سر بند یې شپږ مسرې او دوه نور بندونه یې هر یو څلور څلور مسرې لري. د سر لومړی بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري چې په حقیقت کې مطلع ګڼل کېږي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې مسرې نورې يې په خپل منځ کې ګډه قافيه لري او وروستی يا شپږمه مسره يې بيا د مطلعې قافيه تعقيبوي. په نورو دوو بندونو کې بيا د هر بند درې مسرې په خپل منځ کې ګډه قافيه جوړوي او د څلورمې مسرې قافيه يې بيا د مطلع د قافيې تابع ده. هر بند يې په خپل منځ کې ځانګړي ردیفونه هم لري.

ددې بدلې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی، يانې دا چې هره مسره يې (۱۵) (۱۵) څپې ده. همدا څپيز خجيز جوړښت د مشترک وزن او اهنګ د ټينګښت سبب شوی دی. له محتوايي پلوه د زمينداوري دا بدله هم د هغه د مثنوي په شان عشقي محتوا راټولوي او انځوروي.

اوس رائځو د اکبر زميندواري دوو غزلونو ته!

د خپل ځان له حيرانۍ څه ويل کړم
د عشق ويږ به تل په خپله پټول کړم
ما مدام لکه بورا پر ګلو ګښت کړ
اوس به ځم په سر تور سر فراق د ګل کړم
د غماز لړمون به زه په لمبه کښېږدم
ځينې هېر به د يار بزم ګل او مل کړم
زما د يار د مينې اور په زړه کې بل دی
زه به سر او مال ښندم ديد به حاصل کړم
د ببلتون له ويره ژاړم اوښکې وينې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه ((اکبر)) پر خپل اشنا د سر ښندل کړم.

***

چې مدام زه ستا و مخ وته نظر وړم
د ببلتون له بیري زړه زبر و زبر وړم
که په ما دې حکم وشي چې خادم شه
دغه ستا د نغري سور انګار پر سر وړم
چې جمال په مهر او مینه رابنکاره کې
شین توتي شم په هوا د مینې پر وړم
چې ګفتار دې په ښه مینه راته وسي
نو بډای سم کوتې کوتې دُر ګوهر وړم
که مې وژنې که مې پېرې رضا ستا ده
ستا و غشي ته مدام موخه ځیګر وړم
چې جمال دې په هجران کې را په یاد شي
هغه دم په تصور شمس وقمر وړم
ستا د تورو څنو خیال هسې طویل دی
تل په زړه کې دغه فکر زه ((اکبر)) وړم

د اکبر زمینداوري دا دواړه غزلې د فورم او محتوا دواړو له پلوه د غزل په تول پوره دي. په لرغونې دوره کې موږ ځینې داسې ببلګې لرو چې یا د شکل له پلوه غزل ته ورته وې او یا هم د محتوا له پلوه خو داسې ببلګې نه وې چې د شکل او محتوا دواړو له پلوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې د غزل په ټول پوره او کره وخېړي. د اکبر دا دواړه غزلې دا ځانګړنې لري.

د غزل شکلي تعریف دا دی چې مطلع او مقطع ولري، یانې د سر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه ولري او د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې په قافیه کې د مطلع قافیه تعیب کړي، ردیف په کې اختیاري دی، خو که مطلع کې یوځل راوړل شو، نو په نورو مقفی مسرو کې یې راوړل حتمي کېږي. دا دواړه غزلې ردیفونه لري، د غزل د بیتونو شمېر له (۵) څخه تر (۱۵) پورې اټکل کېږي، د اکبر زمینداوري لومړی غزل (پنځه) بیته او دویم یې (اوه) بیتونه لري. په لومړي غزل کې (ویل، پټول، ګل، مل، حاصل او ښندل) د قافیې کلمې دي، (کړم کړم) یې ردیف دی او په دویم غزل کې بیا (نظر، زبر، سر، بر، پر، ګوهر، ځیګر، قمبر او اکبر) د قافیې کلمې دي، (وړم وړم) یې ردیف دی.

د لومړي غزل د مسرو د څپو شمېر یې (۱۲) (۱۲) دی او د دویم غزل د مسرو شمېر هم (۱۲) (۱۲) څپې دی، له لغوي پلوه په لومړي غزل کې (مدام، بورا، غماز، مل، دید) دري کلمې دي او (عشق، فراق، بزم، حاصل) عربي کلمې.

په دویم غزل، کې (مدام، زبر و زبر، مهر، پر، ګفتار، دُر او ګوهر)) دري کلمې او (تصور، شمس، قمر، خیال، طویل، فکر او په خپله اکبر) عربي کلمې دي، څرنګه چې ددې شعرونو فورم هم د غزل

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی او محتوا یې هم تغزلي او غنایي مسایل دي، نو ځکه دې ته د غزل د معمول تعریف له مخې پوره غزلې ویلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان بهلول لودي

(واکمني ۸۵۵هـ، ۸۹۴هـ وفات)

ددې کتاب په یوه برخه کې مو د لودیانو د کورنۍ په باب لنډه رڼا واچوله، چې دې کورنۍ تر غزنوي سلطنت دمخه په ملتان کې پښتو ژبه او پښتني ثقافت خپور کړی و، که څه هم هغه کورنۍ د سلطان محمود په لاس له منځه لاړه او د (۴۰۱هـ) په شاوخوا کې یې واکمني ختمه شوه، خو د لودي قوم بقایا په هند کې وه او له دوی څخه ډېر حربي مشاهیر راووتل او پر (۸۵۵هـ) کال بیا له دې لودیانو پښتنو څخه ابوالمظفر بهلول شاه د پښتنو د سلطنت اساس کېښود او هغه رڼایې بیا خپره کړه چې څلور نیمې پېړۍ دمخه د لودیانو د واکمنۍ په رڼګېدو سره پټه شوې وه.

د هندوستان په پاچاهانو کې یو معروف سړی (خضر خان) د ملک الشرق ملک سلیمان زوی دی، چې پر (۸۱۷هـ) کال د ډهلي پر پاچاهي کښېناست او دده له کورنۍ څخه څو تنو تر (۸۴۷هـ) پورې پاچاهي وکړله، چې دوی (خضر خانیه پاچاهان) بولي، د خضر خان زوی (معزالدین مبارکشاه) پر (۸۷۴هـ) کال پر تخت کېناست، څرنګه چې دا کورنۍ له پښتنو پاچاهانو سره محشوره او هم د پښتنو د مځکې خلک وو، نو د دوی په سلطنت کې پښتنو او په تېره بیا لودیانو ډېر اعتبار درلود او ملک سلطانشاه لودي د مبارکشاه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمانه کې د سرهند امیر و او ددغه پاچا له خوا پر (۸۳۱هـ) د «اسلام خان» په نامه هم مخاطب او سرلوړی شوی و او له مشهورو خلکو څخه ګڼل کېده. د سلطانشاه (اسلام خان) ورور ملک کالا (کالو) نومېده، چې دی هم لکه خپل ورور د عصر له مشهورو سپه سالارانو څخه و، په مبارکشاهي عصر کې يې په اکثرو جګړو کې برخه لرله او يو مشهور سړی و. دده زوی ملک بهلول هم له خپل پلار او اکا سره وروزل شو، څرنګه چې سلطانشاه لودي ډېر پلوی امیر او په هند کې د غټ ځواک خاوند و، نو ده خپل وراره ملک بهلول ښه وروزه او تر خپل مرګ وروسته يې په هند کې پرېښود.

ملک بهلول زړور، مدبر او پوه پښتون و، د اکا تر مرګ وروسته يې استقلال وموند او د هند پښتانه يې سره راغونډ کړل، دوی ته يې د لودیانو تبر شوی شوکت ور په یاد کړ او ويې غوښتل چې بیا د لودي سلطنت مشال رون کړي، لومړی ده د پښتنو په ملګرۍ سرهند او ټول پنجاب ونیول، وروسته يې ډهلی هم فتح کړ او د (۸۵۵هـ) پر ربیع الاول یا محرم کې د هند پر پاچاهۍ کښناست او پښتانه سرداران لکه قطب خان لودي، دریا خان لودي او نور يې د ځان ملګري کړل او د هند هرې خواته يې ښکاره فتوحات وکړل، دی د سلطنت پر وخت (ابوالمظفر بهلول شاه) بلل کېده، تر (۳۸) کالو سلطنت وروسته په ډهلي کې (قصبه جلالي) ته نږدې پر (۸۹۴هـ) وفات شو او تر ده وروسته يې زوی (سلطان سکندر) پرځای کښناست او دې کورنۍ تر (۹۳۲هـ) پورې په هند کې پاچاهي کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلطان بهلول لودي شعر:

سلطان بهلول لودي، لکه د تورې او تدبیر خاوند چې و، دغسې یې ادبي ذوق هم درلود او کله کله به یې شعر هم وایه، دده په دربار کې به په پښتو خبرې او مشاعرې کېدې او دا لودي سلطان لکه خپل اسلاف (د ملتان لودیان) د پښتو ژبې شاعر هم و او دده ډیو شعر د پټې خزانې مولف ضبط کړی او دده احوال یې هم داسې کښلي دي.

«په مخزن افغاني کې نعمت الله هسې کښلي دي چې ملک بهلول د ملک کالا زوی و، په هندوستان یې د سلطنتت لوا هسکه کړه او دغه ملک له لودي طایفې څخه و له ډېرې زمانې دې لودي ټبر سلطنت کا په هند کې، ملک بهلول په سرهند د اسلامخان تر وفات راهیسې استقلال وموند او تر جنګونو په وروسته یې پر دهلي خطبه او سکه ووهله، پاني پت، لاهور، هانسي او حصار او تاګور یې د ملتان تر څنډو پورې ونیول او د هندوانو د راجګانو سره یې سخت جنګونه وکړل او اته دېرش کاله یې پر هندوستان سلطنت وکا او ډېر عادل او عالم پادشاه و په (۸۹۴هـ) کال وفات شو، لکه چې وایي:

به هشت صد و نود چهار رفت از عالم

خدیو ملک ستان و جهانکشا بهلول

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلطان بهلول علیه الرحمه وفات په تبه د جلالي په قصبه کې و...)) (۵۱: ۷۶)

تر دې وروسته د پټې خزانې مولف د محمد رسول کلاتوال د بیاض په حواله لیکي چې خلیل خان د سلطان بهلول د دربار شاعر یوه پښتو رباعي د سلطان په ستاینه کې ویلې وه، چې دغه رباعي به وروسته د خلیل خان په احوال کې راوړل شي، وایي چې سلطان هغه رباعي واورېدله، په ځواب کې یې دا رباعي سم له لاسه وویله:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګوره اوریځې د داد، له پاسه
خول مې د عدل په درو رونړ دی
جهان به زېب مومي زما له لاسه

تاسې چې وروسته د خلیل خان رباعي هم ولولئ، د سلطان بهلول د ارتجالي شعر کمال به درته معلوم شي، علاوه پر ادبي ښېګڼو له دې یوې رباعي څخه موږ د دغه پښتانه سلطان فکر هم څرګندولای شو، چې ده د مملکت د ودانۍ او عمران فکر درلود او په انصاف او عدالت یې حکمراني کوله.

سلطان بهلول د پښتنو د لودي ټبر د شوکت او لوړتیا داستان دویمه پلا تازه کړ او هم دی د پښتو ژبې مربي، شاعر او ادیب و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په خواشینۍ سره چې نور اثار یې ورک دي او یوازې یوه رباعي یې د یوې یتیمې مرغلرې په ډول په پټه خزانه کې مومو.

شننه او ارزونه:

که څه هم له سلطان بهلول لودي څخه یوازې همدا یوه څلوریزه تر موږه رسېدلې، خو له دې یوې څلوریزې څخه هم د هغه د شاعرۍ شعري قوت او کمال ښکاري. یو څوک چې تر دې وړاندې شعري تجربه، قریحه او پانګه ونه لري او پر شعري مهارتونو واکمن نه وي، هغه هېڅکله سم له لاسه داسې حلوریزه نه شي ویلای چې هم د ې له حال سره مناسبه وي، هم دې د شاعرۍ ماضي انځور کړي او هم دې شعري ښکلا ولري.

له لغوي پلوه دې څلوریزې کې، «دُر او جهان» دري او «زیب، عدل او ملک» عربي کلمې دي، نور شعر له پښتو کلمو څخه رغېدلی، ځینې نږه پښتو کلمې چې اوس نه کارول کېږي هم په دې شعر کې خوندي دي، لکه «راسه، خول» اوس نه کارول کېږي. په نورو ګڼو روایاتو کې هم د بهلول لودي د پښتو پالنې او عدالت کیسې راغلي دي. د سلطان بهلول لودي په باب په «تاریخ داودي» کې راغلي: «گویند روزی که بر تخت نشست در ان هفته برای نماز حاضر شد. ملا قادن که یکی از اکابر ان شهر بود، برای خطبه خواندن بر منبر بر امد، خطبه به اتمام رسانید وقت فرود امدن گفت: سبحان الله عجب قومی پیدا شدند نمی دانم پیرو دجال در ایشان باشد زبان ایشان اینست که مادر را مور می گویند و برادر

(c) ketabton.com: The Digital Library

را ورور می گویند ودیه را شور می گویند و سیاه را تور می گویند و دیگر را نور می گویند. در این گفتن سلطان بهلول رومال را بر لب گرفته تبسم کنان گفت: ملا قادن بس کن که ما هم بنده گان خدایم.» (۱۳۴: ۶۰- ۱۳۵) یانې په ډېر سړیتوب او اوسپله یې پوه کړ. نو په پښتو شعر ویل له پښتو سره د هغه د مینې څرګندونه کوي. د فورم له مخې دا نظم یوه څلوریزه یا رباعي ده، چې د هغې ټول ارکان یې پوره کړي، رباعي همغه ډول فورم دی چې څلور مسرې ولري، د سر دواړه مسرې یې قافیه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې هم د مطلعې قافیه تعقیبوي، د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي، قافیه په کې حتمي او ردیف په کې اختیاري دی. په دې رباعي کې (راسه، پاسه، لاسه) د قافیې کلمې او (سه سه) یې مشترک غږونه دي، ردیف نه لري، هره مسره یې لس لس څپې ده. د رباعي محتوا د سلطان تېر عدالت او د راتلونکي لپاره نېک عزم ښکارندویي کوي او د یوه هوډمن واکمن نېک تکل څرګندوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلیل خان نیازی

د (۸۹۰هـ) حدود

نیازي د پښتنو یوه قبیله ده چې د لودیانو یوه پښه شمېرل کېږي، دوی له لودیانو سره یوځای په هند کې خپاره شوي دي. په افغانستان کې هم په ببلابېلو سیمو لکه کندهار، غزني، کابل، لغمان پروان، کندوز او نورو سیمو کې اوسېږي. له دوی څخه هم په هند کې مشهور جنګیالي او مشران راوتلي دي، د لودیانو او سوریانو په دوره کې یې ډېر مشاهیر درلودل، مثلاً (هیبت خان نیازی) د شېرشاه سوري په وخت کې د ((اعظم همایون)) په خطاب د لاهور حکمران و، نیازیان د لودیانو او سوریانو غښتلي ملګري وو او تراوسه یې هم بقایا په هند کې شته. له دې قبیلې څخه یو تن هم معتمد او ادیب و او پټې خزانې دده یو مدحیه رباعي راوړې ده، پټه خزانه وایي:

((محمد رسول کلاتوال په خپل بیاض کې هسې کښلي دي، چې: په هندوستان د برسات په موسم خلیل خان نیازي هسې رباعي انشا کړه او د سلطان بهلول پادشاه په مخه کې یې وویله)) (۵۱: ۷۸)، دا رباعي په دې ډول ده:

خړې وربځې ژاړي له پاسه

کوښه ږغ کا، ببلتون له لاسه

یه هغه لوني ګوهر په خول ستا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خلیل خان ددې رباعي په ځواب کې پښتون شهنشاه هغه رباعي ویلې ده، چې دمخه دده په احوال کې راغله. په خواشینۍ سره چې د خلیل خان نور اثار زمونږ لاس ته نه دي راغلي او داسې ښکاري، چې د سلطان بهلول د دربار پښتون شاعر او د هغه ښه معتمد شخص و.

شننه او ارزونه:

په لوړه رباعي کې خلیل خان په ډېر ښه صورت د خپل ممدوح ستاینه د رجوع په صنعت کې کړې ده، لومړی د ورېځې ژړا او د کوټلې د ببلتانه غږ بېانوي، بیا په دویم بیت کې رجوع کوي او د لومړي بیت مطالب نقض کوي، د ستاینې لپاره په بل رنګ هغه مقصد وایي. دده دا رباعي ددې سبب شوه چې سلطان بهلول لودي یې سم له لاسه ځواب ووایي، دا په واقعیت کې یو ډول مشاعره هم ده. په دې څلوریزه کې له (مرحبا) او (کویله) پرته نورې ټولې کلمې پښتو دي (مرحبا) عربي کلمه ده. (کویله) بیا په هند کې یو ډول خوش اوازه مرغۍ ده. (لوني) د پاشلو او ښورولو مانا ورکوي، (خول) تاج ته وایي او (مواس) ساتندوی ته. د محتوایي فورم له مخې دا په مدحیه یا ستاینزو شعرونو کې راځي چې شاعر په کې د خپل ممدوح توصیف کوي. د فورم له پلوه لکه څنګه چې یادونه وشوه دا یوه څلوریزه یا رباعي ده. (پاسه، لاسه، مواسه) یې د قافیې کلمې دي او ردیف نه لري. د مسرو د ځینو شمېر یې سره مساوي دی، یانې دا چې هره مسره یې (۱۰) څپې لري. که څه هم د سر لومړۍ مسره یې د اوسني تلفظ له مخې (۹) څپې ښکاري. خو کېدی شي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت په تېرېدو سره کوم لفظي بدلون په کې راغلی وي او يا هم د هغه وخت څېيز تلفظ په بل ډول وي. پر دې څلوريزې يا رباعي د رباعي فورم ټول شرايط د تطبيق وړ دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرغون خان نورزی

د (۸۹۰هـ) حدود

نورزي د پښتنو يوه لويه طايفه ده، چې په فراه، هلمند، هرات، ارزګان او د هېواد په نورو سيمو کې اوسي او زرغون خان په دوی کې يو لوی جنګيالی او ادیب سړی تېر شوی دی، د پټې خزانې مولف د دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) په حواله ليکي، چې زرغون خان اصلاً د نوزاد (زميندار) و او د قوم مشرتوب يې کاوه، په دغو وختو کې چې د ماورالنهر شيباني خان پر هرات او سيستان يرغل وکړ، نو زرغون خان د وطن له مدافعينو څخه ګڼل کېده او له يرغلګرو سره يې سختې جګړې کړې وې. زرغون خان پر (۸۹۱هـ) هرات، خراسان او عراق (پارس) ته سفر وکړ او چې شيباني خان پر سيستان راغی، نو زرغون خان له خپل قومه سره له وطنه دفاع کوله او خپله ازادي يې ساتله.

داسې معلومېږي، چې زرغون خان يو ملي قايد، د وطن ازادیخواه مدافع او جنګيالی سړی و، علاوه پر دغه د قلم او علم خاوند هم و، لکه د ازادی د جګړو پر ډګر چې په مېړانه درېده، دغسې هم د علم او ادب په ميدان کې پوخ شهسوار و، لکه پټه خزانه چې د دوست محمد کاکړ له روايته ليکي: زرغون خان خورا ډېر عمر ژوندی و او د نهايت ضعف او سپين ږيرتوب پر وخت په (۹۲۱هـ) د کندهار په دهراوت کې وفات شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرغون خان دېوان او شعرونه:

زرغون خان د پښتو ژبې ښه شاعر او د دېوان خاوند دی، چې دده دیوان په کجران کې پر (۹۱۲هـ) له (ملا ایوب تیمني) سره و او پر دغه کال چې دوست محمد کاکړ هرات ته ته، هلته یې دا دېوان کتلی و، چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودې او دغه سړي په خپل کتاب (غرغښت نامه) کې له هغه دېوانه دا دوه یځ (مثنوي) نقل کړی دی چې د پټې خزانې مولف هم له هغه کتابه را اخیستی دی.

ساقینامه

ساقي پاڅه پیاله راکړه
مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لمبو کړه
اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه ګل کا
زلفې تاوې د سنبل کا
بلبلان شور و فغان کا
کړېدن په ګلستان کا
زاهد وځي صومعې څخه
شراب پیري میخانې څخه
هر سړی په میو مست دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې بهـــــار کـــــې ګلپرســـــت دی
پـــه راغـــو کـــې ســـرې لمبـــې دي
د غټولـــــــــو ننـــــــــدارې دي
جهـــان ټـــول ســـور او زرغـــون ســـو
وچ راغـــه ښـــکلی ګلګـــون ســـو
ســـړي ټـــول شـــور و شعـــب کـــا
یـــارانې کانـــدي طلـــب کـــا
بهـــار وخـــت د یـــارانې دی
ښـــه موســـم د پیمـــانې دی
نـــو ســـاقي پـــاخه بهـــار دی
نـــن ژونـــدون ســـبا رفتـــار دی
دنیـــا پاتـــه مـــوږ بـــه ځونـــه
تـــورو خـــاورو کـــې بـــه یونـــه
پیمانـــه ډکـــه لـــه مـــی کـــړه
بـــزم تـــود پـــه پیـــاپی کـــړه
چـــې یـــو دم ســـمه ازاد
نابنـــاد زړه مـــې ســـینه ښـــاد
ساقـــي پاخـــه وقـــت د ګـــل دی
پـــه جوشـــش کـــې خـــم د مـــل دی
وقـــت د میـــو د وبـــشو دی
د پیـــالو د ډکیـــدو دی
هغـــه څـــوک اوس د پـــېغور دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې جام تش و نسکور دی

مستان ګرځي په باغو کې
مستي کاندي په راغو کې
لاس په لاس دي يارانې کا
يو په بل ناز و نخرې کا
مجنون وصل له ليلا دی
د جمال په تماشا دی
نه غمجن سته، نه بېلتون سته
نه مهجور، نه ځيګرخون سته
تر تا وګرزمه راسه
ساقي يو ګړی پخلا سه
ماته جام د ربل ولور را
چې يو تش سي ډک يې نور را
اور مې بل د زړه په کور کړه
له هر چا هر څه يې تور کړه
چې بل څه نه وي الفت وي
ټولې مهر و محبت وي
ټول اخلاص وي او صفا وي
تياره ورکه سي رڼا وي
له زړه کم غش او دغل سي
جهان ټوله ګل او مُل سي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ســـــاقي ســـــتا مهـــــر مطلـــــوب دی
نـــــو بهـــــار ځکـــــه مرغـــــوب دی

کـــــه ســـــتا لـــــور پـــــه برزو نـــــه وي
نـــــو بهـــــار بـــــه پـــــه څـــــه ښـــــه وي؟
خونـــــد بـــــه نـــــه کـــــار رنـــــګ د ګلـــــو
بـــــې مســـــتیو، بـــــې لـــــه مُلـــــو
نـــــه بـــــه بـــــزم پـــــه شـــــور تـــــود ســـــي
نـــــه نغمـــــې نـــــه بـــــه ســـــرود ســـــي
نـــــو ســـــاقي پـــــاڅه بهـــــار دی
بـــــزم تالـــــه امیـــــدوار دی
یـــــاران ناســـــت ســـــترګې څلـــــور دي
ســـــتا د جـــــام پـــــه امیـــــد نـــــور دي
تـــــه هـــــم راســـــه عنـــــایت کـــــړه
بـــــزم تـــــود د محبـــــت کـــــړه
لـــــه ســـــرو ملـــــو څخـــــه ډک جـــــام کـــــړه
د یـــــارانو یـــــې انعـــــام کـــــړه
چـــــې ســـــور بـــــزم پـــــه مـــــی تـــــود ســـــي
د رنـــــدانو غـــــوږو ســـــرود ســـــي
د جهـــــان ویـــــر و غـــــم هیـــــر کـــــا
یـــــو دم ښـــــه پـــــه عشـــــرت تیـــــر کـــــا
چـــــې پـــــه مـــــخ کـــــې مـــــو ببلتـــــون دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

د زرغون خان د ساقينامې دغه مثنوي، د نهمې هجري پېړۍ له هغو اثارو څخه ده، چې له پارسي سره په ښه ډول د پښتو ژبې اختلاط ښکاره کوي. په دغه پېړۍ کې هغه پښتانه چې په سمو او ښارو کې يې ژوند کاوه، په پوره ډول د پارسي ادب تر اثر لاندې راغلي دي، لکه دا مثنوي چې ګڼ شمېر پارسي او عربي کلمې لري، دغسې هم تخيل او د شاعر د ادا طرز او د کلام نوعيت هم تر يوه حده پارسي ته ورته دی او په دغو وختو کې چې کوم ادبي جريان په منځنۍ اسيا او خراسان کې و، دا ساقينامه يې ښه استازولي کولای شي، د پارسي ژبې په پخوانيو شاعرانو کې مخصوصاً له غزنوي دورې څخه يانې د (۴۰۰هـ) له حدودو، بزمي اشعار او خمريات ډېر شوي دي، اکثر شاعران لکه عنصري، منوچهري، عسجدي او نور د خپلو قصايدو تشبيب او نسيب په بزمي او خمري مضامينو سره کوي، وروسته (سنايي) او نور متصوف شاعران د عرفان په کټوريو کې د وحدت شراب څښي او دا نشه او کيف په عرفاني ډول په خپلو اشعارو کې نغاړي.

دا عرفاني کيف په ډېرو بزمو کې د ميو او رنګينو جامونو په نشه هم اوړي او دغسې خمري اشعار په مثنوي کې په ښه ډول ځای مومي (نظامي ګنجوي) ډېرې ساقينامې لري، (عمر خيام) په خپلو رباعياتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د خمري اشعارو يوه ډېره ښه نمونه دنيا ته پرېږدي، په پای کې په مثنوي سبک کې(ساقي نامه) ويل يو بېل فن ګرځي، په پارسي ادب کې يو مخصوص رنګ مومي او شاعران يې تقليد کوي.

عبدالنبي فخر الزماني چې د پارسي ژبې ساقي نامې يې سره يوه ځای کړې دي (۱۰۲۸هـ) يو غوندې کتاب يې د (ميخانې) په نامه ځنې ترتيب کړی دی او د نظامي، عراقي، خسرو دهلوي. خواجو، حافظ، جامي او نورو پارسي شاعرانو ساقي نامې سره يوځای کوي، چې ځينې له دغو ساقي نامو بېل بېل کتابونه ګڼل کېږي او د ظهوري تهراني (۱۰۲۵هـ مړ) ساقي نامه تقريباً زر بيته ده.

په دغو ساقينامو کې د شعراوو لار دا وه چې دوی به له ساقي څخه د سرو ميو آرزو کوله، د ساقي، جام، صراحي او ميو صفات به يې بيانول، د دنيا بې وفايي او په خوښۍ سره يو څو ورځې ژوندون تېرول او بزم په ميو تودول، د ساقينامې عمومي مضمون و. شاعر به په سپک مثنوي فورم کې دا مطالب ليکل او اثرناک الفاظ او کلمات به يې په کې استعمالول.

لنډه يې دا چې عجمو شاعرانو د عربو د خمريه اشعارو تقليد وکړ او ورو ورو د (ساقي نامې) ويلو سبک په پارسي ادب کې پيدا شو، د نورو اسيايي ژبو شاعرانو يې هم تعقيب وکړ، خو په ساقينامو کې د شاعر مهارت او استادي دا وه چې د مستۍ احوال تصوير کړي او د مستانو په شان خبرې وکړي، د استادانو ساقينامې ټولې له مستۍ، وجد او ذوقه ډکې دي او هغه شاعران چې په ساقينامه کې مستي نه کوي او د عاقلانو په څېر ګډ وي، د دوی ساقينامې د ادب له پلوه ښې نه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پارسي ساقينامو کې که څه هم د ظهوري ساقينامه خورا مفصله او هم خوږه ده، د مستۍ او ميخورۍ مختلف مناظر ښيي، خو کلام يې د مستانو په څېر نه دی. د مستانو خبرو ته نه دی ورته او د يوه نارمل سړي وينا ده، نو ځکه دده ساقينامه هم عمومي مقبوليت نه لري او دده زر بيته د خواجه حافظ تر (۶۰) بيتو نه درنېږي.

زرغون خان هم په دې پښتو ساقينامه کې د استادانو پر لار تللی او مستانه وينا يې کړې ده، دده شعر روان او خبرې يې هم د مستانو په څېر دي، ځکه نو ده ته يو کامياب او پوخ ساقينامه ويونکی وايو او دا ساقي نامه هم د پښتو له پخو اشعارو څخه ګڼو، ځکه چې ده په خپل شعر کې د احساساتو څپې، ښکلا غوښتنه او هم د عباراتو رواني، رشاقت او خوږ سلاست سره يوځای کړي دي او په دې ټولو شيانو کې کامياب دی. لکه څنګه چې مو دمخه يادونه وکړه، په دې مثنوي کې د دري او عربي ژبې خپل خپل اغېز پروت دی، (فغان، ګلستان، ميخانه، مۍ، بهار، ګلپرست، جهان، ګلګون، بهار، موسم، پيمانه، رفتار، پيايی، نابينا، جوش، تماشا، ځيګرخون، مهر، مرغوب، پيرزو، سرود، اميدوار، اميد، رند) او ځينې نورې دري کلمې او همدا راز يو شمېر يې پښتو او دري ګډې کلمې دي، پر دري سربېره عربي کلمې هم په کې زياتې دي، لکه (ساقي، زلف، زاهد، صومعه، شراب، شعب، طلب، بزم، وقت، ناز، مجنون، ليلا، وصل، جمال، مهجور، الفت، محبت، اخلاص، صفا، مطلوب، عنايت، انعام، عشرت) او ځينې نورې عربي کلمې دي. د دومره ګڼو دري او عربي کلمو له شتوالي څخه دا ښکاري چې دامهال پر پښتو ادب ددې ژبو خپل خپل اغېز پروت و. متروکې کلمې په کې نه شته، يوازې د (ربل) کلمه چې (د مهربانۍ او رواداری) مانا ورکوي، اوس

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه کارول کېږي. د فورم له مخې دا د مثنوي ټول شرایط پوره کوي، هم يې د کمیت او هم يې د محتوا د کیفیت له پلوه د مثنوي د فورم ټول شرایط پوره کړي دي. د مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي دی، هره مسره يې (۸) څپې لري، ځینې بیتونه يې د نورو مثنویانو په شان ردیفونه لري او ځینې نور يې پر قافیه پای ته رسي. د محتوا له مخې لکه څنګه په پیل کې ورته اشاره وشوه دا يوه ساقینامه ده، په دې مانا چې محتوا يې پر خمریه مسایلو، ګل او مل راڅرخي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرغونه کاکړ

د (۹۰۰هـ) حدود

د پښتو شعر په تاریخ کې دا لومړۍ ښځه ده چې موږ یې پېژنو او د شاعرانو په ډله کې په لومړي کتار کې درېږي. که څه مېرمنو په پښتو ولسي ادبیاتو کې زیاته ونډه لرلې ده، خو په لیکلي ادب کې یې ډېرې ښېلګې تر دې دمه نه دي ترلاسه شوي. یو شمېر ادبپوهان په دې نظر دي چې «د فولکلوري ادب په تخلیق کې د پښتنو مېرمنو برخه تر نارینه وو څخه زیاته ده، خو څرنګه چې د دوی تخلیق کارو نومونه معلوم نه دي، نو له دې کبله د ادب دا دومره پراخه میدان د څېړونکو د مطالعې او تحقیق په دوران کې د کومې خاصې پښتنې ادیبې، شاعرې یا څېړونکې نوم ته نه شي منسوبېدی.» (۲۹: ۲۲) دوی لنډۍ، د مینډو سندرې، د واده سندرې، ساندې، نیمکۍ، کاکړۍ، بابولالې، فالونه، چیغان، د اتڼ نارې تر ډېره حده د مېرمنو د فکر، درد، سوز، انګېزو او فکر محصول ګڼي.

په پښتو ادب کې زرغونه کاکړه لومړنۍ پښتنه مېرمن ده چې په پښتو لیکلي ادب کې یې د کلام ښېلګه تر موږه رارسېدلې ده.

دا شاعره مېرمن د کندهار د پنجوایي وه، د پلار نوم یې «ملا دین محمد کاکړ» و او دې د خپل عصر مروج علوم زده کړل، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فصاحت احکام يې ولوستل او د فصحاوو اشعار او اثار يې وويل. زرغونه د سعدالله خان نورزي په نکاح کې وه، د علم او هنر او تورې خاوندان زامن يې درلودل، دې مېرمنې د خپل عصر په شاعرانو کې شهرت درلود او ددې اشعار به يې لوستل. زرغونې پر (۹۰۳هـ) د شيخ مصلح الدين سعدي پارسي بوستان په پښتو شعر ترجمه کړ. دا مېرمن علاوه پر شعر او ادب د ښه خط خاونده هم وه او د خط ډېر اقسام يې ليکلای شول، داسې خوش خطه وه چې کاتبانو به يې له خطه زده کړه کوله او لکه د پټې خزانې مولف چې ليکلي دي: دې په خپل ښه خط خپل پښتو کړی بوستان کښلی و چې مرغلرو يې خط ته عاجزي کوله.

د زرغونې کاکړ شعرونه: د پټې خزانې په روايت زرغونې غزليات او د اشعارو نور اقسام هم درلودل، چې په فصحاوو کې مشهوره وه، خو په خواشينۍ سره چې له هغو څخه اوس کومه نمونه نه لرو، يوازې د هغې پښتو بوستانه يې حکايت د پټې خزانې مولف رانقل کړی، چې د زرغونې د کلام سلاست او متانت ځنې ښکاري.

که مورږ په پښتو ادب کې د اخلاقي شاعرانو لپاره يوه مخصوصه ډله ومنو نو زرغونه به له خپل بوستانه سره د هغو په سر کې ولاړه وي، ځکه چې تر دې دمخه يو اخلاقي شاعر چې مستقل اثر ولري، مورږ ته نه دی معلوم او زرغونه د شيخ سعدي د بوستان په منظومه ژباړه د اخلاقي شاعرانو له ډلې څخه بللای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حکایت چې زرغونې ژباړلی او د زرغونې له بوستانه پاتې دی، دادی:

اورېدلې مې قیصه ده چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار بایزید چې و رویدار
له حمامه راوتلی په کوڅه کې تېرېدلی
ایرې خاورې چا له بامه راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر یې سو ککړ په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښو سو د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وړیم د بل اور چې په اور کې سم نسکور
له ایرو به څه بد وړمه یا به لږ شکوه کومه
هو پوهانو ځان ایرې کړ له لوینې یې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل خدای ته نه سي کړای کتل
لویي تل په ګفتار نه ده لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا تکبر به دې تل ځوړ کا.

شننه او ارزونه:

د زرغونې کاکړ ددې حکایت له مخې لازمه ده چې د پښتو ادب په لرغونې دوره کې د پښتو حکایتي اثارو ته هم لږ تم شو.

د زرغونې کاکړ له دې حکایت سره په پښتو کې د حکایتي اثارو لړۍ هم پیلېږي، له اصطلاحي پلوه ځینې په دې نظر دي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکایت د لنډې کیسې داسې یو ډول دی چې په هغه کې اخلاقي درسونه یا مسایل نغښتي وي، دا درسونه یا مسایل د حکایت په وروستۍ برخه کې لوستونکو ته په ډاګه کېږي. د حکایت کرکترونه یا شخصیتونه سړي، ځاروي یا بې روحه شیان وي، کله چې حیوانات د حکایت د شخصیت په توګه څرګندېږي، نو د انسان په شان خبرې کوي او له خپل ځانه انساني احساسات څرګندوي، حکایتونه معمولاً په داسې ډول لیکل کېږي چې لوستونکی په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبیات چې په حکایاتو کې کارېږي، هغو ته تعلیمي ادبیات هم وایي.

د زرغونې کاکړ حکایت هم داستاني بڼه لري او د حکایت له تعریف سره سم پوره حکایت ګڼل کېږي. حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې معمولاً په منظوم ډول افاده کېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حکایتونه نه شته، په کلیو او باندو کې له پخوا زمانو څخه ګړني حکایتونه، کیسې یا داستانونه وو چې خوله په خوله له یوه پښته بل ته لېږد بدلي دي.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لږ تر لږه مورږ دوه داسې اثار لرو چې داستاني بڼه لري او د حکایتي یا کیسه ییز بیان لرونکي دي، په دې کې یو په خپله د زرغونې کاکړ حکایت دی او بل د دوست محمد کاکړ (غربښتنامه) ده چې هغه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې او حکایتي بنه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له لغوي پلوه د زرغونې کاکړې دا نظم له پښتو، دري او عربي کلمو څخه رغېدلی دی. دري کلمې په کې کمې (رویدار، ګفتار) دي او کومه بله مشترکه کلمه که لري (قوم، له «با») پرته یزید، شکر، شکوه، تواضع او تکبر) بیا عربي کلمې دي، نور ټول نظم له پښتو کلمو څخه جوړ شوی. ژبه یې روانه، خوږه او پسته ده، همغه کلمې چې په دې نظم کې کارېدلي اوس هم په ژبه کې کارېږي، متروکې کلمې په کې نه شته. د فورم له مخې دا یوه مثنوي ده چې هر بیت یې ځانګړې قافیه لري، ځینې بیتونه یې ردیفونه هم لري. ټوله مثنوي (۱۲) بیته ده. د مسرو د قافیو شمېر یې سره مساوي، هره مسره ۍ (۸) (۸) څېې لري. یو روان، سلیس او خوږ شعر دی چې په مانا او تلفظ دواړو کې یې څوک له سترګو او خندا سره نه مخامخېږي او په اسانۍ سره ترې خوند او لذت اخیستلای شي. که د زرغونې کاکړې دېته ورته د کلام نورې بېلګې ترلاسه شوې وای، نو د پښتو ادب لمن به پرې ډېره ښکلې شوې وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رابعه

د (۹۲۰هـ) حدود

تر زرغونې کاکړ وروسته بله شاعره مېرمن رابعه ده، چې دا هم په هغه عصر په کندهار کې اوسېدله. ددې شاعرې نور احوال مورډ ته نه دي ښکاره، د پټې خزانې مولف يې په لنډ ډول هسې معرفي کوي، «حال ددې شاعرې ماته نه دی معلوم سوی، خو لږ څه چې ښکاره ده، هغه هسې ده چې دا شاعره د قندهار وه او په دوران د محمد بابر پادشاه يې ژوند کاوه.» (۵۱: ۱۹۴)

پټه خزانه رابعه د ډېرو اشعارو خاونده ګڼي، يو دېوان يې هم درلود، خو په خواشينۍ سره چې ددې له اشعارو څخه بله نمونه نه ده ليدل شوې، يوازې د هغه کتاب مولف د خپل ملګري (محمد طاهر جمريانې) له خولې دغه رباعي رانقلوي:

ادم يې مځکې وته راستون کا

په اور د غم يې سوی لړمون کا

دوزخ يې روغ کا، پرمخ د مځکې

نوم يې د هغه دلته بېلتون کا

شننه او ارزونه:

له دغې يوې رباعي څخه چې د رابعې له کلامه مورډ ته پاتې ده، دومره معلومولای شو چې رابعه د پښتو د لومړنۍ ادبي دورې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ برخې نبه شاعره ده او په کلام کې يې جزالت او سلاست دواړه ليدل کېږي او ښايي چې اشعار به يې هم عشقي وو او ديوان به يې د پښتو له ښو اثارو څخه و.

د رابعې دا څلوريزه له لغوي پلوه له سوچه پښتو کلمو جوړه ده، يوازې (ادم) او (دوزخ) يې عربي کلمې دي، د هجران د سوز او درد تصوير په کې انځوروي، لکه څنګه چې يادونه وشوه دا نظم د فورم له مخې يوه رباعي يا څلوريزه ده. (راستون، لړمون او بېلتون) يې د قافيې کلمې دي، (کا، کا) يې رديف دی، د جوړښت له مخې د څلوريزې يا رباعي ټول خصوصيات پوره کوي، هره مسره يې (لس) (لس) څپې لري.

(زرغونه کاکړ) او (رابعه) د پښتو ادب په لرغونې دوره کې هغه ښځمنې شاعرانې دي چې تر موږه يې د کلام بېلګې رارسېدلې دي، تر دې وروسته بيا مېرمن نېکبخته ده چې پر خپل ځای به پرې بحث وشي، تر دې درېو شاعرانو زياتې د نورو ښځينه شاعرانو څرک نه لګي، خو دا په دې مانا نه ده چې په لرغونې دوره کې دې نورې ښځينه شاعرانې هېڅ نه وي، لکه څنګه چې د بېلابېلو عواملو له امله په لرغونې دوره کې موږ خپله زياته ادبي پانګه له لاسه ورکړې، نو ددې اټکل هم کېدی شي چې په دې دوره کې به د نورو ادبي اثارو په شان د ښځمنو شاعرانو ادبي پانګه هم له لاسه وتلې وي. خو د زرغونې کاکړې او همدارنګه د رابعې او مېرمن نېکبختې له دې شعري بېلګو څخه دا جوتېږي چې پښتنو مېرمنو هم پښتو ادب ته ډېر څه ورکړي، خو د زمانې ناخوالو د هغو يوه زياته برخه له موږه مرورلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد کاکړ

د (۹۲۰هـ) حدود

دوست محمد د (بابړ خان کاکړ) زوی دی، چې د کاکړستان په ژوب کې اوسېده، دده پلار هم عالم او شاعر سړی و، چې یو کتاب یې د ((تذکره غرغښت)) په نامه نظم کړی و، دوست محمد علم او ادب له پلاره په ارث وړي وو او د کاکړو د علمي او ادبي (عشیرې) یو پخوانی ادیب دی.

دی پر (۹۱۳هـ) له ژوبه هرات ته ولاړ او هلته یې د (کاکړ بابا) زیارت وکړ، پر (۹۲۹هـ) یې خپل یو کتاب ((غرغښت نامه)) نظم کړ او د غرغښت نیکه احوال یې په کې په مثنوي ولیکه.

لکه پټه خزانه چې لیکي: د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) هغه حکایات وو چې بابړخان د ((تذکره غرغښت)) په نامه نظم کړي وو، څرنګه چې هغه کتاب ورک شوی و، نو دوست محمد د ((غرغښت نامې)) په نوي نامه بیا وپېودله. دا کتاب په لږ وخت کې د پښتنو په ادبي محافلو کې مشهور شو، څرنګه چې اخلاقي منظومې یې لرلې، نو یو درسي او تدریسي کتاب ګڼل کېده او پښتنو هلکانو به درس کې لوست. په کندهار کې د پټې خزانې د مولف کورنۍ چې یو باذوقه ادبي کهول و، دوی هم ددې کتاب نسخې د کوږک غره په (توبه) کې مینډلې وې او په کورنیو مکتبو کې یې د درسي کتاب په توګه هلکانو ته لوست، داسې ښکاري چې (غرغښت نامې) د غرغښت نیکه له احواله زیات ځینې نور مضامین هم درلودل، لکه څرنګه چې د زرغون خان ساقینامه چې دمخه یې یادونه وشوه، هم د پټې خزانې مولف له ((غرغښت نامې)) څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانقل کړي ده او هم دا لاندې حکایت په کاکړ پوري چې د غرغښت له اولادې څخه دی، اړه لري، څرنګه چې اوس ددغه کتاب نسخه نه شته، نو تر دې زیات نور څه نه شو پرې ویلای.

«غرغښت نامه» د پښتو ژبې په اخلاقي شاعرۍ کې د زرغونې تر بوستان راوروسته ډېر پخوانی کتاب دی، له دغه یوه حکایته چې پټې خزانې ځنې رانقل کړی دی، معلومېږي، چې لنډه مثنوي وه او ژبه یې هم سلیسه او روانه وه:

حکایت له غرغښت نامې څخه

له نېکانو روایت دی
هسې توګه حکایت دی

نورمحمد کاکړ راوي دی
چې یې فیض تل جاري دی

د نیکونو له خولې وایي
چې منښت یې راته ښایي

چې کاکړ نیکه زاهد و
لوی څښتن له تل عابد و

تل تر تل یې عبادت کا
پر دې لیار یې ریاضت کا

شپې یې رونې په لمانځووې
په ډډا و په نارو وې

نه یې خوب نه یې خوراك و
عبادت یې ژوندو ژواك و

چې به کېناست په لمانځنه
یابه کېوت په ستاینه

ورځ یې تولې په قعده وه
شپه یې هم یوه سجده وه

تل یې سیر د لاهوت کا
په یوه ګوله یې قوت کا

غرق به تل په ذکرالله و
هر سبا او هر بېګاه و

یوه شپه یې عبادت کا
پر ګناه یې ندامت کا

ستر ګې پټې سوې له خوبه
په شپو شپو یې و ویښتوبه

هسې خوب یې ولید ګرانه
چې غرغښت ښیي پنهانه

وایي ای کاکړه زویه
له تا خوښ یمه نېکخویه

ستا قدم زما پر لار دی
ماسوا کې دې قرار دی

شپه و ورځ دې ده لمانځنه
د څښتن عبادت کړنه.

ولې پاته له تا نور دي
شپې او ورځې دې په کور دي

ځه جهاد کړه پر تا فرض دی
دا هم ستا د غاړې قرض دی

یوه ورځ جهاد افضل
تر کلو کلو لمانځل

څوك چې تل لمنځ و روژه کا
په جهاد به یې پوره کا

بیا خدمت د خلق الله دی
ځان خبر کړه نبه له دینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـــوره واخلـــه مجاهـــد شـــه
د لـوی خـدای د دیـن قاصـد شـه

د خـدای نـور پـر جهـان خپـور کـړه
دا خـدمت یـې پـه ځـان پـور کـړه

چـــې دې بشـــپړ عبـــادت ســـي
ځان دې خلاص له معصیت سي

چـې لـه خوبـه ویښ کـاکړ سـو
د غـــزا پـــر خـــوا نـــومړ ســـو

زغـــره خـــول یـــې اراســـته کـــړل
د غـــزا غشـــې تبـــره کـــړل

هـرات خـوا تـه پـه تلـو تلـو سـو
د سـلطان غیـاث لـه ملـو سـو

وې کـــړه هـــورې جهادونـــه
د ســلطان مــل ســو پــه ملونــه

څـو هـورې تـر دنیـا تبـر سـو
د غازیـانو پـه ټـول شـمېر سـو

چـې یـې هلتـه هـم وفـات سـو
ښـخ پـه خـاورو د هـرات سـو

مېـړه هســې ژونــدون کانــدې
مـري د خـدای پـه رضـا باندې

شننه او ارزونه:

دا یو ټوټه چې له غرغښت نامې څخه زمونږ په لاس کې ده، د پښتو د اخلاقي شعر غوره نمونه ګڼل کېږي. د منځنۍ اسیا په شاعرۍ کې اخلاقي برخه له پخوا څخه ګډه ده، هر شاعر که څه هم اساساً بزمي یا رزمي وي، په شعر کې اخلاقي پانګه لري، د پارسي شاعرانو په لومړنیو اشعارو کې هم اخلاقي ټوټې شته.

له اکثرو پخوانو شاعرانو لکه ابو سلیک (د ۲۷۰هـ حدود) شهید بلخي (د ۳۰۰هـ حدود) رود کې (د ۳۰۰هـ حدود) او نورو څخه اخلاقي ټوټې او اشعار رانقل شوي دي، د فردوسي شهنامه هم غوره اخلاقي پانګه لري، اما په مستقل ډول د پارسي پخوانی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر چې اخلاقي مستقل کتاب يې نظم کړ، ابو محمد بديع بلخي دی، چې د سلطان محمود معاصر دی، د (۴۰۰هـ حدود) دې سړي د (نوشېروان پندنامه) په پارسي نظم کړه او تر ده وروسته سنايي غزنوي، نظام ګنجوی، ناصر خسرو، علوي او نور ډېر شاعران راغلل او په خپلو اشعارو کې يې اخلاقي برخه ډېره کړه، د سنايي غزنوي (حديقة الحقيقه) د اخلاقو او تصوف پوخ او بې مثاله اثر دی، د ناصرو خسرو (روشنايی نامه) او (سعادت نامه) هم په فلسفي اخلاقي رنګ کې د پارسي ژبې ډېر ښه اثار دي، خو د شيراز شيخ سعدي په خپلو دوو کتابو (ګلستان او بوستان) دا بڼ هسې ښکلی او تازه کړ، چې د اخلاقي شاعرۍ دوه شهکاره ګڼل کېږي.

په پښتو شعر کې هم يو اخلاقي مستقل کتاب ښايي چې دغه ((غرغښت نامه)) وي او ددې کتاب له وجوده مور ځرک ايستلای شو، چې د پښتو اخلاقي شاعرۍ هم په پخوانۍ دوره کې رواج درلود او له دې پلوه هم دا ژبه بې پانګې نه ده، ځرنګه چې عموماً د پارسي ژبې اخلاقي اشعار د مثنوي په ډول دي، نو ((د غرغښت نامې)) مولف هم خپل کتاب په مثنوي کې پيودلی دی او وروسته چې په پښتو کې هم ځينې مستقل اخلاقي کتابونه نظم شوي دي، په مثنوي فورم کې دي. ددې کار يو علت شايد دا وي چې د مثنوي فورم په اسانۍ سره د زياتو مطالبو او پيغامونو د ځايونې ظرفيت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغې يوې بېلګې څخه چې له «غرغښت نامې» څخه پاتې ده، داسې ښکاري، چې د کتاب ژبه ډېره روانه وه او مقاصد يې هم لنډ لنډ ادا شوي دي، حشو او زواید نه لري، له ابهامه خالي شعر دی او دا هم ښکاره کوي، چې په دغو وختو کې ډېر پارسي او عربي کلمات په پښتو ادب کې داخل شوي او د تابعیت حق يې پوره موندلی و.

د زرغون خان ساقي نامه خو تاسې ولوستله، هغه د هلمند او ارغنداو د غاړو او ورشوګانو ژبه وه، څرنګه چې له پارسي ژبې سره نږدې او ګاونډی وه، باید هم د پارسي اثر پر لوبدلی وای، خو «غرغښت نامه» په ژوب او د سلیمان د غره په لمنو کې نظم شوې ده، خو سره له دې هم د هغې ساقینامې له ژبې سره څه ښکاره فرق نه لري او له دې څخه نتیجه اخلو چې په دغو وختو کې د پښتنو اختلاط ډېر شوی او ژبې يو متحد او مثبت ادبي معیار موندلی دی.

البته ددې خبرې یادول هم ضروري دي، که څه هم دا مهال د پارسي ادب لمن ډېره پراخه شوې وه او پر پښتو ادب يې له ژبنې او محتوايي پلوه اغېز درلود، خو په «غرښت نامه» کې د پارسي ژبې ژبنی اغېز ډېر نه ښکاري، یوازې درې څلور پارسي کلمې په دې مثنوي کې تر سترګو کېږي، لکه «جهان، اراسته، پنهان» او ځینې نورې سره مشترکې کلمې، خو د عربي ژبې د کلمو کمی په کې نه شته. څرنګه چې دا شعر اساساً ديني محتوا لري، نو د ديني محتوا د بیان لپاره عربي کلمو ته زیاته اړتیا ده، نو ددغسې اړتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره لیکوال، ناظم یاشاعر شعر اړ دی چې د خپل پیغام د بیان لپاره له همدې کلمو څخه ګټه پورته کړي، په دې نظم کې (روایت، حکایت، نورمحمد، راوي، فیض، زاهد، عابد، عبادت، ریاضت، قعده، سجده، لاهوت، قوت، غرق، ذکرالله، سلامت، جهاد، فرض، قرض، افضل، شرط، دین، خدمت، خلق الله، مجاهد، نور، خدمت، معصیت، غزا، سلطان، غیاث، وفات، رضا) او ځینې عربي کلمې دي، یانې د ټول نظم نږدې پنځه لس سلنه.

پر دې نظم د مثنوي فورم پوره د تطبیق وړ دی، ټوله مثنوي (۳۳) بیتونه لري، ځینې بیتونه یې د نورو مثنویاتو په شان قافیه او ردیف دواړه لري او ځینې یې په قافیې پایته رسي. د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دی؛ هره مسره یې (۸) څپې لري. مشترک وزن تعقیبوي، روان، ساده او عامه فهمه نظم دی، محتوا یې دیني اخلاقي مسایل دي چې له سره تر پایه همدا یوه موضوع رانغاړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ عیسی مشوانی

(۹۴۷هـ) حدود

مشوانې د پښتنو یو قوم دی چې د کاکړو یوه پښه ګڼله کېږي، یوه برخه یې په کونړ، د کابل په کوهدامن او نورو سیمو کې اوسي، نور شاوخوا سوداګري کوي او له پخوا څخه د هند په لتو کې هم خپاره شوي دي.

شیخ عیسی هم له دې قومه د پښتو ادب د لرغونې دورې د وروستي پړاو شاعر دی، چې د شېرشاه سوري پښتانه شهنشاه معاصر و، نعمت الله هروي په (مخزن افغاني) کې دده د ژوندانه بیان لیکي، چې د هند په (داملە) کې اوسېده او هلته یې مړکې او پتې درلودل، شېرشاه ته چا وویل چې شیخ عیسی شراب خوري، خو د شېرشاه سړی چې ورغی په صراحي کې شیدې وې.

د شیخ عیسی احوال د پتې خزانې مولف هم کټ مټ له (مخزن افغاني) څخه نقل کوي او وایي چې دی لوی ولي و او د خدای په توحید کې یې په پښتو، پارسي او هندي شعرونه ویل.

دده نور احوال مورږ ته نه دي معلوم، خو چې شېرشاه سوري پر (۹۴۷هـ) د هند پر تخت کښېستلی دی، نو مورږ د شیخ عیسی د ژوندانه وخت تر (۹۰۰هـ) وروسته ټاکلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ عیسی شعرونه:

مخزن افغاني د شیخ عیسی پښتو، پارسي او هندي یو یو شعر رانقلوي، خو په خواشینۍ سره دغه اشعار کابتانو مسخ کړي دي. په ښه ډول نه ویل کېږي، د پټې خزانې مولف هم له مخزنه دده یو پښتو شعر داسې رانقل کړی دی:

په خپله کار کړې، خپله انکار کړې
کله بادار یې کله مې خوار کړې
ته خو قادر یې! په صفتونو
کله مې نور کړې کله مې نار کړې
((عیسی)) حیران دی په دې شیونو
کله مې یار کړې کله اغیار کړې.

شننه او ارزونه:

له دغو بیتونو څخه ښکاره ده، چې شیخ عیسی له پخو متصوفینو څخه و او په هغه شان وینا لري، لکه د هرات خواجه انصاري او نور عارفان چې له خدایه سره راز او نیاز کوي.

د نعمت الله له لیکنې څخه معلومېږي چې شیخ عیسی یوه ((رساله)) درلوده چې د دریو ژبو اشعار یې په کې لیکلي وو، چې له هغو څخه یې یو پښتو لوړ شعر، یو پارسي بیت او څو هندي اشعار دي په مخزن کې نقل کوي او په دې ډول شیخ عیسی له هغو پښتنو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه دی چې خپله ژبه يې په هند کې هم ساتلې وه او په دغه دور کې د يو ګډ افغاني او هندي ثقافت ممثل و. داسې ښکاري چې د شيخ عيسی پورتنی شعر هم پوره نه دی رانقل شوی، کېدی شي د اوږده شعر يو بند يې رانقل شوی وي، ځکه له دې شعره داسې ښکاري چې نورې برخې به يې هم وي. شعر له مانا ډک ښکاري، نو د مانا د پوره بيان لپاره د نظم امتداد ته اړتيا احساسېږي. که څه هم د نظم په وروستۍ برخه کې (عيسی) خپل نوم هم راوړی او دا کار معمولاً د شعر په وروستي بند يا بيت کې ترسره کېږي، خو په ټولیز ډول چې موږ دې درې بيتيز شعر ته ګورو او د هغه مانا ته، نو داسې ورځخه ښکاري چې مانا ټوله نه ده خلاصه شوې او کېدی شي نورې برخې يې وي چې نقلوونکي نه وي رانقل کړې. په دې شعر کې له لغوي پلوه (بادار) د پارسي ژبې کلمه ده. (انکار، قادر، صفت، نور، نار او اغيار) عربي کلمې دي، څرنګه چې دا نظم شېږ مسرې لري د کوم کوټلي او خاص فورم بڼه نه راخپلوي، د غزله فورم ته هم په بشپړ ډول ځکه نه ورداخلېږي چې د بيتونو شمېر يې د هغه تر معمول تعريفه کم دی. د سر لومړی بيت يې مقفی دی، د دوو نورو بيتونو قافيه يې هم د سر بيت قافيه تعقيبوي. (انکار، خوار، نار او اغيار) يې د قافيې کلمې دي، (کړې کړې) يې رديف دی. که چېرې د بيتونو شمېر يې په همدې ډول غځېدلای وای او همدا وزن و اهنګ يې تعقيب کړی وای، نو کېدی شي د ماتې غزلې بڼه يې خپله کړې وای. ماته غزل دېته وايي چې يوه مسره يې په واقعيت کې په منځه ملا کې نيمه وي، يانې دا چې د مسرې ټولې څپې يې د اهنګ له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلوه پر دوو برخو وېشل کېږي. نیمې یوې او نیمې بلې خواته پاتې کېږي، تر نیمایي پورې وزن یا اهنګ ځي بیا خنډ یا ځنډ واقع کېږي او بیا نیمایي اهنګ د مساوي څپو په شمېر سره جوړېږي، نو دېته ماته غزل وایي. دلته هم وګورئ همدا حالت دی (په خپله کار کړې) تر دې ځایه (۵) څپې یو اهنګ دی بیا لږ وقفه (خپله انکار کړې) د هغه په تعقیب بل اهنګ دی چې دا هم پنځه څپې دي، نورې (۵) مسرې هم همدا حالت لري. (کله بادار یې)، (کله مې خوار کړې)، (ته خو قادر یې)، (په صفتونو) (کله مې نور کړې)، (کله مې نار کړې)، (عیسی حیران دی)، (په دې شیونو)، (کله مې یار کړې) او (کله اغیار کړې). ټول یو شان قاعده تعقیبوي، یانې دا چې هره مسره یې پر ملا ماته ده، نو ځکه ورته ماته غزل وایي. که دې نظم ترپایه د غزل بیتونه پوره کړي وای، نو د ماتې غزلې تر قاعدې لاندې راتله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ بستان بړیځ

د (۹۶۰هـ) حدود

شیخ بستان د پښتنو له ادبي او روحاني نومیالیو څخه دی او پلار یې د کندهار په (ښوراوک) کې اوسېده، چې نوم یې (محمد اکرام) او روحاني سړی و، دی قوماً بړیځ و، له ښوراوکه ولاړ د هلمند پر غاړه یې دروېشانه ژوند کاوه او پر عبادت به بوخت و. بستان له خپله پلاره فیض وموند او د ځوانۍ په عمر کې هند ته ولاړ او په سیر او سیاحت مشغول شو.

دې افاقي سیر زمونږ شاعر پوخ کړ او د فطرت پر مطالعه بوخت شو. شیخ بستان د پښتو ژبې شاعر، لیکوال او مولف دی، چې مورخان یې ښه پېژني او دده روحاني شهرت هم تر ادبي خوا لږ نه و، نعمت الله مورخ لیکي:

«په ځوانۍ کې له روهه هندوستان ته راغی، په سمانه کې مېشت شو او د تجارت په لباس کې یې ځان پټاوه، تل به یې حزین صورت ویل او خلک به یې په دردناک حالت ژړول.»

د مخزن له دې بېځایه زمونږ د شاعر اخلاقي هویت ښه ښکاري او دا څرګندوي چې شیخ بستان سیاح او ګرځند سړی و او د عمر تر پایه هم پر سیاحت بوخت و، نعمت الله د عمر په اخر کې د بستان ملګری و او له ده څخه یې خوارق لیدلي وو، دی وایي چې د دریاب په سفر کې د بستان مل وم، چې د ګجرات احمدابادته راغلو، شیخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

راته وويل چې زما عمر تمام دی او هم دلې د جمعې پر ورځ چې د ربیع الثاني (۱۱)مه وه، پر (۱۰۰۲هـ) کال د اسهال په مرض د ماسپښین تر لمانځه وروسته مړ شو او هم هورې ښخ شوی.

تالیف او شعرونه:

شیخ بستان که څه هم پر کور ناست سړی نه و او عمر یې په سیر او سیاحت تېراوه، خو بیا هم کوم وخت چې د جهان له مطالعې فارغ شوی دی، نو یې قلم را اخیستی او په پښتو یې ښه اثار لیکلي دي.

ترمړګ څلور کاله دمخه دی پر (۹۹۸هـ) کال خپل وطن ته راغی او د خپلو مطالعاتو نتایج یې په یوه کتاب کې راټول کړل چې نوم یې((بستان الاولیاء)) و.

د پټې خزانې له بیانه ښکاره ده، چې دا کتاب هم د روحاني خلکو تاریخ و او هم د پښتنو رجالو او مشاهیرو اشعار او احوال په کې وو، لکه چې محمد هوتک د خپل پلار په روایت چې دغه کتاب یې د ښوراوک د حسن خان په کور کې لیدلی و، د شیخ تیمن اشعار او احوال له ((بستان الاولیاء)) څخه رانقل کړي دي. له دې څخه نو دا خبره ښه کاري چې بستان الاولیاء د پښتو شاعرانو احوال او اشعار هم درلودل او علاوه پر دې شیخ خپل اشعار هم په کې راوړي وو او په دې مقصد د پټې خزانې مولف هم تصریح کوي، نو بستان د خپل عصر شاعر، مولف او مورخ سړی و چې په پښتو یې اشعار ویل او روحاني ژوند یې کاوه د عشق او مینې په اور سوی و. محمد هوتک د خپل پلار له خولې د شیخ بستان یوه بدله

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانقلوي، چې د ولسي شعر په وزن ده او له دې څخه ښکاري چې د بستان په شعر کې (لکه نعمت الله چې هم ليکلي دي) د تغنی او ترنم خوا غالبه وه.

د مينې اور دې زما زړګی وريت په انګار کئ نا ښې تار و نار کئ نا
خود به ويلېږم چې مې زړه پر تا مفتون کئ نا ځان مې زبون کئ نا
اوښکې مې څاڅي پر ګريوان يو وار نظر که پرما راسه ګذر که پرما

وکه نظر زما پر حال چې پروت رنځور يمه تل په ويرناسور يمه تل
له زړه مې څاڅي وينې سور په وينو خپل يمه تل په اور جلبل يمه تل
اوښکې مې څاڅي پر ګريوان يو وار نظر که پر ما راسه ګذر که پر ما

له درده، سوزه تل نارې او غلبلې وهمه کړېږې سوري همه
يو آن مې چېرې نه ارام نه ټيکاونه ويښم نه راحت کړنه ويښم
اوښکې مې څاڅي پر ګريوان يو وار نظر که پر ما راسه ګذر که پر ما

د خوږو زړو له حاله ته يې ای باداره اګاه يې د بېوزلو همراه
د خپل عزت په روی ((بستان)) ته کړه د مهر ښندل کړې له ګناهه ګوانبل
اوښکې مې څاڅي پر ګريوان يو وار نظر که پر ما راسه ګذر که پر ما

شننه او ارزونه:

دا بدله د پښتو د ملي شعر يو خاص وزم رانښيي، چې تکرارېدونکی کسر هم لري او په ملي وزمو کې د تغنی او ترنم يو خاص مزيت څرګندوي، داسې اشعار د غږ يا وزن د پوره کولو او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسیقیت لپاره کله کله د کلماتو په پای کې ځینې اهنګین لغتونه لري چې هم د شعر څپیز جوړښت بشپړوي او هم د ترنم لپاره غږ ته دوام ورکوي، چې په پښتو عروضو کې دغه کیفیت ډېر لیدل کېږي. ددې بدلې په لومړي بند کې د بیت اخر ته د مانا د تکمیل لپاره فقط (کئ) کافي وو، خو د ترنم لپاره (نا) ورسره نښتی دی. دا وروستۍ برخه د ګرامر له مخې بالکل زایده ده، خو د وزن او موسیقیت له پلوه ضروري ګڼل کېږي.

که څه هم دا بدله د پښتو پر سوچه وزن و اهنګ سوره ده، له پارسي او عربي وزنونو څخه لرې ده، خو له لغوي او ژبني پلوه ددې ژبو له کلمو څخه لرې نه ده پاتې شوې، (مفتون، زبون، ګذر، بادار، اګاه، همراه) دري کلمې او (نظر، حال، راحت، عزت) او ځینې نورې عربي کلمې دي.

دا بدله څلور بندونه لري، هر بند یې له دریو لویو او دریو وړو مسرو څخه جوړ دی لویې مسرې په خپل منځ کې د سپلابونو د شمېر له مخې سره مساوي دي، یانې هره مسره یې (۱۵) څپې لري او په وړو مسرو کې (ځان مې زبون کئ نا) څخه پرته چې (۶) څپې لري، نورې ټولې مسرې (۷) څپې لري. د لنډو او اوږدو مسرو د څپیز جوړښت دغه سمون د نظم وزن او اهنګ سره پوره کړی او د یوې خوږې او پوره موسیقي والې بدلې رنګ او خوند یې ورته په برخه کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علي سرور لودي

د (۹۶۰هـ) حدود

علي سرور په قوم (شاهوخېل) لودي و، چې د هندوستان له هغو لودي ادیبانو او عارفانو څخه ګڼل کېږي، چې دمخه مو ورته ذکر کړل. دده احوال او خوارق مخزن افغاني بیانوي او د پټې خزانې مولف یې هم د «تحفة صالح» کتاب په حواله احوال راوړی او داسې ښکاري، چې دی متقي، پارسا او متصوف سړی و، د خپل عصر رهبر بلل کېده او په ملتان کې به یې ژوند کاوه.

علي سرور د ارشاد او تدریس حلقه درلوده او ډېر خلک یې مریدان وو دده عمر په وعظ او ارشاد کې تېر شوی دی او د لسمې پېړۍ په پای کې ژوندی و.

نعمت الله مورخ وایي چې علي سرور د ملتان د کهرور (کرور) په کلي کې اوسېده، مستجاب الدعوات و او د ېرش کاله اوږد، ونه غځېد او نه ښویېده، یوه ورځ یوه نایي سر ورخرایه، ویې ویل، چې (شیخ نجم الدین کبری) به په یوه کتنه خلک د کشف خاوندان کول، علي سرور ورته وویل چې دا خو اسانه کار دی، نو چې نایي له خپله کاره فارغ شو، بل حال پرې راغی، د کشف درجې ته ورسېده او په عبادت او ریاضت مشغول شو، له دې کیسې څخه د علي سرور د ژوند ډول او د خلکو نظر چې ده ته یې درلود، ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري او د «تحفة صالح» له روایته څرګندېږي، چې دی د خلکو مرجع و او عرفاني او علمي مشکلات به یې دده په فکر حلول.

د علي سرور لودي وینا او شعرونه:

پټې خزانې د «تحفه صالح» په حواله د علي سرور لودي یو تقریر هسې رانقل کړی دی: «یوه ورځ سوال ځنې وشو چې:

«پس ترا هر لحظه مرگی رجعتی است

مصطفی فرمود دنیا ساعتی است»

څه مقصد لري؟ زمونږ مرګ و رجعت کله دایم او مستمر دی؟ او که دا مرګ و رجعت دایم او مستمر وي، نو به حیات بعدالممات متعدد شي او د تناسخیانو عقیده به شي. هغه عارف رباني هسې جواب ورکا، چې ذات ماسوا دی له بدنه، ذات دایماً ثابت او بدن متحلل دی، هسې چې وایي: «انت ان لا ببدنک فان بدنک فی التحلل و لیس عندک منه خبر، فانت وراء هذه الاشیاء» دغه مرګ و رجعت بدني دی، نه ذاتي او هرکله چې تحلل وموند سابقه ذراتو نو یې پرځای درېږي لاحقه ذرات او همدغه تجدد دی، چې د دنیا دتحقق نشتتوالی ثابتوي او هغه چې مصطفی علیه السلام وویل: «الدنیا ساعة» رښتیا کوي»

په دې تقریر کې د علي سرور د تصوف پاخه افکار ښکاري، د تصوف او فلسفې یوه پخوانۍ عقیده دا وه چې د اجسامو اتومي ذرات مسلسلاً فنا کېږي او پر ځای یې نوي نوي درېږي، څرنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د فاني او نورو ذراتو دغه تسلسل تل جاري دی او نوي اجزاء د پخوانيو ذراتو ځای ډکوي، نو څوک د جسم په فنا نه پوهېږي. صوفيان وايي چې مادي دنيا د الهي اسماوو مظهر ده او موجودات د خدای تعالی د کمالاتو د تجلی مظاهر دي، ځکه چې په تجلی کې تکرار نه شته او پر يوه شي مکرراً يو راز تجلی نه کېږي (کل يوم هو فی شان) نو جلالي اسماء تل له موجوداتو څخه ((وجود)) قلع کوي او جمالي اسماء يې تر خپلو تاثيراتو لاندې راولي او بېرته ((وجود)) ورکوي او دغه مسله ((د مثالونو تجدد)) بلل کېږي.

شيخ ابو طالب مکي وايي: ((لاتجلی فی صورت واحدة لشخص واحد مرتان ولا فی صورة واحد للاثنين))، صوفيان له دې پرله پسې فنا څخه دا نتيجه اخلي، چې دغه فنا په حقيقت کې د ((اثبات)) او ((وجود)) بنسټ ده، ځکه هر کله چې لومړی صورت فنا کېږي، نو دويم صورت يې په مترقي ډول پرځای درېږي او که دغه فنا نه وای، نو به ((وجود)) هم نه و تکميل شوی، نو ګويا ((عدم او فنا)) د ((ارتقاء او تکامل)) وسيله ده. له علي سروره چې د کوم پارسي بيت پوښتنه شوې وه، هغه د مولانای بلخي (رومي) له مثنوي څخه دی.

د علي سرور په تقرير کې هم تاسې ددې عرفاني خبرې شرح وينئ او دده عرفاني مقام او علمي منزلت ځني ښکاري، ده د خبرې د څرګندولو لپاره د حضرت شيخ الاشراق شهاب الدين سهروردي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵۸۷هـ مقتول) له اقوالو څخه ځينې عربي جملات رانقل کړي دي، چې هغه هم د غه مسله بيانوي.

اوس چې د علي سرور د عرفاني تقرير وضاحت د نورو عارفانو د بيان په ترڅ کې وشو، نو به دده يو غزل رانقل کړو، چې د پټې خزانې مولف هم له ((تحفة صالح)) څخه اقتباس کړی دی او ښه عرفاني رنګ لري.

غـــزل

محبت پيالـه مې نـوش کـړه پـه مجـاز کـې
د حـق نـور ويـنم پـه سـترګو د ايـاز کـې
درسـت وطـن راتـه دريـاب سـو بـې ديدنـه
ديـد مې نـه شي مګر خدای مې سبب ساز کي
کـه زه مـړ شـم هـم لـه ګـوره کـړم سـر پورتـه
ناګهانـــه چـــې دلبـــر راتـــه اواز کـــي
کـه مـې سـر غـوځ د رقيـب پـه تبـره تبـغ سـي
هـم بـه ځـم کـه دلبـر غوښت پـه مهـرو نـاز کـي
زه ويـــار مـــداماً ناســـت وو يـــو لـــه بلـــه
پـــر غمـــاز دې بـــاري کـــانې د غـــم ســـاز کـــي
ګـــران ببلتـــون بـــه د هغـــو مينـــو وينـــه
چـې تـل ناست وي پـه خلـوت کـې سره راز کـي
ای (ســـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پـاک الله دې صـورت تـش بـې مغـزه پيـاز کـي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

د سرور لودي دا غزل له محتوايي پلوه پر ديني اساساتو راڅرخي، خداى پېژندنه، د طبيعت د اسرارو کشف، عرفان او تصوف ددې غزل منځپانګه ده. شاعر په ژور ډول د مانا تل ته ورکښته شوى، څرنګه چې دى خپله په عرفاني ژوند کې د خداى پېژندنې ببلابېلو لارو ته رسېدلى، نو غزل يې هم له همدغو معنوي لارو ډک دى، له لغوي پلوه په کې دري او عربي دواړه کلمې موجودې دي، تصوفي اصطلاحات هم په کې څرګند دي. (نوش، ديدن، ديد، مګر، ساز، ناګهانه، دلبر، مهر) دري کلمې دي. (محبت، مجاز، حق، نور، وطن، سبب، مداماً، خلوت، حساب، الله، صورت) او ځينې نورې عربي کلمې دي.

دا غزل ټول (۷) بيتونه لري، (مجاز، اياز، ساز، اواز، ناز، راز او پياز) يې د قافيې کلمې دي (کې – کې) يې ردیف دى. خو په دې غزل کې د ردیف له معمول تعريف سره سم چې: ردیف همغه يوه يا څو مورفيمونه يا کلمې دي چې تر قافيې وروسته په يوه شکل او يوه مانا تکرار راځي، دلته هسې نه ده. دلته په لومړي بيت کې (کې) د مکاني اوستر بل مانا ښندي، لکه په کور (کې) خو په نورو بيتونو کې بيا د (کې) پرځاى (کي) چې د (کړي) فعل عاميانه تلفظ دى، هغه راځي، نو ځکه دلته د (کې) او (کي) په مانا کې توپير ليدل کېږي. دلته نو سړى ويلاى شي چې په ردیف کې عيب ليدل کېږي، يا لږ تر لږه د ردیف له معمول تعريفه وځي. له همدغه جزيي توپير پرته نور د غزل فورم ټول معيارونه پرې پلي کېږي. د مسرو د څپو شمېر يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم سره مساوي دی، هره مسره يې (۱۲) (۱۲) څپې لري. په عرفاني او تصوفي برخه کې دا غزل خپل ځانګړی مقام لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېرمن نېکبخته

د (۹۶۰هـ) حدود

د پښتو له شاعرو مېرمنو څخه ده، ددې کورنۍ د پېښور په (اشنغر) کې اوسېده او پلار نیکه یې روحاني خلک وو او د (ممن زیو) مرشدان ګڼل کېدل، ددې پلار (شیخ الله داد مموزی) د خپل عصر عالم او عابد سړی و او لکه (شیخ امام الدین) چې په خپل کتاب ((اولیای افغان)) کې کښلي دي، نېکبخته هم عارفه او زاهده مېرمن وه، ديني علوم يې لوستلي او عمر يې په رياضت او عبادت تېراوه، دې کورنۍ د خپل وخت له يوې بلې عرفاني او ادبي کورنۍ سره چې د پېښور په لتو کې مشهوره ده، خپښي وکړه، دا کورنۍ د مرحوم شیخ متي اولاد او تسلسل وو، نېکبخته پر (۹۵۱هـ) د شیخ متي يوه لمسي ته په نکاح ورکړه شوه، چې (شیخ قدم) نومېده او د (محمد زاهد متي زي) زوی و، نېکبختې پر (۹۵۶هـ) (مېا قاسم افغان) وزېږاوه، چې د پښتنو له عرفاني او علمي رجالو څخه دی.

پټه خزانه د ((اولیاء افغان)) به حواله ليکي، چې نېکبختې پر (۹۶۹هـ) يو کتاب د ((ارشاد الفقراء)) په نامه وکښې، چې د پښتو اخلاقي او تلقيني اشعار په کې وو او د فقير مشربو خلکو لپاره نصايح او وعظونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې مورږ وینو په پښتو ادب کې تر (۱۰۰۰هـ) وروسته یوه ډله ناظمان او لیکوال شته چې د دوی د منظوماتو مضامین فقط وعظونه او دیني نصایح دي.

ډېر کتابونه په دې ډول نظم شوي دي، چې ددغو دیني منظوماتو ډېره پخوانۍ نمونه مورږ د نېکبختې په منظوماتو کې مومو.

دغه ډله نظم کوونکي عموماً واعظان، ملایان او دیني مرشدان وو، چې د عباداتو او اخلاقو په خصوص کې به یې لنډې لنډې منظومې جوړولې او د نېکبختې منظومات هم داسې دي، چې د نمونې په ډول یې دلته رانقلوو، دا نمونه د پټې خزانې مولف له «ارشاد الفقراء» څخه را اخیستې ده:

نصیحت

د خدای حق ته غاړه کېږده
نوري نورې وینا پرېږده
دنیا پاته له هر چا ده
په اخلاص کې ځنې بلېږده
څو قوت لري په ځان کې
سر د یار په رضا کېږده
ځان له بده خویه ژغوره
زړه په ذکر د یار بلېږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـــل دنـــيـــا بـــــه دې دښنـــــه شـــــي
اوس لـــــه بېـــــرې ځنـــــې رېـــــږده
ټولـــــــه غـــــــواړي حسابـــونـــــــه
کـــــه دې اوښـــــې، کـــــه دې مېـــــږده
دنـــــيا تـــــرک وهـــــه کـــــه پـــوه يـــې
د بقـــــا پـــــر لـــــوري پښـــــې ږده

شننه او ارزونه:

مېرمن نېکبخته د دين او اخلاقو په وړانګو منوره او نېکبخته مېرمن وه، لکه څنګه چې يادونه وشوه، ددې شعر له اخلاقو او نصيحتونو څخه ډک و، تراوسه پورې مورږ د زرغونې، رابعې او نېکبختې درېواړو د کلام يوه يوه بېلګه يادە کړه، د زرغونې او نېکبختې کلام پر اخلاقي، روحاني او عرفاني مسايلو راڅرخي او د رابعې تر يوه حده د عشق او بېلتون سوز بيانوي. مېرمن نېکبخته په دې کلام کې له لغوي پلوه له عربي ژبې څخه ګټه اخلي، د دري ژبې کومه کلمه په کې نه شته او که وي هم نو هغه به مشترکه ګڼل کېږي. (حق، اخلاص، قوت، رضا، ذکر، کل، حساب او بقا) عربي کلمې دي. (زړه په ذکر د يار بېلږده) مسره (بلږده)بيا (د پېچلو يا په يو شي کې د تاوول)و مانا ورکوي چې اوس په پښتو کې نه کارول کېږي، د نظم نورې ټولې کلمې يې پښتو دي، د فورم له مخې دا يو غزل ګڼل کېږي، (پرږده، بلږده، کېښږده، رږده، مږده، پښې ږده)

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د قافيې کلمې دي، ردیف نه لري. یوازې (که دې اوښې که دې مېږده) په مسره کې د قافيې عيب ليدل کېږي، ځکه په ټولو قافیوالو کلمو کې (ږده، ږده) مشترک ټکي دي، خو دلته (مېږ) یو مستقله کلمه ده د مېږې، لنډیز دی، یانې (ې) توری تړې غورځېدلی او (ده) یو مرستندوی فعل دی، دلته دا دواړه سره یوځای شوي دي. یانې (ږ) له یوه ځای او (ده) له بل ځایه را اخیستل شوي دي. خو په مجموعي ډول دا نظم په اخلاقي ګانې پسوللل شوی او هم د وزن له پلوه رواني لري. د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دي، هره مسره یې (۸) څپې لري. ټول نظم له (۷) بیتونو جوړ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ محمد صالح الکوزی

د (۱۰۰۰هـ) حدود

شیخ محمد صالح په قوم (الکوزی) او د کندهار په (جلدک) کې اوسېده. دغه ځای د کندهار شمال شرق ته تقریباً (۳۰) میله لرې د کابل پر لار واقع دی او تراوسه هم هلته د الکوزو ټبر اوسي.

شیخ صالح مور د پټې خزانې په مرسته پېژنو او دغه کتاب دده د اشعارو ټولګه هم مور ته رارسولې ده، داسې وایي چې شیخ یو عالم او عابد سړی و او په علم او تقوا یې په خلکو کې شهرت درلود، وختونه یې په تدریس او د خلکو په ارشاد تېرول. منزوي او په ګوښه کې ناست سړی و، علمي او روحاني استغنا دی له دنیوي جولانه منع کاوه او همېشه د خپلو شاګردانو او مخلصانو د مجلس څراغ و، د تدریس حلقه یې د شاهانو تر دربار او عزت خوښه وه، نو ځکه تل د تدریس او ارشاد په حلقه کې له دنیوي مزخرفاتو څخه فارغ او مستغني و.

داسې معلومېږي چې شیخ صالح تر (۱۰۰۰هـ) دمخه زېږېدلی و او پر هغه وخت دده د علمي شهرت، تقوا او فضیلت غږ لوړ و، چې نه یوازې پر کندهار، بلکې پر ټولې پښتونخوا د دوو لویو امپراطوریو یانې د هندي تیموریانو او صفویانو جګړې په پرله پسې ډول جاري وې او پښتنو ارام نه درلود، د شیخ صالح په وخت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د کندهار صوبدار (والي) (شاه بیګ خان کابلی) و، چې پر (۱۰۰۳هـ) کال یې د (جلال الدین اکبر) پاچا په امر کندهار ونیو او تر (۱۰۱۴هـ) پورې هم په کندهار کې واکمن و.

پټه خزانه د شاه بیګ او شیخ صالح داستان داسې رانقلوي:

((نقل دی چې شاه بیګ خان د کندهار صوبدار، شیخ محمد صالح وغوښت، چې کابل ته ولاړ شي او هلته خلکو ته فیض ورکړي او په تدریس د علومو طالبانو ته هدایت وکا، شیخ محمد صالح ورته وکښل، چې: ((ما له طمع د عزت نه شته او په دنیا پسې تګ نه غواړم، زما داسې مقصد دی چې دنیا ماته راشي نه چې زه ولاړ شم دنیا پسې، که زما عزت غواړې، ما پربږده او په دنیا پسې مې مه مسافر کوه...)) چې دغه خط ورسېد شاه بیګ خان وویل: ((ما هم ستا عزت مقصود و، نه بې عزتي...)) (۵۱: ۱۰۰)

له دې روایته موږ د شیخ صالح د ژوندانه طرز او دده د تفکر صبغه معلومولای شو، چې د نفس پاکوالی، پوهه، تقوا، استغنا ټول ورسره وو او دغه صفات او مزایا ده په دغه غزل کې سره یوځای کړي دي، چې شاه بیګ صوبدار ته یې لېږلې و:

د لیلـــی د مینـــې فـــیض هـــر ســـبا وړم
بېهـــوده منـــت بـــه ولـــې د بـــل چـــا وړم
چـــې اشـــنای د شـــپې ناڅاپـــه پـــه لاس کښـــبوت
روښـــان زړه پـــه ګوګـــل پـــټ لمـــر پـــه ســـما وړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــر دنيـــا کـــه تجـــارت څـــوک د دنيـــا کـــي
زه د زړه پـــه بـــازار بـــار د عشـــق ســـودا وړم
کـــه پـــر تخـــت مـــي د ســـليمان ســـپور کـــړي ســـړيه
عاقبـــت خـــاورو تـــه ښـــه عمـــل پيشـــوا وړم
بـــي لـــه عشـــقه خوشـــحالي پـــر مـــا حرامـــه
زه صـــالح کـــه پـــه خولـــه خـــوښ پـــه زړه ژړا وړم.

د شيخ صالح ويناوې او شعرونه:

داسې ښکاري چې شيخ صالح د شاګردانو او مخلصانو ې وه لويه حلقه درلوده او دده اشعار، اقوال او احوال به هغو ليکل، د پټې خزانې مولف پر يوه کتاب حواله ورکوي، چې ((تحفه صالح)) يې نوم و او دا کتاب د شيخ يوه شاګرد (ملا الله يار) دده په نامه کښلی و او په دې کتاب کې د شيخ صالح احوال، اشعار او اقوال راټول شوي وو، يوه مجموعه وه، چې محمد هوتک له هغو اشعارو څخه لوړ غزل او هم دا لاندې پښتو غزل رانقل کړی دی:

چـــې پـــه زړه يـــې غشـــی څـــرخ ســـي د چشـــمانو
روغ بـــه نـــه ســـي پـــه دارو د طبيبـــانو
چـــې نـــور تـــن لـــه رنځـــه خـــلاص پـــه زړه رنځـــور وي
دا د زړه دارو جـــوړ نـــه کـــړه حکيمـــانو
مګـــر الله چـــې حبيـــب دی هـــم طبيـــب دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـــار ســـازي کـــا د خوارانـــو رنځورانـــو
هـــېڅ اثـــر رابانـــدې نـــه کانـــدي عالمـــه!
ښـــه ویـــل دُر و ګـــوهر د ناصـــحانو
نصـــیحت زړه غـــواړي، زړه نســـته ګوګـــل کـــې
زړه مـــې وړی پـــه منګولـــو خوبرویـــانو
کـــه «صـــالح» غونـــدې د زړه پـــه وینـــو پـــایئ
نـــور دولـــت پـــر دنیـــا نســـته طالبـــانو

شننه او ارزونه:

د شیخ صالح لـه دغـو دوو غزلـو څخـه ښکاري چې دی د پښـتو ژبې داسې یو شاعر دی، چې شعرونه یې د هنري ښکلا لـه مخې د منځنۍ کچې شعرونه ګڼل کېدی شي. کلام یې سـاده او روان دی او د کنـدهار د پښـتو محـاورې یـوه نمونـه ده. سره لـه دې چې د کـلام اساس یې تصوف، عرفان او د خدای مینه ده، خو دی دا مفکوره پـه غنایي او تغزلي الفاظو کې رانغاړي او ظاهراً خپل کـلام تـه عشـقي رنګ ورکوي، لـه لغـوي پلوه یې پـه کـلام کې د عربي ژبې لغتونـه څرګنـد دي، یـو څـو دري لغتونـه هـم لـري. پـه لـومړي شـعر کې یې «بېهوده، پیشوا» دري کلمې، «فیض، منت، سما، تجارت، عشـق، عاقبت، عمل، حرام» او ځینې نورې عربي کلمې دي. د فورم له مخې یې لومړی کلام هم د غزل فورم خپلوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټول نظم (۵) بیتونه لري، (سبا، چا، سما، سودا، پیشوا او ژړا) یې د قافیې کلمې دي (وړم وړم) یې ردیف دی، د نظم هره مسره یې (۱۲) څپې لري.

په دویم غزل کې هم دري او عربي لغتونه شته، (چشمان، کارسازی، دُر گوهر، خوبرویان،) یې دري کلمې دي، (طبیب، حکیم، الله، حبیب، اثر، عالم، ناصح، نصیحت، صالح، دولت، طالب) دا ټولې عربي کلمې دي، پر دې نظم هم د غزل فورم د تطبیق وړ دی، دا نظم ټول شپږ بیتونه لري، (چشمانو، طبیبانو، حکیمانو، رنځورانو، ناصحانو، خوبرویانو، طالبانو) یې د قافیې کلمې دي (انو، انو) یې مشترک غږونه دي. هره مسره یې (دولس) څپې لري او ټول یو مشترک وزن تعقیبوي، یوازې د درېیم بیت لومړۍ مسره او د پنځم بیت لومړۍ مسره د (خج) له مخې څه ستونزه لري چې که د شاعر له مقصود تلفظ سره سم وویل شي، نو هغه وزني ستونزه هم له منځه ځي، د ساري په توګه که د (الله) او (نصیحت) په کلمو کې خج د شاعر له مقصود تلفظ سره سم ادا شي، نو وزني ستونزه له منځه ځي.

یادونه: له شیخ صالح څخه نیولې بیا تر (دوست محمد کاکړ) پورې کوم وروستي شاعران چې موږ په لرغوني دوره کې شامل کړل، علت یې دا و چې دوی د لرغوني دورې یو تسلسل دی، له شکلي او محتوایي پلوه د دوی اشعار د لرغوني دورې له نورو شاعرانو سره کوم غوڅ توپیر نه لري. ځینو درنو لوستونکو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرمنو محصلينو ته به پوښتنه پيدا شي چې مونږ خو د لرغوني دورې په پېژندنه کې وويل چې دا دوره له (۱۳۹هـ) څخه نيولې بيا تر روښان يا روښانيانو (۹۳۰هـ) پورې رسېږي، دلته خو ځينې داسې شاعران هم وپېژندل شول چې تر (۹۳۰) وروسته يې ژوند يقيني دی. په دې باب بايد وويل شي دا خبره سمه ده چې د پښتو ادبياتو دويمه دوره له روښان يا روښانيانو څخه پيلېږي. خو ادبي دورې داسې نه دي، لکه سياسي دورې چې په غوڅ ډول له يوې نېټې څخه پيلېږي، ادبي دورې يوه په بله کې تداخل پيدا کوي. بله خبره دا ده چې (۹۳۰هـ) کال داسې نه دی چې پر همدې نېټه هر څه پيل شول، تردې وروسته د روښان د ژوند لومړي کلونه پيلېږي او څو لسيزې وروسته هغه مذهبي، سياسي او فرهنګي مبارزه کوي، بيا اثار ليکي، بيا يې د کورنۍ غړي او نور پلويان دده لاره تعقيبوي بيا اثار پنځوي او تداوم يې ان د يوولسمې پېړۍ وروستيو ته رسېږي. کله چې ددې اثارو شکل او محتوا وکتل شي، نو له تېرې دورې سره اوچت توپير په کې ليدل کېږي، ان له دغو څو تنو شاعرانو (دوست محمد کاکړ، شيخ عيسی مشوانې، شيخ بستان برېځ، علي سرور لودي، مېرمن نېکبخته، شيخ محمد صالح) سره يې په شعرونو کې اوچت توپير دی او کوم شاعران چې مونږ ياد کړل د دوی شعرونو د لرغوني دورې له نورو شعرونو سره خپل تسلسل او ارتباط ساتلی، نو ځکه خومونږ د تاريخي او محتوايي تسلسل له مخې په لرغوني دوره کې شامل کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د درېيم څپرکي لنډيز

په درېيم څپرکي کې مو د پښتو ادبياتو د لرغوني دورې ټولې څېرې وپېژندلې، امير کرور جهان پهلوان او دده ويارنه، زه يم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته، د هغه ددې ويارنې شننه، د هاشم ابن زيد سرواني د منظومې ژباړې، (ژبه هم ښه وينا کاندي چې يې وينه) ارزونه او خپله دده پېژندنه، د شيخ رضی لودي او نصر لودي پېژندنه او ددوی ترمنځ د منظوم کلام تبادله (د الحاد په لور دې ترپلل) او (د الحاد په تور تورن شوم) پرتلنه او شننه، بېټ نيکه او د هغه مناجاب (لويه خدايه لويه خدايه)، د شيخ اسمعيل پېژندنه او د هغه پاړکي او نارې (تېښته وکړه له ابليسه) او (که يون دی يون دی)، خرښبون او د هغه نارې (ښلتانه ناره مې وشوه په کور باندې)، شيخ اسعد سوري (د فلک له چارو څه وکړم کوکار)، شيخ تيمن کاکړ پېژندنه او د هغه شعر (ګهيځ رنا د لمر خپره شوه)، د ښکارندوی غوري پېژندنه او د هغه (قصيده) (د سپرلي ښکلونکي بيا کړه سينګارونه- بيا يې ولونل په غرونو کې لالونه) د ملکيار غرشين پېژندنه او د کلام (څښتن مو مل دی، اوس مو يرغل دی) شننه، د تايمني پېژندنه او د کلام (نن زه غږېږم په صفت د سلطان) ارزونه، قطب الدين بختيار او د هغه د کلام (د ښلتون اورونه بل دي) پېژندنه او د نثر شننه، د سليمان ماکو پېژندنه، د شيخ متي ژوند او د کلام (پر لويو غرو هم په دښتو کې) شننه، د بابا هوتک

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي مبارزه او د کلام (پر سور غر بل راته نن اور دی) پېژندنه، د شیخ ملکیار هوتک پېژندنه، مبارزه او د کلام (ترنک بهېرې- ترنک بهېرې) ارزونه، د اکبر زمیندارې د ژوند پېژندنه او د هغه د مثنوي (زه عاشق یم یار هم نیز) د هغه بدله (زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم) او غزلونه یې (د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم) او (چې مدام زه ستا و مخ وته نظر وړم)، د سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازي پېژندنه او د هغو د څلوریزو (ملک به زرغون کړم په ورکړه لاسه) او (خړې وریځې ژاړي له پاسه) د زرغون خان نورزي پېژندګلوي او د هغه د ساقینامې (ساقي پاڅه پیاله راکړه) ارزونه او شننه، د زرغونې کاکړ ژوند او د هغې د منظوم حکایت (اوربدلې مې قیصه ده) شننه، د دوست محمد کاکړ ژوند او د هغه د غربتنامې (له نېکانو روایت دی) ارزونه، د شیخ عیسی مشوانې پېژندګلوي او د هغه شعر (په خپله کار کړې- خپله انکار کړې) شننه، د شیخ بستان برېښ پېژندګلوي او د کلام (د مینې اور دې زما زړګی وریت په انکار کئ نا) شننه او ارزونه، د علي سرور لودي ژوند پېژندنه او د غزل (محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې) شننه، د مېرمن نېکبختې پېژندګلوي او د هغې د یوې ناصحانه شعر (د خدای حق ته غاړه کېږده) تحلیل او د شیخ محمد صالح الکوزي پېژندګلوي او د هغه غزلونه (د لیلی د مینې فیض هر سبا وړم) او (چې په زړه یې غشی څرخ شي د چشمانو) شننه او ارزونه راغلي دي. په واقعیت کې په لرغوني دوره کې چې څومره شاعران تېر شوي د هغو ټولو پېژندنه او د کلام شننه په دې څېړکي کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي، خو البته د کلام بېلابېل لیدلوري یې په نورو څېرکو کې هم څېړل شوي خو دا د لرغوني دورې په باب اساسي څېرکی دی.

دلته غواړو د همدغه څېرکي په رڼا کې چې د لرغوني دورې زیاته برخه رانغاړي، د لرغوني ادبي بهیر ځانګړنو ته هم لنډه کتنه وکړو، البته عمومي ارزونه به وروسته هم راشي، خو دلته غواړو په یاده دوره کې د پښتو ادبي بهیر په تېره بیا د شعري بهیر یو عمومي جاج واخلو.

لکه څنګه چې دمخه مو څو ځایه یادونه کړې، د پښتو ژبې لومړی ادبي اثر او شعر د هجرت د دویمې پېړۍ په لومړیو کلونو پورې اړه لري او ددې ژبې خورا پخوانی شاعر چې تراوسه موږ ته معلوم دی د سوریانو د کورنۍ پهلوان امیر کرور د امیر پولاد زوی دی، چې پر (۱۵۴هـ) کال په فوشنج کې مړ شوی دی او بل هم د لویکانو یو بیت دی، تر دې وروسته نو د پښتو شعر نښې ډېرې دي او ډېر شاعران دي چې د سلیمان په غره او د پښتونخوا په نورو ځایو کې اوسېدل او ځینې په ملتان او هند کې وو. د پښتو ادب لرغوني دوره بېلابېلو ادبپوهانو ارزولې ده. استاد حبیبي چې د پښتو ادبیاتو لوی استاد دی، دا دوره ډېره ښه ارزولې ده. هغه وایي: «دې شاعرانو ته له عمومي کتنې څخه موږ دا نتیجه اخلو چې پښتو د اسلام په لومړیو کلونو کې تر (۶۰۰هـ) پورې په ټوله پښتونخوا کې له بادغیس او هراته رانیولې په غور، زابل او د هلمند او ارغنداو په ورشوګانو او د سلیمان غره په لمنو، پېښور

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ننګرهار کې تر ملتانه ویل کېده او ددې ژبې ویونکي په دغو ورشوګانو کې له بادغیسه تر اباسینه پورې خپاره وو ، مهم مرکزونه یې غور او د سلیمان غره لمنې وې، په دې لومړۍ دوره کې چې مونږ یې د پخوانیو او قدماوو دوره بولو او تر (۶۰۰هـ) پورې رارسېږي، په پښتو ډول ډول اشعار ویل شوي دي، چې د مضمون له پلوه حماسي او عشقي اثار په کې ډېر دي او د ستاینې، مدحې او ویرنې او رثایه، پند او نصیحت او اخلاقي تلقیناتو ځینې شعري ټوټې هم شته.

دا اشعار چې د (۵۰۰هـ) کلونو د ببلابېلو ادبي تمایلاتو او جذباتو ښکارندویي کوي اکثر د پښتو ژبې د مخصوصو عروضو او اوزانو په ډول چې سندرې او پارکي یې بولي، ویل شوي دي، خو تر (۴۰۰هـ) راوروسته ځینې داسې اشعار هم شته چې د عربي او پارسي عروضو او قافیو ته نږدې دي، لکه ځینې قصاید چې د غور په دربار کې ویل شوي دي او په پښتو یې (بوللـه-جمع: بوللې) بولي.

په لرغونې دوره کې د شعر ژبه عموماً خالصه پښتو وه او اکثر زاړه اشعار د نورو ژبو کلمات هېڅ نه لري او که په ځینو کې څه پردي کلمات وي، هغه هم ډېر لږ دي. هغه اشعار چې په غرو او رغو کې ویل شوي دي، د نورو ژبو له اثره خالي دي، خو ځینې اشعار چې تر (۴۰۰هـ) راوروسته په ښارو، مدني ځایونو او درباونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل شوي دي، لږ لږ د نورو ژبو د کلماتو ګډون په کې ښکاري او دا د محیط هغه کلک اثر دی، چې تل پر ادب باندې لوبږي.

د لومړۍ دورې ټول منقول اشعار عموماً د پښتنو د روحیاتو او د دوی د محیط د اثر، د غرو او رغو د مناظرو او د دوی د اجتماعي شعور او ملي جذباتو ښکارندویي کوي، هغه اخلاق، افکار، احساسات او مناظر تصویروي، چې د پښتنو په محیط کې موجود وو.

په دغو اشعارو کې د پښتو ډېر داسې کلمات او لغات هم شته چې اوس ژوندي نه دي او په اوسنۍ پښتو کې نه استعمالېږي، دا لغات نومونه او صفات هم دي او ځینې مصادر یا افعال هم شته چې اوس یې څوک نه وایي.

د لرغوني دورې اشعار اکثر د پښتو ژبې د فصاحت او سلاست له پلوه خورا سلیس او روان دي، تعقیدات نه لري. ابهام او تکلف نه په کې لیدل کېږي، پېچلي او نغښتلي عبارات نه لري، د اداء طرز او اسلوب یې ډېر ساده، روان او د سهلو وړ دی.

د پخوانیو د شعر یوه مهمه ښېګڼه داده چې د شعر مضمون یې سره ننښتی او پېودلی او مسلل دی، تر دې دورې وروسته چې نور شاعران په پردو اشعارو روږدي شول، دغه خاصیت یې بایلود. د پارسي شعر د خراسان پر سبک چې د سامانیانو، غزنویانو او سلجوقیانو په دوره کې کوم شعرونه ویل شوي دي. هم دغه ښېګڼه لري، خو وروسته دغه د شعر د مضمون تسلسل له منځه ووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پخوانیو شاعرانو په تصویر او تخیل کې عموماً د محیط اثر دومره ټینګ دی، چې اکثر تشبیهات او استعارې یې طبیعي او محیطي دي، د بڼ تازګي او د اوبو شورهار د پسرلي ښکلا او د غرو او رغو ښکلې نندارې د پېغلو اتڼونه د زرکو کټهار او نور داسې محیطي الهامات دي چې د پخوانیو د شعر د شمزې کړې دي او هر شاعر یې هم په ستاینه، هم په رثایه، هم په عشقي جذباتو او سندرو او هم په تبلیغ کې تصویروي. تر (۶۰۰) هجري کلونو وروسته پښتو ادب د مغلو د تاړاک له امله د مقاومت رنګ اخلي، څلور پېړۍ پښتانه له مغلو سره پر جګړه بوخت دي او په مجموعي ډول ادبیات له همدې حالت اغېزمن کېږي.

د هجرت د شپږمې پېړۍ له پیله بیا تر پایه پورې په پښتونخوا کې دوه لویې سلطنتي کورنۍ وې چې په لومړیو کې د غزنوي شاهانو لویې کورنۍ سلطنت کاوه، دوی په پښتنو ګډ شوي وو او د شرقي پښتونخوا پښتانه یې ملګري وو، بیا نو د غوریانو د کورنۍ شاهان غالب شول او پر تخارستان، بامیانو، خراسان، زابل، غور، هرات او شرقي پښتونخوا د دوی لاس بر و، دوی په هند کې هم ډېر فتوحات وکړل او د غور شاهنشاهي یې له خراسان او امو څخه د ګنګا تر څنډو پورې ورسوله. غوریانو پښتو ادب ته توجه کوله او د دوی په دربار او مملکت کې مشهور شاعران تېر شوي، خو د شپږمې پېړۍ په وروستیو کې دغه کورنۍ ضعیفه شوه او تر (۵۰۰هـ) وروسته د مغولو د تاړاک لومړۍ څپې پر بلخ، غور او خراسان راغلې. د (۶۱۸هـ) حدود وو چې له مغولو څخه د چنګېز

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان وحشي لښکرې تر امو راواوښتلې، په دغو وختو کې د پښتونخوا شمالي خواوې لکه تخارستان، بلخ، بامیان، غرستان (غرجستان) خورا معمور وو، مشهور ښارونه یې لرل. بادغیس، مرو، هرات، غور داسې ښکلي او ودان ښارونه درلودل چې په هغو وختو کې د منځنۍ اسیا د تهذیب او علم مرکزونه وو، خلک په ډېره هوسایۍ په کې اوسېدل، علماء، شعراء، ادیبان او پوهنوال ډېر وو، خو د چنګېز خان وحشي لښکر او دده د زامنو خونړۍ قوه پر دې ودانو ښارونو او ښکلیو مدنیتونو هسې راتوی شول چې له لویو ښارو څخه یې یوه ودانۍ روغه پرې نښوده او ښکلي ښارونه یې وران کړل، کتابتونونه یې وسول، ځمکې یې په وینو ولړلې او اکثر خلک یې ووژل، پاتې یې غرونو ته وختل.

پښتانه په دغو وختو کې ډېر د شرقي پښتونخوا په غرو کې وو، د سلیمان د غره په شاوخوا او د کابل په جنوبي خوا څه ناڅه له تاړاکه خوندي وو او خپل استقلال یې ساتلی و، خو د پښتونخوا سیمې مغولو نیولې وې، په دغو وختو کې پښتنو ادیبان لرل او خپله ژبه یې روزله، لکه د مغولو لوټ چې پر پارسي ادب اغېزه وکړه او د ادبیاتو افکار او د بیان طرز یې وروړاوه، دغسې دې خونړۍ واقعې پر پښتو ادب هم خپله اغېزه وکړه. د مغولو سلطه او اقتدار څلور پنځه پېړۍ اوږد شو، د چنګېزخان د کورنۍ خونړي تاړاکونه لا نه وو ساړه شوي، چې له دې کورنۍ یو بل سفاک سړی د (۷۷۱هـ) په حدودو کې راووت، دا (ګوډ تیمور) و، چې ده هم پر دې ځمکه خپل تاړاکونه شروع کړل او په کلو کلو یې دا خواوې سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپردولې دا اور لا نه و مړ شوی او هرې خواته يې دودونه ښکارېدل، چې بيا يو بل خونکار او د ډېر کلک زړه خاوند هم له دغه تېره راووت او د (۹۱۰هـ) په حدودو کې بيا پښتونخوا سره ونښتېځله او د وينې تويولو او تاړاک سلسله يې هسې جاري وساتله، دا سړی (بابر) و چې له پښتنو سره يې ځانګړې دښمني وه او د دوی سرونه يې ورېبل.

په دې ډول له هغه وخته چې د پښتنو غوريانو د عظمت جنډی تر (۶۰۰هـ) وروسته کښته شوه، بيا نو دې قوم د مغولو له لاسه ښه ورځ ونه ليده او څلور پېړۍ يې په دغه اړو دوړ کې سره تېرې کړې، ويې وژل، ووژل شول، وجنګېدل، جنګونه ورسره وشول، کله به يې د چنګېز د لښکرو په وينو خپل غرونه لړل، کله به تيمور د دوی پر کورونو په زابل او ننګرهار کې غدی اچولې، کله به بابر او اکبر او نورو په دوی پسې تورې راکښلې وې. په دې خونړي او خطرناک حالت کې هم پښتنو خپل ځانونه ساتلي وو، دوی د خپلو زلمو په وينو خپله ځمکه او خپل غرونه خوندي کول، څو پېړۍ زلمو غشي او تورې له لاسه ونه غورځول، دوی پر خپل استقلال مين وو او دغه مرغلره يې ساتله، څو يې وس و، پر دې غرو به د دوی د زلمو تېرونه سپر وو او تل به د خپل وطن لپاره په وينو کې رغښتل، په دې ملي مبارزه کې لکه د زلمو تورې چې ځلېدې، د اديبانو ژبې هم هغسې چلېدې، دوی خپل قوم ويښاوه او د وطن دفاع او استقلال ساتلو ته يې ولاړ وو، دوی خپله خپلواکي په توره او قلم ساتله، ډېر شاعران او اديبان وو، چې ددې ملي جهاد پر ميدان ولاړ وو او تل

(c) ketabton.com: The Digital Library

به يې زلمو ته په خپلو اشعارو د وطن ساتنې تبليغ کاوه او تورې به يې وهلې، نو د مغولو دورې لکه نور ضعيف اقوام دوی مړه نه کړل، بلکې ژوندي يې کړل، دوی يې زمول نه کړل، بلکې ملي روحيه يې په کې پياوړې کړه، چې دا روح د دوی په ادب کې ښه ځلېږي او د مغولو دوره په يوه ادبي دفاعي تبليغ امتياز مومي.)) (۱۳:۵۲۷-۵۳۲)

سرمحقق زلمی هبوادمل چې د پښتو ادبياتو تاريخ لرغونې او منځنۍ دورې تاريخ يې ليکلی د لرغونې ادبي دورې د عمومي ارزونې په ترڅ کې وايي چې په دې دوره کې اثار له کمي پلوه زيات نه دي،ددې علت دادی چې د اثارو زماني ناخوالو له منځه وړې دي، د سليمان ماکو له تذکرة الاولیا پرته چې څو پاڼې يې مورخ ته رارسېدلي، نور ټول اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي. که څه هم ددې اثارو کميت کم خو کيفيت يې زيات دی. ددې اثارو په کمي او کيفي لحاظ انکشاف کړی، د شکل او مضمون دواړو له پلوه يې وده کړې ده. ببلابېل معنوي فورمونه رامنځته شوي لکه ويارنه، ويرنه، ساقينامه، ستاينه او حکايتي اثار، د نورو ژبو له ادبياتو سره هم په دې دوره کې اړيکي پيداشوي، د غزل، مثنوي، رباعي او قصيدې فورمونه راخپل شوي، د نورو ژبنې تاثيرات هم پرې ليدل کېږی. او همدارنګه ځينې نورې ځانګړنې چې په ببلابېلو برخو کې ورته اشاره شوې او نور بحث به هم پرې وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د درېيم څېرکي پوښتنې

- پښتو لرغونی ادب ولې د امیر کروړ له شعره پیلېږي؟
- امیر کروړ شعر ویاړنه ده که حماسه؟
- ابوهاشم ابن زید سرواني د چا شعر له کومې ژبې وژباړه؟
- د شیخ رضی لودي او نصر لودي د پاړکو د لیکلو او تبادلې علتونه څه وو؟
- د بېټ نیکه مناجات کومې ځانګړنې لري؟
- ولې شیخ اسمعیل او خربنبون یو بل ته پاړکي وویل؟
- د شیخ اسعد سوري د قصیدې د لیکلو عامل کوم و؟ له محتوایي پلوه دا قصیده په کوم فورم کې راځي ویې ارزوئ؟
- شیخ تیمن کاکړ په لنډ ډول راوپېژنئ او د کلام ځانګړنې یې په ګوته کړئ!
- د ښکارندوی غوري قصیده له هنري پلوه وارزئ او دا هم څرګنده کړئ چې کوم محتوایي فورم لري؟
- ملکیار غرشین ته ولې غرشین وایي، د هغه د کلام اغېز او ارزښت په ګوته کړئ!
- د تایمني شعر لومړی ځل چا، چېرته او څنګه ترلاسه کړ، ددې شعر محتوا وشنئ!
- قطب الدین بختیار راوپېژنئ او کلام یې وارزوئ!
- سلیمان ماکو څوک و؟ او په تذکرة الاولیا کې کوم شاعران معرفي شوي دي؟
- د شیخ متي د شعر اخلاقي او عرفاني ارزښت په ګوته کړئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

- بابا هوتک پښتو ته څه کړي؟ او د کلام ارزښت يې څرګند کړئ.
- شيخ ملکيار هوتک د چا لاره تعقيب کړه؟ کلام يې وارزوئ!
- اکبر زميندا وري پښتو ته کوم نظمي فورمونه ډالۍ کړل؟ دده د کلام ځانګړنې په ګوته کړئ!
- سلطان بهلول لودي او خليل خان نيازی په کوم فورم کې يو بل سره شعري مکالمه او تبادله وکړه؟ توضيح يې کړئ!
- سوري کورنۍ پښتني فرهنګ ته څه ډالۍ کړي دي؟
- د زرغون خان ساقينامه په کوم فورم کې ده واضح يې کړئ!
- زرغونې کاکړ خپل منظوم حکايت له کومې ژبې او د چا له اثر څخه ژباړلی او هم ددې د کلام ارزښت توضيح کړئ!
- رابعه او بي بي نېکبخته معرفي کړئ او د کلام ارزښت يې په ګوته کړئ!
- دوست محمد کاکړ خپله غربښتنامه په کوم فورم کې نظم کړې او کومه محتوا يې په کې ځای کړې ده؟
- شيخ عيسی مشوانې په کومو ژبو شعرونه ويلي، په پښتو کې يې د ببلګې ارزښت توضيح کړئ!
- شيخ بستان برېځ راوپېژنئ او دا هم واضح کړئ چې په کوم فورم کې يې شعر ويلی دی؟
- علي سرور لودي څه ډول شخصيت و ، د کلام ارزښت يې په ګوته کړئ!
- شيخ صالح په لنډيز سره راوپېژنئ او د کلا م ارزښت يې په ګوته کړئ!

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

له نورو ژبو سره د پښتو ژبې اړیکي

د نړۍ د ببلابېلو ولسونو او خلکو ترمنځ د ګاونډیتوب او نورو ټولنیزو ، سیاسي او اقتصادي روابطو ټینګښت پر فرهنګ هم خپل مستقیم اغېز لري. څومره چې فرهنګونه او ژبې سره نږدې کېږي همغومره یې بیا دا اغېزې پسې زیاتېږي. ژبنۍ اړیکي د ادبي اړیکو د ټینګښت سبب ګرځي، څرنګه چې ادبیات یو ژبنی هنر ګڼل کېږي، نو کله چې یو شاعر د بلې ژبې له ادبیاتو څخه الهام اخلي نو ژبنۍ تاثیرات هم ژبې ته را انتقالېږي، په ټېره بیا هغه ژبې چې د ریښې له پلوه سره نږدې وي، لکه پښتو او دري او یا هم عربي چې له پښتو سره په یوه واحد لیکدود لیکل کېږي. که څه هم عربي د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري، خو څرنګه چې د دین او مذهب ژبه ده او همدارنګه له پښتو ، دري او ځینو نورو ختیزو ژبو سره ګډ لیکدود لري، نو ځکه یې پر ختیزو ژبو په لومړي ګام کې تر زیاتې کچې پر دري او بیا پر پښتو ژبه خپل خپل تاثیرات لري. نه یوازې ګڼ شمېر دیني ترمینالوژي، مفاهیم او پیغامونه له عربي څخه دري او پښتو ته راغلي، بلکې یو زیات شمېر ادبي صنایع او نظمي فورمونه هم پښتو او دري ژبو له عربي څخه راخپل کړي، د دري ژبې خوان وزنونه هم د عربي عروضو له قاعدې سره برابر شول، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ژبې د خپل جوړښت له مخې خپل ځانګړی نظمي یا وزني جوړښت وساته، له عربي څخه یې یوازې ځینې ادبي کلمې، اصطلاحات او فورمونه راخپل کړل، تر پښتو پر دري ژبې د عربي تاثیرات زیات دي، ځینې کلمې چې له دري څخه پښتو ته راغلي هغه هم په واقعیت کې لومړی له عربي څخه دري او بیا پښتو ته راغلي، دلته غواړو پر پښتو ژبې د همدې عربي او دري ژبو اغېز او له پښتو سره د هغو اړیکي وڅېړو.

عربي ته مو ځکه لومړیتوب ورکړ چې ددې ژبې اغېزې زیاتې محسوسې دي، په تېره بیا د نظمي فورمونو په راخپلولو کې، په حقیقت کې که ووایو ښتو ژبې له دري څخه هېڅ نظمي فورم نه دی را اخیستی مبالغه به نه وي. دا کوم فورمونه چې په دري ژبه کې کارېږي، دا هم په حقیقت کې له عربي څخه دري ته ورغلي، او پښتو بیا یا مستقیماً له عربي څخه او یا هم د دري ژبې له لارې راخپل کړي دي. نو ښه به وي چې لومړی د عربي ژبې اغېزې او اړیکي وڅېړو.

که چېرې مورږ د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې د نورو ژبو له ادبیاتو سره د پښتو ژبې او ادبیاتو د ارتباط د څرک ایستلو کوښښ وکړو، نو دا څرک په درېیمه هجري پېړۍ کې ایستلی شو. دلته غواړو همدغو ژبنیو او ادبي اغېزو ته اشاره وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له عربي ژبې سره اړيکي

طبيعي خبره ده چې افغانستان ته د اسلام له راتګ او خورېدو سره سم عربي ژبه هم زمونږ په هېواد کې دود او په خپرېدو شوه. څرنګه چې پاک قران په عربي ژبه او د اسلام ارکان او احکام پر عربي ژبه وو، نو پر ټولو ختيزو ژبو په تېر بيا پر دري او پښتو دواړو ژبو د عربي ژبې او ادب اغېز ورځ تر بلې څرګند پده، دا خبره هم د يادولو وړ ده چې ادبي تاثيرات تر مذهبي تاثيراتو لږ وروسته څرګندېږي، نو په دې خاطر لومړی يوه ژبه پر ژبې او بيا يې ادبيات پر ادبياتو خپل خپل اغېز ښندي، څرنګه چې په پښتو ژبه د هغه وخت زيات او څرګند مذهبي متون زمونږ په لاس کې نه شته، نو ځکه خو په غوځ ډول څه نه شو ويلای چې پر پښتو ژبه به د عربي ژبې او مذهبي ترمينالوژۍ تاثيرات څومره وو. خو اټکل کولای شو، کله چې خلکو د اسلام دين منلی نو ديني يا مذهبي ترمينالوژي هم ژبې ته راغلې، خو دا چې په پښتو ژبه ليکلی متون په لاس کې نه شته، نو ځکه يې دقيق وخت نه شو په ګوته کولای، خو کوم څه چې زمونږ په لاس کې دي همدا لرغوني منظوم متون دي چې له دې څخه پر پښتو باندې د نورو ژبو د تاثيراتو څرک لګېږي.

«د لرغوني پښتانه په استناد د ابومحمد هاشم علمي او ادبي ژوندون راښکاره کوي او داسې ورځخه څرګندېږي چې د (۳۰۰هـ) تر حدودو پورې د عربو مدنيت، د عربي ژبې سلطه او د عربي ادابو او علومو اثر د پښتونخوا په اکثرو برخو کې خپور شوی و او ددې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځمکې غربي خوا ډېره تر دې اثر لاندې وه. که څه هم په دغه عصر کې د غربي پښتونخوا خلکو د آل طاهر (۲۰۵-۲۵۹هـ) تر بیرغ لاندې استقلال وموند او څه نا څه د پارسي ژبې ادب هم په دغو زمانو کې ژوندی شو، خو عربي علمي، ادبي او درباري ژبه وه او پوهانو خپل اثار په دغه ژبه لیکل. په خراسان کې د عربي ژبې ډېر لیکوال او پوهان وو چې دوی د عربو د مدنیت او ادب په خپرولو کې ښه خدمتونه وکړل. مثلاً (صالح بن عبدالرحمن سیستاني) د (حجاج بن یوسف) په امر له (۸۱-۸۷هـ) دواوین او دفاتر له پارسي څخه عربي ته نقل کړل او ډېر علما پر عربي علومو بوخت شول، لکه ابو خالد وردان کابلي موسوم په (کنکر) چې د (علي بن حسین) (۴۶-۷۴هـ) له ملګرو څخه و او د حجاج له ظلمه مکې ته وتښتېده، یا (بشار بن برد) د عباسي دربار ډوند شاعر چې اصلاً د تخارستان و او پر (۱۶۷هـ) وژل شوی دی. یا (ابو عمرو شمر بن حمدویة الهروي) چې د عربي اخبار او اشعارو پوهاند و، د عربي ژبې د لغت کتاب یې هم کښلی او پر (۲۵۵هـ) مړ شو. یا (ابو حاتم سهل بن محمد سجستاني) چې د عربو په لغت، شعر او نحو کې عالم و او (۳۲) کتابونه یې لیکلي دي چې له هغو څخه کتاب المعمرین (د لندن چاپ، ۱۸۹۹م) او کتاب النخله (د ایټالیا د پالرمو چاپ، ۱۸۳۷م) مشهور دي او دا عالم هم پر (۲۵۵هـ) مړ دی، (احمد بن ابو طاهر طیفور خراساني) (۲۸۰هـ مړ) چې (۵۰) کتابونه یې لیکلي او تاریخ بغداد (د لایزیک چاپ، ۱۹۰۸م) یې مشهور دي، ابو زید بلخي (۳۲۲هـ مړ) د صور الاقالیم او نورو ډېرو کتابونو خاوند، (ابو داود سجستانی) د

(c) ketabton.com: The Digital Library

(معروف سنن) خاوند (۲۷۵هـ مړ) او نور ډېر پوهان او عالمان له پښتونخوا څخه وپاڅېدل، چې د عربي علومو او ادابو ستوري دي.

له دې متونو څخه څرګنده ېږي، چې د درېيمې هجري پېړۍ په ترڅ کې د بست د سروان د سيمې يو افغان چې (ابو محمد هاشم ابن الزيد السروانی) نومېده، عراق ته ولاړ او هلته يې ددې ځای له علماوو سره ناسته ولاړه درلوده او له (ابن خلاد) چې په (ابي العينا) مشهور و، هغه سره يې په بغداد کې ډېر عمرونه تېر کړل او له هغه څخه يې عربي بلاغت او اشعار ولوستل.

دا لومړنی نظم دی چې له عربي ژبې څخه پښتو ته ژباړل شوی دی. په دې کې (درهم، خلق او قتالونه) هغه عربي کلمې دي چې پښتو ته داخلې شوې دي. دغه راز د شيخ رضی لودي او نصر لودي په دواړو شعرونو کې د عربي ژبې کلمې کارول شوي دي، (الحاد، ملحد، اسلام، سنتي) کلمې عربي دي، په خپله (شيخ رضی) لودي، (نصر) لودي او (حميد) لودي د درېواړو نومونه عربي دي، بيا وروسته ورپسې د شيخ اسعد سوري قصيده ده چې هم يې فورم له عربي ژبې راغلی او هم د عربي ژبې د يو شمېر کلمو څرک په کې څرګند دی، لکه: (فلک، مدار، وصل، محمد او محمود، امير، انتقال، قيد، نثار، قطار، شعار، قرار، عدل، جنت، غفار) او نورې عربي کلمې دي چې په دې قصيده کې راغلي دي. په خپله د (شيخ اسعد) نوم هم عربي دی، له دې څخه معلومېږي چې عربي ژبه دا وخت دومره عامه شوه چې پښتنو کې مطرحو کسانو لکه په خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد سوري، شيخ اسعد سوري او نورو عربي نومونه ايښي وو. د (امير) كلمه هم دا وخت عامه شوې ده. (كروړ) يې ځكه (امير) باله چې د (امارت) شرعي اصطلاح عامه شوې وه.

ورپسې د ښكارندوی غوري قصيده ده، چې په هغه كې هم (لعلونه، طلسيان، سلطان، صفت، اسلام، دين، شهاب، جهاد) او ځينې نورې عربي كلمې دي چې ځينو سره يې پښتو روستاړي هم يوځای شوي دي.

تر دې وروسته چې نور كوم شاعران راغلي، وار په وار يې په خپل كلام كې د عربي ژبې كلمې كارولي دي او دا لړی همداسې دوام كوي.

د ملكيار ، تايمني، شيخ تيمن، قطب الدين بختيار، بهلول لودي، خليل خان نيازي، زرغون نورزي، زرغونې كاكړ، رابعې، بي بي نېكبختې، شيخ عيسى مشوانې، شيخ صالح او نورو ټولو شاعرانو په شعرونو او د ماكو د نثر په بېلگو كې عربي كلمې شته چې د هغوی د كلام د شننې په ترڅ كې ورته اشاره شوې ده. د عربي ژبې د لغتونو د كارونې او تاثير ترڅنګ په لرغونې دوره كې قصيده، مثنوي، غزل او څلوريزه هغه څرګند نظمي فورمونه دي چې له عربي څخه پښتو ته راغلي دي، د قصيدو په برخه كې د شيخ اسعد سوري او د ښكارندوی غوري قصيدې مو د بېلگو په توګه يادې كړې. په مثنوي فورم كې د اكبر زميندااوري، زرغونې كاكړ، زرغون خان نورزي او دوست محمد كاكړ بېلگې يادولای شو او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزل فورم کې بیا د اکبر زمیندارۍ، بې بې نېکبختې او شیخ محمد صالح الکوزي د کلام بېلګې د یادونې وړ دي او هم د علي سرور لودي کلام. د څلورېزو په برخه کې سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازي څلورېزې یادولای شو، د قطعې فورم بیا د یادو نورو فورمونو په شان ډېر څرګند نه دی، خو البته قطعې ته ورته نظمونه ویل شوي دي، یا لږ تر لږه یو نظم د څو قطعو د مجموعې بڼه لري. په محتوایي برخه کې هم حماسي ادبیات په دې دوره کې تر ستر ګو کېږي، ویاړنه یا فخریه، ویرنه یا مرثیه اشعار چې په عربو کې باب وو، پښتو کې یې هم څرکونه او بېلګې لیدل کېږي. د ټولیزې پایلې په توګه باید ووایو چې په پښتو لرغوني ادبي دوره کې په (نظم) او (نثر) دواړو کې د دري او عربي کلمو په ګډون نږدې شپږ زره او سل (۶۱۰۰) کلمې کارېدلي چې له هغې څخه یې تقریباً یو سل او څلور اتیا (۱۸۴) عربي کلمې دي چې د ټولو کارېدلو کلمو نږدې دریمې اعشاریه دري (۳،۳) سلنه جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دري ژبې سره اړيکي

د عربي ژبې ترڅنګ پښتو له دري ژبې سره هم د يوې ګاونډۍ او خور ژبې په توګه خپل خپل اړيکي ساتلي دي. دري ژبې ته ځکه د پښتو (خور) ژبه وايي چې دواړه ژبې د هندو اروپايي کورنۍ، اريايي څانګې غړي دي، پښتو بيا په ختيزو ژبو کې او دري بيا په لويديزې ډلګۍ کې راځي. په پښتو لرغونو ادبياتو کې هم د دري ژبې کلمې کارېدلي دي. د عربي ژبې معکوس پښتو ته له دري ژپې څخه کوم شعري فورم نه دی را انتقال شوی، خو دا خبره له حقيقت څخه لرې نه ده چې ووايو د عربي ادب تاثيرات لومړی دري ته او بيا همداسې پښتو ته رالېږدېدلي دي. دري تر عربي ژبې وروسته د ديني او درباري ژبې په توګه په سيمه کې خپل خپل تاثيرات درلودل. له (دوه بيتي) پرته چې د دري ژبې خپل فورم ګڼل کېږي، نور نو دري ټول هغه نظمي کالبونه کاروي چې په عربي ژبه کې دود دي. لکه مثنوي، رباعي، قطعه، غزل، قصيده، مثلث، مربع، مخمس، ان تر معشر پورې ټول هغه فورمونه چې په عربي ژبه کې دود وو او نورو ختيزو ژبو ته لېږدلې دي، دري يې هم کاروي. د يادونې وړ ده چې قافيوال نظمونه لکه مخکې چې مو يادونه وکړه د عربي ترڅنګ په ختيزو ژبو او د نړۍ په نورو ژبو کې هم باب وو، يانې په دې مانا چې له عربي ژبې څخه تقليد نه دی شوی، البته شعري يا نظمي فورمونه له شکلي پلوه نورو ژبو ته راغلي، څرنګه چې قافيه په دې ژبو کې باب وه، نو ځکه يې د فورم په راخپلولو کې کومه ستونزه نه وه، رديف چې په عربي ژبه کې تر قافيه والو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظمونو وروسته باب نه وو، خو په پښتو، دري او ځينو نورو ختيزو ژبو کې دود و، هغه هم ورسره مل شو.

د ابوهاشم سرواني په ژباړه کې (خاوند) د پښتو او دري ژبې مشترکه کلمه ده. د شيخ اسعد سوري په قصيده کې بيا (بهار، خونخوار، خار، بادار، هزار، دار، کهسار) او ځينې نور دري کلمې دي.

د ښکارندوی غوري په قصيده کې (کاروان، مګر، بيديا، مکښ، ګزار، خاوند، بادار) دري کلمې دي، د سليمان ماکو په تذکره اوليا کې (سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست) او ځينې نورې دري کلمې دي. او همداسې د دري ژبې اغيز يې د پښتو ادب به ليکلو متونو کې محسوسېږي. دا اغيزې له لرغونې دورې پيلېږي، منځنۍ دورې ته راځي، بيا معاصرې دورې او ان تر نننه دوام مومي. پر يادو شاعرانو سربېره نورو شاعرانو هم په خپلو نظمونو کې دري کلمې کارولې دي.

ملکيار غرشين، شيخ تيمن، تايمني، قطب الدين بختيار، سليمان ماکو، شيخ متي، بابا هوتک، ملکيار هوتک، اکبر زميندااوري، خليل خان نيازي، زرغونې کاکړ، رابعې، نېکبختې، دوست محمد کاکړ، شيخ عيسى مشوانې، شيخ بوستان برېځ او شيخ صالح ټولو په خپل کلام کې دري کلمې کارولې چې د هر شاعر د شعر په لغوي شننه کې ورته اشاره شوې او دلته يې د تکرار د مخنيوي په خاطر له بيا يادونې څخه تېرېږو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سربېره پر دې په لرغوني ادبي دوره کې ډېرې داسې کلمې شته چې د پښتو او دري ژبو ترمنځ مشترکې دي او يا هم ګډه ريښه لري.

له دې څخه ښکاري چې پښتو او دري ژبې په ماضي کې له يوې بلې ګډې ژبې يا ژبو سره ګډه ريښه لري. هغه ژبې چې ګډه ريښه سره لري، ګاونډی وي، خويندې وي، ګډ ليکدود ولري، هغه ژبې پر يوه بلې خپل څو اړخيز اغېز ښندي، نو له دري ژبې سره د پښتو اړيکي طبيعي حالت لري. څرنګه چې دري ژبه د علم، دفتر او دربار ژبه وه، نو دغه سياسي، علمي او دفتر قوت هم ددې سبب کېده چې دري نه يوازې پر پښتو بلکې د سيمې پر نورو ژبو هم خپل خپل تاثيرات پرېږدي، خصوصاً پر ليکنې ادب، البته پر ولسي ادب بيا دا تاثيرات ډېر محسوس نه دي، هلته پښتو ژبه ډېره سوچه او شعر هم ډېر سوچه پاتې شوی دی.

په مجموعي ډول لکه څنګه چې دمخه مو يادونه وکړه په لرغوني دوره کې په نظم او نثر کې ټولې نړۍ شپږ زره او سل (۶۱۰۰) کلمې کارېدلي چې له هغې جملې يې نړۍ يو سل او څوارلس(۱۱۴) دري کلمې چې د ټولو کارېدلو کلمو نړۍ يو اعشاريه څلور اتيا(۱،۸۴) سلنه جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څلورم څپرکي لنډيز

له نورو ژبو څخه د پښتو ژبې د اړيکو د څېړلو په ترڅ کې دا په ډاګه شوه چې پښتو ژبه په لرغوني دوره کې له عربي او دري ژبو دواړو سره ژبنۍ، فرهنګي او ادبي اړيکي لري. دا مهال پر پښتو ادب د عربي ژبې تاثيرات ورو ورو زياتېږي، د پښتو منظوم او منثور کلام په دواړو بېلګو کې د عربي ژبې اغېز ليدل کېږي. ژبنۍ اغېزې چې د لغتونو به بڼه څرګندېږي، زياتې ښکاره دي، خو ګرامري تاثيرات يې لا محسوس نه دي، د لغوي تاثيراتو ترڅنګ له عربي ژبې څخه شعري فورمونه يا د نظم چوکاټونه هم پښتو ته داخل شوي دي او پښتنو شاعرانو په همدې فورمونو کې هم ګڼ شمېر شعرونه ليکلي دي. لکه قصيده، رباعي، غزل، مثنوي او ځينې نور فورمونه هم په څنګزنې ډول په لرغوني دوره کې پښتو ادبياتو ته داخل شوي دي.

د عربي ترڅنګ د دري ژبې ژبنۍ اغېزې هم په پښتو منثور او هم منظوم کلام کې څرګندېږي، خو دا تاثيرات يوازې د لغتونو په بڼه جوتېږي، خو کوم ځانګړی نظمي فورم له دري څخه پښتو ته نه دی راغلی. د لرغوني دورې په لومړي پړاو کې د عربي او دري په ګډون د نورو ژبو تاثيرات پر پښتو ادب نه ښکاري، پښتو شعرونه پخوانيو اريايي سرودونو ته ډېر نږدې دي. خو د لرغوني دورې په دويم او نورو پړاوونو کې بيا د عربي او دري ژبو تاثيرات څرګندېږي، خو له دې دوو ژبو پرته بيا د نورو ژبو تاثيرات نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرګندېږي. ځکه چې دا مهال د نورو ژبو اغېزې په سیمه کې محسوسې نه وې. د عربي تاثیرات ځکه زیات وو چې عربي د دین، مذهب، دفتر، دربار، سیاست، علم او ادب ژبه وه او تر شا یې غټ سیاسي، اقتصادي، مذهبي او علمي قوت پروت و. تر عربي وروسته دري هم ورته ځانګړنې لرلې او په دویم ردیف کې راځي، نو ځکه یې پر سیمه خپل خپل تاثیرات درلودل. پر پښتو ژبه د عربي ژبې تاثیرات هم د شعري فورمونو او هم په ژبنۍ برخه کې له لغوي پلوه محسوس وو و او د دري ژبې اغېزې بیا تر یوه حده د شعري محتوا او همدارنګه د لغتونو په برخه کې محسوسې دي. د یوې شمېرنې له مخې د عربي ژبې د لغتونو کمیت په سلو کې نږدې (۳،۳) او د دري ژبې د ویيونو کمیت په سلو کې نږدې (۸۴، ۱) ته رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څلورم څپرکي پوښتنې

- پر پښتو لرغونو ادبياتو د کومو ژبو تاثيرات څرګند ښږي؟
- په لرغونو دوره کې د دري او عربي کلمو مجموعي شمېر څو سلنې ته رسېږي؟
- په لرغونې دوره کې له کومې ژبې پښتو ته شعري فورمونه داخل شوي دي؟
- د دري ژبې تاثيرات د لرغونې دورې له کوم پړاوه پيلېږي؟
- پښتو او دري د ژبې د کورنۍ له پلوه څه اړيکي سره لري؟
- عربي ژبه د ژبو په کومې کورنۍ پورې اړه لري؟
- کومې ژبې په اسانۍ سره يوه پر بلې خپل تاثيرات پرېږدي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

د لرغوني دورې نظم

د ادبياتو د اوسنيو تعبيرونو له مخې د يوې ژبې ټول ليکلي او نا ليکلي منظوم او منثور هنري اثار ادبيات ګڼل کېږي.

لکه څنګه چې دمخه مو هم يادونه وکړه او ټينګار مو وکړ چې: هر ډول ليکنې اوس څوک په ادبياتو کې نه شمېري. يوازې هغه اثار د ادبياتو تر عنوان لاندې د مطالعې ځای لري، چې هنري ارزښت ولري.

د ساري په ډول، مورږ هر منثور اثر چې د علومو او فنونو په بېلابېلو څانګو کې ليکل شوي وي او يا هر منظوم اثر، چې د تاريخ، جغرافيې، طب او نورو علومو او فنونو تشريح ته وقف شوی وي، په ادبياتو کې نه راولو، بلکې هغه اثار هنري او ادبي بولو، چې له تخيله رازېږېدلي او د ژوند واقعيتونه په هنري ډول منعکس کړي؛ پر لوستونکو او اورېدونکي خپل خاص ظريفانه او ښکلی هنري اغېز ولري او د هغو هنري ذوق تسکين کړي. دغه ادبي، هنري اثر بايد په داسې يو ژبنې چوکاټ کې بيان شوې وي، چې هم د ټولنيز ژوند هېنداره وي، هم په لوستونکي، اورېدونکي کې يو عاطفي احساس پيدا کړي او ښکلاييز ارزښت ولري.

ادبياتو ته يو ژبنی هنر هم وايي، هنر او علم دواړه واقعيتونه بيانوي، خو هنر واقعيتونه په نامستقيم او علم بيا پېښې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مستقیم ډول بیانوي. د هنر او علم توپیر د واقعیت په نامستقیم او مستقیم بیان کې دی.

د ادبیاتو ددغه تعبیر، ساده او ابتدایي تشریح ته په پاملرنه اوس موږ ګورو چې پښتو ژبه دغسې هنري، ادبي اثار لري او که نه؟

ددې پوښتنې ځواب مثبت دی او موږ چې د خپلې ژبې (پښتو) ادبي زېرمې وپلټو، نو وینو چې له پخوا زمانې نه تر ننه پورې ددې ژبې ویونکو هنري، ادبي اثار ایجاد کړي دي، چې هم یې ګړنۍ (نالیکلي) او هم یې تحریري (لیکلي) نمونې موجودې دي.

پر همدې اساس کله چې موږ پښتو ادبیات وایو، نو موږ مجبورېږو، چې دا ادبیات لومړی پر نالیکلو او لیکلو ادبیاتو ووېشو او د شکل له مخې. پر نثر او نظم خو دلته موږ په دې څېرکي کې پر نظم خبرې کوو. نظم بیا پر دوو برخو وېشو لومړی پښتو ولسي یا ګړني ادبیات چې د پښتو په خپلو ملي اوزانو یا فورمونو کې ویل شوي دي. او دویم د نظم هغه برخه یا هغه فورمونه دي چې له نورو ژبو په تېره بیا له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي. دلته غواړو لومړی پښتو ولسي ادبیات یا د نظم فورمونه تشریح کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ولسي شاعرۍ فورمونه

ولسي ادبيات د پښتو ادبياتو ډېره درنه برخه جوړوي: ((دا به مبالغه نه وي او نه به کومه تېره يا زياته خبره وي، که ووايو چې د سيمې په ژبو کې پښتو د ګړنيو ادبياتو د سرشارو چينو د لرلو له امله په لومړي کتار کې ولاړه ژبه ده.

دا چې د پښتو د شفاهي ادبياتو زېرمې نسبت نورو ژبو ته زياتې دي، ددې خبرې غټ علت دادی، چې په پښتنو کې سواد له پخوا نه تراوسه لا سم نه دی عام شوی او زمورږ د خلکو يوه زياته سلنه د خپلو خاصو سياسي، ټولنيزو، اقتصادي، فرهنګي او جغرافي عواملو له امله له ليک لوستې محرومه پاتې ده. په دغسې ټولنو کې چې سواد نه وي عام، د ليکلو ادبياتو پرځای د شفاهي ادبياتو د ټوکېدو زمينې ډېرې زياتې موجودې وي.

همدا علت دی، چې د شمالي پښتونخوا، افغانستان، جنوبي پښتونخوا، سند، پنجاب او کشمير په زياترو پښتنې سيمو کې اوس هم د ګړنيو ادبياتو بېلابېلې نمونې ايجادېږي او د دغو سيمو په ښارونو کې د پښتو د ګړنيو ادبياتو د ايجاد زمينې محدودې دي او ان له منځه تللې دي. په پښتو کې د شفاهي ادبياتو دغه بېلابېل ډولونه او ددغه ډول ادبياتو زياتوالی سړی په دې باوري کوي، چې زمورږ خلکو که زيات سواد نه درلود، خو هنري ذوق او احساس ورسره وو او خپل دغه ذوق او احساس يې ددغو ادبياتو په بېلابېلو کالبونو کې ځايوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمونږ خلکو د پېړیو په اوږدو کې خپل ارمانونه، خپلې خوښۍ، خپل غمونه، خپلې مینې او د خپل ټولنیز ژوند کړه وړه په دغو ګړنیو ادبیاتو کې بیان کړي دي. دغه ادبیات لکه چې یې له نامه ښکاري، په ګړني ډول خوله په خوله انتقال شوي او د انتقال په دې بهیر کې یې کلیوالي موسیقي هم خپل نقش ادا کړی دی. خو د انتقال دې لړۍ تر یوه وخته دوام کړی او د روایاتو په له منځه تللو سره دغه وخت پر وخت ایجاد شوي شفاهي ادبیات هم له منځه تللي دي او لکه هغه صحرایي ګلان په خپل سر راټوکېدلي او د باغوان له پالنې پرته له منځه تللي دي.

څنګه چې په هره ټولنه کې شفاهي ادبیات سینه په سینه انتقال مومي، نو ځکه یې لرغوني شکلونه تر وروستیو پېړیو پورې نه رارسي. اوس چې مونږ د پښتو د شفاهي ادبیاتو کومې ثبت شوې بېلګې لرو، له ځینو استثنایي مواردو پرته په تاریخي لحاظ ډېرې لرغونې نه دي، خو مفکوره او لیدلوری په ځینو دغه ډول سندرو کې لرغونی دی او ورسره یې د ځینو انواعو شکلي جوړښتونه هم له ډېرو لرغونو زمانو روایت کوي او له هغو اریایي سندرو سره نږدې والی او نښتون لري، چې زرګونه کاله دمخه په دې خاوره کې ایجاد شوې، پالل شوې او روزل شوې دي. د پښتو د شفاهي سندرو یوه مهمه ځانګړنه داده چې په غاړه (لحن) ویل کېږي.

د پښتو شفاهي ادبیات بېلابېل ډولونه لري، چې دغه ډولونه ځینې سیمه ییز دي، دا په دې مانا چې په یوه خاصه جغرافیه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمه کې ایجاد ېږي او په نورو پښتني سیمو کې چندان باب نه دي، خو ځینې ډولونه یې په ګردو هغو سیمو پورې اړه لري، چې ددغه ډول ادبیاتو، ایجاد، وده، مینه وال او روزونکي لري.

د پښتو ددغو ګړنیو ادبیاتو د ښلابښلو ډولونو د ثبت او ټولولو لپاره څه دپاسه سلو کلونو راپدېخوا کار پیل شوی او تر ټولو دمخه پښتو شفاهي ادبیاتو ته غربیان متوجه شوي دي.

انګرېزانو د هند پر نیمه وچه د خپل واک په دوران کې د شمالي او جنوبي پښتونخوا او افغانستان له سیمو د پښتو د شفاهي ادبیاتو نمونې راټولې او ثبت کړې دي، چې د لویدیځو پوهانو ددغسې کارونو په لړ کې د جیمز ډارمستټر (۱۸۴۹-۱۸۹۴م) کال کار تر ټولو ارزښتمن دی، ده د پښتو د شفاهي ادبیاتو نمونې په خپل مشهور اثر (د پښتونخوا د شعر هار و بهار) کې خوندي کړې او دا کتاب یې لومړی ځل پر (۱۸۸۸م) کال په پاریس کې چاپ او خپور کړ.

زمونږ په هېواد کې هم د پښتو د شفاهي ادبیاتو د نمونو ثبت ته له شلمې پېړۍ راپدېخوا پاملرنه شوې ده.

په افغاني پوهانو کې اروانښاد غلام محی الدین افغان (۱۳۰۰هـ.ش مې) دا کار تر هرچا دمخه کړی دی او په (سراج الاخبار افغانیه) کې یې د پښتو متلونو نمونې چاپ کړې دي.

تر ده وروسته په کندهار کې د (پښتو ادبي انجمن) په جوړېدو سره او بیا په کابل کې د (پښتو ټولنې) له تاسیس سره سم زمونږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواخوږو ادب دوستانو د پښتو د شفاهي ادبياتو دغو مرغلرو ته ډېره توجه وکړه او د پښتو د شفاهي ادبياتو د ببلابېلو ډولونو نمونې يې ثبت او خوندي کړې. په دې کسانو کې ارواښاد محمد ګل نوري (۱۳۵۲ل کال مړ) د لوی حق خاوند دی، ده د پښتو د شفاهي ادبياتو د ځينو ډولونو ډېرې خوندورې او زياتې نمونې راټولې کړې دي.

تر نوري وروسته په افغانستان کې د پښتو ژبې تکړه ليکوال او شاعر (حبيب الله رفيع)، په پښتونخوا کې (پروفيسور محمد نواز خان طاير) او په جنوبي پښتونخوا کې نومیالي ليکوال او شاعر (ولي محمد خان سيال کاکړ) نومونه د يادونې او مننې وړ دي، دوی چې د پښتو د شفاهي ادبياتو د ټولولو او څېړنو په لاره کې کوم کارونه کړي دي، په وروستي بهير کې يې د کيفيت او کميت له نظره لږ ساری مومو. د پښتو شفاهي ادبياتو او پښتني فولکلور تيوريکي او علمي مطالعې په لاره کې د (کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي)، (کانديد اکاډميسين عطايي) او (سرمحقق دوست شينواري) کارونه او نومونه نه شو هېرولای.

زمونږ دغو خواخوږو او په راوروسته کې ډېرو نورو ځوانانو د پښتو د شفاهي ادبياتو ببلابېل ډولونه معرفي کړي او نمونې يې ورته له ولس څخه راټولې او خوندي کړي دي. اوس ددغو ښاغلو کارونو ته په پاملرنه د پښتو د شفاهي ادبياتو ډولونه په لاندې ډول ښيو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ګړنیو ادبیاتو په څېړونکو کې ښاغلی حبیب الله رفیع یوازینی سړی دی، چې د پښتو منظوم شفاهي ادبیات یې د خپلو ځینو خصوصیاتو له امله پر دوو برخو وېشلي دي:

(۱) **عامي سندرې:** یانې هغه سندرې چې ویونکي یې نه دي ښکاره او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه: لنډۍ، سروکي، ناړې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نور...

(۲) **خاصې سندرې:** په دې سندرو کې یې هغه سندرې راوړې دي، چې اکثر د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا جوړېږي او یا جوړې شوې دي، یانې شاعران یې معلوم کسان دي، لکه: چاربیتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور...

دا لوړ وېش تر ډېره حده پرځای دی او د پښتو د ولسي ادبیاتو په ډېرو څېړنو کې منل شوی دی. دا خاصې سندرې سره له دې چې زیاتره د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا ویل شوې دي، د خپرېدو او انتقال جریان یې هم کټ مټ هماغسې دی، لکه د پښتو د شفاهي ادبیاتو عامې سندرې او دا خاصې سندرې هم زیاتره لیکلی ډول نه لري او سینه په سینه په شفاهي ډول انتقالېږي.

خو د خاصو سندرو په باب د یادونې وړ ټکی دادی، چې دا سندرې په ټولنه کې د مشخصو افرادو له خوا ویل شوې دي، د ځینو دغو سندرو د اشارو او قراینو له مخې یې هم د ویونکي د ژوند مهال او هم د سندرې د ویلو تقریبي زمانه ټاکل کېدی شي او پر همدې اساس مورخ دغو کسانو او د دوی دا ډول ایجادیاتو ته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د ادبي تاريخ په ځانګړو ادبي دورو او ادبي پراوونو کې د مطالعې ځای ورکولای شو.

پر همدې اساس دا ډول سندرې سره له دې چې ډېره زياته برخه يې شفاهي ده او ځينې ځانګړتياوې يې هم له شفاهي عامو سندرو سره يو شی دي، خو بيا هم ګرده هغه خصوصيات چې د پښتو د ګړنيو ادبياتو عامې سندرې يې لري، پر دغو سندرو کټ مټ د تطبيق وړ نه دي.» (۱۳: ۱-۵)

خو څرنګه چې دا سندرې يا شعرونه د پښتو په ملي اوزانو کې ويل شوي، نورو پښتو ولسي ادبياتو سره اړخ لګوي، د ځينو يې ليکلی تاريخ هم معلوم نه دی، نو ځکه يې دلته د لوستونکو د اشنايي لپاره راوړو په مجموعي ډول د ولسي يا ګړنيو ادبياتو کوم فورمونه چې دلته معرفي کېږي، دا ټول په لرغوني دورې پورې اړه نه لري، په تېره بيا هغه ولسي ادبيات چې شاعران يې معلوم دي لکه ځينې، بګتی، چاربيتې، سروکي او نور، خو ځينې فورمونه او په هغو کې ويل شوې محتوا پخوانۍ رينبنه لري، په مجموعي ډول دا فورمونه ډېر پخواني دي، خو په هغو کې ويل شوې او افاده شوې محتوا کېدی شي ډېره پخوانۍ نه وي او د لرغوني دورې له ادبياتو سره همزولې نه وي، څرنګه چې دا فورمونه د پښتو شاعرۍ يا نظم يوه درنه جوړوي او د شکلو له مخې پخوانۍ رينبې لري، نو ښه ده چې لوستونکي او محصلين تړې يو عمومي جاج واخلي، له دې فورمونو هم ښه خبر شي او له نورو ژبو څخه له راغلو فورمونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره يې هم توپير وکړي. دادی دلته په ترتيب سره د پښتو ژبې خپل ولسي يا ملي فورمونه درپېژنو چې په نورو ژبو کې نه شته او يوازې د پښتو ژبې خپل مال ګڼل کېږي.

۱- لنډۍ:

لنډۍ په پښتو شاعرۍ کې تر ټولو کوچنی شعري فورم دی، خو د مانا د ځواک او لېږد له پلوه نه يوازې په پښتو شاعرۍ، بلکې په نړيواله شاعرۍ کې يې ساری ليدل شوی نه دی.

زياتره لنډۍ په هنري لحاظ ډېرې ښکلې دي، انځورونه په کې په خورا لوړه هنري بڼه اوډل شوي دي، په ساده ګۍ کې دومره ښکلې ويل شوي، چې زمونږ په شفاهي سندرو کې نورې سندرې ددغو خصوصياتو له امله له لنډيو سره سيالي نه شي کولای.

د لنډيو ويونکي نه دي معلوم، لنډۍ د عام ولس مال دی، يو شپون، يو اوښبه، يو بزګر او په زياته کچه زمونږ کليوالي ښځمنې ددې لنډيو په ايجاد کې برخه لري.

لنډۍ ته ټيکۍ، مصرۍ، ټپه، اواز، بدله او سندره هم وايي او دا بېلابېل نومونه د بېلابېلو ځايونو په اعتبار دي. يانې د پښتنو په يوه سيمه کې ورته لنډۍ وايي او بله کې ورته ټپه وايي او کله چې لنډۍ په سروکي او نيمکۍ کې راشي، نو په دغه صورت کې (ټيکۍ) ورته هم وايي. دلته به د لنډيو نومونو ته هم لنډه کتنه وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- **لنډۍ**: «د کندهار او پکتیا خلک ورته لنډۍ وایي دا په دې مانا چې لنډۍ په کندهار کې یو ډول مار دی که سړی وچیچي ورځخه نه رغېږي، یانې په لنډیو کې دومره شعري قوت موجود دی، چې تاثیر یې له هغه مار سره چې نوم یې لنډۍ دی برابر دی، دغه راز کېدی شي لنډۍ د خپل لنډ ترکیب او جوړښت له مخې هم لنډۍ وبلل شي.

۲- **مصرۍ یا ټپه**: د یوسفزیو ټبر او هغه پښتانه چې په پښور کې اوسېږي هغوی یې د مصرۍ یا ټپې په نوم یادوي، چې دا هم علت لري او هغه داسې چې مصرۍ په پښتنو کې یو ډول مشهوره توره ده چې په جګړو کې ورځخه ډېره استفاده شوې ده، یانې زمونږ لنډۍ د مصرۍ توري غوندې اغېزه ښندلای شي.

۳- **ټیکۍ**: د اصلي مطلب په مانا ده، یانې زمونږ په هره لنډۍ کې دا توان موجود دی چې په ښه هنري شکل کې زمونږ د مطلب ټکي بیان کړي، په دغه وجه د مشرقي او وردګو خلک ورته ټیکۍ وایي.

یادونه باید وشي چې مصرۍ یا ټپه او ټیکۍ معیاري نومونه نه دي ټول پښتانه هغه نه پېژني.

ځرنګه چې مو پورته یادونه وکړه، دغه نومونه په یوې مشخصې سیمې پورې تړل کېږي، یوازې «لنډۍ» نوم دی چې ټول پښتانه یې پېژني.» (۵۷: ۱۱-۱۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لنډیو ددغه ستر ارزښت په پام کې نیولو سره یو زیات شمېر ادبپوهانو د هغو راټولونې او شننې کار ته اوږه ورکړې ده.

په دې برخه کې تر ټولو پخوانی کار د هندوستان د یوه نواب (محمد ارتضاخان) دی. ده د (۱۲۲۵هـ ق) کال شاوخوا په خپل فرهنګ، (ارتضایي) نومي کتاب کې ځینې پښتو لنډۍ ثبت کړې دي.

(هارمستتر) په ختیځ پوهانو کې د لنډیو د ثبت کار کړی دی او په افغانستان کې مرحوم نوري، مرحوم استاد بېنوا، اروابنساد محمد دین ژواک، په وروستیو کې بنساغلو عبدالکریم پتنګ، اروابنساد مصطفی جهاد او د پښتو ټولنې د فولکلور څانګې دغه ډول لنډۍ راټولې کړې دي، د لنډیو په څانګړو مجموعو او یا د فولکلور د نورو مجموعو په ترڅ کې یې چاپ کړې دي.

په جنوبي پښتونخوا کې بنساغلي (ګل محمد کاکړ) د (ګل ټپې) په نامه د پښتو لنډیو څلور مجموعې چاپ کړې دي او په پېښور کې پښتو اکېډیمي د (روهي سندرې) په نامه د لنډیو دوې بنسې مجموعې چاپ کړې دي. د لنډیو په برخه کې د پیاوړي شاعر سلیمان لایق او څېړونکې سلما شاهین کار هم د څانګړې یادونې وړ دی.

دا راټولې شوې لنډۍ په ګردو پښتنو کې د ټولو لنډیو ټوله زېرمه نه ده، بلکې یوه برخه یې راټوله شوې ده او نورې ډېرې داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډۍ په ولس کې شته چې تراوسه لا د کاغذ پرمخ نه دي لیکل شوې.

په لنډیو کې د پښتنو د کلیوالي ژوند او د دوی د کلتور د ببلابیلو اړخونو ځانګړنو انعکاس موندلی دی او په ببلابیلو موضوعاتو پورې مربوطې لنډۍ مور د خپلو دغو شفاهي سندرو په مجموعه کې میندلای شو.

که څه هم د پښتو په ځینو لرغونو دیوانونو کې ځینې لنډۍ هم راغلې دي، لکه: د (حسین) په دېوان ، د (سید غلام ننګرهاري) په دېوان او ځینې نورو دېوانونو کې، همدا راز د ځینو معاصرو لیکوالو، لکه: (بهایي جان صاحبزاده)، مرحوم (صالح محمد هوتک)، (صاحبزاده محمد ادریس) او نورو هم د لنډیو د جوړولو خواته توجه کړې ده او ځینې لنډۍ یې ویلې یا جوړې کړې هم دي، خو دا لنډۍ د پښتو د عامو لنډیو یا هغو لنډیو په څېر چې په ولس کې ایجاد شوې دي، ښکلاییز، ادبي او هنري ارزښتونه نه لري او د لفظي جوړښت له مخې هم لیکلي ادب ته ورته دي. د پښتنو په کلیوالو سیمو، غرو، رغو، درو او د شپنو په کېږدیو کې د پښتو لنډیو ډېره زېرمه شته. چې ځینې دغسې لنډۍ د پښتو د ولسي ادبیاتو ځینو خواخوږو له ولسه راټولې کړې دي.

د لنډۍ کمال په دې کې دی، چې مجموعاً په (۲۲) څېو یا دوو مسرو کې درونده مانیز بار او ښکلا لېږدوي. په دې مانا چې د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه (۱۳) څېې لري، لنډۍ قافیه نه لري، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دویمې مسرې په پای کې یوه اهنګینه کلمه لري، چې د لنډۍ ټول اهنګ بشپړوي. هره لنډۍ باید د زور (ه) په واول یا غږن اواز پایته رسېدلې وي. کـه پـه پـای کـې دا زور (ه) رانـه شـي نـو اهنـګ يـې نیمګړی پـاتې کېږي. لنډۍ د پښـتو ژبـې د فونولـوژیکي (غږیـز) جوړښت تابع ده او د هغې پر بنسټ جوړېږي. په نورو ژبو کې د دې ډول شعر (البته په همدې وزن او اهنګ) څرک لیدل شوی نه دی او نه نورو ژبو ته د لنډۍ په ژباړه کې ددې اهنګ ساتل شوی دی.

پر ټولـو لنډیو باندې یـو قـانون د تطبیق وړ دی، یـانې دا چې د هرې لنډۍ لومړۍ مسره باید حتمي (۹) او دویمه يې (۱۳) څپې وي. د هرې لنډۍ د لـومړۍ مسـرې (څلورمـه) او (اتمـه) څپـه او د دویمـې مسرې (څلورمه) (اتمه) او (دولسمه) څپه، خجنه وي. لکه:

امانتي مې ګور کې کېږدئ

که یار خبر شي ما به خپل وطن ته وړینه

ددې لنډۍ څپیز- خجیز جوړښت په دې ډول دی:

U – U U U – U U U

U – U U U - U U U – U U U

لـه مـانیز پلوه لنډۍ پـر ببلابېلـو ډولونـو وېشـل کېـدی شـي. د پښتني ټولنې د ژوند د ټولو ډګرونو انځورنه پـه کې کېدی شي او شوې هم ده، خو د شکل او جوړښت له مخې لنډۍ همدا یـو ټاکلی شکل او قانون لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته به یو څو لنډۍ د بېلګې په توګه وړاندې کړو:

یوه وعده راسره وکه

چې د صراط په پله به یوځای سره ځونه

❋❋❋

ستا به واده زما به مرګ وي

ستا به ډولۍ زما به کټ خاورو ته وړینه

❋❋❋

ولې دې بد راسره وکړه

زما همدغه هیله وه چې یار لرمه

څرنګه چې په لنډیو کې د وروستۍ مسرې وروستۍ کلمه اهنګینه وي او د وروستۍ څپې اهنګ یې لوړ او تر هغې دمخه څپې اهنګ یې لوبدلی شان وي) نو دلته کېدی شي د لنډۍ هندسي جوړښت داسې ترسیم شي:

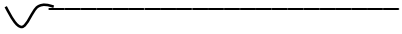

«څرنګه چې لنډۍ ډېر لنډ شعر دی، تاریخي قدامت او بڼه معلومول یې اسانه کار نه دی، خو په مجموعي ډول لنډۍ د ګڑني

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادب ډېره لرغونې برخه ده چې تاریخ یې تر زر کلونو پخوانۍ زمانې ته رسېږي.

مثلاً یوه مشهوره لنډۍ ده، چې زر کلن قدامت لري دا لنډۍ د (خالو) معشوقې ویلې ده. (خالو) د (غزنوي محمود) له پښتنو سپه سالارو څخه یو مشهور سپه سالار و، کله چې دا پوه شوه چې خالو له خپل لښکر سره له جنګه بېرته راستون شو، نو دا لنډۍ یې وویله:

چې د خالو لښکرې راغلې

زه به ګومل ته د خپل یار دیدن ته ځمه

له پورتنۍ لنډۍ څخه دا ښکاري چې لنډۍ (زر کاله) دمخه یقیناً موجوده وه، ښایي تر دې لنډۍ مخکې ډېرې نورې لنډۍ هم ویل شوې وي چې ډېر تاریخي اسناد په کې خوندي وي، خو اوس یا ببخي له منځه تللي یا به یې بڼه او ستړه اوښتې وي. له بلې خوا په لنډیو کې د پښتنو ژوند د اجتماعي او اقتصادي اړیکو څرګندونې شوې دي، په مختلفو برخو کې یې د ژوند عکاسي کړې او حتی د هېواد د تاریخ ډېرې حساسې مرحلې هم په لنډیو کې رانغښتل شوي دي، لکه:

که په میوند کې شهید نه شوې

خدایږو لالیه بې ننګۍ ته دې ساتینه

دغه لنډۍ چې د میوند د تاریخي پېښې څرګندونه کوي، زمونږ د خلکو د حماسو په تاریخ کې لوړ مقام لري، اوس دغه لنډۍ زمونږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ ته ورداخله شوې او د تاریخ جز ګرځېدلې ده، نو دغسې نورې لنډۍ هم لرو چې په تاریخي لحاظ ډېر اهمیت لري، ډېرې بار ارزښته تاریخي پېښې مونږ ته منعکسوي او ډېر معتبر اسناد مونږ ته په لاس راکوي.» (۵۷: ۹-۱۰)

سپوږمیه سر وهه راخېره

یار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبینه

دا لنډۍ هم ډېر قدامت لري او ویل کېږي چې زړو اریایانو به د سپوږمۍ رنا ته لو کاوه او دا لنډۍ هم د هغه وخت زېږنده ګڼل کېږي.

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه لنډۍ د محتوا له پلوه تقریباً د ژوند د هرې برخې انځورګري کوي چې ددې ټولو برخو څېړل اوږد بحث غواړي.

خو د جوړښت په باب یې یو ځل بیا یادونه کوو چې « د دویمې مسرې په وروستۍ څپه کې یې د فتحې یا زور (a) غږ راوړل حتمي او ضروري دي، له دې اهنګین غږ پرته نه لنډۍ پوره کېږي او نه یې وزن. لنډۍ مقید وزن لري او له دې ټاکلي وزن څخه وتلای نه شي. لنډۍ تر هرې دریو څپو وروسته (خج) اخلي یانې هره څلورمه څپه یې خجنه ده او دا قانون پر ټولو لنډیو یوشان د تطبیق وړ دی. «د وینا پرمهال پر سېلابونو باندې لوبدونکي زور ته خج وایي.» (۱۹: ۴۴) دلته به د لوستونکو د معلوماتو د لا زیاتولو لپاره څو لنډۍ د څپو او څو لنډۍ د خج له پلوه سره وشنو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څپيز جوړښت له مخې:

په سترګو بيا د رنجو زور که

د مسافر جانان دې غږ دی چې راځينه

اوله مسره:

په_ستر_ګو_بيا_د_ رن_جو_ زور_ که

دويمه مسره:

د_ م_ سا_فر_جا_نان_ دې_ غږ_ دی_ چې_ را_ځي_نه

پورته لنډۍ کې مو وليدل چې لومړۍ مسره يې نهه څپې او دويمه مسره يې ديارلس څپې لري.

که د يار غږ راباندې وشي

مال به خيرات کړم سر به زهری ورکومه

اوله مسره:

که_د_يار_غږ_را_بان_ دې_ و_شي.

دويمه مسره:

مال_ به_ خی_رات_ کړم_ سر_ به_زې_ری_ور_که_ و_مه.

همدغه ډول که هره لنډۍ وګورو او پر څپو يې ووېشو لومړۍ مسره يې نهه او دويمه مسره يې ديارلس څپې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په پښتو لنډیو کې لکه دمخه چې مو یادونه وکړه د خج موضوع داسې ده، لومړی مسره یې چې نهه څپې لري پر (څلورمه) او (اتمه) څپه یې خج راوړل کېږي. او په دویمه مسره کې چې دیارلس څپې لري پر (څلورمه)، (اتمه) او (دولسمه) څپه خج راوړل کېږي.

د بېلګې په توګه لاندې لنډۍ ګورو.

که پسې مرم مرګ مې پرځای دی

U / UUU / UUU

زما پر سر یې جبل خانې منلې دینه

U / UUU / UUU / UUU

راځه راځه دیدن مې وکه

U / UUU / UUU

د سرتختې راباندې ږدي پناه یې کړمه

U / UUU / UUU / UUU

ستا له یاری به توبه نه کړم

U / UUU / UUU

که جلادان مې سر له تورو سره وړینه)) (۵۷: ۱۳-۱۴)

U / UUU / UUU / UUU

۲- سروکی (نیمکی):

(c) ketabton.com: The Digital Library

سروکی د پښتو ولسي سندرو یو ځانګړی ډول دی، چې بېلابېل فورمونه یا شکلونه لري. ځینې پښتانه سروکی (نیمکی) بولي او د پکتیا په منګلو کې یې د (پام) په نوم یاد ږي.

سروکی د پښتو ولسي سندرو د نورو اصنافو په څېر د پښتون قام د زیاترو کړو وړو انځورنه کوي او د خلکو د ملي، اجتماعي او روحي ځانګړنو عکاسي په کې شوې ده.

سروکی معمولاً د لنډیو په واسطه بشپړږي، داسې چې لومړی سروکی ویل کېږي، بیا ټیکی (لنډی) ور اچول کېږي. له سروکو سره ټولې لنډۍ ویل کېږي، خو هغه لنډۍ چې د سروکي له موضوع سره ارتباط ولري، خوندوري وي. لنډۍ وار په وار بدلېږي، خو سروکی د هرې لنډۍ په پای کې مکرر راځي. لکه:

خانه راځه دلبره

ډکې لارۍ د جنکو لندن ته ځینه

د جنکو قدر یې کم که

امان الله ته دې خدای لونې ورکوینه

خانه راځه دلبره

ډکې لارۍ د جنکو لندن ته ځینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سروکی کله یو بیتیز وي، یانې دوه مسرې لري، چې لومړۍ مسره یې اوږده او دویمه یې لنډه وي او کله یې دویمه مسره اوږده او لومړۍ یې لنډه وي، کله دري مسریز، څلور مسریز او پینځه مسریز هم وي، چې دلته به د هر یوه بېلګه راوړو:

دوه مسریز سروکی چې لنډۍ هم ورسره مله ده:

الا یو غږ وشو
راغلې مه وای د جبو په میدانونه
د لمندار کمیس مېرمنې
الا یو غږ وشو
اور له لمنې باروې ستي دې کړمه
الا یو غږ وشو.

دري مسریزه سروکی:

پسې ورځ کړه سره لاسونه
لنډ کړه د ټیکۍ مزي دې
خال به دې وران شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلور مسريزه سروکی:

توري سترګې خماري

درته کړم ناله زاري

د زړه زخم مې کاري

شوم رسوا ستا په ياري

پينځه مسريز سروکی:

بي بي شېرينې

زېړې ګلې

راباندې واچوه

يوه لونګۍ

جوړه لاسونه

سرمحقق زلمی هېوادمل ليکي: «سروکی ببلابېل فورمونه لري چې ځينې يې ډېر زاړه دي او د اوستايي ګاتونو له (هوخشتاتره) او (اهونار) سره په تول او وزن کې برابر خېږي» (۱۷: ۵۹-۶۱)

دويمه او درېيمه بېلګې يې دادي:

شين کميس راوړی کمر بند مې دی تر ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

و غازي امان الله

❋❋❋

مين چې شومه په ګل ببو

ستي يې کړمه په سرو لمبو (۳۰: ۱۰)

د درې مسريز سروکي شکلونه:

يو ډول يې هغه دي، چې د سر لومړۍ مسره يې تر دويمې اوږده وي او دويمه يې تر درېيمې. بل ډول يې دادی، چې د سر لومړۍ او درېيمه مسره يې د څپو د شمېر له مخې برابرې وي او هم قافيه وي، خو دويمه مسره يې قافيه نه لري او هم لنډه وي.

دويمه بېلګه يې داده:

پورې د جانان کډې بارېږي

زم ورسره ځمه

کله مې مين زړګی صبر ېږي. (۳۰: ۸-۹)

څلور مسرييز سروکی:

هغه ډول چې ټولې مسرې يې قافيې ولري او د څپو شمېر يې سره مساوي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله بېلګه يې داده، چې څلور واړه مسرې يې ټولې قافيه والې نه وي او هم يې د څپو شمېر سره برابر نه وي، لکه دا سروکی:

ګودر غاړه اجاره

ما بې وروره مه کې

وروړې ما سره جوړه

شرنګ دې د بنګړو (۳۰: ۵)

سربېره پر دې د سروکو نور ډېر ډولونه هم شته لکه هغه سروکي چې د ښځې او نارينه ترمنځ د سوال او ځواب په توګه ويل کېږي لکه:

ښځه: جانانه راشه ديدن وکړه

خفه زړګی مې ښه کړه

سبا ببلتون دی

نارينه: ګلې سبا ته به درځمه

تا نه خفه کومه

ښکلی ژوندون دی

بله بېلګه:

ښځه: خان دلاور خانه، توره دې لونګی شمله دې لا مزه کوينه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نارینه: ګلې بې بې ګلې، تورې سترګې سره لاسونه لا مزه کوینه.

دغه راز یو شمېر نور سروکي هم شته، چې په ببلابلو سیمو پورې اړه نیسي، په لنډ ډول هغه د سر محقق زلمي هېوادمل په وینا: ((د سروکو د فورمونو شمېر خورا زیات دی.))

۳- د اتڼ نارې:

د اتڼ نارې، لکه له نامه څخه یې چې معلومېږي، یوازې په اتڼ کې ویل کېږي، پر ناستې نه ویل کېږي، که څوک یې ووایي هم خوند نه کوي. ښځې هم په ښادیو کې اتڼ کوي او نارینه هم. د نارینه وو. د اتڼ نارې ښځې هم په خپل اتڼ کې وایي، خو ښځې ځانته ببلې مخصوصې نارې هم لري، چې نارینه هغه په خپل اتڼ کې نه وایي. د نارینه وو د اتڼ نارې پر ډول ډول او ببل ببل وزن د اتڼ چیانو له حرکاتو سره سمې ویل کېږي، لکه ورو اتڼ، یو بغله اتڼ، دوه بغله اتڼ، درست اتڼ، د ایشلي اتڼ، د ناستې اتڼ د پروتې اتڼ، د پروتې دوه بغله اتڼ، چپه و راسته اتڼ، غلی اتڼ او... (۴۴: هـ)

ددې هر ډول اتڼ له حرکاتو سره سم ناره له خپل وزن څخه اړوي او په نوي وزن یې وایي.

د اتڼ نارې معمولاً دري او څلور مسرې لري، خو هم په دري مسریزه او هم په څلور مسریزه ناره کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي نه وي. په دري مسریزه ناره کې لومړۍ او درېیمه مسره سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم قافیه یا هم اهنګه وي، وروستۍ یا درېیمه مسره معمولاً لویه وي او دویمه مسره یې تر ټولو کوچنۍ وي.

چتې چې په پښو دې کړې چوتې
ځوانان دې لېونې کړه
زاړه خواران دې وایستل له ګټې

په پورتنې نارې کې (چوتې، ګټې) د قافیې کلمې دي. لومړۍ مسره (۱۰)، دویمه مسره (۷) او درېیمه (۱۱) څپې ده.

واوړئ د هوا مرغانو واوړئ
مساپر مې دوړې تللي
مرغانو په وزرو کې یې راوړئ

په دې نارې کې لومړۍ مسره (۱۰)، دویمه (۸) او درېیمه (۱۱) څپې ده (واوړئ او راوړئ) یې د قافیې کلمې دي.

ددې مسریزو نارو بل ډول دادی، چې د قافیې ترڅنګ ردیف هم لري لکه:

کمیس مې تر لمنې ګلاګل دی
د خیال کمیس مې دادی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې اورونه لګوي هغه لا بل دی

په دې نارې کې (ګل او بل) د قافیې کلمې دي. (دی، دی) یې ردیف دی. لومړۍ مسره (۱۱)، دویمه (۷) اودریمه (۱۲) څپې ده.

کله کله په دې مسریزه نارې کې داسې هم پېښېږي، چې لومړۍ او وروستۍ مسره د څپو شمېر له مخې سره مساوي وي. لکه په دې نارې کې:

هلکه چې سپین موتی دې چاړه ده

ما به خولګۍ درکړه

هلکه خو ریږاره دې میره ده

ددې نارې لومړۍ مسره (۱۱) دویمه (۷) او دریمه هم (۱۱) څپې ده.

د اتنې نارو بل شکل دادی، چې څلور مسرې ولري، ددې هرې مسرې د څپو شمېر له بلې سره مساوي نه وي. لومړۍ او دریمه مسره یې نسبتاً کوچنۍ او دویمه او څلورمه یې تر هغو دوو نورو لویې وي. معمولاً لومړۍ، دویمه او څلورمه مسره یې سره هم قافیه وي. لکه:

دله دله دله

کوتره یم راغلې له کابله

یا به کابل خپل کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا به راوړم د کابل ژبړه بلبله

لومړی مسره (۲) دویمه مسره (۱۱) درېیمه (۲) او څلورمه (۱۲) څپې ده. (دله ، کابله او بلبله) د قافیې کلمې دي. بله بېلګه:

خانه زمور خانه

دا ستا خاني دې خدای نه کي بېرانه

ملکونه دې رعیت کړه

د دښمن کلا دې وکښه د میدانه.

په دې نارې کې لومړی مسره (۲)، دویمه (۱۱)، درېیمه (۷) او څلورمه (۱۲) څپې ده. (خانه، بېرانه او میدانه) یې د قافیې کلمې دي.

دویمه بڼه:

د څلور مسریزو نارو بل ډول دادی، چې د قافیې ترڅنګ ردیف هم لري. لکه:

څه کم د چا څه کم

پر خپل غولي ولاړه یم کاته کم

یار که مې نادان دی

د بل پر ښایستو به یې ور نه کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پورتنۍ نارہ کې لومړۍ مسره (۲)، دویمه (۱۰)، درېیمه (۲) او څلورمه یې (۱۱) څپې ده. (څه، کاته، ورنه) یې د قافیې کلمې دي. (کم، کم) یې ردیف دی.

ولاړه (دوه څپې)

د څلور مسریزې نارې بله بېلګه داده:

پوړنی مې ابي دی

له خیاله مې غبرګ کړی پر تندي دی

مابه اتڼ وکړای

دا ستا د بابا کلی رخشندي دی (۴۴: بېلابېل)

په پورتنۍ نارہ کې لومړۍ مسره (۷)، دویمه (۱۱)، درېیمه (۲) او څلورمه (۱۱) څپې ده. (ابي، تندي او رخشندي) د قافیې کلمې دي. (دی، دی) ردیف دی.

پر پورتنیو یادو شکلونو سربېره د اتڼ په ځینو نارو کې د قافیې او څپو د شمېر په حساب لږ شان بدلون ښکاري، خو ډېر عام نه دی. د اتڼ د نارو اساسي ډولونه همدا وو، چې پورته یې یادونه وشوه.

۴- کاکړۍ غاړې (کاکړۍ):

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاکړی غاړې چې کاکړی لنډی یې هم بولي، د پښتو ولسي ادبیاتو یو خورڅول دی، چې راز راز موضوعات (رزم او بزم د پښتو ټولنیز، اقتصادي شرایط، کلتوري، دیني او عقیده یي مسایل، ساده ولسي افکار، ټوکې او ټکالې او د پښتني کلتور بېلابېل اړخونه، خویونه او رواجونه) په خپله لنډه تنګه غېږ کې رانغاړي.

کاکړی لنډی که څه هم له نامه څخه یې له کاکړو سره تړلې معلومېږي، خو د ټولو پښتنو اصیل مال دی او په پښتنو کې داسې کام نه شته چې ددې لنډیو په جوړولو کې یې لږه یا ډېره ونډه نه وي اخیستې. دغه ډول له نورو ټپو څخه یو جلا او بېل شی دی، چې لومړی وار کاکړو ننبلولي دي او تر (۱۳۷۵ل) کال پورې به زیات و کم پنځوس زره کاکړي لنډی جوړې شوې وي.

کاکړي لنډی له دوو مسرو څخه جوړې وي، چې کله کله یې د دواړو برخو سېلابونه سره برابر او کله کله توپیر سره لري او د دواړو برخو وروستي توري یې سره یو رنګ وي. هغه کاکړی غاړې چې هره مسره یې اته اته سېلابه وي:

نبایستې که ستا رضا ده

ستا د قام بدي پر ماده

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه غاړې چې یوه مسره یې اته او بله نهه سپلابه وي:

شین خالې نجونې لانبې دي

پـه لاره ځي لـه خندا شنې دي

هغه غاړې چې یوه مسره یې اوه سپلابه او بله یې اته سپلابه وي:

تر لاس نه ترو ګړې

مورِ ملنګان یو شین خالې

اوه سپلابه غاړې:

د بوټو تنې ترم

د شاکار مېلې ته ځم (۱۷: ۵۵-۵۶)

۵- ببولاله:

ببولاله د پښتو ادب هغـه مخصـوص شعري فـورم یـا سـندره ده، چې د واده پر لومړۍ ورځ، کله چې د ناوې سر وغوړوي او د واده پر مخصوص تخت یې کښوي، د ورا او د نـاوې تـر خـوا ښـځې ګډې وډې شاوخوا سره کښي او ناوې په منځ کې ناسته وي، نـو دا ښـځې دغه سندرې په ګډه وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله د ببولالې له اصلي متن سره يوه بله مسره هم يوځای کوي او بيا يې په ترنم کې وايي، دا مسرې ببلابېلې دي، چې د خپلې مانا له مخې ببولاله هم د هغې په نامه يادېږي. لکه (دوه دوه تاره اخلي) (خور ښادي) او (ښه رورا)، ببلګې يې دادي:

دوه دوه تـــــــــاره اخلـــــــــي
ګيســـــــو ورو ورويـــــــې ببلويـــــــه
نـــــــاوکی مـــــــوده ناندانـــــــه
تـــــر غرمـــــې مـــــې يـــــې ځنډويـــــه

❋❋❋

خـــــور ښـــــادي دې مـــــه ســـــه پاتـــــه
خـــــور ښـــــادي دې مـــــه ســـــه پاتـــــه
خـــــور ښـــــادي مـــــو ده
د کمپلـــــې ژی يـــــې تـــــورې
د کمپلـــــې ژی يـــــې تـــــورې
خـــــور ښـــــادي مـــــو ده
لالـــــی پـــــر ننـــــګ مـــــين دی
خښـــــې نـــــه باســـــي ســـــرتورې
خـــــور ښـــــادي مـــــو ده

❋❋❋

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښـــــــه رورا ښـــــــادي دې وســـــــه
شـــــــاه ســـــــلامتي دې وســـــــه
شـــــــين بادرنـــــــګ او بـــــــورا وړی
شـــــــين بادرنـــــــګ اوبـــــــو راوړی
چـــا پـــه خـــوب نـــه دی لیـــدلی(۴۴:ک)

ببولالې عموماً درې مسرې لري. د مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي وي، د پښتو اکثره ببولالې د څپو د شمېر له مخې (اته) څپې وي او دا قانون تقریباً پر ټولو ببولالو تطبیقېږي. کېدی شي د لنډیو په شان د ببولالو وزن هم ځانګړی وي، خو پر لنډیو بیا پر مطلق ډول یو قانون تطبیقېږي، خو په ببولالو کې یو څه شکلي بدلون شته.

په ببولالو کې قافیه شته. د ببولالو لومړۍ او درېیمه مسره په خپل منځ کې هم قافیه وي، خو دویمه يې له قافیې ازاده وي.

دغه راز ځینې ببولالې تر قافیې وروسته ردیف هم لري.

په ځینو استثنایي حالاتو کې کېدی شي دویمه مسره هم قافیه اختیار کړي او هم کېدی شي د څپو په شمېر کې کومه څپه زیاته او یا کمه شي، خو د ببولالو عمومي شکل او جوړښت همدا دی، چې درې مسرې لري، هره مسره يې اته څپې لري، لومړۍ او درېیمه مسره يې هم قافیه وي، که د څپو په شمېر کې زیاتی او کمښت راشي، نو له ورایه يې په وزن کې کمی احساسېږي. د ترنم او

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسیقۍ پر وخت د ببولالو له مسرو سره (ها ببولاله لا له وای) یو ځای کېږي او د شعر کمپوز برابرېږي؛ لکه:

اوښ ولاړ زنګـــون تړلـــی (هـــا) ببولالـــه
اوښ ولاړ (وای، وای) زنګـــون تړلـــی (وای)
تر هغو به یې خلاص نه کم (وای) ببولاله، لاله
څو زما جان (وای وای) نه دی راغلی (وای)(۴۴:ح)

دلته به د ببولالو څو بېلګې وړاندې کړو:

پر کور سور زومبک ځړېږي
هغه لور دې سترګې وخوري
چې د پلار په کور نازېږي

دمسرو شمېر یې (۳)، د څپو شمېر یې (۸)، (ځړېږي) او (نازېږي) یې د قافیې کلمې دي.

د همدې ډول بله بېلګه:

پر کور دوه زرغونه شاله
زما جان ورته ولاړ دی
لاس یې نه ورځي د خیاله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ببولالې بل شکل دا دی، چې تر هماهنګو اهنګینو کلمو یا قافیې وروسته بله کلمه یا ردیف هم ولري. دا یې ببلګې دي:

تر بالښت لاندې انار دی

داسې زوم مو دروستلی

چې نامتو د کندهار دی

بله ببلګه:

ناوکی ګوتې د سرو دي

تر دسمال یې را ایستلي

چې سکه لېورونه څو دي(۴۴: ببلابېل)

په لومړۍ ببولاله کې (انار، کندهار) او په دویمه کې (سرو او څو) د قافیې کلمې دي. په لومړۍ کې (دی، دی) او په دویمه کې (دي، دي) ردیفونه دي.

۲- چاربیته:

چاربیته د پښتو ملي شعري فورمونو هغه ډول دی، چې هر بند یې تر څلور مسرو څخه کم نه وي. زیاتره چاربیتې په ملي موسیقۍ کې ځانته په زړه پورې اهنګونه او خوږې نغمې لري او د دې لپاره چاربیتې بلل کېږي، چې بندونه یې یا تر څلور بیتو او یا تر څلورو مسرو څخه ښکته کم نه دي. په چاربیته کې همېشه یوه اوږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

موضوع چې اکثراً عشقي او حماسي وي (لکه د قصيدې او مثنوي په شان) افاده کېږي.

چاربيته د فورم له مخې په عمومي ډول پر دوو لويو برخو وېشل کېږي:

۱- ساده چاربيته.

۲- زنځيري چاربيته:

دغه دوه ډوله چاربيتې بيا په خپل وار سره د مسرو د شمېر برابروالي اوږدوالي او لنډوالي له مخې پر ډېرو نورو ډولو وېشل کېږي؛ لکه: د څلورو، پينځو، شپږو، اتو، نهو او لسو مساوي لنډو يا اوږدو مسرو زنځيري چاربيته.

له مانيز پلوه چاربيته پر عشقي، تاريخي، رزمي او نورو برخو وېشل کېږي. د ساده چاربيتې يوه بېلګه، دا چاربيته د نوښار د محمد دين ده.

مطلع: څوک به پيدا نه شي د فرهاد او شيرينۍ په شان
يوځای به څوک نه شي د ادم او درخانۍ په شان

بند:

يوځای به څوک نه شي لکه و عاشق فرهاد
تل به يې کولو په اشنا پسې فرياد

(c) ketabton.com: The Digital Library

وه يې کړه خـــواري ځکه حاصل يې شـه مـراد
کړې به يې خبرې د طوطا د ښارونې په شان

بند: کـړې بـه يـې خبرې د مجنون دا مشغولا وه نه
بل به يې څه نه وو خو په خوله به يې ليلا وه نه
وچ شه لـکه درې د خـاونـد پـه دې رضـا وه نه
بيا به ګرځېده پـه دې پسې د لـښونې پـه شان

بند: راغـی قـطب خـان چې راروان له رانيزو نه شو
سر په ټيک ويـده و ځـکه پـاتې لـه مزو نه شو
پروت و لکه مړی سرو کار يې لـه نـيازو نه شو
غوخ يې په ځيګر که لکه تورې ايرانې په شان

بند: غوخ يې په ځيګر که چـې رانجا عاشق په هير شو
تـل يـې سر تـندی واهه همېش د ځان په ويـر شو
مـړ مـلا بـهادر نـيمبو لاځکـه دستـګير شـو
هـلته ظلم نه شته دی شـاګرده د خـانې پـه شان(۲۶: ۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول ساده چاربیته کې له ځینې استثنایي حالت پرته، د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د هر بند وروستۍ مسره په قافیه کې د مطلعې له مسرو سره یو شان وي.

د پښتو ولسي شاعرۍ په باب ډېر ځله دا څرګندونه کېږي، چې په دې فورمونو کې ویل شوي شعرونه اکثره د نالوستو شاعرانو زېږنده دي. دا خبره مطلقه نه ده، په همدې فورمونو کې د هېواد یو شمېر نومیالیو لوستو شاعرانو هم شاعري کړې ده، له هغې جملې نه د همدې چاربیتې په فورم کې په ساده چاربیته کې له پورتنۍ ډول پرته نور ډولونه هم راتلای شي. دلته به د ساده چاربیتې د یو بل ډول دوه بېلګې راوړو. لومړۍ بېلګه یې د جرار صیب ده:

د سترګو مخ مې وسو یاره ستا د مخ په نور	تك تور لکه ماغوت
تاو کړې په ماغوت کې خپل اشنا ته وړم ضرور	د سرو اوښکو یاقوت
که وایم ستا په مخ مې دا جوړه کسي وریته دي	تائیر به د لمبې وي
وېښته د مخ له تاوه تار په تار سره پراته دي	دا تاو به د شغلې وي
حبشو ته حیران یم په فرنګ یې ورخاته دي	دا زور به د حملې وي
سپین مخ دې معرکه شو امتحان به کړي ضرور	معلوم به شي مزیوت(۱۷: ۵۹-۶۲)

په دې ډول فورم کې د سر لومړۍ او درېیمه مسره د څپو د شمېر له مخې په خپل منځ کې سره برابرې دي او یو شان قافیه تعقیبوي. دویمه او څلورمه مسره بیا په خپل منځ کې د یو شان

(c) ketabton.com: The Digital Library

قافيې لرونکې او د څپو د شمېر له مخې سره برابرې وي، د هر بند لويې مسرې په خپل منځ کې د څپو د شمېر له مخې سره برابرې او په خپل منځ کې يو شان قافيه تعقيبوي او وړې مسرې يې په خپل منځ کې، خو د هر بند د پای لويې او وړې مسرې بيا د مطلعې د لويې او وړې مسرې د قافيې او شکلي جوړښت تابع دي. په ټولیز ډول ټولې لويې مسرې له لويو او وړې مسرې له وړو سره د څپو د شمېر له مخې برابرې وي.

دې ته د ورته چاربيتې يوه بله بېلګه هم راوړو. دا د ملا مقصود چاربيته ده:

مطلع:

شين خال دې په شمال ايښی د وروځو په پيوند
ځلېږي زرافشان

اوربل دې الول لکه بخمل دې بند په بند
راپورته کړه چشمان

بند:

شين خال دې په مشال ايښی د وروځو په مابين — له ورايه تجلی کا
نری پوزه الف خواږه دې دواړه شفتين — زړګی مې واويلا کا
زنخ لرې ګبين خوله دې شيرين سره دې عنين — څوک څه لره ګيلې کا

***

جمال درکړی رب، لرې نسب داسې څرګند — رايت دې که خاقان
جمال راکړی رب لرم نسب د پاچايانو — روغ ځان ساته کمبخته
عاجز غريب سړی يې ياري مه کړه د خوبانو — چې رانه شې بې وخته
ته خپل مساوي ګوره ستا دی څوی د نادارانو — لرمه طبعه سخته

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنځيري چاربيته: زنځيري چاربيتې ته اته مسريزه چاربيته هم وايي، په دې باب يو ليکوال وايي:

هغه چاربيتې چې اته مسرې لري هغې ته عوامي چاربيته ويلی شو، ځکه چې د عامو شاعرانو په اصطلاح کې چاربيته وايي همدې ته چې څلور بيته او اته مسرې وي، په دې ډول چاربيتو کې د سر دواړه مسرې په خپل منځ کې هم قافيه نه وي، بلکې اوله يې په يوه قافيه وي او دويمه يې په بله. او بيا د هر بند په پای کې چې کوم بيت راځي د هغه بيت د دواړو مسرو قافيه د مطلعې د دواړو مسرو له قافيې سره يوشان وي. عبدالحکيم اثر هم همدا راز د ۸ مسرو چاربيته پر درې ډولونو باندې وېشي:

۱- يو قسم هغه ده، چې د هر بند اول درې بيتونه يانې شپږ مسرې يې په خپل کور کې سره په يوه قافيه وي او وروستی بيت د چاربيتې له مطلعې سره موافق وي. ددې بېلګه داده:

مطلع:

شـــاګرده اول نـــص د الهـــی پروردګـــار دی
استـاده بـل حـديث د محمـد نبـي حضـرت دی

بند:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاګرده په جهان کې جبرائیل نومی ملک دی
استاده خاص مقام د ده اووم اسمان فلک دی
شاګرده ټول وجود یې د زنځیر حدیده کلک دی
استاده سر تر پایه په وزرو باندې چک دی
شاګرده د رحمت په رب کې ډوب لکه سمک دی
استاده ما په دې خبره هم ویستلی شک دی
بې حده ښایسته د نور په شان شعله انګار دی
د باد په شان ته ګرځي په هوا باندې اوچت دی

بند:

شاګرده زه یې نوم ویلی نه شم ویرول کا
استاده هغه دادی چې د روحو قبضول کا
شاګرده قبضول د ګنهکارو په زلزل کا
استاده بختورو ته په پوزه بو د ګل کا
شاګرده غټ عذاب دی چې زورونه په ګوګل کا
استاده په سختۍ د بدو روحو وښکل کا
کمبختو ګنهګارو ته په دغه شان قهار دی
چې سم یې په شرف یې مقرر ورله جنت دی

بند:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاګرده زه ډوب شوی د غمونو په دریاب یم
استاده زه د غره لاندې حصار په پېچ و تاب یم
شاګرده په تهمت باندې تک تور لکه غراب یم
استاده لاس مې مروړم په ارمان لکه ذباب یم
شاګرده زه غریب بنده د پاک غني وهاب یم
استاده شکر وایم چې مسلمو کې حساب یم
مرګی مې رانېژدې شو نن سبا له مې رفتار دی
((میاګل)) د ګټکي ژاړي چې په مخ کې مې قیامت دی(۵۶: ۸۲)

په پورتني فورم کې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی. د سر لومړی بیت یا مطلع په خپل منځ کې د قافیې اختلاف لري. دواړو مسرو کې قافیه حتمي او ردیف اختیاري دی. د هر بند شپږ مسرې په خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي؛ اومه او اتمه مسره یې په قافیه کې د مطلعې د لومړی او دویمې مسرې تابع ده.

۲- د اته مسریزې چاربیتې دویم ډول:

په دې ډول چاربیته کې د سر یو بیت، چې د مطلعې په توګه راځي. لومړی مسره یې ځانته قافیه لري، د دویمې مسرې په منځ کې یې یوه قافیه راځي، چې د لومړی مسرې له قافیې سره سمون خوري، خو د دویمې مسرې وروستۍ قافیه ځانته جلا او د لومړی مسرې له قافیې سره سمون نه لري. د هر بند لومړی، دریمه، پینځمه مسره، په خپل منځ کې هم قافیه وي او هم د دویمې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافیې هم د نومړو مسرو د قافیو بڼه تعقیبوي، خو د دویمې، څلورمې او شپږمې مسرې په پای کې نورې قافیې راځي، چې دا بیا د نومړو مسرو خپلمنځې قافیې ګڼل کېږي، د بند اوم او اتم بیت د مطلعې د شکلي سکښت تابع وي.

لکه په دې لاندې مثال کې:

د ښایست اواز دې لاړو په عالم کې لور په لور
زه دې سوی یم په اور، ټیک دې کوز کړه له جبینه
د ښایست اواز دې لاړو په کابل په هندوستان
ځکه ناست یمه حیران، رارسېږي یا نصیبه
عاشقې ده ډېره ګرانه ځې د اوښکو مې باران
پرې مې لوند شولو ګرېوان، پوه نه شوم له ترتیبه
په هر چا باندې تېرېږي د فاني دور دوران
څوک راځي څوک تړي روان، کاندي یاروته قریبه
باړې خپل دی که پردی دی راکوي راته پېغور
سترګې نه شمه نیولی ګوره ډوب یم ستا په مینه.

❋❋❋

باړې خپل دي که پردي دي راکوي راته تهمت
کتې نه شمه اوچت په یارې کې د بې ننګه
چېړې تا کتلې نه دي لکه سپي ته چې کړې ست
تاو چې راغې په صورت، ته له مانه کوې څنګه
جاروتی نه شمه ببرته رب دې نه کا څوک عادت
د سرو شونډو په شربت، کیف یې زیات وینم له بنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په رنې زنې د پاسه دې خالونه درې څلور
ما پرې تل کړی دی زور، خوند یې زیات دی له ګبینه

❋❋❋

د نړۍ زنې له پاسه دې خالونه دي قطار
تورې زلفې دې تار، تار دي پرتې لکه ورېځې
په سینه کې دې پخ شوي دي د مینې دوه انار
ورته پروت یمه بیمار، دارو مې د مرض یې
رب دې نه کا څوک په رنځ کې ستا د مینې ګرفتار
نن دې ځان کړلو سینګار، ببګاه مې په اور سوزې
کله زهر شي کله بم شي سره ګنګري دې کوي شور
قدم اخلي په ټکور، ښاپېرۍ راغلې له چینه. (۲۶: ۱۸-۱۹)

د پورتنۍ چاربیتې د لومړي بند د وروستۍ مسرې په منځ کې (سترګې نه شمه نیولی ګوره ډوب یم ستا په مینه) کې (سترګې نه شم نیولی) برخه کې قافیه خطا شوې، خو په نورو بندونو کې پورتنی شکل په پوره ډول تعقیب شوی دی. د یادونې وړ ده، چې په پورتني ډول چاربیته کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي.

۳- د اته مسریزې زنځیري چاربیتې بل ډول دادی، چې ټوله مقفی وي او هر بیت او هره مسره یې په خپل منځ کې قافیې لري. یوه بېلګه یې داده:

د لیلا په لبو سور پېزوان لکه ښامار
ترېنه ځي شغلې د اور نتکۍ نه یې باربار

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوځـــي مـــاسپخـــين ژوندی زمـــا صورت که
زما زړه يې کړ غمګين سرداره څـه حـکمت کـه
ګونګري يې کوي شور چـــې دا شـــي پـــه رفتار

❋❋❋

رفـتار مـې کوي خوندورځـــمـه مـازيـــګر
وربل مې بند پـــه بـــند د سـپين تندي په سر
خراب بـه دې کړم ژوند کاتـه کـړم پـه هـــنر
شين خـال مې ادم خورذقـن مـــې مـزه دار (۲۶: ۲۱-۲۲)

په دې ډول چاربيته کې له ځينو مسرو پرته د نورو اکثرو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. په مطلع کې د لومړي او دويم بيت د لومړيو مسرو قافيې سره يوشان وي او د دويمو مسرو قافيې په خپل منځ کې يو شان وي. د هر بند د درېو بيتونو د درېو لومړيو مسرو قافيه يو شان او درېو نورو مسرو قافيه بل شان وي، خو د څلورم بيت رغښت او بڼه د مطلع د بيت تابع وي.

د ډېرې قافيه لرونکې زنځيري چاربيتې يوه بله بېلګه داده:

مطلع:

کلـه بـه راوړې دواړه بـس دې دي رنګـين شـيرين
ســـپين دې جبـــين زريـــن مـــخ دې ځلبـــږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بند:

کله به راکړي دواړه لب شات او ملهم صنم
مه کړه ستم هر دم په غضب ښوري
سړي دي منګولي همېش وړي زړونه قلم قلم
اخلي قدم په چم سترګي دي توري
په در دي پروت يم همېش غواړم ستاکرم محکم
لري کړه غم الم که رب ته ګوري
نن دي په غاړه باندي زانګي لونګين رنګين
سپين دي جبين زرين مخ دي ځلېږي.(۱۷: ۸۳)

په دې ډول چاربيتې کې د سر لومړی بيت يا مطلع په لومړی مسره کې يو شان دوه قافيې موجودې وي. د دويمې مسرې تر نيمايي پورې بيا يو شان دوه قافيې چې د لومړی مسرې له قافيې سره يوشان وي، راځي او د مسرې په پای کې اهنګينه کلمه راځي چې له دې قافيو سره په جوړښت کې توپير لري.

د هر بند لومړی مسره ځانته يو شان دوه قافيه لري او د دويمې مسرې په پای کې يوه ځانګړې قافيه؛ دربيمه مسره له لومړی مسرې سره په قافيه کې يو شان وي ځلورمه د دويمې په شان وي، پينځمه د لومړی او شپږمه د دويمې په شان وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او هم د څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافيې د بند د لومړۍ مسرې د قافيې تابع وي، اوومه مسره د لومړۍ بيت يا مطلع د لومړۍ مسرې په شان وي او اتمې مسرې د منځ قافيې د مطلعې د لومړۍ مسرې د قافيو تابع وي او پاتې برخه يې د مطلعې د دويمې مسرې پاتې برخه وي؛ د مطلعې د دويمې مسرې تکرار وي. په دې چاربيته کې د سر بيت لومړۍ مسره ۱۴ او دويمه ۱۱ څپې ده. د بند لومړۍ، دربيمه، پينځمه او اومه مسره هم ۱۴ څپې او دويمه، څلورمه، شپږمه او اتمه مسره ۱۱ څپې لري.

۷- مقام:

ځينې پښتانه يې رباعي هم بولي، پښتانه ولسي مجلسيان يې د مجلسونو په پيل کې وايي، مقامونه نسبتاً ورو، اوږده او په داسې تال او اهنګ ويل کېږي، چې ټول مجلس چوپ شي او پوره غوږ يې نيولی وي، کله چې مقام خلاص شي نو سندرغاړی سم لاسي لوبه، چاربيته او يا بګتۍ يا غزله پيلوي، چې اوږدونکي سم له لاسه له هغه ارام او غلي حالت نه راويښ او په شور او زوږ يې راولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مقامونو مضمون معمولاً ټولنیز او اخلاقي وي او د پند او عبرت ښه مطالب لري، عشقي مقامونه هم شته، مقامونه لکه د دېواني غزلو داسې جوړښت لري، د لومړي بیت دواړه مسرې یې په یوه قافیه وي او د نورو بیتونو لومړۍ مسرې یې له قافیې نه ازادې او دویمې مسرې یې له لومړي بیت سره قافیه ټړي. له درېو څخه نیولې تر پینځو او شپږو بیتونو پورې وي. د مقام هره مسره دولس یا یوولس څپې وي له دېواني غزلو سره یې توپیر دادی:

یو خو یې ژبه ډېره ساده، عام فهمه او ولسي وي او بل د ولسي سندرو د قافیه ټرنې پر اساس د سره ورته غږونه قافیه کول په کې عادي خبره ده، ځکه دغه سندرې په شفاهي بڼه منځته راغلي، نه په لیکنې بڼه. بل دا چې ویونکی یې ولسي شاعر وي، د سېلابونو شمېر یې یوولس یا دولس وي. دا چې د ولسي سندرو دغه فورم ولې مقام بولي باید وویل شي چې د مقام نوم ورسره په څو سببه وړ دی:

۱- دا چې د مقام لغوي مانا (ځای) دی او دغه سندرې د پښتو په ادبي مجلسونو کې تر چاربیتو، غزلو، بګتیو او بدلو څخه مخکې ویل کېږي، په دې حساب نو مقام د مجلس پیل او د نورو ولسي نظمونو لپاره انتظام برابروي او خلک دې ته متوجه کوي چې خپل ځایونه ونیسي او په کرارۍ سره مجلس واوري.

۲- دا چې په مقام کې پندونه او نصیحتونه بیانېږي، نو کېدی شي چې سړی د مقام پر موضوعاتو عمل وکړي او یو لوړ اخلاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقام ونيسي، له دې کبله چې دا وروستۍ خبره سمه او مانا لرونکې ده او نوم له نومول شوي سره برابر دی، دا سندرې په دې نامه يادې شوې دي، که چېرې دا سندرې مقام وبولو، نو يوه بله ګټه به مو هم کړې وي او هغه دا چې د دېواني سندرو له رباعي سره به مو د مغالطې مخنيوی کړی وي. دلته به د ولسي شاعر ګلستان يو مقام چې په دغه مقام کې د (بحث) دکلمې عاميانه تلفظ (باس) له لباس او خلاص سره قافيه شوی دی. دا مقام ټول پنځه بيته دی چې څلور بيتونه يې دلته د بېلګې په توګه راوړو:

د کم اصلو له ياری نه واخله لاس
مه غولېږه د هغو په تش لباس
د کم اصلو يارانه د خره سورلي ده
عاقبت به دې په کنده کړي راخلاص
له کم اصلو نه وفا کله مونده شي
دا متل دی په هر ځای کې عام و خاص

چې له لرې نه يې ګورې ورنه تنبته
ګلستانه ورسره مه کوه باس(۱۷: ۸۹-۹۱)

يادښت: سره له دې چې زموږ يو زيات شمېر ادبپوهانو او ليکوالو «مقام» يو ځانګړی جلا ادبي فورم بللی، خو زه چې دې فورم ته ګورم، له غزل سره يې په هندسي جوړښت کې کوم خاص توپير نه شته، نو ځکه ويلای شو، چې «مقام» يوه محتوا ده نه جلا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړی فورم. تر هغه پورې چې زمونږ ادبپوهان په مطلق ډول (مقام) یوه محتوایي مسئله وګڼي نه شکلي، تر هغه پورې زه په دودیز ډول (مقام) د همدې فورمونو په چوکاټ کې محاسبه کوم، خو بیا هم زما نظر او وړاندیز دادی، چې مقام فورم نه دی، محتوا ده.

۸- بدله:

د پښتو په ځینو سیمو کې په عام ډول ټولې ولسي سندرې لکه: لنډۍ، سروکي، د واده سندرې، چاربیتې، نیمکۍ او نورې بدلې بولي، خو دلته زمونږ مطلب د ولسي خاصو سندرو له هغه ځانګړي فورم څخه دی، چې پښتانه مجلسیان یې ملي غزلې یا ولسي غزلې بولي.

دغه سندرې هم لکه د ولسي سندرو د نورو فورمونو په څېر د عربي عروضو او بحرونو په شعري چوکاټ کې نه ایسارېږي او د اریایي ژبو د شعرونو په شان د سېلابونو او څپو پر بنسټ ویل کېږي.

بدلې عموماً شفاهي دي او مجلسیان یې خوله پر خوله یو بل ته سپاري خو د بدلو لیکلې او پخوانۍ بېلګې هم لرو؛ تراوسه زمونږ په لیکلو اسنادو کې د شیخ بستان برېښ بدله له لومړنیو لاسته راغلو بدلو څخه ده، چې د لسمې پېړۍ په وروستۍ لسیزه کې تر زرم کال وړاندې ویل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدلې له شکلي پلوه په لومړي سر کې پر ساده او سپرو بدلو وېشل کېږي او بيا يې هر ډول په خپل کور کې د مسرو د شمېر او مسرو د اوږدوالي لنډوالي او برابروالي پر اساس پر ډېرو نورو برخو وېشل کېږي. د بدلو هر بند اکثراً تر دوو مسرو زيات وي، چې کله يې هر بند درې مسرې، کله څلور مسرې او کله لا زياتې مسرې هم لري، چې د (خلکو سندرې) مولف په شکلي لحاظ بدلې پر پينځلسو ډولو وېشلي او که پلټنه وشي نايي تر دې هم زيات ډولونه ولري.

ولسي بدلې لومړی يو کسر (مطلع) لري او ورپسې يې بندونه وي، کسر يې له يوې اوږدې او يوې لنډې مسرې څخه جوړ وي، چې بيا د قافيه يې ترون له مخې له هر بند سره قسماً يا ټول تکرارېږي. د ساده بدلې په بېلګه کې د شيخ بستان برېښ (۱۰۰۲هـ کال مړ) د بدلې سر او يو بند راوړو:

مطلع:

اوښکې مې څاڅي پر ګرېوان يو وار نظر که پر ما

راسه ګذر که پر ما

بند:

د خوږو زړونو له حاله ته يې اى باداره اګاه

يې د بېوزلو همراه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپل عزت په روی(بستان) ته کړه مهر ښندل

کړي له ګناه ګوانبل

اوښکې مې څاڅي پر ګرېوان یو وار نظر کـه پر مـا

راسه ګـذر کـه پر ما

په دې ډول بدله کې یو ځل د سر لومړی بیت چې یوه مسره یې اوږده او بله یې لنډه، یانې تقریباً د هغې تر نیمایي وي. د بند هره اوږده مسره یې تقریباً د لومړي بیت له اوږدې مسرې او لنډه یې له لنډې سره برابره وي. د بند هر بیت په خپل منځ کې هم قافیه وي او د بند په پای کې د بدلې لومړی بیت بیا تکرارېږي.

سـپره بدلـه، د بـدلې بـل ډول دی، دې کـې ګـډ شـمېر قـافیې موجودې وي، دې ډول بدلـه کې هم د مسرو اوږدوالی او لنډوالی موجود وي، خو د سر د لومړي بیت د مسرو له اوږدوالي او لنډوالي سره یې د بندونو د مسرو اوږدوالی او لنډوالی برابر وي. دلتـه د ښاغلي جرار د سپرې بدلې کسر او یو بند وړاندې کېږي:

مطلع:

دا دی جنګېږي د ګوګل دپاسه هار که مار

چې لري زار په خوار کوي تاثیر

بند:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ما شوې تېرې ستا په مینه کې خواږې زارې

لاس د یارې جارې راکړه محکم

پرسان مې وکړه ساه مې راغله تر مرې پرې

زلفې چورې نرې رقم رقم

ورکړه چې بایلو زړه صنم ستا په رخسار انار

سینه ګلزار «جرار» مه کړه تاخیر.

۹- لوبه:

لوبې هم د ولسي خاصو سندرو یو ځانګړی او جلا شعري ډول دی، چې له بګتیو څخه هم چابکې ویل کېږي. لوبې تر ډېره حده د لنډیو په خم کې رنګ شوي، کله کله یې بندونه لنډیو ته ورته جوړښت خپلوي او کله بیا په وزن او روانې جوړښت کې لنډیو ته ورته بندونه لري.

ځینې کسان لوبې له بګتیو سره ورته بولي، په داسې حال کې چې لوبې د یوه ځانګړي شعري فورم په توګه له بګتیو سره یو د ویلو پر وخت توپیر لري او بل دا چې د لوبو دکسر مسرې اکثره وخت سره په یوه قافیه وي او بګتۍ بیا په مجموعي ډول دا شان نه دي. لوبې له نیمکۍ سره هم جوت توپیر لري، ځکه په نیمکۍ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډۍ کټ مټ راوړل کېږي او په لوبه کې په خپله لنډۍ نه راځي او بل دا چې لوبه د ولسي سندرو له عمومي برخې سره چې ویونکي یې معلوم وي، اړه لري. دلته به د لوبې یوه بېلګه راوړو چې ولسي شاعر محمد نور ویلې ده:

لوبه:

غمونه لرې کړه له ما عاجز غمګینه

راتاو شه لونګیه

ودې ویشتم روغه دې نه کړم

نوره یاري درسره نه کړم

بل دې په سرو شونډو نتکۍ زانګي مینه

راتاو شه لونګینه

❋❋❋

پاس په بامو ګرځې کوترې

زما د خوږ زړګي دلبرې

چې شال پر سر کړې څنګه ښه ښکارې سنګینه

راتاو شه لونګیه

❋❋❋

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمد نور فقيره بخته

څنګه راپربوتې له تخته

بخت مې کوته شو اس مې لاړ سره له زينه

راتاو شه لونګينه (۱۷: ۱۰۱-۱۰۶)

په دې ډول لوبه کې د سر لومړی مسره اوږده او دويمه لنډه وي. بيا د هر بند دوه لومړی مسرې په خپل منځ کې هم قافيه وي او هم يې څپې سره برابرې وي. د بند درېيمه مسره د لوبې د سر بيت (کسر) سره په قافيه او د څپو په شمېر کې يو شان وي او ورپسې د سر بيت دويمه مسره د تکرار په ډول راځي.

۱۰- داستان:

داستانونه د ولسي ځانګړو سندرو د يوه ځانګړي فورم په توګه د شکل او مضمون دواړو له پلوه ځانته خاص سکښت او بڼه جوړښت لري او د ولسي ادب هر څېړونکی پر دې پوهېږي، چې زمونږ ولسي ادبيات د مضمون له پلوه، زمونږ د ولس د قامي ژوند هنداره او د شکل له پلوه هم زمونږ د ژبې خاص ملي اهنګونه دي، چې زورې اريايي اساس لري او پښتانه مجلسيان يې په ځانګړي وزن او خاصه لهجه وايي. داستانونه هم د ولسي خاصو سندور د نورو فورمونو په څېر اوږده ماضي لري او د لومړي ځل ويلو ځای او نېټه يې معلومه نه ده، يوازې د داستانو هغه ببلګې چې د پټې خزانې په واسطه لاسته راغلي، څلور سوه کلن عمر لري؛ په پټه خزانه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحافظ عبدالطیف اخکزي د (سوی او اوښ) فولکوریک کومیډي او انتباهي داستان راغلی، چې دلته یې یو کسر او یو بند وړاندې کېږي:

غوږ ونیسی یارانو د اوښ او سوی قصه سوه

خورا ډېره خوږه سوه

یو سوی د اوښ اشنا سو

بې حده یې همرا سو

یاري به یې کوله یو له بله یې یارانه سوه

خورا ډېره خوږه سوه

داستان د ډېرو اوږدو مضامینو د بیان لپاره پوره زغم لري. مطالب یې عموماً فولکوري، دیني، رزمي او تاریخي وي، لکه په اخلاقي برخه کې د ولسي شاعر غلام شاه د حاتم طایي د سخاوت روایتي داستان.

په وړاندې زمانه کې یو فقیر و مستانه

غوښته یې شهزادګی پاچا ته ودرېده

په عشقي برخه کې د سیف الملوک او بدیع جمالې داستان:

روان شو شهزاده سیف الملوک باغ ارم ته

سفر د جدایی دی رخصت غواړي له پدره

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ديني برخه کې د حضرت ابراهيم خليل الله د صداقت، حق او رښتيا ويلو روايتي فولکوري داستان

د نمرود په زمانه کې

راغلی په کيسه کې

پيدا شو ابراهيم خليل الله دوست د اکبر و

بښکه پيغمبر و

داستان ويونکی د داستان ويلو پر وخت د تفريح او جلب لپاره لنډې هم وايي، چې د داستان خوند نور هم زياتوي. ځينې پوهان او اديبان د ولسي خاصو سندرو دغه فورم عربي مثنوي او قصيدو سره يوشان بولي او وايي چې ولسي داستانونه د عربي مثنوي او قصيدې په پيروۍ ويل شوي دي. بايد ووايو چې دلته داسې ډېر دلايل شته، چې د هغو له مخې موږ ولسي داستانونه له کتابي مثنوي سره يو ډول نه بولو او لومړی اريايي فورم او دويم تقليدي شکل ګڼو، لومړی دا چې د ولسي داستان د زنځير د سرکړې له لرغونو اريايي سرودونو سره ننبلي او د عربي مثنوي او قصيدو په پيروۍ نه دي ويل شوي. د ولسي داستانونو ويونکي معمولاً ولسي او نالوستي شاعران دي. دغه ولسي سندرې ټولې قافيه يي ازادې لري او هغه شرطونه چې په مثنوي او قصيدو کې شته، ولسي داستانونه يې پر منلو مکلف نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ولسي مثنوي ډوله داستانونو په څېر نوري سندري هم په پښتو ادب کې لرو، چې مثنوي ته ورته دي، لکه د بېټ نیکه مناجات، د شکلي جوړښت له مخې دغه مناجات هم د مثنوي په ډول دي، خو د تذکرة الاولیا مولف یې سندره بولي. دغه ډول د کاکړیو فورمي جوړښت هم د مثنوي په ډول دی، مګر هېڅ له مثنوي سره یو شی نه دی بللی او نه یې مثنوي ته غاړې ویلې دي. دا هم د ولسي داستان یو څو بیتونه:

خان بابا د چکدرې چې په سفرلاړ
له دنیا نه د حق لور ته برابرلاړ
ظریف خان لعل بېګ ترې پاتې ماشومان شول
موریې مخکې مړه وه دواړه یتیمان شول
چې یې لور بي بي کو پاتې شوه یتیمه
یرېده به له دښمن ظالم غلیمه

دا هم د یوه بل داستان یوه برخه:

نن مې ولید عجیبه ښکلی داستان
طلسمات به درته واړه کړم بیان
د یمن یو شهزاده و زما یاره
یوه ورځ ښکار ته وواته له ښاره (۱۷: ۹۶-۹۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول داستان په پښتو کې په څو ډوله دی. مثلاً د حافظ عبدالطیف خان اڅکزي د (سوی او اوښ) فولکوریک کومیډي او انتباهي داستان داسې دی، د کسر لومړی مسره اوږده او دویمه یې لنډه، خو دواړه په خپل منځ کې هم قافیه وي. ورپسې بند راځي. د بند د سر لومړی دوه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه او لنډې دي. درېیمه مسره یې د کسر له لومړی مسرې سره په اوږدوالي او قافیه کې یو شان وي. د بند څلورمه مسره هماغه د کسر د دویمې مسرې تکرار دی.

د حضرت ابراهیم خلیل الله د صداقت داستان په دې فورم کې دی، چې لومړی دوه لنډې هم قافیه مسرې چې تقریباً په څپو کې برابرې دي، ورپسې یوه اوږده مسره چې د هغو دواړو مسرو د څپو له مجموعي شمېر سره یې څپې برابرې دي او ځانته بېله قافیه لري، ورپسې یوه لنډه مسره راځي، چې په قافیه کې له درېیمې او په څپو کې له دویمې مسرې سره برابره وي.

بل ډول داستان چې زیات عمومیت لري، دا دی، چې هر بیت یې ځانته قافیه لري، خو د ټولو بیتونو دمسرو دڅپو شمېر یې سره برابر وي.

یادښت: د داستان په باب به دا خبره معقوله وي، چې ووایو داستان داسې یوه محتوا ده، چې په بېلابېلو شعري فورمونو، لکه غزل، قصیده، مثنوي او د پښتو نظم په نورو ولسي فورمونو کې ځایېدلای او دا فورمونه ورته کاربدلای شي، خو ددې ترڅنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې ځانګړي فورمونه هم شته، چې د پښتو له نورو ولسي شعري فورمونو سره ورتوالی لري، خو د داستان لپاره کارول کېږي، خو بیاهم دې ډول ولسي فورمونو سره توپیر په کې لیدل کېږي، که دې ډول فورم یا فورمونو ته چې له نورو فورمونو سره څرګند توپیر ولري، د داستان فورم نوم ورکړل شي، له معقولیت څخه به لرې نه وي، خو په مجموعي ډول داستان تر زیاته حده کیسه ییز بیان دی چې په بېلابېلو فورمونو کې وړاندې کېدلای شي.

۱۱- بګتی:

په پښتو ولسي شعرونو کې دغه فورم ځانته د خوند او رنګ بېل بازار لري، بګتی پښتانه مجلسیان او سازیان له مقام، چاربیتو او بدلو څخه کله وروسته او کله هم په منځ او پای کې په یوه ګرم تال او وزن، خو په ورو او نرم اواز (اهنګ) د مجلس د رنګ د بدلولو او د اوربدونکو د خوښۍ او خوشالۍ زیاتولو لپاره وایي. د بګتیو د اوربدلو پر وخت په مجلس کې ټول حاضر کسان په ولولو راځي، اتومات ټول ښورېږي او له مجلس نه خوند اخلي.

بګتی هم د بدلو او چاربیتو په څېر کسر لري، خو کسر یې معمولاً یو بیت (دوه مسرې) وي. بندونه یې هم ډېرې مسرې نه لري او په عمومي توګه د څلورو مسرو په شاوخوا کې وي. د بندونو شمېر یې هم محدود وي، خو بیا هم د بګتیو د بېلابېلو بېلګو خپلمنځي توپیرونه ډېر دي. په بګتیو کې هم هر ډول عشقي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاريخي او افسانوي کيسې په لنډ ډول بيانېږي، دا يې هم يوه بېلګه ده:

وزيرستان باندې جنګونه
انګرېزان وايي چې سبا به جنګ له ځونه
انګرېز ويلي چې خاونده څه اسرار دی
په سترګو نه وينم غازيان، په ما ډزهار دی
نصيب مې نه شته، بری، بند مې شو توپونه

فقير ويلي دا ستا لاس دې را دراز وي
که د بغداد مېړنی ځوان زما همراز وي
په شان د ختمو به دې بند کړمه بمونه

وزيرستان باندې خونن سبا جګړې دي
غازيانو لاس کې پولادي توړې تېرې دي
ما شېرافضل يې په شعرو کړل صفتونه. (۱۷: ۹۸-۹۹)

دا ډول بګتی د سر بيت د څپو د شمېر له مخې له لنډيو سره يو شان وي. يانې دا چې د لنډی لومړی مسره هم نهه او دويمه ديارلس څپې ده، خو په وزن کې هغه وزن نه لري چې لنډی يې لري خصوصاً لومړی مسره د بندونو دوه مسرې يې په خپل منځ کې هم قافيه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېيمه يې د کسر يا د سر بيت له قافيه سره يو شان وي. د بڼکتې سر بيت له لومړۍ مسرې پرته نورې ټولې مسرې د څپو په شمېر کې سره مساوي وي.

پر پورتنيو يادو، څرګندو او مطرحو فورمونو سربېره په پښتو ولسي ادبياتو کې د نظم يو شمېر نور داسې فورمونه هم شته، چې په هغو کې د ولس ځينو ستونزو، رېړو، دودونو، تاريخي روايتو، نيمګړتياوو، دردونو، ناخوالو او د چاپېريال پېښو انعکاس موندلی دی. دا فورمونه په دې ډول دي:

منظوم فالونه، د بې بې دستې سندرې، لنډکۍ، سولې، برغازي، سلسلې، انګې يا چغيان، د مينډو سندرې، د ماشومانو سندرې، د وړو مشاعرې، کيسې، د ځوانانو سندرې، محلي پارچې يا ولسي نندارې، ساندې، نکلونه، د بنادۍ سندرې، تاريخي نارې، سنځر خبلې نارې، د مروتو کسرونه، سوزخواني او ځينې نور. څرنګه چې د نظم دا پورتنې فورمونه د پښتو نظم د ځينو نورو ولسي فورمونو لکه لنډۍ، سروکي، کاکړي غاړې، د اتڼ نارې، ببولالې، چاربيتې، بدلې، لوبې، بڼکتې او نورو په شان ډېر دود او اغېز نه لري، نو دلته يې يوازې د هره يوه د بېلګې په راوړلو سره بسنه کوو.

منظوم متلونه:

چې ډول دې وي په څنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه وهــلو يــې څه ننګ

❋❋❋

امير چې ظلـم کـار وي

اور بل پر ټول ديار وي

فالونه:

د جـنت پـه مــنارې

سور چرګ وهي نارې

شپږ د خدای تــپږپږي

خلکو کاندئ نندارې

د بي بي دستې سندرې:

د دوهــې ملنګــې ســر دې ولــې تــور دی

ســر مــې داســې تــور دی پــر مــوږ هــم

ښــه لــوی ديــن د محمد رســول الله دی

لا الــــه الله محمــــد رســــول الله

برايــــي د شــــپږعلي د لــــور واده و

ملکــی پــه ورا رالــی لــه ښــه زړګــي يــې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ستر ګو کسي سره وو
ښه لوی دین د محمد رسول الله دی
لا اله الله محمد رسول الله

لنډکی:

ته چې جواري کړې ما به بایه کړې مینه
مه راپسې ژاړه وورکیه نه مې درکوینه
جګ کړه مړوندونه جلی غږې له درځمه

شولې:

شولې ټکومه ټکوم تا به واده کمه
په خدای مې دې قسم وي وپلاني ته به دې ورکمه
شولې ټکومه ټکوم زه پلانی نه کوم
په خدای مې دې قسم وي پلانی زوړ دی که یې وه کمه
شولې ټکومه ټکوم تا به وده کړمه
په خدای مې دې قسم وي و پلاني ته به دې ورکمه
شولې ټکومه ټکوم زه پلانی نه کوم
په خدای مې دې قسم وي پر ما لوی دی که یې وکمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برغازي:

بـــــازار میـــــان دی خـــــولګی راوړه
چـــــرګ اذان دی خـــــولګی راوړه
لـــــور ســـــهار دی خـــــولګی راوړه
زمـــــا تلـــــوار دی خـــــولګی راوړه

❋❋❋

راځـــــه وړې راځـــــه چـــــې ځـــــو
د ګـــــل ګډی راځـــــه چـــــې ځـــــو
نـــــن ســـــبا راځـــــه چـــــې ځـــــو

❋❋❋

الکـــــانو کـــــور مـــــه چپـــــړې دی
د لال ټکـــــر مـــــه چپـــــړې دی
دمســـــتی غـــــولی مـــــه چپـــــړې دی

سلسلې:

راوتلـــــی پـــــر ســـــحر یـــــم
زه د ښـــــو نجونـــــو اجـــــل یـــــم
پـــــه شـــــان د ســـــپینکي مـــــار یـــــم
د هـــــر چـــــا تـــــر اوده تـــــر یـــــم

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګی یا چغیان:

زه په خپل کور کې وم په راحت
بابک خرڅه کړم په ډبر دولت
په پردي کور کې مې نشته عزت
خود به ژړا کړم په هر ساعت

❋❋❋

شینکی کوتره وم ښورېدمه
نه چا نیومه نه چا کتمه
په هر یو ټکي به پرېوتمه
نن ناولده یې کښستمه

د وړومشاعري:

ددې ځای اور سیچو
چرګه راغله بې بچو.

ددې ځای او ددې ډنډه
تیر پروت دی شل برغنډه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـــــــــه وايـــــــــه غـــــــــنم
خبـــــــــــري دې مـــــــــــنم.

کیسی:

په یورپ ځي اسمان ته
چار چاپېره ټول جهان ته (د سترګو لید)

دپاسه راغی سور بلوخ
اغوستي يې دي پنځه پنځوس (پیاز)

د ځوانانو سندرې:

ابکه له کمه رالې
له بلخ و بخارا
په شا دې څه شی دي
وربۍ او باران
ماينې دې څو دي
ویل يې اووه
نومونه يې څه دي
ویل يوه چيخته ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه بخته ده

یو ترګوګ لاندې ورسته ده

یوه اسمان ته غږېده

پچکولمه یې وشلېده یوه سپینه زلیخا ده.

محلي پارچې یا ولسي نندارې:

۱- تمثیلي پارچې:

وئ وئ مرم ابی

بچی کوم ځای دې خوږېږي

بچی کوم ځای دې خوږېږي

ابی ګډه مې خوږېږي

ابی ګډه مې خوږېږي

ګولی به درته راوړم

نه خورمه ګولی

دا ګولی له زارو ډکې دي

نه خورمه ګولی

دا ګولی له زارو ډکې دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابی ګډه مې خوږږي

بچی کوم طبیب دې خوښ دی

بچی کوم طبیب دی خوښ دی

دا (پلانکی) خان طبیب مې خوښ دی پرې رغږمه

نه خورمه ګولۍ دا ګولۍ...

۲- کمیډي پارچې:

ما بورې نانګه خوړل

زامن مې بلا وخوړل

هی هی اجي ډومبک

ما بورې ګذر راوړی

دوی د خاورو ډک خوړلی

هی هی اجي ډومبک

۳- عادي پارچې:

د یوې تاریخي پېښې په باب:

نواب مړ کړ په ځنګله کې نوابه ګل
وینې یې راغلې په راده کې نوابه ګل
د نواب سترګې غټې غټې نوابه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر ميدان يې اړوي لکه سکروټې نوابه ګل
نـــواب دې پـــټ مـــې تېرويـــه نوابـــه
دلته مې خور ده او ورور مه راخبروئ نوابه ګل.

ساندې:

په لنډيو کې ساندې:

(پلانکی) د خاورو لايق نه دی

دا (پلانکی) دې ورته جوړه کړي بالکی په سينګارونه

که نور دې هر څه ميراتېړي

ميرات دې مه شه دا د غاړې تاويزونه

بې وروره خور په کوڅه راغله

ناره يې وکړه شپه به چا کره کومه

د نکلونو نارې (غږونه):

لکه د ادم او درخو په نکل کې چې د درخو روبياره (استازې) ادم خان ته د درخو احوال وروړي، نو ادم پر خپلې ښځې توتيا داسې غږ کوي:

(نکلچي وايي) ادم وويل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما توتيا عزت يې وکړه

دغه استازی د درخو راغلی تاته

کله چې درخانۍ د خپلې ملګرې بسوګۍ واده ته ځي، نو مور يې منع کوي او داسې غږ کوي:

ته چې دې واده ته ځې سلا مې نه ده

اوس وتنه د همداسې نجونو نه ده

درخو وايي:

تر قيامته به کوې توريې ماتورې

ځان به جوړ کړم دواړه سترګې به کړم توريې

د بسو واده ته ځم ادکۍ موريې.

د ښادۍ سندرې:

د کونج مېرمنې پاڅه که دې زړه شي

هومره خو پانه څې چې پلانکی خان دې لونګۍ په لاس درته رانه شي

❋❋❋

زمونږه ناوې تيله داره ده نه ژاړي

چې د (مېړه نوم يې اخلې) لغتې وخوري دا به ښه ژاړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاريخي ناړې:

د هوتکو د دورې:

څوک خبر وو چې تقدير به کوي داسې

شاه حسين به نادر نيسي

بيا به يې نورې د ايران ته بندي باسي

د احمدشاه بابا د وخت:

که زمری دی شاه ولي د جنګ زمری دی

له سنګرو يې ايستلی مړنی دی.

سنځر خپلې ناړې:

سعدالله ول په پښې کې مې اځغی دی

اځغی مه راځخه کاږی

تر ما لاندې د اودولو اوسلی دی

شاه نادر ويل زما له دا غونډيه ډار سي

دوست محمد پروزلی

دوست محمد پرېکړې راولياړ سي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مروتو کسرونه:

پروفیسور محمد نواز طایر د مروتو د کسرونو په باب وایي: ((د پښتو ادبیاتو تاریخ قدیمي هم دی او وسیع هم. ددې ژبې ابتدایي شاعري چې اوس په خپل هغه روایتي رنګ کې موجوده نه ده، خو د ویدونو او اوستا په ګاتو او اشلوکونو کې محفوظه ده، دا د لنډې بحر شاعري ده، ولې اوس یې په پښتو کې د اوو سېلابو د مثنوي په صورت کې رواج موجود دی.

ددغې ژبې ددغه قدیم شعر یو قسم د (لرلیکل یا غنایي) شاعرۍ دی چې دا صنف په یوناني ادب کې د (هومر) په (اوډیسې) نومې عالمګیره منظومه کې لیدل کېږي او دغه لریکل شاعري چې په پښتونخوا کې د مروتو د کسرونو په رنګ کې دوام لري، لا اوس هم ژوندۍ او مقبوله ده.)) (۲۹: ۱۱-۱۲)

د سر (مطلع) یو دوه بېلګې:

ډېرې اند ښکلې مې په زړګي شوې راچاپېرې
ښکلې محبوبه پېزوان په شونډو رپېده

د مروتو یو کسر:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په تا باندې بېيا هغه به وشي

چې په تا باندې بېيا نوره به نه شي

سلطان خپل موسیان ګنجیو لشکري شي

الهي په تا باندې راولې خواري

خواري په تا باندې راولې آه سخته

سوز خواني:

د نورالله شاعر یوه سوز خواني:

یارانو ټول په وسلې وو یو لاسونه

نن بهار دی کربلا

شامیان نړدې شو ورته وترو صفونه

تور غبار دی کربلا

ورځ د لسم دی د علي د زویو ننګ دی

بېدار شو وخت د جنګ دی

عباسه وروره مخکې واخله نشانونه

نن ګلزار دی کربلا. (۱۷: ببلابېل)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر پورتنیو بېلګو سربېره په بېلابېلو سیمو کې د پښتو ولسي ادبیاتو نورې بېلګې هم شته چې ډېره محلي بڼه لري او دلته یې له څېړنې تېرېږو.

د پښتو د ولسي ادبیاتو ارزونه او شننه:

د پښتو ولسي ادبیاتو د فورمونو تر پېژندنې وروسته به ګرانو لوستونکو او خوږو محصلینو ته څرګنده شوې وي، چې پښتو ژبه د شفاهي ادبیاتو یوه بډایه زېرمه لري، د پښتو د شفاهي ادبیاتو خزانه بېلابېل ډولونه لري، دا ډولونه دومره ډېر او رنګارنګ دي، چې د سیمې په نورو ژبو کې کېدی شي شفاهي ادبیات دغسې ډېر ډولونه ونه لري.

د پښتو د شفاهي ادبیاتو خزانه لکه چې تاسې ته معلومه شوه، ځینو ښاغلو پښتو څېړونکو او فولکلور ټولوونکو راټوله کړې ده، خو ددې شفاهي ادبیاتو یوه عمده زېرمه لا په ولس کې خوره ده او د ټولولو انتظار باسي.

دا خبره باید هېره نه کړو چې د پښتو شفاهي ادبیات په ګردو هغو پښتنې سیمو کې پیدا کېږي، چې هلته لا د ښاري ژوند مناسبات نه دي باب شوي او خلک د خپل کلیوالي ژوند د شرایطو تابع دي.

ددې خبرې مانا داده چې شفاهي ادبیات په هغو سیمو او خلکو کې د رامنځته کېدو او ایجاد زمینې لري، چې سواد په کې عام نه وي، کله چې په یوه ټولنه کې سواد څه عمومیت پیدا کړي، نو هلته

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا د شفاهي ادبیاتو د پیدایښت زمینې محدودېږي او ځای یې لیکلي ادبیات نیسي.

«د پښتو د شفاهي ادبیاتو کومه ذخیره چې تراوسه راټوله شوې ده، د هغې له مطالعې څخه سړي ته ددې ډول ادبیاتو ځینې ارزښتونه څرګندېږي، چې دا ارزښتونه په لاندې ډول ښیو:

۱) د پښتو شفاهي ادبیات سره له دې چې د خپلو شکلي جوړښتونو له پلوه رنګارنګ دي، دغه ډول د پښتنو د اجتماعي، ملي، سیاسي او فرهنګي ژوندانه ټولو خواوو، ددې ادبیاتو په بېلابېلو ډولونو کې انعکاس موندلی دی او ددغو ادبیاتو له څېړنو څخه مورږ د پښتنو د فرهنګ په څېړنه کې ډېره دقیقه استفاده کولای شو.

۲) هغه څه چې د پښتنو د ژوند د بېلابېلو خواوو په باب په دې ادبیاتو کې بیان شوي دي، ډېر طبیعي رنګ لري له هر ډول لاسوهنو او تصنعي خبرو څخه پاک دي.

د اجتماعي څېړنو د بېلابېلو برخو څېړونکي کولای شي، ددې ادبیاتو په ځینو ډولونو کې له ځینو بیان شویو خبرو څخه د اصلي او اساسي موادو په توګه استفاده وکړي.

پښتو شفاهي ادبیات د خپلو اجتماعي ارزښتونو ترڅنګه په هنري لحاظ هم د بحث وړ ادبیات دي. ددې ادبیاتو په ځینو ډولونو کې ښکلا او تصویرونه په ډېر لوړ هنري انداز سره غاړه غړی شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴) پښتو شفاهي ادبيات د پښتنو د عام ولس او د دوی د کليوالو خلکو د هنري ذوق او فکري ودې د څرګندولو په بهير کې خپل نقش لري.

ددې ادبياتو مطالعه دا رابنيي، چې که زمونږ عام ولس له بناري او متمدن ژوند څخه لرې په غرو، درو، بيدياوو، دښتو او کېږديو کې هم ژوند کړی دی، د هنري ذوق ترڅنګه يې د اجتماعي او محيطي مسايلو په باب خاص فکر هم درلود. د دوی دغه ډول فکري او هنري ځانګړنې (خصوصيات) مونږ ددغو ادبياتو په بېلابېلو ډولونو کې ليدلای شو.

لنډه دا چې پښتو ژبه د خپلو ليکلو ادبياتو ترڅنګه د شفاهي ادبياتو داسې قيمتي ذخيرې هم لري، چې مونږ يې د پښتو د ادبي تاريخ په مطالعاتو کې له پامه نه شو غورځولای.)) (۵۳: ۲۰-۲۲)

دلته ددې بحث په پای کې يو ځل بيا يادونه کوو چې د پښتو ولسي ادبياتو دا برخه مو ځکه پورته تشريح کړه چې قدرمن لوستونکي او خوارېه محصلين د خپلو ولسي ادبياتو له زېرمې لاپسې ښه خبر شي. سره له دې چې ددې ادبياتو يو زيات شمېر بېلګې په لرغونې دورې پورې اړه نه لري، خو شکلونه يې له ډېرې پخوا زمانې څخه رامنځته شوي او ځينې بېلګې يې هم د لرغونې ادبي دورې زماني محدودې ته ورداخلېږي.

د خپلې ولسي ادبي پانګې او د هغې د جوړښتونو تر پېژندنې وروسته اوس ببرته خپلې موضوع دويمې برخې ته راځو او هغه دا چې په لرغونې ادبي دوره کې له نورو ژبو څخه کوم ادبي فورمونه پښتو ته راغلي او يا پښتو هغه خپل کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له نورو ژبو څخه د نظم راغلي فورمونه

د پښتو اثارو کوم اسناد چې تر موږه رسېدلي دي، ددغو اسنادو له مخې د پښتو تر ټولو پخوانی لیکل شوی او ثبت شوی ادبي اثر د دویمې هجري پېړۍ دی.

له دویمې هجري پېړۍ نه تراوسه پورې په زرګونو شاعران، ناظمان او لیکوال په دې ژبه کې تېر شوي دي، چې په پښتو ژبه یې کتابونه لیکلي او د اشعارو دیوانونه یې ترتیب کړي دي او له نورو ژبو څخه یې اشعار او اثار په پښتو ترجمه کړي دي، چې دغه ګرده اثار اوس زموږ لیکلي فرهنګي زېرمه جوړوي، خو په خواشینۍ سره باید ووایو چې ددې لیکلو اثارو یوه ډېره درنه برخه د زمانې ناخوالو زموږ له لاسه تروړلې ده. په مجموعي ډول دې ته ځکه ټوله فرهنګي زېرمه وایو چې ددې نږدې لسو پېړیو په بهیر کې ټول لیکل شوي اثار ادبي، هنري ارزښت نه لري او موږ له خپل تعبیر سره سم دلته یوازې د هنري، ادبي ارزښت لرونکي اثار په ادبیاتو کې راولو او په دغه کتاب کې بحث باندې کوو.

د پښتو د لیکلو اثارو کومه زېرمه چې اوس معلومه ده، په هغو کې منظوم او منثور اثار شامل دي، چې په منثورو کې له مسجع او قافیه والو نثرونو نه نیولې د نن ورځې تر روانو، ساده او د هنر او ښکلا په ګانه سمبال نثرونه هم شامل دي.

او په منظومو کې موږ په عام ډول څلور ډوله شعري ژانرونه وینو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱) **د پښتو لرغوني سندرې:** «دا ډول سندرې د خپلو شکلي جوړښتونو له مخې نه د شرقي شاعرۍ له دېوانې شعري ډولونو سره کټ مټ یو شی دي او نه یې ټولې ځانګړتیاوې د پښتو له ولسي سندرو سره یوشانوالی لري. نو همدا علت دی، چې زمونږ ځینو منلو ادبپوهانو، لکه ښاغلي حبیب الله رفیع دا ډول سندرې د پښتو هغه لرغوني سندرې بللې دي، چې د زاړه اریایي دوران د شعري اشکالو او اوسنیو ولسي ادبیاتو ترمنځ د اتصال د کړۍ حیثیت لرلای شي.» چې مونږ ورته د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې د شاعرانو د کلام د شننې او ارزونې په برخه کې اشاره وکړه.

(۲) **د شرقي شاعرۍ شعري ډولونه:** «د پښتو په لیکلي زېرمه کې یوه غټه برخه د هغو شعري ډولونو ده چې د شرق د نورو ژبو، لکه: پارسي، عربي، اردو، ترکي او نورو په شاعرۍ کې هم موندل کېږي. پښتو هم دغه شعري ډولونه له خپلو نورو ګاونډیو ژبو څخه اخیستي دي، چې په دغو شعري ډولونو کې مونږ قصیده، غزل، رباعي، قطعه، مثنوي، مربع، مخمس، مسدس، مسبع، مثمن، معشر، ترجیع بند، ترکیب بند او نور شعري انواع یادولای شو.»

(۳) **د پښتو د ولسي ادبیاتو شعري ډولونه:** «د پښتو په لیکل شوې او ثبت شوې زېرمه کې ځینې داسې شعري انواع هم شته، چې دا ډول شعرونه د خپل شکلي جوړښت له مخې د نورو ژبو په شاعرۍ کې نه شي موندل کېدی او که په ځینو هندي ژبو، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندکو او اردو کې ومیندل شي، نو هغو هم له پښتو ادب څخه اخیستې دي او د پښتو ادبیاتو په تقلید او یا د پښتنو له خوا د دغو ژبو په شاعرۍ کې د پښتو د ولسي ادبیاتو ځینې ډولونه باب شوي دي.

دا ډول ولسي شعرونه زیاتره ګړنۍ بڼه لري، خو د خپلو شفاهي اشکالو ترڅنګه دا ډول ادبیات ځینې پخواني لیکل شوي اسناد هم لري او زمونږ ډېرو لوستو شاعرانو هم د شرقي شاعرۍ د نورو اصنافو ترڅنګه د خپلې شاعرۍ په دغو ملی چوکاټونو کې هم شاعري کړې ده.»

چې په همدې څېړکې کې مو «د پښتو ولسي شاعرۍ یا نظم فورمونه» په عنوان کې په تفصیل سره معرفي کړل.

(۴) **نوي ادبي ډولونه**: «د شلمې پېړۍ په جریان کې د شرقي شاعرۍ او د پښتو د ولسي شاعرۍ د شعري ډولونو ترڅنګه پښتو ادب ځینې نوي ادبي ډولونه هم راخپل کړل، لکه: ازاد شعر او سپین شعر پر ازاد او سپین شعر سربېره دغه مهال په پښتو ادبیاتو کې د لنډې کیسې، ناول او ډرامې لیکل هم پیل شوي دي او دغو دریو ادبي ډولونو هم زمونږ په معاصرو ادبیاتو کې وده موندلې ده.» (۵۳: ۲۲-۲۳) ددې ترڅنګ (هایکو)، (تېپیزې) او ځینې نور شعري فورمونه هم دود شوي خو څرنګه چې مونږ په دې اثر کې یوازې پښتو لرغونې ادبیات څېړو، نو په کار ده چې یوازې هغو شعري فورمونو ته نغوته وکړو چې په همدې لرغونې دوره کې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو ژبو څخه پښتو ته راغلي او پښتو کې باب شوي دي. البته لکه څنګه چې مو یادونه وکړه ګڼ شمېر داسې نور نظمي فورمونه هم شته چې تر لرغونې ادبي دورې وروسته پښتو کې باب شوي، خو نه غواړو پر هغو دلته بحث وکړو، یوازې هغو فورمونو ته نغوته کوو چې په لرغونې دوره کې پښتنو شاعرانو کارولي دي.

۱ - قصیده:

((قصیدې ته په پښتو کې (بوللـه) وایي. خپله قصیده عربي کلمه ده. په لغت کې (قصد کړای شوي) ته وایي. دا نوم د قصد له مصدره جوړ شوی، چې معنا یې استقامت، اتصال، سموالی، برابري او سوچه توب و. په عربي اصطلاح کې هغه شعر و چې د بیتونو شمېر به یې تر ۱۲ یا ۱۷ کم نه و.)) (۵۹: ۴۵-۴۶)

دا هغه شعري فورم دی، چې د غزل په شان د سر لومړی بیت یې مقفی وي. د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي. قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره چندان توپیر نه لري، توپیر یې دادی، چې د غزل د بیتونو شمېر له (۵) څخه تر (۱۵) پورې وي او د قصیدې بیا له (۱۲) څخه تر (دوو سوو) یا تر دې هم زیاتو بیتونو پورې دی. پخوانۍ قصیدې له مانیز پلوه هره یوه اکثره پر درېو برخو وېشل شوې دي:

د قصیدې لومړۍ برخې ته تغزل یا تشبیب وایي چې په هغې کې شاعر تر اصلي موضوع دمخه د طبیعت ستاینه کوي. د قصیدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويمه برخه د هغې اصلي موضوع ده. دا برخه له تغزل يا تشبيب وروسته پيلېږي او په دې کې شاعر د خپل ممدوح ستاينه کوي. د قصيدې دريمه برخه دعائيه بولي چې په هغې کې شاعر د خپل ممدوح لپاره د خداى(ج) له دربار نه د ښښنې او هوسايني غوښتنه کوي.

په اوسنيو قصيدو کې پورتني نورمونه چندان په پام کې نه نيول کېږي. د غزل او ځينو نورو شعري فورمونو په شان، په قصيده کې هم رديف اختياري دى، خو که مطلع کې راوړل شو، نو په نورو دويمو مسرو کې يې راوړل حتمي کېږي. قصيدې دوه شکلونه لري، يو هغه چې رديف نه لري او بل هغه چې رديف ولري. د پښتو لومړۍ معلومه لاسته راغلې قصيده په هغه شکل کې راځي چې رديف نه لري.

په پښتو کې ښکاره، څرګنده، پوره او کره لاسته راغلې قصيده د شيخ اسعد سوري ده چې مورِ مخکې پرې تفصيلي خبرې کړې دي. د ددې قصيدې مطلع ده:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار

زمولوي هر ګل چې خاندې په بهار

تر شيخ اسعد وړاندې مورِ په پښتو کې د پوره قصيدې بېلګې نه لرو، خو د شيخ اسعد سوري قصيدې له کره والي څخه مورِ ته دا څرک لګي چې پښتو قصيدو تر دې پخوا د تمرين، تجربې او زېرمې يو پوخ بهير تېر کړى چې دا قصيده دې پړاو ته رسېدلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا قصیده له هنري، شکلي او محتوايي پلوه په تول پوره او کره قصیده ده. تر شیخ اسعد سوري وروسته د ښکارندوی غوري قصیده هم له هنري، شکلي او محتوايي پلوه، عربي او پارسي قصایدو سره پوره سیالي کولای شي او د طبیعت د انځورنې لپاره ډېرې ښې تابلوګانې لري.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه

بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه

څرنګه چې ادب تاریخ پر لاسته راغلو اثارو بحث کوي ځکه نو مورِ ویلای شو چې د پښتو قصیدو د معلوم تاریخ پیل له شیخ اسعده پیلېږي، ښکارندوی قصیده لاپسې قصیده وپالله، خو بیا د لرغونې دورې تر پایه پورې مورِ د نورو داسې قصایدو څرک نه لرو چې پر هغو بحث وکړو او یا یې له دې قصایدو سره پرتله کړو.

۲ - غزل:

په پښتو شاعرۍ کې غزل یو له هغو شعري چوکاټونو څخه دی، چې ډېر عام مقبولیت لري. د پښتو اکثرو شاعرانو د غزل په فورم کې زیات قلم چلولی دی. په همدې وجه خو غزل په پښتو کې د ځینو نورو شعري فورمونو په انډول زیات ظرافت او لطافت ته رسېدلی دی. د غزل ښکلا او ظرافت په دې نور هم زیات شول، چې دې فورم ته د پښتني چاپېریال زیاتې انځورنې وردننه شوې، ځوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو شاعرانو ته هم غزل داسې یو فورم دی، چې د دوی قلم په کې ښه ازمېښت کولای شي. اکثره ځوان شاعران په همدې فورم کې خپل وزن ښه پوخ کړي، پر قافیې، ردیف، څپو او د نظم پر ځینو نورو توکو ځان واکمن کړي، نو بیا نورو شعري فورمونو ته مخه کړي. پخوا به د غزل په فورم کې هغه مسایل راتلل، چې په ټولیز ډول یې غنایي او عشقي مسایل په خپله غېږه کې رانغاړل، وروسته بیا د غزل ځولۍ د ژوند له نورو رنګارنګ ګلونو ډکه شوه او اوس غزل تر دې بریده رسېدلی، چې په یوه مسره کې یې ناخوالې او په بله کې یې د ژوند د خوږو رنګارنګې بیانېدی شي.

د غزل د دومره عام مقبولیت او زیات استعمال یوه وجه شاید همدا وي، چې د یو مانیز پیوستون او تسلسل ترڅنګ د غزل هر بیت په اصطلاح ځانته پاچا دی او په ځانګړې او خپلواک ډول ډېر درونده مانیز بار پورته کولای شي.

غزل لکه چې له نامه څخه یې ښکاري عربي کلمه ده او له همدې ژبې څخه دا فورم پښتو ته راغلی دی. له مانیز پلوه نورو هغو شعرونو ته، چې غزلیز، عشقي یا غنایي مانیز بار لېږدوي، هم غزل ویل کېدی شي، خو د فورم له پلوه بیا غزل ځانګړې بڼه او شکل لري.

غزل معمولاً هغه شعري چوکاټ ته وایي، چې مطلع ولري، یانې د سربیت یې اکثراً مقفی وي او د بل هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي، د بیتونو شمېر یې له (۵-۱۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیتونو پورې وي. د څپو شمېر یې معمولاً سره برابر وي. په ځینو خاصو غزلو کې کېدی شي د غزل هغه مسرې چې قافیه نه لري، یوه څپه تر قافیه والو مسرو څخه زیاتې شي. په پښتو کې له (۷) څپیز څخه نیولې بیا تر (۱۵) څپیزو پورې غزلونه شته. قافیه په غزل کې اساسي توک دی، خو ردیف اختیاري دی.

هر کله که په مطلع کې تر قافیې څخه وروسته ردیف راوړل شو، د همغه ردیف راوړل په ټولو قافیه لرونکو مسرو کې حتمي ګڼل کېږي. په پښتو شاعرۍ کې د غزل فورم دا لاندې بڼې لري:

۱- بې ردیفه غزل:

هغه غزل دی، چې ردیف ونه لري او پر قافیه پای ته رسېدلی وي.

۲- ردیف لرونکی غزل: د غزل د فورم هغه بڼه ده، چې د قافیې ترڅنګ ردیف هم ولري. ردیف هغه یوه یا څو کلمې دي چې تر قافیې وروسته په یوه شکل او تر ډېره زیاته حده په یوه مانا تکرار راځي.

۳- دوه قافیز غزل: دا هغه ډول غزل دی، چې دوه ببلابېلې قافیې ولري. مانا دا چې د دوو مسرو د پای تر قافیې څخه دمخه او یا د مسرو په منځ کې بله قافیه موجوده وي. په مطلع کې دوه ببلابېلې قافیې موجودې وي. د نورو مسرو قافیې د مطلعې څېله څېله قافیه تعقیبوي، که چېرې تر هرې قافیې وروسته ردیفونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي وي، نو تر هرې تعقیبوونکي قافیې څخه وروسته د هغې خپل ردیف هم په همغه بڼه تکرارېږي.

د دوه قافیه ییزو غزلو بل ډول دادی، چې لومړی قافیه د مطلعې د مسرو په منځ کې راځي، ورپسې بیا ردیف راځي، ورپسې بیا بله قافیه او بیا ورپسې ردیف. د مطلعې هره قافیه ځانته ځانته ردیفونه او ځانته ځانته قافیې لري، یانې دا چې د وروسته مسرو قافیې، په مطلع کې راغلې قافیې تعقیبوي.

۴- ماته غزل: (ماته غزل) ورته ځکه وایي چې په منځه ملا کې یې د هرې مسرې په منځ کې د اهنګ یوه وقفه راځي. په همدې منځ کې د څپو د شمېر له مخې هر مسره پر دوو مساوي برخو وېشل کېږي، لکه په لرغونې دوره کې د شیخ عیسی مشوانې شعر چې د ماتې غزل بڼه لري او که چېرې د بیتونو شمېر یې پوره وای نو د پوره ماتې غزلې اطلاق پرې کېدی شي.

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې

کله بادار یم کله مې خوار کړې

دلته (په خپله کار کړې) د لومړی مسرې لومړی برخه چې پنځه څپې لري (په خپل انکار کړې) د لومړی مسرې دویمه برخه ده چې دا هم پنځه څپې لري او په دویمه مسره کې بیا (کله باداریم) د دویمې مسرې لومړی برخه او (کله مې خوار کړې) ددې مسرې دویمه برخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې دواړه سره مساوي دي (پنځه) پنځه) څپې لري همدا انډول، تعادل او توازن هره مسره ماتوي، نو ځکه ورته ماته غزل وايي.

کله کله د اهنګ دا وقفه تر قافيې وروسته راځي او کله د ردیف یوه برخه هم ورسره نیسي او بیا تر هغه وروسته وقفه او بیا نور ردیف راځي.

۵- بې مطلعې غزل: هغه غزل دی، چې یوازې مطلع نه لري، یانې د سر لومړی بیت یې مقفي نه وي. د لومړي بیت دویمه مسره یې قافیه لري او د نورو بیتونو د دویمو مسرو قافیه یې د لومړي بیت د دویمې مسرې قافیه تعقیبوي. که چېرې د لومړي بیت د دویمې مسرې تر قافیې وروسته ردیف راغلی وي، نو د نورو قافیه والو مسرو ردیفونه هم همدا بڼه لري.

په پښتو کې لومړی معلومه او لاسته راغلې منظومه ژباړه هم د بې مطلعې غزل له فورم سره سمون خوري. د پټې خزانې په حواله ابو محمد هاشم ابن زید السرواني په (۲۲۳-۲۹۷هـ) کې د یو عراقي شاعر محمد ابن خلاد یو شعر په پښتو ژباړلی دی. چې موږ مخکې پرې پر خپل ځای تفصیلي بحث وکړ.

دغه راز لرغونې شاعرې کې د شیخ رضی لودي او نصر لودي ترمنځ شوی شعري سوال او ځواب هم له همدې فورم سره ورته والی لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د فورم له پلوه بې مطلعو غزلونه په لرغوني دوره کې شته، خو ادبپوهانو هغه بشپړ غزلونه نه دي ګڼلي، ځينو ته يې پارکي او ځينو نورو ته يې نور خطابونه کړي دي، د شيخ رضى لودي او نصر لودي پارکي هم د مطلعې له نشتوالي پرته نور د غزل فورم ته ورته دي. پوهانو چې دا پارکي بللي او غزلې يې نه دي بللي يو علت يې شايد دا وي چې دلته د نظم ټول بيتونه يو بل سره تړلي او يوه مسلسله مانا تعقيبوي، د غزل يوه ځانګړنه بيا دا هم ده چې هر بيت يې خپلواکه ځانګړې مانا هم لري، که بل بيت يې ورسره مل هم نه شي، نو پوره مانا ورکوي. د شيخ رضى او نصر لودي نظمونه بيا په مجموعي ډول يو لوى پيغام يو بل ته لېږدي، د سوال او ځواب په بڼه افاده شوې يو بل سره مانيز تړاو لري، په خپل منځ کې يې هم بيتونه له مانيز پلوه يو بل سره تړلي ښکاري.

خو په پښتو کې بشپړ غزلونه چې هم د شکل، هم د مانا او هم د محتوا له پلوه ورته پوره غزل ويلى شو، هغه د اکبر زميندارى غزلونه دي. د اکبر زميندار د يوه غزل لومړى بيت دادى:

د خپل ځان له حيرانۍ څه ويل وکړم

د عشق ويږ به تل په خپله پټول کړم

په دې غزل کې (ويل) او (پټول) د قافيې کلمې دي، (کړم، کړم) يې ردیف دى، محتوا يې عشقي يا غنايي ده. هره مسره يې (۱۲) څپې لري. دويم غزل يې:

د اکبر د دويمې غزلې مطلع داده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې مدام زه ستا و مخ و ته نظر وړم

د بېلتون له بېرې زړه زېر و زبر وړم

په دې غزل کې (نظر او زبر) د قافيې کلمې دي، (وړم، وړم) يې ردیف دی، ردیفوالە غزله ورته ویلای شو. هره مسره يې (۱۲) څپې ده. دا غزل هم مغني محتوا لري.

تر اکبر زمينداوري وروسته (علي سرور لودي)، (مېرمن نېکبختې او شیخ صالح) د غزل په فورم کې شعرونه ویلي دي. خو په لرغوني دوره کې تر ټولو بشپړ او پوره غزلونه هغه لومړني غزلونه دي چې اکبر زمينداوري ویلي دي. نو ځکه خو زمينداوري ته د پښتو غزل موسس هم ویل کېږي.

۳- مثنوي:

دوه يزه (مثنوي) هغه ډول شعري فورم دی، چې هر بيت يې په خپل منځ کې ګډه قافيه لري (مقفی وي)، د بيتونو شمېر يې ثابت نه دی. په ټولو قافيه والو شعري چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر کولای شي په دې شعري فورم کې خپل مقصد تر وروستي بريده بيان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لويو موضوعګانو د بيان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه ابوالقاسم فردوسي چې د شاهنامې د ليکلو لپاره دا فورم وټاکه. په مثنوي کې که شاعر په يوه قافيه کې له ستونزې سره مخ شي، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلې ته تللای شي. په مثنوي کې هر بیت ځانته قافیه لري، کېدی شي ځینې بیتونه یې ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، خو د ټولو بیتونو وزن مشترک وي او د څپو شمېر یې سره مساوي وي. مانا دا چې مثنوي مقفی، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی.

لکه دمخه چې مو یادونه وکړه په مثنوي کې کېدی شي ځینې بیتونه ردیف لرونکي وي او ځینې په قافیه ختم شوي وي.

په پښتو کې لومړنی سړی چې مورږ ته تر دې دمه معلوم دی او بشپړه مثنوي یې لیکلې، هغه اکبر زمینداوري دی. البته تر اکبر زمینداوري مخکې هم د مثنوي فورم ته ورته نظمونه لیکل شوي، خو په بشپړه مثنوي کې ځکه نه حسابېږي چې وروستی برخې یې کسرونه لري او یا د بېلابېلو بندونو بڼه لري. لکه د بېټ نیکه مناجات چې د هر بند له کسر پرته برخه یې د مثنوي فورم بڼه لري. خو بشپړه مثنوي چې تر دې دمه څرګنده ده همدا د اکبر زمینداوري مثنوي چې د سر درې بیتونه یې دادي:

زه عاشق یم یار هم نیز　　نور څه نه لرم تمیز
یو تر بله عاشقان یو　　په خپل عشق کې صادقان یو
یو په بل پسې رنځور یو　　چې نږدې نه یو مهجور یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکبر زمینداوري دا مثنوي ټول (۲۸) بیتونه لري. د زرغون خان نورزي ساقینامه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې ده. د سر دري بیتونه یې دادي:

ساقي پاڅه پیاله راکړه　　مرور یار مې پخلا کړه
اوبه توی په لمبو کړه　　اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه ګل کا　　زلفې تاوې د سنبل کا

تر زرغون خان نورزي وروسته، زرغوني کاکړ هم د سعدي بوستان یو حکایت په مثنوي فورم کې نظم کړی دی. د سر څو بیتونه یې دادي:

اوربدلې مې قیصه ده　　چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار　　بایزید چې و رویدار
له حمامه راوتلی　　په کوڅه کې تېربدلی....

دغه راز د دوست محمد کاکړ غربښت نامه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې ده.

د غرغښتنامې د سر څو بیتونه په دې ډول دي:

له نېکانو روایت دی　　هسې توګه حکایت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی　　چې یې فیض تل جاري دی
د نیکونو له خولې وایي　　چې منښت یې راته ښایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- رباعي:

رباعي يا څلوريزه هغه ډول شعر دی چې له عربي ژبې څخه دري او پښتو ته راغلی دی. دا فورم څلور مسرې لري چې د څپو د شمېر له مخې سره مساوي وي. له ځينو استثنايي حالاتو پرته چې په هغه کې کېدی شي د درېيمې مسرې يوه څپه يې د قافيه والو مسرو تر څپو زياته وي. نور نو اکثره د څپو د شمېر له مخې سره مساوي وي. د رباعي لومړی بيت مقفی وي، درېيمه مسره يې قافيه نه لري او د څلورمې مسرې قافيه يې د مطلعې قافيه تعقيبوي. د غزل په شان په څلوريزه کې هم رديف اختياري وي، خو کله چې د رباعي په مطلع کې راشي، په څلورمه مسره کې به ضرور بيا همغه رديف تکرارېږي. په پښتو کې د ببلابېلو څپو په شمېر رباعي ويل شوي دي، خو لس څپيزې څلوريزې په کې زياتې دي، رباعي اکثره په تول تللې دي، هغه رباعي چې لس څپيزې دي، هره مسره يې د اهنګ له مخې تقريباً پر دوو برخو وېشل کېږي، پنځه څپې يې يوه خوا او پنځه يې بله خوا په تول تللې وي.»(۵۹: ۳۸-۳۹)

په پښتو لرغوني ادب کې د څلوريزې په فورم او تول شعرونه ويل شوي دي او ځينو شاعرانو بيا څلوريزې د يوه نسبتاً اوږده شعر د برخو يا بندونو په توګه کارولي دي لکه د شيخ اسمعيل او خرښبون نارې چې له څو څلوريزو رغېدلې دي، خو دا هره څلوريزه بيا د محتوا له مخې او هم د اهنګيز ارتباط له مخې له خپلو نورو اړوندو څلوريزو سره تړلي او ټولې په ګډه يوه مانا او محتوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بشپړوي. په لرغونې دوره کې په ټول پوره او کره څلوریزه همغه د خلیل خا نیازي او سلطان بهلول لودي دوه څلوریزې دي چې د پښتو له نورو څلوریزو سره بشپړ سمون لري، هره مسره یې لس لس څپې ده او همدا لس څپیز جوړښت د پښتو پر اکثرو څلوریزو د تطبیق وړ دی، تر هغه وروسته خوشال خان د رباعیاتو په ګډون اکثره څلوریزې په همدې لس څپیز خجیز جوړښت کې ویل شوي دي.

پر قصیدې، غزل، مثنوي او رباعي سربېره ځینو ادبپوهانو په پښتو لرغونې دوره کې د پارکي (قطعې) او (مربع) فورمونو یادونه هم کړې، خو که د لرغونې دورې نظم ته ډېر ځیر شو، قطعې او مربع ته ورته نظمونه ویل شوي خو داسې نه دي چې موږ سل په سلو کې ددې فورمونو اطلاق پرې وکړو. یا دې هم د قصیدې، غزل، مثنوي او رباعي په شان وي چې د هر یو فورم لپاره پوره او کره بېلګې په کې پیدا کړو، نو ځکه دلته له قطعې، مربع او د نورو هغو عربي نظمي فورمونو له تشریح او توضیح څخه تېرېږو چې د پښتو شاعرۍ په نورو دورو کې باب دي، خو په لرغوني دوره کې یې پوره بېلګې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پنځم څپرکي لنډيز

پښتو ژبه دوه ډوله شعري يا نظمي فورمونه لري، لومړی يې خپل فورونه ددي او بل هغه شعري فورمونه دي چې له نورو ژبو او په تېره بيا له عربي څخه پښتو ته راغلي او دلته په پښتو کې باب شوي دي.

د پښتو خپل فورمونه بيا پر دوو ډولونو وېشل کېږي؛ لومړی عامې سندرې دي چې ويونکي يې معلوم نه دي او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نورې. دويم خاصې سندرې دي چې په دې سندرو کې هغه سندرې شاملېږي چې د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا جوړې شوې دي، يانې شاعران يې معلوم کسان دي، لکه چاربيتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور، موږ په دې څپرکي کې پر دې دواړو ډولونو تفصيلي بحث کړی او د بحث په نتيجه کې دا راته څرګنده شوه چې دا د پښتو ادبياتو يوه درنه او غوښنه برخه ده، ددې پانګې يوه درنه برخه راټوله شوې، خو لاهم زياته برخه يې په ولس کې خوره وره پرته ده او د راټولولو اړتيا يې احساسېږي، ددې ډول ادبي فورمونو د محتوا يوه برخه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونې ادبي دورې پورې اړه پيدا کوي، خو يوه زياته برخه يې تر لرغونې ادبي دورې وروسته رامنځته شوې ده، خو شکلونه يا فورمونه يې پخواني دي او لرغونې دورې او په همغه زماني بهيرو پورې اړه لري. دا ډول شعرونه او سندرې زمورږ د ټولنيز، سياسي او کلتوري چاپېريال زېږنده ده او د همغه چاپېريالونو انځورنه کوي. دويم ډول شعري فورمونه بيا هغه دي چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي او پښتنو شاعرانو هغه کارولي او پښتو کې يې دود کړي دي.

لکه قصيده چې په لرغونې دوره کې شيخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري له دې فورم څخه ګټه پورته کړې او په ښه ډول يې کارولی دی. غزل چې اکبر زميندااوري، علي سرور لودي، مېرمن نېکبختې او شيخ صالح محمد الکوزي کارولی دی، درېيم د مثنوي فورم دی چې اکبر زميندااوري، زرغون خان نورزي، زرغونې کاکړې او دوست محمد کاکړ کارولی دی. څلورم فورم د «رباعي» دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی، ښې بېلګې يې د خليل خان نيازي او سلطان بهلول لودي په څلوريزې کې راغرګندې برې. پر يادو فورمونو سربېره قطعې او مربع ته ورته فورمونه هم په پښتو لرغونې ادبي دوره کې کارېدلي، خو د يادو فورمونو داسې بشپړې بېلګې نه دي ترلاسه شوي چې په بشپړ ډول دې پرې ياد فورمونه تطبيق شي. په مجموعي ډول پښتو لرغوني ادبي دوره د نظمي يا شعري فورمونو له پلوه خورا بډايه ده، خو د خپلو ملي فورمونو تله يې ډېره درنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لومړۍ کټګورۍ فورمونو کې، لنډۍ، سروکي، نیمکۍ، بګتۍ... او نور شامل دي. په دویمه کټګورۍ کې، قصیده، غزل، رباعي، مثنوي، مربع، مخمس، مسدس، سبع، مستن، معشر، ترجیح بند، ترکیب بند او نور شعري انواع شامل دي چې په لرغونې دوره کې یوازې د قصیدې، غزل، رباعي او مثنوي بېلګې لرو او نورو بېلګو په نورو دورو کې شته.

د فورمونو له پلوه پښتو ادبیات هم په لرغونې دوره کې او هم په وروستیو نورو دورو کې خورا بډایه ده او له دې پلوه د سیمې هېڅ بله ژبه ورسره سیالي نه شي کولای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پنځم څپرکي پوښتنې

- په لرغوني دوره کې د نظم ډولونه په ټولیز ډول پر څو برخو وېشلای شو؟
- د پښتو خپل نظمي فورمونه کوم دي؟ نومونه یې واخلئ!
- په لرغوني دوره کې له عربي ژبې څخه کوم شعري یا نظمي فورمونه په پښتو کې باب شوي دي.
- پښتو ژبه د شعري فورمونو له پلوه په لرغوني دوره کې څه ډول ارزوئ؟
- د لنډۍ فورم تشریح کړئ؟
- پښتو ولسي ادبیات د فورم له پلوه پر څو برخو وېشلای شو؟
- سروکی څه ډول شعري فورم دی؟ تشریح یې کړئ!
- کاکړۍ غاړې او د اتڼ ناړې تشریح کړئ!
- چاربیته څه ډول فورم دی؟ څو ډولونه لري؟
- لوبه څه ډول فورم دی؟ تشریح یې کړئ!
- بګتۍ راوپېژنئ!
- د پښتو ولسي ادبیاتو ارزښتونه تشریح کړئ!
- له کومو ژبو څخه پښتو ته کوم ادبي فورمونه راغلي دي؟
- پښتو لرغونو ادبي دوره کې چا د رباعي فورم کارولی دی.
- د پښتو غزل موسس څوک دی او کله یې په پښتو کې غزل ولیکه او بیا کومو شاعرانو ورپسې د غزل فورم تتعقیب کړ؟
- چا لومړی ځل د مثنوي فورم وکاراوه او کومو شاعرانو بیا ورپسې مثنویانې ولیکلې؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم څپرکی

د لرغونې دورې نثر

د اریایي ژبو او اقوامو پخواني کتابونه او ادبي اثار ټول منظوم دي، (ویدا)، (اوستا) او (سنسکریت) زاړه کتابونه لکه (مهابهارته) (راماین) او نور ټول یو راز ازاد نظم دی، چې ښایي د تغني او ترنم په ډول به غږول کېدل، دا خبره چې نظم تر نثر په ادبي اثارو کې دمخه دی، یوازې په اریایي ژبو پورې هم اړه نه لري، په اکثرو ژبو کې دغسې وي، که څه هم اساساً ژبه منثورې خبرې دي، خو داسې منثورې خبرې د خلکو په یاد نه پاتېږي او یوازې په لیک او تحریر سره خوندي کېږي، خو خلک منظومې ویناوې په یادوي او پښت پر پښت یې انسان خپلو نویو نسلونو ته سپاري، له هم دغه جهته تر هغه وخته چې لیک او تحریر په یوه قوم کې ډېرېږي، نو د دوی ادبي اثار هغه منظومې ټوټې دي، چې د خلکو په یاد وي او له یوې سینې بلې ته ورنقلېږي، څو په پای کې د لیک په ډول خوندي شي او کتابونه ځنې جوړ شي، د همدغو لاملونو له کبله د اکثرو اقوامو پخواني اثار او ادبي نښې منظومې دي او نثر تش د کتابو په ذریعه له لیکنیو وختونو څخه ساتل شوی دی، د پښتو د پخواني ادب اثار هم دغسې دي او خورا زړې سندرې او ادبي ټوټې چې زمونږ لاس ته راغلې دي، منظومې دي او د منثورو اثارو ببلګه یې ډېره لږه پاتې ده او لکه څنګه چې تر (۶۰۰هـ) پورې مونږ منظوم اثار لرو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغسې منشور اثار نه دي رامعلوم او کـه څه وو هغـه هـم زمـانې لـه منځه وړي او ورک شوي دي. په (۶۱۲هـ) کې بيا مـوږ د يـوه داسې منشور اثر ښلګه لرو چې د شاعرانو او لويانو ژوند ليـک او د کـلام ښلګې په کې خوندي دي. دا د سليمان ماکو تـذکرة الاوليـا ده چې هغه هم يوازې څو مخونه يې ترلاسه شوي دي.

کـه څـه هـم محمـد هوتـک پـه پټـه خزانـه کـې ليکلـي دي، چې ابومحمد هاشم ابـن الزيـد السـرواني (د سـالو وړمـه) پـه پښـتو ژبـه ليکلې وه، چې هغه هم تر دې دمه نه دی ترلاسه شوې. دلته غواړو د پښـتو نثـر د پيلامـې او پـه دې دوره کـې د پښـتو پـر لاسـته راغلـو ښلګو لږ په تفصيل سره رڼا واچوو.

«که چېرې موږ د پښتو لاس ته راغلي لرغوني اثار، چې د پښتو د ادبي تاريخ په لومړۍ دورې پورې اړه لري، له نظره تېر کړو، نـو دا اثار که له يـوې خوا د کميت پـه لحـاظ لږ دي، نـو لـه بلې خوا د نـورو دورو پـه پرتلـه متفـرق هـم دي او پـه دې دورې پـورې مربـوط منظم اثار زياتره تر موږ نه دي رارسېدلي او يـا دا چې نـه دي کشـف شوي.

د پښتو د ادبي تاريخ د لومړۍ دورې په لاس ته راغلو اثارو کې د نثر برخه تر نظم هغې خواره هـم ده او د قـدامت لـه پلـوه وروسـتۍ هم. دا په دې مانا چې زموږ د معلوم نظم تاريخ تر نثر هغه پخـوانی دی. دا جريان په ځينـو شرقي ژبـو کې د نظم او نثـر د پيدايښـت لـه روايـاتو سره سمون لري. د زياترو شرقي ژبو د ادبياتو تاريخونه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورِ وګورو، هلته نظم تر نثر لرغونوالی لري. د مثال په ډول دري، اردو، هندکو او بلوچي ژبو کې هم د لاس ته راغلي نظم ببلګې تر نثر هغې پخوانۍ دي.

مورِ چې د خپل ادبي تاریخ په لومړۍ دوره کې د نثر جاج اخلو، نو راته ښکاري چې:

۱- ددې دورې مربوطو منثورو اثارو کې د ډېرو یوازې نومونه تر مورِه رارسېدلي دي. دا نومونه او ددغو اثارو وجود د نورو خارجي منابعو په مرسته ثابتېږي، خپله اثار یا تراوسه نه دي موندل شوي او یا دا چې د زمانې توندو سیلیو ورسره وړي دي.

۲- هغه اثار چې ببلګې یې تر مورِه رسېدلي دي او بشپړ اثار اوس نه شته.

پر دې دوره د بحث په ترڅ کې مورِ اړیو چې د هغو اثارو یادونه هم وکړو چې وجود یې د نورو اثارو په مرسته ثابت دی او پر هغو اثارو به هم بحث وکړو چې یوه برخه یې مورِ ته رارسېدلې ده. دلته غواړو د تاریخي تسلسل له مخې ددې اثارو یادونه وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سالو وړمه:

((د هغو اثارو له جملې څخه چې نومونه يې د نورو اثارو له مخې مورخ ته رارسېدلي، يو اثر هم د ((سالو وړمه)) نومېږي چې د پټې خزانې مولف محمد هوتک (۱۰۸۳هـ ق زوکړی) يې له وجوده مورخ داسې خبروي:

((نقل کا: چې ابومحمد په پښتو يو کتاب کښلی و چې په هغه کې يې د عربي د اشعارو فصاحت او بلاغت بيان کړی و او نوم يې و د سالو وړمه))

دا کتاب ابومحمد هاشم ابن الزيد السروانی (۲۲۳- ۲۹۷هـ ق) ليکلی و. دا صراحت شته چې کتاب په پښتو و. دا چې کتاب منثور و، په پټه خزانه کې يې نښکاره څه نه دي ويلي، اما د: ((په پښتو يو کتاب کښلی و)) له جملې څخه سړی اتکل کولای شي چې دا کتاب به پښتو نثر و.

که دا کتاب وای، نو بيا بايده وو چې مورخ د پښتو نثر پيل له همدې کتابه کړی وای. اروانباد پوهاند دوکتور زهير چې خپل اثر ته ((د پښتو نثر زرکلن تاريخ)) نوم ورکړی و، هغه د پښتو نثر پيل له همدې کتابه کړی دی.

خو مورخ دلته د ((سالو وړمه)) کتاب په باب د پټې خزانې له لوړې اقتباسي ټوټې څخه زيات څه نه لرو، نه پرې اضافي هوايي بحث

(c) ketabton.com: The Digital Library

کول په کار دي او نه د پښتو نثر تاریخ له دې روایته پیلوو ، ځکه دا یادونه د بحث او ګروېږنې لپاره څه نه لري.»(۵۴: ۱۵۴)

تذکرة الاولیاء:

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه د پښتو نثر د پیل په باب بېلابېل نظرونه شته، خو ډېری ادبپوهان په دې نظر دي چې پښتو نثر د هغه د ښکاره، څرګند او لاسته راغلی نثر له بېلګو څخه پیلېږي، دا نثر د سلیمان ماکو (تذکرة الاولیا) دی. پښتو ادبپوه سرمحقق زلمی هېوادمل چې د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې)، (د پښتو نثر اته سوه کاله) کتابونه او نور ګڼ شمېر ادبي اختصاصي اثار لیکلی، هم په دې نظر دي چې د پښتو نثر تاریخ د سلیمان ماکو له (تذکرة الاولیا) څخه پیلېږي، هغه وایي:

«زه د پښتو نثر تاریخ د پښتو له معلوم نثره پیلوم. د پښتو تر ټولو پخوانی منثور اثر د سلیمان ماکو سابزي د پښتو «تذکرة الاولیا» دی، چې له بده مرغه د کتاب ټول متن تر اوسه نه دی ترلاسه شوی، تش څلور پاڼې یې زمونږ په واک کې دي.

د پښتو «تذکرة الاولیاء» دا څو پاڼې لوی استاد اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبي په غالب ګومان د روانې هجري شمسي پېړۍ د دویمې لسیزې په جریان کې موندلې دي. کله چې زمونږ مرحوم استاد «تاریخچه شعر پښتو» لیکه، دا پاڼې یې نه وې موندلې، ځکه په تاریخچه کې یې ددې پاڼو د محتویاتو یادونه نه ده کړې. استاد له (۱۳۱۰ل) کال راپدېخوا د پښتو د زړو اثارو د لټون په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلسله کې کلیو پر کلیو ګرځېده او د همدې پلټنو په لړ کې یې دا پاڼې هم د هلمند د (ادم خان) کلي په جومات کې د یو زاړه چاپي کتاب په منځ کې موندلې وې او څو کاله دوی سره نالوستې پرتې وې. خو کله چې یې د کابل کالنۍ د (۱۳۱۹ل) کال د ګڼې لپاره «تاریخچه سبکهای اشعار پښتو» نومې رساله لیکله، نو ددې پاڼو په لوست بریالی شوی و او ددې پاڼو محتویات یې په دې رساله کې شامل کړل، د اصلي نسخې پاڼې یې هلته زنګوګراف هم کړې. تر دې رسالې یو کال وروسته «پښتانه شعراء» لومړی ټوک چاپ شو. په دې کتاب کې هم په «تذکرة الاولیاء» کې د راغلیو شاعرانو احوال راغلل او د پښتو «تذکرة الاولیاء» اصلي پاڼې عکسي هم په کې چاپ شوې. پر دغو دوو چاپونو سربېره تذکرة الاولیا د مستقلې رسالې په بڼه پر (۱۳۶۱ل/ ۱۹۸۲م) کال د افغانستان د علومو اکاډیمۍ له خوا چاپ شوې ده. پر دې چاپ د استاد حبیبي یو نوی یادښت هم چاپ شوی دی. په دې چاپ کې د «تذکرة الاولیاء» پاڼې هم زنګوګراف شوي دي.» (۵۴: ۱۵۵)

سرمحقق زلمی هېواد مل لیکي: «د تذکرة الاولیا په مستقل چاپ کې چې کله وار د اصلي پاڼو عکسي چاپ ته راورسېد، نو دا موجودې خطي پاڼې ما له مرحوم استاد څخه واخیستې او مطبعې ته مې د چاپ لپاره یوړې، چې په مطبعه کې مو عکسونه ځنې واخیستل، نو مې پاڼې بېرته استاد ته وسپارلې. کله چې ما پاڼې بېرته استاد ته سپارلې، نو مې دغه وخت ددې پاڼو په باب ځینې پوښتنې هم له مرحوم استاده وکړې، چې دغه پوښتنې او ځوابونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ددغو خطي پانو معرفي زما په هغه مفصله مقاله کې راغلي دي، چې مې د امیر کروړ سوري د دولس سوه پنځوسم تلین د نړیوال سیمینار په ویاړ پر همدې تذکره کښلې ده.

د یادونې وړ ده، چې د تذکرة الاولیاء دا مستقله بڼه پر (۱۳۷۹ل) کال دویم ځل د علامه حبیبي د څېړنو مرکز له خوا په پېښور کې چاپ شوې ده. له دې چاپ سره د تذکرې د موجود متن، مقدمې او تعلیقاتو انګرېزي ترجمه هم ملـه ده او مترجم يې ښاغلی خوشال حبیبي دی.

د «تذکرة الاولیاء» د خطي پانو قطع (12x18) سانتي متره او د هر مخ کرښې يې مختلفې دي. لـه (۱۵) نـه تـر (۹) پـورې کرښې د تذکرې په ښلابښلو مخونو کې کښل شوي دي. څنګـه چې نسـخه بشپړه نه ده، نو ځکه يې د کښنې تاریخ نه معلومېږي. کاغذ يې سالم او د شکل له مخې زوړ نه ښکاري، خو هغه کسان چې په نسخه پېژندنه کې ماهر دي، هغوی وایي چې د کاغذ ظاهري شکل غولوونکی وي. د شکل له مخې ډېر سالم کاغذونه زاړه وي، مګر بالمقابل د شکل له مخې زاړه کاغذونه زاړه نه وي.

کلـه چې مـا دا نسـخه وکتلـه، نـو کاغـذ يـې زمـا سـترګې هـم وغولـولې، لـه مرحـوم اسـتاد نـه مـې ددې نسـخې د کاغـذ پـه بـاب وپوښـتل، هغـوی وویـل چې دا کاغـذ غالباً خوقنـدي دی، چې پـه کندهار کې يې کوکانې بالـه او ددې نسـخې قـدامت سړی دوه سوه پنځوس کالـه دمخـه تخمـین کـولی شي. د کاغـذ سیاهي او د نسـخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېژندنې د ځانګړنو له املـه اسـتاد دا نظريـه قايمـه کړې وه.» (۵۴: ۱۵۷)

سرمحقق زلمی هېوادمل وايي: « د خطي پاڼو د محتوياتو په باب بايد ووايو چې په دې پاڼو کې يوه سريزه او د څلورو پښتنو ويناوالو مشايخو يا د مولف (ماکو) په اند وليانو لږ احوال او د ويناوو نمونې راوړل شوې دي. ددې تذکرې سريزه د مولف په باب لږ معلومات لوستونکي ته وړاندې کوي او د کتاب د ليکلو هدف هم رابښکاره کوي.

ددې کتاب د ليکوال په باب زمونږ په ادبي پلټنو کې تر دغو اساسي څو خبرو چې ده په سريزه کې کړي دي، بالا نور څه نه دي راغلي او نه مو دده په باب نور څه په واک کې دي.» خو مخکې تر دې چې د تذکرة الاوليا د ارزښتونو ماهيت او اهميت په باب څه ووايو، غواړو د تذکرة الاوليا ځانګړتيا، لرغونتيا او لغوي شننې ته لږ نور هم تم شو.

«تذکرة الاوليا مونږ په لومړي ګام کې پر دوو برخو وېشلای شو:

الف – د سليمان ماکو خپله ليکنه چې په نثر ده او د شاعرانو ژوند ليک په کې راغلی دی.

ب – په تذکره کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف – د سلیمان ماکو نثر: په عمومي ډول د سلیمان ماکو نثر خوږ، روان، ساده او له ځانګړي اهنګه ډک دی. په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې نثر ته یې زیاته ښکلا وربښلې ده.

دلته به د سلیمان ماکو د نثر څو جملې راوړو او بیا به وروسته دده د نثر پر څرنګوالي بحث وکړو.

«... زه غریب خاوري سلیمان زوی د بارک خان ماکو سابزي چې په ویاله د ارغستان هوسېږم او په دې مزکو پایېږم، په سن دولس شپږ سوه دهجري تللی وم او د پښتنخا په راغو او کلیو ګرځېدم او مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل، او ددوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ...»

«... نقل هسې کاندي یارانو چې په روزګار د شیخ بیتنې کې د ده ورور چې سړبن نومېد، او پرشیخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...»

«... نقل کاوه سي چې په روزګار د غازي شهاب الدین چې پر کفر یرغل و، شیخ ملکیار چې غرشین ستانه و هم ملګری و د شهاب الدین چې په ډیلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی ور وښانده، او هم هورې مړ سو...»

«... نقل کاوه سي چې بختیار چې ستر ستانه و، له ده نه څرګند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وویل...»

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورتنیو څو جملو او د سلیمان ماکو نثر ته چې مور په عمومي ډول نظر کوو ، نو له ژبني پلوه دماکو نثر د دریو ژبو له لغتونو څخه جوړ دی. الف- پښتو ، ب- عربي ، ج- دري. دګرامري جوړښت له مخې هم د پښتو له اوسنۍ محاورې سره توپیر لري- هـ- ځینې پخوانۍ متروکې کلمې هم لري چې دلته پرې رڼا اچوو:

الف – د سلیمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول د سلیمان ماکو نثر ارزول کېږي، نو دا تر یوه حده په نړه پښتو نثرونو کې حسابېدلای شي، ځکه د پردیو ژبو تاثیرات پرې ډېر کم دي او ان که اوس هم څوک یو پښتو نثر لیکي، نو دنورو ژبو دومره کلمې به ضرور په کې کاروي، لکه خپله چې زه دا لیکنه کوم په عادي ډول رانه د نورو ژبو کلمې کارول کېږي، نو د سلیمان ماکو له نثر څخه داسې ښکاري چې هغه وخت د پردیو ژبو (عربي او دري) تاثیرات پر پښتني ادبي چاپېریال وو ، خو دومره زیات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي. دلته به دده د نثر سوچه پښتو لغتونو ته اشاره وکړم: (لوی، استازی، روښان، ویاله، هوسېږم، خاورې، راغه، کلی، پلټل، لوری، موندل، څښتن، پاڅېدل، وینا ، لولي، شپه، ستانه، کول، سندرې، یرغل، غرشین، ملګری، ستر، واکمن، بری، مرورڼ، پاڑکی، څرګند ، مېشت او داسې نور...

د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپله هماغه پخوانۍ مانا او مفهوم او هماغه شکل کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوخوالي څخه داسې ښکاري چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو نثر به تر دې پخوا ښه اوږد مزل کړی وي، چې د سليمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب – د سليمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه: د سليمان ماکو په نثر کې يو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقيده يي مفاهيم لېږدوي، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم دمذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه يا اندولونه يې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې، دا اغېزې لومړی پر پارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په اندول يې پر پارسي ژبه اوس هم تاثيرات زيات دي. دلته به څو عربي لغتونو ته اشاره وکړو:

قدوة الواصلين، مراقد، حمد، برکت، نصيب، صلى الله عليه وسلم، غريب، هجري، اوليا، آل، اما بعد، نقل، عبادت، مبارک، واقع، قبول، کفر، شيخ او ځينې نور...

ج – د سليمان ماکو په نثر کې دري لغتونه: د سليمان ماکو په نثر کې د عربي لغتونو په اندول دري لغتونه ډېر کم دي. خو د استاد علامه عبدالحی حبيبي په نظر د سليمان ماکو پر نثر د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېزې شته، د سليمان ماکو تر عصر نږدې دوه سوه کاله دمخه د غزنويانو په عصر کې فارسي نثر ډېر پرمختګ کړی و، ډېر روان ساده او عام فهمه و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډې لنډې جملې يې لرلې او له ابهام او تکلف څخه خالي و. د سليمان ماکو نثر هم ساده، سليس او روان دی، جملې يې هم لنډې لنډې دي، ابهام، تصنع او تکلف نه لري. دفارسي نثر دهغه وخت دخوږ لنيو د څه ناڅه اغېزمنې ترڅنګ يو شمېر فارسي لغتونه هم د سليمان په نثر کې ليدل کېږي، لکه: سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست او ځينې نور...

د – د سليمان ماکو دنثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د ماکو په نثر کې زياتره سوچه پښتو لغات کارېدلي او ليکنې متن يې هم سړې ته ډېر خوند ورکوي، خو دې سره سره يې ليکنې بڼه له عامې محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ ډېر نه لګوي. د نثر دا حالت کېدی شي د دوو عواملو له وجې رامنځته شوی وي: کېدی شي دهغه وخت د پښتو محاورې ژبه همدا شان يادې ته ورته وه، يا هم نثر په دې بڼه ليکل کېده او يا هم دعربي ژبې تاثير پر فارسي او د فارسي هغې پر پښتو پرېوتی وي. دماکو د نثر په ځينو جملو کې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف اليه سره وړاندې وروسته شوي دي. دا کار د پښتو له اوسني ګرامر جوړښت سره توپير لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا بڼه درلوده. خو بياهم د سليمان ماکو نثر، د پېر روښان او دهغه د پلويانو او همدارنګه د اخوند دروېزه او دهغه د پلويانو تر نثر ډېر زيات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته. دلته به دماکو دنثر څو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترکیبونه راوړو او بیا به دپښتو ژبې د اوسني ګرامر جوړښت اصله بڼه هم ورسره ولیکو:

د سلیمان ماکو نثر	اوسنی ګرامري جوړښت
وایم حمد و سپاس د لوی خاوند	دلوی خاوند حمد وسپاس وایم
چې دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو	چې د کونینو بادار او د ثقلینو رحمت دی
په ویاله د ارغستان هوسېږم	د ارغستان په ویاله هوسېږم
مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل	د اولیا او واصلینو مراقد مې پلټل
او تناکې وچاودلې د پښتو	او د پښتو تناکې مې وچاودلې
سرپېن نه درلود زامن	سرپېن زامن نه درلودل
او هر کله به ویل خپل ورور ته	او هرکله به یې خپل ورور ته ویل

او داسې نور ترکیبونه او نورې جملې. دلته موږ د سلیمان ماکو په نثر کې ګورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بیا فعل، اول مبتدا وي او بیا خبر، خو د سلیمان په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ - د سلمیان ماکو په نثر کې پخوانۍ لغتونه:

د سلیمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځینې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې یا اوس نه کارېږي او یا هم په لږ شان لفظي تغیر او تحول

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره کارېږي، يانې متروکې کلمې په کې شته او متحولې کلمې هم په کې شته. دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو:

په تذکرة الاولیا کې کارېدلې بڼه	اوسنۍ بڼه
پښتنخا	پښتونخوا
مرستون	مرسته غوښتونکی
(په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)	
لولولې	ویلې
جوبله	(جنګ) پخوانۍ بڼه يې
متروکه ده.	
پپناه	پوه پنا
دښنه	دښمن
کټارو	تورې (پخوانۍ بڼه يې
اوس	
	متروکه ده)
ډېر زښت	ډېر زيات
ګڼون	شمېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کول	کورنۍ
بمیا (بومیا)	لارښود (بمیا کلمه هم اوس
متروکه ده)	
وګروهېد	متعقد شو (دا بڼه هم اوس
متروکه ده)	

او ځینې نورې کلمې چې اوس یا متروکې دي او یا یې هم بڼه کې بدلون راغلی دی. په تذکرة الاولیا کې ددغسې مړو او پخوانیو کلمو شتوالی ددې تذکرې لرغونتیا او ځانګړتیا په ګوته کوي.

ب – په تذکرة الاولیا کې د نظم برخه: په تذکرة الاولیا کې د نثر په اندول د نظم برخه نوره هم نړه او سوچه پښتو ده. ددې یوه وجه دا ده چې پښتانه شاعران له خپل ولس سره ګډ اوسېدل او ولس هغه وخت معمولاً د غرو په لمنو کې اوسېده. دغرو لمنې په طبیعي ډول د پردیو ژبو له اغېزو څخه لرې او خوندي وې. عربي او فارسي ژبو اکثره د درباروالو له لارې خپل تاثیرات ښندل، نو هغه شاعران چې له دربار لرې وو، له دې تاثیراتو خوندي وو. دا چې خپله د سلیمان ماکو په نثر کې دعربي او فارسي ژبې تاثیرات شته، ددې وجه داده چې کېدی شي، سلیمان ماکو دعربي او فارسي ژبو کتابونه لوستي وي او دا تاثیر یې ترې راخپل کړی وي. په تذکرة الاولیا کې ټول (څلور) ټوټې شعرونه راغلي دي. چې لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د ښې نيکه مناجات دي، دويم يې د شيخ ملکيار غرشين يو پارکی دی، دريم يې د شيخ اسماعيل يو پارکی او څلورم يې د قطب الدين بختيار يو نظم دی.

د ښې نيکه په شعر کې يو ازې د (خدايه) کلمه راغلې چې هغه هم له فارسي سره مشترکه ګڼل کېږي، نور په ټول شعر کې د بلې ژبې کلمه نه شته. دملکيار غرشين په شعر کې د (اسلام) او (غازيانو) کلمې راغلي چې ريښه يې عربي ده، نور ټول شعر کې د بلې ژبې کلمه نه شته.

د شيخ اسماعيل په شعر کې يوازې د (ابليس) او (لعين) کلمې، چې عربي دي نور د بلې ژبې لغتونه په کې نه شته او د قطب الدين بختيار په شعر کې بيا ګرد سره د بلې ژبې کلمه نه شته، ټول سوچه پښتو لغتونه دي. له دې پورتنيو څرګندونو دا ښکاره کېږي چې په تذکرة الاولیا کې راغلي شعرونه (د قطب الدين بختيار له شعر پرته) چې له ماکو سره هم مهاله ګڼل کېږي، نور شعرونه دماکو ترمهاله پخوا ويل شوي دي. ځکه نو دې ټولو شعرونو کې د پرديو ژبو تاثيرات له کومې يوې دوو کلمو پرته نه ترسترګو کېږي، زمونږ له پورتنيو خبرو څخه دا نتيجه لاسته راځي چې په تذکرة الاولیا کې راغلي شعرونه دماکو تر نثر پخوانی او زيات سوچه دي او اکثره په ملي اوزانو کې دي، په خپله د سليمان نثر هم تر يوه حده سوچه، روان او شفاف ګڼل کېږي او د پښتو ډېر زاړه لغات په کې کاربدلي دي.))(۵۸: ۴۲-۵۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرمحقق زلمی هېوادمل بیا ددې کتاب د هدف او سرچینو په باب وایي: «د کتاب هدف د کاملانو د احوالو او ویناوو ضبط دی او په کتاب کې راوړي معلومات یې له اورېدنو او د پښتنو په هغه وختنۍ ټولنه کې د تشو شفاهي معلوماتو او روایاتو په بنا کښلي دي، ځکه چې په موجوده پانو کې کوم کتاب یا بل لیکلي سند ته حواله نه ده ورکړل شوې. له دې سره دا هم زړه ته لوېږي، چې په تذکره کې راغلي پاڑکي به یې هم د خلکو له خولو لیکلي وي.

د تذکرې په موجودو پانو کې د څلورو کسانو، لکه شیخ بېټنې، شیخ اسمعیل، ملکیار غرشین او قطب الدین بختیار کاکي لږ احوال او د شعرونو بېلګې خوندي شوي دي. دا څلور کسه په تاریخ کې معلوم خلک دي، تر سلیمان وروسته نورو مورخانو هم د دوی احوال کښلی دی.

که څه هم سلیمان ماکو ددغو کاملانو د ژوند د زمانې په باب څه نه دي لیکلي، له روایاتو او اورېدنو څخه دغه ډول مقصد ترسره کېدی هم نه شي، خو زمونږ وروستیو محققانو چې ددې پانو محتویات تحقیق کړي دي، د نورو تاریخي لیکنو په مرسته یې ددغو څلورو تنو د ژوند زمانه هم ټاکلې ده او له خپلو برداشتونو سره سم یې ددغو څلورو تنو احوال سره بشپړ کړي دي.

دا اثر تر (۶۱۲هـ ق) کال وروسته کښل شوی دی او تر دې نثر دمخه مورږ د پښتو د بل نثر نمونه، نه لرو او ورسره له دې منثورو ټوټو سره د بل معاصر بېلګې هم له مورږ سره نه شته، چې په مقایسه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ډول يې ارزيابي کړای شو. د تحول يا انحطاط څرکونه ځينې ووايستلای او يا يې هم د سبک پر ځانګړتياوو څه خبرې وکړای شو. دا نثر د پښتو نثر ليکنې يو ځانګړی سبک دی، چې د نورو اسنادو تر پيداکېدو پورې يې بايد ځانګړتيا ته قايل واوسو.

د همدغو موجودو پانو له مخې موږ دا نثر په موضوعي لحاظ په علمي نثرونو کې مطالعه کولای شو، چې د خپل وخت له شرايطو سره سم او د هغه وخت د مسلطو فرهنګي جريانونو تر اغېز لاندې ليکل شوی دی او په نسبي ډول د مسلطو فرهنګي او ادبي جريانونو اغېزې پرې ښکاره دي.

په دې نثر کې جملې لنډې، لنډې راغلي دي، مطلب پرېکړی او کوټلی ادا کوي، وضاحت لري او پېچلې نه دي.

په دې منشورو ټوټو کې د پښتو ځينې زاړه لغات، تعابير او اصطلاحات شته، لکه: تناکې وچاودلې د پښو، ډېر زښت يې ووژل، پر نړۍ د ستن ږغو وه، وګروهېد، پارکی، ستر څښتن، ګنهون، دښمن، جوبله، کول، ټاټوبی، نړۍ، سوب، خرڅ، مېنه، هسک او نور... ددې زوړ متن زاړه لغات او تراکيب دي.

د ماکو نثر د ځينو ژبنيو ښېګڼو ترڅنګه ناوړې هم لري، خبر يې پر مبتدا، مضاف پر مضافه اليه او موصوف پر صفت مخکې کړي دي لکه: وايم حمد و سپاس د لوی خاوند، يا زه غريب سليمان زوی د بارک خان ماکو سابزی، چې په ويالې د ارغستان هوسېږم... يا خدای مهربان د اسمعيل په برکت سړبن ته نصيب کړه دونی زامن

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې اوس تر وس تېر سو ګڼون د هغو، يا په غره د کسي... يا په څېر د زمريو...

زمونږ اکثر مشران څېړونکي په دې عقيده دي، چې که څه هم د سليمان نثر د جملو به رغښت کې د دري او عربي ژبې اغېزې مني، خو له دې سره سره دا نثر ساده نثر دی، لکه اروانښاد خادم چې ويلي دي: «سره له دې چې د سليمان ماکو په نثر کې د عربي رنګ شته، مګر دا رنګ دومره کمزوری دی چې دده کلام يې د فصاحت څخه نه دی ايستلی، که مونږ ورته خلک ملتفت نه کړو ممکنه ده چې څوک وروبانديې پوه هم نه شي. سليمان اوږدې او بېچيده جملې نه مستعملوي، نو ځکه دده نثر د يوې طبيعي مکالمې او مصاحبې صورت غوره کوي...»

دا نظريه د تذکرة الاولیا د نثر په باب ويل شوې لومړۍ نظريه ده، ځکه اروانښاد خادم دا مقاله ددې پاڼو د خپرېدو پر کال ليکلې ده. تر دې نظريې وروسته چې چا څه ويلي ټولو د الفاظو په تغيير دا خبره تاييد کړې ده، چې د عربي او دري د ځينو اغېزو له منلو سره سره دا نثر عمومي مکالمې ته نږدې، ساده ګي په کې شته، نه ډېر ګران دی او نه ډېر اسان، بلکې د ساده نثر يوه متوسطه نمونه ګڼل شوې ده.

اما د پښتو نثر د څېړنې په يو کتاب کې راغلي، چې: «د سليمان ماکو نثر څه عربي، څه فارسي او څه پښتو دی.» د سليمان د نثر په باب دغسې يوه ارزيابي سمه نه ايسي او دا ځکه چې عربي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او فارسي کلمات خو نورو لیکوالو هم تر دې زیات په خپلو نثرونو کې اخیستي دي، خو مورږ دا نه وایو چې دا نثرونه څه عربي دي، څه فارسي او څه پښتو، بلکې د اخیستنو تناسب په کې څېړو.

د سلیمان په نثر کې د یوې برابرې سادې ګۍ او روانۍ ترڅنګه کله کله د ځینو جملو په پای کې سجع او موازنه هم رعایت شوې ده، لکه: ((په ویاله د ارغستان هوسېږم او په دې زمکو پایېږم.)) یا لکه: ((مراقد د اولیاوو او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل، یا په جوبله کې ملکیار دا پاڑکی وویل: چې غازیان وپارېدل... او نور... دغه رنګه د ځینو افعالو په پای کې د ترنم لپاره (نه) هم ننبلوي. بختیار سندرې کړینه، پاڑکي لرینه او داسې پسې نور...

د پښتو تذکرة الاولیا ارزښتونه:

د پښتو تذکرة الاولیا دغه څو پانې که څه هم کمي ارزښت یې لوړ نه دی، خو په کیفي لحاظ دومره ارزښتمنې ثابتې شوې دي، چې زمورږ د ادبیاتو د اوږده زنځیر ځینې ورکې کړۍ یې سره کوشېر کړې. له دغو پانو زمورږ فرهنګي تاریخ ته دغه لاندې ګټې متصورې دي:

۱- په دې پانو کې د پښتو شعر ځینې لرغونې نمونې شته، چې تاریخ یې څلورم هجري قرن ته رسېږي او دا نمونې د لرغونتابه پر اهمیت سربېره د پښتو شعر ځینې لرغوني ډولونه هم په لاس راکوي، چې د پښتو شعر د اوازانو او انواعو په څېړنو کې نه شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېرېدلای او هم د پښتو شعر په تاریخ کې مورِ ددې تذکرې پر همدغو څلورو پاڼکو ډېر څه بنا کولای شو.

۲- د پښتو نثر تر ټولو قدیمه مکشوفه نمونه له همدې پانو ترلاسه کېږي او سملاسي مورِ د خپل نثر تاریخ له همدې پانو پیلوو. دا پانې په اوومه هجري پېړۍ کې په پښتو کې د نثر لیکنې سبک او ډول رابنسیي او دا ترې ښکاري چې په هغه وخت کې د پښتو نثر لیکنې عمومي طرز په دې ډول و.

۳- د تذکرې دا پانې که څه هم لږې دي، خو د پښتو د یوه زاړه کتاب څو پانې دي. تر دې کتاب دمخه مورِ ته د پښتو بل کتاب نه دی ترلاسه شوی او په پښتو کې د کتاب لیکنې د سوابقو په پلټنه کې دا پانې مورِ ته ډېر کار تمامېږي او دا رابنسیي چې دا وخت د پښتنو په ځینو حلقو کې د کتاب لیکنې ذوق پیدا شوی و او پښتانه هم دې خبرې ته متوجه شوي او هڅېدلي وو، چې د سیمې د مسلطو فرهنګي جریانونو په بڼه دوی هم په خپله ژبه کې کتابونه ولیکي. دا کتاب د خپل وخت د مسلطو ذهنې شرایطو تر اغېز لاندې لیکل شوی دی، دا په دې مانا چې لوستو پښتنو سره دا فکر پیدا شوی و چې په دوی کې د تېرو شویو کاملانو احوال سره راټول کاندي چې نور لوستي پښتانه ترې خبر شي.

۴- ددې کتاب موجودیت دا رابنسیي چې دا وخت په پښتنو کې سواد یو څه عام شوی او د لوستو کسانو شمېر هومره و چې د کتاب د لیکلو ضرورت ورته حس کېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډېرې خواشینۍ ځای دی، چې دا کتاب بشپړ نه دی ترلاسه شوی، که چېرې دا کتاب ټول د خدای(ج) په مرحمت راپیدا شي، نورې ډېرې خبرې به تر ې برسېره شي او زمونږ د لرغوني ادب او فرهنګ د بشپړتیا په مراتبو کې به تر ې ډېره ګټه پورته وشي.)) (۵۴: ۱۶۷-۱۶۹)

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه، د پښتو د نثر تاریخ د څېړلو په ترڅ کې مونږ ته په لومړۍ دوره کې د ځینو نورو داسې کتابونو نومونه مخې ته راځي، چې نثر بلل شوي، خو اوس په لاس کې نه شته، غواړو په لنډیز سره ددې کتابونو یادونه هم وکړو.

تاریخ سوري:

محمد بن علي البستي لیکلی، دا پښتون مورخ له هغو نومورکو مولفانو څخه دی، چې د مغولو د تاړاک په ابتدا کې ژوندی و، دده له احواله نور هېڅ معلومات نه لرو، پرته له دې چې دی د هلمند د غاړو یو سړی و او د تاریخي بست اوسېدونکی و، د پلار نوم یې (علي) و او ده یو کتاب لیکلی و، چې د سوریانو پاچاهانو احوال یې له پخوا په کې ضبط کړي وو، ((تاریخ سوري)) اوس ورک دی، یوازې د پټې خزانې مولف یې د شیخ کټه متي زي د (لرغوني شعراء) په حوالت نوم اخلي او داسې ښکاري چې دا کتاب د شیخ کټه په لاس کې و او په (لرغوني پښتانه) کې یې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي وو. د تاریخ سوري یو څه ابحاث او

(c) ketabton.com: The Digital Library

محتويات موږ ته په دوو واسطو لاسته راغلي دي، شيخ کټه په (لرغوني پښتانه) کې ځنې رانقل کړي دي او له (لرغوني پښتانه) څخه د پټې خزانې مولف (محمد هوتک) په خپل کتاب کې را اخيستي دي او هغه مواد او پاتې اثار دادي:

۱- د امير کرور احوال او دده يو پخوانی حماسي شعر او ويارنه.

۲- د اسعد سوري احوال او دده قصيده.

۳- د ښکارندوی احوال او دده قصيده.

له دغو پاتې اثارو څخه ښکاري چې محمد بن علي د پښتنو په تاريخ او ادب کې ښه او ثقه معلومات درلودل او لکه (لرغوني پښتانه) چې له ده څخه روايت کوي، دی ادیب او پلټونکی سړی و او په بست کې يې د ښکارندوی د قصايدو يو غټ دېوان موندلی او له هغه څخه يې دده يو غرا قصيده په خپل (تاريخ سوري) کې رانقل کړې ده.

داسې ښکاري چې د محمد بن علي (تاريخ سوري) مشهور و او شيخ کټه هم دا کتاب د غور په بالشتان (والشتان) کې موندلی و او تر دغه عصره د (۷۵۰هـ) حدود لا دا کتاب موجود و، ځکه چې بستي به تر (۷۰۰هـ) دمخه ژوند کاوه او بايد دده د ژوندانه وخت د اټکل په ډول له (۵۸۰هـ تر ۶۵۰ هـ) پورې وټاکو، ځکه چې د ښکارندوی عصر هم د (۵۸۰هـ) حدود دي اوددې شاعر احوال او شعرونه ده په تاريخ سوري کې ضبط کړي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاريخ سوري په خصوص کې د پټې خزانې له لیکنو څخه دومره ښکاري، چې یو په پښتو لیکل شوی تاریخ و او د سوریانو د کورنۍ احوال یې له پخوا بیاناوه، یوازې د حربي او سیاسي پېښو تاریخ نه و، بلکې ادبي رنګ یې هم درلود او (بستی) ډېر باخبره او سترګور مورخ و، ځکه چې ده د پاچاهانو احوال او حربي او سیاسي وقایع رانقل کړي او هم یې د دوی د کلام نمونې راوړې وې او هغه قصیدې یې په خپل کتاب کې ساتلې وې، چې د غوري پاچاهانو په دربارونو کې په پښتو ویل کېدې، له دې څخه ښکاري چې (تاریخ سوري) د سوریانو او غوریانو د عصر یو ادبي، سیاسي او حربي تاریخ و، که څه هم ددغه تاریخ نسخه اوس نه شته، خو د پټې خزانې له یادونو څخه یې اهمیت ښه ښکاري او دا د پښتو ژبې یو خورا قیمتي کتاب و.

دا خبره هم باید هېره نه کړو چې راورتې مستشرق د احمد شاه بابا تر عصر وروسته یو تاریخ موندلی و، چې نوم یې (تذکرة الملوک) و، ددې کتاب په ماخذونو کې یو کتاب (تاریخ سلاطین سوریه) هم دی، خو دا نه شو ویلای چې دغه (تاریخ سوریه) همغه د محمد بن علي تاریخ وي که بل؟

اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي:

احمد لودي لیکلی، احمد د سعید زوی او د لودیانو له لیکوالو، ادیبانو او مورخانو څخه دی، چې د اوومې هجري پېړۍ په منځ کې ژوندی و، محمد هوتک لیکي، چې: کامران خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

سدوزي پر (۱۰۳۸هـ) یو کتاب د (کلید کامراني) په نامه وکښل او په دغه کتاب کې یې د احمد لودي له کتابه د ملتان د لودي پاچاهانو احوال نقل کړ.

شیخ احمد د سعید لودي زوی پر (۶۸۶هـ) یو کتاب کښلی و چې نوم یې (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) و، هغه وخت چې کامران خان (کلید کامراني) لیکه، دغه کتاب یې هم په لاس کې و او د پښتنو لودي پاچاهانو احوال او اشعار یې له دې کتابه نقل کړل، چې د پټې خزانې مولف هم له کلید کامراني څخه په خپله خزانه کې وساتل.

داسې ښکاري چې احمد لودي په خپل کتاب کې ددغو لودیانو د پاچاهي کورنۍ احوال لیکلي وو او د دوی پښتو شعرونه یې هم راوړي وو، په شرقي مورخانو کې (محمد قاسم فرشته) هم د شیخ حمید کورنۍ لودیان پښتانه بولي او له سلطان محمود سره د دوی جګړې لیکي.

څرنګه چې محمد قاسم په خپل کتاب کې خپل ماخذ نه دی ښودلی، نو دا نه وه معلومه چې ددې کورنۍ پښتونوالی په کوم تاریخي سند ثابت دی؟ لکه چې ددې عصر ځینو مورخانو د شیخ حمید له پښتون ګلوی څخه انکار کړی او وایي چې دغه کورنۍ د (جلم بن شیبان) عربي نژاد واکمن له نسله ده، چې تر (۳۴۰هـ) وروسته د ملتان لومړی قرمطي پاچا و، خو د پټې خزانې مولف د (کلید کامراني) په ذریعه ددې کورنۍ پښتو شعرونه له اخبار

(c) ketabton.com: The Digital Library

اللودي څخه راوړي دي، چې دا کتاب ددغې کورنۍ په تاریخ کې یو ټینګ او زوړ سند ګڼل کېږي. بې له دې انتخابه چې په لوړ ډول له (اخبار اللودي) څخه مورږ ته رارسېدلی دی، ددې کتاب پته نه شته او نه یې نسخه تراوسه پیدا شوې ده، خو د پټې خزانې له ذکره څخه دومره نتیجه اخیستلای شو چې تر (۶۰۰هـ) راوروسته چې د پښتو د نثر لیکلو کومه سلسله شروع شوې وه، هغه ددغه قرن تر اخره پورې هم جاري وه او احمد لودي هم د پښتو له دغو پخوانیو لیکوالو څخه دی چې کتاب یې د کامران خان سدوزي تر عصره په یوولسمه هجري پېړۍ کې لا هم موجود و.

لرغوني پښتانه:

شیخ کټه لیکلی، دا مدقق مورخ او د پښتو ژبې لوی لیکوال د مرحوم شیخ متي له علمي او ادبي کورنۍ څخه دی، چې د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و. شیخ متي (کلات بابا) خپلې کورنۍ ته علم، تقوا، عرفان او ادب په ارث پرېښوول او ډېر علماء، مورخان او عارفان په کې پیدا شول، چې د شیخ یوسف تر مړینې وروسته له ده څخه اوه زامن پاتې شول او شیخ کټه په دوی کې ډېر مشهور و. د شیخ مور بي بي (مراد بخته) نومېده چې په خټه (زمنده) وه.

دې نوموړي عالم د پښتنو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کې یو نفیس کتاب وکېښ چې نوم یې (لرغوني پښتانه) و، دا کتاب پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

و او د پټې خزانې مولف محمد هوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسې ښکاری چې ددغه مورخ یوائینی مهم ماخذ همدغه و او د پټې خزانې د لیکلو پر وخت یې په لاس کې و.

د شیخ کټه د ژوندانه وخت یقیناً نه دی معلوم، خو د پټې خزانې په روایت دده نیکه (شیخ متي) پر (۶۸۸هـ) وفات شوی دی، ځکه چې د مورخانو په اتفاق یوه پېړۍ د دریو پښتونو لپاره مقرره ده، نو باید د شیخ کټه د ژوندانه وخت هم د (۷۵۰هـ) شاوخوا وګڼل شي. د شیخ کټه اولاد که څه هم د پښور په شمالي برخو کې پراته وو، خو داسې ښکاري چې په خپله دی سیاح سړی و، ځکه محمد هوتک په ښکاره لیکي چې شیخ کټه د محمد بن علي البستي کتاب (تاریخ سوري) په بالشتان کې لیدلی و. بالشتان یا والشتان خو د غور مشهور ښار و، چې پر (۱۳۹هـ) امیر پولاد سوري نیولی و او د بیهقي په ضبط (ګورو الشت) او د منهاج سراج د طبقات ناصري په یوه نسخه کې (غور والشت) راغلی دی او دا ښار د تکینا باد (د هلمند او کندهار حدود) او د غور د مندښ ترمنځ پروت و او د سیستان په تاریخ کې (واستان) ضبط شوی دی.

نو چې شیخ کټه (والستان) ته راغلی و او د غور دغه ښار یې لیدلی و، ښکارېږي چې د پښتونخوا غربي او جنوبي خواوې به یې هم کتلي وي او هم له دغه جهته به دده معلومات د پښتنو د تاریخي رجالو پر احوال ډېر شوي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ کټه نفیس تاریخي کتاب (لرغوني پښتانه) چې له نامه څخه یې هم د کتاب اهمیت ښه ښکاري اوس نه شته، لکه چې ومو ویل دا کتاب له محمد هوتک سره و او د پټې خزانې غوره ادبي برخه له دې کتابه اقتباس دی او محمد دا هم لیکي چې د شیخ کټه یو مهم تاریخي ماخذ (تاریخ سوري) و چې دمخه یې ذکر وشو.

د شیخ کټه د اولاد په باب خواجه نعمت الله هروي مفصلاً معلومات راکوي چې ده اته زامن درلودل، د زلو مغدورزی له نسه: سلطان، ثابت، حاجي سلیمان ممي، له دویمې مېرمنې څخه چې هغه هم زلو نومېده په خټه اکازی یوسفزی وه: ابراهیم، ملک پاجي وو. هغه مقتبسات چې د پټې خزانې مولف له (لرغوني پښتانه) څخه کړي دي، داسې ښکاره کوي چې (لرغوني پښتانه) د ادبي، سیاسي او نورو نومورو پښتنو یو عمومي تذکره وه. د پاچاهانو، پوهانو، شاعرانو او جنګیالیو خلکو احوال او شعرونه په کې ثبت شوي وو او دا کتاب چې د پښتو د نثر او نظم یوه غوره ذخیره وه، په خواشینۍ سره چې اوس ورک دی او نسخه یې چا نه ده لیدلې، خو پر (۱۱۴۲هـ) لا محمد هوتک سره و.

له (لرغوني پښتانه) څخه د پټې خزانې په ذریعه دغه مغتنم مواد مورِ ته پاتې دي:

۱- د امیر کرورِ احوال او شعرونه، چې شیخ کټه هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د شیخ اسعد احوال او شعرونه، چې شیخ کتـه هم لـه تـاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۳- د ښکارندوی احوال او شعرونه، چې شیخ کتـه هم لـه تـاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۴- د هاشم سروانې بستي احوال او شعرونه.

شیخ کتـه متي زی غوریاخیل د پښتنو یو عـارف او زاهـد مـورخ او نثرلیکونکی مشهور سړی دی، چې د ادبیاتو په تاریخ کې به تـل دده نوم ژوندی وي. که څه هم د یوه لیکوال او مولف په ډول دی مور له پټې خزانې څخه پېژنو، خو د یوه مشهور عارف او ملي سړي په ډول دمخه نعمت الله هروي هم دی پـه خپـل مخزن کې معرفي کړی دی.

د شیخ ملي دفتر:

اخوند دروېزه (۹۴۰-۱۰۲۸هـ ق) په (تذکرة الابرار والاشرار) کې د شیخ ملي د وېش یادونه کړې ده. شیخ میرداد خلیل(؟) په تاریخ افاغنه کې د شیخ ملي د دفتر یادونه کړې ده او دا خبره بیا (پیر معظم شاه) د یاد شوي تاریخ افاغنه په لنډیز (تواریخ حافظ رحمت خاني) کې داسې راوړې ده: «ګویند چې شیخ ملی نهایت متدین، متقی، قایم اللیل صایم الدهر سړی و. هر چرته به چې ته خدمتګار به کوزه د اوداسه یې ورسره ګرځوله او دی ماتحت د ملک احمد مقتدا د درست مندړ و. دی د هرې چارې د هر مهم غمخور و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

همګی کلي، ملکونه تپه په تپه، کور په کور دده په دفتر ختلي وو او ده ویشلی وو...»

سربېره پردې، خوشال خټک (۱۰۲۲- ۱۱۰۰ هـ ق) هم ددې دفتر یادونه په دې ډول کړې ده:

په سوات کې دي دوه څیزه که خفي دي که جلي

مـخزن د دروېزه دی یـا دفتـر د شیـخ مـــلي

نورو منابعو کې هم ددغه دفتر د موجودیت یادونې شوي دي، خو انګرېز ختیځ پوه (هانري جارج راورټي) (۱۸۲۵- ۱۹۰۶) یادونې د پام وړ دي. ده د خپل لیکلي پښتو ګرامر په سریزه کې له نثر لیکونکیو د شیخ ملي نوم د پخواني لیکوال په توګه یاد کړی دی او دده د لیکلي تاریخ یادونه یې کړې ده. نوموړي د خپلې پښتو ډکشنرۍ د سریزې په (۱۷) مخ کې هم ددې دفتر یادونه کړې ده.

ځینو نورو ختیځپوهانو هم د راورټي د همدې یادونې پر اساس پر دې کتاب خبرې کړې دي، لکه جیمز ډارمستټر (۱۸۴۹- ۱۸۹۴) چې د «پښتونخوا د شعر هار و بهار» کې د شیخ ملي د کتاب په باب کښلي دي: «داسې مشهوره ده چې لومړی کتاب چې په پښتو کښل شوی دی او ددې سوبمن ټبر د ببلو ببلو پښو ترمنځ د سوات سیمه وېشله شوې ده» ددې کتاب لیکوال د شیخ ملي په نامه بولي چې د یوسفزو مشر و. مشهوره ده چې په دې کتاب کې داسې دودونه او رواجونه مشروع ښوول شوي وو چې له اسلامي شرعې سره برابر نه دي، لکه نجلۍ ته د هغې له خوښې پرته مېړه کول، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلې خوا مشهوره ده چې د سوات خلک د اسلام دین ته په غاړه ایښودلو کې ډېر ټینګ دي، له همدې کبله خوشال خان خټک له یوې خوا له شرعي نه بې لارې او له بله پلوه په دین کې زیات تعصب دواړه د خپل دې بیت په لاندې بڼه کې د کنایې په جامه کې غندي:

په سوات کې دي دوه کفره یو خفي دی بل جلي

یـو مـخزن د دروبـزه دی بـل دفـتر د شیخ مـلي

د خوشال بابا د لوړ بیت ددې بڼې په لومړۍ مسرۍ کې د «کفر» کلمه په نورو ضبطونو کې «څیزه» او «کاره» راغلي دي.

د شیخ ملي د دفتر د لیکلو کال په افغاني منابعو کې (۸۲۰ هـ ق) کال ښودل شوی دی، اما پروفیسور محمد نواز خان طایر د تواریخ حافظ رحمت خاني په سریزه کې دا کال (۹۳۰هـ ق) شاوخوا اټکل کړی دی.

ددغو لوړو یادو شویو اسنادو او خارجي منابعو د یادونې له مخې د شیخ ملي دفتر وجود ثابت دی، څنګه چې دا دفتر اوس نه شته، نو ځکه تر دې زیات پرې څه نه شي ویل کېدی.» (۵۴: ۱۴۹-۱۷۱)

د کجوخان تاریخ:

مارګن ستیرن مستشرق لیکي چې راورتې د پښتنو ډکشنرۍ په مقدمه کې کښلي دي، چې له ده سره د خان کجو رانیزي یو پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ شته چې په هغه کې د پښتنو تاریخي حوادث او وقایع لیکلي دي.

ددې تاریخي کتاب د لیکنې وخت راورټي (۱۴۹۴م – ۹۰۰هـ) ښوولی دی، خو داسې ښکاري چې خان کجو د شیخ ملي تر عصر وروسته د پښتنو مشر و، تراوسه ددې کتاب په بابا نور څه معلومات نه لرو، خو دومره ویلای شو چې په سوات او اطرافو کې له یوسفزو څخه یو قوم تراوسه (رانیزي) پراته دي. د حیات خان په قول تراوسه له دغو یوسفزو څخه درې کورنۍ مشهورې وې، چې یوه له دغو دریو څخه ازي خېل دي، چې ازي د علي زوی او علي بن رانې بن اکوبن یوسف دی. د ازي خېلو دغه مشهوره کورنۍ (کجو کور) بولي چې پخوا د دوی نفوذ او واک خورا ارت و، خو اوس په پاسني سوات کې شپږ زره کوره په دوی پورې اړه لري، چې د (۱۲۸۰هـ) په شاوخوا کې ددغې کورنۍ مشر صحبت خان نومېده او بل ځای حیات خان وایي، چې خان کجو د شېرشاه معاصر و، چې دغه خبره هم سمه ښکاري، نو دغه مشهور کاجو یا کجو خان د پښتنو یو خورا نومیالی مشر و، لکه چې شیخ ملي د علم څښتن و او دده یو تاریخي کتاب راورټي لیدلی او موندلی و، په خواشینۍ سره چې اوس ورک دی او ښایي چې د برېتانیا په موزیمونو کې پیداشي، ځکه چې د راورټي ټول کړي کتابونه تر ده وروسته نه دي ضایع شوي او اکثر د لندن په موزیمونو کې خوندي دي. وایي چې خان کجو په خېل عصر کې تر ټولو لوی او مقتدر او غښتلی ملک و او هغه جنګ چې په شیخ ټپور (زاړه نوښار) کې واقع شوی و، خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

کجو يې قايد و او په پښتنو کې تر شيخ ملي او شيخ احمد وروسته خان کجو ډېر شهرت پيدا کړی و.

که څه هم د خان کجو کتاب مورږ نه دی ليدلی، خو دومره ويلای شو چې دا کتاب به د شيخ ملي د (دفتر) په ډول يو تاريخي او قانوني کتاب و، چې د خان کجو له خوا د (دفتر) د تکميل لپاره ليکل شوی او د پښتو ژبې يو تاريخي او قانوني منشور اثر دی.

خان کجو د ټولو خښې، محمدزيو، اتمان خېلو، ګدون او ترکلانو قبايلو مشر و او د شيخ ټپور په جنګ کې يو لک زلمي له دغو قبيلو څخه پر (۹۵۷هـ) حاضر کړي وو او تر دې دمخه پر (۹۲۳هـ) کال دوی باجوړ او د يوسفزو اوسنۍ سيمه ټوله نيولې وه او دلازاک يې له دغو سيمو څخه ايستلي او د شيخ ملي قوانين يې د ځمکو په وېش کې جاري کړي وو.

د خان کجو قبر تراوسه هم د سوابۍ او مردان ترمنځ پر يوه لويه غونډۍ چې په سرميره کې پرته ده او کجو غونډۍ يې بولي له (شاه منصور) څخه شپږ ميله لرې واقع ده او خلک يې اوس ګجوخان بابا يا ګجوان تلفظ کوي او دا د يوسفزو د سيمې ډېر مشهور زيارت ګڼل کېږي. وايي چې د ګجوخان کورنۍ د بېزاد خېلو له فرعي قبيلې څخه وه او دده اولاد تراوسه هم په (کلابټ) کې شته او د پلار نوم يې قره خان و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګجوخان یا کجوخان پر وخت چې کوم جنګونه د پښتنو قبایلو په منځ کې شوي دي، دا ښکاره کوي چې د شیخ ملي د سوله ییز تحریک، روغې او سمې غږ غلی شوی او د یوسفزو او دلازاکو او غوریا خپلو ترمنځ د روغې او مینې پر ځای جګړې لویدلې وې.

دلته نو مورږ د شیخ ملي موثر او مصلح شخصیت، د خان کجو له یوازې حربي او خاني شخصیت څخه ښلولای شو.

د پورته یادو شویو اثارو ترڅنګ مورخانو د شیخ قاسم د (تذکرة الاولیا) یادونه هم کړې ده. چې په دې اثر کې هم د صوفیانو او اولیاوو احوال ثبت شوي، خو په خواشینۍ سره چې ددې اثر متن هم تراوسه نه دی ترلاسه شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شپږم څپرکي لنډيز

د لاسته راغلو اثارو له مخې په لرغوني ادبي دوره کې نظم تر نثر پخوانی دی. نه یوازې په پښتو، بلکې د نړۍ په اکثرو ژبو کې همدا حال دی چې د منظومو ادبي اثارو لرغونوالی یې تر نثري اثارو زیات دی، ددې علت دادی چې نظم په حافظه کې پاتې کېږي، سینه په سینه او خوله په خوله له یوه پښت څخه بل ته لېږدول کېږي. د پښتو منظوم اثر نمونه (۱۳۹هـ) او د نثر بېلګه یې تر (۶۱۲هـ) کال پورې رسي.

پښتو کې د دوو ډولو نثري اثارو یادونه شوې ده، یو هغه اثار دي چې یوازې نومونه یې د نورو اثارو په مرسته تر موږه رارسېدلي، خو په خپله د اثارو بېلګه او متن یې په لاس کې نه شته، لکه (د سالو وړمه) چې تر (تذکرة الاولیا) دمخه لیکل شوې، خو اوس یې متن زمونږ په لاس کې نه شته. بل هغه ډول اثار دي چې د هغو یو څه بېلګې هم ترلاسه شوي لکه د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا. تر تذکرة الاولیا وروسته هم د ځینو نثري اثارو یادونه شوې لکه د محمد البستي (تاریخ سوري)، د احمد بن سعد لودي (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي)، د شیخ کتبه (لرغوني پښتانه)، د شیخ ملي (دفتر) او ځینې نور چې متنونه یې لاسته نه دي راغلي، خو د همدې اثارو په برکت د پښتو ادب د لرغونې دورې یو شمېر منظوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثار او د شاعرانو احوال تر موږه رارسېدلي دي. خو د نثر بېلګه چې يو څه متن يې په لاس کې شته هغه د سليمان ماکو تذکره ده.

د سليمان ماکو تذکره پر دوو برخو مشتمله ده؛ د ليکوال خپله وينا چې په نثر ده او په اثر کې د معرفي شويو شاعرانو د کلام بېلګې چې په نظم دي. دواړه بېلګې يې د لرغوني دورې خپل رنګ او خپل خپل خوند لري. د سليمان ماکو نثر کې پر پښتو کلمو سربېره چې د متن اصلي او اساسي برخه جوړوي، دري او عربي کلمې هم کارېدلې دي. دا نثر له عادي محاورې سره څنګ په څنګ روان دی. ګرامري جوړښت يې د پښتو له اوسنۍ ګرامري جوړښت سره څه ناڅه توپير لري، ځينې داسې متروکې کلمې هم په کې کارېدلې چې اوس په پښتو محاوره او يا هم ليکنې ژبه کې نه کارول کېږي.

د سليمان ماکو تذکره موږ په دې باوري کوي چې دغه مهال په پښتنو کې ددغسې اثارو د ليکلو ذوق پيدا شوی و او له پښتنو علماوو څخه يې ځينو غوښتل چې ددې ژبې د شاعرانو وينا وې او اصول راټول کړي.

پښتو ادبپوهان د تذکرة الاولیا اهمیت او ارزښت ته په کتو سره وايي:

۱) په دغو لاس ته راغلو پانو کې د پښتو ډېر زاړه اشعار خوندي شوي دي، که چېرې دغه پانې نه وای ترلاسه شوې، نو به موږ له دغو اشعارو ناخبره وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲) په دې پانو کې د پښتو د څلورو تنو پخوانیو ویناوالو: شیخ بېتنې، شیخ اسماعیل، ملکیار غرشین او قطب الدین بختیار کاکي اشعار او لږ احوال خوندي دي.

۳) د همدې پانو له لارې تر ټولو لرغونې لاس ته راغلی پښتو نثر تر موږه رارسي او هم د اوومې پېړۍ په لومړیو وختونو کې د پښتو یو تکړه لیکوال او مورخ موږ ته راپېژني چې هغه خپله ددې تذکرې لیکوال سلیمان ماکو سابزی دی.

۴) په اوومه هجري پېړۍ کې د پښتو تذکرة الاولیا لیکل موږ په دې باوري کوي، چې دغه مهال په پښتنو کې ددغسې اثارو د لیکلو ذوق پیدا شوی و او له پښتنو علماوو څخه ځینو یې غوښتل چې ددې ژبې د شاعرانو ویناوې او احوال راټول کړي.

د پښتو ژبې پخواني لیکوال سلیمان ماکو د خپل اسلامي او ديني ذهنیت او د هغه زمان د مسلطو فکري او فرهنګي جریانونو تر اغېز لاندې د هغو پښتنو اولیاوو احوال راټول کړي، چې دده په قول یې ویناوې (اشعار) پرېښي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شپږم څپرکي پوښتنې

- د هغو منشورو اثارو نومونه واخلئ چې د نورو اثارو له مخې يې نومونه تر مورِ رارسېدلي څو متنونه يې نه دي ترلاسه شوي.
- د پښتو د نثر تاريخ کومې پېړۍ ته رسي؟
- په تذکرة الاولیا کې د پخوانيو نثرونو بېلګې ولې نه شته؟
- تذکرة الاولیا چا ليکلې، ارزښت او اهميت يې په ګوته کړئ؟
- په تذکرة الاولیا کې کوم شاعران معرفي شوي دي؟
- د تذکرة الاولیا د ګرامري جوړښت سکښت وشنئ!
- د پښتو د لاسته راغلي نظم او نثر د بېلګو ترمنځ څومره واټن موجود دی، علت يې څه دی؟
- د نړۍ په اکثرو ژبو کې ولې د نظم بېلګې تر نثر پخوانۍ دي؟
- د سليمان ماکو پر تذکرة الاولیا د کومو ژبو لغوي اغېز ښکاري؟
- د سليمان ماکو تذکرة الاولیا پر څو غټو برخو وېشلای شو؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اووم څپرکی

د لرغونې دورې د ادبياتو لغوي شننه

په پښتو لرغونې شاعرۍ او ادبياتو کې ځينې داسې لغتونه کارول شوي، چې اوس يا نه استعمالېږي يا په هغه مانا نه کارول کېږي او يا په لږ تغير سره کارول کېږي، د ژبې تحول تاريخ دا په ډاګه کوي چې په هره ژبه کې دا ډول ادلون بدلون يو طبيعي بهير دی او په ژبو کې دا ډول بدلون پېښېږي، په پښتو لرغونې شاعرۍ او په مجموعي ډول په ټوله ژبه کې دا ډول تغيرات يو طبيعي حالت دی. يا ده دوره کې د امير کرور په شعر، د ابو هاشم سرواني په ژباړه، د شيخ اسمعيل او خرښبون په نارو، د شيخ رضی لودي او نصر لودي په پارکو، د سلطان بهلول او خليل خان نيازي په څلوريزو، د شيخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري په قصيدو د شيخ متي، بابا هوتک، ملکيار غرشين په شعرونو، د زرغونې کاکړ په حکايت، د شيخ تيمن، شيخ عيسی مشوانې او په مجموعي ډول د لرغونې دورې د ټولو شاعرانو په کلام کې ځينې داسې کلمې کارېدلې چې زړه ريښه لري، سوچه پښتو کلمې دي، هغوی هم کارولې او اوس هم کارېږي او يو کم شمېر يې بيا داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چې هغوی کارولي خو اوس د ژبې د کارونې له دورانه غورځېدلي دي. يانې متروکي شوي دي. که څه هم موږ د هر شاعر د کلام په لغوي شننه کې ورته نغوته کړې خو دلته غواړو د موضوع د لا روښانتيا لپاره دې دواړو ډولونو ته يو ځل بيا نغوته وکړو او ددې کلمو يو عمومي جاج واخلو.

دلته لومړی متروکو کلمو ته نغوته کوو او بيا هغو کلمو ته چې پخوا کارول شوي او اوس هم کارېدونکې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متروکې کلمې

متروکې کلمې په ژبه کې هغو کلمو ته ویل کېږي چې پخوا په ژبه کې کارېدلې دي، خو اوس په ژبه کې نه کارېږي، یا پرېښودل شوي وي او د استعمال له دورانه غورځېدلي وي، ځای یې نورو کلمو نیولی وي او یا هم په کې زیات شکلي بدلون راغلی وي، په پښتو لرغونو ادبیاتو کې هم دا ډول کلمې شته چې دلته به یې د ځینو یادونه وکړو. دا کلمې د ببلابېلو شاعرانو په کلام کې راغلي دي.

- د امیر کروړ په ویاړنه کې. من (زړه، اراده) (غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې). په دې مانا چې د زړه، ارادې، عزم او هوډ غشی مې پر دښمنو باندې لګي.

- میرځمن: دښمن
- ژوبله: جنګ
- اودوم: چاره، علاج
- خول: تاج
- دښن: دښمن: (ډاري دښن راځخه)
- زړن: زړور: (رېپي زړن راځخه)
- مخسور: بری، سرخرویي
- بامم: تربیه کوم: (دوی په ډاډینه ښه بامم.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هاشم ابن زید سرواني په شعر کې بیا (خړو) (بدی) په مانا دی چې اوس متروکه ده او همدارنګه (سونې) د (دروغو) مانا لري چې اوس په دې بڼه په ژبه کې نه کارول کېږي.

د شیخ رضی لودي په پارکي کې بیا(کوراوه) کلمه چې د (باطلولو) مانا لري، اوس متروکه ده، رغا (ښزاری) چې اوس په دې مانا نه کارېږي، (ورځ لوی) د (قیامت ورځې) په مانا اوس په دې بڼه نه شته خو (لویه ورځ) اوس هم د قیامت په مانا په ولس کې کارېږي.

د نصر لودي په شعر کې بیا (دښن) د (دښمن) په مانا او (توراوه) د تورپوري کولو یا تهمت تړلو په مانا راغلي چې اوس په ژبه کې په دې بڼه نه کارېږي.

د اسمعیل په شعر کې (کټاره) کلمه چې (د تورې) مانا ورکوي اوس متروکه ده، په بل شعر کې یې بیا (کرغه) چې (توره او وچه ځمکه) مانا لري، اوس متروکه ده، او همدارنګه (برغې) کلمه چې د (ګټې، مقصد او نفعې) مانا لري، اوس نه کارول کېږي، (یانه) د (سفر) په مانا او (څوری) د (سفرخرځ) په مانا د خرښبون په شعر کې متروکې کلمې دي. (سخ) چې د (خوښي او نېک فال) مانا ښندي، هم اوس په ژبه کې نه کارېږي.

د شیخ اسعد سوري په شعر کې: (زمولوي)، (مړاوي کول) اوس ډېره نه کارول کېږي.

- اوکوبه (شان او شوکت، دبدبه) (له اکوبه به یې ډاري تېروجبار) یانې له شان شوکت او دبدبې څخه ډېر زورور هم ډارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- تبرو (تبری) ژوبلورو (جنګي ،سپاهي)، ویرژلو (غمجن)، ژړاژړ (شور و فریاد)، ورټ ورټ (د ژړا حال)، شنار (ظلم) ترار (مضطرب)، نمنځی چار (زاهد او عابد)، سما(سم، اصلاح، عدالت)، ببړې (زولانه)، څوار (صبر) تور نمري (تورکالي)، لي (لولي)، زرغا (شینوالی)، سوړار یا سوراړ (وچه او توده دښته) او ځینې نورې داسې کلمې دي چې اوس په ژبه کې نه کارول کېږي او یا هم په لږ و ډېر تغیر کارول کېږي، یانې دا چې پخواني شکلونه یې اوس متروک شوي دي.
- د شیخ تیمنن په شعر کې بیا (نول) د (پرېشانۍ) په مانا اوس معمول نه دی.

د ښکارندوی غوري په قصیده کې بیا اشلکونه (د شعرونو په مانا کارول شوې) خو اوس په دې مانا نه کارول کېږي او د ژبې له دورانه غورځېدلي دي.

- ایلایي: ښکارندوی د (طاعت او تابعیت) په مانا کارولې، خو اوس په دې بڼه نه کارول کېږي. البته (ایل) کولو یا حصارولو مصدر یا ریښه اوس هم په ژبه کې شته، (ببل یې کړه ایل یې کړه)، د انګرېزي ښکېلاک یو سیاسي فورمول هم و، چې پښتو کې یې مانا په دې شکل راوړې ده.
- ایړ یا ایړونه: د ببړې یا کښتۍ په مانا راوړې چې اوس په ژبه کې نه کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- بربنډ: د (پورته باغ) په مانا اوس ډېره معمول نه ده، خو که پورته يا کښته دوه باغونه وي، لر يا بر باغ يا لر او بر بنډ له استعماله لرې نه بربښي، (لر) او (بر) او همدا راز (بنډ) کلمې اوس هم په جلا جلا ډول په ورځنۍ محاوره کې کارېږي.
- خونوليه (نثارول)، اورو (وريځ) اوس نه کارول کېږي.
- بريځر: چې د (غرمې) په مفهوم راغلی، هم اوس نه کارول کېږي.
- برمل: د ماسپښين مانا لري خو اوس يې کارونه نه شته.
- بودتون: د بتانو ځای چې اوس يې ځای پارسي بتکدې نيولی، د تون له روستاړي سره اوس نورې ګڼې کلمې ننبلول شوي، لکه پوهنتون، روغتون، روزنتون ، بډ (سيال) مانا ښندي دغه راز په ټولېز ډول د لرغونو دورې د شاعرانو په شعرونو کې ، ترمل (مابنام)، ترپلل (تښتېدل)، ټيکاونه (راحت، ارام)، ټيکنه (عدالت، انصاف)، جنډې (ګلونه)، جاندم (دوزخ)، جاجي (فکر کوي)، چنډې (شاعر)، چونې (بلبل)، ځورنګ (ټپي)، ځری (استازی)، ځغلا (تېښته)، خونول (شيندل، تيت)، خړ (بد)، ختې (جامې)، روده (لاره)، رپ (رپېدل) روغی (سلامتي)، رامشت (ساز او سرود)، رغا (بېزاري)، ربل (پېرزوينه)، زمولوي (مړاوي کوي)، ژوبلور (جنګيالي، عسکر)، ژوبلله (زخمي کېدل)، ژوبله (جنګ)، سوران (توپان)، سوب (حاضر)، سوبمن (فاتح)، ستايوال (ستايونکی)، سکنې (پرې کوي)، سار (ساری، مثال)، سينګړونه (ډبرين، ډبريز)، سال (ميده شکه)، سادين (شوديا ره ځمکه)، سور (خوبنې)، سود (ډاډ ، اطمينان)، شنډ (مست)، شنا (مستي)، ښکلل (سينګارول)،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښهانه (ښېګڼه)، غوږن (خبر)، کړونکی (ابشار)، ګانل (د زېوراتو بندول)، لتـه (سـيمه) ، لرمـل (مـازيګر)، ملونـه (ملګري)، مخسـور (بريـاليتوب)، مـلا (ملګرتيـا)، نېـز (سـېلاب)، نمـنځ (احتـرام، ستاينه)، ناره (د شعر يو ډول)، نغوړېده شي (واورېدل شي)، نومړ (نومـوړی)، نمـزدک (جومـات)، ويرژلـی (غمځپلـی)، ودنـه (روزنـه، پرمختګ)، وړانګن (وړانګې لرونکی) او ځينې نورې هغه کلمې دي چې اوس په پښتو کې په دې بڼه او شکل يا ډېرې نه کارول کېږي او ځينې هم يې هېڅ نه کارېږي. البتـه ددې کلمـو ريښـه اوس هم په پښتو کې شته او نـورې کلمـې ورځخه رغېـدلې دي او يـا يـې هم په اصلي حالت کې يو څه بدلون راغلی دی.

ددې ترڅنګ ځينـې داسـې کلمـې هـم شـته چـې ريښـه يـې ډېره پخوانۍ ده، پخوا په لرغوني ادب کې کارېدلې او اوس هم په همغه شکل، همغه مانا او په ځينو برخو کې په ډېر کم مانيز او لفظي تغير سره په ژبه کې کارول کېږي، دېتـه پخـوانۍ خو کارېدونکې کلمـې وايو او دلته غواړو دې ډول کلمو ته هم نغوته وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانۍ خو کارېدونکې کلمې

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه په پښتو لرغوني ادب کې ګڼ شمېر سوچه پښتو کلمې کارېدلي چې ځینې یې متروکې شوي، خو یو زیات شمېر یې په همغه پخواني شکل او محتوا اوس هم کارول کېږي او یا هم لږ شان لفظي او مانیز بدلون په کې راغلی دی. دلته غواړو دې ډول کلمو ته هم په لنډیز سره اشاره وکړو. خو دا په دې مانا نه ده چې دا ټولې هغه پښتو نړه کلمې دي چې په پښتو لرغوني ادب کې کارېدلي دي، هغه کلمې چې پخوا کارېدلې او کټ مټ په همغه شکل او همغه مانا اوس هم کارېږي، هغه په دې کلمو کې شاملې نه دي، خو دا هغه کلمې دي چې په پخوانیو ادبیاتو کې کارول شوي او په وروستیو یا اوسنیو ادبیاتو کې د بیا کارېدنې له امله یې یو ځل بیا د ژوندیو کلمو بڼه خپله کړې، چې ځینې یې دادي:

- اوجار، چې اوس په لږ لفظي بدلون سره د (خراب، ړنګ او ویجار) په مانا کارول کېږي.

- اتل — د (پهلوان) او قهرمان په مانا
- اغېز — د تاثیر او اثر په مانا، اغېزه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغېزمن، اغېزناک

- ایواد — د هېواد او مملکت په مانا: هېوادنی، هېوادوال، هېوادنۍ مینه
- اوخار — د څرګند او مشهور په مانا: څار، اوخار، څارندوی، څارن، څارمن
- استائی — د پلاوي او نماینده په مانا: استازی، استازیتوب
- اغلې — (ښایسته): اغلې او ښاغلی، اغلې هنرمنده
- پاسوال — (ساتونکی): ستر پاسوال، مل پاسوال
- پرتمین — (د عزت خاوند): پرتمینه غونډه، پرتمین کنفرانس
- پلور — (خرڅول)، پېر (۱۵) افغانۍ، پلور (۲۰) افغانۍ
- پېر — (نوبت، مهال): په اوسني پېر کې ډېر کارونه شوني دي.
- پېرل — (اخیستل): پېرل او پلورل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوداګری. دوه برخې دي.

- تورن (تهمتي): ستا د مينې په تور تورن شوم.
- جوپه (قافله): جوبې چوپې خلک راروان دي.
- څپان (څپه): څپان، څپانده، د کونړ څپانده سېن ده.
- څنډونه (غاړې، څنډې): څنډه، د کمره څنډه
- ځغلا (تېښته): ځغاستل، تلل ځغاسته.
- ځلا (برېښېدل): د توري ځلا، ځلا (نوم)، ځلا مجله.
- خاتيځ (لمر خاته، ختيځ): ختيځ فرهنګي ټولنه، ختيځ ښار (جلال اباد).
- درمل (علاج، دارو): اوس درملتون، درملځی.
- رپې (رپېږي): بيرغ.
- ژبور (تېز ژبی): احمد ډېر ژبور سړی دی.
- سورې (فرياد او نارې): نارې سورې وهي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- سین (سیند): سین، اباسین، اباسین سپلاب
- سوځند (سوځوونکی): سوځنده اورونه
- سمی (سم): سم سمکی، سمون
- سوبه (فتحه): سوبمن هم ورځخه رغېدلی دی.
- ستړه (اساس، تهداب، ببخ): پخه ستړه
- ساندې (ویر ماتم): د میندو ساندې
- شخړه (جګړه): د شخړې حل
- ښځمنې (ښځې): ښځمنې شاعرانې
- غبرګون (عکس العمل): د چټک غبرګون قطعه
- کوټ (کلا، قلعه): کوټ، بټې کوټ، کوټوال
- کهول (کورنی): کور، کهول، کهول مجله
- کړېدل (ګرځېدل، ځورېدل طواف): کړېدلی، ځورېدلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ګوابنل (تهدیدول): ګوابنې، خطر، ګوابنینه
- ګروهه (عقیده): اوس یو ځل بیا دود شوې، پوهه او ګروهه یانې علم او عقیده.
- لور (پېرزوینه): لور، لورین، اوس ډېر کارېږي.
- لرغونی (پخوانی): لرغونې دوره، لرغوني ادبیات.
- لمانځنه (ستاینه): د خپلواکۍ د کلیزې لمانځنه یا نمانځنه.
- لتاړ (خراب): په غم کې لتاړ دی.
- مراندې (تنابونه، د زړه رګونه): د زړه مراندې مې سستې دی.
- مېشت (پراته، ساکن): هېواد مېشتی، بهر مېشتی، کابل مېشتي، مېشتغالی (کمپ).
- منښت (قبلول): منښت، ګرانښت.
- نېزوړی (خاشې، خس): سېلاب وړی نېزه وړې ته هم لاس اچوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- نست (نابود): احمد په نست یا نشت حساب دی.
- نتلی (غمجن): اسکېرلی، نتلی، کړېدلی
- ویاړنه (فخریه): ویاړ، ویاړنه، ویاړمن.
- ویرمن (غمجن): ویرنه، ویر، ماتم، ویرمن.
- ځل رنا: ځلېدل، نورالله ځل
- هېښېږي (حیرانېږي): هېښ حیران شوم.
- یون حرکـــت : حرکـــت، پرمخیـــون، لاریون(۴۳: ۱۴-۲۳)

او ځینې نورې هغه کلمې دي چې په یو څه لفظي او مانیز بدلون او په ځینو برخو کې په خپله بڼه اوس هم کارول کېږي.

پر پورتنیو یادو کلمو سربېره په سوونو او زرګونو داسې کلمې دي چې په لرغونو ادبیاتو کې کارېدلې او اوس هم په همغه شکل او همغه مانا کارول کېږي، چې په حقیقت کې ټوله ژبه جوړوي، خو مورِ دلته یوازې ځینو متروکو کلمو او بیا هغو لرغونو کلمو ته نغوته وکړه چې پخوا کارېدلې او د زړو متنونو له ترلاسه کېدلو او کارونې وروسته یوځل بیا راژوندۍ شوي او په معاصرو متنونو او ورځنۍ محاوره کې تر ې د فعالو او کارېدونکو کلمو په توګه کار اخیستل کېږي، یوازې همدې ډول کلمو ته مو نغوته وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جغرافيايي نومونه

هر هېواد لرغوني جغرافيايي نومونه لري، نو زمونږ هېواد افغانستان چې پنځه زره کلن تاريخ لري، هم ډېر لرغوني جغرافيايي نومونه لري. چې په ببلابېلو تاريخي متونو کې خوندي شوي دي. «دلته غواړو د ځينو هغو مشهورو سيمو نومونه واخلو او په لنډيز سره يې معرفي کړو چې د پښتو لرغونو ادبياتو د نظم او نثر په ببلګو کې يې يادونه شوې ده:

- **بالشتان**: د جنوبي غور مشهور ښار و، چې ځينو مورخينو «والشتان» هم ليکلی دی.
- **مندېش**: د غزنويانو او غوريانو په وخت کې مندېش مشهور ښار و، چې مشهورو تاريخ ليکونکو: بيهقي، ګردیزي او جوزجاني يې هم يادونه کړې ده.
- **د خيسار کلا**: دا کلا په «غزنوي» او «غوري» دورو کې ان د مغولو تر تاړاکه مشهوره وه او په ښتو لرغونو ادبياتو کې يې يادونه راغلې ده، ممبي پورې اړه لري.
- **تمران**: د تيموري قبيلې ځای دی، چې د غور ختيځ خواته پروت و.
- **برکوشک**: يانې لوړه مانۍ وه چې فيروزکوه کې پرته وه.
- **وشنج**: د «ياقوت» په قول له هراته لس فرسخه لرې يو ښار و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **غرجستان**: غرج يا غرجستان هغه سيمه ده چې د غور او هرات له شماله پيل تر امو پورې او په لويديځ کې تر مرغابه او مروالرود پورې رسېږي او په ختيځ کې له بلخ سره ننبلي.
- **قصدار**: په اوسني بلوچستان کې يو ښار دی چې اوس يې (خخدار) بولي.
- **هلمند**: په اوستا کې د هلمند يادونه د (هيرمند) په نوم شوې دا سيمه تر ميلاد (۳۰۰۰) کاله وړاندې تاريخ لري چې د (بست ښار) يې مهم دفاعي ښار و.
- **پکتيکا**: دا هم يو لرغونی جغرافيايي نوم دی، ځکه د يونان يو مشهور تاريخ ليکونکي (هيروډوټ) (۴۸۴- **۴۲۵**ق.م) هم په خپله مشهوره جغرافيه کې چې د پښتنو ذکر کوي، دی د پښتنو هېواد (پکتيکا) په نامه يادوي او په پکتيکا کې د سليمان غر، د جرکنې غر، د **ګومل** سيند او د سه ګانې غونډۍ تاريخي ځايونه دي، چې دلته به د **ګومل** د سيند په باره کې هم لږ څه معلومات وړاندې کړو.
- **ګومل سيند**: ګومل سيند د پکتيکا ولايت جنوب خواته د سليمان له غره سره مستقيم تېر شوی چې ان تر جنوبي وزيرستان پورې امتداد لري، دايمي اوبه نه لري، خو د بارانونو په موسم کې په کې اوبه ډېرې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **غور**: دا يو تاريخي ولايت دی، چې ډېرې دفاعي کلاګانې لري، تر ټولو مشهوره کلا يې د قيصر کلا ده چې سلطان علاوالدين اباده کړې وه او بل د (مينار) جام دی.
- **هرات**: هرات د هېواد له غربي ولايتونو څخه دی چې ډېر تاريخي ولايت دی. سکندر مقدوني د هرات ښار د ((اتاکان)) يا ((ارتکايا)) په نوم ياد کړی دی. پر دې خاوره يونانيانو، کوشانيانو، يفتليانو، ساسانيانو او تيموريانو واک چلولی دی.
- **بخدي (بلخ)**: د پخوانيو اريايانو مرکز و چې بل نوم يې د (بيرغونو) ښار و چې دا هم يو لرغونی ښارګوټی و.

سور غر: دا غر ډېر مشهور غر دی چې د کلات شمال شرقي خواته واقع دی. د مغلو د يرغلونو پرمهال به هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه، اتغر، اولان او کلات به يې تالا کول.

- تازی: د کلات په شمال ختيځ کې يوه سيمه ده
- توبه: د کندهار په جنوب ختيځ کې پرته سيمه ده
- جروم: د کندهار له جنوب لويديځ نه تر سيستان پورې سيمه ده.
- جلدک: د کندهار په شمال ختيځ کې پرته سيمه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- داور: هلمند ته نږدې يوه سيمه ده
- دېبل: کراچۍ ته نږدې يو ښار دی
- ديراوت: د پخواني کندهار په شمال شرق کې يوه سيمه ده
- ږوب: د سليمان د غره په شمالي لمنو کې پرته سيمه
- غندان: د کلات او شاه جوی ترمنځ غر دی
- قصدار: په بلوچستان کې يو ښار دی
- کسي غر: د سليمان غر
- مرغه: د کندهار په جنوب ختيځ کې پرته ده
- وازه خوا: د غزني په جنوب ختيځ کې يوه دښته ده.))

(۳۵: ۳۳۱-۳۳۴)

او دغه راز ځينې نور جغرافيايي نومونه چې د شاعرانو د پېژندنې په برخه کې ورته پر خپل ځای اشاره شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اووم څپرکي لنډيز

په پښتو لرغونو ادبياتو کې ځينې داسې کلمې کارېدلي چې هغه اوس په ژبه کې نه کارېږي، په اصطلاح متروکې ګڼل کېږي، ددې کلمو شکل او مانا اوس بدل شوي که استعمالېږي هم نو په لږ و ډېر مانيز او شکلي بدلون سره به کارول کېږي. لکه من، بامم، مخسور، ورځ لوی، دښن، ميرځمن او ځيني نورې کلمې. دا ډول کلمې اوس په ژبه کې ډېرې معمولي نه دي او ځای يې نورو کلمو نيولی دی. دويم هغه کلمې دي چې پخوا په زړو متونو کې کارېدلي بيا له خولو څخه غورځېدلي خو کله چې زاړه متون ترلاسه شول هغه مطالعه او د ګټې وړ وګرځېدل، نو دا لغتونه هم بېرته راژوندي شول او اوس په ورځني ژوند او محاوره کې کارېږي.

دا کلمې يا نومونه دومره خواږه وو چې استعمال يې په ژبه کې تر نورو ورځنيو کلمو هم زيات شو، د هغوی د ريښې له مخې نور نوي لغتونه هم جوړ شول. دا ډول لغتونه ځينو اشخاصو د خپلو کورنيو د غړو د نومونو او تخلصونو په توګه هم غوره کړي، لکه اتل، هېواد، هسک، يون، پاسوال، دريځ، ځار او نورې چې له هغو څخه بيا په ترتيب سره اتلولي، اتلوال، هېوادنی، هېوادوال، لاريون، پرمخيون، مل پاسوال، ستر پاسوال، دريځوال، ځارندوی، ځارمن او ګڼې نورې داسې کلمې جوړې شوې چې اوس زمونږ په علمي، فرهنګي، سياسي، ټولنيزې او حقوقي ترمينالوژۍ کې کارول کېږي، هم د مانا له مخې خوږې دي او هم د شکل له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخې، دا کار ددې سبب شو چې زمونږ یوه زیاته برخه لرغونې ژبنۍ پانګه خوندي شي، دې کار سره نه یوازې دا چې هغه زړه پانګه خوندي شوه، بلکې د اوسنۍ ژبې د لابډاینې سبب هم شوه، درېیمه برخه هغه کلمې دي چې پخوانۍ او اوسنۍ دوره کې په یوه شکل او یوه مانا کارېدلي او کارېږي، پر هغو ځکه دلته بحث نه کوو چې هغه کلمې له شمېره وتې دي، کې زمونږ ژبپوهان او ادبپوهان د پښتو د پخوانیو کلمو په مرسته نورې نوې کلمې جوړې کړي، نو هم به د ژبې پانګه زیاته شي او هم به ژبه لاپسې بډایه او خوږه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اووم څپرکي پوښتنې

- متروکې کلمې څه ته وایي؟
- په پښتو لرغونو ادبیاتو کې کومې کلمې متروکي دي؟
- کومې زړې کلمې اوس یو ځل بیا په پښتو کې کارېږي؟
- د زړو او پخوانیو کلمو بیا کارول او راژوندي کول ژبې ته څه ګټه لري؟
- په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د کومو جغرافیایي نومونو یادونه شوې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم څپرکی

لرغوني دوره کې لومړنۍ منظومه ژباړه

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د ژباړو او په تېره بیا د منظومو ژباړو ډېرې بېلګې نه دي ترلاسه شوي، دا په دې مانا نه ده چې دا وخت به ژباړې نه وي شوي، خو دا چې تر دې دمه یې بېلګې نه دي ترلاسه شوي، علت یې دادی چې زمونږ ډېره پخوانۍ ادبي پانګه د زمانې ناخوالو له لاسه تروړلې ده، د زمانې د ناخوالو ترڅنګ د ژباړو د کمښت یوه وجه شاید دا هم وي چې دا وخت له نورو ژبو سره د پښتو اړیکي ډېر پراخ نه وو، کومه ژباړه چې ترلاسه شوې دا هم له دې امله وه چې یو افغان لیکوال (ابوهاشم ابن زید السرواني) له خپل وطنه د علم په لټه عراق ته تللی و او هلته یې له عراقي شاعر (محمد ابن خلاد) سره شاګردي کړې، عربي ژبه یې زده کړې او بیا یې د نومورې شعرونه پښتو ته ترجمه کړي، چې یوه بېلګه یې تر دې دمه زمونږ لاس ته راغلې ده. ښه به وي چې دلته اصل شعر او ژباړه یې دواړه راوړو او بیا به یې پر بېلابېلو اړخونو خبرې وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربي	پښتو
من كان بملك درهمين تعلمت	ژبه هم ښه وينا كاندي چې يې وينه
شفتاه انواع الكلام فقالا	د خاوند په لاس كې زر او درهمونه
وتقدم الفصحاء فاستمعوا اليه	ژبور ورله ورځي وينا يې اوري
ورايته بين الورى مختالا	د درهم خاوندان تل وي په وياړونه
لولا درهمه اللتى فى كيسه	درهم ژبه ده كه څوك ژبور كېږي
لرايته شرالبرية حالا	ده وسله كه څوك په كاندي قتالونه
ان الغنى اذا تكلم كاذبا	كه درهم يې ځيني ورك سي سي نتلى
قالو صدقت و ما نطقت محالا	بې درهمو يې وي په خړو پېژوندونه
و اذا الفقير اصاب قالو لم تصب	كه بداى سونى وبولي خلك وايي
و كذبت يا هذا و قلت ضلالا	دا وينا ده ښتيانيه له ښتونه
آن الدراهم فى المواظن كلها	كه بېوزلى ووايي ښتيا خبره
تكسو الرجال مهابة و جلالا	نور ووايي دا خو سونى دى تېرونه
فهى اللسان لمن اراد فصاحته	هو درهم ښندي هر چا له لويه برخه
و هى السلاح لمن راد قتالا	د درهم د خاوند هر ځاى پرتمونه.

ددې منظومې ژباړې د عربي او پښتو متن تر كتنې وروسته اوس لومړى راځو دې پوښتنې ته چې لومړى ژباړه كوم فورم لري، غواړو دې پوښتنې ته يو مناسب ځواب پيدا كړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنۍ ژباړه کوم فورم لري؟

دې ژباړې ته د فورم له پلوه ځینو لیکوالو د (قطعې) نوم ورکړی او ځینو ورته هېڅ نوم نه دی غوره کړي. اوس راځو دې ته چې دا منظومه ژباړه قطعه ده که بل فورم؟ د قطعې معمول تعریف دا دی: هغه فورم دی، چې دوه بیتونه یا څلور مسرې لري، د سر بیت یې مقفي نه وي، خو د هربیت دویمې مسرې یې په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري. دا فورم له عربي ژبې څخه دري او پښتو ته راغلی دی. هندسي جوړښت یې په دې ډول دی:

_____

a_____

_____

a_____

ردیف په کې اختیاري، کېدی شي ویې لري او کېدی شي ویې نه لري، په عام ډول ددې خبرې یادول هم ضروري دي چې ردیف په پیل کې په عربي ژبه کې نه و، دا د عجمي شاعرانو اختراع ده چې تر قافیې وروسته یې د یوې اړتیا له مخې ردیف هم رامنځته کړ. دې منظومې ژباړې ته چې مورږ ګورو، نو سربیت یې په عربي ژبه کې مقفی نه دی، یانې مطلع نه لري. خو په پښتو کې بیا مقفی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري (وینه او درهمونه) یې د قافیې کلمې دي (نه، نه) یې مشترک غږونه دي. د نورو بیتونو د دویمو مسرو قافیه یې د سر بیت د دویمې مسرې یا مقفی بیت قافیه تعقیبوي که په عربي بڼه کې یې د بیتونو شمېر یې دوه وای، یانې ټولې څلور مسرې یې درلودلای او ټوله موضوع یې په همدې دوو بیتونو کې خلاصه کړی وای، نو بیا په پوره ډول د قطعې په چوکاټ کې راتله خو اوس چې په عربي بڼه کې هم د بیتونو د شمېر له مخې د قطعې تر حدودو اوړي او د غزل چوکاټ ته داخلېږي، نو په عربي کې هم ورته قطعه نه شو ویلای، بلکې د غزل حدودو ته داخلېږي. ځینو لیکوالو دې ډول فورم ته یې مطلع غزل ویلی چې یوازې د سر بیت یې مقفی نه دی، خو نور ټول د غزل چوکاټ تعقیبوي.

او که پښتو متن کې د سر بیت مقفی وګڼل شي، نو بیا خو تر ډېره د غزل قوانین پرې تطبیقېږي، خو د غزل د فورم له مخې دلته هم یو څه عیبونه په کې لیدل کېږي.

څرنګه چې د غزل د فورم هر بیت یوه مستقله مانا لري، خو دلته د ډې ژبارې بیتونه یو بل سره د مانا له پلوه تر یوه حده تړلي ښکاري، ټول بیتونه یوه واحده اخلاقي موضوع تعقیبوي او هر بیت یې لکه د غزل د نورو بیتونو په شان پوره او خپلواکه مانا نه ورکوي، البته ځینې بیتونه یې خپلواکه مانا هم ورکوي، خو ټول بیتونه یې بیا خپلواک نه دي، د محتوا له پلوه هم (غزل فورم) نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راخپلوي، البته له شکلي پلوه د نورو فورمونو په انډول غزل ته ډېر نږدې دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړنۍ منظومې ژباړې هنري ښکلا

دا ژباړه هم له فني پلوه په ټول پوره او کره ده او هم د ژبنې سکښت له مخې د هرې مسرې د څپو شمېر یې له بل سره مساوي دی، وزني کمی او نیمګړتیا په کې نه احساسېږي، هره مسرې یو په مساوي ډول (۱۲) څپې لري، چې دا له عربي څخه پښتو ته دراغلو اکثرو شعري فورمونو یوه ځانګړنه ده، په تېره بیا د غزل، قصیدې، قطعې، رباعي او نورو.

شاعر چې څه غوښتي هغه مطلب یې په ډېر ښه ډول افاده کړی او ژباړن هم د محتوا ټول حق ادا کړی او موضوع یې په ښه ډول انځور کړې ده. دا شعر یوه اخلاقي ښکلا لري. اخلاقي او انساني پیغامونه له عربو رانیولې تر عجمو پورې ټول یو شان دي، ان د ټولې انساني نړۍ مشترک خصوصیات ګڼل کېږي. په دې شعر کې چې کوم پیغام راغلی، د مال، متاع او پیسو اهمیت یې بیان کړی، په دې اهمیت کې هېڅ بدلون نه دی راغلی، پخوا هم ځینې خلک پیسو ته سرټیټي وو، نن هم درهمو ته سرټیټي دي. نن هم د ستېج

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دریځ پر سر هغه خلک ولاړ دي چې زر لري او زور لري او پخوا هم همدا ډول خلک وو ، نن هم ژبور خلک د د دوی په خدمت کې دي، د اوسني وخت په اصطلاح نننۍ رسنۍ هم چې د سلګونو ژبورو یوه مجموعه ده، د زر او زور خاوندانو په خدمت کې دي. څه چې د زور خاوندان وایي، دوی اکثره همغه خبره تائیدوي او خپروي، د زر د خاوند هر ځای اوس هم پرتم دی او ویاړمن دي، اوس هم هغه څوک چې زور او زر لري که قتل هم وکړي، څوک یې مخه نه شي نیولای، مورږ یې په خپله ټولنه کې رانه مثالونه ګورو ، خو که همدا خلک بیا بې زره او بې زوره شي، نو د عوامو په اصطلاح خړ غوږونه بیا ګرځي او څوک یې سلام ته علیکم هم نه وایي. په ډېرو ټولنو کې دا رواج دی چې پانګوال سړی دروغ هم ووایي، نو نور پرې د رښتیا اطلاق کوي او که خوار او غریب سړی رښتیا خبره هم وکړي، نو څوک ورته اهمیت نه ورکوي، لکه چې وایي د خوار ملا په اذان څوک روژه هم نه ماتوي. رښتیا چې درهم، زر او زور هر چاته لویه برخه ورکوي، دا شعر په حقیقت کې د درهم پر خاوندانو او د هغوی پر غوږوه مالانو یو نامستقیم انتقاد او اعتراض دی، چې د رښتیا او حقیقت پر وړاندې ولاړ دي. په دې نظم کې کومې خاصې ادبي ضایع او لفظي پېچلتیاوې، استعارې، کنایې او نادرې تشبیهګانې نه شته، خو د شعر اخلاقي پیغام دومره ښکلی او قوي دی، چې د نظم نورو برخو ته د چا ډېر پام نه کېږي. په مجموعي ډول دا ژباړه هم د ژباړې د مهارتونو، لفظونو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغام د انتقال له پلوه او د هغه وخت د ژباړې د امکاناتو له مخې
خورا پوره او کره ژباړه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړنۍ ژباړې ژبنۍ پرتلنه

د ژبنۍ ښکلا له مخې ښکلې ژباړه بربښي، زېږې کلمې په کې نه شته او ان د عربي ژبې اغېزې هم پرې ډېرې کمې بربښي، يوازې، «درهم، خلق، قتالونه» په کې عربي کلمې دي، نورې ټولې نږه پښتو کلمې دي، له نن څخه «دولس سوه کاله» کاله مخکې د داسې ژباړې ترسره کوله اسانه کار نه دی، دا چې ابوهاشم سرواني عربي ژبه زده کړې وه او د ابن خلاد شاګرد و، نو پر دواړو ژبو پوره واکمن و. هر څوک چې پر دواړو ژبو حاکم وي او خپله هم شاعر وي، نو هغه ددې قدرت پيداکوي چې داسې ژباړه وکړي. کله چې څوک له يوې بلې ژبې څخه خپلې ژبې ته ژباړه کوي، نو د لومړۍ ژبې اغېزې، په شعوري، قصدي، ناقصدي او ناشعوري ډول او يا هم د لاچارۍ له امله دويمې ژبې ته انتقالېږي، په تېره بيا که دا دواړه ژبې سره ګډه لغوي زېرمه ولري، له يوې کورنۍ څخه وي او يا هم يو واحد ليکدود تعقيبوي.

پښتو او عربي ژبې يو ليکدود تعقيبوي، که څه هم پښتو د اريايي ژبو او عربي د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري، خو د ديني، مذهبي، اقتصادي او کلتوري اغېزو له امله عربي ژبه د اسلامي نړۍ پر ټولو ژبو او په تېره بيا پر ختيزو ژبو خپل خاص تاثيرات لري. ټول ديني او مذهبي مصطلحات له عربي ژبې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې ژبو ته تللي او ډېرو کلمو ته يې انډول هم ناشونی بربښي، سرواني که څه هم ده عربي چاپېريال کې ډېر وخت تېر کړی و، عربي ژبه يې ښه زده وه او طبيعي خبره وه چې په داسې يو حالت کې ضرور د لومړۍ ژبې د ژبارې اغېز ښکاري، خو سرواني له (دريو عربي) کلمو پرته چې هغه هم يو يې خاص نوم (درهم) و چې د هغه ژبارې ممکنه نه وه، په حقيقت کې يوازې دوه کلمې (قتالونه) او (خلق) کارولې چې (قتال) ته يې هم د جمعې مغفن حالت ورکړی (ونه) يې ورسره يوځای کړي. (خلق) هم تر ډېره د (خلک) په ښه کارول کېږي، (خاوند) له دري سره ګډه کلمه ده، نورې نو ټولې پښتو کلمې دي. چې دا ټولې سره راټولې کړو او له پښتو کلمو سره يې پرتله کړو، نو يوه (سلنه) کلمې هم نه جوړوي. په دې مانا چې د سرواني دا نظم په نږه پښتو ژبارل شوی. د سرواني دې ژبارې ته په کتو سره سړی داسې نتيجه اخيستلای شي چې دده له خوا نور ژبارل شوي شعرونه به هم همدا ډول و او دا د ژبارو او بيا هم د منظومو ژبارو په تاريخ کې يو بې ساری عمل او مثال دی چې يو څوک دې له نږدې ژبو څخه ژبارې هم وکړي او د هغو د لغتونو له کارونې دې هم ډډه وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتم څپرکي لنډيز

په لرغوني ادبي دوره کې مور تر دې دمه دوه منظومې ژباړې لرو: يوه هم د ابو هاشم ابن زيد السرواني منظومه ژباړه ده او بله د زرغوني کاکړې منظوم حکايت دی چې د شيخ سعدي له بوستانه يې راژباړلی دی. پښتو لومړنۍ منظومه ژباړه خورا خورې، روانه او له پيغامه ډکه ده. دا منظومه ډېر ښه اخلاقي پيغام لري، ناظم پر ژباړه او دواړو ژبو (عربي او پښتو) پوره واکمن دی. په دې منظومه ژباړه کې د نورو ژبو (د عربي او دري) کلمې په نشت حساب دي، عربي کلمې له (درهم) پرته ټولې دوه (قتال) او (خلق) دي چې خلق لغت هم په اوسني مغفن شکل کې د (خلک) په ښه افاده کېږي او ډېر زيات افغاني شوی ګڼل کېږي. (خاوند) له دري څخه مشترک لغت دی. دا لومړنۍ منظومه ژباړه په ټولیز ډول په نړه پښتو ترسره شوې او عربي کلمې په کې سلنه نه جوړوي. له دې ژباړې څخه ښکاري چې ابو هاشم سرواني نه يوازې يو ښه ناظم او ژباړن و، يو ښه شاعر هم ګڼل کېدی شي، ځکه چې په دې ژباړه کې يې هم شعري استعداد، قريحه او د کلام قوت په ښه ډول معلومېدی شي. د فورم له پلوه دا نظم په عربي متن کې له بې مطلعې غزل سره سمون خوري خو په پښتنو منظومه ژباړه کې تر ډېره حده پرې د غزل فورم زيات خصوصيات تطبيقېږي.

په ټولنيز ډول دا ژباړه د پيغام د انتقال، ژبنې جوړښت، د نظم د سليسوالي او نورو مزاياوو له امله يوه ښه، پوره، کره او په معيار برابره منظومه ژباړه ګڼل کېږي. که ددې شاعر، ناظم او ژباړن نورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

منظومې ژباړې ترلاسه شوی وای، نو د پښتو ادب لمن به پرې لا ښایسته شوې وای.

د اتم څپرکي پوښتنې

- په پښتو کې لومړنۍ منظومه ژباړه د چا له خوا ترسره شوې ده؟
- په پښتو کې دویمه منظومه ژباړه په کوم فورم کې او د چا له خوا ترسره شوې ده؟
- په لومړنۍ منظومه ژباړه کې د عربي ژبې تاثیرات څومره دي؟
- ولې په لومړنۍ منظومه ژباړه کې د عربي او نورو ژبو اغېز کم لیدل کېږي.
- لومړنۍ منظومه ژباړه په کوم فورم کې نظم شوې؟ د هنري ښکلا او اخلاقي پیغام ه باب یې رنا واچوئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهم څپرکی

لرغوني دوره کې لومړنی مشاعرې یا مناظرې

مشاعره په ادبیاتو کې هغه عمل ته ویل کېږي چې د دوو او یا زیاتو شاعرانو له مشترک عمل څخه رامنځته شي. لکه څنګه چې مناظره، مناقشه، مفاهمه، مباحثه یا خبرې اترې د یوه شخص له خوا نه ترسره کېږي، بلکې بل لوری، همکار، ملګری او یا مخالف هم لري، دغسې مشاعره هم هغه عمل ته ویل کېږي چې پر یوه وخت یا مهال یا هم په ببلابېلو وختونو کې د څو تنو شاعرانو له خوا رامنځته شوي وي. مشاعرې هم پر څو برخو وېشل کېږي: مقیده یا طرحي مشاعره چې شاعران په کې د یوه شاعر یوه مسره یا بیت د نورو مخې ته ږدي او نور شاعران بیا همغه بیت، وزن او هنګ تعقیبوي. یانې د همغه بیت په اقتفا یا پلوی شعرونه وایي. ازاده مشاعره چې د یوې محتوا په مناسبت او یا هم له کوم مناسبت پرته جوړېږي او شاعران په کې په ازادانه توګه ګډون کوي او خپل کلام اوروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول مشاعري په پښتو لرغونو ادبياتو او بيا راوروسته کلاسيکه دوره کې هم شته، په معاصره دوره کې يې خو شمېر تر حسابه تېر دی او اوس هم دا لړۍ لاپسې دوام لري.

په پښتو لرغونو ادبياتو کې مورږ لږ تر لږه درې داسې مشاعري يا منظومې مباحثې لرو چې شاعرانو يا ناظمانو يو بل ته په نظم کې خپل پيغام رسولی دی. که ددې شعرونو لومړنۍ برخه نه وای نو دويمه نه رامنځته کېدله، دا ډول شعرونه يو بل سره ترلې دي. حتمي نه ده چې د پوره او کره مشاعري اطلاق پرې وشي، خو که مورږ په پښتو کې د مشاعري څرک لګوو، دا ډول لومړنۍ مشاعري، منظومي مباحثې او يا هم منظومې محتوايي مناقشې له يادې نه شو ايستلای. دا مقيدې مشاعري نه دي او لکه څنګه چې دمخه مو يادونه وکړه په اوسنيو معيارونو ورته پوره او کره مشاعري هم نه شو ويلی، خو که د مشاعرو په باب بحث کېږي، نو دا يې لومړی لاسته راغلې بېلګې ګڼل کېدی شي. دلته به دې دول مشاعرو ته په لنډيز سره اشاره وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ رضی لودي او نصر لودي

لکه څنګه چې مو د شیخ رضی لودي او نصر لودي په پېژندنه کې وویل، دواړه د لودي کورنۍ غړي او یو د بل د تره زامن کېږي، پټې خزانې د دغو دوو تره زامنو دوه ببلابېل پارکي خوندي کړي دي. په دې کې لومړی پارکی د شیخ رضی لودي دی چې د کسي له غره څخه یې ملتان کې د خپل اکا زوی (نصر لودي) ته استولی او دویم پارکی یې د نصر لودي دی چې هغه ببرته دده په ځواب کې ورلېږلی دی.

د شیخ رضی پارکی دادی:

د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونړلی په زیارنه تا په تورو توراوه
لرغون ولې ګروهېدلې چې دې ګوښې اړاوه
هغه ګروه دې اوس اړه کړ چې پلرو دې رنا وه
لودي ستا په نامه سپک شو که هر څو مو درناوه
نصره نه مو یې له کهاله لودي نه یې په کاوه
زموږ رغا ده ستا له ګروهه دور ځلوی په رغاوه.

د نصر لودي پارکی:

د الحاد په تور تورن سوم زه لرغون خو ملحد نه یم
زما دښنه هسې توراکړي که ملحد یم د دښنه یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه اسلامـه نـه تـرپـلمـه　　تورانـو څخـه پـه ترپلـه يـم
ګـروه مـې هغه لرغونی دی　　اوس هـم کـرو پـه لرغونـه يـم
د لـودي زوی سنتـي يـم　　د حميـد لـه لـو کهالـه يـم
تـورانـي دښن چـې وايي　　زه لـه ګروهـه پـه اړه يـم
دا يې تور تاسې دروهـوي　　زه مومن ستاسې په تله
يـــــــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چېرې همدا خبرې په يوه نثري ليک کې سره تبادله شوې واى، دومره خوند به يې نه و، نه به يې پر يوه بل دومره تاثير ښندلى و او نه به تر موږه پورې رارسېدلى و.

که چېرې شېخ رضى لودي د خپلو مذهبي احساساتو تر تاثير لاندې نه واى راغلى، نو دا نظم يې نه شو ليکلى او بيا که چېرې ده خپل دا نظم د نصر لودي د عملونو پر وړاندې هغه ته د يوه غبرګون په توګه نه واى ورلېږلى، نو نصر لودي هم هغه نظم هېڅکله نه ليکه چې د شيخ رضى لودي د نظم په ځواب کې ليکلى و. دا د نظم په بڼه د مذهبي عقايدو د ملاتړ لپاره دفاعي څرګندونې دي. په پښتو کې يې له لومړنيو مشاعرو، نظمي مباحثو او يا هم مناقشو څخه ګڼلاى شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ اسمعیل او خربښبون

د شیخ اسمعیل او خربښبون د کورنیو اړیکو په باب مو دمخه د هغوی د پېژندنې په برخه کې بحث وکړ، نه غواړو هغه بیا تکرار کړو. کله چې خربښبون له کوره په وتو شو او د سفر لاره یې ونیوه، نو د شیخ اسمعیل له خولې ورپسې دا سوې ناري ووتې:

که یون دی یون دی　　مخکې ببلتون دی
له کسي غره څخه　　ځي خربښبون دی
که وروره وروره　　خربښبون وروره
ته چې ببلتون کړې　　زما ویر ته ګوره
چې ځي مرغې له　　تورې کرغې له
هم زولي پاته　　ځې څه برغې له
د خدای دپاره　　خربښبون پاره
چې هېر مو نه کړې　　زمور کهول واړه
زړه مې ویلېږي　　یار مې ببلېږي
ببلتون یې اور دی　　ځان په سوځېږي.

کله چې خربښبون د اسمعیل دا سوې سندې واورېدې، نو د هغه پر زړه یې هم تاثیر وکړ او په خپله یوه بله ناره یا نظم کې یې د هغه درد ته داسې ځواب ورکړ:

ببلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه پېښ وي په وړاندې
له خپلوانو به ببلېږم په سرو سترګو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دواړه ســـترګې مـــې پـــه وينـــو دې ژړانـــدې
اســـمعيله ســـتا نـــارو مـــې زړګـــی سُـــری کـــئ
بېلتانـــه خرښـــبون بيـــا لـــه تـــا پـــردی کـــئ
نـــه هېرېـــږي کـــه مـــې بيـــا نـــه ســـتا يـــادی کـــئ
پـــه چـــړو د ويـــر بـــه پـــرې ســـي دزړه مرانـــدې
ځمـــه ځمـــه چـــې اوږد يـــون مـــې دی و مـــخ تـــه
ديـــا نـــه ځـــوری بـــه اچـــوم و تـــرخ تـــه
ستاســـې يـــاد بـــه مـــې وي بـــس د زړه وســـخ تـــه
کـــه دا مځکـــه غرونـــه ټـــول ســـي لانـــدې باندې.

دې سوال او ځواب ته چې ګورو، نو موږ ته په لرغونې ادبي دوره کې د لومړنۍ مشاعرې څرګونه راپه ګوته کوي. اوس هم داسې شاعران ډېر دي چې يو بل ته يې پيغام په نظم کې ويلای او ځواب يې هم په نظم کې ترلاسه کړی دی.

په دې مشاعره يا نظمي مباحثه کې د سفر مجبوريتونه، د بېلتون درد، سوز، خپګان او يو بل سره د نږدې دوستانو يا هم ورونو مينه او خواخوږي څرګنده شوې ده. که اسمعيل بابا د خرښبون په فراق کې خپلې نارې په نظم کې نه وای ويلې او خرښبون بيا دا نارې نه وای اوږدلې او يا يې پرې تاثير نه وای کړی، نو پوره باور دی چې هغه هم ورته په نظم کې ځواب نه وايه، همدې حالت د يوې مشاعرې يا نظمي مباحثې بڼه خپله کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خليل خان نيازی او سلطان بهلول لودي

خليل خان نيازی د سلطان بهلول لودي د دربار شاعر و، دوی دواړو ېو بل ته د «رباعي» په بڼه دوه نظمونه اورولي چې دا هم د مشاعرې او مباحثې بڼه لري. لومړی خليل خان نيازي سلطان بهلول لودي ته خپله رباعي داسې وويله:

خــړې ورېځــې ژاړي لــه پاســه
کويلــه ږغ کــا ببلتــون لــه لاســه
يــه هغــه لــونې ګــوهر پــه خــول ســتا
دا مرحبــا کــا ســتا زمــوږ مواســه

وروسته بيا سلطان بهلول لودي د هغه په ځواب کې وويل:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راســه
ګــوره اورېــځې د داد لــه پـــاسه
خــول مـــې د عــدل په درو رونړ دی
جــهان بــه زېــب مومي زما له لاسه

د خليـل خـان نيـازي رباعي ددې سبب شوه چې سلطان بهلول لودي هم غبرګون وښيي او دا غبرګون هم په همغه بڼه او همغه فورم کې څرګند کړي چې خليـل خـان نيـازي څرګند کړی و، نـو دا دواړه څلـوريزې هـم يـو بـل سره اړيکـي لـري، د مبـاحثې او مشـاعرې بڼـه خپلوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا په حقیقت کې په پښتو لرغونې شاعرۍ کې درېیمه مشاعره او مباحثه ګڼل کېږي. تر دغو دوو لومړنیو څلوریزو وروسته چې په پښتو کې کومې څلوریزې یا رباعیاني ویل شوي، اکثره یې د همدې لس څپیز جوړښت تابع دي او پښتو څلوریزې تر ډېره حده همدا جوړښت او سکښت تعقیبوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نهم څپرکي لنډيز

په پښتو لرغونو ادبياتو کې نه يوازې د ببلابېلو شعري فورمونو او محتوايي فورمونو ډولونه شته، مشاعرې او مشاعرو ته ورته ادبي هڅې هم ترسره شوي. شاعرانو د نظم په چوکاټ کې يو بل ته خپل پيغام رسولی، د يوه بل سر يې خلاص کړی، د هغوی شکونه يې رفع کړي، يو بل ته يې سپيناوی کړی او ابهامات يې لرې کړي دي.

لږ تر لږه درې داسې بېلګې لرو چې د مشاعرو شکل لري. شيخ رضی لودي او نصر لودي ترمنځ مشاعره يا مباحثه ، د شيخ اسمعيل او خربنبون ترمنځ لفظي مباحثه او د خليل خان نيازي او سلطان بهلول لودي ترمنځ د څلوريزو تبادله چې يو بل ته د سوال او ځواب په بڼه دي، که ددې مباحثو يا مشاعرو لومړی برخه نه وای، دويمه نه شوه رامنځته کېدلای چې دې هر يو بيا خپل خپل علتونه درلودل. که مورږ په پښتو ادبياتو کې د مشاعرو څرک لګوو او تاريخي تسلسل ته ځو، نو نه شو کولای دغو دريو مشاعرو او هغو ته پر ورته بېلګو سترګې پټې کړو، البته دا په دې مانا نه ده چې دا مشاعرې د اوسني وخت له معيارونو او ډولونو سره برابرې دي او په کار هم نه ده چې د اوسنيو مشاعرو او د همغو د معيارونو له مخې دې وارزول شي.

بله جالبه خبره په دې مشاعرو کې دا ده، چې د شيخ اسمعيل نارو ته خربنبون په ناره ځواب ويلای او سلطان بهلول لودي بيا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خليل خان نيازي رباعي ته په رباعي ځواب ويلای، نو ځکه خو د هغو ګډو خصوصياتو لرونکي دي چې په عام ډول په مشاعرو، مناظرو او مباحثو کې کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نهم څپرکي پوښتنې

- ایا په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د مشاعرو څرك شته؟
- په لرغوني ادبي دوره کې د مشاعرو یا مباحثو علتونه څه وو؟
- د شیخ رضی لودي او نصر لودي د پیغامونو د تبادلې هدف څه و او دا پیغامونه یې په کوم چوکاټ کې افاده کړل؟
- په لرغوني ادبي دوره کې څو نظمي مباحثې یا مشاعرې ترسره شوي، نومونه یې واخلئ!
- یو شاعر بل شاعر یا ناظم ته په کوم فورم کې خپل غبرګون څرګند کړی دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

لسم څپرکی

د لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه

په پنځم څپرکي کې مو د لرغونو ادبياتو د نظم فورمونو يا شکلونو ته اشاره وکړه چې په هغو کې هم په ملي اوزانو کې د پښتو خپل ځانګړي فورمونه، لکه: لنډۍ، بګتۍ، نيمکۍ، کاکړۍ، چاربيتې او نور شامل وو او هم مو له عربي او نورو ژبو څخه راغلي شعري فورمونه، لکه: غزل، قصيده، رباعي، مثنوي او نور وڅېړل. دغسې مو په لرغوني دوره کې مشاعره يا منظومه مباحثه وڅېړله، اوس غواړو په يادې دوره کې معنوي فورمونو يا شکلونو ته هم اشاره وکړو. معنوي يا محتوايي فورمونه په مانا او محتوا پورې اړه لري، په شکل پورې اړه نه لري، په هر فورم کې کېدی شي ورته مانا انتقال شي او د يوه معنوي فورم بڼه خپله کړه. البته کېدی شي فورم هم د ځينو لويو تفصيلي محتواوو په لېږد کې خپل رول ولري، خو واړه فورمونه د لنډې مانا او اوږده فورمونه د اوږدې مانا لپاره کارول کېږي د ساري په توګه په يوه قطعه يا رباعي کې مورږ نه شو کولای يو اوږده تراژيکه او يا بله پېښه بيان کړو، خو غزل، قصيده او مثنوي بيا د منځنيو او اوږدو پېښو يا غميزو د بيان لپاره په نسبي ډول ښې وسيلې دي، په تېره بيا مثنوي فورم

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې شاعر يا ناظم په کې ډېر ازاد لاس لري. د دنيا لوی او اوږده داستانونه چې په منظومو فورمونو کې راغلي اکثره يې په مثنوي فورم کې ويل شوي دي. د ارسطو له خوا دا ادبياتو د عمومي ډلبندۍ ترڅنګ چې د ادبياتو محتوا يې «پر غنايي، حماسي او ډراماتيکو يا تثميلي برخو وېشلې وه» (۱: ۱) اوس هم دا نظريه د ادبياتو د مجموعي محتوا د ډلبندۍ له پلوه د تائيد او پامور برېښي، نورو ادبپوهانو هم ځينې محتوايي فورمونو ته اشاره کړې چې له هغې جملې څخه ويارنه، ويرنه، ستاينه، حبسيه، رثايه، خمريه (ساقينامه) او ځينې نور فورمونه دي، په پښتو کې اکثره دا ډول معنوي فورمونه شته، خو دلته مور غواړو ځوازې پر هغو محتوايي فورمونو لنډه رڼا واچوو چې په پښتو لرغونو ادبياتو کې يې څرګندې بېلګې تر مورږه رارسېدلي دي. په دې فورمونو کې ويارنه، ويرنه، ستاينه، خمريه يا ساقينامه، شامل دي. دلته غواړو په ترتيب سره پر دې هر ډول معنوي فورم رڼا واچوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویاړنه یا فخریه

ویاړنه یا فخریه هغه ډول شعرونو ته ویل کېږي چې په هغو کې شاعر یا ناظم خپلې سوبې، بریاوې، مېړانې، تورې او اتلولی بیانوي او پر هغو فخر کوي، یا هم د یو بل اتل پر اتلولی ویاړ کوي او یا په ټوله کې د خپل قوم اتلولي بیانوي او پر هغوی ویاړي. کله کله ځینې خلک (حماسه) او (ویاړنه) یوه له بلې سره مغالطه کوي، دواړه یو شان بولي، په داسې حال کې چې ویاړنه پر خپلو کارنامو ویاړېدل او حماسه د یوې جنګي پېښې کیسه ییز بیان دی. ددې لپاره چې د حماسې او ویاړنې په توپیر پوه شئ، نېه به وي چې دلته لومړی پر حماسې څه ناڅه رڼا واچوو:

حماسه: ((د (ح، په زور) د شجاعت او زړه ورتوب مانا لري او له ډېرو زړو او مهیجترینو ادبي انواعو څخه ګڼل کېږي. حماسه د ادبیاتو په موضوعي یا معنوي ډولونو کې یو ډول دی چې د یو ملت، قوم، قبیلې او یا شخص د مېړانې، تورې کیسې او جنګي کارنامې په حکایتي او داستاني ډول بیانوي. حماسه معمولاً په مثنوي کالب کې وي.

په حماسه کې یوه اساسي موضوع د اتل ده. هره حماسه یو اتل لري. د شرقي ادبیاتو مشهورې حماسې د فردوسي شاهنامه، د اسد خواسي ګرساسپنامه، د دقیقي بلخي ګشتاسپنامه، د هندوانو مهابهارت، راماین او نورې دي. حماسه د حماسي اشعارو له مجموعې څخه جوړېږي. کېدی شي حماسه منثوره هم وي، لکه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسدي طوسي د منظومې ګرشاسپنامې ماخذ منثوره ګرشاسپنامه وه. نو ځکه خو وايي: حماسه په لغت کې زړورتوب او د شجاعت په مانا راغلې ده او په اصطلاح کې هغو منظومو او منثورو اثارو ته وايي چې د جنګ په ميدانونو کې د سترو مېړنو او اتلانو د زړورتوب او رشادت حکايت کوي. په بل عبارت حماسه هغه وضعي اثار دي چې د يو قوم يا فرد د پهلوانيو، مېړانو، اتلولیو او افتخاراتو بيانونه لري.

د حماسو منشا لرغوني، تاريخي، ديني او د پهلوانيو داستانونه دي او يا هم تخيلي داستانونه دي، په (ادبي ډولونه) نومي کتاب کې لولو، څنګه چې حماسه د انساني ژوند د لومړنيو دورو خاطرات جوړوي، نو ځکه دا خاطرات د کيسو او شفاهي افسانو په بڼه سينه په سينه نقلېدل، تر هغې چې وليکل شول، د بېلګې په توګه د فردوسي تر زمانې پورې د رستم او سهراب داستان تدوين شوی او ليکل شوی نه و.

په پښتو کې شفاهي او هم ليکلي منظوم او منثور حماسي اثار لرو. په منثورو شفاهي حماسو کې مورډ ادم خان او درخانۍ، موسی خان او ګلمکۍ، فتح خان او رابيا او نور نکلونه لرو او په ليکلو منثورو حماسي پښتو اثارو کې مورډ محمد امين سرپرېکړي (۱۱۷۴هـ ق مړ) (جګړه د محمود افغان او نيول د اصفحان) نومي اثر او همدارنګه د حافظ نورمحمد (۱۱۷۴ه. ق

(c) ketabton.com: The Digital Library

زوکړی، د بربښنا یا خدیٰ حماسي اثار یادولای شو، چې دواړه منثوري حماسي دي.

د بېلګې په توګه: په پښتو ادب کې (ادم خان او درخانی)، (فتح خان او رابیا) او (موسی جان او ولي جان) نکلونه حماسي دي، مګر منظومي یې نوې او تر منثورو روایاتو ډېرې وروستی دي.

بربښنا اثر: د حافظ نورمحمد دی، دی د محمد امین سرپرېکړي زوی و.

احمدشاهي شاهنامه: د حافظ ګل محمد مرغزي اثر دی.

حماسه: کېدی شي اوږده وي، کېدی شي لنډه وي. روسي او د شرقي اروپا پوهان وایي: کېدی شي حماسه وړه، منځنی او لویه وي.

کله کله د ویاړنې او حماسي شعر ترمنځ هم توپیر نه کېږي، نو ددې لپاره چې د حماسي شعر او ویاړنې په توپیر پوه شو، دلته غواړو حماسي شعر ته هم په لنډیز سره اشاره وکړو:

حماسي شعر: دا اشعار هم د رزم و جنګ ویاړ، افتخار او مبارزې او یا جنګ ته د جنګیالیو د تشویق خبرې رانغاړي، په بله وینا دا ډول اشعار په خلکو کې د مبارزې، روحیه پیاوړې کوي، د ولس د عوامو اعتراضونه، پرخاش او د خلکو جنګي روحیه منعکسوي. زمونږ په لومړنی ادبي دوره کې د بابا هوتک، ملکیار

(c) ketabton.com: The Digital Library

غرشين او تايمني سندرې رزمي او جنګي شعرونه دي او بشپړ حماسي اشعار يې بللای شو، خو حماسې نه دي.

ویاړنه یا مفاخره په لغت کې فخر کولو، د لویۍ اظهارول، پر خپل ځان ویاړل، فخر، مباحثات او ناز ته وایي او په ادبي مباحثو کې مفاخره یا ویاړنه هغه شعر ته ویل کېږي چې شاعر په کې د خپلې کورنۍ او قبیلې افتخارات، سخاوت، شجاعت او پر نفس واکمني، د کمال تر حده په عالي قرینه ویلي دي. په شرقي ادبیاتو کې دا ډول اثار د فخریې په نامه یادېږي. ویاړنه د حماسي اشعارو په فروعاتو کې مطالعه کېږي. په پښتو کې یې نمونه د امیر کروړ شعر دی.)) (۵۲: ببلابېل)

اکثرو ادبپوهانو په پښتو کې د امیر کروړ شعر ویاړنه یا فخریه ګڼلی، خو ځینو ورته حماسي شعر هم ویلای دی. د حماسې او حماسي شعر ترمنځ هم توپیر موجود دی، لکه څنګه چې مو پورته حماسي شعر او حماسې ته نغوته وکړه، نو د هغو له مخې د امیر کروړ شعر په حماسي شعر کې نه راځي او حماسه خو ورته ببخي نه شو ویلای. کله چې هم د امیر کروړ شعر یا نظم له هر پلوه ارزوو، نو د ویاړنې ځانګړنې په کې زیاتې دي. د شاعر د ستاینې محور په خپله خپل ځان دی، د ویاړ ټوله پاملرنه یې د ځان پر چورلیز راځي. زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نه شته، په هنددو سندو پر تخار و پر کابل نه شته. بل په زابل نه شته – له ما اتل نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که پر دښمنو يې د ارادې غشي ځي، پر ژوبله او مات شويو باندې يرغل کوي. که د بريو پرخول يې هسک په ويار او نمانځنه تاوېږي او يا يې د اس له سو ځمکه رېږدي، غرونه تاوېږي، ايوادونه ويجاړېږي، نو دا دده د تورې زور دی.

که د تورې تر شپول لاندې يې هرات او جروم دی او يا يې هم غرج و بامیان، تخار او نور تر اودې لاندې دي، يا ورځخه په مروه کې غشی ګوازرېږي، دښمن ورځخه ډارېږي، ان زړور خلک هم ورځخه رپېږي او د هريرود پر څنډو ځي نو پلن ورځخه تښتي، دا ټول دده د تورې زور دی، که بيا خپلې سوبې هم يادوي، نو پر خپلې تورې د ويار پر محور څرخي.

که د زرنج سوبه يادوي، نو هم په حقيقت کې خپله بريا يادوي او دا بريا بيا د خپل کهول بری هم ګڼي او د سور د کهول ويار هم، په پای کې د خپلې مهربانۍ او لورېښې په باب غږېږي، چې خپلو وګړو لره لور پېرزوينه کوم، دوی په ډاډ سره روزم، پالنه يې کوم او د پرمختيا او ودې لارې چارې ورته برابروم، د همدې تورې مېړانې او اتلولۍ له امله دي چې وايي: پر لويو غرو مې دنيا درومي نه په ځنډ و په ټال، نړۍ زما ده نوم مې بولي پر دريځ ستايوال- په ورځو ځو مياشتو کال- له ما اتل نه شته.

دې کلام ته چې ګورو نو زياته محتوايي برخه يې د خپل ځان، خپلې تورې او خپلې مېړانې پر محور راڅرخي، نو ځکه خو ورته د ويارنې د ځانګړنو له مخې ويارنه يا فخريه کلام ويلای شو. تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغـونې دورې وروسـته پـه نـورو دورو کـې هـم فخريـه يـا ويـاړنيز شعرونه شته، خو څرنګه چې هغه زمونږ د بحث موضـوع نه ده، نـو د ويـاړنې د يـوې عملي بېلګې پـه توګـه د امير کرور پر همدې يـوې ويـاړنې بسنه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویرنه

ویرنه هغه ډول مانیز یا محتوایي فورم دی چې شاعر په کې د خپل دوست، عزیز، اتل یا ممدوح د مړینې، غم، درد او یا هم خپل ځان، خپلې کورنۍ او بل چا په باب غم څرګند کړی وي، په لنډه مانا ویرنه پر غمیزه باندې د غم او درد څرګندولو ته وایي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې دا محتوایي فورم شته چې ښه بېلګه یې د شیخ اسعد سوري هغه قصیده ده چې د محمد سوري پر مړینې یې ویلې ده. دا شعر د شکل له پلوه یوه قصیده او د محتوا له پلوه یوه ویرنه ګڼل کېږي، د مرثیې ځانګړنې هم په کې شته، ځکه چې د محمد سوري د مرګ بیان کوي. په دې ویرنه کې شاعر لومړی د فلک له چارو فریاد کوي بیا د خپل ممدوح توصیف کوي او په پای کې ورته دعا کوي او وایي چې په جنت کې دې مکان شه. شیخ اسعد سوري په پیل کې د فلک له چارو ځکه کوکارې وهي چې د سپرلي ګلان رژوي او هر غاټول چې پر بیدیا وغوړېږي، هغه یې پانې پانې رژوي، همدا فلک دی چې ډېر مخونه یې په څپېړو شنه کړي او ډېر سرونه یې تر خاورو لاندې ښخ کړي دي. له ډېرو واکمنو یې د واکمنۍ تاج کښته کړی او د ډېرو ببوزلو وینې یې تویې کړي دي. له فلک څخه تر شکایت او د هغه له ظلمونو څخه تر فریاد وروسته هغه ته خطاب کوي او خپلې ګیلې مانې ورته بیانوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څـه تـــپری څـه ظلم کاندې ای فلکه!
ستا دلاسه نه دی هـــــېڅ ګل بې له خار

بیا ورته وایي چې په زړه کلک یې، پـر غمجنـو او ویرژلـو د غـم ناتارونه اوروي او دي خطابې ته په همدې ډول دوام ورکـوي. فلک ته تر خطابي بیتونو او له هغه څخه تر فریـاد او شـکایتونو وروسـته پر خپل ممدوح غم او خفګان څرګندوي او بیا فلک ته وایي.

کله غورځوې واکمن له پلازونو
کله کښېنوې په خاورو کې بادار

فلک نه بیا شکایت کوي او ورته ووایـي چې نـن دې یـو ځـل بیـا زمـوږ پـر زړونـو یـو غشـی وویشـت او پـه دې غشـي دې پـه زرګونـو زړونه ژوبل کړل، دې کار سره پر سوریو باندې وبر پربوت او دا لـه همدې امله چې محمد سوري له دې نړۍ څخه لاړ.

د شاعر په وینا د محمد سوري پر مرګ د غور ټول خلک ویـرمن شول او د ښار رڼا پـرې تیـاره شـوله، لـه غرونـو څخـه د غـم اوښـکې څاڅي، په غرونو او رغونـو کې هغـه ښـېرازي نـه شـته او نـه د زرکـو هغـه پخـوانی کټهـار. شـاعر د غـم، درد، فریـاد او شـکایت تـر څرګندولو وروسته خپل ممدوح ته د دعا لاسونه پورته کوي.

په جنت کې دې وتون زمـوږ واکمنه
هـم پـر تـا دې وي ډېر لور د غفار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا قصيده چې له سره تر پايه ګورو ، نو په هر بيت کې يې د غم او ويرتصويرونه ښکاري، نو ځکه ورته ويرنه ويلای شو ، په ځينو نورو شعرونو کې هم د غم ساندې ښکاري، خو د شيخ اسعد سوري قصيده له پيله تر پايه د غم او ويرانګازې لري.

قصيده د محتوا له پلوه له پيله په غم او فرياد پيلېږي او په پای کې په غم او دعا پايته رسېږي. نو ځکه يې د محتوا او مانا له پلوه يوه پوره ويرنه ګڼلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاینه

هغه ډول شعري فورم ته ویل کېږي چې شاعر په کې زیاتره د خپل ممدوح ستاینه کړې وي. په ستاینه کې د بریاوو ذکر کېږي، ماتې ډېرې نه یادېږي او شاعر په کې د خپل ممدوح پر بریا د خوشالۍ اظهار کوي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د ښکارندوی غوري قصیده د ستاینې په محتوایي فورم کې راتلای شي. دا قصیده چې د پسرلي په توصیف پیل شوې، د خپل ممدوح د بریا په توصیف پایته رسېږي. ښکارندوی به پیل کې د پسرلي یادونه کوي. د ښکارندوی غوري قصیده ټوله (۴۵) بیته لري چې د (سلطان شهاب الدین غوري) په ستاینه کې ویل شوې ده. دا قصیده په یوه پرلپسې توصیف یا تشبیب پیلېږي.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنه، لمنې شنې شوې
طیلسان زمرودي واغوسته غرونه

د سپرلي تر ستاینې وروسته بیا د خپل ممدوح ستاینې ته راځي او د خپل ممدوح په باب وایي لکه څنګه چې چونې د جنډیو په صفتونو نه مړېږي، زه هم د سلطان په صفتونو نه مړېږم، خپل ممدوح د (شنسب) له کوره یو راختلی لمر ګڼي او داسې یو پسرلی یې بولي چې له اوکوبه یې غرونه رغونه ودان دي. د ښندو اورویې ټول هېواد اباد کړی، له (قصداره) تر (دېبله) یې ټوله سیمه زرغون کړې ده. په زابل چې د بري پر نیلي سور شي، نو پر (لاهور) د مېړانې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګوزارونه کوي، دښمنان ددې توان نه لري چې دده مخې ته ودرېږي، دده تورې ته ډالونه تاب نه لري د اسلام د دین شهاب او د دین لمر دی، (تورستهان) یې په جهادونو رڼا او روښانه کړل، هر ځل او هر وخت چې دی پر هند و سند یرغل کوي، توره نړۍ په شهابونو باندې روښانوي. د قصیدې پیل، منځ او پای ټول په همدې ستاینو امتداد پیداکوي، بیا پای یې هم په ستاینو پای ته رسي او بیا خپل ممدوح ته دعاګانې کوي او وایي چې د دین شهابه لاره دې روښانه وي، نوم دې پر دریځ، مسجد او هرځای کې ځلانده اوسه.

ځو رانه ســـي ستا په توره د هند لوریه
ځـــو چـــې مات کړې له نړیه بودتونونه
ستا په زېرمه دې خاونده لوی ځښتن وي
مورږ خو ستا په مرسته یونه څو چې یونه

دا قصیده له سره تر پایه له ستاینو او صفتونو ډکه ده، نو ځکه خو ورته د ستاینه یوه ښه ببلګه ویلای شو.

البته په بښتو لرغونو ادبیاتو کې ځینې نور داسې شعرونه هم شته چې څه ناڅه د ستاینې ځانګړنې لري، خو د ښکارندوی غوري دا قصیده تر ډېره حده دا ځانګړتیاوې لري او په ټول یوه پوره ستاینیزه قصیده ورته ویلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساقینامه

خمریه یا ساقي نامه د شعر یو معنوي ډول دی چې د فخریه اشعارو په فروعاتو کې شاملېږي، په دې ډول اشعارو کې به شاعرانو له ساقي څخه د شرابو ارزو کوله، د ساقي، جام، ګل مل او صراحي صفتونه به یې بیانول، د دنیا بې وفایي به یې ښودله او شاعرانو به دا ویل غوښتل چې د دنیا څو ورځې ژوندون بایـد په خوښـۍ، بـزم او مینوشـۍ تېر شي، دا ډول اشعار په عـام ډول د مثنوي په متقارب بحر کې ویل کېدل.

د پښتو ادبیاتو یو نومیالی کره کتونکی (زرین انځور) وایي: ((ساقینامه د ختیځ په شاعرۍ کې ځـوه په زړه بوړې شاعرانه ډول دی چې د شرق ډېرو شاعرانو په کې خپله شاعرانه طبع ازمویلې ده.

د فورم یا قالب له پلوه زیاتره ساقي نامې د (مثنوي) په بڼه کښل شوي، خو د ترجیح بند او ترکیب او نورو کلاسیکو شعري قالبونو په چوکاټونو کې هم د ساقینامو ښېلګې شته دي.

د موضوع له پلوه زیاتره (ساقینامې) د رندانه او مستانه شـېبو د هیلو او یا د همدغو شېبو د انعکاس په څنګ کې د نړۍ بې وفـایي او فنا او د همدې فنا د غم له امله د ساقي څنګ ته د پناه د وروړلو شېبې انځوروي.))(۳: ۲۳)

د لوی استاد عبدالحی حبیبي په وینا ((دې ډول شعرونو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود ، بیا عجمي شاعرانو دغه ډول شعرونه ویـل او پـه همـدې تقلیـدي ډول پـه پارسـي شـاعرۍ کـې د خمریـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعارو ویل او د ساقي نامو جوړول پیل شول او ددغو ژبو د ادبیاتو تر تاثیر لاندې په پښتو شاعرۍ کې هم ساقي نامه ویل باب شوي دي.)) په پښتو کې هغه تر ټولو پخوانۍ لاس ته راغلې ساقینامه چې زموږ په واک کې ده، د زرغون خان نورزي ساقینامه ده چې ګرده (۲۹) بیته ده. زرغون خان نورزی د نوزاد له نورزو څخه و چې پر (۸۹۱هـ) کال یې هرات، خراسان او عراق ته سفرونه وکړل، کله چې شیباني خان سیستان ته ورسېد، ده ورسره جنګونه وکړل، پر (۹۱۳هـ) کال دده پښتو دېوان بشپړ شوی و، دې دېوان درې سوه پاڼې درلودې چې یوه ساقینامه یې موږ ته رسېدلې ده، چې دلته به یې څو بیتونه وړاندې کوو:

ساقي پاڅه پیاله راکړه　　مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لنبو کړه　　اور مې مړ په دې اوبو کړه
زلفې تاوې د سنبل کړه　　پسرلی سو غونچه ګل کا

شاعر وایي، د پسرلي وخت دی، غونچې ګلان شوي، نو ته هم د سنبل زلفې تاوې کړه، بلبلان په شور و فغان راغلي دي او پر ګلستان ګرځي راګرځي او کړېږي، زاهد له صومعی څخه ځي او له میخانې څخه شراب اخلي، نو هر سړی چې ګوري په میو مست دی او په دې پسرلي کې د ګلانو پالنه کوي، په غرو رغو کې لمبې بلې دي، مانا دا چې غاټول په کې غوړېدلي دي، تول جهان سور او شین دی، وچ غرونه هم په ګلو پوښل شوي دي، هر سړی شور او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشالي کوي، د يارانې غوښتنه کوي. پسرلی د يارانو وخت دی او هم د پيمانې د اوچتولو مهال دی، نو بيا ساقي ته خطاب کوي چې:

نو ساقي پاڅه بهار دی ننۍ ژوندون سبا رفتار دی

په دې ډول د پښتو دغه تر ټولو پخوانی ساقينامه د ساقينامې ويلو ټول هغه اداب او خصوصيات رانغاړي، چې شعر پوهانو دغه ډول شعرونو ته د معيار په توګه ټاکلي دي.

ددې ساقينامې مطالعه رابنيي، چې دغه وخت پښتو ادبيات د نورو شرقي ژبو ادبياتو ته ښه نږدې شوي وو.

د ويارنې، ويرنې، ستاينې او ساقينامې ترڅنګ د حماسي او مرثيه شعرونو ځينې ځانګړنې هم شته، خو داسې شعرونه په کې نه شته چې پر هغو دې د بشپړې حماسې او يوې پوره مرثيې حکم وشي. نو ځکه دلته د محتوايي فورمو پر همدغو څلورو ډولوو (ويارنې، ويرنې، ستاينې او خمريې يا ساقينامې) او د هغو پر اړوندو بېلګو بسنه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لسم څپرکي لنډيز

د پښتو ادبياتو په لرغوني دوره کې د ځينو معنوي فورمونو بېلګې زياتې څرګندې دي، ويارنه يا فخريه چې د امير کرور شعر يې نېه بېلګه ده، (ويرنه) چې د شيخ اسعد سوري قصيده يې نېه بېلګه ګڼلای شو، (ستاينه) چې د ښکارندوی غوري قصيده يې نېه بېلګه ده او ساقينامه چې د زرغون خان نورزي مثنوي يې څرګنده بېلګه ده. د امير کرور د شعر محتوا پر ځان باندې د باور، ځان ستاينې او پرځان باندې د ويار پر محور راڅرخي. شاعر پرځان فخر کوي او خپل ځان په خپله ستايي. د شيخ اسعد سوري ويرنه بيا د هغه د ممدوح، دوست او د غور واکمن (امير محمد سوري) د غمګين ژوند داستان او د هغه د پاچاهي رنګېدو ته ځانګړې شوې، چې له پيله بيا تر پايه له غمه ډکه ده او په قصيده کې يو غمګين داستان بيانوي. د ښکارندوی غوري ستاينه بيا د (سلطان شهاب الدين غوري) ستاينې ته وقف شوې او پر هند باندې د هغه د يرغل او فتحې ستايي. قصيده ټوله له ستاينې ډکه ده او د خپل ممدوح پر ستاينې راڅرخي. د زرغون نورزي ساقينامه بيا د ساقي، ميو، ميخانې، ګل ومل، پسرلي، عيش او عشرت پر چورليز راڅرخي.

د پورته معنوي فورمونو ترڅنګ د رزم او بزم او د ژوند د نورو ډګرونو په محتواوو سمبال د ځينو نورو شعرونو بېلګې هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغـوني دوره کـې محسوسـې دي خـو دلتـه مـو د همـدغو څلـورو
ډولونو مصنوعي فورمونو پر يادونې بسنه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لسم څپرکي پوښتنې

- د امیر کروړ شعر د معنوي فورمونو په کوم ډول کې راځي؟
- معنوي او شکلي فورمونه یو بل سره څه ډول اړیکي لري؟
- ویرنه څه ته وایي او پښتو لرغونې ادب کې چا ویرنه ویلې ده؟
- د ویاړنې او حماسې ترمنځ څه توپیر موجود دی؟
- ستاینه کوم ډول معنوي فورم دی، په پښتو لرغوني ادب کې یې بېلګه په ګوته کړئ؟
- ساقینامه څه ډول معنوي فورم دی، پښتو کې لومړۍ معلومه ساقینامه چا ویلې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوولسم څپرکی
د لرغونو ادبياتو فکري څرنګوالی

د ادبيـاتو يـوه ځانګړنه داده چې د هغې په هنداره کې هر څه ځلېږي، په همدې خاطر ادبيـاتو تـه د يـوې ټولنې وجدان هم ويـل کېږي. وجدان ورتـه ځکـه وايـي چې پـه ادبيـاتو کې دروغ نـه ويـل کېږي، د ادبياتو اساس پر واقعيت او رښتيا ولاړ دی. ټولنپوهان په دې نظر دي چې کـه غـواړې د يـوې ټولنې مـتن، بطـن، زړه او ذهـن مطالعه کړې او هغـه وشـې، نـو بايـده دي چې ادبيـات يـې مطالعـه کړې. د ادبياتو د مطالعې له لارې مورږ د اړوندې ټولنې روحيـاتو تـه ورداخلېدی شو. طبيعي خبره ده چې د هرې ټولنې په ادبيـاتو کې تنوع او فکري رنګارنګي موجوده وي. همدا فکري رنګارنګي ددې سبب ګرځي چې د ټولنې د بېلابېلو ډګرونو انځورنه وکړي. پښـتو ادبيات په تېره بيا د لرغونې دورې ادبيات هم طبيعتاً دا رنګارنګي لري. پښتو ادبيات له خپل چاپېريال څخه رنګ او خوند اخلي، څه چې د ټولنې پـه مـتن کـې دي هغـه د پښـتو شـاعرانو پـه کـلام کـې ځلېږي، کله چې جګړه پېښه شوې، نو د رزمـي افکـارو انعکـاس پـه کـې ښکاري، کـه د بزم دوران راغلی، بيـا د بزم رنګ اخلي، کـه د ويـاړ او فخر پراو راغلی، نو بيا پرځان باندې د باور روحيه پيـاوړې شوې، ويـاړنې رامنځته شوي، ملي افکارو وده کړې او دا افکار پـه شعر کې ځلېدلي دي، ديني تفکر چې زمورږ ولس ورتـه ډېر معتقد دی، په پښتو لرغوني ادب کې پـه څېو دی، يـانې دا چې بېلابېـل، اسلامي، غنايي، حماسي، ملي او نور افکـار پـه کې ځلېږي. دلتـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـواړو پـه پښـتو لرغـوني شـاعرۍ يـا لرغـوني ادب کـې همـدې
رنګارنګيو ته نغوته وکړو او غټو برخو ته يې لږ تم شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي افکار

په پښتو ادبياتو کې د اسلامي افکارو څرک د څلورمې هجري پېړۍ نيمايي ته رسي. په همدې وخت کې لوډي شاهانو د اسلام د تبليغ لپاره هرې خواته هلې ځلې وکړې دا هلې ځلې که له يوې خوا د تورې تر سيوري لاندې وې، نو بله خوا د فکر پلوشې هم ورسره مل وې، دا فکري پلوشې د شيخ رضی لودي او نصر لوددي په پارکو کې هم ډېرې ښې ځلېږي، چې د دواړو د مناقشې اصلي علت اسلامي فکر او ګروهه وه. بيا په همدې پېړۍ کې د بېټ نيکه مناجات دي چې همدا ديني اسلامي روحيه لري او تر هغه وروسته د شيخ اسمعيل يو پارکی دی چې وايي:

تېښته وکړه له ابليسه　　چې ابليس لعين ښکاره شي

هلته ورکه پلوشه شي　　تول نړۍ توره تياره شي

نو حل لاره هم همدا ګڼي چې:

که هر چا ابليس خرڅ کړ　　نو يې هله نن داره شي

بيا د شپږمې هجري پېړۍ په جريان کې د اسلامي فتوحاتو کارنامې او د اسلام د مقدس دين د خپرولو لپاره د غوري افغان شاهانو هڅې زمونږ د هېواد او منطقې په تاريخي کتابونو کې راغلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غور شاهانو چې د هندوستان ځمکو ته د اسلام د مقدس دین د خپرولو په منظور لښکرې ورلېږلې. په دغو لښکرو کې د پوځ ترڅنګه علما، اسلامي مبلغین، شاعران او صوفیان هم شامل وو، لکه دمخه مو چې یادونه وکړه، د پښتو ژبې شاعر (بنکارندوی غوري) به هم د (سلطان شهاب الدین غوري) له لښکرو سره ملګری و.

د پښتو ادبیاتو کومې پخوانۍ ښېلګې چې تر موږه رارسېدلې دي، په هغو کې ځینې داسې اثار شته، چې د اسلام د خپرېدو او اسلامي فتوحاتو د ملاتړ لپاره ویل شوي دي. د اسلامي فاتحانو ستاینه یې کړې ده او د اسلام په ننګه د جنګېدونکو اسلامي لښکرو د هڅولو او پارولو هڅه په کې شوې ده. ددغسې خصوصیاتو لرونکې یوه د ملکیار غرشین سندره ده، ملکیار غرشین په خپله سندره کې وایي:

ځښتن مو مل دی اوس مو یرغل دی هېواد د بل دی

غازیانو ګورئ ځښتن مو مل دی

بیا خپلو پلویانو ته وایي چې:

تورې تېرې کړئ دښمن مو پرې کړئ منګولې سرې کړئ

ځله به تښتو ځښتن مو مل دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه بيا پر خپلو سرتېرو او خپلو ملاتړو باندې غږ کوي چې بری زمونږ په برخه دی، زړونه او هوډونه ورته ټینګ کړئ:

که ټینګ کړو زړونه په بري یونه چې زمري یونه

اسلام راڅخه دی څښتن مو مل دی

ملکیار غرشیېن په پای کې پر خپلو غازیانو غږ کوي چې د سلطان شهاب الدین غوري ملا وروتړئ، د دښمن ملا غوڅه کړئ، لوی څښتن زمونږ مل دی او مونږ ته به بری راکوي:

غازیانو راسئ ټول شاوخواسئ د شهاب په ملا سئ

دښمن مو غوڅ کئ څښتن مو مل دی

د ملکیار غرشیېن دا سندره ددې سبب شوه چې پښتانه غازیان په جګړه کې بری ومومي. دا جګړه د اسلامي مفکورې پر بنسټ ولاړه ده او شاعر هم په دې عقیده دی چې څښتن یې مل دی او دوی د اسلام د بریا او د الله تعالی د رضا لپاره مبارزه او جګړه کوي.

دا لوړه سندره د خپل جوړښت له پلوه د پښتو په لرغونو سندرو کې شامله سندره ده او شاعر د اسلامي لښکرو د روحیې د لوړولو او د اسلام په ننګه جنګ ته د دوی د هڅولو په منظور ویلې ده.

لکه څنګه چې مو د ملکیار غرشیېن په پېژندنه کې ویلي وو، دی د پښتنو غرشین قبیلې ته منسوب دی چې د پښتو په ادبي او تاریخي څېړنو او د صوفیانو او علماوو په تذکرو کې د (ملکیار غرشین) په نامه شهرت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار غرشین د سلطان شهاب الدین غوري د زمانې سړی دی، کله چې سلطان شهاب الدین غوري د اسلامي فتوحاتو په منظور پر هندوستان لښکر کشۍ کولې، نو دغه شاعر او عارف هم دده ملګری و. څنګه چې سلطان شهاب لومړی ځل پر (۵۷۱ هـ ق) کال پر ملتان حمله کړې وه، نو دغه رزمي سندره هم زمونږ د ادبي مورخانو په اثارو کې ددغه وخت ګڼل شوې ده. د ملکیار غرشین په شان (تایمني) هم د خپلې زمانې د واکمن (سلطان غیاث الدین غوري) ستاینه کوي او وایي چې د اسلام دین دده په توره روښان دی.

د تایمني سندره:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان چې دی بادار غازي ملک د جهـــان
د فیروز کوه او غور رنا لـه ده ده هم د تېرو تورو برېښنا لـه ده ده
چې توره وکاږي چړتون کړي خالي غلیم یې کله کړي په توره سیالي
غیـاث الدین د غور زمری عالیشان
د اسـلام دیـن دده په تـوره روښـان

شاعر وایي، ما د داور په ځمکه د ارم باغ ولید چې د جنت په څېر ښه ښېرازه بڼ و، د فیروزکوه په شان ودان او هر ګل یې له خوښۍ څخه خندان و، د اوبو ابشارونو دلته اوازونه کول، اوبو سردونه ویل، دې ښکلا ته هر سړی حیران ولاړ و او د خدای پاک د باغ و بستان نندارې یې کوله، تایمني هم د طبیعت ستاینه کوي او هم سلطان غیاث الدین ستایي چې د تورې په برکت یې د اسلام دین

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښانه دی، تایمني د خپل شعر په وروستي بند کې سلطان غیاث الدین د جهان لمر ګڼي، دده په توره هند کې د اسلام دین وغوړېد، دا داسې یو واکمن و چې کله به په غور کې پر اس سور شو، نو پر کافرانو به ناورین راغی او بیا وروسته دعا کوي چې په هر میدان دی دده بری او کامیابي په برخه وي:

غیاث الدین د جهان لمر دی نا
عالم له ده ډېر بهره ور دی نا
هند یې روښانه په اسلام کئ نا
له ځانې خوښ خیرالانام کئ نا
چې یې په غور کې نیلي زین کئ نا
پر کافرانو یې ناورین کئ نا
تل دې بری وي د غازي پر میدان
زه تایمني ستاینه کړم د سلطان

د ملکیار غرشین او د تایمني ددې شعرونو ارزښت په دې کې دی چې د اسلام د مقدس دین د خپرېدو او اسلامي فتوحاتو په ملاتړ او درناوي ویل شوي دي. همدا دوه پښتو سندرې زموږ په واک کې دي، چې دواړه د شپږمې هجري پېړۍ په دوران کې ویل شوې دي، دا سندرې دغه لاندې ځانګړنې لري.

۱) په دې دوو سندرو کې د ملکیار غرشین سندره د پښتو د لرغونو سندرو په قالب کې ویل شوې او بله د تایمني سندره د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د ولسي شاعرې له انواعو څخه د يوې ساده چاربيتي په قالب کې جوړه شوې ده.

دلته د ويلو وړ خبره داده چې د تايمني تر چاربيتې دمخه بله پخوانۍ چاربيته موږ نه لرو او يا تراوسه نه ده کشف شوې.

ددې چاربيتې موجوديت موږ ته رابنيي، چې د شپږمې پېړۍ په جريان کې زموږ د شاعرۍ ملي لرغونو اشکالو ورو ورو خپل ځای د پښتو د ولسي شاعرۍ اوسنيو اشکالو ته پرېښوده او چاربيتې له شپږمې هجري پېړۍ راپدېخوا د پښتو په ولسي شاعرۍ کې رانښلېدلې دي.

۲) په دې سندرو کې د ملکيار غرشين سندره د سلطان شهاب الدين د اسلامي فتوحاتو په يوې تاريخي پېښې پورې مربوطه ويل شوې ده، هغه پېښه مورخينو داسې راوړې ده:

يو ځل د سلطان پر لښکرو د کفر د لښکرو قوت زيات شو او نږدې وو چې د اسلام لښکر ماتې وخوري، نو د پښتو شاعر (ملکيار غرشين) چې په دې لښکرو کې شامل و، دا سندره وويله چې اسلامي لښکر يې جنګ او مېړانې ته وهڅاوه او مسلمانان، لکه زمريان د کفر پر لښکرو راتوی شول او سوبه د افغان سلطان شهاب الدين غوري د لښکرو په نصيب شوه.

زموږ شاعر د لښکرو د هڅولو او پارولو لپاره ډېر مناسب کلمات په خپله سندره کې استعمال کړي دي، چې اوس هم د پارولو خاص قوت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تایمني سندره، سره له دې چې درې بنده یې زمونږ په واک کې دي، د سلطان غیاث الدین غوري په ستاینه کې ده، دده د پاچهۍ شان و شوکت او دبدبه یې ستایلې ده، خو د سندرې په موجود متن کې یو بند داسې هم راغلی دی، چې په هند کې دده اسلامي فتوحات په کې ستایل شوي دي او د اسلام د خپرېدو په لړ کې ددغه سلطان هڅه هم ستایل شوې ده.

۳) ددې دواړو سندرو غټ ارزښت په دې کې دی، چې په دواړو سندرو کې بیان شوي موضوعات او مسایل له تاریخي پېښو سره سل په سلو کې سمون لري او د غوریانو د عصر په مشهور تاریخي کتاب، (طبقات ناصري) او نورو ډېرو تاریخي کتابونو کې دغه مسایل او وقایع چې زمونږ د دغو شاعرانو سندرې ورپورې اړه لري، ټول په تفصیل سره بیان شوي دي.

۴) دا سندرې سره له دې چې په کمي لحاظ ډېرې نه دي، خو کیفیت یې لوړ دی او هغه هم په دې مانا چې په شپږمه هجري پېړۍ کې زمونږ د ولس رزمي روحیه او د غور د افغان شاهانو له حربي او اجتماعي کارنامو سره د پښتنو شاعرانو علاقه او مینه ترې څرګندېږي، د غور د افغان شاهانو دبدبه، جلال او شوکت مونږ ته رابنیي او هم د اسلام له مقدس دین سره زمونږ د خلکو او مشرانو د مینې ښکارندویي کوي. لکه څنګه چې مو په پیل کې یادونه وکړه، په لرغوني ادبي دوره کې پر ملکیار غرشین او تایمني سربېره زمونږ د نورو شاعرانو په کلام کې هم اسلامي او عرفاني افکار له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورایه څرګند ږي، د بېټ نیکه د مناجاتو روح هم اساساً پر اسلامي تفکر ولاړ دی، انسان او په تېره بیا عابد انسان له خدای(ج) څخه په زاریو خپل مقصود غواړي او ورته وایي دا وګړي ډېر کړې خدایه- لویه خدایه لویه خدایه، د شیخ رضی لودي او نصر لودي ترمنځ مناقشه، اندېښنه هم له اسلامي افکارو الهام اخلي، د تشویش غټه خبره هم همدا وه چې شیخ رضی لودي پر نصر لودي باندې شک څرګند کړی و چې ګنې دی له خپلې ګروهې اوښتی او نصر لودي بیا هغه د دښمنو دسیسه بولي او د خپل تره زوی ته وایي چې دی له خپلې عقیدې نه اوړي، (له اسلامه نه پرېلمه- تورانو څخه په تړلمه یم) او بیا د خپل تره زوی شیخ رضی لودي ته وایي: (د دښنو وینا مه مغږده- زه لودي یمه خو زه یم) د سلیمان ماکو د تذکرې د لیکلو علت هم اسلامي افکارو ته ورګرځي، (مراقده د اولیاوو به مې پلټل) د شیخ متي شعر خو سر ترپایه د اسلامي عرفان په ګانه سمبال دی، د زرغونې کاکړ حکایت هم د اسلامي اخلاقو پر محور راڅرخي، د بي بي نېکبختې په کلام کې هم ستر اسلامي پیغامونه او اخلاق ځای پرځای شوي، د دوست محمد کاکړ، شیخ عیسی مشوانی، شیخ سرور لودي، شیخ بوستان او نورو په کلام کې هم اسلامي افکار څرګند دي، پښتو ادب د لرغونې دورې یو زیات شمېر شاعران په حقیقت کې همدا شیخان، دیني موعظین او مذهبي مبلغین دي، پر هر یوه په خپل ځای کې پوره بحث شوی دی. لنډه دا چې د اسلامي افکارو برخه په پښتو لرغوني ادبي دوره کې خورا زیاته او ډېره درنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

غنايي افکار

د پښتو د لرغونو ادبياتو په لاس ته راغلو نمونو کې مور د شپږمې هجري پېړۍ په بهير کې ځينې داسې بېلګې هم ترلاسه کوو، چې په هغو کې يوه سپېځلې، خو سوځنده مينه انګازې کوي.

ددغسې اورنيو عشقي احساساتو لرونکې ادبي بېلګې مور ته يوه د سليمان ماکو له تذکرة الاوليا او بله له پټې خزانې څخه ترلاسه شوې دي، چې په لاندې ډول به خبرې وربانديې وکړو.

له دغسې سندرو څخه يوه سندره د شيخ تيمن کاکړ ده. دا سړی د (سلطان علاوالدين حسين سام) معاصر و او د (۵۵۰هـ ق) کال شاوخوا يې د ژوند زمانه ده. دی په (ډوب) او د پخوانې غور د (کجران) په سيمو کې اوسېدلی دی. دده يوه سندره د پټې خزانې مولف رانقل کړې ده، شيخ تيمن کاکړ په دې سندره کې وايي:

ګهيځ رنا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ويرنا ره سوه
د بېلتون ورځ توره تيارە سوه
ډغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی

شيخ له بېلتون څخه فرياد
کوي او بېلتون يوه ويرنه بولي او
وايي چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زړه مـــې لـــه دې ویرنـــې شـــین دی
پـــه ژړا ژاړم څـــه نـــاورین دی
زرغـــون لـــه اوښـــو مـــې ســـادین دی
پـــه نـــول نـــولېږم چـــې تـــاخون راغـــی

هغه د خپلې معشوقې وصال ته د یوه ستر ارمان په سترګه ګوري او وایي کاشکې چې ژوندی یم چې شهی (معشوقه) یې غېږ ته ورشي او ده سره پخلا شي، دی د همدې ورځې په ارمان دی خو وایي چې اوس له ده څخه دده د معشوقې د ښېلتون زمانه ده.

نـــه بـــه بیـــا یـــم نـــه بـــه بیـــا راســـې
نـــه بـــه تیـــاره شـــپه زمـــا رنـــا ســـې
نـــه بـــه شـــهی راتـــه پخـــلا ســـې
ببلېـــږې پېـــر یـــې اوس د یـــون راغـــی

خو دی بیا د تګ پرمهال هم خپلې معشوقې ته زاري کوي او ورته وایي چې په تګ خو ځې خو د خدای لپاره چې لاړه هم شې، نو چې زه دې له یاده ونه وځم او هېر مې نه کړې:

د څښـــتن پـــار دی هېـــر مـــې نـــه کـــړې
آغلیـــه مـــخ چـــې پـــه یانـــه کـــړې
اور بـــل دې پرښـــوی واتـــه کـــړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه سندره د هغو بدلو ابتدايي شکلونو ته پاتېږي، چې په کندهار او ددې سيمې په شاوخوا منطقو کې په خاص شور او جذب او ځانګړې لحن (غاړه) ويلې کېږي او په دې سيمو کې يې سپړې بدلې بولي.

د شيخ تيمن په دې بدله کې يوه مينه او يوه سپېځلې پښتني مينه څېې وهي او په خورا پرېولو الفاظو کې يې خپله مينه بيان کړې ده، لوست يې اوس هم پر لوستونکي او اورېدونکي خاص اغېز ښندي.

د پښتو بله عشقي سندره چې تر موږ رسېدلې ده، هغه د (قطب الدين بختيار کاکي) خوندوره زړه سندره ده.

لکه څنګه چې دده په پېژندنه کې مو ويلي وو، قطب الدين د احمد زوی د موسی لمسی دی، کورنۍ يې له بختيارانو څخه (سند ته تللې او د سند پر (اوچ) کې اوسېدلې ده. بختياران د پښتنو يوه ستانه قبيله ده، چې د پښتنو د انسابو په کتابونو کې يې يادونه شوې او کورنۍ يې اوس هم په کندهار او د سليمان د غره په لمنو کې اوسي. قطب الدين پر (۵۸۰هـ ق) کال زېږېدلی دی، د اسلامي معارفو او عرفان لوی مراتب يې ګټلي وو او په هندوستان کې شهرت ته رسېدلی و. په (مرات الافاغنه) کې يې قطب الدين بختيار (د قطب افغان) په لقب ستايلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قطب الدين بختيار کاکي يوه د مينې سندره سليمان ماکو په تذکرة الاولیا کې راوړې ده، چې له څو بندونو جوړه ده، هغه وايي:

ويـر مې زړه سوری سوری کړ راتـــه وګـــوره ملوکې
پـه بـبلتون کـې دې وبـاسـم له خوږمنه زړګی کوکې
راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

بختيار بيا ببلتون داسې يو اور ګڼي چې هره شېبه دده زړګی سوځي او دی خپلې مينې دومره لېونی کړی چې د پېلوځي په شان لمبې تري پورته کېږي:

د بـــبلتـــــون اورونـــــه بـــــل دي
هـــر ګـــړی مـــې زړګـــی ســـوځي
لـــېونـــــی يـــــمه د مـــــــينې
ســـــوځم زه لکـــــه پلـــــوځې

نو ځکه خو پر خپلې معشوقې ټينګار کوي او ورته وايي چې:

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

بيا خپلې معشوقې ته په خطاب کې وايي چې کله ته خپل اوربل غوږوي نو دا کار زما پر زړه اور بلوي او د همدې اور له امله

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه خاوري ايرې کېږم او په دې اور مې ګوګل سوځي، نو ځکه خو د مهربانۍ له مخې راته وګوره.

غـــورځـــدلی دې اوربـــل دی اور زمـــــا په زړګی بل دی
زه بـــختيار خاوري ايرې سوم په اور سوی مـــې ګـــوګـــل دی راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

د بختيار دا سندره که څه هم ډېره ساده ده، خو د استاد الفت خبره، يو موثر شعر او ښه نغمه ده او له يوه خوږمن زړه نه راوتلې ده.

د عشق او محبت د دغو دوو زړو ترلاسه شويو پښتو سندرو له مطالعې څخه موږ دوارو سندرو ته دغه لاندې خصوصيات ټاکلای شو:

۱) د عشق او محبت دغه دوه سندرې چې شاعران يې په شېرمې پېړۍ کې اوسېدلي دي او د يوې شاعر د اوومې پېړۍ د لومړۍ نيمايي ډېر کلونه هم ژوندی و، د خپلو شکلي خصوصياتو له پلوه يوه سندره د پښتو بدلې لومړنی شکل دی. د بدلې دغه ابتدايي بڼه موږ ته دا خبره هم رابنيي، چې زموږ د ولسي شعر د معمولو ژانرونو، لکه بدلې او چاربيتې د تشکل زړي همدا وخت زرغون شوي دي. خو د قطب الدين بختيار کاکي سندره خپل لرغوني شکلي خصوصيات لري او موږ يې په خپلو لرغونو سندرو کې حسابوو. او ددې ښکارندويي کوي چې په لرغونې ادبي دوره کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو خپل شعري فورمونه ددې جوګه وو چې د ژوند د هر ډګر افکار او غوښتنې منعکس کړي.

۲) ددغو دواړو سندرو ژبه ډېره روانه او ساده ده، خو ځینې داسې لغات په کې راغلي دي، چې د پښتو په ځینو لهجو کې ښایي موجود وي، خو په عامه پښتو کې نه شته. په همدې ساده لغتونو کې بیا ژوره مینه په ښه ډول انځور شوې ده.

۳) په دواړو سندرو کې عشق او مینه بیان شوي دي. دا مینه سوځنده ده، ښایي ځینې خلک یې د یو معشوق مینه وبولي او ځینې بیا په دې عقیده دي، چې په دې سندرو کې د سوځندې الهې مینې انګازې خورې دي.

په هر صورت د دواړو ډوله مینې احساس ځنې کېدی شي. پر شیخ تیمن کاکړ او قطب الدین بختیار کاکي سربېره د بابا هوتک زوی د (ملکیار هوتک) هم (ترنک) ته یوه عشقي سندره ویلې ده چې پټې خزانې خوندي کړې ده.

د ملکیار هوتک یوه خوندوره سندره پټې خزانې راوړې ده، چې دادی هغه هم دلته راوړل کېږي:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې

زما زړګی خو خپل لالی غواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مکلیار هوتک بیا ترنک ته خطاب کوي او ورته وایي چې خدای خو دې وچ کا چې زه خپل مقصد ته ورسېږم او خپله سوده وموم.

که روده روده د ترنک روده خاوند دی وچ کا

چې زړګی مومي زما خپله سوده

ملکیار، ببلتون یو سپلاب ګڼي او زړه نېزه وړی چې د سپلاب څپو پسې اخیستی دی.

که نېز دی نېز دی نېز د ببلتون دی زړه نېزه وړی

په ویر ژړلی په غم زبون دی

که اور دی اور دی په زړه یې اور دی‌دا اور به وچ کا

د ویر نېزونه بل ډېر په زور دی

شاعر بیا سپورمۍ ته خطاب کوي چې خپلې معشوقې ته یې سلام ورسوي.

نمنځه یو سه سپینې سپورمیه ورته وایه

چې ترنک ټال کړم ستا له خولګیه

بیا د سپلاب خړو اوبو ته خطاب کوي چې ستاسو له لاسه ملکیار له خپله یاره جلا دی او دا جلا والی ده ته د زغم وړ نه دی.

که خړو خړو اوبو سوان کړئ ببل ملکیار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاتې له یار دی سوب یې جانان دی.

د ملکیار هوتک تر سندرې وروسته مورږ په پښتو ادبیاتو کې هغه سندرې چې پوهانو د پښتو لرغونې سندرې بللې دي، نه لرو. د ملکیار سندره ددې ډول سندرو وروستۍ سندره ده، چې د یوې سوځنده مینې بیان په کې په خورا ښکلې بڼه کې وړاندې شوی دی.

دا سندره په خورا ساده ژبه د محبت د یوه سوز په ملتیا له یاره د یوه بېل مین د زړه خبرې دي. دا سندره د پښتو په زړو عشقي سندرو کې خپل ارزښت لري. خو پر دې زړو سندرو سربېره د پښتو لرغونې شاعرۍ د نورو شاعرانو په شعرونو کې هم غنایي افکار ځلېږي. د اکبر زمینداوري مثنوي:

«زه عاشق یم یار هم نیز ــ نور څه نه لرو تمیز»، د هغه یوه بدله «زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم ــ زه د هجران د بېلتتانه د تورو جنګ لره ځم» او همدارنګ د هغه دوه غزلونه:

«د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم

د عشق ویر به تل په خپله پټول کړم»

او «چې مدام زه ستا و مخ وته نظر وړم ــ د بېلتون له بېرې زړه زبر و زبر وړم» کې هم ظاهراً غنایي افکار په څپو دي. او نورو شاعرانو لکه شیخ بستان برېښ، علي سرور لودي او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حماسي افکار

د اوومې پېړۍ د دويمې لسيزې په جريان کې (۶۱۷هـ ق) د افغانستان پر ځينو ښارونو او اسلامي فرهنګي مراکزو د چنګېز د تالانګرو لښکرو حملې پيل شوې. د دغو تباه کارو لښکرو د جنګونو، وحشت او تالان په نتيجه کې ښارونه پر کنډوالې بدل شول، انسانان ووژل شول او فرهنګي مرکزونه ويجاړ شول. عالمان، شاعران او د فرهنګ لوی شخصيتونه يا ووژل شول او يا د خپلو ټاټوبو پرېښوولو ته اړ شول، کتابتونونه او کتابونه له منځه ولاړل.

دغه وخت زمورې په هېواد کې د غزنويانو او غوريانو شاهي کورنيو واک ختم شوی و پر شمالي برخو يې خوارزمشاهانو حکومت کاوه. پر سيستان او شاوخوا سيمو د نيمروز محلي واکمنان مسلط وو، په هرات کې (آل کرت) حکومت درلود او د افغانستان په ختيزو برخو کې ځينې داسې کسان واکمن وو، چې پخوا غوريانو ګومارلي وو.

چنګېز او دده اولادې د اوومې پېړۍ په جريان کې زمورې د هېواد پر بېلابېلو برخو حاکميت درلود او په ډېره بېرحمۍ يې ددې هېواد بېوزلي ولسونه وژل او د تمدن او فرهنګ ننبې يې له منځه وړلې، خو له دغو ټولو بېرحميو سره سره زمورې د هېواد په بېلابېلو برخو کې د چنګېز او بيا د چنګېزي لښکرو پر وړاندې مقاومت روان و. زمورې د هېواد نومیالي مورخ اروابنباد مير غلام محمد غبار په خپل کتاب (افغانستان در مسير تاريخ) کې د چنګېز او دده د اولاد د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تالان او تاړاک پر وړاندې د افغانستان د ببلابېلو سیمو د خلکو د مقاومت بیانونه وړاندې کړي دي.

څرنګه چې پښتون په سیمه کې یو جنګیالی او توریالی ولس و، نو د یرغلګر پروړاندې یې مقابلې ته وردانګلي دي، د مقاومت دا روحیه په ادبیاتو کې هم منعکس شوې ده. چنګېز او دده د اولاد او بقایاوو د لښکرو پر وړاندې د مقاومت موضوع هم د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې منعکس شوې ده.

محمد هوتک په پټه خزانه کې د بابا هوتک یوه داسې سندره راوړې ده، چې د مغلو د تالانګرو لښکرو پر وړاندې د افغانستان د یوې سیمې د پښتنو د مقاومت څرګونه ځینې ایستل کېږي، هغه سندره داده:

پـــر ســـور غوبـــل راتـــه نـــن اور دی
وګړيـــــه جـــــوړ راتـــــه پېغـــــور دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
هـــم پـــه غزنـــي هـــم پـــر کابـــل راغـــی

بابا هوتک د مغلو د همدې وحشیانه یرغل د شنډولو په خاطر په خپلو پښتنو غږ کوي او ورته وایي چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

غښـــتليو ننـــګ کـــړئ دا مـــو وار دی
مغـــــل راغلـــــی پـــــه تلـــــوار دی
پـــه پښـــتونخوا کـــې يـــې ناتـــار دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

بابا بيا د مرغې پر ژوبلورو او غښتلو غږ کوي چې راپاڅئ او د پښتونخوا پر ننګه ودرېږئ او خپلې توري تر ملا وتړئ.

آ دمرغـــــــې غښـــــــتليو راســـــــئ
پـــــر ننـــــګ ولاړ د پښـــــتونخوا ســـــئ
تـــــورې تېـــــرې غشـــــي تـــــر مـــــلا ســـــئ
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی

خپلو ځوانانو او زلمو ته خطاب کوي چې خپل ټټرونه سپر کړئ په تورو کلک ګوزارونه وکړئ ځکه چې زمونږ پر کور او کلي مغلو يرغل کړی.

زلمـــو پـــه غشـــيو کـــړئ وارونـــه
د تېـــــرو تـــــورو ګوزارونـــــه
ور وړانـــدې کـــړئ خپـــل ټټرونـــه
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا هوتک د مغلو ظلم غندي او وايي چې دوی زما د زلمو وينې بهوي، سمه او غرونه پرې سره کوي، خو دې سره سره هغه د پښتنو زلمو تورو ته نه ټينګېږي او ځغلي.

زمـــــا د زلمـــــو وينـــــې بهېـــــږي
ځمکـــــې او غرونـــــه پـــــه ســـــره کېـــــږي
ميرثـــــــى ځغلـــــــي او ترهېـــــــږي
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــى

په دې ترڅ کې پښتنو ته خطاب کوي:

پښـــــتنو هلـــــئ پـــــه غـــــره جنـــــګ دی
ســـــور غـــــر پـــــه وينـــــو د دوی رنـــــګ دی
مهـــــــال د تـــــــورې دی د ننـــــــګ دی
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــى

په پای کې يوځل بيا پر پښتنو زلمو غږ کوي چې پر ننګه ودرېږئ، پـر ننګـه او غيـرت ځـان مـړه کـړئ، د خپلـو پښـتنو کلي،غرونه او ځمکه وساتئ او دښمن په خپلو غشو وپييئ.

زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پييـــه کـــړئ
د پښـــــتونخوا ځمکـــــې ســـــاته کـــــړئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

د پټې خزانې له بیان سره سم هر کله به چې د مغلو لښکرو د (ارغنداو)، پر غاړو لوټ کاوه د (اتغر) او (بولان) سیمې به یې تالا کولې، نو ددې سندرې ویونکي (بابا هوتک) خپل خلک راټول کړل او سره غره ته نږدې یې له مغلو سره جنګونه وکړل.

په دې جګړه کې د پښتنو قوت لږ و او غلیم ډېر و، خو کله چې بابا هوتک په لوړ اواز دا سندره وویله نو زلمي به په جګړه کې تودبدل او سوبه د پښتنو په نصیب شوه.

دا سندره د خپل شکلي جوړښت له پلوه زمونږ ادبپوهانو د پښتو په لرغونو سندرو کې حساب کړې ده. د مضمون له پلوه یې محتوا رزمي ده، چې د پردو لښکرو او تالانګرو په مقابل کې د وطن د دفاع مفکوره په کې منعکس شوې ده او خلک یې د پردو د تسلط پر وړاندې مقاومت ته رابللي دي.

کـه چېرې مـوږ د پښـتو پـه لرغونـو ادبیـاتو کـې د مقاومـت د مضمون لرونکو ادبیاتو لټون کوو، نو څرک یې تر هر چا زیات د بابا هوتک په سندره کې ایستلی شو.

د بابا هوتک زوی شیخ ملکیار هوتک، چې د زېږېدو کال یې د پټې خزانې د لیکنو له مخې (۷۱۵هـ ق) راوزي. د پښتو یو داسې شاعر دی، چې که د مقاومت سندرې یې تر مورږ نه دي رسېدلې، خو ده خپله د مقاومت په جنګونو کې شرکت درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار هوتک تر خپل پلار وروسته د خپل قوم مشر و او د خپلو خلکو د ابادۍ لپاره یې کارونه وکړل او کله چې د پردو یرغلونه د (سیوري) پر سیمه شروع شول. ملکیار هوتک له پردو سره د پرله پسې مقاومت له امله له خپلې سیمې دفاع وکړه او پردي (مغل) یې له خپلې سیمې وشړل.

د بابا هوتک پر دې حماسي شعر سربېره په لرغوني ادبیاتو کې د یو زیات شمېر شاعرانو په شعرونو کې په یو نه یو ډول حماسي رنګ شته، په خپله د امیر کرور شعر که څه هم پوره ویاړنه ګڼل کېږي، خو د توري او مېړانې حماسي رنګ هم لري، د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري په قصیدو کې که څه هم له محتوایي پلوه ویرنې او ستاینې بلل کېږي، خو د حماسي شعرونو رنګ هم لري. دغه راز په ځینو شعرونو کې هم د حماسي رنګ څرکونه لګي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي او نور افکار

په پښتو کې حماسي شعر له ملي افکارو سره تړلی دی. کله چې د یو حماسي حرکت تر شا ملي، وطني او قومي انګېزه او مفکوره ولاړه نه وي، نو نه حماسه رامنځته کېږي او نه هم حماسي شعر. په لرغونې دوره کې چې د بابا هوتک شعر کوم حماسي رنګ اخیستی د هغه علت دادی چې دی د خپل قوم ازادي غواړي، همدغه د ازادۍ مفکوره او انګېزه ددې سبب شوې چې بابا هوتک د مغلو پرضد د مبارزې ډګر ته هم په خپله راووځي هم نور ځوانان وهڅوي او هم حماسي شعر وپنځوي همدا شعر بیا ددې سبب کېږي چې دښمن ماته وخوري، تر هغه وروسته یې زوی ملکیار هوتک هم د خپل پلار لاره ونیوه، هم یې د قوم مشري وکړه او هم یې له مغلو سره مقابله او هغوی یې له خپلې سیمې وشړل.

که څه هم د ملکیار هوتک ډېر شعرونه نه دي ترلاسه شوي، خو پټې خزانې یې یو شعر خوندي کړی. په شعر کې د ترنک رود مخاطب شوی د یوه سوزنده مینې انځورګري کوي، د شیخ اسعد سوري په شعر کې هم د ملي او قومي افکارو انعکاس ښکاري، که محمد سوري د پښتنو واکمن نه وای او شیخ اسعد سوري د هغه د دربار غړی نه وای، نو هېڅکله به یې له درده ډکه داسې قصیده نه وای لیکلې، په قصیده کې حاکمه غمجنه فضا، د سوریو د غم او ماتم انځورګري له ملي درد او فکر سره تړلي عناصر دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکارندوی غوري په قصیده کې هم د سلطان شهاب الدین غوري پر بریاوو چې کوم ویاړ کېږي او یا د هغه ستاینه کېږي، که څه هم اسلامي روحیه پرې حاکمه ښکاري، خو ملي فکر په کې هم په نامستقیم ډول بیانېږي.

په خپله د امیر کرور شعر پرځان او خپل قوم باور زیاتوي او د ملي روحیې د پیاوړتیا سبب ګرځي. د اکبر زمینداروي یو بیت (**د مغلو تمر هسې په اور وسوم ـــ چې به هېر په دې ماتم زمینداور کړم**) هم د ګوډ تیمور او په مجموعي ډول د مغولو پروړاندې د هغه د ملي فکر ښکارندویي کوي. د ملکیار غرشیږن په سندره کې که څه هم اسلامي رنګ غالب دی، خو د شهاب الدین غوري ملاتړ یې د اسلامي انګېزې ترڅنګ د ملي فکر ښکارندویي هم کوي او وایي سره له دې چې (هېواد د بل دی خو څښتن مو مل دی او اسلام راڅخه دی) تایمني که د سلطان غیاث الدین غوري توره ستایي او وایي چې د اسلام دین دده په توره روښان دی، نو ورسره هغه د غور زمری هم بولي. همداسې د نورو شاعرانو په شعرونو کې په یو نه یو ډول ملي فکر او ملي انګېزه ځلېږي. د یادو افکارو ترڅنګ په لرغوني ادبي دوره کې د ژوند پر محور راڅرخېدونکي نور افکار هم ځلېږي. لکه د اشخاصو ستاینه او ځلونه، د خپل چاپېریال ستاینه، د طبیعت انځورنه او نور، خو غټ او څرګند افکار او تمایلات همدا وو چې پورته مو ورته په لنډیز سره اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يوولسم څپرکي لنډيز

ادبيات د خپل چاپېريال محصول دی، په پښتو لرغونو ادبياتو کې هم د خپل چاپېريال انعکاس ليدل کېږي، که بريا ترلاسه شوې، نو هغه په کې منعکس شوې ده، که غم راغلی نو د غم انځورګري په کې شوې ده. که د پردیو يرغل راغلی، نو د هغه د مقابلې لپاره هم حماسي شعرونه ليکل شوي، که لږه ارامه فضا رامنځته شوې، نو بيا عرفاني افکارو هم شعر ته لاره پيدا کړې، د فردي مينې انځورګري هم په کې ښکاري، يانې غنايي شاعري هم شته او همداسې د ژوند نور اړخونه، يانې په پښتو لرغونې شاعرۍ کې د غنايي، حماسي، ملي او نورو افکارو د شاعرۍ بېلګې شته. شاعرانو چې څه محسوس کړي او دوی تړې اغېزمن شوي، نو هغه يې په خپل کلام کې منعکس کړي دی. په پښتو لرغونې شاعرۍ کې شعر په تېره بيا حماسي شعر ددې سبب شوی چې د جګړې لوری بدل کړي. مذهبي اشعار د مذهبي ليدلوريو د بدلون لپاره موثر ثابت شوي، ناسم پوهاوی يې له منځه وړی، غنايي شعرونو د شاعرانو زړونه تش کړي، ديني او اخلاقي شعرونو د شاعرانو او ولس زړه تسکين کړی او د مقاومت ادبياتو ولس، ټولنه او هېواد د پردیو له يرغله ژغورلی او ولس يې د هغوی مقابلې ته هڅولی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډه دا چې د پښتو ادب د لرغونې دورې لمن د ببلابېلو افکارو له مرغلرو ډکه ده. څرنګه چې ولسي او ټولنیز ژوند او پرمختګ کړی، ادبیاتو یې هم همغه بهیر تعقیب کړی او همغه فزیکي پېښې او فکري جریانونه یې انځور کړي دي. که مورږ غواړو له دویمې هجري پېړۍ څخه بیا تر یوولسمې هجري پېړۍ د پښتنو سیاسي، ټولنیز او کلتوري ژوند مطالعه کړو، نو په یاده موده کې باید پنځول شوي پښتو ادبیات له نظره تېر کړو. دا ادبیات په مجموعي ډول د پښتنو د ټول تفکر یوه ډېره ښه هنداره ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يوولسم څپرکي پوښتنې

- پښتو لرغوني شاعري کوم افکار ځلېږي؟
- په پښتو لرغوني شاعرۍ کې اسلامي او عرفاني افکار وڅېړئ؟
- د کوم شاعر په شعر کې د مقاومت افکار زيات ځلېږي؟
- ايا په پښتو لرغونو ادبياتو کې د مينې سندرې شته؟
- پښتو لرغوني شاعري د پښتنو د ژوند د کومو برخو انځورنه کوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولسم څپرکی

د لرغونې دورې عمومي ځانګړنې

پښتو ادبیات په لرغونې دوره کې ځینې داسې ځانګړي خصوصیات لري چې راوروسته دوو نورو دورو کې یې هغه ځانګړنې د نورو ژبو تر اغېزې لاندې راغلي دي، طبیعي حالت، نړۍ والی، سوچه والی، د ملي وزنونو کارونه، د نورو ژبو د تاثیراتو نشتوالی او یا هم ډېرې لږې اغېزې ددې دورې عامې ځانګړنې دي. نه یوازې پښتو ادبیات، بلکې د نړۍ د هرې ژبې ادبیات یو لړ داسې ځانګړنې لري چې هغه له نورو ژبو څخه جلا وي او ددې ژبې خپل خصوصیات او پانګه ګڼل کېږي. په عام ډول بیا ځینې داسې ځانګړنې وي چې هغه په ټولو ژبو کې یو شان وي، تخیل، عاطفه، درد، وزن، اهنګ، هنري ارزښت، ولوله یا احساس او نور هغه خصوصیات دي چې د نړۍ د ټولو ژبو په ادبیاتو کې یو شان دي او همدا عناصر دي چې ادبیات ورځخه جوړېږي. د ادبیاتو بېلابېل فورمونه بیا هغه وسیلې دي چې د یوې ژبې ادبیات له بلې سره توپیر کوي. پښتو ادبیات د فورمونو له مخې ډېر بډایه دي. ځینې ادبپوهان د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې په باب وایي: «د خپل چاپېریال مناظر، غرني افکار، متانت، رانه او متین احساسات لري، ملي سبک په کې ډېر تعقیب شوی، له ژبنې پلوه دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سندرې، ساده، سپېځلې او سوچه دي. زړو اريايي سندرو ته ورته ي، دعاوې، مناجات، ديني احساسات او د خداى مينه په کې ځلېږي. حماسي او جنګي احساسات هم لري، ديني موعظې او نصايح هم په کې شته. عشقي جذبات او احساسات هم لري، په لنډ ډول ويلاى شو چې د پښتو لرغوني شاعرۍ عمده موضوعات سندرې، قومي ويارنې، ويرنې، مينه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخيلات او لفظي صنايع دومره نه ليدل کېږي.)) (۳۳: ۴۴-۴۵)

دلته په دې څېړکي کې لومړى غواړو پر پښتو لرغونو ادبياتو لومړى د خپل چاپېريال اغېزې وڅېړو، بيا به له لغوي پلوه دې ته نغوته وکړو چې پښتو لرغونو ادبياتو کې د نړۍ والي او سوچه والي عنصر ولې زيات دى، د نورو ژبو اغېزې څومره او څرنګه دي؟ د پښتو ادبياتو لوړتيا او ځوړتيا ته به هم نغوته وکړو، بيا به په مجموعي ډول د پښتو لرغونو ادبياتو عمومي ځانګړنو ته اشاره وکړو، يوه عمومي ډله بندي به يې وکړو او عمومي جاج به يې واخلو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل چاپېريال

د هرې ټولنې ادبيات د همغې ټولنې له بطن او چاپېريال څخه راټوکېږي، څه چې په ټولنه کې وي همغه په ادبياتو کې ځلېږي په همدې خاطر ادبياتو ته د ټولنې ضمير يا وجدان ويل کېږي، نو که مورږ غواړو د يوې ټولنې د روحياتو عمومي جاج واخلو نو بايده دي چې ادبيات يې مطالعه کړو. پښتو ادبيات هم د بلې هرې ژبې د ادبياتو په څېر د خپل چاپېريال محصول دي، د پښتو لرغونو ادبياتو پر مهال قومونه او ولسونه هم لکه د اوس په شان زيات په رابطه کې نه وو، چې يو پر بل ډېرې اغېزې ولري، نو شاعر پاتې کېده او خپل چاپېريال يې، هر څه چې د شاعر په خپل چاپېريال کې موجود وو، همغه يې د خپلې تجربې او شعري کيفيت په قوت خپل شعري کالب ته داخلول، نو ځکه خو که مورږ د پښتو ادبياتو لرغونې دوره ارزوو، نو تر ډېره زياته حده يې د خپل چاپېريال محصول ګڼو، البته ورو ورو د فورم او محتوا دواړو له پلوه د نورو ژبو تاثيرات پرې راځرګند ېږي. خو په لرغونې ادبي دوره کې د خپل چاپېريال تاثيرات تر هر څه زيات دي.

په دې دوره کې پښتو شعر کې هغه پېښې راځرګند ېږي چې پښتون ولس په تېره بيا د دې ولس مطرح سياسي، ټولنيزې او فرهنګي ژېرې ورسره مخامخ شوي دي.

د امير کرور ويارنه د هغو پېښو يادونه کوي چې شاعر په خپله ورسره مخامخ شوی، که دی يو واکمن، امير او پهلوان نه وای، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول شعر يې نه شو پنځولی. دده شعر دده د خپلو اتلولیو انځورنه کوي. د شیخ رضی لودي او نصر لودي کلام د مذهبي حوادثو او د هغو په باب د دوو شخصیتونو د تعبیر ژبړنده دی. د خړښبون او شیخ اسمعیل پارکي هم د سفر د یوې حادثې انځورګري کوي، که دا دوه دوستان او ورونه د سفر له حادثې سره نه وای مخامخ شوي او بیا دې حادثې د دواړو پر روحیاتو او جذباتو اغیزه نه وای کړې، نو دا سوې ناڅې نه رامنځته کېدلې، دا ناڅې د دوستانو د سویو زړونو او ولولو انځورګري کوي. د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدې هم د څو ښلابښلو حوادثو یو تسلسل دی، دا ټول د هغه چاپېریال ژبړنده دي چې دا حوادث په کې ټوکېدلي دي.

د شیخ اسعد سوري قصیده د یوې داسې غمجنې پښښې انځورنه کوي چې شاعر په خپله نړۍ هغه لمس کړي، احساس کړي او پرې دردېدلی دی. شاعر خپل یو نړۍ دوست او مشر له لاسه ورکړی، شاعر دې پښښې دردولی او د قصیدې په فورم کې یې خپل احساسات او غبرګون څرګند کړی دی. ښکارندوی غوري هم د سلطان شهاب الدین غوري له فتوحاتو سره ملګری شخص و، داسې ښکاري چې حوادث یې په خپل سترګو لیدلي او په خپل کلام کې یې په ډېره هنري ژبه انځور کړي دي. تایمني هم د خپل سلطان ستاینه کوي او هغه د غور زمري بولي، بابا هوتک بیا د مغلو د هغه ظلمونو انځورنه کوي چې د پښتونخوا پر غرونو او رغونو، کلیو او باندو او پښتنو راغلي دي. د نورو شاعرانو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعرونو کې چې هم کوم حوادث انځور شوي، اکثره يې داسې حوادث دي چې ددې ټولنې د ځانګړو حوادثو زېږنده دي او د بل چاپېريال محصول نه دي، دا د پردي محيط حوادث نه دي چې شاعر دې د هغو تر تاثير لاندې راغلی وي او بيا دې يو شعر پنځولی وي، داسې ببلګې نه لرو، البته د ژباړې له لارې يو څو داسې شعرونه لرو چې هغو ته به په خپل ځای کې اشاره وکړو.

ځرنګه چې هغه مهال د ژوند چاپېريال او انساني کړه وړه د اوس په شان له بل چاپېريال سره ډېر په تماس کې نه وو، نو ځکه خو پښتو شاعري زياتره د خپل چاپېريال په محدوده کې پاتې شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نړه والی

نړه والی او سوچه والی د پښتو لرغوني ادب يوه اساسي ځانګړنه ده، دا نړه والی په تېره بيا د لرغوني دورې په لومړۍ برخه کې ډېر زيات دی. وروسته وروسته بيا په نورو پراوونو کې د نورو ژبو اغېزې ورو ورو زياتېږي. خو په لومړۍ مرحله کې دا تاثيرات نه ترسترګو کېږي. د امير کرور شعر په مجموعي ډول له نړدې دوه سوه او اوولس (۲۱۷) کلمو څخه جوړ دی چې سل په سلو کې پښتو کلمې دي، د بلې ژبې کلمې په کې نه ليدل کېږي، پر شعر باندې حاکمه روحيه هم د پښتنو د ځان باورۍ له روحيې څخه الهام اخلي، خپله شاعر هم واکمن دی هم شاعر، پر ځان باوري او ډاډه دی. د شعر فورم هم په خپله هم زړو اريايي شعري فورمونو ته ورته دی، د شيخ اسمعيل او خرښبون شعرونه هم سل په سلو کې له پښتو کلمو څخه جوړ دي. د بېټ نيکه شعر کې هم د نورو ژبو کلمې نه شته. په پښتو کې لومړۍ منظومه ژباړه که څه هم له عربي څخه ژباړل شوې، خو په ټول شعر کې يې يوازې (دوه درې) کلمې عربي دي. د نصر لودي او شيخ رضی لودي په دواړو شعري بېلګو کې يوازې هغه کلمې عربي دي چې تراوسه يې په پښتو کې معادل نه شته؛ دينې ترمينالوژي ده او پښتو کې ورته انډولونه نه شته. د شيخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري په قصيدو کې که څه هم د نورو ژبو (عربي او دري) ژبو کلمې شته، خو ډېره سوچه او نړه پښتو ويې پانګه يې هم خوندي کړې ده. د ملکيار غرشين په سندره کې هم د (غازي او اسلام) له کلمو پرته نورې ټولې کلمې نړه پښتو دي، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فورم له مخې يې هم نړه پښتو وزن کارولی دی. د شیخ تیمن کاکړ عشقي یاغنایي سندره هم د ملي اوزانو په رنګ، رنګ شوې او له نړه پښتو کلمو څخه جوړه شوې ده.

د قطب الدین بختیار کاکي سندره هم د وزن له پلوه په ملي وزن کې ویل شوې او ټوله سندره له نړه پښتو کلمو څخه رغېدلې ده. د بابا هوتک شعر هم له نړه پښتو کلمو څخه رغېدلی دی، دا سندره حماسي رنګ لري، د نورو ژبو کلمې په کې نه دي کارېدلي، د ملکیار هوتک د ترنک سندره خو له هره پلوه هم د وزن، هم د ادا د طرز او هم د کارېدلو کلمو له مخې یوه نړه پښتو سندره ده. همداسې د نورو شاعرانو په شعرونو کې هم پښتو شعر خپل نړه والی تر زیاته حده ساتلای دی. البته د نورو ژبو اغېزې هم پرې ورو ورو راځرګندې شوي چې دلته د هغه یادونه هم کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نورو ژبو اغېزې

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې په لومړۍ برخه کې د نورو ژبو اغېزې نه لیدل کېږي، نه یې ژبني تاثیرات څرګند وو او نه هم د فورمونو له پلوه د کومې ژبې شعري فورم په کې په بشپړ ډول څرګند شوی دی. خو د همدې دورې په نورو پړاوونو کې بیا ورو ورو دا تاثیرات راڅرګند شول. د عربي او دري ژبې د تاثیراتو څرکونه ولګېدل. دلته به لومړی د عربي ژبې تاثیراتو ته ګوته ونیسو.

له عربي ژبې څخه ځینې شعري فورمونه پښتو ته راغلل، لکه قصیده، غزل، مثنوي او رباعي. د ساري په توګه د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدې، د خلیل خان نیازي اون سلطان بهلول لودي څلوریزې، د اکبر زمینداوري، زرغون خان نورزي، زرغونې کاکړې او دوست محمد کاکړ مثنوي او همدارنګه د زمینداوري، علي سرور لودي او نورو غزلونه او داسې نور. په لرغوني ادبي دوره کې لږ تر لږه همدا څلور نظمي فورمونه (قصیده، رباعي، مثنوي او غزل) رامنځته شوي دي. د قطعې یادونه هم شوې خو د پورته فورمونو په شان د بشپړې قطعې پخه بېلګه نه ده ترلاسه شوې.

د شیخ رضی لودي او نصر لودي په نظمونو کې د عربي کلمو څرک راڅرګند شو. په لرغوني دوره کې ابو هاشم سروانی لومړنی سړی و چې ژباړه یې پښتو ادب یا شاعرۍ ته راوړه، دویمه ژباړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا له دري ژبې څخه د زرغونې کاکړې په وسیله د شیخ سعدي بوستان څخه شوی چې د هغې یو حکایت تر موږه رارسېدلی دی.

په لومړنۍ ژباړو کې د عربي ژبې ډېر کم شمېر وییونه پښتو ته داخل شول او په دویمه کې هم د عربي او دري ژبو یو شمېر کلمې پښتو راخپلې کړې چې د یادو شعرونو په لغوي شننه کې مو ورته نغوته وکړه.

شیخ اسعد سوري لومړی معلوم شاعر دی چې په پښتو کې یې پوره او کره معیاري قصیده ویلې او بشپړه بېلګه یې زموږ په لاس کې ده. نه یوازې دا فورم له عربي څخه پښتو ته راغلی، بلکې یو شمېر عربي او دري کلمې هم ورسره پښتو ته داخل شوي، د ښکارندوی غوري قصیده هم همدا بڼه لري، د سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې له نامه څخه یې نیولې بیا یو شمېر نورې عربي او دري کلمې پښتو ته داخل شوي، زرغون خان نورزي بیا ساقینامه یا خمریه اشعار له عربي او پارسي څخه په الهام اخیستو پښتو ته داخل کړل، په دې ډول هم د فورم، هم د محتوا او هم د ویي کارونې له مخې د نورو ژبو تاثیرات پر پښتو ادب باندې څرګند شول. د پښتو ژبې شاعرانو د یادو ژبو له ادبي زېرمو څخه د خپلې ژبې د ادبي پانګې د لابډاینې لپاره ګټه پورته کړه، خپله ادبي پانګه او جوړښتونه یې هم وساتل او د نورو یې هم راخپل کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوړتيا او ځوړتيا

د پښتو ادبياتو په لرغوني دوره کې له کمي پلوه ډېر کم ادبي اثار ترلاسه شوي، دا دوره هم خپله لوړتيا او ځوړتيا لري، خو څرنګه چې د لاسته راغلو ادبي اثارو ښکلګې کمې دي، نو ځکه خو د لوړتيا او ځوړتيا ښلوالی هم اسانه کار نه دی. خو ځينو لاسته راغلو ښکلګو ته په کتو سره سړی دا ويلای شي چې د خپل وخت له معيارونو سره سم ډېرې ښې ښکلګې دي، خو وروسته بيا دې ښکلګو تداوم نه دی پيداکړی، مانا دا چې خبره له لوړتيا څخه ځوړتيا ته رسېدلې ده، ښه ښکلګه يې د شيخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصيدې دي چې نه يوازې په لرغوني دورې کې يې په دې قوت تداوم نه دی پيداکړی او يا يې که پيداکړی هم وي، مونږ ته يې ښکلګې نه دي رارسېدلي، د دواړو قصيدو قوت ته چې سړی ګوري، نو پوره باوري کېږي چې دې شاعرانو به خپله هم ډېرې قصيدې ويلې وي، ان نور چاپېريال هم دې ډول قصايدو ته مساعد و. خو د تداوم نورې ښکلګې يې نه دي ترلاسه شوي. د اکبر زميندارې غزل او مثنوي هم ډېر قوي برېښي، خو تر هغه وروسته بيا دا بهير نه دی تعقيب شوی او يا يې هم کمې ښکلګې ترلاسه شوي. همداسې د رباعي فورم په برخه کې، ژباړه هم په همدې ډول درواخله د ابوهاشم سرواني تر منظومې ژباړې څه باندې (شپږ سه) کاله وروسته بيا د زرغونې کاکړ د بلې ژباړې خوږه ښکلګه لرو، خو په دې دومره لويه زمانه کې بيا د ژباړې پوره تشيال ليدل کېږي، کله بيا هم تر ځوړتيا وروسته ښرته لوړتيا رامنځته شوې، خو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجموعي ډول په دې دوره کې د کلاسیکي دورې په شان داسې پراوونه نه شته چې په مشخص ډول دې ددې دورې یو پراو له بلې څخه ډېره لورتیا ولري، لکه په منځنۍ دوره کې چې د خوشال پراو تر روښانیانو زیات پراخ او پرمختللی او له هنري پلوه پوره او کره دی.

په لرغونې دوره کې د یوه شاعر د ژوند او د هغه د کلام او د بل شاعر د ژوند او د کلام د بېلګو ترمنځ هم ډېر زیات زماني واټن موجود دی. د ساري په توګه د امیر کرور (۱۳۹-۱۵۴هـ) او ابوهاشم سرواني (۲۲۳- ۲۹۷هـ) د ژوند ترمنځ نږدې (یو نیم سل) کاله زماني واټن دی. په دې بهیر کې بیا مورږ بله کومه ادبي بېلګه نه ده ترلاسه کړې. د ابوهاشم سرواني (۲۲۳- ۲۹۷هـ) څخه بیا د شیخ رضی لودي او نصر لودي (۳۵۰-۴۰۰هـ) د ژوند ترمنځ نږدې (سل) کاله واټن دی. په دې نږدې یوه پېړۍ کې بیا هم د پښتو ادب کومه بېلګه مورږ ته نه ده رارسېدلې. د شیخ رضی لودي او بېټ نیکه د ژوند ترمنځ بیا زماني واټن ډېر نه دی، دلته بیا د بېټ نیکه (۳۵۰) یو مناجات لرو، د بېټ نیکه او د هغه د کورنۍ د غړو خربښون او اسمعیل ترمنځ هم د ژوند فاصله زیاته نه ده، خربښون او اسمعیل بیا د (۴۰۰هـ) حدودو کې تېر شوي، نو دلته بیا په کم واټن کې څو بېلګې لرو. وروسته بیا د شیخ اسعد سوري د ژوند زمانه د (۴۲۵هـ) دا فاصله هم ډېره زیاته نه ده، په دې بهیر کې د یوې پخې قصیدې بېلګه لرو، ورپسې بیا شیخ تیمن کاکړ (۵۵۰ هـ) حدودو کې دی چې بیا (۱۲۵) کاله یانې پاو باندې یوه پېړۍ تېرېږي، خو مورږ ته په کومه ادبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېلګه نه ده رارسېدلې. تر هغه نړۍ د ېرش کاله وروسته (۵۸۰هـ) حدودو کې بیا ښکارندوی غوري خپله ېښانه قصیده پنځولې ده او بیا هم په پښتو ادب کې یو لوړه هنري لوړتیا احساسېږي.

ښکارندوی غوري سره بیا ملکیار غرشین (۵۸۰هـ) حدودو کې خپله لوړینه پښتو ادب ته ښلې ده. ورپسې بیا تایمني (۵۸۰هـ) حدود خپل ممدوح سلطا غیاث الدین غوري ستایلی دی او بیا له شل کلن زماني واټن وروسته په (۶۰۰هـ) حدودو کې قطب الدین بختیار کاکي خپله مینه وړې سندره پښتو ادب ته ډالۍ کړې ده. د همدې شپږ سوه هجري په حدودو کې (۶۱۲هـ) کې بیا د بارک خان زوی سلیمان ماکو پښتو ادب ته دانګلي، نه یوازې نثر یې پښتو ادب ته د یوه تلپاتې میراث په توګه پرېښود، بلکې په خپله تذکره کې یې د نورو شاعرانو ژوند او د کلام بېلګې هم خوندي کړې.

تر سلیمان ماکو وروسته بیا شیخ متي بابا (۶۳۳- ۶۸۸هـ) په لنډ زماني واټن کې د پښتو ادب لمن د عرفان، تصوف او خدای پېژندنې په مینه او لوړینې ډکه کړه. ورپسې په متصله زمانه کې بابا هوتک (۶۶۱-۷۴۰هـ) کې پښتو ادب د ملي او حماسي شعر په رنګونو رنګ کړ او بیا یې زوی ملکیار هوتک (۷۴۱هـ) حدودو کې یې د خپل پلار ملي او ادبي لاره پسې تعقیب کړه. تر لږ ځنډ وروسته بیا اکبر زمینداوري (۷۸۰هـ) حدود د داور پر ځمکه راوټوکېد او د پښتو ادب لمن یې په (غزل) او (مثنوي) دواړو ښکلې کړه. تر دې نړۍ یوه پېړۍ وروسته بیا (۸۵۵- ۸۹۴هـ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حدودو کې د سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازي څلوریزې لرو.
هم مهاله بیا په (۸۹۰هـ) حدودو کې د زرغون خان نورزي ساقینامه لرو چې په پښتو ادب کې د خپل ډول لومړی معنوي فورم ګڼل کېږي. ورپسې متصله بیا په (۹۰۰هـ) حدودو کې د زرغونې کاکړ منظومه ژباړه د پښتو ادب یو معنوي غمی دی. نږدې شل کاله وروسته په (۹۲۰هـ) حدودو کې بیا د رابعې او دوست محمد کاکړ د کلام بېلګې لرو او ورپسې د همدې (۹۲۰هـ) حدودو کې د شیخ عیسی مشوانې او بیا د (۹۶۰هـ) حدودو کې د شیخ بستان برېځ، علي سرور لودي او بي بي نېکبختې د کلام بېلګې په لاس کې لرو.
او بیا تقریباً نیمه پېړۍ وروسته په (۱۰۰۰هـ) حدودو کې د شیخ محمد صالح کلام لرو او همدې سره د پښتو لرغونې ادبي دورې وروستی پړاو هم پایته رسېږي. دې ټول بهیر ته چې ګورو نو راته ښکاري چې پښتو ادب په تېر نږدې (۹۴۷) کالو یا څه کم یوه زریزه کې ډېرې لوړې ژورې لیدلي، خو د زمان له دومره لوړو ژورو سره سره یې خپل ژوند یوې بلې دورې (منځنۍ یا کلاسیکې) دورې ته وررسولی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دولسم څپرکي لنډيز

د لرغوني ادبي دورې په لومړي پړاو کې پر پښتو ادب تر ډېره حده د خپل چاپېريال تاثيرات زيات محسوس وو، په حقيقت کې دا ادبيات يوازې په خپل چاپېريال پورې تړلي وو، د نورو ژبو لکه عربي دري او نورو تاثيرات پرې خورا کم وو. په تېره بيا د لرغوني دورې په لومړي پړاو کې، وروسته بيا ورو ورو د عربي او دري تاثيرات هم راڅرګند شول. له عربي څخه د شعري فورمونو او کلمو او له دري څخه د ژبنيو تاثيراتو په بڼه د هغوی د اغېزو راڅپلول محسوس شول، نږه والی يا سوچه والی د پښتو د لرغوني ادب يوه ځانګړنه ده. دې دورې هم په خپل وار سره لوړتيا او ځوړتيا لرلې ده، خو دا لوړتيا او ځوړتيا د لاسته راغلو اثارو د ښلګو د کموالي له امله ډېره زياته نه محسوسېږي، په ځينو وختونو کې زيات پرمختګ شوی، بيا ځنډ او خنډ پېښ شوی او بيا يو څو ښې ښلګې ترلاسه شوي دي. په مجموعي ډول په لرغوني ادبي دوره کې د هغې زماني د معيارونو مطابق داسې هنري اثار شته چې زمونږ د اوسنۍ زماني ادبي اثار هم ورسره سيالي نه شي کولای، خو ځينې داسې اثار هم په کې شته چې يوازې د نظم په چوکاټ کې دي او هنري قوت يې ډېر قوي نه بربښي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دولسم څپرکي پوښتنې پوښتنې

- د لرغـونې ادبـي دورې لـومړي پـړاو کـې ولـې د نـورو ژبـو اغېزې نه وې؟
- لـه کومـو ژبـو پښـتو لرغـونې شـاعرې تـه شـعري فورمونـه داخل شول؟
- ولې له عربي او دري پرته پر پښتو لرغوني ادب د نـورو ژبـو تاثيرات نه ښکاري؟
- پښـتو لرغـوني ادب کـې لوړتيـا او ځوړتيـا او يـا ځوړتيـا ا لوړتيا وارزوئ!
- پر پښتو لرغوني ادب د خپل چاپېريال اغېزې وشنئ!

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیارلسم څپرکی

د لرغونې دورې د ادبیاتو کمیت او کیفیت

له کمي او کیفي پلوه د یوې ژبې د ادبیاتو ارزونه اسانه کار نه دی. په تېره بیا دا چې د ادبیاتو د کیفیت او حجم معلومول د ریاضي کوم فورمول نه دی، چې د هغو له مخې په اسانۍ سره د یو شي حجم او کیفیت معلوم کړو، په نړۍ کې ځینې داسې ژبې شته چې لرغونې ادبي پانګه یې زیاته ده، خو د وخت په تېرېدو سره یې خپل هغه ادبي برم، شان او شوکت له لاسه ورکړی، ځینې نورې ژبې بیا داسې دي چې پخوانۍ پانګه یې ډېره زیاته نه ده، خو وروسته یې وده کړې. د یوناني ژبې لرغوني ادبیات دومره بډایه وو چې تر ننه پورې یې ادبي نړۍ تر اغېزې لاندې ده، خو په وروستیو څو پېړیو کې یې بیا هغه شان جلال او عظمت نه درلود چې تر میلاد وړاندې او لومړیو میلادي پېړیو کې یې کوم قوت و. انګلیسي ژبه تر (۱۷) پېړۍ وروسته په غوړېدو شوه او اوس د نړۍ ډېر معتبر ادبي او هنري اثار په همدې ژبه کې موجود دي، پښتو ادبیاتو او پښتو ژبې هم د خپل ژوندانه په بهیر کې د لوړتیا او ځوړتیا، یا ځوړتیا او لوړتیا ببلابېل پړاوونه وهلي، د زمانې له سختو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خونړیو ناتارونو سره سره یې تر موږه ځان ژوندی رارسولی او زموږ د نیکونو د ادبي پانګې یوه برخه یې تر موږه پورې خوندي رارسولې ده. ددې لوړتیا او ځوړتیا د کړلېچن بهیر په باب مو دمخه هم رڼا اچولې، خو دا چې درانه لوستونکي او قدرمن محصلین د پښتو ادبیاتو په تېره بیا د لرغوني دورې د شاعرۍ د کمیت او کیفیت او بیا د هغو د دواړو د پرتلنې په باب لږ نور معلومات هم ترلاسه کړي. غواړو دلته ددې دورې د شعرونو د څومره والي په باب هم څه ووایو او د هغوی څرنګوالی هم له هنري پلوه یو ځل بیا له نظره تېر کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څومره والی

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې هغه شاعران یا لیکوال چې شعرونه او نثرونه یې تر موږه رارسېدلي د ټولو شمېر (۲۹) تنو لیکوالو او شاعرانو ته رسېږي چې په مجموعي ډول تري د تذکرة الاولیا له نثر پرته (۳۳) ټوټې شعرونه تر موږه رارسېدلې دي. دا شعرونه د نظم په بېلابېلو فورمونو کې ویل شوي چې هم په کې په ملي اوزانو سمبال شعري فورمونه شامل دي او هم له نورو ژبو څخه راغلي شعري فورمونه. البته پښتو ولسي یا ګړني ادبیات په پورته شمېر کې نه شاملوو، ځکه چې د هغو شمېر نه شو اټکلولای، خو یاد شمېر په لرغونې دوره کې پر لیکلو ادبیاتو (شعرونو) راڅرخي. دا پانګه د اوږدې زمانې (شاوخوا نهه سوه کلونو) یانې نږدې یوې زریزې په ترڅ کې رامنځته شوې ده. زمانه اوږده خو د ترلاسه شویو ادبي اثارو شمېر د زمانې په اندازه کم دی. دا چې دا کمیت ولې کم دی دا خپل خپل عوامل لري، د پښتنو افغانانو مېشتې سیمه سلیزې سلیزې او لسیزې لسیزې د نارامیو شاهدې وې، د جګړو مسلسل بهیرونه پر دې سیمه تېر شوي دي، نه یوازې دا چې ادب او فرهنګ یې غوړېدو ته نه دی پرې ایښي، سیمه یې هم بې ثباته کړې، تباه کړې او د خلکو د لیک لوست مخه یې هم نیولې ده. کوم ادبي اثار چې له شتو ناخوالو سره سره رامنځته شوي، هغه هم د زمانې نورو ناخوالو له منځه وړي، غوره ببلګه یې د سالو وږمه، د خدای مینه، د تذکرة الاولیا زیاته برخه او نور هغه اثار دي چې تر موږه یې یوازې نومونه او ډېره کمه برخه رارسېدلي، نور ټول د زمانې د ناخوالو ښامار له ستوني تېر کړي دي. نو په دې خاطر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلای شو چې د پښتو ادبیاتو حقیقي او واقعي څومره والی تر هغه څو ځله زیات دی چې اوس یې په لاس کې لرو.

«ددې لړوالي موجه علتونه ډېر شمېرل کېدی شي، خو دغه لاندې څو عوامل یې څرګند ربښي:

۱- کومه زماني مقطع چې مورږ یې لومړی دوره بولو، زمورږ له غوره کړي تصنیف سره سم له دویمې هجري پېړۍ څخه د لسمې هغې تر وروستیو پورې دوام لري. په دې دوران کې که چېرې مورږ د پښتنو اجتماعي جوړښت، د ډېرو قبیلو کوچاني ژوند، په دوی کې د سواد خپرېدو جریان او دې عملیې ته په پاملرنه له سیمه ییزو فرهنګي جریانونو سره د اشنایي مساله وڅېړو، نو دا به راته ښکاره شي چې په دې دوره کې به په پښتو کې زیات لیکلي اثار نه وي رامنځته شوي، البته د پښتني ټولنې جوړښت ته په پاملرنه د ګړنیو اثارو ایجاد ته زمینه مساعده وه، شفاهي ادبیات په تېره بیا شعرونه به پر دا وخت په دې ټولنه کې ډېر ایجاد شوي وي، چې ځینو یې د همدې مقطع په جریان کې کتابونو ته هم لاره پیدا کړې او ځینې یې وروسته ثبت شوي دي او زیاته برخه یې، لکه چې ددې اشعارو او اثارو ځانګړنه ده، د وختونو په تېرېدو سره له منځه تللي دي.

۲- کوم اثار چې په دې دوران کې لیکل شوي او یا ایجاد شوي دي، په بشړ ډول تر مورږ نه دي رارسېدلي. د ځینو نمونې یې د وروستیو منابعو په مرسته مورږ ترلاسه کړي دي، ځینې هم نیمګړې ترلاسه شوي دي او د ځینو هم له نومونو خبر یو، خو خپله کتابونه مو په واک کې نه دي. ددې اثارو د نه ترلاسه کېدو څو احتماله

(c) ketabton.com: The Digital Library

سړی له نظره لرې نه شي غورځولای: یو احتمال دا دی چې کېدی شي د لومړۍ دورې د معلومو اثارو ځینې بشپړ متون خوندي پاتې وي او یو وخت ښکاره شي. دا کار لټون غواړي، لکه څنګه چې معلومه ده پښتنو په خپلو اثارو پسې د دنیا ټول کتابتونونه نه دي لټولي. اما غالب احتمال دا دی، چې ددغو اثارو کافي برخه به د زمانې سړو سیلیو ورسره وړې وي، ځکه که مورخ په همدې اسلامي پینځلسو پېړیو کې د پښتنو سیاسي او اجتماعي تاریخ مطالعه کړو، نو د دوی پر ځمکو، ورشوګانو، څړځایونو او غرونو د خپلو او پردیو ډېر تاړاکونه راغلي دي، اوږدې جګړې او پرله پسې کورنۍ کړکېچونه او جنګونه یې لیدلي دي. دغو جنګونو او لېږدېدنو د دوی هغه لږ فرهنګي زېرمه هم خوندي نه ده پرېښې.

ځینې کسان چې د مختلفو ناعلمي دلایلو له مخې او ځینې یې د خاصو اغراضو له مخې زمورخ پر لرغونو ادبیاتو څه نۍوکې لري، نو د دوی له اعتراضونو څخه به یو اعتراض دا و چې د پښتو د زړو اثارو اخځ ولې ورک دی؟

زمورخ مشرانو به ددغو خلکو په ځواب کې ویل، چې اول امکان لري ګرده دغه اثار ورک نه وي او بل که ورک هم وي، دا کومه ناشونې خبره نه ده، ځکه که مورخ د پښتنو د اوسېدنځایونو جغرافي موقعیت ته ګورو، نو د دوی سیمې له اوومې هجري پېړۍ څخه د دولسمې هجري پېړۍ تر اواسطو پورې په ټپلابټلو وختونو کې د مغلو او نورو ګاونډیو واکمنیو له خوا تر تاخت او تاراج لاندې واقع شوي دي. بیا د تیمورشاه درانې تر مړینې وروسته د امیر عبدالرحمن خان تر راتګه (۱۲۹۶هـ ق) چې زمورخ په هېواد کې د قدرت غوښتنې کومې کورنۍ جګړې روانې وې او په همدې دوران

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې زمونږ پر هېواد څو ځله انګرېزي قواوو او تر دوی دمخه هم سکهانو یرغلونه وکړل، نو په دغسې یو بحراني حالت او د جنګ او مرګ ژوبلې، تاخت او تاراج په واکمنۍ کې د فرهنګي زېرمو خوندي ساتل څه ګرانه خبره ښکاري او زمونږ ډېر اثار ښايي ددغو تاړاکونو په اثر له منځه تللي وي.

دا چې په دې استدلالونو به د مخالفینو قناعت حاصل شوی وي او که نه؟ دا به د دوی په خپل درک پورې اړه ولري، خو که چاته په وروستیو لسیزو کې د افغانستان له روان ناورین نه رازېرېدلي حالات معلوم وي، نو په دې پوهېږي چې په دې کلونو کې د افغانستان د کلیو او ښارونو د ورانیو او بربادیو، چور، غارت او د خلکو د مهاجرتونو له املې ډېر اثار له منځه ولاړل. د کابل موزیم لوټ شو، د کابل پوهنتون له کتابتونه دوه نیم زره خطي نسخې یا وسوځېدې او یا غلا شوې، د خطي نسخو شخصي زېرمې په کابل، کندهار او نورو ځایونو کې له منځه ولاړې. دا چې مورږ د ساینس او تکنالوجۍ او د وسایلو په دې عصر کې دا زېرمه ونه ساتلی شوه، نو که د لومړیو اسلامي پېړیو اثار مو د پردیو یرغلګرو چپاوونو ورسره وړي وي، نو دا کومه د هېښتیا خبره نه ده.

بله خبره چې ضروري ده، هغه داده: مورږ په خپلو سترګو ولیدل چې کله په کابل کې تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته د خلکو د کورونو پلټنې پیل شوې او د وخت واکمنو د خپلې ایډیالوژۍ مخالف کتابونه نه پرېښوول او درلودونکیو ته یې جزاوې ورکولې، نو ډېرو خلکو د حاکم رژیم د مذاق خلاف کتابونه یا وسوځول او یا یې په ځمکه کې ښخ کړل. دغه راز کله چې د (۱۳۷۱ل) کال په ثور کې تنظیمونه د افغانستان پر اداره حاکم شول، دوی هم ټول هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتابونه چې په تېر رژیم کې چاپ وو، د تېر رژیم د میراث په توګه یا خپله وسوځول او یا د کتابونو خاوندانو د دوی له وېرې وسوځول. دغسې جفاوې زمونږ له فرهنګي زېرمو سره وخت پر وخت شوي دي، چې دا یې یو معاصر مثال و.» (۵۳: ۱۴۹-۱۵۳) او دا لړۍ لا دوام لري.

له دغو ټولو ستونزو، ناتارو، ناخوالو او ناورینونو سره سره بیا هم د پښتو ادب په لرغوني دوره کې مونږ ته په مجموعي ډول د (۲۸) تنو شاعرانو شعرونه راپاتې دي او په مجموعي ډول (۳۳) ټوټې شعرونه کېږي او همدارنګه د یو تن نثر لیکونکي (سلیمان ماکو) د نثر بېلګه. د شعري فورمونو د شمېر له مخې د پښتو له خپلو فورمونو څخه نږدې (۸-۱۰) بېلابېل فورمونه راپاتې دي او دغه راز (قصیده، غزل، مثنوي او رباعي) څلور عربي فورمونه هم په لرغوني وره کې پښتو ته داخل شوي دي. د محتوایي وېش له مخې، ویرنه، ستاینه، ویاړنه، ساقینامه دا ټول په لرغوني ادبي دوره کې بېلګې لري. د سلیمان ماکو له خپل نثر پرته په پښتو لرغوني ادب کې د ټولو کارول شویو کلمو شمېر (۵۴۷۰) ته رسېږي او که د سلیمان ماکو د نثر (۶۳۰) کلمې نورې هم پرې زیاتې کړو نو دا شمېر به نږدې (۶۱۰۰) کلمې شي. دا د پښتو لرغوني ادبي دورې ټول ژبنی ادبي کمیت دی دا چې دې کمیت کې څومره کیفیت، څومره خوند او څومره هنر او ښکلا ځای شوي اوس راځو د همدې موضوع څرنګوالي ته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګوالی

د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې له پیل څخه بیا تر دویمې، منځنۍ یا کلاسیکي دورې پورې د لرغوني دورې د هر پړاو شعرونه چې مطالعه کوو، نو هر پړاو یې د پوخوالي خپلې خپلې ځانګړنې لري. کله چې د امیر کرور شعر ته نظر کوو، نو دا راته څرګندیږي، چې پښتو شعر د خپل بلاغت، فصاحت او فکري بلوغ ډېر پړاوونه وهلي دي، چې داسې یوې مرحلې ته رسېدلی دی. همدارنګه کله مورږ د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدو ته ګورو، نو داسې ښکاري چې نه یوازې دوی دواړو به ګڼ شمېر قصیدې ویلې وي، بلکې په دې زمانه کې به نور یو شمېر داسې شاعران هم تېر شوي وي چې دې ته ورته قصیدې به یې ویلي وي. د یو یا څو شاعرانو په څو شعرونو د یوې ژبې شعري بهیر د پوخوالي داسې پړاوونو ته نه رسېږي. خو څرنګه چې د زمانې ناخوالو زمورږ د ولس د ژوند ډېره زیاته مادي او معنوي پانګه له منځه وړې، مورږ یې د خپلې ادبي پانګې او شتمنۍ له یوې زیاتې برخې هم بې برخې کړي یو. پښتو لرغوني ادبیات تر زیاته بریده پورې د خپل چاپېریال د تجربو محصول دي. البته په وروستیو پړاوونو کې د نورو ژبو د ادبیاتو اغېزې هم پرې څرګندیږي، خو ددې دورې ادبیات د ژبني جوړښت، ادبي سکښت او هنري تجربو له پلوه زیاتره د خپل چاپېریال او د حال و احوال محصول دي او د همدغه چاپېریال انځورګري کوي. پښتو لرغونو ادبیاتو زمورږ د ژبې یوه درنه ژبنۍ پانګه خوندي کړې ده. یو شمېر داسې خواږه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نړه لغتونه چې په یاده دوره کې په ادبیاتو کې کارېدلي، هغه اوس ېېرته راژوندي شوي او زمونږ د ادبي پانګه او ورځنۍ محاورې یوه برخه ګڼل کېږي. پښتو لرغونو ادبیاتو کې پر ګڼو شکلي رنګارنګیو سرېېره مانیزه رنګارنګي هم شته ملي افکار، اسلامي افکار، عرفان او تصوف، غنایي افکار، حماسي تفکر، ویاړنې، ویرنې، ستاینې، مقاومتي افکار ټول د لرغونې ادبي دورې ځانګړې دي. هنري ارزښت هم په لرغونې دوره کې جوت دی، عشقي سندرې دي که ویرنې او ستاینې، قصیده ده که مثنوي، که غزل که رباعي په ټولو کې هنري جوهر له ورایه ښکاري. که د خپل وخت له هنري ارزښتونو سره یې پرتله کړو نو دا جوهر په کې لاپسې په قوت سره ځرګند ېږي. د خپل چاپېریال ډېره ښه انځورګري یې هم کړې ده. د لرغونې دورې ادبیات مونږ ته نه یوازې د ادبیاتو په توګه مطرح دي، بلکې په دې ادبیاتو کې داسې ټولیزې پېښې، تاریخي حوادث هم انځور شوي او خوندي شوي چې زمونږ د هغې زمانې د سیاسي تاریخ له روښانولو سره هم مرسته کوي. د ټولنپوهې لپاره دا ادبیات د پښتنو د ټولنیز ژوند او د هغو د پېژندنې ښې هنداري ګڼل کېږي. د پردیو پر وړاندې د یوه غیرتي او هېوادپال ملت د مبارزو تابلوګانې هم په همدې اثارو کې کتلای شو. لنډه دا چې د لرغونې دورې ادبیات د ادبیاتو د خپل هنري ارزښت، فني او تخنیکي عناصرو او هم د ېېلابېلو افکارو د بیان له پلوه مونږ ته خورا ارزښتمن دي او په انډولیز ډول په یاد زماني واټن کې که دا اثار له کمي او کیفي پلوه د یو شمېر نورو شرقي او سیالو ژبو تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي اثارو كه زيات او ارزښتمن نه وي، نو كم خو ترې په هېڅ وجه نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرتلنه

کله چې د پښتو د لرغونو ادبياتو کميت او کيفيت سره پرتله کوو ، نو له کمي پلوه يې تر مورِ رارسېدلې بېلګې تر هغه حالت او چاپېريال خورا کمې برېښي، چې دا ادبيات په کې راټوکېدلې دي. همغه مهال هم لکه د غور، ملتان او کسي غره ترڅنګ نورې وړې ادبي حوزې موجودې وې، طبيعي خبره ده چې په يوه ادبي حوزه کې يو يا څو شعرونه نه راټوکېږي، د ترلاسه شويو شعرونو په مقياس سړی پوخ ګومان کولای شي چې په هره ادبي حوزه کې به په لسګونو نور شاعران هم موجود وو. خو اوس چې مورِ پر لاس لرلو اسنادو او بېلګو بحث کوو ، نو د څه کم يوې زريزې زمانې واټن په انډول زمورِ د ادبياتو څومره والی زياتوالی نه دی، يانې په مجموعي ټول د (۲۸) شاعرانو (۳۳) ټوټې شعرونه راپاتې دي او د يوه تن نثر ليکونکي نثري بېلګه، خو ددغه کميت په انډول بيا د کيفيت خوا خورا درانه برېښي، هم له شکلي پلوه دې دورې د شعر بېلابېل ډولونه يا فورمونه راخپل کړي او هم محتوايي رنګارنګي لري. د پښتو د خپلو شعري فورمونو ترڅنګ چې د امير کرور، ملکيار غرشين، بابا هوتک او نورو په شعرونو کې يې بېلګې تر سترګو کېږي، د غزل، رباعي، مثنوي، قصيدې او نورو شعري فورمونو بېلګې هم په کې لېدل کېږي. له ښکلاييز پلوه هم د خلکو ادبي تونده ماتوي، نه يوازې ښه محتوا انتقالوي، بلکې ښکلاييز اړخ يې هم د خپل وخت د ادبي معيارونو په انډول ښه برېښي. البته دې ټکي ته مو بايد پام وي چې مورِ د اوسنيو ادبياتو د معيارنو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخـې لرغونـو ادبيـاتو تـه کتنـه نـه کـوو، بلکـې د ادب تـاريخ د معيارونو او اصولو له مخې ورته کتنه کوو، چې د يوې ټولنې ادب د تاريخ په اوږدو کې څومره او څرنګه ګام پر ګام وده کوي. که د پښـتو لرغونـو ادبيـاتو کميـت او کيفيـت سـره پرتلـه کـوو، نـو د ټولیزې نتيجې پـه توګـه ويـلای شـو چې د کميـت پـه انډول يې د کيفيت تله درنه ده، يا په بله وينا په کم کميت کې هم زيات کيفيت موجود دی.

عامـه مقولـه داده چې (کيفيـت پـه کميـت کـې وي) نـو د پښـتو د لرغونې ادب د کيفيت له مخې مورږ دا ويـلای شـو چې پـه دې نړۍ زر کلـن واټـن کـې بـه پښـتو شـاعرانو پـه پښـتو ژبـه ډېر ادبـي اثـار وړاندې کړي وي، خـو د زمـانې نـاخوالو ددې اثـارو يـوه زيـاتـه برخـه لکه څنګه چې مو مخکې څو ځله يادونه وکړه، زمورږ له لاسه تروړلې ده او دا څه چې پاتې ده دا هم د زمانې له ډېرو ناتارونو ژغورل شوې او څه هم د بخت په وزرونو تر مورږ رارسېدلې ده. کـه تـذکرة الاوليـا او پټه خزانه نه وای، چې زمورږ د لرغوني ادب زياته برخه يې د مرګ له کومې ژغورلې نو اوس به دغه اثار چې همدا اوس زمـورږ پـه لاس کې دي دا به هم تېر شوي او هېر شوي وو. ددې احتمال هم شته چې زمـورږ د لرغـونې او کلاسـيکي دورې ځينـې نـور ورک اثـار چـې د زماني ګردونو لاندې کړي، د وخت په تېرېدو سره ترلاسه شي. خو اوس چې پر لاس لرلو لرغونو اثارو بحث کوو، نو د کميت يا څومره والي په انډول يې د کيفيت يا څومره والي تله درنه برېښي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ديارلسم څپرکي لنډيز

د پښتو ادبياتو لرغوني دوره څه کم يوه زريزه زماني واټن رانغاړي، په دې دوره کې د نږدې (۲۹) تنو شاعرانو او ليکوالو د کلام بېلګې تر موږه رارسېدلي دي، چې په مجموعي ډول په کې (۳۳) ټوټې شعرونه او د نثر يوه بېلګه شامل دي. خو دا په دې مانا نه ده چې زموږ د شاعرۍ ټول حجم همدا دی، د زماني ناخوالو زموږ ډېر تاريخي ادبي اثار له منځه وړي دي. خو دې سره سره چې کوم اثار اوس زموږ په لاس کې شته، د کميت له پلوه کم خو د کيفيت له پلوه د خورا ارزښت وړ وي. نږه والی، د هنري ښکلا زياتوالی او د خپل چاپېريال ښه انځورګري ددې دوريې د ادبياتو له ځانګړنو څخه ده. ملي، اسلامي، غنايي، حماسي او نور ډول ډول افکار په کې ځلېږي. د کميت په اړه ول يې کيفيت زيات دی، په لرغوني شاعرۍ يا ټول ادبي بهير کې نږدې (۶۱۰۰) کلمې کارېدلي، خو ډېر درونډ فکري، هنري او ښکلاييز معنوي بار يې انتقال کړی دی. د ملي فورمونو ترڅنګ يې له عربي ژبې څخه ځينې شعري فورمونه لکه قصيده، غزل، مثنوي او رباعي هم راخپل کړي، خو دا ټول فورمونه لکه د پښتو د خپل شعر سېلابېتونيک (څپېز جوړښت) له عام قانون سره سمون خوري. د لرغوني دوريې د ادبياتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنري او ښکلاييز کيفيت او معنوي قوت ته چې سړی ګوري، نو دا په ډاګه کوي چې زمونږ د لرغونې ادبي دورې کميت به طبعاً تر دې څو ځله زيات ځکه وي چې د يو ملت ادبيات چې د پوخوالي دې پړاو ته رسېدلی وي، هغوی بايد ډېره اوږده ادبي ماضي تجربه کړې وي. که پښتنو شاعرانو په ملي فورمونو کې شعرونه ويلي او که له عربي څخه په راغلو فورمونو کې نو په ښه قوت يې ويلي او دا د دې ښکارندويي کوي چې دې شاعرانو دا فورونه ډېر کارولي او په هغو کې يې پخه تجربه ترلاسه کړې ده، خو بيا هم که د شتو اثارو له مخې د يادې دورې کميت او کيفيت سره پرتله کوو، نو د کيفيت تله يې درنه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دیارلسم څپرکي پوښتنې

- په پښتو لرغوني ادبي دوره کې د شعري کلام بېلګې ولې کمې دي؟
- په لرغوني دوره کې د پښتو شعر کمیت او کیفیت سره پرتله کړئ.
- په لرغوني دوره کې کومو شاعرانو په ملي اوزانو کې شعرونه ویلي دي؟
- په لرغوني دوره کې له عربي ژبې څخه د نظم کوم فورمونه پښتو ته راغلي دی؟
- په لرغوني دوره کې د کوم لیکوال نثري بېلګه لرو او ولې د نثر بېلګې کمې دي؟
- د یوې ژبې د ادبي اثارو د کیفیت ښه والي د څه شي څرګندونه کوي؟
- په پښتو لرغوني ادب کې په مجموعي ډول څومره کلمې کارېدلې دي؟
- پښتو لرغوني شاعري د څه شي انځورنه کوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادبي دوره کې موثرې ټولنيزې، سياسي څېړې او حادثې

په هره ټولنه کې موثرې ټولنيزې، سياسي او فرهنګي څېړې موجودې وي وي چې په هغه ټولنه کې د حوادثو سبب ګرځي او يا هم حوادث دي چې د شخصيتونو د ټوکېدو سبب ګرځي. همدا شخصيتونه دي چې بيا نورو حوادثو ته لاره اواروي او يا هم د ناخوښو حوادثو مخه نيسي. په حقيقت او واقعيت کې شخصيتونه په حادثو او حادثې په شخصيتونو پسې ځي، دا دواړه پديدې يوه له بلې سره اړيکي لري. ټولنيز او سياسي شخصيتونه د ژوندانه پر هر ډګر خپل خپل اغېز لري، له هغې جملې څخه د ادبي پديدو او اثارو په رامنځته کولو کې خپل نقش لري، دوی په مستقيم او نامستقيم ډول د ادبي اثارو د رامنځته کېدو سبب ګرځي، په مستقيم ډول په دې مانا چې په خپله هنري او ادبي اثار ليکي او په نامستقيم ډول په دې مانا چې نور ليکوال او شاعران هڅوي چې ادبي اثار وپنځوي. که د امير محمد سوري واکمني نه وای او شيخ اسعد سوري د هغه له مهربانۍ نه وای برخمن شوی، نو پوره يقين دی چې د هغه مرګ پر شيخ اسعد سوري تاثير نه کاوه او نه يې هغه شان ويرنه ليکلای شوه چې د امير محمد سوري په مرګ يې ويلې ده. يا هم که ښکارندوی غوري د سلطان شهاب الدين غوري د لارې ملګری او د دربار له لوړپينو برخمن نه وای خو هغسې ستاينزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصیده یې هېڅکله نه ویله او نه یې ویلای شوه که په خپله امیر کروړ د وخت امیر او واکمن نه وای نو دغسې پرتمینه ویاړنه یې هېڅکله نه شوه ویلای او که ویلې یې هم وای، له واقعیت سره به یې سمون نه درلود. موږ که څه هم په پښتو لرغونو ادبي دوره کې لیکوال یا شاعران نسبتاً په تفصیل سره معرفي کړي، خو هغه نورې سیاسي یا ټولنیزې څېړې چې په یو نه یو ډول یې د ادبي اثارو په پنځونه کې په مستقیم او نامستقیم ډول موثرې واقع شوي، د هغو یادونه هم ضروري بربښي. غواړو دا ډول شخصیتونه هم په ډېر لنډیز سره درته دروپېژنو. دې سره به موږ ته په ټولیز ډول د ټولو هغو شخصیتونو یو ټولیز تصویر سترګو ته ودرېږي چې زموږ د لرغونو ادبیاتو ټوله اوسنۍ لاسته راغلې شتمني د هغو د کارو زیار محصول ګڼل کېږي او تر هغه وروسته به د لرغونو ادبي دورې د پېښو کرونولوژي هم تاسو ته په ډېر لنډیز سره وړاندې کړو. البته دې کې ځینې هغه څېړې یو ځل بیا په لنډیز سره معرفي کېږي چې هم یې اثار پنځولي، هم ټولنیز، تاریخي، فرهنګي او سیاسي شخصیتونه دي او یا یې هم په لرغوني ادبي دوره کې یادونه راغلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف- سیاسي، ټولنیزې او فرهنګي څېړې:

امیر کرور د جهان پهلوان:

«امیر کرور سوري چې په جهان پهلوان یې شهرت موندلی دی، د دویمې هجري قمري پېړۍ شاعر دی. امیر کرور د امیر پولاد سوري زوی دی، امیر پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې غور کې یې پاچاهي کوله. د امیر کرور یادونه مو یوځل بیا دلته ځکه وکړه چې ده نه یوازې په خپله شعر لیکلی، بلکې د ده ټولنیز، سیاسي او قومي اغېز ددې سبب شوی چې وروسته په پښتنو کې نور شاعران هم راوټوکېږي.

امیر کرور پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په منديش کې پاچا او پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شو.

امیر محمد سوري:

امیرمحمد سوري په غور کې د سوري پښتنو پاچا و، عادل، ضابط او غیرتي واکمن تېر شوی، د سلطان محمود غزنوي له لښکرو سره تر اوږدې جګړې وروسته، د هغه لښکر ونیو غزني ته یې اسیر بوت او هلته په بند کې ومړ. شیخ اسعد سوري په خپله قصیده کې دده د ژوند د وروستیو برخو داستان په ډېره تراژیکه بڼه انځور کړی چې پر خپل خپل ځای یې یادونه وشوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصر لودي:

نصر لودي د شيخ حميد لودي زوی، د لودیانو دویم واکمن و، د (۳۹۰هـ.ق) په شاوخوا کې يې حکومت کاوه، دی تر حميد وروسته د هغه پرځای کښناست چې په ملتان کې دده واکمني د سند تر غاړو او د سليمان تر غره پورې رسېده. نصر لودي هم د پښتو ژبې شاعر و او هم سياسي واکمن.

شيخ رضی:

شيخ رضی د شيخ حميد لودي وراره دی چې د حميد د لودي واکمنۍ پرمهال او تر هغه وروسته يې د اسلام دين د تبليغ لپاره ډېرې هلې ځلې وکړې، شيخ رضی لودي د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، دده د يو منظوم اعتراضيه کلام له امله (نصر لودي) مجبور شو چې هغه ته په ورته منظوم کلام کې خپل غبرګون وښيي.

سلطان غياث الدين غوري:

غياث الدين غوري د غور د سترو واکمنو له جملې څخه دی چې د غوريانو د واکمنۍ او د اسلام د دين د پراختيا لپاره يې ډېرې تورې وهلې او په غوري واکمنو کې ستر نوم لري. پښتون شاعر تايمني دده په ستاينه کې يوه چاربيته ليکلې او دی يې د غور زمری بللی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان شهاب الدين غوري:

سلطان شهاب الدين غور د خپل ورور (سلطان غياث الدين غوري) تر مړينې وروسته پاچا شو، دی د خپل ورور د واکمنۍ پرمهال د لښکرو مشر و او د غياث الدين غوري د وخت ډېرې بریاوې د ده په وسیله ترلاسه شوي دي. دده په زمانه کې د غوریانو پاچاهي د شمال له خوا تر خوارزم او ماورالنهر او په هند کې د هند په لویو برخو کې جاري وه. دا لوی پاچا پر (۶۰۲هـ.ق) کال د اباسین پر غاړه د هند د اړو دوړو کرارولو لپاره هغې خواته لاړ او د یوه ناپېژانده شخص له خوا ووژل شو.

سلطان محمود غزنوي:

د سبکتګین تر مړینې (۳۸۹-۴۲۱هـ) وروسته د هغه له وصیت سره سم د سبکتګین کوچنی زوی اسمعیل پر تخت کېناست. په دې وخت کې محمود د خراسان حاکم و. کله چې سلطان محمود د خپل پلار له مرګه او د ورور له پاچاهۍ خبر شو، له اسمعیل څخه یې وغوښتل چې له حکومت څخه لاس واخلي او دغه چارې ده ته وسپاري، خو اسمعیل مخالفت وکړ، په نتیجه کې یې تر لړ اخ و ډب وروسته اسمعیل د غزني په شاوخوا کې ماتې وکړه او غزنی د محمود لاس ته ورغی.

محمود پر (۹۹۸م) کال د غزني پر تخت کېناست، د سیستان علاقه یې ونیوله، د بغداد د خلافت له خوا په رسمیت وپېژندل شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د يمين الدوله لقب ورکړل شو. سلطان محمود غزنوي (۱۷) ځلې پر هندوستان يرغل کړی دی، لويه جګړه يې د سومنات جګړه ده، چې پر (۴۱۶هـ) کال پېښه شوې ده، لکه چې دمخه مو يادونه وکړه د محمود لښکرو له امير محمد سوري سره هم ډېر جنګونه وکړل، تر جنګونو وروسته د سلطان محمود لښکرو د اميرمحمد سوري ونيو او بيا يې د محمود په زندان کې ساه ورکړه. د شيخ اسعد سوري قصيده د همدې غمجنې پېښې زېږنده ده.

ابن خلاد:

تاريخپوهان د ابو العينا د بشپړ نوم او شهرت په باب وايي: «ابو عبدالله محمد بن القاسم بن خلاد بن ياسر بن سليمان، الهاشمي بالولاء الغرير، مولى آبي جعفر المتصور، نوموړی په اصل کې د يمامي اوسېدونکی و، په (اهوز) نومي سيمه کې زېږېدلی او په (بصره) کې رالوی شوی دی. همالته يې د حديثو علم او ادبي زده کړې کړې دي، په ځلوېښت کلنۍ کې په سترګو ړوند شو، ډېره به يې په نکريزو سره کوله او پر (۲۰۳هـ ق) کال په بصره کې مړ شوی. نوموړی ډېر ځيرک، فصيح، ذهين او حاضر ځوابه انسان و.» (۵۰: ۴۰-۴۱)

سلطان بهلول لودي:

پر (۸۱۴هـ ق) کال د ملتان په کمانګرانو کې دنيا ته راغی، د ځوانۍ په وخت کې سپاهي و، بيا ملک شو، سوداګرۍ ته يې مخه کړه او د خپل لياقت، مهارت او بهادرۍ په وجه د ډيلي پاچاهۍ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسېده. ډيلي، پاني پت، ديبالپور، لاهور، هاني، حصار، جونپور، بهرايچ، ناګور او د ملتان تر څنډو پورې ټولې هندي ځمکې د ده په پاچاهۍ کې شاملې وې. سلطان بهلول لودي پر (۸۵۰هـ.ق) کال د ربيع الاول مياشتې پر اوولسمه نېټه په هندوستان کې پاچا شو او تر (۴۴) کاله پاچاهۍ وروسته پر (۸۹۴هـ.ق) کال د هندوستان د عاليګړ د ضلعې په جلالې کلي کې وفات شو. سلطان بهلول لودي د هندوستان عادل او عالم پاچا و چې په دربار کې به يې شاعران او عالمان پالل او خپله هم د پښتو ژبې شاعر و.)) (۸: ۲۹۲-۲۹۴)

محمد بن علي البستي:

پښتون مورخ دی، د پلار نوم يې علي او د بست اوسېدونکی و، پټې خزانې يې د (لرغوني پښتانه) په حواله يادونه کړې ده. د ژوند زمانه يې (۶۵۰هـ.ق) حدود دي. او د (تاريخ سوري) په نامه يې يو تاريخي اثر ليکلی دی.

احمد سعيد لودي:

پښتو ليکوال او مورخ دی، د پټې خزانې په حواله احمد سعيد لودي پر (۶۸۶هـ.ق) کال يو کتاب ليکلی و چې په دې کتاب کې يې د لودي بادشاهانو حالات او اشعار راجمع کړي وو، د کتاب نوم يې (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ کټه متي زی:

شیخ کټه متي زی، د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و، د (۷۵۰هـ ق) حدودو کې یې ژوند کړی او د لرغوني پښتانه په نامه یې یو مهم کتاب لیکلی دی، چې پټې خزانې ترې زیات اقتباسات کړي دي.

شیخ ملي:

د شیخ ملي نوم (ادم) او د پلار نوم یې شیخ یوسف و، چې د نسب سلسله یې خرښبون ته رسي، دی د پښتنو مشر و او د ځمکو د وېش په باب یې یو کتاب لیکلی و چې د (شیخ ملي دفتر) په نامه مشهور و. د (۸۳۰هـ ق) په حدودو کې یې ژوند کاوه.

کجوخان رانیزی:

د کجوخان رانیزي اصلي نوم خان احمدخان و، دی د پښتنو یو خان او مشر و، د (۹۰۰هـ ق) په حدودو کې یې ژوند کاوه، ده د پښتنو په باب یو کتاب لیکلی و چې د پښتنو تاریخي پېښې او حالات یې په کې بیان کړي وو.

پر پورتنیو سیاسي، ټولنیزو او فرهنګي شخصیتونو سربېره یو شمېر نور سیاسي شخصیتونه هم په لرغوني دوره کې تېر شوي چې په مستقیم او نامستقیم ډول یې پر پښتو ژبې او ادب خپل خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاثيرات پرې اينبي دي، خو مورږ يې هغه ډېر مشهور او مطرح کسان دلته په ډېر لنډيز سره معرفي کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب- د پښتو کرونولوژي:

د لرغوني ادبي دورې په نړۍ کې ژوندانه کې ګڼې پښتې تېرې شوي، د یو لیکوال یا ادیب ژېړېدنه، مړینه، د اثارو ټوکونه، له منځه تلنه او نورې حادثې، ټولې په دې پښتو کې شاملې دي. دلته غواړو په ډېر لنډیز سره دې ډول حوادثو ته اشاره وکړو:

- «د اریانا پاچا(لوی داریوش) پر وخت له (۵۲۲ق.م) څخه تر (۴۸۲ق.م) د بېستون په غره کې یوه اخلاقي حماسه رامنځته شوه.
- په (۱۹۰ق . م) حدود د (مالنډه ینهو) په نامه په پخوانۍ پښتو یو کتاب ولیکل شو.
- پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په منډېش کې امیر کرور پاچا شو.
- پر (۱۲۳هـ.ق) کال د لویکانو د کورنۍ یو بیت پر یو ډبرلیک ولیکل شو، پوهانو دا بیت پښتو وبالله.
- (۱۵۴هـ.ق) د پوشنج په جنګ کې امیر کرور وفات شو.
- د (۲۲۳هـ.ق- ۲۹۷هـ.ق) کلونو حدودو کې د ابو محمدهاشم ابن زید السرواني و ژوند او پر همدې مهال له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړۍ منظومه ژباړه ترسره شوه.
- (۳۵۰هـ.ق- ۴۰۰هـ.ق) کلونو ترمنځ د شیخ رضي او نصر لودي خپل پاڼکي یو بل ته ولېږل.
- پر (۳۵۰هـ.ق) حدودو کې بېټ نیکه خپل مناجات ولیکل.
- (۴۱۱هـ.ق) حدود د شیخ اسماعیل او خربنبون د ژوند دوره ده او پښتو ادب کې د دوی د لومړیو څلوریزو په بڼه یو بل ته نارې ولیکلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- (۴۲۵هـ.ق) کال حدود د شیخ اسعد سوري ژوند او پښتو ادب ته د قصیدې راتګ.
- (۵۵۰هـ.ق) کال حدود د شیخ تیمن کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د یو بل شعر راتګ.
- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ښکارندوی غوري ژوند او پښتو کې د یوې بلې شاهکارې قصیدې لیکل.
- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ملکیار غرشین ژوند او پښتو ادب کې د یو بل پاړکي ویل.
- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د تایمني ژوند او د سلطان غیاث الدین په ستاینه کې د شعر ویل.
- (۶۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د قطب الدین بختیار کاکړ د ژوند او پښتو کې د قطب الدین سندره.
- (۶۳۳-۶۸۸هـ.ق) کلونه، د شیخ متي ژوند او دده کتاب (د خدای مینه) او شعر یې.
- له (۶۶۱-۷۴۰هـ.ق) کلونو کې د باباهوتک ژوند او د مغولو په مقابل کې دده شعر.
- د (۷۴۷هـ.ق) حدودو کې د شیخ ملکیار هوتک ژوند او دده شعر.
- د (۷۸۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د اکبر زمینداوري د ژوند دوره او پښتو ته د لومړي غزل او مثنوي راتګ.
- د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د خلیل نیازي ژوند او واکمني او د سلطان بهلول لودي ته د هغه رباعي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- له (۸۵۵-**۸۹۴** هـ.ق) کلونه د سلطان بهلول لودي ژوند او خليل نيازي ته د هغه رباعي.
- د (**۸۹۰**هـ.ق) کال په شاوخوا کې د زرغون خان نورزي ژوند ، دده دېوان او د ساقي نامې ليکل.
- (**۹۰۰**هـ.ق) کال حدودو کې د زرغونې کاکړ ژوند او پښتو ته د سعدي د بوستان ژباړه.
- د (**۹۰۰**هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ عيسى مشوانې ژوند او دده يو شعر.
- د (**۹۲۰**هـ.ق) کال په شاوخوا کې د رابعې ژوند او ددې دېوان او رباعي.
- (**۹۲۰**هـ.ق) کال حدودو کې د دوست محمد کاکړ ژوند او د هغه کتاب (غرغښت نامه) ليکل.
- د (**۹۲۰**هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ بستان بړيځ ژوند ، دده کتاب (بستان الاولیا) او دده يو شعر.
- د (**۹۲۰**هـ.ق) کال حدود د علي سرور لودي ژوند ، کتاب يې (تحفة صالح) او دده غزل.
- د (**۹۲۰**هـ.ق) کال حدود د مبرمن نېکبختې ژوند ، ددې کتاب (ارشاد الفقرا) او ددې د نصيحت شعر ليکل.
- د (**۱۰۰۰**هـ) کال حدود د شيخ محمد صالح الکوزي ژوند او غزل ليکل.)) (۳۹: ۱-۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې دورې پای

لکه څنګه چې دمخه مو وویل د پښتو ادب تاریخ لومړی یا لرغونې دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیل او یوولسمې هجري پېړۍ پورې دوام مومي، تر دې دمخه یانې د لسمې هجري پېړۍ په منځیو کې بیا په پښتو کې یو بل عرفاني غورځنګ پیلېږي، روښاني غورځنګ ورته وایي، (روښان پیر) یې مشر و دده د کورنۍ غړو دده روښاني او روحاني لاره تعقیب کړه، روښان وروسته ډېر پلویان او مخالفین پیدا کړل چې د عرفاني او پوځي مبارزې ترڅنګ اکثره د فکر او قلم خاوندان وو، روښانیانو د خپلې عرفاني لارې لپاره ادبي فورمونه د یوې وسیلې په توګه وکارول، خپل افکار یې د نظم او نثر پر دواړو ډولونو کې ځای کړل او دا ادبي فورمونه یې د خپل فکر د بیان لپاره په منظم او سیستماتیک ډول وکارول، دا مهال له شکلي پلوه په ادبي فورمونو کې ګڼ شمېر اثار رامنځته شول چې هنري کیفیت یې ډېر اوچت نه و، خو وروسته یې ښکلو ادبي اثارو ته لاره اواره کړه، پښتو ادبپوهان، د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې پای د همدغه روښاني غورځنګ پیل ګڼي او وایي چې د تېرې دورې د ادبیاتو په اندول دا مهال په ادبیاتو کې داسې یو کمی او کیفي بدلون راغی چې له تېرې دورې سره یې توپیرونه روښانه او څرګند وو، نو ځکه خو ادبپوهان د روښاني غورځنګ ادبي فعالیتونه د لرغونې دورې د ادبیاتو تر پای وروسته د دویمې ادبي دورې د پیل کلونه ګڼي چې له همدې وخته بیا دویمه ادبي دوره پیلېږي او خپل خپل پرمختیایي پړاوونه وهي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چې روښانیان د لسمې هجري قمري پېړۍ په منځ کې راټوکېدلي یانې تر (۹۳۰هـ ق) وروسته، خو مورِ دلته ان تر (۱۰۰۰هـق) کال پورې هم یو شمېر شاعران په لومړۍ دور کې ځای او مطالعه کړي، کېدی شي ځینو ته دا پوښتنه پیدا شي چې هم دویمه دوره پیل شوې او تر هغه وروسته هم ځینې شاعران په لرغوني دوره کې مطالعه کېږي؟ مورِ د ادبي دورو د وېش په برخه کې دا مسله واضح کړه چې ادبي دورې د تاریخي او سیاسي دورو په شان نه دی چې له یوې تاریخي مقطعې څخه پیلېږي او یا هم له یوې انقلابي پېښې سره سم پیل او پر بلې ورته پېښې پایته رسي. ادبي دورې یوه پله بله کې تداخل لري، د یوې نوې ادبي دورې تر پیل وروسته هم ځینې داسې لیکوال او شاعران وي چې د فکري خط، ادبي سبک او نورو ځانګړنو له امله له تېرې دورې سره اړیکي لري او یا هم د هغې دورې تاثیرات پرې خپاره وي. نو ځکه خو مورِ شیخ بستان برېښ، علي سرور لودي، مېرمن نېکبخته او شیخ محمد صالح الکوزی هم په لرغوني ادبي دوره کې راوړل، د دوی د کلام ځانګړنې له لرغوني دورې سره ټینګ ارتباط لري او په واقعیت کې د همغه دورې تسلسل دی. دا ارتباط د بلې نوې دویمې دورې د اثارو د لومړیو نښو نښانو په راڅرګندېدو وو نو ځکه (۱۰۰۰هـ ق) حدود د لرغوني دورې د پای مهال ګڼل کېږي. سره له منځه نه دي تللي او نه هم د دوی د کلام بېلګې له دې بلې دورې سره ډېر ورته والی لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله

مخکې تر دې چې د وروستۍ پایلې په توګه خپل درنو لوستونکو سره شریک کړم، غواړم د لرغونې ادبي دوورې وروستۍ نچوړ چې ددې دورې ځانګړنې په خپل نظر کې راغونډې شوي دي، درنو لوستونکو مخې ته کېږدم او بیا به ددې اثر په باب خپل وروستۍ نظر څرګند کړم.

«د پښتو ادب تاریخ لومړۍ دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیل کېږي او د یوولسمې هجري پېړۍ تر لومړیو پورې دوام کوي.

ددې دورې اثار د خپلو ځانګړو خصوصیاتو له امله دغه لاندې ارزښتونه لرلای شي:

(۱) د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري، له کمې پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او لیکوال محدودې شعري ټولګې تر موږه رارسېدلې دي. ددې دورې د ډېرو شاعرانو او لیکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زیاتره دا کتابونه او دېوانونه اوس ورک دي.

ښایي له ځینو لوستونکو سره دا پوښتنه راپیدا شي، چې دا اثار نو ولې ورک دي؟

دغسې احتمالي پوښتنو ته په ځواب کې باید وویل شي، چې افغانان د اسلامي عصر په ټولټولو پېړیو کې د پردیو یرغلګرو او مهاجمینو تر یرغلونو او تهاجماتو لاندې راغلي دي، په دغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

یرغلونو کې چې چا د پردو په مقابل کې زیات مقاومت کړی دی، په همغه تناسب ورته ضررونه هم متوجه شوي دي او ټولې مادي او معنوي شتمنۍ یې له خاورو سره خاورې شوې دي. پښتانه د عربو له حملو نیولي، بیا د چنګېز او تیمور، بیا د نادر افشار او نورو یرغلګرو تر مستقیمو حملاتو لاندې راغلي دي. څه یې چې درلودل دغو حملو خوړلي او په ډېر ضعیف احتمال ویلای شو، چې ښایي ډېر لږ اثار به له دغو تاړاکونو په امن کې پاتې وي، چې هغه هم تراوسه لا نه دي ترلاسه شوي.

د پښتو د لومړۍ دورې په اثارو کې یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې مورږ ته رسېدلې دي. په عمومي ډول د پښتو د ادب تاریخ د لومړۍ دورې متفرق اثار دي.

(۲) که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار به کمي لحاظ لږ دي، خو به کیفي لحاظ ځینې دغه ډول اثار ډېر لوړ ادبي ارزښت لري.

د غوري دورې قصیدې، د شیخ متي مناجات، د اکبر زمینداوري اشعار، د شیخ تیمن، شیخ بستان بدلې او هم د علي سرور او شیخ محمد صالح الکوزي غزلې د خپلو فکري ارزښتونو ترڅنګه لوړه هنري منځپانګه هم لري. ددې دورې ځینې نور اشعار که څه هم ساده دي، خو په سادګۍ کې یوه ابتدایي ښکلا هم ورسره ملـه ده. ددې دورې ځینې اثار نظمونه دي، چې ناظم نېغ په نېغه خپل هدف په منظومو او څرګندو الفاظو کې بیان کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳) ددې دورې اثار سره له دې چې په کمي لحاظ لږ دي، خو له دغو لږو اثارو هم مورږ په شکلي او موضوعي لحاظ د انکشاف څرک ایستلای شو.

الف: ددې مهال اثار مورږ ته رابنيي چې ددې دورې ادبي پديدې پر يوه حال ولاړې نه دي او نه يو ډول شعري انواع مورږ په دې اثارو کې ګورو، بلکې په دې دوره کې پښتو شاعري پر خپلو عنعنه يي ملي اوزانو سربېره په پرله پسې پېړيو کې قصيده ورپسې غزل، مثنوي او رباعي چې د شرقي شاعرۍ غټ شعري ډولونه دي، خپل کړل. د پښتو د ولسي شاعرۍ له ژانرونو څخه چاربيتي او بدلې هم په همدې دوره کې خپله بڼه خپله کړې ده او د پښتو د لرغونو سندرو او شعري انواعو ځای يې نيولی دی.

ب: د مضمون په لحاظ هم د پښتو اثار په دې دوره کې پراختيا پيداکوي، د ژوند بېلابېل موضوعات په دې اشعارو کې بيانېږي، لکه: د رزم او بزم خبرې، دېنې او عرفاني موضوعات، اخلاقي پند و نصايح، وعظونه او نور ددې دورې په اشعارو کې ليدلای شو.

ج: د شعر ځينې ځانګړي معنوي ډولونه، لکه ويارنه (فخريه)، ويرنه، ستاينه، ساقينامه او حکايتي اثار هم په همدې دوره کې په پښتو شعر کې ځان څرګندوي. د امير کرور سوري ويارنه، د زرغون خان نورزي ساقينامه او د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې ځينې حکايات ددې دورې د شعر د معنوي اقسامو ډېرې ښې نمونې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کرور ویاړنه او د زرغون خان ساقینامه د خپل جوړښت، ادبي قوت او شعري ځانګړنو له املـه د پښـتو ادبـي تـاریخ پـه وروستیو دورو کې هم بل ساری نه لري. دا ډول اشعار مور وروسته هم لرو، خو کوم قوت او ادبي شور چې د امیر کرور او زرغـون خـان په ویاړنه او ساقینامه او د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غـوري په قصایدو کې شته، پـه وروسـتیو دې تـه ورتـه اثـارو کې نـه لیـدل کېږي.

(۴) پښتو ادبي پدیدې او پښـتو اثـار پـه دې دوره کې مجرد نـه دي راپیدا شوي، بلکې د سیمې له ژبو او ادبیـاتو سره پـه ارتبـاط کې یې وده مونـدلې ده. د درېیمې هجـري پېړۍ پـه دوران کې لـه عربـي ژبې څخـه پښـتو ترجمـه پیـل شـوه او ابـو محمـد هاشـم د ابـن خلاد شعر په پښتو نظم ترجمه کړ او بیـا راوروسـته لـه پارسـي ادب سره د پښتو ادبیاتو نږدې اړیکي پـاتې شـوې دي، پښـتو ادبیـاتو په دې دوره کې ځینې معنـوي ارزښـتونه لـه پارسـي ادب څخـه خپـل کړي دي. دا خبره طبیعـي هـم ده، ځکـه پارسـي دغـه مهـال پـه منطقـه کـې مسـلطه فرهنګـي ژبـه وه. ډېـر شـاعران او فرهنګـي اثـار یـې درلودل، نو ددغسې یوې ژبې اغېزې د منطقې پر نـورو ژبـو حتمـي دي.

له پارسي اثارو څخه پښتو ته ترجمه هم دغه مهال پیل شوې ده، د لسـمې هجـري پېړۍ پـه لومړیـو کلونـو کـې یـوې پښـتنې مېرمنـې زرغونې کاکړې د سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵) ددې دورې متفرق اثار د سیمې په لحاظ هم په یوه ځای کې نه دي ایجاد شوي، بلکې له غوره نیولې ان د هندوستان تر سیمو پورې پرتو ځمکو کې ایجاد شوي دي او دا خبره پر دې دلالت کوي چې پښتانه دا وخت د غور او سلیمان پر غرو سربېره د افغانستان، (روه) او هندوستان په لتو کې خپاره وو.

(۶) په دې دوره کې مورخینې داسې متفرق اثار هم لرو، چې د درباروونو له خوا ورته د توجه او پالنې څرک هم ځنې ایستلای شو، لکه د غور د شاهانو په درباروونو کې د شاعرانو موجودیت او د دوی اثارو ته پاملرنه د هندوستان د افغان باچا سلطان بهلول لودي دربار هم دغه ډول خصوصیات درلودل.

(۷) ددې دورې کوم اثار چې زمورږ په واک کې دي، زیاتره د پښتو دوو لرغونو تذکرو (پټې خزانې او تذکرة الاولیا) خوندي کړي دي، د ځینو لکه تایمني او اکبر زمینداوري اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي. دغه اثار د منبع پېژندنې له پلوه کومه خلا نه لري او له کره او باوري اسنادو څخه ګڼل کېږي.

(۸) دغه لاس ته راغلي اثار د ژبې د لغاتو، ترکیبونو او نورو ګرامري ژبنیو خصوصیاتو او له نورو ژبو سره د اړیکو یو سیستماتیک تحول په لاس راکوي، د دې دورې لومړني اثار تر زیاته حده د پښتو خپل زاړه لغات او ترکیبونه لري، خو په وروستیو پېړیو کې له نورو ژبو په خاص ډول پارسي او عربي سره نږدې والی ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ادبي تاريخ لومړی دوره د پورتنيو خصوصياتو په لرلو سره پای ته رسېږي او پښتو ادبيات له نوو تمايلاتو او نويو فکري ارزښتونو او تازه ادبي جريانونو سره يوې بلې پرمختللې دورې ته داخلېږي.» (۵۳: ۸۱- ۸۳) د پښتو ادب د لرغونې دورې تر دې نچوړ وروسته اوس راځم ددې اثر په باب خپل وروستي نظر ته!

دا اثر چې اوس د درنو لوستونکو او خوږو محصلينو په لاس کې دی، ما د خپلې پوهاندۍ علمي رتبې لپاره ليکلی دی. په دې اثر کې نږدې له ټولو هغو اثارو څخه ګټه اخيستل شوې چې تر دې وړاندې په دې برخه کې ليکل شوي دي.

تېر هر اثر په خپل خپل ځای کې خپل خپل ارزښت لري، خو دا اوسنی اثر زما په خپل نظر په واقعيت کې پر څېړنې، پلټنې، ارزونې سربېره د همغو تېرو اثارو يو نچوړ هم ګڼل کېږي. هر څېړکی مې تر ليکنې وروسته نورو استادانو ته هم د سمون په خاطر ورلېږلی او هم مې د هغوی له نظرياتو څخه د ګټې اخيستو لپاره د هغوی اصلاحي نظر مې هم په کې شامل کړی، هر څېړکي يو نچوړ يا لنډيز هم لري او خپلې اړوندې پوښتنې هم، دا پوښتنې ددې سبب ګرځي چې محصلين د هر څېړکي متن ته ورداخل شي، نوې او زياتې پلټنې وکړي، د هغوی د ليکوالۍ او ذهني قوت د پياوړتيا سبب شي. شک نه شته چې دا اثر به لا هم ډېرې نيمګړتياوې ولري، هيله مې ده چې کله هم دا اثر چاپ شي، لوستونکي او محصلين يې له نظره تېر کړي، د سمون لپار يې خپل ليکلي نظرونه ماته راولېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په بل چاپ کې اصلاح شي. یو اثر تر پرله پسې کتنې او سمون وروسته د بشپړتیا او کره والي پړاو ته رسېږي او دا کره والی هغه وخت رامنځته کېږي چې اثر د لوستونکو په لاس کې وي، نو ځکه خو له ټولو لوستونکو، استادانو او قدرمنو محصلینو څخه هیله کوم چې په زغرده ددې اثر د نیمګړتیاوو او نورو زیاتونو او سمونو په باب راسره خپلې مشورې شریکې کړي. زمونږ هیله همدا وه چې په ټول هېواد کې د ادبپوهنځیو د پښتو څانګې د محصلینو لپاره د لرغونې دورې په باب یو واحد او کره اثر وړاندې شي چې په ټولو یادو څانګو کې د تدریس وړ وګرځي.

که چېرې دا تجربه بریالۍ شوه، نو بیا له اړوندو استادانو څخه هیله کوو چې د منځنۍ او معاصرې دورې او د هغو د اړوندو پړاوونو لپاره هم له تحصیلي او تدریسي کریکولم سره سم تدریسي اثار ولیکي چې درانه لوستونکي او محصلین د پښتو ادبیاتو ټولې دورې په منظم او سیستماتیک ډول مطالعه کړي.

په پای کې یو ځل بیا له درنو لوستونکو څخه هیله کوم چې په خپله لورپینه به ددې کتاب په متن کې شوې تېروتنې راوښئ او د سمون لپاره به یې راسره مرسته وکړئ!

په ملي، فرهنګي او هېوادنۍ مینه

ستاسو یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څوارلسم څېرکي لنډيز

په پښتو لرغونو ادبياتو کې د ادبي څېرو ترڅنګ يو شمېر سياسي، ټولنيزې او فرهنګپالې څېرې هم مطرح وې چې په مجموعي ډول يې ددې ادبي دورې په تشکل او جوړښت کې خپله ونډه لرلې ده. ځينې څېرې بيا څو اړخيزې دي، هم سياسي اړخ لري او هم ادبي. په مجموعي ډول ددې ټولو مطرح څېرو شمېر لسګونو ته رسېږي. دا لسګونه څېرې په دې مانا چې ببلابېلو اثارو يې څېره او اغېزه په لرغوني ادبي دورې کې څرګنده کړې ده. ببلابېلو پېښو هم د ادبي دورې په لوړتيا او ځوړتيا کې خپل اغېز لرلی دی. په مجموعي ډول همدا څېرې او همدا حادثې دي چې د پښتو ادب د لرغوني دورې ټول ادبيات يې محصول دي. مورږ چې کله د لرغوني دورې ادبيات مطالعه کوو، ددې څېرو او حادثو له پېژندنې پرته راته ممکن نه برېښي، دا څېرې او حادثې د اساسي علت او عامل په توګه د پېژندنې او مطالعې وړ دي.

د پېښو کرونولوژۍ ته مو هم ځکه اشاره وکړه چې يوځل بيا د تېر نږدې زرکلن ادبي بهير يو څرګنده انځور مو په ذهن کې تېروبېر شي.

د لرغوني دورې د پای په باب ادبپوهان ببلابېل نظرونه لري، خو عمومي اصول دادي چې ېوه ادبي دوره د بلې ادبي دورې له پيل سره سمه نه ختمېږي، بلکې په هغې کې تداخل لري. دا دوره بيا په بله کې تر هغې امتداد پيداکوي چې له تېرې دورې سره يې په ادبي ځانګړنو کې څرګند توپير رامنځته شي، نو مورږ چې د (۱۰۰۰هـ ق) کلونو تر حدودو پورې ځينې شاعران په لرغوني دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې شامل کړل، علت يې همدا و چې له تېرې دورې سره يې نږدېوالی او اړيکي درلودل.

د څوارلسم څېرکي پوښتنې

- مطرح، سياسي او ټولنيزې څېرې د ادبياتو په وده کې څه رول لري؟
- هر محصل دې په لرغوني دوره کې په خپله خوښه د يوې يوې ادبي څېرې پېژندنه وکړي او د دې څېرې اثار دې تحليل کړي.
- ولې د دويمې ادبي دورې تر پيل وروسته هم ځينې شاعران په لرغوني ادبي دوره کې د مطالعې ځای لري؟
- پېښه او شخص يو بل سره څه ارتباط لري او د ادبي اثارو په پنځونه کې يې اغېز څه دی؟
- د لرغوني ادبي دورې عمومي ځانګړنې په ګوته کړئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

1. ارسطو. کتاب الشعر. د مولوي محمد اسرائیل ژباړه. ۱۹۵۸م کال. پېښور: پښتو اکاډمۍ.
2. اریانا دایرة المعارف، (لومړی ټوک دویمه دوره). دایرة المعارف ریاست. ۱۳۸۶ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمۍ.
3. انځور، محمد زرین. د زړو پانو تول. ۱۳۹۴ل کال. ننګرهار: مومند خپرندویه ټولنه.
4. الفت، ګل پاچا. ادبي بحثونه. ۱۳۲۳ل کال. کابل: پښتو ټولنه.
5. الهام، محمد رحیم. تیوریهای ادبی و نقد ادبی. ۱۳۵۸ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
6. الهام، محمد رحیم. د ادب مسالې. ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان د لیکوالو انجمن.
7. ببنوا، عبدالروف. پښتو روزنه. ۱۳۵۷ل کال. کابل: د پښتو څېړنو نړیوال مرکز.
8. پردېس، احمد. د پښتو ادب لرغوني دوره. (په پښتو لرغوني ادب کې سیاسي څېړې). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

9. پښتو – پښتو تشريحي قاموس (لومړی ټوک). د ژبو او ادبياتو مرکز. ۱۳۵۸ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمی.
10. پښتو – پښتو تشريحي قاموس (دويم ټوک). د ژبو او ادبياتو مرکز. ۱۳۶۰ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمی.
11. پښتو – پښتو تشريحي قاموس (لومړی ټوک). د ژبو او ادبياتو مرکز. ۱۳۶۵ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمی.
12. حبيب، اسدالله. لکچرهای اموزشی د ليکنو ټولگه. (ادب شناسی و بعضی مسايل مبرم آن). ۱۳۶۲ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
13. حبيبي، عبدالحی. د پښتو ادبياتو تاريخ (لومړی او دويم ټوک). ۱۳۸۴ل کال. کابل: دانش خپرندويه ټولنه.
14. حبيبي، عبدالحی. د پښتو ادبياتو تاريخ (لومړی ټوک). ۱۳۲۵ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
15. حبيبي، عبدالحی. د پښتو ادبياتو تاريخ (لومړی ټوک، دويم چاپ). ۱۳۳۷ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
16. حليم، حکيم.هيله مجله. (د ادبي تيوري تاريخي وده). ۱۳۸۱ل کال. پېښور: ازاده مجله.
17. خاوري، غوټی. د پښتو شفاهي ادبيات (شکل او مضمون). ۱۳۶۶ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

18. خویشکی، محمد صابر. پښتو غږ پوهنه او ویپوهنه. ۱۳۸۰ل کال. پېښور: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه.
19. درانی، دروېش. پښتو عروض. ۲۰۰۷م کال. کوټه: صحاف نشراتي موسسه.
20. رښتین، صدیق الله. د پښتو د ادب تاریخ. ۱۳۲۵ل کال. کابل: پښتو ټولنه.
21. رضا، افضل. تخلیق او تنقید. ۱۹۷۳م کال. پېښور: یونیورسټي بک اجنسي.
22. رضا، افضل. د پښتو نثر تاریخ. ۱۹۹۵م کال. پېښور: یونیورسټي بک اجنسي.
23. روهي، محمد صدیق. ادبي څېړنې. ۱۳۶۰ل کال. ننګرهار: ننګرهار پوهنتون.
24. روهي، محمد صدیق. د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره). ۱۳۷۸ل کال. پېښور: محمد صدیق روهي فرهنګي ټولنه.
25. زرینکوب، عبدالمتین. اشنایی با نقد ادبي. ۱۳۷۸ل کال. ایران: مهارت چاپخونه.
26. زغم، احمدشاه. پښتو چاربیته (د پوهنملې تېزس). ۱۳۷۱ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
27. زبور، زبورالدین. د پښتو ادبیاتو اصطلاحي قاموس. ۱۳۶۱ل کال. کابل: د ژبو او ادبیاتو پوهنځی.
28. زیار، مجاوراحمد. پښتو شعر څنګه جوړېږي؟. ۱۳۶۹ل کال. کابل: د اطلاعاتو او کلتور وزارت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

29. شاه جهان، پښتو ادب کې د مېرمنو برخه. ۱۹۹۳م کال. پېښور: پښتو اکاډمي.
30. شېرزاد ، تورخان. پښتو سروکی(ناچاپ). ۱۳۷۰ل کال. کابل.
31. شینواری، دوست. د ادب تیوري اساسونه. ۱۳۶۵ل کال. کابل: د چاپ او خپرونو دولتي کمېټه.
32. عمید. فرهنگ عمید. (دویم ټوک، پنځم چاپ). ۱۳۶۳ل کال. تهران: امیر کبیر نشرات.
33. غني، سید غني. د پښتو ادبیاتو لرغوني شاعري. ۱۳۹۳ل کال. ننګرهار: مومند خپرندویه ټولنه.
34. قویم، عبدالقیوم. نقد ادبی. ۱۳۷۹ل کال. پېښور. کتاب انتشارات.
35. کټوازی، نېک محمد. د پښتو ادب لرغوني دوره (په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.
36. کرګر، محمد اکبر. د نازو انا یاد (د شیخ متي یو شعر). د محمد اسمعیل یون په زیار. ۱۳۷۰ل کال. کابل: خوشال فرهنګي ټولنه.
37. ګامګار، تقي وحیدیان. وزن و قافیه شعر فارسی. ۱۳۹۳ل کال. تهران.
38. ماکو، سلیمان. تذکرة الاولیاء (د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقات). ۱۳۷۹ل کال. پېښور: د علامه حبیبي د څېړنو مرکز.

(c) ketabton.com: The Digital Library

39. محمد الیاس. د پښتو ادب لرغوني دوره (د لرغوني دورې د پېښو کرونولوژي). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.
40. مشوانی، عبدالقیوم. د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه). ۱۳۸۹ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمی.
41. میرحسین شاه کاندید اکاډمیسن، پښتو څېړنې (د پښتو د یوه زاړه کتاب په لټه کې). ۱۳۷۶ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمی.
42. نادر، عبدالجبار. پښتو څېړنې (پښتانه د بهرنیو له نظره). ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمی.
43. ناشر، حکمت الله. د پښتو ادب لرغوني دوره (د پښتو په لرغوني شاعرۍ کې د ځینو متروکو او پېچلو کلمو مانا وې). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.
44. نوري، محمدګل. ملي سندرې. ۱۳۲۳ل کال. کابل: پښتو ټولنه.
45. نومیالی، محمد انور. د ادبي تاریخ میتودولوژي (د لیکنو ټولګه). ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمی.
46. وزیری، بخت میر. پښتو فونولوژي مورفولوژي. ۱۳۸۲ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
47. هاشمي، سید محی الدین. د ادبپوهنې څانګې. ۱۳۹۳ل کال. کابل: میهن خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

48. هاشمي، سيدمحی الدين. ادب پوهنه. ۱۳۸۱ل کال. پېښور: د اريک ګرځنده کتابتونونو اداره.
49. هلال، فريد احمد. د پښتو ادبياتو لرغونې دوره. ۱۳۹۴ل کال. کابل: کتاب خپرندويه ټولنه.
50. همت، عبدالمالک. ادب او ادبي کره کتنه. ۱۳۸۵ل کال. کوټه: صحاف نشراتي موسسه.
51. هوتک، محمد. پټه خزانه. (د پوهاند عبدالحی حبيبي سريزه او تعليقات). ۱۳۳۹ل کال. کابل: د پوهنې وزارت.
52. هېوادمل، زلمی. پښتو حماسه (د دوکتورا دورې درسي مواد). ۱۳۹۳ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
53. هېوادمل، زلمی. د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دورې). ۱۳۷۹ل کال. پېښور: دانش خپرندويه ټولنه.
54. هېوادمل، زلمی. د پښتو نثر اته سوه کاله. ۱۳۹۰ل کال. کابل: دانش خپرندويه ټولنه.
55. هېوادمل، زلمی. فرهنګ ادبيات پښتو (درېيم ټوک). ۱۳۶۶ل کال. کابل: د چاپ او خپرولو دولتي کمېټه.
56. هېوادمل، زلمی. ولسي سندرې(دويم ټوک). ۱۳۶۶ل کال. کابل.
57. يون، ارين. لنډيو ته يوه لنډه کتنه. ۱۳۹۳ل کال. کابل: د افغانستان ملي تحريک فرهنګي څانګه.
58. يون، محمد اسمعيل. خوشال په خپل ايډيال. ۱۳۸۷ل کال. کابل: يون کلتوري يون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

59. یون، محمد اسمعیل. د پښتو شعر هندسي جوړښت. ۱۳۸۷ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

60. یـون، محمـد اسـمعیل. د ډیلـي تخـت هېرومـه (یونلیـک). ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

61. یـون، محمـد اسـمعیل. ژبخـوره ژبـه (ځـولۍ مجلـه). ۱۳۸۵ل کال. کابل: کابل پوهنتون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانې

د افغانستان ملي تحريک د هېواد پال او فرهنګپال شخصيت ښاغلي (حاجي عبدالرزاق رافت) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته يې اوړه ورکړه. ملي تحريک ويارې چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ يې پيل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هيله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

يو ځل بيا ددې اثر له ژباړونکي او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې ددې اثر د ژباړلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مينه

د افغانستان ملي تحريک

(c) ketabton.com: The Digital Library

ADAB TARIKH

"History of Literature"

By: Mohammad Ismael Yoon

د افغانستان ملي تحريک
www.melitahrik.com

د لیکوال د خپرونو لړ: ٤١
د خپروندوی د خپرونو لړ: ٩٦

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library